

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Beşir Ayvazoğlu

Peyami

Hayatı Sanatı
Felsefesi Dramı

*Doğumunun
Yüzüncü Yılına
Armağan*

PEYAMİ

Hayatı Sanatı Felsefesi Dramı

Beşir Ayvazoğlu

ÖTÜKEN

"Doğumunun Yüzüncü Yılına Armağan"

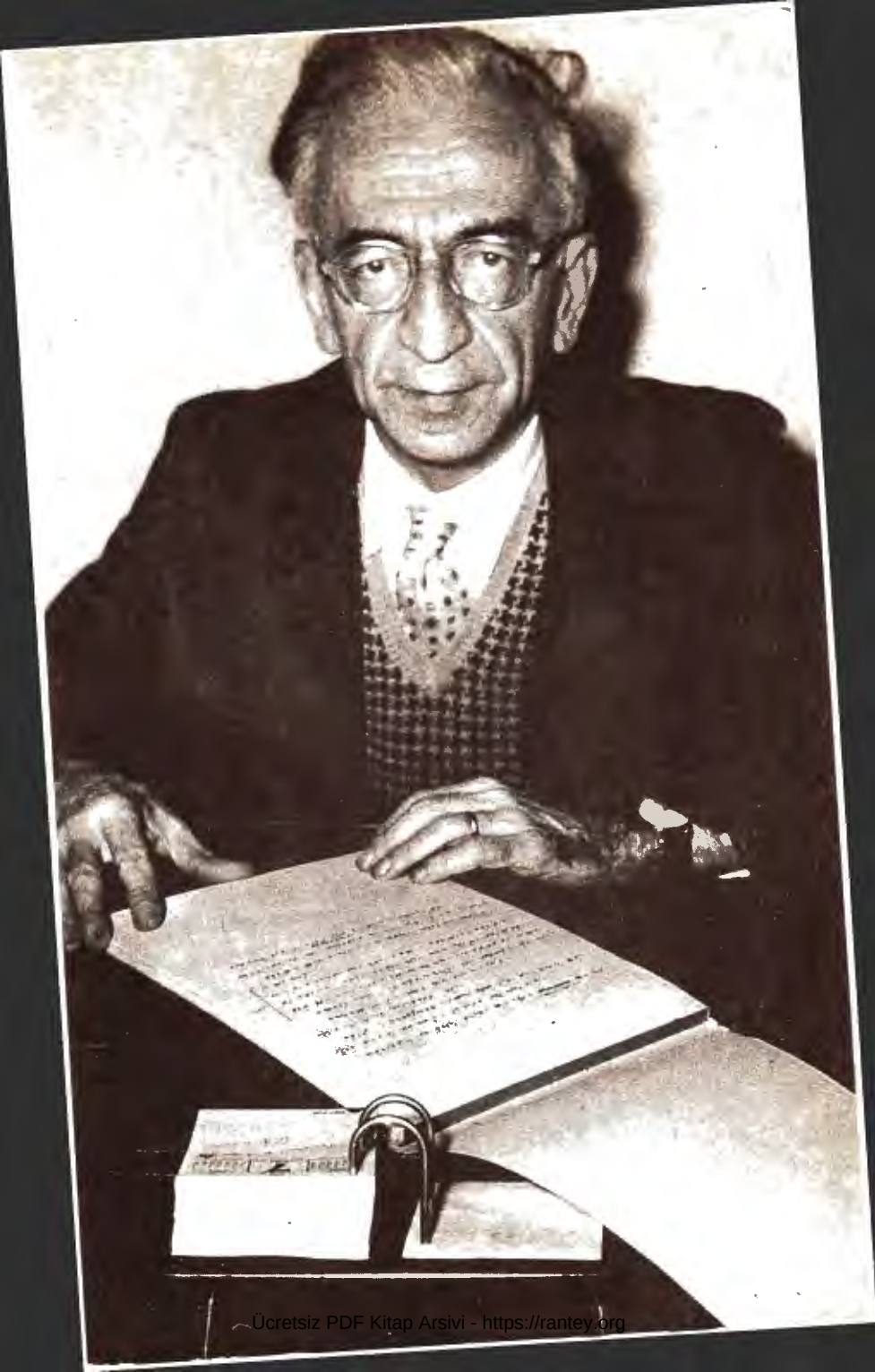
YAYIN NU: 400
KÜLTÜR SERİSİ: 139

1. Basım: 1998

ISBN 975- 437-262-4

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.
İstiklâl Cad. Ankara Han 99/3 80060 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • Faks: (0212)251 00 12
İnternet adresi: www.otuken.com.tr

Kapak Düzeni: Özkul Eren
Dizgi-Tertip: Ötüken
Kapak Baskısı: Özener Matbaası
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul- 1999

*Peyami Safa'nın son
fotoğraflarından biri.
Muhtemelen Son Havadis
Gazetesindeki çalışma
odasında çekilmiş.
Masa takvimindeki tarih
ne yazık ki okunmuyor*

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 9
Giriş / 11
Sürgünde bir şair / 27
Babasız büyüyen çocuk / 41
Savaş, Mütareke ve zafer / 63
Sancılı geçiş / 89
İlk büyük kalem kavgası / 109
Beyza hanımefendinin aşıkları / 131
Ressamlar arasında / 157
Alay Köşkü Yaranı / 177
Bir kavganın anatomisi / 199
Kültür Haftası / 229
Ud ve keman / 247
Peyami Avrupa'da / 265
Kadınlar, aşk ve evlilik / 283
Hakikat buhranı / 305
İnkılabın felsefesini yapmak / 317
Savaş yılları / 347
Soğuk Savaş başlarken / 379
Ruhlar arasında / 401
Türk Düşüncesi / 427
27 Mayıs'a doğru / 451
Zor günler / 471
Büyük acı, ve.. / 495
KRONOLOJİ / 509
BİBLİYOGRAFYA / 513
İNDEKS / 527

KISALTMALAR

- a.y.** Aynı yazar
age Adı geçen eser
agm adı geçen makale
BAA Büyük Avrupa Anketi (1938)
Bİ Biz İnsanlar (1993)
BTR Bir Tereddüdün Romanı (1993)
C Cumhuriyet
ÇA Çınaraltı
DA Düşünen Adam
DHK Dokuzuncu Hariciye Koğuşu (1993)
H Hafta
HA Havadis
KH Kültür Haftası
M Milliyet
Mİ Millet ve İnsan (1943)
MNK Matmazel Noraliya'nın Koltuğu (1974)
S Sayı
s Sayfa
SH Son Havadis
T Tercüman
TD Türk Düşüncesi
TE Tasvir-i Efkar
TİB Türk İnkılabına Bakışlar (1938)
V Vakit
vd. Ve devamı

ÖNSÖZ

Bizde nedense pek önemsenmeyen biyografi, Batı'da belki de romandan sonra en çok okunan türdür. Özellikle ikinci büyük savaştan sonra büyük ilgi görmeye başlayan bu türün bazıları Türkçe'ye de çevrilmiş benzersiz örnekleri vardır; mesela Stefan Zweig'in biyografileri.

Aslında köklü bir biyografi geleneğine sahibiz; birkaç sabırlı ve titiz araştırmacının büyük bir gayret içinde olduğunu bilmesem, bu geleneğin İbnülemin Mahmut Kemal'in ölümüyle birlikte tarihe kanıştığını söyleyebilirdim. Modern mânâsında biyografi literatürümüz ne yazık ki çok zayıftır. Hafızanızı bir yoklayınız, önemli kaç biyografi hatırlayacaksınız? Aslında ciddi monografi ve biyografiler yazılmadıkça tarih yazmak da mümkün değildir. Herhangi bir hadiseyi yahut herhangi bir şahsiyetin hayatını mercek altına alıp ciddi bir biçimde incelemeye başladığınız zaman, ne kadar çok yalan söylendiğini, ne kadar çok yanlışın, bilgi ve yorum hatasının sürekli tekrarlandığını görür ve hayretler içinde kalırsınız.

En iyi biyografiler, akademik bir disiplin içinde, fakat edebî bir duyarlılık ve üslupla yazılmış olanlardır. Hele bir de roman gibi kurgulanmışsa, alıyyülâlâ! Biyografi yazan güçlü bir emphaty kabiliyetine sahip olmalı, hayatını anlattığı şahsın ruhuna nüfuz etmeli, beyninin kıvrımlarında dolaşmalı, hatta mahremiyetine girmeli, onunla özdeşleşmelidir.

Tarihin her döneminde başarılı olmuş insanların hayat hikâyeleri merak edilmiştir. Özellikle ürkütücü bir değerler kargaşasının yaşandığı, normların altüst olduğu günümüzde, biyografi türü aynı önem taşıyor. Biyografi okuyucusu, çok zaman farkında olmadan "Nasıl yaşamalıyım, davranışlarımı hangi normlara uydurmalıyım?" gibi sorularına somut cevaplar aramaktadır. Unutmamak gerekir ki, her biyografi bir hayat projesidir; insanlar biyografi okuyarak kendi hayatlarında karşılaştıkları sorunların cevaplarını başkalarının hayatlarında bulmaya çalışırlar.

Yetişme çağındaki herkesin bol bol biyografi okumasında fayda görürüm; ama "Türk Büyükleri" gibi dizilerde yayınlanmış kitaplardan değil, ciddi, emek mahsulü ve azçok edebî tad taşıyan biyografilerden bahsediyorum. Söz konusu dizilerde kitapların başında, ele alınan şahsiyetin

hayatı, sanatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında yalapaşap yazılmış kısa ve kuru metinler bulunur; daha sonra eserlerinden gelişigüzel seçilmiş örneklerle yer verilir. Bu tür kitaplar, genellikle okunmaz, lise öğrencilerinin ödev yaparken kullandıkları yardımcı kitaplar olarak kalırlar. Halbuki, biyografi dediğiniz, okumaya başladınız mı roman gibi sürükleyip götürmeli sizi. Ve bitirdiğinizde, hayatı anlatılan şahıs bütün hüviyetiyle gözlerinizi önünde canlanmalıdır. Aslında iyi yazıldığı takdirde, sıradan bir insanın hayatı bile, ünlü devlet adamlarının, politikacıların, sanatkarların, yazarların hayatları kadar heyecan verebilir, öğretici olabilir.

Okuyucuların şunu bilmesini isterim: Bu kitabı bir Peyami Safa müdafaanamesi olarak yazmadım; işe başlarken ilk karanım mümkün olduğu kadar "nötr" kalmak, sadece anlamaya çalışmaktı. Niyetim ne kursuz bir put yontmak, ne de meziyetlerini gizleyerek bir günah keçisi yaratmaktı. Zaafları ve meziyetleriyle, günahları ve sevaplarıyla bir beşer portresi çizecektim, o kadar. Elinizdeki kitap üzerinde çalışırken gözettiğim hedeflerden biri de iyi yazmaktı. Ancak kesinlikle mükemmel bir biyografi yazdığım iddiasında değilim. Peyami Safa gibi çok yönlü, çok renkli, altmış iki yıllık ömrünün kırk beş yılında sürekli yazmış, sürekli acı çekmiş, sürekli düşünmüş, kavga etmiş.. bir adamı bütünüyle kuşatmak imkânsızdır.

Benim yaptığım, mümkün olduğunca eksiksiz bir biyografi ortaya koymak, birçok romanı bugün en çok satan kitaplar arasında olduğu halde asıl mânâsında tanınmayan ilginç bir yazarı daha iyi tanımaya çalışmak ve romana benzeyen hayatını anlatmaktır. Gerçekten romancı Peyami'nin "hayatı daha roman"dır; ben işte bu romanı yazdım. Ne kadar şanslı olduğuma elbette değerli okuyucuların karar verecektir.

Bu vesileyle, bu kitabın yazılmasına herhangi bir şekilde katkıda bulunanlara sonsuz teşekkürlerimi ifade etmek istiyorum. Özellikle Ötüken Neşriyat'ın sahibi Nurhan Alpay'ın teşvikleri ve ısrarlı takibi olmasaydı, işin içinden zor çıkardım. Peyami'yi yakından tanımış ve dostlarının arasına girmiş olan merhum Ayhan Songar'a, ve Ergun Göze, Nevzat Kösoğlu, Yücel Hacaloğlu, Ahmet Er, Safa Önal beyefendilere bildiklerini esirgemedikleri ve yol gösterdikleri için teşekkürü borç biliyorum. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı ve İSAM Kütüphanesi yetkililerinin sıcak ilgisini teşekkürle anmama, ayrıca eşim Handan'ın eşsiz sabrını ve benimle birlikte âdeta Peyami Safa uzmanı olan oğlum Emre'nin katkılarını zikretmeme de izin veriniz lütfen.

Bütün bu katkılar olmasaydı, bu kitap gün ışığına çıkamazdı.

Beşir Ayvazoğlu
İstanbul, Şubat 1998

GİRİŞ

I

Peyami Safa'nın biyografisini yazmaya bundan dört yıl önce karar verdim ve çalışmaya başladım. Hedefim sadece kronolojik bir biyografiydi; yüz-yüzelli sayfalık bir kitap yazacaktım, o kadar. Adamakıllı bir monografi aklımın ucundan bile geçmiyordu. Önce, mevcut bilgileri bir araya getirerek 1899-1961 tarihleri arasını içine alan bir Peyami Safa kronolojisi ve bir bibliyografya hazırladım. Ardından bütün eserlerini serbest bir şekilde yeniden okumaya başladım. Bir yandan da hakkında yazılmış kitapları, makaleleri ve onunla ilgili notların bulunabileceğini tahmin ettiğim hatırat kitaplarını gözden geçiriyor, elde ettiğim bütün bilgileri tasnif ederek hazırladığım kronolojideki yerlerine yerleştiriyordum.

Bir süre sonra ne kadar çetin bir işe soyunduğumun farkına vararak korkuya kapıldığımı itiraf ederim. Çünkü Peyami çocuk denecek bir yaşta yazmaya başlamış ve o kadar çok gazete ve dergide yazmıştı ki, içinden çıkmak neredeyse imkânsızdı. Üstelik iki imzası ve muhtemelen bazı müstearları vardı. Yaklaşık kırk yıl boyunca çok sayıda gazetede sütun yazarlığı yapan, hatta bazılarında aynı anda hem başyazı, hem köşe yazısı, hem de Server Bedi imzasıyla daha hafif yazılar ve roman tefrikaları yazan, bu arada haftalık ve aylık mecmualara da fıkra ve makale yetiştiren bir gazeteci... Sadece bu tarafı bile heyecan verici bir araştırma konusu olabilirdi. Fakat o aynı zamanda Server Bedi imzasıyla sayısız aşk ve cinayet romanları, Peyami Safa imzasıyla da edebî romanlar yazmış, üstelik roman tekniğine ciddi yenilikler getirmiş bir edebiyat adamı, resimden ve müzikten de çok iyi anlayan bir estet/eleştirmen ve ciddi tezleri

bulunan bir fikir adamıydı. Hatta ispiritizma celselerinde ruh çağırان bir medyum. Ve bir dâvâ adamı, bu dâvâ için zaman zaman kalemini kılıç gibi kullanan usta bir polemikçi. Kısacası, bir değil birçok Peyami vardı ve onu bütünöyle anlamak için bütün bu farklı Peyami'leri tek tek anlamak, bunun için de bir çeşit serüveni göze almak gerekiyordu.

Çaresiz, gazete koleksiyonlarına gömülecek ve onu yakından tanımış olanlarla görüşmeler yapacaktım. O kadar çok okunmasına, ve bir hayli şakirdinin bulunmasına rağmen hakkında bugüne kadar çok az şey yazılmış olması hayret vericiydi. Birkaç tez, birkaç kitap, o kadar.. Server Bedi'ye bugüne kadar ciddi bir biçimde eğilen tek yazar ise Erol Üyepazarcı'ydı; bu çalışmayı sonuçlandırmak üzere olduğumuz günlerde çıkan *Korkmayınız Mr. Sherlock Holmes* (1997) adlı kitabında onun polisiye roman yazarlığı üzerinde durmuş, eski harflerle basılmış *Cingöz Recai* serilerinin ve diğer polisiyelerinin bir dökümünü vermişti.

II

Peyami hakkında yazılmış ilk kitap Cahit Sıtkı Tarancı imzasını taşımaktadır: *Peyami Safa Hayatı ve Eserleri* (1940) Semih Lütfi Kitabevi Yayınları tarafından "*Son Devrin Meşhur Şair ve Edipleri Serisi*"nde yayımlanan bu kitap, Peyami'yle bizzat görüşölerek yazılmış olması bakımından önemlidir. Ancak Cahit Sıtkı'nın ileride araştırmacıların işini kolaylaştıracak biyografik bilgileri temin etmekte bir hayli ihmalkâr davrandığı ve esas itibarıyla Peyami'nin muhtemelen bir defada anlattıklarına dayandığı anlaşıyor. Eserde Peyami'nin hayatı ve eserlerinin tahlilini ihtiva eden yirmi üç sayfalık bölümden sonra bazı romanlarından seçmeler yer almaktadır.

Peyami'nin ölümünün ardından yazılmış yazıların nerede ve hangi tarihte yayımlandıkları belirtilmeden bir araya getirildiğı *Sevenlerinin Kalemiole Peyami Safa* (1962) adlı kitap ise Yücel Hacaloğlu tarafından hazırlanmış, Toprak Yayınları arasında çıkmıştır.

Dikkate değer bir eser olan *Peyami Safa ile 25 Yıl* (1978)'a gelince; 1930'lardan itibaren Peyami'nin en yakın dostları ara-

sında yer almış olan Vecdi Bürün'ün romanlaştırılmış biyografi denemesidir. Kitapta çok bilgi ve ayrıntı vardır, fakat dikkatli kullanılması gerekir. Çünkü Vecdi Bürün, romanlaştırma gayreti ve Peyami'ye duyduğu aşırı sevgi ve hayranlık yüzünden hadiseleri zaman zaman değiştirmiş, zaman zaman da muhayyilesine fazla müracaat etmiştir. Aynı ayrıntıyı, kitabın farklı bölümlerinde farklı şekillerde anlattığı bile olur. Özellikle "Altın Beyinli Adam" başlıklı bölümde, Peyami'nin karısını tedavi için götürdüğü Almanya'da, genç, güzel ve evli bir Alman kadınıyla yaşadığı aşk macerasına ve kadının sonunda onun için intihar ettiğine dair anlattıkları hiç inandırıcı değildir.

Ve *Peyami Safa-Nazım Hikmet Kavgası* (1967). Peyami'yle hayatının son iki yılında yakın dostluk kuran, hatta iki kitabını basan Ergun Göze'nin hatıralarını, izlenimlerini ve ünlü yazardan dinlediklerini de ihtiva eden kitap, Peyami'yle Nazım Hikmet'in 1935 yılındaki büyük kavgasının bütün teferruatıyla anlatıldığı önemli bir çalışmadır. Bu kavga, Kemal Sülker'in *Nazım Hikmet'in Polemikleri* (1968) adlı kitabında da Nazım Hikmet cephesinden ele alınır.

Ergun Göze'nin Kültür Bakanlığı *Türk Büyükleri Dizisi*'nin 31. kitabı olarak çıkan *Peyami Safa* (1988) adlı eseri de Peyami'nin çeşitli yönleriyle ele alındığı, ancak tam bir biyografi niteliği taşımayan bir eserdir. *Üç Büyük Mustarip* (1993) adlı kitabında da Peyami Safa, Necip Fazıl ve Cemil Meriç'i ele alan ve bu üç önemli adamın fikirlerini ve dünya görüşlerini birbiriyle karşılaştırarak değerlendiren Ergun Göze, *Peyami Safa'nın Türk Düşüncesindeki Yeri* (1997) adlı eserinde de, özellikle Peyami'nin *Türk Düşüncesi* dergisi çerçevesinde geliştirdiği tez açısından düşünce tarihimizdeki yerini belirlemeye çalışmıştır.

Peyami Safa'nın romanları üzerinde en ciddi ve kapsamlı çalışma ise Dr. Mehmet Tekin tarafından yapılmış ve *Peyami Safa'nın Roman Sanatı* (1990) adıyla Konya'da yayımlanmıştır. Tekin, doktora tezi olarak hazırladığı bu önemli eserin birinci bölümünde Peyami Safa'nın roman anlayışını teorik çerçevede değerlendirdikten sonra, ikinci bölümde *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*, *Fatih-Harbiye*, *Bir Tereddüdin Romani*, *Biz İnsanlar*, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* ve *Yalnızız* romanlarını tek tek ele alarak yapı bakımından analiz etmiştir. Koreli bir Türkolog olan Nan A. Lee'nin DTCTF'de doktora tezi olarak hazırladığı

Peyami Safa'nın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi (1997) adlı eser-
de ise, Peyami'nin Doğu-Batı sentezi ve bu fikrin özellikle ro-
manlarındaki yansımaları incelenmektedir.

Peyami hakkında yapılmış en son çalışma ise, Süleyman
Seyfi Ögün'ün *Toplum ve Bilim* dergisinin Güz 1997 sayısında
yayımlanan "Türk muhafazakârlığının kültür kökleri ve Peyami
Safa'nın yanılığı" başlıklı uzun makalesidir. Edmund Burke gi-
bi Batılı muhafazakâr düşünürlerin ortaya koydukları teorik
çerçeveden hareket eden ve bazı araştırmacıların kendi ülkele-
rindeki muhafazakâr akımları gözleyerek yaptıkları tesbitleri
kullanan değerli bilim adamı, Peyami Safa'nın eserlerinde bu
tesbitleri doğrulayacak paragrafları seçerek cesur, fakat dikka-
te alınması gereken hükümler veriyor.

III

Adlarını zikrettiğimiz çalışmalar Peyami'yi bütün yönle-
riyle yansıtmadığı gibi eksiksiz bir biyografiyi de ihtiva etmiyor-
du. Esasen hiç birinin böyle bir iddiası yoktu. Bir kısmında, fi-
kir adamlığına sadece son yirmi yıl içinde kitaplaştırılmış yazı-
larından yola çıkılarak bakılmış, dolayısıyla fikirlerinin gelişme
çizgisi, değişmeler, kırılma noktaları, sapmalar vb. tam tesbit
edilememişti. Bunun için gazete ve dergi koleksiyonlarına mü-
racaat ederek kronolojik sırayla incelemek, hatta bazı kitapla-
rının farklı baskılarını karşılaştırmak gerekiyordu. Öyle de yap-
tım. Araştırmalarım zamanla heyecan verici bir serüvene dö-
nüştü; akla hayale gelmedik dergilerde yazılarını buluyor
ve hayretler içinde kalıyordum. O kadar geniş bir ilgi sahası
vardı ki, *Seksoloji* dergisinde bile yazmıştı.

Geçinmek için başka imkânının bulunmaması Peyami'yi
çok yazmaya mecbur etmiştir. Çok ve sürekli yazmak, yani sü-
tun yazarlığı, yazara zamanla kıvrak bir üslûp, şöhet ve otorite
kazandırır da, zor, eskitici ve tüketici bir iştir. Peyami'nin
1933 yılında *Cumhuriyet*'te yayımlanan bir fıkrası şu cümleyle
başlar: "Saatlerden beri mevzu arıyordum". Aslında defterine
kaydedilmiş nice konular vardır, fakat yazılabilmek için "ya
müsait bir hâlet-i ruhiye, ehemmiyetleriyle mütenasip bir zihnî
tenebbüh yahut da gazetecilik şerâitine göre bir sıra" bekle-

mektedirler. Evet, konu çoktur; fakat yazarı sıkın şey seçebilmek ve seçilen konunun gizlediği âleme zeki bir intibak ile girebilmektir. Aynı yazıdaki şu cümleler, Peyami'nin bir sütun yazarı olarak hergün yaşadığı sıkıntının mahiyetine dair önemli ipuçları taşır:

"Canlı mevzuların kapisleri ve hevesleriyle kalem arasında üzücü bir mücadele de vardır. Zihinde en iyi hazırlanmış ve ifade edilmeğe en müstait bir hâle gelmiş olanları bile, çok defa canlılıkları nisbetinde serkeştirir ve kendilerini zaptetmek isteyen ruhî kuvvetlere karşı isyan ederek zekâmızın tozunu dumana katarlar, bütün ihtiraslanmızı aleyhimizde ayağa kaldırırlar, yaklaşır ve kaçır, ele avuca sığmazlar.

"Her gün yemek ve tuvalet gibi itiyadın kolaylaştırdığı hareketler arasına bir türlü giremeyen ve her gün ilk adımın güçlüğünü taşıyan bir ameliye varsa yazı yazmaktır. Bu satırlarımda müsamaha talebini andıran bir eda bulanlara da temin ederim ki ben Türk yazısının terreddisinde birinci âmillerden saydığım bu âlicenaplığın düşmanıyım. Biz umumiyetle okuyucu azlığından şikâyet ederiz; fakat fena yazı okuyanların çokluğu fikir hayatı için daha büyük tehlikedir. Pek sık olan ihmallerimizi bir defa bile affetmeyiniz"¹.

Tercüman'da çıkan bir yazısında da, Türkiye'de ilk sütun yazarı sayılan ve "Takvimden Bir Yaprak" başlığı altında yazdığı yazılarıyla meşhur olan Mahmut Sadık'ın Batılı meslektaşları gibi milyonlar içinde yüzmek şöyle dursun, ihtiyaç içinde öldüğünü hatırlattıktan sonra, iyi bir sütun yazarının niteliklerini şöyle özetlemiştir:

"Sütun yazan, dünyanın ve memleketin günlük hadiselerini, teferruata kaçmadan, orta seviyenin anlayabileceği kısa, kıvrak ve aydınlık bir üslûbun canlı diliyle tahlil, tefsir ve izah eder; okuyucuyu uzun düşünmek ve kitaplar kaşırmak zahmetinden kurtarır; ona hergün bilmediklerini öğretir ve bildiklerini hatırlatır. Geniş ve sağlam bir kültürü ve ilmi, edebî eserleri olduğu için uzun yıllardan beri ağır ağır kazanılmış bir otoritesi vardır"².

Bu cümlelerde, Peyami'nin bir sütun yazarı olarak kendisini tarif ettiği söylenebilir. Türk basınında kısalığından ötürü "fıkra" adı verilen yazı türünün birkaç virtüözundan biri hiç şüphesiz Peyami'dir. Amansız muhaliflerinden Çetin Altan bi-

¹ "Hergün yazmak", C, 17 Haziran 1933

² "Batıda ve bizde sütun yazarları", T, 25 Ağustos 1959

le, ölümünün ardından yazdığı yazıda onun bir konuyu en kısa şekilde yazmanın sırrına vakıf bir yazar olduğunu söyler³.

Peyami, kendi kendini yetiştirmiş olmakla beraber, psikolojiden tıbbı, felsefeden sosyolojiye kadar birçok alanda uzman seviyesinde bilgiye sahipti; fakat bilgiyi sırtında bir yük gibi taşıyanlardan değil, hususi bir yaşama tarzı haline getiren hakiki bir entellektüel ve asıl mânâsında muharrirdi. Her yazısı tereddüt geçirilmeden yazılmış bir cümleyle başlar ve -kendi tabiriyle- sekmeden, aksamadan, sendelemen ilerleyerek konusunu bir eldiven gibi sımsıkı sarardı.

IV

Aktualitenin peşinde koşan ve çok yazan sütun yazarlarının hemen hepsinde gördüğümüz, zaman zaman kendini tekrarlamak, bazan da eskiden yazdıklarıyla taban tabana zıt fikirleri savunmak gibi zaaflar elbette Peyami'de de vardı. Özellikle siyasî konjonktürdeki değişmeler onda sık sık görüşlerini gözden geçirerek tashihi etmek ihtiyacı yaratmıştır. Çok okumasının, özellikle Fransızca literatürü yakından takip etmesinin de bazı görüşlerini değiştirmesinde önemli rol oynadığı muhakkaktır. Mustafa Baydar'ın *Hayat* dergisinde yayımlanan bir röportajında sorduğu "Yazarlık hayatınızda değişen bazı kanaatleriniz oldu mu?" sorusuna verdiği cevap bu bakımdan ilginçtir:

"*Bir Tereddüdün Romanı*'na kadar şüpheli görünürüm. Bu romanın kahramanı sorar: 'Mânâya mânâ veren biz miyiz?' Bu sorunun cevabı yirmi yıl sonra *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda verilmiştir. Varlığa mânâ veren insan değildir, insana mânâ veren varlıktır. Şüpheli zamanlar da dahil, daima milliyetçi ve insancı oldum. Allah'tan şüphe ettiğim zamanlar bile onun varlığı imkânını reddetmedim. Marksist olmaksızın kendi inanış hudutlarım içinde bir çeşit sosyalistim. Fikirlerim hemen bütün kitaplarımda vardır. Esasta değişmedim. Daima kendi kendimi tashihe çalıştım ve çalışıyorum. İnsanın kendi kendisi kalması şartıyla değişmesi bütün eşyaya şâmil bir zarurettir. Bunun için hem muhafazakâr, hem de inkılapçıyım"⁴.

³ Çetin Altan: "Peyami Safa", *M*, 17 Haziran 1961

⁴ Mustafa Baydar: *Edebiyatçılarımız Diyorlar ki*, s. 173

Elinizdeki kitabın vardığı sonuç da, Peyami'nin temel fikrî istikametinin milliyetçilik olduğu ve bunun hiç değişmediği yönündedir. Ancak 1930'larda Kemalist nitelik taşıyan bu milliyetçilik, 1940'larda konjonktüre bağlı olarak belli ölçüde faşizme kayacak, 1950'de ise ılımlı bir kültür milliyetçiliği hüviyeti kazanacaktır. 1940'larda muhalif olduğu demokrasinin zaruretine 1950'lerde inanmaya başlar. 1950'de CHP'nin Bursa'dan milletvekili adaydır, daha sonra Demokrat Parti'yle samimi ilişkilere girer. 1960'lara doğru iyiden iyiye muhafazakâr bir söyleme sahip olan Peyami'nin son on yılında yazdıklarında Türk sağının bellibaşlı bütün argümanlarını bulmak mümkündür. Milliyetçi olduğu için tarihin sürekliliğine de inanır; Kemalizmi savunduğu dönemde bile, geçmiş kültürden radikal bir kopuşu ifade eden inkılapları tarihî sürekliliğin tabii ve zarurî bir sonucu olarak yorumlamaya çalışmıştır.

Fikirlerini kolayca değiştirip tashih edebilen Peyami'nin bazı sabit fikirleri de vardı; mesela babasının ölümüne sebep olduğuna inandığı Sultan II. Abdülhamid'e duyduğu şiddetli düşmanlıktan hiç vazgeçmedi; hânedana mensup kadınların dönmelerine izin verilir verilmez Türkiye'ye gelen ve ciddi bir maddî sıkıntı çeken Ayşe Osmanoğlu'nun babası II. Abdülhamid'le ilgili hatıraları *Hayat* mecmuasında yayımlanmaya başlanınca, "Ayşe Hanım'a açık mektup" başlıklı bir fıkra yazarak ağır bir üslupla saldırmıştı. Buna karşılık muhafazakâr çevrelerde hiç sevilmeyen Abdullah Cevdet'i hep sevdi ve fikrî mirasına sonuna kadar sahip çıktı. Çünkü babasız küçük bir çocuk olarak çetin bir hayat mücadelesi verirken o da kendisine kol kanat germiş ve sünnetinde *Petit Larousse*'u hediye ederek Fransızca öğrenmesine vesile olmuştu. Çocukluğunda Türk musikisiyle ilgilendiği ve *Fatih-Harbiye* romanında Türk musikisini müdafaa ettiği halde, daha sonra bu musikinin aleyhinde bulundu ve çoksesli Batı müziğini savundu. Dil konusunda ciddi tereddütler yaşamıştı; Türkçe'nin sadeleşmesi gerektiğine her zaman inanmakla beraber, bütün eski kelimelerin atılmasını tarihin sürekliliği prensibine aykırı bulmuş, aşırı öztürkçeciliği, kültürümüzün geçmişiyle bütün bağlantılarımızı kopardığı için eleştirmiştir.

V

Peyami'nin hiç şüphesiz ayrııcı vasıflarından biri de anti-komünistliği idi; 1935 yılında Nazım Hikmet'le arasında geçen büyük kavgadan sonra, komünizmle mücadeleyi fikrî hayatının eksenine oturtmuştu. Özellikle soğuk savaş yıllarının gerilimli ortamında, *mahutlar* dediği komünistlere ve bilmeden onlara hizmet eden *gafillere* her vesileyle şiddetle saldırır ve aynı şiddette saldırılara maruz kalırdı. Türkiye'de antikomünist hareketlerin arkasında büyük ölçüde Peyami'nin verdiği fikrî mücadele vardır. Ancak kendilerini komünizmle mücadeleye endeksleyen milliyetçi ve muhafazakâr çevrelerin Peyami'nin sadece antikomünistliğiyle ilgilenerek onun enlektüel şahsiyetini ve romancılığını âdeta gözardı etmeleri çok yanlış olmuştur. Genç antikomünistler tutup onun kavgaya yazılarını, nerede ve hangi tarihte yayınladıklarını belirtmeye gerek bile duymadan *Mahutlar*, *Kızıl Çocuğa Mektuplar* gibi adlarla neşretmişlerdir. Aslında onlar için önemli olan Peyami'nin fikirleri ve eserleri değil, ideolojik kavgada işlerini kolaylaştıracak bir malzeme temin etmiş olmaktır. Halbuki onu anlamak, yazdıklarını ciddi bir biçimde okumak için gayret sarfetseler, daha doğrusu, entellektüel mirasına sahip çıksalardı, mücadeleleri için, belki kısa vadede değil ama, uzun vadede daha sağlam bir donanım elde etmiş olacaktı. Bunda Peyami'nin belki biraz aşırı bir endişeyle kendi antikomünistliğini fazla vurgulamış olmasının da payı vardır.

Çocukluğundan itibaren içinde yaşadığı şartlar, Peyami'de hadiselerin arka planını bazan evhama düşecek derecede fazla kurcalama itiyadı kazandırmıştı. Bazılarının iddia ettiği gibi asla polis değildi, fakat polisiye bir zekâsı vardı. Çocukluğunda polisiye okumasının ve Türkiye'nin sözü edilir yegâne polisiye roman yazarı olmasının arkasında da bu itiyat vardır.

Yakın dostlarından Prof. Dr. Recep Doksat, Peyami'yi biraz paranoid bulduğunu yazmıştır. Bunu birgün yüzüne karşı söyleyince Peyami gülerek bütün filozofların, mütefekkirlerin, hatta keşif sahibi ilim adamlarının az çok paranoid olduklarını söyler. "Haklıydı, mevcuttan şüphe etmeyenler hiç bir yeninin açıcısı, malumla iktifa edenler hiç bir meçhulün çözücüsü ola-

mazlardı" diye devam eden Recep Doksat, bir ruh hekimi olarak yıllarca yakından gözlediği Peyami'nin ruh portresini şöyle çiziyordu:

"Onu hadiselerden ziyade, hadiselerin arkasında yatan gizli sebepler ve onların delâlet ettiği mânâlar ilgilendirirdi. Didikleyici bir zekâ, içinde ve dışındaki arayışlarla yorulmayan uyanık bir dikkat, en malumu bile tahkiksiz, hiç değilse tahkik imkânlarını yoklamadan benimsemeyen bir iz'an; şüpheci, bazan şüphe etmekten şüphe edecek derecede hakikatleri mıcıklayan, fakat şüphelerinde boğulmayacak kadar sabırlı ve metodlu bir sağlam muhakeme; her meseleye çeşitli perspektiflerden bakabilen bir felsefi kıvraklık ve alelâde zihinleri şaşırtıcı, düşünen kafaların ise hayranlığını celbedici bir teşhis ve hükme bağlayış inceliği. Analitik bir zekâ, fakat terkiplere varabilen bir zihin yapısı, bir artist mizacı. Bütün buhranları, bütün beşerî iç çalkantılarını koyu koyu yaşayan bir his ve duyuş zenginliği. Fakat kader eksiklikleri ile boğuşa boğuşa bilenmiş bir irade ile "demon"unu zaptetmeye çalışan azimli bir ruh!"⁵.

VI

Peyami demon'unun sürüklediği Nietzsche tipiyle demon'unu zapt u rapt altına alan Goethe tipi arasında bir yerde duruyordu; daha doğrusu ikisi arasında dalgalanan bir mizaca sahipti. Nietzsche'ye de, Goethe'ye de benzeyen tarafları vardı. Nietzsche gibi bekâr yaşamadı ama, Goethe gibi mutlu da olmadı. Evlilik, kısa bir mutluluk döneminden sonra karısının geçirdiği felç ve buna bağlı olarak yaşadığı psikolojik buhranlar yüzünden cehennem azabına dönüşmüştü. Sadece karısının hastalıklarıyla değil, kendi hastalıklarıyla da sürekli boğuşmak zorunda kalan Peyami, Nietzsche gibi tam bir hastalık küpüydü. Stefan Zweig'ın *Nietzsche*'sindeki "Hastalığın Savunması" başlıklı bölümü ufak tefek değişikliklerle Peyami'nin biyografisinde de kullanmak mümkündür⁶. Nitekim bu bölüm onun da dikkatini çekmiş, bir yazısında şu alıntıyı yapmıştır:

⁵ Recep Doksat: "Birinci ölüm yılında ünlü yazar ve düşünür Peyami Safa", *Yol*, S.2, 14 Haziran 1962

⁶ Stefan Zweig'ın *Dünya Fikir Mimarları* adlı kitabının *Kendileri İle Savaşanlar* (Kleist, Nietzsche, Hölderlin) adlı birinci cildinin Nietzsche bölümü Türkçe'ye ilk defa Hasan Cemil Çambel tarafından çevrilmiştir: *Nietzsche/Demonla Muharebe* (Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940). Peyami ile

"İnsanı bilgiç yapan yalnız ve yalnız ızdıraptır. Aylara mahsus, irsi ve hiç sarsılmayan sıhhat sağır ve sezişsizdir. Böyle bir sıhhat hiç bir şey istemez, hiç bir şey sormaz. Bunun için sıhhatlilerde hiç psiko-loji bulunmaz. Her bilgi ızdıraptan gelir. ızdırap sebep sorar; halbuki neş'e olduğu yerde kalmağa ve geriye doğru bakmağa temayül eder. ızdırapta insan daima incelir. Her şeyden evvel düşüncemizin son kurtarıcısı büyük acıdır; son derinliğimize bizi yalnız o götürür"⁷.

Celal Sılay ise hastalıkların Peyami Safa'da daha farklı tezahürlerinin bulunduğu kanaatinde. Ölümünün ardından yazdığı yazıda, "Peyami Safa, yakasını bırakmayan bir 'kendisi' ile didindi. Kesin olarak silkip atması gerekirken, sınıksız bağli kaldığı bu durumu yüzünden hem kendi kendisini hem de çevresini kemirdi durdu" dedikten sonra sözü hastalıklarına getirerek şunları yazar:

"Peyami Safa çıkmazını çözmek için, psikolojik ve kültürel durumlardan çok, vücut yapısındaki dramı incelemek yerinde olur. Bu cılız vücut, çok sert hastalıklarla hırpalanıyordu. Verem, onun bütün gençliğini üç ayrı yerinden mıcıklamıştı. Ciğerden kemiğe, kemikten cilde atlayarak uzun yıllar yakasını bırakmayan bir âfete karşı sağlıklı direnişi olağanüstü çaba isteyen bir iştir. Bu uzun savaştan kalbi yorulmuş olarak çıktı. 50 ile 200 arasında değişen nabız vuruşları, fizik denkleminin kurulmasına tam bir engeldir. Son yıllarını ayağında ve boynunda boğazlanmış sancılarla geçiriyordu. Bacak damarlarının bozulması yüz adım atmasını, ses tellerinin hırpalanması de tek hayatiyeti olan konuşmasını kösteklemişti. Bu dayanılmaz kısaç içinde yazma ve konuşma çabaları gösterdi"⁸.

Celal Sılay, Peyami'nin negativist tutumunu bu beden yapısına ve gecelerini isprizma masalarının karanlığında geçirmesini, bedeninin yükünden kurtulabileceği bir kaçış yeri ara-

Recep Doksat arasındaki konuşmadan ikisinin de bu kitabı dikkatle okudukları anlaşılıyor. Zweig'in kitabının daha sonra tamamı Türkçe'ye kazandırılmıştır. *Dünya Fikir Mimarları I-III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1989

⁷ "Sporun dostları ve düşmanları", *YM*, 17 Ocak 1941. Aktardığımız paragraf, Peyami'nin Zweig'in eserini muhtemelen Fransızca'sından okuduğunu gösteriyor. Bu paragrafın Hasan Cemil Çambel tercümesindeki şekli için bk. *Nietzsche/Demonla Muharebe*, s.40 vd.

⁸ Celal Sılay: "Yapma Peyami", *Vatan*, 26 Haziran 1961

masına bağlıyor ki, doğrusu insafsız bir yorumdur. Bununla beraber Peyami'nin zaman zaman saldırgan bir tutum almasına yol açan karmaşık psikolojik süreçlerin ayrıca tahlil edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. En yakın dostlarını bile, beklenmedik zamanlarda beklenmedik hücumlarla hırpaladığı bir vakıadır. Hakkı Süha Gezgin de, onun insanları bazan sebepsiz yere yahut sudan sebeplerle incittiğinden söz eder; bunlardan biri de kendisidir. *Yeni Mecmua*'da yazdığı "İsmail Safa" portresinde Ahmed Vefa Bey'in bir beytini yanlışlıkla ağabeyi İsmail Safa'ya mal edince Peyami *Cumhuriyet*'teki köşesinde ne cahilliğini bırakmıştır ne gafillliğini; Hakkı Süha Bey edebiyat öğretmeni olduğu için tabii bütün öğretmenler ve bütün maarif de nasibini almıştır⁹.

Yeri gelmişken, özellikle fizikî portre çizmekte şaşırtıcı bir ustalığa sahip olan Hakkı Süha'nın "Peyami Safa" portresine kısaca göz atmakta fayda vardır.

"İnce, cılız bir boyun üzerinde kocaman bir baş. Yorgun çizgili bir yüz. Solgun bir ten, ağır kıvılcınlı, azıcık şiş kapaklar altında henüz uyanmış hissini veren dalgın, derin, fakat boş gözler. Bu boşluk duygusu belki de onlardaki maviliğin tesiridir. Keskin bir çizgiyle düşün alında bakışlarınız tutunamadan kayar ve kemerli mağrur bir buruna takılıp kalır. Peyami Safa'yı en çok galiba bu mağrur burun ve acı mânâlı ağız anlatıyor. Boyuna göre sesi gürdür. Tok tok konuştuğunu işitince, arkasında daha gürbüz bir adam arayacak olursunuz. Eskiden yürüyüşü daha hızlı, duruşu daha yumuşaktı. Son yıllarda adımları ağırlaştı, burnundaki gurur bütün varlığına yayılır gibi oldu. Önceleri kolay gülümserdi; şimdi çatgın bir yüzle geçiyor. Bu, belki de incittiği kimseleri daha evvel davranıp bastırmak için düşünülmüş bir tedbirdir"¹⁰.

Peyami'nin oklarına herhangi bir şekilde hedef olanlardan mutlak bir tarafsızlık beklemek elbette doğru değildir; ancak onun hakkında yazarların hemen hepsi sitemlerini ifade ettikten sonra sahip olduğu kaliteleri belirtmek ihtiyacını da hissetmişlerdir. Amcasının beytini babasına atmış gibi gösterdiği için cahillikle suçladığı Hakkı Süha, Peyami'nin birinci sınıf bir romancı olduğunu söylediği gibi, Server Bedi imzasıyla neşret-

⁹ Hakkı Süha Gezgin: "İsmail Safa", *YM*, S.33, 15 Birincikânun 1939. Ayrıca bk. "Bir cevap", *YM*, S.38, 19 İkincikanun 1939

¹⁰ Hakkı Süha Gezgin: "Peyami Safa", *YM*, S.76, 11 Birinciteşrin 1940

tiği romanlardan bazılarının da usta işi olduğunu belirtmekten çekinmez. Yaşamak için sürekli yazmak zorunda olan, yani yazarlıktan başka bir işi bulunmayan Peyami'nin "kalemi kendi kendine kaldığı demlerde ayrı renk, başka koku, yeni hayal, denenmemiş tahlil arar; yine aynı kalem kazanç tarlasında bir saban gibi işlerdi".

VII

Peyami'nin kalemi "kazanç tarlasında bir saban gibi işleme" mecburdu, aksi takdirde aç kalırdı. 1940 yılında Cahit Sıtkı'ya kendi kitaplarında bulduğu kusurlardan söz ettikten sonra söylediği şu cümle onun bir yazar olarak yaşadığı dramı çok iyi anlatmaktadır: "On dokuz senelik yazı hayatımda, bu cemiyet bana bir hafta istirahat hakkı vermemiştir"¹¹. Ancak bundan fazla şikayetçi olduğu söylenemez; çünkü azmini ve başarılı olma hırsını biraz da hastalıklarına ve fakirliğine borçlu olduğunu iyi bilmektedir. Bir yazısında, fakirliğin ve hastalığın diriltici olduğunu, korkutarak iradeyi kırbaçladığını ve uyuklayan enerjileri uyandırdığını yazmıştır. Zenginlik, sıhhat ve zekâ ise, Peyami'ye göre, çok zaman insanın kendisine haddinden fazla güven verdiği için afyon gibi uyuşturur, tembelliğe, ihmallere ve gevşekliğe sevkeder. "Başarmak için, korku da, ümit de şarttır. İnsana fakirliğin ve hastalığın öğrettiklerini hiç bir okul ve kitap veremez"¹².

Peyami bu meseleyle yazarlık hayatı boyunca ilgilenmiş ve birçok yazısında fakir çocuklara ümitsizliğe kapılmamaları yolunda öğütler vererek başarılı ve meşhur olmuş fakir çocukları hatırlatarak insanları başarı yönünde kırbaçlayan sefaleti "yaratıcı sefalet" diye tarif etmiştir; bu başlığı taşıyan bir de yazısı vardır¹³. Bu yazıları yazarken şüphesiz şahsî tecrübelerinin içinden konuşan Peyami'nin kendisi de tipik bir "meşhur olmuş fakir çocuk"tu. Ancak örnek olarak gösterdiği çocukların aksine,

¹¹ Cahit Sıtkı: *Peyami Safa Hayatı ve Eserleri*, s.4

¹² "Meşhur olan fakir çocuklar", *T*, 2 Aralık 1959

¹³ "Yaratıcı sefalet", *YM*, S.97, 7 Mart 1941. Ayrıca şu yazılara bk. "Hitler bir boyacı idi", *YG*, S.13, 7 Haziran 1933; "Ey fakir delikanlı", *YG*, S.16, 28 Haziran 1933

o, başarısının karşılığını yeterince alamamış, fakirliği meşhur olduktan sonra da devam etmiştir. Hiç durmadan yazdığı halde, başını sokacak bir ev bile edinemeyen Peyami'nin yayıncıları tarafından istismar edildiği, çalıştığı birçok gazetede hak ettiği ücretleri bile doğru dürüst alamadığı, hatta bunlardan bazılarıyla mahkemelik olduğu bilinmektedir. Yaşadığı bu dramı, ömrünün sonuna doğru *Düşünen Adam* dergisinde çıkan bir yazısında anlatmıştır [Bk.XII. Bölüm]. Eşi Nebahat Hanım'ı tedavi maksadıyla Avrupa'ya götürebilmek için kitaplarının telif haklarını yok pahasına Garbis Fikri'ye devrettiği de biliniyor.

Peyami'nin muhtemelen çocukluk ve gençlik yıllarında yaşadığı büyük yoksulluğun etkisiyle edindiği itiyatlardan biri de bit pazarından giyinmektir. Sonuna kadar bu itiyadını devam ettiren Peyami'nin özellikle *Türk Düşüncesi*'ni çıkarırken amatör şairlere bile telif ücreti ödediğini unutmamak gerekir. Bu hususta büyük bir titizlik gösterdiği bugün elimizde bulunan okuyucu mektupları dosyalarından anlaşılmaktadır.

Tam tesbit edilebildiği takdirde, Peyami Safa bibliyografyasındaki kitap sayısının beş yüzü bulabileceğini sanıyoruz; bu, büyük ihtimalle henüz kırılmamış bir rekordur. Gazete ve dergilerde kalmış yazılarının eksiksiz bir dökümü de henüz бүтünüyle yapılabilmiş değildir. Bu kadar kitap ve yazının Peyami'yi geçindiremediği düşünülecek olursa, yaşadığı dramın büyüklüğü daha iyi anlaşılır. Üstelik 1960'tan sonra bir süre işsiz kalmış, basının büyük bir kesimi üzerine gelirken, genç dostlarının Milli Birlik Komitesi'nin ağır baskılarına rağmen çıkardığı gazete ve dergilerde tutunmaya çalışmıştır.

Herşeye rağmen, gencecik oğlu Merve'yi kaybedinceye kadar ayakta kalmayı başaran Peyami'nin hayatı da müthiş bir romandır.

Peyami Safa'nın babası İsmail Safa Bey.

Peyami Safa'nın genç yaşta ölen amcası şair Ahmed Vefa Bey

BİR İN C İ B Ö L Ü M
SÜRGÜNDE BİR ŞAİR

Mekke'de toprağa basdı, yürüdü
Güneş altında, kum üstünde yetişdi, büyüdü
İsmail Safa

RUMELİHISARI'NDA BİR TOPLANTI

SABIK sefirlerden Ali Galip Bey'in Rumelihisarı'ndaki evinde yapılan toplantı, büyük ihtimalle, Abdülhamid'i devirmek üzere hazırlanan geniş kapsamlı planın bir parçasıydı. Arnavut İsmail Kemal, İsmail Safa, Hüseyin Sîret ve Ubeydullah Efendi'nin katıldığı bu toplantıda konuşan İsmail Kemal Bey'e göre, eğer Güney Afrika'da bağımsızlık savaşı veren Boerlere karşı İngilizlerin galibiyeti temenni edilir ve bu temenni İngiliz elçisine bildirilirse, Sultan Abdülhamid'in İngiltere'ye karşı yürüttüğü düşmanca politikayı aslında halkın ve aydınların benimsemediği gösterilmiş olacaktı¹.

Bu tuhaf fikir, İngiltere'nin sömürgeler siyaseti hakkında hiç bir fikre sahip olmayan genç Türklere son derece câzip geldi ve hemen oracıkta "majestelerinin elçisi"ne sunulmak üzere bir metin yazmaya karar verdiler. İsmail Safa'nın bir köşeye çekilip müsveddesini hazırladığı bu metin, Hüseyin Sîret tarafından tebyiz edildi ve daha sonra aralarında Tevfik Fikret, Mehmed Rauf gibi ün-

¹ İbnülemin: *Son Asır Türk Şairleri*, s.1688 vd.

l  Servetif nuncuların da bulunduğu çok sayıda aydın tarafından imzalandı².

Mehmed Rauf, hatıralarında bu teşebbüsün arka planını Tefvik Fikret'ten naklen bütün açıklığıyla anlatmıştır: Arnavut İsmail Kemal Bey, birgün İngiliz sefiriyle konuşurken söz dönüp dola ıp Türklerin meşrutiyet idaresine lâyık bir millet olup olmadığına gelir. İsmail Kemal Bey bu hususta bin dereden su getirirse de "Türkler daldıkları bu uyku içinde me rutiyeti ne yapacaklar?" diyen elçiyi ikna etmekte zorlanır ve gerekirse canlarını seve seve verecek meşrutiyet taraftarları bulunduğunu hatırlattıktan sonra, bu hususta İngiltere gibi "terakki ve temeddün taraftarı" bir devletin kendilerine yardım etmesi gerektiği yolunda heyecanlı bir nutuk söyler. Elçinin verdiği karşılık ilgi çekicidir: "İngiltere bu vazifeyi belki kabul eder, fakat önce Türklerin kendisine bu liy kati isbat etmeleri lâzımdır".

İsmail Kemal Bey, münevver Türk gençlerinin liy katlerini isbat etmek için bir heyet kurarak Transval savaşında kendilerine galibiyet temennilerini bildirebileceklerini söyleyince Sir Nicholas O'Connor, bu cesareti gösterecek Türk gençlerini büyük bir memnuniyetle kabul edeceğine dair söz verir. Bunun  zerine İsmail Kemal Bey, başta Tefvik Fikret olmak üzere birçok Servetif nuncuyla temasa ge er³.

20 Kasım 1899 günü, Hüseyin Sîret, İsmail Safa, Ubeydullah, Zeh viz de Cemil Sıdkı, Abdülhamid Zehrav  ve gençlerden sekiz on kişi toplanarak İngiliz Sefareti'ne gitmiş, İngiltere'nin galibiyetinin temenni edildiği metni elçi Sir Nicholas O'Connor'a takdim etmişlerdir.

² Söz konusu metin ve imza listesi   kr  Haniog lu tarafından yayımlanmıştır. Bk. *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve J n Türklük (1889-1902)*, s.574 vd. Ayrıca bk. A.y. "Servet-i Fünun ve siyaset: İngiliz Sefareti ziyareti olayı", *Gergedan*, S.11, Ocak 1988

³ Mehmed Rauf: *Edebi Hatıralar*, s.51 vd.

Bu grupta fikrin asıl sahibinin, yani Arnavut İsmail Bey'in bulunmaması dikkat çekicidir.

KONYA-BAĞDAT HATTI

Sultan II. Abdülhamid'in İngiltere'ye hiç güvenmesini İngiliz taraftarı olmak için yeterli gören ve padişaha duydukları düşmanlık yüzünden tuhaf bir görüş bozukluğuna uğrayan Jön Türkler, İngiltere'yi dünyanın en medenî ülkesi, İngiliz yönetimini de en insanî yönetim zannediyorlardı. Bu körlük zamanla inanılmaz bir dereceye ulaştı; bir grup Jön Türk, Meşrutiyet'ten hemen sonra İstanbul'a dönen İngiliz elçisi Malet'i Sirkeci İstasyonu'nda coşkun bir tezahüratla karşılamış, hatta arabasını, atları çözüp kendileri çekmişlerdi. Daha şaşırtıcısı, Askerî Tıbbiyeli öğrencilerin, bir ayaklanma sırasında, ne kadar hürriyetçi olduklarını göstermek için, okullarına İngiliz bayrağı çekmeye kalkışmalarıydı.

İngiliz elçiliğini ziyaret ederek sözkonusu varakayı takdim eden grubun elebaşları iki gün sonra tutuklanarak Yıldız'a götürülüp Çadır Köşkü'nde sorgulandılar. Sir Nicholas O'Connor'un teşebbüsü üzerine serbest bırakıldılarsa da, dört beş ay sonra, Hüseyin Sîret Hass-ı Mansur (Hınsımansur)'a, Ubeydullah Efendi Taif'e, İsmail Safa da Sivas'a sürgün edildi.

Aslında olup bitenler, özellikle demiryolu inşası konusunda İngiliz-Alman rekabetinin sonuçlarından biriydi. Devlet-i Aliyye nezdinde hangisi ağırlık kazanırsa, diğeri Jön Türklere, dolayısıyla -sözde- hürriyet hareketlerine destek veriyordu. Kasım 1899 sonunda Konya-Bağdat hattının ön imtiyazı Almanlara verilince Jön Türk çevrelerinde büyük bir hareketlilik yaşandı⁴. Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Midhat, olacakları sezerek sefaret

⁴ Sina Akşin: *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s.41

gösterisinden kısa bir süre önce yurt dışına kaçmıştı. İngiliz taraftarlığı ve Sultan II. Abdülhamid'e şiddetli muhalefetiyle tanınan Dâmad Mahmud Celâleddin Paşa da, imtiyazın Almanlara verilmesinin hemen ardından oğulları Prens Sabahaddin ve Lütfullah Bey'lerle birlikte soluğu Avrupa'da aldı. İsmail Safa, genç prenslerin hususi edebiyat hocasıydı⁵.

MEKKE'DE DOĞAN ÇOCUKLAR

İsmail Safa, Mehmet Behçet Efendi adında, aslen Trabzonlu, bütün hakiki Osmanlılar gibi, bir divan teşkil edecek kadar şiir de söylemiş, imparatorluğun uçsuz bucaksız coğrafyasında, nereye gönderilirse itirazsız oraya giden, medreseli, dürüst ve itaatkâr Devlet-i Aliyye memurlarından birinin oğludur.

Bilmediğimiz bir tarihte, Akşemseddin'in soyundan Ayşe Samiye Hanım'la evlenen Behçet Efendi'nin bu evlilikten üçü erkek, ikisi kız, beş çocuğu dünya gelmiştir: İsmail Safa, Ahmed Vefa, Ali Kâmi, Fatma Vehibe, Hacer Merve⁶. Fatma Vehibe hariç bütün çocukları, Hicaz

⁵ "Abdülhamid'in kara listesine Dâmad Mahmud Paşa'nın da girdiği tarihlerde, oğulları Sabahaddin ve Lütfullah Bey'lere babam edebiyat derisi veriyordu. Bu genç çocuklara hürriyet fikri telkin ettiği saraya jurnal edilen İsmail Safa'nın sürgüne gönderilmesinde Mahmud Paşa ailesiyle sık temaslarının rolü olduğuna şüphe yoktur. Fakat babamın ölümünden ve Meşrutiyet'ten sonra bizi arayan vefalı dostlar arasında ne Prens Sabahaddin'i, ne de kardeşini görebildik. Bir mektupla bile hatır sormadılar". Bk. Peyami Safa: "Prens Sabahaddin", *Ulus*, 4 Temmuz 1951

⁶ *Türk Düşüncesi*'nin İsmail Safa özel sayısında, Ayşe Samiye Hanım'ın şeceresi verilmiştir: Şeyh Akşemseddin, Emrullah ibni Akşemseddin, Ömer ibni Emrullah, oğlu Şemsettin (Sultan Selim'in hocası), kızı Afife, oğlu Mollazâde Şemseddin, oğlu Şükûfî Mehmed Efendi, kızı Safiye Hatun, oğlu Mehmed Emin Efendi, oğlu Abdülkerim Efendi, oğlu Mehmed Efendi, kızı Safiye Hatun, oğlu Mektubî Abdullah Efendi, oğlu Mehmed Ataullah Efendi, oğlu Abdullah Efendi, oğlu Mehmed Esat Efendi, kızı Ayşe Samiye Hanım (1262-1290). Bk. "İsmail Safa'nın Şeceresi", *TD*, C.1, S. 5, 1 Nisan 1954

Mektupçusu olarak görev yaptığı sırada Mekke'de doğmuşlardır. Bir ara istifa ederek İstanbul'a döndüğü günlerde Ayşe Samiye Hanım'ı kaybeden Mehmet Behçet Efendi'nin ikinci evliliği de bereketlidir: İki kız, Selma ve Âkile. Kahramanımızın, yani Peyami Safa'nın babası olan İsmail Safa'nın Mekke'de doğduğu mahalleyi de biliyoruz: Safa ile Merve arasındaki Mes'â mahallesi (21 Mart 1867). Kendi tabiriyle "güneş altında, kum üstünde" yetişip mukaddes toprakların havasını teneffüs ederek büyüyen İsmail Safa ile kardeşi Ahmed Vefa'nın şair oluşlarında, babalarından intikal eden genler kadar, büyük şairler yetiştiren Arabistan çöllerinin de etkisi olmalıdır.

Mehmet Behçet Efendi 1868 yılında Mekke'de ölmüş ve Cennet-i Muallâ Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir. Böylece öksüzlüklerine bir de yetimlik eklenen üç kardeş, İsmail Safa, Ahmed Vefa ve Ali Kâmi, toplanıp İstanbul'a döner, üçü de Darüşşafaka'nın ikinci sınıfına imtihansız olarak kabul edilirler. Su gibi Arapça konuşan ve *Kasîde-i Bürde*'yi hususî bir âhenkle ezbere okudukları gibi, çok iyi bildikleri Farsça'larıyla *Gülüstan*'ı mânâlandıran üç kardeşin dikkatleri hemen üzerlerinde topladıkları muhakkaktır. Büyük bir maddî sıkıntı içinde oldukları her hallerinden belli olmakla beraber, üçü de son derece çalışkandır ve hemen hiç bir derste birinciliği başkalarına kaptırmamaktadırlar.

Darüşşafaka'dan 1886'da mezun olan İsmail Safa, Evkaf Nezâreti Mesârîfât Kalemî'ne girer, bir süre sonra İstanbul Telgrafhânesi muhabere memurluğuna, ardından da Mekteb-i İdadî-i Mülkî'nin son sınıf edebiyat muallimliğine tayin edilir (1887). Birkaç yıl sonra Meclis kaleminde "müevvid" olarak görev alan genç şair, adını edebiyat çevrelerinde de duyurmaya başlamış ve bu arada evlenmiştir. Ne var ki eşi Refia Hanım'ı, oğlu Selâmî'nin dünyaya geldiği 1893 yılında kaybedecektir.

İkinci eşi Server Bedia Hanım'dan İlhami, Selma,

Ulya ve Peyami adlarında ikisi erkek, ikisi kız, dört çocuk sahibi olan İsmail Safa, ilk şiiri, 1884 yılında *Tercüman-ı Hakikat*'in edebiyat sütununda yayımlandıktan sonra bu sütunu idare eden Muallim Nâci'nin dikkatini çeker. *Saadet*, *Mürivvet*, *İmdâdü'l-Mîdâd* ve *Mecmûa-ı Muallim* gibi gazete ve dergilerde de şiirleri çıkan genç şair, Nâci tarafından, büyük istidadı dolayısıyla "Şâir-i mâderzâd" (Anadan doğma şair) diye adlandırılmış ve bu lakapla ün kazanmıştır. Bu arada Sultan II. Abdülhamid'e muhalif gruplarla ilişki kurmuş, hatta 1888 yılında *Saadet*'te yayımlanan *Gelmeyecek mi?* adlı şiiri yüzünden sorguya bile çekilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk üyeleri arasında onun da bulunduğu söylenir.

İsmail Safa'nın ilk şiir kitabı, 1306(1889) yılında yayımlanan *Sünûhat*'tır. Onu 1308 yılında çıkan *Huz Mâ Safâ* takip eder. İki bölüme ayrılan eserin birinci bölümünde, şairin babası Mehmed Behçet Efendi'nin şiirleri yer almaktadır. Düzenlenişle eski divanlara benzeyen *Huz Mâ Safâ*, bu özelliği dolayısıyla Muallim Nâci çevresinde büyük bir takdirle karşılanmıştır. Abdülhâk Hâmid'in *Kahbe Yahut Bir Sefilenin Hasbihali*'ne nazire olarak yazdığı ve aynı yıl yayımladığı *Mağdûre-i Sevdâ* adlı manzum eserinde, sevdiği erkek tarafından aldatılmış bir kadının ruh halini anlatan şâir-i mâderzâd, *Mevlid-i Pederî'yi Ziyâret* adlı eserinde de babasının doğum yeri olan Trabzon'a yaptığı ziyaretle ilgili intibalarından söz eder. Tevfik Fikret'e ithaf ettiği *Mensiyyat*'ı, 1312 yılı sonlarında, Midilli'de bulunduğu sırada yayımlamış, *Mülâhazât-ı Edebiyye* (1897) ve *Muhâkemât-ı Edebiyye* adlı kitaplarında da edebî tenkitlerini ve makalelerini biraraya getirmiştir. *Hissiyat* ve Abdülhamid devri Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'yı hicvettiği *İntâk-ı Hakk'ın Tahmîsi* ise şairin ölümünden sonra basılacaktır⁽¹³²⁸⁾.

Behçet Efendi'nin oğullarını Darüşşafaka'dan tanıyan Ahmed Rasim, Ahmed Vefa'nın Safa'dan daha hissi

ve daha şair görüldüğünü yazmaktadır⁷. Darüşşafaka'dan mezun olduktan sonra Rüşûmat Dairesi'nde memur olarak göreve başlayan Ahmed Vefa, bir ara Yahya Hayatî Paşa'nın refakatinde gittiği İzmir'den pek dalgın bir halde döner; Ali Kâmi'nin ifadesiyle, 'Kabına sığamayan âteşin zekâlarda görüldüğü üzere bu büyük dimağ da kuvve-i ittisâiyesiyle kendi elyafını cebr eyleyerek dûcâr-ı ihtilâl' olmuştur⁸.

Ahmed Vefa, Fransız Hastanesi'nde tedavi görmüş, birkaç defa da akıl hastahanesine girip çıkmıştır. Son zamanlardaki iyiliği iki üç yıl kadar sürer, ancak ağabeyinin sürgüne gönderilmesi üzerine tekrar şuurunu kaybeder; ağabeyi, Sivas'ta veremden kıvranırken o da akıl hastahanesinin bir koğuşunda çırpınmaktadır. İsmail Safa'nın sürgünde ölümünden altı gün sonra İstanbul'da ölen ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilen Ahmed Vefa, Fransızca'dan *Vehâmetli Sevdalar* adlı bir romanı ağabeyi İsmail Safa ile birlikte çevirmiştir. Çeşitli dergilerde yayımladığı şiirleri, daha sonra Ali Kâmi tarafından *Eş'âr-ı Vefâ* (1328) adıyla küçük bir risale olarak bastırılmıştır⁹.

Kardeşlerden en uzun yaşayan Ali Kâmi (Akyüz) olmuştur. Darüşşafaka'dan birincilikle mezun olduktan sonra Hazine-i Hassa'da memur olarak göreve başlayan ve daha sonra çeşitli yüksek memuriyetlerde bulunan Ali Kâmi, mezun olduğu okulda tam on dokuz yıl müdürlük yapmıştır. 1939 yılında İstanbul'dan milletvekili seçilen ve bu görevinin yanı sıra, Maarif Encümeni'nde, Darüşşafaka Türk Okutma Kurulu'nda çalışan Ali Kâmi, çeşitli dergi ve gazetelerde yazmış, Yedi Meş'ale şairlerinin toplandığı *Gündüz* adlı dergiyi çıkarmıştır. Behçet, Adnan, Mesture, Sitare, Beria ve Mutena adlarında, ikisi er-

⁷ Ahmed Rasim: *Matbuat Hatıralarından-Muharir, Şair, Edip*, s.35

⁸ Ali Kâmi Akyüz: "Kardeşim İsmail Safa", *TD* aynı sayı.

⁹ İbnülemin: *age.*, s.1967

kek, dördü kız altı çocuk sahibi olan Ali Kâmi 1945 yılında Ankara'da ölmüştür¹⁰.

ŞÂİR-i MÂDERZÂD'IN İŞLERİ

Sefaret gösterisinin cereyan ettiği tarihte otuz iki yaşında genç bir adam olan İsmail Safa, yıllarca, kendisine "Şâir-i mâderzâd" adını veren Muallim Nâci'nin çevresinde bulunmuş ve asıl edebî zevkini ondan edinmiş olmakla beraber, daha sonra Edebiyat-ı Cedide hareketine katılmıştır. 1891 (1307) yılında Nâci'den ayrılıp başyazar olarak girdiği *Mirsad*'da Tevfik Fikret'i keşfetmiş, daha da önemlisi, Ali Ekrem Bolayır'a göre, "Servet-i Fünun edebiyatının esasını vaz'etmiş"tir¹¹.

Bir yıl sonra, yani 1898'de *Huz Mâ Safâ* adlı şiir mecmuasıyla da şair olarak büyük bir şöhrat kazanan ve gençler arasında üstad mertebesine yükselen İsmail Safa, son derece neş'eli, hoşsohbet, esprili, alaycı, çevresini neş'eye boğan gevrek kahkahalarıyla meşhur, sarışın, mavi gözlü, sevimli bir adamdır. Bolayır, Tevfik Fikret'in alay ve saraka vadisinde en çok Safa'dan çekindiğini, dilinden kurtulmak için çareyi onu güldürmekte bulduğunu belirterek "Fikret, Safa'nın zayıf noktasını bilirdi. O bir kere gülmeğe başladı mı bir türlü kendini alamaz, günlerce, haftalarca gülerdi" diyor¹². Safa'nın bir özelliği

¹⁰ *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* adlı eseriyle tanınan İngiliz Edebiyatı profesörü Berna Moran, Ali Kâmi Akyüz'ün kızı Mesture'den torundur. Ailenin diğer fertleri için bk. *TD* aynı sayı.

¹¹ *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, s.436

¹² "Fikret ortaya şu mısraı attı: 'Safâ-yı bî-vefâ-yı kec-edâ-yı mankafa-yı men'. Safa, 'mankafa-yı men'den nasılsa çok hoşlanıverdi ve kahkaha makinesi dönmeğe, ötmeğe, çınlamağa başladı. Zalim Fikret de 'hay hay-ı men, Aksaray-ı men, Müslim Paşa-yı men' gibi nâşenide rediflerle birbirinden tuhaf mısralar yumurtlayıp duruyordu. Zavallı İsmail Safa o kadar güldü ki bir aralık sesi kısıldı, yüzü sarardı, bayıldı zannıyla etrafında toplandık". *age.*, s.451

de son derece dalgın oluşudur; nitekim Fikret *Sezâ* adlı şiirinde onun dalgınlığını işler¹³. Halit Ziya da, hatıralarında, İsmail Safa'nın neş'esinden, çabuk dostluk kurmadaki maharetinden ve gülüşlerinden söz etmiştir¹⁴.

Ne var ki bu hayat dolu adam, 1895 yılında, ilk karısı ve Selâmi adlı ilk çocuğunun anası Refia Hanım'ın da ölümüne sebep olan vereme yakalanmış ve doktorların tavsiyesi üzerine Midilli'ye giderek birkaç ay kalmıştır. Hava değişimi şaire iyi gelir ve hastalık durgunluk devresine girer. İstanbul'a döndüğünde sıhhatine enikonu kavuşmuş gibidir. Gedikpaşa'da, Divanîli Mahallesi Be-desten Sokağı'ndaki 12 numaralı evde heyecanlı siyasî ve edebî toplantılara kaldığı yerden devam eder.

Peyami Safa'nın yazdığına göre, Gedikpaşa'daki ev, devrin aydınları tarafından Sultan Abdülhamid'e karşı yürütülen savaşın karargâhlarından biri ve Paris'teki İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin âdetâ İstanbul şubesi gibi kullanılmaktadır. "Tevfik Fikret, Rıza Tevfik, Abdullah Cevdet, Hüseyin Sîret ve daha başkaları, orada hürriyet fikrinin gizli bir ışın ve telkin merkezi haline getirdikleri selamlık bölüğünde toplanırlar"¹⁵. Bu toplantıların dikkati çekmemesi mümkün değildir. Nitekim 1314'te jurnal edilirler; Tevfik Fikret karakola götürölüp sorgulanırken İsmail Safa ile Hüseyin Sîret'in de evleri aranır.

İlk defa 1888 yılında *Saadet*'te yayımlanan *Gelmeyecek mi?* adlı şiiri yüzünden sorguya çekilen İsmail Safa, *Mirsad*'da 1891 yılında çıkan Kâmil imzalı bir şiir dolayısıyla tekrar Mabeyn'e çağrılır. *Mirsad* bu olaydan sonra kapatılmıştır. Şairin II. Abdülhamid'e muhalefetiyle tanı- nan Dâmad Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğulları Prens Sabahaddin ve Prens Lütfullah'a özel dersler verdiği için de şüpheleri üzerinde topladığı iddia edilmiştir.

¹³ Hakkı Süha: "Edebi Portreler: İsmail Safa", *YM*, Sene 1, C.2, 15 Birinci-kânun 1939

¹⁴ Halit Ziya Uşaklıgil: *Kırk Yıl*, s.421

¹⁵ Peyami Safa: "Babam İsmail Safa", *TD* aynı sayı

İsmail Safa'nın evi, Jön Türklerce Paris'te yayımlanan *Meşveret* gazetesine gönderdiği ve Abdülhamid'i şiddetle eleştirdiği *Ey Halk Uyan ve Sultan Hamid'e* adlı şiirlerinin yayımlanması üzerine Zaptiye Nezareti'ne mensup subaylar tarafından bir kere daha aranır. Bütün bu baskılar şairi yıldırmağa şöyle dursun, aksine bilemektedir. İşi padişahı devirmek için tuhaf planlar hazırlamaya kadar götüren şair, bir gece yarısı kardeşi Ali Kâmi ve Hüseyin Suat'la birlikte Halit Ziya'nın kapısını çalar. Bu beklenmedik ziyaretin sebebi, padişahı devirmek için bulduğu kolay yolu anlatmaktır. Halit Ziya, bulunan kolay yolun, Abdülhamid'i tahttan indirmek yerine, başka bir padişaha biat edivermekten başka bir şey olmadığını söylüyor. Bu safdilce plana göre, önce herhangi bir yerden boş bir tabutla bir cenaze kaldırılacak, arkasında yürüyen cemaatin köşe başlarında katılanlarla büyük bir kalabalık haline gelmesi sağlanarak Bâb-ı Seraskerî'ye gidilecektir. Orada hemen irad edilecek bir açış nutkunun ardından yeni padişaha biat edilerek işin oldu bittiye getirilmesi kolaydır¹⁶.

"BİR ÇARİP ÖLDÜ DİYELER"

Abdülhamid düşmanlığı yüzünden, bağımsızlık savaşı veren bir halkı değil de, sömürgeci bir imparatorluğu destekleyen İsmail Safa, bu son eyleminin ardından kendini 2500 kuruş maaşla Sivas'ta bulur. 1900 yılı Nisan ayı sonlarında, polis tarafından eşi Server Bedia ve çocukları altı yaşındaki İlhami, beş yaşındaki Selma ve bir buçuk yaşındaki Peyami ile birlikte iskeleye götürülen İsmail Safa Bey'i uğurlamaya, kardeşleri Ali Kâmi ve Ahmed Vefa Bey'lerden başka gelen olmamıştır. Şairin içinde, sürgüne gidiyor olmanın verdiği büyük üzüntünün yanısı-

¹⁶ Halit Ziya: *age.*, s. 457 vd.

ra, evlat acısı da henüz taptazedir. Çünkü küçük kızı Ulya'yı birkaç ay önce kaybetmiştir. Selma ise Sivas'ta hastalanır ve on gün içinde ölür.

Sürgünlük ve altı ay içinde kardeşini ve iki kızını kaybetmesi, İsmail Safa'yı çok sarsmış ve Midilli'de yaşadığı hava değişimi sonunda iyileşmeye yüz tutan, ancak fırsat bulur bulmaz faaliyete geçmek üzere âdeta pusuda bekleyen sinsi hastalığının nüksetmesine sebep olmuştur¹⁷. Sivas'ın sert ve soğuk ikliminin de şairin sağlığını olumsuz yönde etkilediği muhakkaktır.

Sivas'ta yaklaşık on bir ay yaşayan İsmail Safa, 24 Mart 1901'de ölmüş ve Garipler Mezarlığı'na gömülmüştür. Babasının ölümüne şahit olan İlhami Safa, onun yıllarca süren hastalığının ve bütün ıstıraplarının, Sivas'taki ahşap evin üst katında, genişçe bir odada, iki pencerenin arasındaki yatakta sona erdiğini yazar ve şöyle devam eder:

"Annem ve odadakiler ağlaşarak sofaya fırladılar. Güneşsiz, soğuk bir gündü. Yatağına bir metre kadar yakın bir koltukta büzülüp kalmıştım. Sanki babamın son anına şahit olabilmem için kader beni onunla başbaşa bırakmıştı. Sofadan feryatlar geliyordu. O anda, bütün ömrümce hafızama yapışıp kalan inanılmayacak bir hadise oldu. Babam yavaşça gözlerini açtı, başını hafifçe kıvıldatarak sordu: 'Ne var? Ne ağlıyorlar?' Sonra başı yatağa düştü. Gözleri kapandı, odada zayıf bir ses, bir nefes dolaştı. Bu, onun son âhı idi"¹⁸.

¹⁷ İsmail Safa Sivas'taki günlerini ve hastalığının safhalarını kardeşi Ali Kâmi Akyüz'e yazdığı mektuplarda anlatmıştır. Bk. "Kardeşim İsmail Safa", *TD* aynı sayı

¹⁸ Peyami Safa: "Babama ait birkaç hatıra", *TD* aynı sayı. İsmail Safa, Sivas'ta Garipler Mezarlığı'na gömülmüştür. Mütevellizâde Ziya Bey, 1908 yılında Vali Refik Bey'in muvafakatini alarak şairin kemiklerini Paşa Camii'ne kaldırmıştır. Ancak 1925 yılında bu camii'nin yıkılması kararlaştırılırca, aynı zat, şairi, Eflatun Cem Güney'in delâletiyle ve Türk Ocağı'nda yapılan bir törenle bu sefer de Ali Ağa Camii'ne naklettirir. Bk. Eflatun Cem Güney: "İsmail Safa İçin Bir Mektup", *TD* aynı sayı. Ancak şu anda Ali Ağa Camii haziresinde İsmail Safa'ya ait olması gereken herhangi bir mezar bulunmuyor.

Server Bedia Hanım, kocasının ölümünden sonra, sanırız taşıma zahmetinden kurtulmak için terekesini Sivas'ta sattırarak ve iki yetimiyle birlikte İstanbul'a dönerek zorlu bir hayat mücadelesine başlayacaktır¹⁹.

¹⁹ Terekenin Sivas'ta satıldığını, Peyami Safa'nın *Cumhuriyet* gazetesindeki 22 Mayıs 1933 tarihli yazısına not olarak koyduğu teşekkürden anlıyoruz:

"Not: İzmit'te Ticaret Odası başkatibi Ali Galib beyefendiye.

"Babamın Sivas'ta satılan kitaplarının terekesinden aldığınız *Mesnevî*'yi bana hediye olarak göndermek suretiyle verdiğiniz hudutsuz ve büyük sevince alenen teşekkür ederek bu necip hareketinizin öteki meşhur simalarımıza ait eserleri ve vesikaları saklayanlara örnek olmasını isterim. Bu neviden değilse de, edebiyat tarihimiz için kıymetli olan nice mektuplar, neşredilmemiş eserler vardır ki bir kıyıda bucakta umumî menfaat ve ʔlâkadan uzak durur".

*Peyami'nin Hak Yolu mecmuasında yayımlanacak şiirinde kullanılmak üzere çektiği fotoğraf. Arkasında şöyle yazılı
"Hak Yolu münasebetiyle çektirilen
fotoğrafımın tarihi 24 Kanunusani 328"*

İKİNCİ BÖLÜM
BABASIZ BÜYÜYEN ÇOCUK
'Benim şuurum bir facia atmosferi içinde doğdu'
Peyami Safa

HÜZÜNLÜ DÖNÜŞ

İSMAIL SAFA'nın dört çocuğuyla birlikte çektiği bir fotoğrafın altına ve üstüne kendi elyazısıyla düştüğü notlara göre, Peyami Safa, 21 Mart 1315 (2 Nisan 1899, Pazar) tarihinde İstanbul'da doğmuş¹ ve adı Tevfik Fikret tarafından konulmuştur².

Gedikpaşa'da, Bedesten Sokağı'ndaki evin selamlık bölümünde, babasının siyasî ve edebî toplantılar yaptığı "ebediliğe lâyık tarih anlarına ait hatıralardan mahrum"³ olan Peyami Safa'nın zihninde, Sivas'taki sürgün günlerinden de çok bulanık ve iç karartıcı birtakım izlenimler dışında bir şey kalmamıştır. Bu izlenimleri bir "facia atmosferi" diye tarif eden kahramanımız, "İki yaşımda iken babam ve kardeşim Sivas'ta on ay içinde öldü. Böyle kısa

¹ Aynı fotoğraftaki kayıtlara göre, Peyami'nin kardeşlerinin doğum tarihleri şöyledir: Selim İlhami 23 Temmuz 1310 (4 Ağustos 1894), Ayşe Selma 31 Teşrinievvel 1311 (12 Kasım 1895), Hatice Ulya 13 Kânunuevvel 1313 (25 Aralık 1897).

² Peyami Safa: "Ölümünün yıldönümünde Tevfik Fikret", *T*, 21 Ağustos 1959

³ Peyami Safa: "Babam İsmail Safa", *TD* aynı sayı

bir fasılayla hem kocasını, hem çocuğunu kaybeden bir kadının hıçkırıkları arasında kendimi bulmağa başladım. Belki bütün kitaplarımı dolduran 'bir facia beklemek vehmi' ve yaklaşan her ayak sesinde tehlike sezme korkusu böyle bir başlangıcın neticesidir" diyor⁴.

İsmail Safa, kardeşi Ali Kâmi'ye Sivas'tan gönderdiği bir mektupta, tifoya yakalanan ve on beş gündür otuz dokuz ile kırk buçuk arasındaki yüksek ateşle boğuşan İlhamî'nin hastalığı yüzünden azap içinde kıvranırken, Peyamî'nin âdeta kendisini teselli etmek için maskaralık yaptığını yazıyor: "Peyamî'nin maskaralıklarına, sevimliliklerine nihayet yok. Fakat İlhamî bu halde iken onu nedense gönül sevmek istemiyor. Sübhânallah? Görsen şaşarsın. Şu bir buçuk yaşındaki mahlûk hüznümü, fütûrumu takdir ediyor. Beni tatyîbe, taltîfe, tesliye çalışıyor"⁵.

Abdullah Cevdet'in Hediyesi

Server Bedia Hanım, kocası İsmail Safa Sivas'ta Garipler Mezarlığı'nda toprağa verildikten sonra, çocuklarını alıp İstanbul'a döner ve Gedikpaşa civarında mütevazı bir kira evine sığırır. Daha sonra kendi evlerine geçtiklerini sanıyoruz. Çünkü Peyamî Safa, on yaşına kadar Bedesten Sokağı'ndaki evde yaşadığını söylemektedir⁶.

Tuhaftır, Server Bedia Hanım, Sivas dönüşünde, İsmail Safa'nın kardeşi Ali Kâmi'den çok Dr. Abdullah Cevdet'ten yardım görür. Ancak, yardımın mahiyeti ve miktarı ne olursa olsun, iki çocuklu dul bir kadının o devrin şartlarında büyük sıkıntılar çektiği muhakkaktır. Nitekim Server Bedia Hanım, 1929 yılında *Resimli Ay*'da yayımlanan röportajda, bütün anneler gibi, çocuklarına

⁴ Cahit Sıtkı Tarancı: *Peyamî Safa*, s.3

⁵ Ali Kâmi Akyüz: "Kardeşim İsmail Safa", *TD* aynı sayı

⁶ Peyamî Safa: "Babam İsmail Safa", *TD* aynı sayı

yoksulluklarını hissettirmemeye çalıştığını, fakat Peyami'nin pek öyle refah içinde büyümüş sayılamayacağını ifade etmiştir.

Peyami, her şeye rağmen, epeyce haşarı ve son derece meraklı bir çocuktur. Evde konuşulanları büyük bir merakla dinler, her şeyi öğrenmek ister, daha da önemlisi çok çabuk öğrenir. Bir konuyu yeterince izah edemedikleri zaman, "Ağabeyime sorun da ben de öğreneyim!" diye tutturur⁷. O kadar ki sünnetinde Abdullah Cevdet'in hediye ettiği *Petit Larousse*'u yutarcasına okuyup kendi kendine Fransızca öğrenmeye bile başlamıştır.

Peyami, babasını sürgüne gönderen Sultan II. Abdülhamid'e düşmanlıktan nasıl ölünceye kadar hiç vazgeçmemişse, en sıkıntılı zamanlarında yardımlarına koşan ve *Petit Larousse* gibi bir sünnet hediyesiyle âdeta hayatının istikametini değiştiren Abdullah Cevdet'e sevgisini ve bağlılığını da ömrünün sonuna kadar koruyacaktır.

Küçük Peyami'nin doktorluğa merakı, belki de, bu baba dostuna duyduğu sevgi ve hayranlığın bir sonucudur. Server Bedia Hanım, aynı röportajda, Peyami'yi çok serbest büyüttüğünü, herhangi bir mesleği seçmesi için telkinde bulunmadığını anlattıktan sonra "Evvela doktorluğa merakı vardı, hatta okuduklarını evde tatbika kalar, güya hepimizin kulağını muhafaza için kulaklarımızı pamuk ile tıkkardı. Sonra doktorluktan vazgeçti, şiire, daha sonra da gazeteciliğe merak etti. Kitap okumaya pek hevesi vardı" diyor⁸.

⁷ "Genç yazarlarımızın anneleri anlatıyor: Çocuğumu nasıl büyüttüm?", *Resimli Ay*, Mayıs 1929

⁸ Peyami Safa: "Felsefe ve dialektik", *Yeni Türk Mecmuası*, S. 6, Mart 1933. Peyami'nin ibtidai mektepte son derece başarılı ve yaşının üzerinde kitaplar okuyan bir öğrenci olarak temayüz ettiği anlaşılmaktadır. Muallim Ahmet Halit (Yaşaroğlu), hocalığının 25. yılı münasebetiyle *Okul ve Öğretmen* (S.2, 1936) dergisinin ilavesi olarak yayımlanan hatıralarında şunları yazıyor:

Altı yedi yaşlarındayken kendi kendine çetin sorular sormaya başlayan Peyamî, "Ben dünyaya gelmeseydim ne olurdu?" sorusunun her gece yatağa girdiği vakit beynine mussallat olduğunu ve şuurunun dışında kalan dünyayı izah edemediği için uykularının kaçtığını anlatır. Meseleyi zaman zaman da "Bu dünya hiç olmasaydı ne olurdu?" diye daha farklı bir şekilde koyup cevaplandırmaya ve yokluğu, hiçliği, olmamış olmayı anlamaya çalışan bu yumruk kadar küçük beyin, "kendi kendinden cevap alamayarak bir damla şuurile sonsuz karanlıklarda büyük meçhulü izaha yeltendiği için üzülr, fakat her gece bu muammayı halletmeğe çalışmaktan üşenmez"⁹.

Sivrisinek,
ARNAVUT RECEP'E KARŞI

Peyamî'nin doktor olmaktan ne zaman vazgeçtiğini bilmiyoruz; ancak 1908 yılında başlayan bir hastalık yüzünden kendini birden doktorların, hastabakıcıların, ilaç kokularının, psikoloji ve tıp kitaplarının ortasında bulur. Henüz dokuz yaşındadır; sağ kolunda başlayan ve onu on yedi yaşına kadar acılar ve psikolojik buhranlar içinde kıvrandıran bir mafsal iltihabı başlamıştır.

Hastalığını çocukluğundaki haşarılığına ve boks merakına bağlayan Peyami Safa, "Bir Küçük Boksörün Hatırası" başlıklı yazısında, ibtidai mektepte (Menbau'l-İrfan) birtakım şiirler karaladığı için "Şair Bey" ve zayıf ol-

"İmtihan kapısında üç çocuk dolaşiyor ve bunların en küçüğü sabırsızlanıyor, şikâyet ediyordu. Kendi sırası geldiği halde içeri alınmamış, sona bırakılmışlardı. İşin derhal farkına vardım. Muallim kuvvetli talebesini bana saklamıştı. İmtihana devam ettik. Küçük çocuk sorulan bütün suallere ateş gibi cevap veriyor, biraz evvel geç kaldığı için sabırsızlandığı halde şimdi dışarı çıkmak istemiyor, 'Daha sorun, ben Ahmet Rasim'in dört cildini hazırladım!' diyordu. Kim derdi ki bu küçük çocuk bugün edebiyat âlemine çok kıymetli eserler yetiştiren ateşli muharrir Peyami Safa olacaktır."

⁹ *Resimli Ay*, aynı yazı.

duğu için "Sivrisinek Sultanı" gibi lakaplarının bulunduğunu anlatır. Zayıftır ama, yine her zaman olduğu gibi, kavgaya, ama saç saça baş başa değil, efendice ve metodlu kavgaya bayılır. Sınıfta hocalarla girdiği münakaşalarla tatmin olmadığı için bahçede arkadaşlarıyla boks maçı yapan "Sivrisinek Sultanı", birçok rakiplerinin gözünü yıldırıştır, ama birgün karşısına iki sınıf yukarıdan Recep diye biri çıkar. Pek uzun boylu değilse de, ağır ve tıkız vücutlu, sert adeleli, öfkeli, kocaman elleri olan korkunç bir Arnavut çocuğu. Elleri, yumruğunu sıkıp içine bütün öfkesini doldurduğu zaman âdeta parke taşı gibi sertleşir.

Peyami Safa, acı kuvveti yetmiyormuş gibi, boks kadelerinden hiç birine de aldırmayan Arnavut Recep'in karşısına kendisinden başka "budala"nın çıkmaya cesaret edemediğini söylüyor. Belki otuz, belki kırk defa, üstüste ve istisnasız dayak yediği halde her öğle teneffüsünde Arnavut Recep'in davetini kabul eden Peyami'nin en büyük arzusu, onun etli ve yayvan çenesine bir kroşe çekip o günlerde bayılarak okuduğu Sherlock Holmes gibi bir yumrukta yere sermektir ve hep bu hayalin kurbanıdır. Birgün bu arzusu gerçekleşir ve yumruğu nasılsa Arnavut Recep'in çenesinde gümleyiverir. Küçük bir ızdırap çılgılığı atan Recep'in şaşkınlığından istifade ederek yüzüne üstüste yumruklar atan Sivrisinek Sultanı, çenesine indirdiği son yumrukla rakibini yere yıkar. Peyami Safa "Fakat benimki bir Pyrrus zaferiydi" diyor ve şöyle devam ediyor:

"Bir daha Arnavut Recep'in karşısına çıkamadım. Bütün o maçların bana neye mal olduğunu, o tarihten sonra yakalandığım bir mafsal iltihabı üzerine, tam dokuz sene, hastanelerde geçirdiğim ameliyatlardan anladım. Yabancı dillere de tercüme edilen küçük bir romanımı yazan benim ama, galiba, yazdıran Arnavut Recep'tir"¹⁰.

¹⁰ Peyami Safa: "Bir küçük boksörün hatırası", *M*, 21 Şubat 1955

Yabancı dillere de çevrilen bu küçük roman *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'dur ve büyük ölçüde otobiyografiktir. Bu bakımdan Peyami Safa'nın hastalıkla boğuştuğu çocukluk ve ilk gençlik yılları için birinci dereceden kaynak niteliği taşır. *Bir Tereddüdün Romanı*'nda, romanın yazar olan kahramanı tarafından yazılmış "Bir Adamın Hayatı"ndan aktarılan "Yeni Dünya" parçası da, Peyami'nin hastalık ve yoksullukla geçen çocukluk yıllarına dair önemli ipuçlarıyla doludur (EK.).

Vefa idâdîsi'nde

Ailenin hayatını büsbütün karabasana çeviren bu hastalık yüzünden bünyece zayıf kalan ve yeterince gelişemeyen Peyami, 1910 yılında başladığı Vefa İdâdîsi'nde, sadece edebiyat tarihine "Şâir-i mâderzâd" ünvanıyla geçen bir adamın oğlu olarak değil, sıkı, çelimsiz vücudu ve bu vücuda âdeta büyük gelen başıyla da dikkatleri üzerinde toplamaktadır. Sonradan biri Osmanlı mimarisi hakkındaki araştırmalarıyla, diğeri de ressam ve gazeteci olarak tanınacak olan Ekrem Hakkı Ayverdi ve Elif Naci sınıf arkadaşlarıdır. Hasan-Âli [Yücel] ile Yusuf Ziya [Ortaç]'yı da Vefa'dan tanır. Hâtıralarında Vefa'ya nasıl girdiğini anlatan Hasan-Âli, yazık ki fazla bilgi vermiyor. Yalnız o yıllarda idâdî müdürünün de Saffet Bey adında sarışın ve talebeyi çok seven bir adam olduğunu öğreniyoruz. Boş saatlerde okul bahçesinde en çok Peyami ve Hasan-Âli ile sanat tartışmaları yaptıklarından, bu tartışmalara zaman zaman Elif Naci'nin de katıldığından söz eden Yusuf Ziya, küfürsüz, dargınlıksız ilk edebiyat kavgasını, şapigrofla basılmış mektep dergisinde Peyami ile yaptığını anlatır¹¹. Elif Naci ise Peyami'nin zekâsıyla he-

¹¹ Hasan-Âli Yücel: *Geçtiğim Günlerden*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s.172 vd; Yusuf Ziya Ortaç: *Bizim Yokuş*, s.9; a.y. *Portreler*, s.197

men dikkatini çektiğini ve kısa sürede dost olduklarını yazmıştır:

"Okuldayken resim yapardı. Resim öğretmenimiz Şevket Dağ'dan ben altıdan fazla alamazken o tam numara koparırdı. Buna karşılık edebiyat hocamız İbrahim Necmi Dilmen edebiyattan bana tam numara verirdi. Peyami ise altıdan fazla alamazdı. Ama o edebiyatçı oldu, ben ressam"¹².

Server Bedia Hanım, kendi kendine Fransızca öğrenecek kadar zeki, mütecessis ve son derece çalışkan bir çocuk olan Peyami'nin daha iyi bir okulda okumasını istemişse de, imkân bulamamıştır. Bahriye elbisesi giydiği küçük Peyami'yi, birgün elinden tutup kocasının yakın dostlarından Recâizâde Ekrem Bey'in İstinye'deki yalısına gittiğini ve oğlunun tahsili için yardım talebinde bulunduğunu biliyoruz. O tarihte (1908), Kâmil Paşa kabinesinde Maarif Nazırı olarak görev yapmakta olan Recâizâde, sevgili arkadaşı İsmail Safa'nın oğlunu kendi oğlu gibi gördüğünü söyleyerek Galatasaray Sultânîsi'nde okutmayı vaad eder¹³. Ancak Maarif Nazırlığı çok kısa sürdüğü için sözünü tutamadığı anlaşılıyor. Ayan azası olarak da şüphesiz büyük bir itibara sahip olan Recâizâde'nin "Yetîm-i Safâ"ya niçin kol kanat germediğini anlamak zordur.

Tahsil hayatına Menbau'l-İrfan'da başlayan Peyami, aslında Vefa İdâdîsi'nde, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, hemen dikkati çekmiş ve mektep idaresinin gözdelelerinden biri haline gelmiştir. Server Bedia Hanım'ın anlattı-

¹² Elif Naci: "Ölümünün Yıldönümünde Peyami Safa", *Milliyet Sanat Dergisi*, 5 Haziran 1980. Vefa Lisesi'nin arşivinden Peyami'nin okuldaki durumu, sınıf arkadaşları ve hocaları hakkında bilgi edinmek istedik. Ancak Osmanlı dönemine ait kayıtların çeşitli şekillerde taşınmalar, yangınlar, ihmal vb.gibi sebeplerle yok olduğunu öğrendik.

¹³ Yusuf Ziya Ortaç: *Portreler*, s. 197; Vecdi Bürün: *Peyami Safa İle 25 Yıl*, s.65

ğına göre mektep müdürü, küçük Peyami'yi bazı toplantılara götürmekte, hatta ona konferanslar verdirtmektedir.

İflah olmaz muhalif Emcet Bey, bir gece Şehzadebaşı'ndaki Şark Tiyatrosu'nun kapısında durur, *Genç Kimyager Mecmuası* menfaatine bir müsamere verilmektedir. Kapıdaki ilanın maddeleri arasında "Şâir-i mâderzâd İsmail Safazâde Osman Peyami'nin *Doksan Beşe Doğru* manzumesini okuyacağı" yazılıdır. Tiyatroya girer. İttihatçılar aleyhine uzun bir konferanstan sonra, sahneye on yaşlarında, zayıf mı zayıf bir çocuk çıkar. Manzumeyi okur. Emcet Bey, hem aradığı şiiri elde etmek, hem de Safa'nın oğlunu kucaklamak için sahneye koşar¹⁴.

KADIRGA'DAKİ EV

Kahramanımız, o günlerde, Kadırğa'da iki katlı küçük bir ahşap evde annesiyle birlikte oturmaktadır. Gedikpaşa'dan Kadırğa'ya ne zaman taşındıklarını bilmiyoruz. Peyami Safa, on yaşına kadar Bedesten Sokağı'ndaki evde yaşadığını söylediğine göre, 1909 yılında taşınmış olabilirler. Asrın başlarında kenar mahalle sayılan Kadırğa'daki evin köhneliği ve kasvetli havası hastalıklı Peyami'yi çok derinden etkilemiştir. *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*'nda, oturdukları sokak ve ev hakkındaki izlenimlerini çarpıcı bir biçimde dile getirir:

"Kenar mahalleler. Birbirine ufunetli adaleler gibi geçmiş, yaslanmış tahta evler. Her yağmurda, her küçük fırtınada sancılan ve biraz daha eğrilip bükülen bu evlerin önünden her geçişimde, çoğunun ayrı ayrı maceralarını takip ederdim. Kiminin kaplamaları biraz daha kararmıştır, kiminin şahnişini biraz daha yumrulmuştur, kimi biraz daha öne eğilmiş, kimi biraz daha çömelmiştir; ve hepsi hastadır, onları seviyorum; çünkü onlarda kendimi buluyorum; ve hepsi iki üç senede bir ameliyat olmadık-

¹⁴ Peyami Safa: "Bir muhalifin hikâyesi", T, 2 Ağustos 1959

ça yaşayamazlar, onları çok seviyorum; ve hepsi rüzgârda sancılandıkça ne kadar inildir ve içlerinde ne aziz şeyler saklarlar, onları çok.. çok seviyorum"¹⁵.

Aynı sokaklar ve aynı evler, *Sözde Kızlar, Biz İnsanlar, Fatih-Harbiye* gibi romanlarında da Peyami'nin bu duygularını yüklenmiş olarak karşınıza çıkmaktadır. *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'nda kendisine benzettiği için "çok seviyorum" dediği ve çocukluğunu, ilk gençliğini yaşadığı köhne evler, aslında kahramanımızın eski ahşap İstanbul evleri hakkında son derece olumsuz kanaatler edinmesine yol açmıştır. 1940'larda yazdığı bir yazıda, kafesli, karanlık, rutubetli, cumbası çarpılmış, taşlığı küf ve mutfak lağım kokan tahta evlerimizin ailelerimize tabut olduğunu ve farkında olarak veya olmayarak millî hassasiyetimizi şöyle bir sembolik tasavvurun ağır telkini altına koyduğumuzu söyler: "Tahta ev mazi, apartman istikbaldir; tahta ev tabut, apartman beşiktir; tahta ev ölüm, apartman hayattır"¹⁶.

Elif Naci, hâtıralarında, babasının ölümü üzerine kendilerinin de Küçükayasofya'ya taşındıklarını, Peyami Safa ve mahallenin öteki "iyi aile çocukları"yla birbirlerinin evlerinde toplanıp sanat sohbetleri yaptıklarını, zaman zaman da fasıl geçtiklerini anlatır. Peyami keman, Elif Naci ud çalmaktadır. Dostlarından Kadırgalı Kemal'in sesi ise hiç fena değildir¹⁷.

¹⁵ DHK, s.13

¹⁶ Önce *Tasvir-i Efkâr*'da yayımlanan "Millî İdealimiz apartman yaptırmak mıdır?" başlıklı yazı, daha sonra yazarın *Millet ve İnsan* adlı kitabında yer almıştır. Diğer eserlerinde de benzer görüşlere rastlamak mümkündür. Devrin birçok yazarı eski ahşap İstanbul evleri hakkında aynı görüştedir. Mesela Ahmet Haşim, bk. 'Türk Evi', *İkdam*, 2 Birinci Kânun 1928 ; ayrıca bk. Ahmet Haşim: *Bütün Eserleri I/Bize Göre, İkdam'daki Diğer Yazıları* (Haz. İnci Enginün, Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, İstanbul 1991

¹⁷ Elif Naci: Aynı yazı

KİTAPLAR ARASINDA

Peyami'nin mektep ve mahalle arkadaşı olan Elif Naci, onun çocukluğunda yaşadığı hastalıklar ve çektiği yoksulluk yüzünden alıngan ve huysuz bir insan haline geldiğini söyleyerek sağ kolunda ortaya çıkan ve sadece kendisinin değil, bütün çevresinin hayatını karabasana çeviren hastalıktan şöyle söz etmektedir:

"Yedi yıl kolunda dinmeyen bir ağrı, işleyen bir yara.. Doktorların koydukları teşhis: Sağ kol mafsasında arthrite tuberculeuse. Ha bugün ha yarın o kol kesilecekti (...) Hastane dönüşlerinde ilaç kokularıyla bana gelir, dertleşirdi. Bütün tıp deyimleri ile hastalığını, hoyrat doktorların o gün ne dediklerini en ince ayrıntılarıyla anlatırdı; karşılıklı ağlaşırdık sabahlara kadar"¹⁸.

Delikanlılık çağında yıllarca boynuna asılmış alçılı bir kolla dolaşmak zorunda kalmanın Peyami Safa'nın ruhunda derin izler bırakacağı muhakkaktır. İki yaşındayken babasını kaybetmesi, fakirlik, kimsesizlik ve hastalık yüzünden çocukluğunu, ilk gençliğini keyfince yaşamaması, üstelik düzenli bir eğitimden mahrum kalması, hayatının bir döneminde Peyami'nin kendine güvenini yitirerek derin bir aşağılık duygusuna kapılmasına yol açmıştır. Kendisine merhamet gösterilmesinden ve teselli edilmekten nefret eden ve bazan basit bir söz veya nükteden bile değişik anlamlar çıkaran genç bir adam: "Her bedbaht gibi ben de bu basit nüktede bile bir merhametten, bir teselliden şüphe ettim: Kendi kendime güvenimi o kadar kaybetmişim"¹⁹.

Bu durumun onda aynı zamanda itici bir güç ve çalışma azmine dönüştüğünü söyleyebiliriz. Kendisi de bu kanaattedir. *Meşhur Olan Fakir Çocuklar* adlı kitap hakkında yazdığı tanıtma yazısında, "Fakirlik ve hastalık di-

¹⁸ Elif Naci: Aynı yazı

¹⁹ DHK, s.25

ritlicidir: Korkutur ve iradeyi kırbaçlar, uyuklayan enerjileri ayaklandırır (...) Başarmak için korku da ümit kadar şarttır. İnsana fakirliğin ve hastalığın öğrettiklerini hiç bir okul ve kitap veremez" diyor²⁰. Nitekim Abdullah Cevdet'in sünnetinde hediye ettiği *Petit Larousse*'u okuyarak başladığı Fransızca'sı hızla ilerlerken, tıp, psikoloji ve felsefe kitaplarına büyük bir ihtirasla sarılmış, zihnî ve kültürel seviye bakımından akranlarının çok önüne geçmiştir. Altı yedi yaşındayken, geceleri yatağa girdiği vakit "Ben dünyaya gelmeseydim ne olurdu?" diye kendi kendine soran Peyami, on yaşındayken, birgün, İbrahim Alâeddin Gövsa'nın *Çocuk Şiirleri* adlı kitabını alıp okumuş ve "kapağındaki çocuk fotoğrafı karşısında kuvvetli bir tecessüs duymuştur". On üçle on dört yaş arasında, yani Vefa İdâdisi'ne devam ettiği yıllarda, sırf kendi meraklarını gidermek için Baha Tevfik'in neşrettiği Teceddüd Kütüphanesi serisinden bir psikoloji kitabı (bu kitap *İlm-i Ahvâl-i Rûh* olmalıdır) alarak okur, fakat tatmin olmaz. Çünkü bu eser, insan ruhunu kaba tasnifle hassasiyet, zihin ve irade gibi raflara ayırmakta, "nâmütenahî derecede terkipler arzeden temayüllerimizi şahsî, ictimai ve âlî gibi üç basit kategoriye" indirdiği için küçük Peyami'nin ruhî tecessüslerine cevap verememektedir. Peyami, esasen kendi tabiriyle bahtsız bir çocuktur ve bu kitap içinde oynayan dramları tefsir edecek güçte değildir²¹.

Dokuz yaşında başlayan hastalığı ve on üç yaşında hayatını kazanmak zorunda kalışı, küçük Peyami'yi edebiyattan önce kendini anlamaya ve yetiştirmeğe mecbur etmiş, hayatî zaruretlere onu doğrudan pedagoji, psikoloji ve felsefe meselelerine, dolayısıyla hummalı bir okuma faaliyetine yöneltmiştir. On yedi yaşlarına doğru, insan ruhunun mahiyetine dair merakı, hayatına mânâ kazan-

²⁰ Peyami Safa: "Meşhur Olan Fakir Çocuklar", T, 2 Aralık 1959

²¹ Peyami Safa: "Felsefe ve dialektik", aynı mecmua.

dırmak ihtiyacıyla büsbütün artar. Birkaç yıl "azgın bir tefekkür ve tettebbu devresi" geçirir. Ne var ki, felsefe, tecessüslerini yatıştırmak şöyle dursun, bütün şüphelerini ayaklandıracaktır²².

Peyami'nin, kendi kendini yetiştirmek zorunda kaldığı, "işkence derecesinde ağır cehd ve zahmetlerle dolu ilk gençlik çağında" okuduğu kitaplardan biri de, Sir John Lubock'un *Hayatın İdaresi* adındaki eseridir. Kahramanımız, kendisini hayata hazırlayan kitaplardan biri olduğunu söylediği eserde, okumakla ve kitaplarla ilgili satırları bilhassa işaretlemiştir²³. Mesela:

"İşte değneksiz, acı söz söylemeden, öfkelenmeden, hediye ve para istemeden bize bilgi veren hocalar... Onlara yaklaşırsanız, uyumadıklarını görürsünüz. Sual sorarsanız, sizden bir şey gizlemezler. Eğer bir şey bilmezseniz, sizinle alay etmezler".

"En iyi arkadaşlarım kitaplarımdır. Onların bulunduğu yerde istediğim gibi eğlenmem müsaade ediniz. Orası benim için bir hükümdar sarayı, her istediğim saatte dünyanın bütün sanatkarları, filozofları ve ilim adamlarıyla konuşabileceğim bir yerdir. Bazen da krallar ve imparatorlarla konuşurum. Fikirlerini tenkit ederim. Eğer meşru değilse, zaferlerini tezyif eder, haklarında şiddetli hükümler veririm. Haksız dikilen heykellerini kırarım. Boş ve devamsız bir servet kazanmak için, beni bu endişesiz zevkten ayırmak kabil midir? Asla! Sizin bütün düşünceniz para toplamak, benimki de okumak ve bilgilerimi artırmak olsun".

"Pek hoş mektubuna teşekkür ederim. Sevgili küçük kızımın bahtiyarlığına sebep olduğumdan dolayı ben de bahtiyarım. Onun kitapları sevdiğini görmek kadar beni memnun eden bir şey olamaz. Zira, benim gibi büyüyünce görecektir ki, kitaplar, pastalardan, şekerlerden, bütün oyuncaklardan ve dünyanın her türlü eğlencelerinden değerlidir. Bana sarayları, bahçeleri, muhteşem elbiseleri ve yüzlerce hizmetçisi ile dünyanın en büyük kralı olacaksınız deseler, istemezdim. Okumayı sevmeyen bir kral olmaktansa, taavan arasında kitap yığınları ortasında oturan bir fakir olmayı tercih ederdim".

²² Peyami Safa: Aynı yazı

²³ "Okumak saadeti", *M*, 30 Nisan 1956

HAYALETLER ARASINDA

Peyami Safa, Vefa İdâdîsi'nden ayrıldıktan sonra, şiddetli bir geçim sıkıntısı çeken annesinin yükünü hafifletmek niyetiyle Posta-Telgraf Nezareti'ne müracaat eder. Dökülen elbiseleri ve delik pabuçlarıyla acınacak bir vaziyettedir. Nezaret'teki görevliler, o yaşta bir çocuğun büyük bir iştiyakla çalışma arzusu göstermesini hayret ve takdirle karşılayarak imtihan olması gerektiğini, kazandığı takdirde işe girebileceğini söylerler. Büyük bir başarı kazandığı imtihanda, mümeyyizler, bu koca kafalı, cılız gövdeli çocuğun ifade kudreti karşısında hayrete düşmüşlerdir²⁴.

Kahramanımız, yıllar sonra *Tercüman*'da yayımlanan "Hayaletler Arasında" başlıklı yazısında, geçmişe yolculuk tarzında Posta Telgraf Nezareti'ndeki günlerinden söz edecektir: Birgün eski Adliye'nin birinci katında yorulup kanepeye oturur. Bir an gözleri dalınca yanında on yedi on sekiz yaşlarında bir çocuk belirir. Biraz sonra, tannır gibi olduğu çocuğun, ulaşılmaz derinliklerden gelen hüznü ve sabit bakışlarla kendisine baktığını farkeder. Bakışır. "Kahve içer misiniz?" sorusuna "Hâlis mi?" sorusuyla karşılık veren yazar, "Evet" cevabını alınca çocuğun peşinden gider. Yıllarca evvele doğru yürümeye başlarlar. Binanın iç kısımlarına zamanın ve eskiliğin sıvadığı kirli soluklar her adımda azar azar silinmekte, renkler eski parlaklığını kazanmakta, her şey yenileşmektedir:

"Nihayet 1917. Birinci Cihan Harbi, Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'ndeyiz. Durduk. Memurün Müdiriyeti Muamelât Kalemi'nin önündeyiz. Kederli gülüşüyle yüzüme bakan genç çocuğu şimdi tanıdım. Bendim o tarihte bu kalemde yevmiye ile çalışan, ben.

²⁴ Galip Erdem: "Çileli bir hayat", bk. Yücel Hacaloğlu: *Sevenlerinin Kalemiyle Peyami Safa*, s.4

Odaya girdik. Masalar sağlı sollu ve karşılıklı, maddesiz ve sertliksiz, gölgeler halinde idi. Başında hayaletler oturuyordu. Kırk üç sene evvel olduğu gibi, hepsi beni görünce ağızlarından şu ses-siz kelimelerin nefesi çıktı: 'Sab şif hayus'. Cevap verdim: 'Sab şif hayus'. Yani 'Sabah şerifler hayrolsun'un acele söylenişi.

Hey koca Niyazi Bey! Mümeyyizim. Çok esmer yüzünde âdeta al yanakları ve pala bıyıklarıyla müthiş ve tatlı Niyazi Bey. Yanındaki gölge sandalyeye oturdum. Konuşmak için ses çıkarmıyor, birbirimizin içinden geçenleri hemen anlıyorduk. Diyordu ki:

-Ben harpten üç sene sonra öldüm. Müsevvit Şücaettin arkamdan geldi. Hulusi daha sonra. En hastamız o idi, dayandı maşallah (Bir iç çekiş). Ne günlerdi o değil mi? Ne samimiyetti aramızda! Bu kalemde bir defa birbirine kırılanı gördünüz mü? Hiç bir arkadaşı bir defa tekdire lüzum görmedim. Koca Devlet-i Aliyye-i Osmaniye yıkılıyordu ama, yine de muhteşem imparatorluk nizamı içinde. Son dakikaya kadar terbiyemiz, hürmet ve muhabbetimiz, şirazemiz bozulmadı. Şimdi nasılsınız, ne var?

Görünmez bir elin elime tutuşturduğu kahvemden bir yudum alır gibi olduktan sonra cevap verdim:

-Şimdi ne o samimiyet, ne o erkekçe verilen söze sadakat, ne karşılıklı hürmet ve muhabbet var, ne de hatta.. şu kahve"²⁵.

Boğaziçi'nde bir küçük muallim

Peyami Safa, bir süre sonra Posta ve Telgraf Nezareti'nden de ayrılarak Boğaziçi'ndeki Rehber-i İttihad Mektebi'ne muallim olarak girip ilk sınıflara ders vermeye başlamıştır. Bu olayı kendisi şöyle anlatıyor: "Bir Rehber-i İttihad-ı Osmânî vardı. Birkaç muallim istiyorlarmış. Bir mektup yazdım, yaşıam küçük amma imtihanla muallimliğe talibim dedim, cevap aldım. Mektep müdürünü bir handa buldum. Beni görünce gülerek 'Siz çok küçüksünüz, sizi muallim değil, idâdîye talebe bile alamayız, kanuna muhalif' dedi. Fakat adamcağız orijinal iş-

²⁵ Peyami Safa: "Hayaletler arasında", T, 13 Ağustos 1959

ler yapmayı severmiş, bizi 110 kuruş aylıkla muallim yaptı"²⁶.

Vaniköyü'nde Raif Ogan'ın Serasker Rıza Paşa Sarayı'nda kurduğu bu hususî mektepte, Mustafa Şekip [Tunç]'le tanışan kahramanımız, Türkiye'de felsefe kültürünün yaygınlaşmasında büyük emeği geçen değerli profesörle dostluğunu ölümüne kadar devam ettirecektir. İsviçre'de tahsilini tamamlayıp Türkiye'ye henüz dönmüş olan Mustafa Şekip, o günlerde Rehber-i İttihad Mektebi'nde yüksek sınıflara ders vermektedir²⁷. Genç felsefe mualliminin "zekâsıyla kalbi arasında yuva yaptığını hissettiği ruhunun sıcak derinliğine" hemen sokuluveren Peyami Safa, "Aklımı sersemleten problemler hakkında bilgilerini ve düşüncelerini alıyordum. Yalnız talebesine değil, bana da hocalık ediyordu" diyor²⁸.

"Felsefe ve Diyalektik" makalesinde, çocuk yaşta okuduğu pedagoji ve psikoloji kitapları yüzünden, Rehber-i İttihad'da, talebelerine karşı feci surette aldandığını anlatan Peyami Safa, o sıralarda kendisinde "menfî irade", yani "insiyaklarına, ilcalarına ve ihtiraslarına haki-miyetsizlik eksiği" bulduğunu belirterek şunları yazmıştır:

"Bütün hayatımda kendi kendime babalık etmek mecburiyetini duyduğum için bu eksikliğin beni ileride perişan etmesinden korkuyordum. Bütün o ruhiyat kitapları bana iradeyi izah edebil-

²⁶ "Baş muharririn odasında", *Resimli Ay*, Nr.9, Teşrinisani 1929

²⁷ XIX. asrın ikinci yarısında yapılan Serasker Rıza Paşa yalısının bugün sadece selamlık kısmı ayaktaadır. Su basman katı üzerinde art nouveau/arabesk karakterli ve geniş saçaklı yalı cadde yönüne doğru genişler. Şöhreti, zenginliği ve azameti dolayısıyla halk arasında "Cihan Seraskeri" diye anılan Rıza Paşa, Abdülmecid döneminde sıvrılmış müşirlerdendir. Yalının ilk sahibi, *Netayicü'l-Vukuat* yazarı Mustafa Nuri Paşa'dır. Geniş bilgi için bk.. Orhan Erdenen: *Boğaziçi Sahilhaneleri II*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s.255

²⁸ Peyami Safa: "Mustafa Şekip Tunç", M, 27 Şubat 1958. Peyami Safa'nın *Biz İnsanlar* adlı romanında, Rehber-i İttihad Mektebi'ndeki öğretmenlik günlerinden izler vardır.

mekten uzaktılar. Çünkü irade diye tarif ettikleri şey, ancak bir kitap sahifesinde, hassasiyetten ve zihinden ayrı bir fakülte gibi görünüyordu; vakıa onlar da bu kuvvetin öteki ruhî melekelerle alakasını anlatıyorlar, duygular ve fikirler yoluyla iradenin terbiyesini tavsiye ediyorlardı; fakat, nefsimde ve affetmeyeceğini bildiğim korkunç bir yaranın tehdidiyle yaptığım tecrübeler bana öğretti ki, iradenin bu tecridi, abstraction'u mürekkep ruhî faaliyetler içinde hiç bir şe'niyete uygun değildir. Terbiye ve ruhiyat beni talebem karşısında bütün bütün sukut-u hayale uğrattı: Mekteplerde, her çocuğun hassasiyetini, şahsî, ictimai ve âli temayüllerini, zekâsını, tecrit ve tamim melekelerini, muhayyilesini, idrak ve muhakemesini, iradesini terbiye için müsbet olarak ne yapabildim? Hususiyle çocukların her an değişen huylarını teşhis etmek, hele bu namütenahî temayüllerin med ve cezrini teftiş ve bir grafikte tesbit nasıl mümkün olabilirdi? O zaman anladım ki, terbiye ancak bir sanattır, bir gönül ve sevgi işidir ve kimya gibi, fizik ve riyaziye gibi müsbet birer bilgi olmaktan çok uzaktır".

SECIYE TERBİYESİ

Genç Peyami'nin Rehber-i İttihad'da çalıştığı sırada, İstanbul Muallimler Cemiyeti'nin galiba Mütareke marifine karşı varlığını göstermek amacıyla Zeynep Hanım Konağı konferans salonundaki toplantıya katıldığını da biliyoruz. Hakkı Tarık [Us] Bey'in yönettiği toplantıda çocuk denecek yaştaki bir muallim konuşmak için ısrarla parmak kaldırmaktadır. Başkan kendisine söz verdiği zaman görünüşünden umulmayan bir talakatlle konuşmaya başlar. Birden toplantının bütün dikkati o zayıf simaya doğru açılmıştır. Hakkı Tarık Us, yıllar sonra yazdığı bir yazıda, genç muallimin nasıl konuştuğunu şöyle anlatıyor: "Tek dakika israfına tahammül edemiyen heyecanları yerinde kullanılmış canlı kelimelerle dile getiren bir hatibi dinlemiş oluyorduk. Mevzuu kendi şümulüne göre kavrayış, bütün çizgileri ayrı ayrı seçilen bir teklif, kekelemeyen, dönmeyen, tekrarlanmayan aydınlık, keskin bir

tebliğ. Toplantımız yalnız dâvâsında yol almakla kalmıyor, burada bir şahsiyete de kavuşuyordu"²⁹.

Aynı yıllara dair bir başka anekdot da, Peyami'nin "Felsefe ve Diyalektik" makalesinde sözünü ettiği "insiyak, ilca ve ihtiraslarına hakimiyetsizlik" eksiğini gidermek için şaşırtıcı yollar denediğini göstermektedir. Öğretmenliği sırasında edindiği alışkanlıklardan biri de, yürüyerek düşünmektir (pripattisme). Bu alışkanlığını, sağ bacağına uzun süre yürümesini engelleyen bir ağır baş gösterinceye kadar yıllarca sürdürecektir³⁰. Eşi Nebahat Safa'nın Galip Erdem'e anlattığına göre, boş zamanlarında mektep yakınlarındaki yüksekçe bir bayıra sık sık tırmanan genç Peyami, bazan da kendini aşağı bırakıp yuvarlanırmış. Birgün niçin böyle kendi kendine eziyet ettiğini soran bir meraklıya şu cevabı vermiş: "Hiç, seciyemi terbiye ediyorum!"³¹

Bu cevap, Peyami Safa'nın mücadeleci şahsiyetinin daha iyi anlaşılması bakımından son derece önemli bir ipucudur.

EK
Yeni Dünya
BTR, s.167 vd.

Evvelâ müphem bir sancının etler arasında yürüyen gizli nefesi halinde bu hastalık, onun ince tenli, narin kemikli, pembe ve körpe vücuduna dadandığı zaman, kendisi yedi yaşında var, yoktu. İkinci alçıdan kurtarılan cilt sathında bir fistül görüldü. O vakit ne derin bir keder hissettiğini hâlâ unutmuyor ve evde yapılan ilk pansımanı gayet iyi hatırlıyor.

Vakit akşamdı. Kafesli bir pencere önünde idiler, annesi, büyük kardeşi, onu çok seven iki komşu kadın, bir hizmetçi ve sene-lerce onun hayatında kalmak üzere ilk defa evde yanına yaklaşan

²⁹ Hakkı Tarık Us: "*Peyami Safa*", V, 22 Nisan 1946

³⁰ Vecdi Bürün: *age.*, s.258

³¹ Galip Erdem, aynı yazı.

korkunç eşya: Eczahaneden yeni alınmış taşlar, muşambalar, pamuklar ve gaz bezleri, ilâç şişeleri ve etrafında büyük bir merhametle karışan keskin bir dikkat ve sükût:

Ağlamamağa çalışıyordu. Pansıman bittikten sonra da acı ke-silmemişti. O bir şey söylemiyor, fakat etrafındakiler yüzünden an-lıyorlardı. Annesi onu sarsmamak ihtiyatıyla kucakladı:

- Ne istersin, canın ne istiyor, söyle de ağabeyin gidip alsın, dedi.

Çocuk düşündü. Herkes ona biraz daha eğilmişti. Gün sönü-yordu.

- Bulamaz ki... diye mırıldandı.

- Söyle nedir, bulur belki.

- Yeni Dünya.

Büyük kardeşi yerinden fırladı:

- Bulurum, dedi, bir yerde var, biliyorum ben.

Ve annesiyle beraber odadan çıktı.

Çocuk hafif bir ümitle başını önüne eğmişti. Yeni Dünya...

Etrafındakiler bu sözden bir şey anlamamış gibiydiler. Bir ta-nesi sordu:

- Nedir bu Yeni Dünya?

Nasıl anlatsın? Yalnız gözünün önünde pırıl pırıl yanan bir yuvarlak cisim görünüyordu. Tarif edemez ki.

- Hiç, dedi. Yeni Dünya.

Senelerden beri o, yalnız, bu Yeni Dünya'yı istemişti: Yuvar-lak, renkli, parlak bir camdı bu. Süs olarak dükkânlara asılırdı ve en ziyade Kapalıçarşı'da bulunurdu. Fakat satılmazdı.

Annesiyle çarşıya gideceği zamanlar, yalnız bu Yeni Dünya-lar'ı seyredeceği için sevinirdi.

İçlerinde kırmızıları, yeşilleri, mavileri ve büyükleri, küçükle-ri, ortancaları vardı. O, en ziyade kırmızılarını ve orta büyüklükte olanlarını seviyordu.

Bunları el ile değebilecek kadar yakından görmemişti. Cam veya hangi madenden yapılmış olduklarını bilmiyor, bu cilâlı, par-lak, renkli madde ona başlı başına esrarlı bir mahiyet gibi geliyor-du. Ama ne kadar cilâlı ve parlak! Bütün ışıkları iyice süzerek, tor-tularından eleyerek, inceleştirerek üstüne çekiyor ve bir noktadan yuvarlağın her tarafına baygın ve tatlı bir yayılıştaki ışıklar dağıtıyor-du. Bir ayna gibi etrafındaki hayatın hareketlerini de aksettiren bu Yeni Dünyalar, âdeta, kendi maddesinin içinde kımıldanan ve ya-şıyan ayrı bir küçük kâinata sahip olduklarını zannettiriyorlar: Sanki bu yuvarlaklarda canlı bir âlem var ve belki bunun için onla-

~ ra Yeni Dünya diyorlar. Karanlıkta bile bunlar keskin parlaklıklarıyla ateş gibi pırıl pırıl yanıyorlar ve üstlerinde rüyalara mahsus müphem, yayvan, dairevî gölgeler uzanıyor, daralıyor, yayılıyor.

Çocuk her bir Yeni Dünya görüşünde, başını ona doğru kaldırır ve bakardı. Sonra annesi onu elinden çekerek uzaklaştırınca da, hayalinde o kırmızı cilâlı yuvarlağın dipdiri kaldığını görür, için için onu seyrederek hiç sesini çıkarmadan yürürdü.

Kaç defa, kaç defa rüyasında hep Yeni Dünyalar, allı yeşilli ve bir çok Yeni Dünyalar görmüştü. Büyük kardeşine Yeni Dünyalar'dan çok bahsetti. Ve çocukların her vakit yaptıkları gibi ikisi birbirine:

- Şimdi canın ne istiyor senin?

Diye sordukları vakit büyük kardeşi daima yiyecek şeyler söyler. Fakat o hep aynı cevabı verirdi:

- Yeni Dünya!

Yeni Dünya onun nazarında kavuşulamıyan bütün arzuların sembolü olmuştu.

Annesi onun bu duygusunu çoktan anlamıştı ve ona bir Yeni Dünya almak için gitmediği, aramadığı yer bırakmadı; fakat Beyoğlu'larında, bonmarşelerde, Alman pazarlarında, hiç bir yerde Yeni Dünya bulamadı.

Bir gün ana oğul bir kunduracının önünden geçiyorlardı. İki birden durdular. Camedânda bir Yeni Dünya asılıydı. Çocuk:

- Ah ne güzel! dedi.

Orta büyüklükte ve yeşildi. Gözlerini cama iyice yaklaştırdı. Hiç onu bu kadar yakından görmemişti: İşte, şurada, şuracıkta, şuracıkta, arada cam olmasa elini uzatıverecek, ona dokunıverecek! Ah, bu parlak yeşil yuvarlağı avucunun içine almak, derinin üstünden ıslak bir sabun gibi kayacağını hissettiği cilâlı maddesini okşamak, onu hiç elinden bırakmamak, yatağa beraber girmek ve onunla beraber onun gördüğü rüyaları görmek!..

Ve kim bilir ne büyük bir yalvarışla annesinin yüzüne baktı. Kadın, şefkatinin anî bir hamlesiyle dükkâna girmişti.

Kunduracı tek başına çalışıyordu. Onlara yalnız gözlerini bir kaldırdı ve gene önüne eğdi.

Annesi:

- Baksanız a, demişti, camınızda bir Yeni Dünya var, çocuk bunu çok istiyor, bana satar mısınız?

Kunduracı başını kaldırmadan, bütün ümitleri kesen ve ısrarların önünü alan kat'î bir sesle:

- Hayır, dedi, satılık değil, süstür o.

Dükkândan çıkmışlardı ve çocuk o günden beri Yeni Dünya sahibi olmaktan ümidini kesti.

Şimdi ona büyük kardeşi bir Yeni Dünya getirecek ha?.. Nasıl? Nereden bulacak? Hafif bir ümidi vardı. Başını önüne eğdi, bekledi.

Akşam ilerliyor, karanlık artıyordu. Sancısı hâlâ geçmemişti. Etrafında herkes susuyor. Dışarıdan mahallenin sesleri: Viranede oynayan çocukların sesleri gittikçe azalıyor ve yorgunlukları hissediliyor. Bir helvacı sesi. Vakitsiz öten bir horoz, kapı tokmaklarının acele vuruşları. Sonra bütün seslerin kesilmesi ve derin sükût fasılaları.

Annesi lâmba getiriyor. Komşular alçak seslerle veda ederek gidiyorlar.

Nihayet büyük kardeşi odadan içeriye koşarak girdi. Elinde yuvarlak ve mor bir şey. Muzaffer bir eda ile ona doğru atılıyor:

- Al, diyor, işte!

Yuvarlak ve mor şeyi eline aldı, kolu birdenbire ümitsizlikle kesilerek düştü. Bu o değil, hayır. Bu, üstü pürüzlü ve tırtıllı, başka bir şey.

- Bu değil! dedi ve hemen onu elinden bıraktı. Hayatının en büyük sukûtu hayaline uğramıştı. Başı tekrar önüne düştü.

Aradan yirmi beş sene geçti. İçinde hep o kavuşulamıyan Yeni Dünya'ya karşı duyduğu yetimane hasret, yaşıyor, bütün emellerinin remzi halinde yaşıyor ve arkasından koştuğu bir emelin sukûtu hayaline uğrayınca, hep o yarasının acıları içinde kıvranırken eline tutuşturulan pürüzlü ve tırtıllı, sahte Yeni Dünya'yı düşünüyor, kederli hülyalara dalıyor.

Peyami'nin 1916 sonlarında, muhtemelen Rehber-i İttihad Mektebi'nde öğretmenliğe başladığı günlerde çekilmiş bir fotoğrafı. Arkasındaki yazıdan bu fotoğrafı arkadaşı Elif Naci'ye vermek istediği anlaşılıyor. Ancak "Ne yazsam bilmem ki. E. Naci Bey kardeşime. Ben Peyami Safa" ibaresinin üzeri çizilmiş.

Ayrıca şu ibare var: "Kanunuevvel 332. Ben Peyami Safa".

Osman Peyami, Düyun-ı Umumiye'deki çalışma masasının başında. "Düyun-ı Umumiye. Sayd ü Şikar Şubesi. İş başında. 3 Haziran 334 pazartesi. Ne kadar benzemezmişim bana ben..."

Fotoğrafin arkasındaki yazı:
"3 Haziran 334 pazartesi
günü Düyun-ı Umumiye
bahçesinde"

-- Fotoğrafin altındaki yazı:
"Düyun-ı Umumiye
bahçesinde
3 Haziran 1918"

Arkasındaki yazı: "Kimi düşünüyorsunuz?", "Sizi", "Ben Kimim?",
"Hayal-i muhal." Düyun-ı Umumiye, 1 Ağustos 1918

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ, MÜTÂREKE VE ZAFER

"Haykırın Beyoğlu karşısında susan İstanbul'un biriktirdiği ve gizlediği büyük milli kudret, Anadolu'muzun müdafaa gücüne de kanşarak Yunanlıları topraklarımızdan silip süpürdüğümüz ve İzmir'de denize döktüğümüz gün tam ölçüsüyle kendini belli etti."

KARANLIKLAR KRALI

ÜSTÜN zekâsı ve güçlü sezgileriyle, çok küçük yaşlarda annesi Server Bedia Hanım'ın çektiği büyük maddî sıkıntının farkına varan Peyami Safa, para kazanmak için ilginç yollar da denemiş, mesela Vefa İdâdisi'nde okuduğu sırada, peynir ekmek veya aşureden ibaret öğle yemeği ile kitap parasını çıkarmak için Keteon Matbaası'nda şarkı istinsah etmiştir. Ergun Göze'ye anlattığına göre, bir keresinde annesine kurabiye yaptırarak Kitapçı Acem'in dükkanında sattırmak ister, ancak bu teşebbüsü tam bir fiyaskoyla sonuçlanır. Kitapçı vitrininde teşhir edilen, fakat bir tanesi bile satılmayan kurabiyeler, akşama kadar bozulup adeta şekil değiştirir. Ancak küçük Peyami, başarısızlığın acısını, daha sonra bir iki formalık bir hikâye kitabıyla çıkaracaktır: *Bu Kitabı Okumayın!* Adının uyandırdığı ilgiyle birkaç günde tükenen kitapçık, belki de Peyami Safa'nın ömrünce ayrılmayacağı Bâbîâli'ye attığı ilk sağlam adımdır¹.

¹ Ergun Göze: *Peyami Safa*, s.4

Edebiyatın kendisinde dokuz yaşındayken bulaşmış bir ihtiras olduğunu söyleyen kahramanımız, on bir yaşındayken *Piyano Muallimesi* adlı bir hikâye, on üç yaşındayken de *Eski Dost* adını verdiği bir roman denemesi yapar². Aynı yıllarda şiir de yazmaktadır. Bir yazısında, Balkan felaketi münasebetiyle yazdığı bir şiiri, Ubeydullah Efendi'yle Aka Gündüz'ün birlikte çıkardıkları *Hak Yolu* adlı akşam gazetesine götürdüğünü anlatır. Cep defterinde birkaç şiir denemesi daha vardır. Aka Gündüz onları da görmek ister ve defteri alıp yüksek sesle Ubeydullah Efendi'ye okur. Peyami, şiirlerinden birinde, dünyayı içinde hayat rüyası gördüğümüz bir yatağa benzetmektedir. Baba dostu Ubeydullah Efendi, tekrar okuttuğu bu şiiri dinlerken gözleri yaşarır ve başını sallayarak şöyle mırıldanır: "Safa! Nur içinde yat!" Ve şiirini fotoğrafı neşretmek için Peyami'yi hemen o civardaki Resne Fotoğrafhanesi'ne yollarlar. O gün çekilen fotoğraf elimizdedir ve arkasında küçük Peyami'nin el yazısıyla şu ibare vardır: "Hak Yolu münasebetiyle çekdirilen fotoğrafımın tarihi 24 Kânunusânî 328"³.

Dedesî, babası ve amcaları şair olan Peyami Safa, şair olması için aşağı yukarı bütün şartlar hazır olduğu halde, şiirde ısrar etmeyecek ve Vefa İdâdîsi'ne devam ettiği günlerde -bütün araştırmalarımıza rağmen bulamadığımız *Bu Kitabı Okumayın* adlı risale sayılmazsa- ilk kitabını çıkaracaktır: *Bir Mekteplinin Hâtıratı/ Karanlıklar Kralı* (1329/1913). Hikâyede, yatılı bir özel okulda, Fatin adlı zeki, güçlü ve yakışıklı bir öğrencinin, kendine "Karanlıklar Kralı" adını veren bir başka öğrencinin kurduğu hırsızlık çetesini nasıl ortaya çıkardığı anlatılmaktadır.

² "Edebiyat, dokuz yaşında başlayan ihtiraslarımdan biridir; on üç yaşım da Eski Dost diye yazdığım ilk çocukluk romanımın müsveddelerini hâlâ saklıyorum", Cahit Sıtkı: *age.*, s.3

³ "Aka Gündüz", *M*, 9 Kasım 1958. Peyami'nin Resne Fotoğrafhanesi'nde çekilmiş çocukluk fotoğraflarından birinin arkasına düştüğü şu not da ilgi çekicidir: "24 Kanunusânî 329 Cuma günü çekilmiştir. Tam geçen seneye bu vakit Hak Yolu için fotoğraf çekdirmişdim. Aradaki fark!"

Birinci şahıs ağzından anlatılan hikâyede, güçlü, yakışıklı ve zeki Fatin, bir bakıma Cingöz Recai'nin prototipidir. Peyami Safa'nın, birinci şahsın (anlatıcının) duygularını anlatırken kendi duygularını ifade ettiğine şüphe yok. Fatin, hastalıklı ve çelimsiz anlatıcının benzemek istediği tip olmak bakımından kahramanımızın psikolojisine dair önemli ipuçları taşımaktadır: "Ah.. ben bir Fatin olsaydım! Maamafih yine müteşekkirim. Çünkü Fatin görüştükleri arasında beni çok sever"⁴.

Karanlıklar Kralı'nın sonunda, serinin *Hayâl* adlı "Daha lezzetli! Daha meraklı! Daha zarif!" ikinci kitabının da neşredileceği duyurulmuştur. Serinin devam edip etmediği konusunda bir bilgimiz yok. Peyami Safa'nın 1922'ye kadar, kitap olarak çıkmış başka bir eserine tesadüf edilmiyor. Bununla beraber, çeşitli gazete ve mecmualarda asıl adıyla ve Server Bedi müstearıyla yazıları ve tercümeleri çıkmıştır. Önceleri ağabeyi İlhami Safa'nın kullandığı Server Bedi takma adını, 1914'ten itibaren kendisinin kullandığını *Türk İnkılâbına Bakışlar*'da ifade eder⁵. Ancak zor hayat şartlarının onu gönlünce yazmaktan alıkoyduğu düşünülebilir. 1919'da ağabeyi ile birlikte çıkardığı *Yirminci Asır* gazetesinde yayımlanan *Asrın Hikâyeleri*'ne kadar Peyami Safa pek bilinen bir ad değildir.

Mösyö ANTOINE'IN HUZURUNDA

Yıl 1914. Peyami on beş yaşındadır ve tiyatroya merak salmıştır. Gazetelerde Paris'ten Odeon Tiyatrosu'nun müdürü ünlü aktör Antoine'ın İstanbul'a gelip bir konservatuvar kuracağına dair haberleri o da okur ve heyecanla beklemeye başlar. Nihayet Darülbeyazıt'a oyuncu eğitimi için alınacak talebelerin ne zaman imtihan edileceğine dair haberler çıkar. Sıra numarasına bakılırsa, Pe-

⁴ *Hikâyeler*, s.17

⁵ *TİB*, s.41

yamî'nin müracaat etmekte pek aceleci davranmadığı anlaşıyor. İlk sekiz sırada kızlar, erkeklerin ilk sırasında ise Muhsin Ertuğrul yer almaktadır. Halit Fahri Ozansoy, kendi giriş numarasının 2, Peyamî'nin numarasının 73 olduğunu söylüyor⁶.

28 Temmuz 1914 cumartesi günü, aralarında Ertuğrul Muhsin, Halit Fahri, Ali Naci [Karacan], Hakkı Tahsin, Büyük Behzat [Butak] gibi ileride tanınacak isimlerin de bulunduğu genç tiyatro heveslileri, Şehzadebaşı'ndaki Letafet Apartmanı'nın Darülbedayi katında, heyecan içinde, imtihan sıralarının gelmesini beklemektedirler. Jüride, Mösyö Antoine'ın yanısıra, gençlerin gözünde her biri bir dev olan ünlü edebiyat adamları vardır: Abdülhak Hâmid, Rıza Tevfik, Yahya Kemal, Yakup Kadri, Tahsin Nahid, Ahmed Haşim, Müfid Ratib, Abdullah Cevdet, Mehmed Rauf, Emin Bülend.. Peyami Safa, heyecanlıdır ve sanki bir rüyada yüzmektedir. Yıllar sonra, bir yazısında o günü şöyle anlatmıştır:

"Şehzadebaşı'ndaki Letafet apartmanının yan kapısından giriyorum. Antoine'ın kurduğu Darülbedayi mektebinin duhul imtihanı var. Sahneye doğru ilk adımlarımı atıyorum; fakat bunun son adımlarım olduğunu, önümde açılan yolun kapanacağını ve hangi başka dünyalara açılacağını bilmiyorum. Başım gülle ağırlığında bir meçhulle dolu, karanlık ve تنها koridorlardan geçiyor, sahnemsi bir yerin kenarına götürülüyorum. Sıram geliyor. Çıkıyorum. İki basamak aşağıdaki salonda uzun bir masa. Ortada Antoine. Kırmızı, yuvarlak, tüysüz bir yüz. Beni parlak bir yeşille saran dikkatli gözler. Yanında heyet-i edebiyye. Ondan başka hiç birini görmüyorum. Halit Ziya'lar mı? Yahya Kemal'ler mi, Müfid Ratib'ler mi, Reşat Rıdvan'lar mı, bilmiyorum. Ferda'yı okuyup çıkıyorum. Otello Kemal, yandan beni dinlemiş, tanımıyor, fakat iki elime de sarılıyor, 'Mükemmel, mükemmel!' gibi bir şeyler söyleyerek bana cesaret veriyor. Birkaç gün sonra kabul edildiğimi bildiren resmî

⁶ Halit Fahri Ozansoy: *Darülbedayi Devrinin Eski Günlerinde*, s.12. Halit Fahri, bu kitabında Letafet Apartmanı'nı ve Darülbedayi giriş imtihanını bütün teferruatıyla anlatmıştır.

mektubu alıyorum. Birkaç ay sonra Birinci Dünya Harbi Türkiye'den Antoine'ı, benden de aktör olmak iradesini alıp götürüyor"⁷.

Halit Fahri, Peyami Safa'nın imtihana girip girmedini hatırlamıyor. Ancak imtihanın üç gün sürdüğü düşünülecek olursa, Peyami'nin ikinci gün girebildiği anlaşılır. İkinci sıradaki Halit Fahri ile karşılaşmamış olmaları tabiidir. Halit Fahri, konservatuvar açılıp dersler başladığı zaman Peyami'yi göremediğini söyledikten sonra, "Fakat Peyami'nin talipler defterindeki herkes için muayyen olan bir cümle altındaki ufacık imzası hâlâ gözlerimin önünde" diyor⁸.

Peyami Safa, Birinci Dünya Savaşı'nın kendisinden aktör olma iradesini aldığını söylüyorsa da, tiyatroyla ilişkisini hiç bir zaman kesmemiş, münekkid olarak sürekli bu dünyanın içinde yer alıp çeşitli polemiklere girmiş, ilk kalem kavgasını, 1920 yılında *Küçük Beyler* adlı oyununa yazdığı tenkit yazısı yüzünden Cenab Şahabeddin'le yapmıştır. Bu yazısı üzerine Cenab Şahabeddin kızıp köpürür, "yetim-i Safa değil, yetim-i zekâ" diyerek ne babasının saflığını, ne de kendisinin kafadan sakatlığını bırakır⁹. Peyami'nin cevabı ilgi çekicidir: "Üstad, kelime oyununu parlak bulmadım. Seci arıyorsan, yetim-i Safa'ya yetim-i kafa daha uygun düşer"¹⁰.

Zaman zaman tiyatro konusunda Ertuğrul Muhsin'le de polemiklere girişen Peyami Safa, bir keresinde aktörlük hevesini tatmin için *La Dam o Kamelya*'yı temsil eden bir trupun rejisörüne rica ederek figüranlık da

⁷ "Antoine'ın hatırası", *TE*, 20 Kasım 1943

⁸ Halit Fahri: *age.*, s.12

⁹ H, 9 Eylül 1935. Peyami, *Küçük Beyler* adlı oyun hakkındaki eleştiriyi 1919 yılında yazdığını söylüyor. Ancak hafızasının kendisini aldattığı anlaşılmaktadır. Çünkü oyun Darülbeyazıt'ta 9 Haziran 1920'de sahnelenmiştir. Geniş bilgi için bk. Metin And: "Cenab Şahabettin ve Tiyatro", *Türk Dili*, S.181, Ekim 1966

¹⁰ "Edebiyat kavgaları", *Tasvir*, 9 Nisan 1945

yapmıştır. Rolü, bir sahnede iskambil destesini kesip kağıt dağıtmaktır. Bu işi yaparken gözü bir ara kulise ilişir; rejisör öfkeli bir şekilde eliyle birtakım işaretler yapmaktadır. Peyami, hareketlerini kontrol eder, fakat yanlış bir şey göremez. Sonunda mecburen sahneden çıkar ve "Ne var?" diye sorar. "Başındaki fesi görmüyor musun? La Dam o Kamelya'da fesin ne işi var?"

Bu macerayı dostlarına her seferinde katıla katıla gülererek anlatan Peyami Safa, öfkeli rejisöre şu cevabı vermiştir: "Ne işi var olur mu? Ben poker oynayan bir Mısır prensiyim, oldu mu?"¹¹

ASRIN HİKÂYELERİ

Peyami Safa, 1918 yılında Rehber-i İttihad Mektebi'ndeki öğretmenliği sırasında, Abdullah Cevdet'in hediye ettiği *Petit Larousse*'u ezberleyerek çocuk yaşta başladığı Fransızca'sını bir hayli ilerletmiştir. Bu arada *Fağfır* (1918) gibi bazı edebiyat ve sanat dergilerinde hikâye, makale ve tercüme denemelerini neşretmektedir. Ancak, yukarıda da ifade edildiği üzere, şöhretin kapılarını *Yirminci Asır* gazetesinde yayımlanan *Asrın Hikâyeleri*'yle aralayacaktır.

Kahramanımız hakkındaki bütün biyografik metinlerde onun 1918 yılında, ağabeyi İlhami Safa'nın teşvik ve ısrarıyla, Rehber-i İttihad Mektebi'nden ayrılıp birlikte çıkardıkları *Yirminci Asır* gazetesinde çalışmaya başladığı belirtilir. Ancak, günlük akşam gazetesi olarak çıkan *Yirminci Asır* 1918'de değil, 1919'da (1334) neşredilmeye başlanmıştır. Elimizdeki üç fotoğraf, Peyami'nin 1918 yılında bir süre Düyun-ı Umumiye'de çalıştığını gösteriyor. *Sözde Kızlar*'da bir bakıma yazarın sözcülüğünü üstlenen

¹¹ Ergun Göze: *age.*, s.31

Nadir de aynı kurumda çalışmaktadır¹². 3 Haziran 1918'de çekilen fotoğraflarından biri, onu Düyun-ı Umumiye'deki çalışma odasında, diğer ikisi de aynı kurumun bahçesinde gösteriyor. Bu fotoğraflara 1 Ağustos 1918'de tekrar göz atan genç Peyami, birinin arkasına -hiç şüphesiz o günlerdeki ruh halini yansıtan- şu diyalogu yazmıştır:

"Kimi düşünüyorsunuz?"

"Sizi"

"Ben kimim?"

"Hayal-i muhal."

Peyami'nin, kendisini Düyun-ı Umumiye'deki çalışma masasında gösteren fotoğrafın arkasına yazdığı şu cümle de dikkat çekicidir: "Ne kadar benzemezmişim bana ben".

1918 yılında *Servet-i Fünun*'da Maupassant, La Rochefoucauld ve Rousseau'dan tercümeleri de yayımlanan¹³ genç Peyami'nin yazar olarak adı, *Yirminci Asır*'da ilk otuz kadarını imzasız olarak yayımladığı *Asrın Hikâyeleri*'yle duyulmaya başlamıştır. Halk için yazılmış bu kısa hikâyeler, yazarının beklemediği ölçüde büyük bir ilgi

¹² "En kıymetli ve sevgili dostlarımdan Nadir Bey.. Düyun-ı Umumiye'de memur.. Zeki, açık fikirli, münevver bir genç.." *Sözde Kızlar*, 8.bs., İstanbul 1976, s.64. Düyun-ı Umumiye'de çalıştığına Vecdi Bürün'ün kitabında da işaret edilmiştir: "On beş dakika sonra gazetenin (*Cumhuriyet*) önüne indim. Karşıda, şimdi bir lisenin yerleştiği Düyun-ı Umumiye binası vardı. Gözlerim, bu kendine mahsus mimarî bir tarzı olan binanın sol tarafındaki odalardan birine gitti. Hayatımı kazanmak zorunda kaldığım zaman -ne zaman kalmamıştım ki- o odada küçük bir memur olarak çalışmıştım. Şef Karakin Efendi ve diğer memurlar gözümün önüne geldi". Bk. *Peyami Safa ile 25 Yıl*, s.228

¹³ Peyami'nin *Servet-i Fünun*'da çıkan tercümeleri şunlardır: "Laroşfuku ve Felsefesi" (nr.1382, 28 Şubat 1918); Guy de Mapassant'dan "Ah Şu Hınzır Moran" (nr.1385, 21 Mart 1918), "Bir İbtıla" (nr.1387, 4 Nisan 1918), "Halas" (nr.1390, 25 Nisan 1919); "J.J.Roesseau'nun Bir Mektubu; Mösyö Lökont Dölastik" (nr.1338, 11 Nisan 1918), Nakleden: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Tekin: *Peyami Safa'nın Roman Sanatı ve Romanları Üzerinde Bir Araştırma*, s.4

uyandıracak ve ona çocuk yaşta büyük bir şöhret kazandıracaktır. Aynı yıl annesiyle birlikte Beylerbeyi'ne taşınır. Hamidiye Kruvazörü emekli süvarisi Emin [Okutan] Bey'in Hacı Ömer Sokağı ile Gümüş Yol Sokağı arasındaki pembe boyalı köşkünün üst bahçesinde küçük bir ev... Peyami, eserlerinden birçoğunu uzun süre oturduğu bu kira evinde yazmıştır¹⁴.

Bir kısmı da gazetenin ilavesi olarak verilen ve büyük bir başarı kazanan *Asrın Hikâyeleri*'nin yazarını madde bakımından bir hayli rahatlattığı anlaşıyor. Peyami Safa, ömrünce hayret ettiği bu başarı hakkında şunları söyler:

"Bu hikâyeler o zaman halk arasında beni hâlâ hayrete düşüren bir muvaffakiyet kazandı. O zamanın genç edebiyatı beni hararetle teşvik ediyor, hikâyelerime imza atmamı istiyordu. Yakup Kadri 'Bize üslup getirdin' diyor, Yahya Kemal, sonra başkaları için çok tekrarlanan bir espri ile 'İsmail Safa'nın en güzel eseri Peyami'dir' diyordu. Ömer Seyfeddin, Faruk Nafiz ve daha birçokları, bana gelen cesareti cömert elleriyle dağıtanlar arasındadırlar. Sonra imza atmağa başladım. Fakat hâlâ bu yazılar, beni, edebiyata girmiş olmak vakıasına inandıracak kuvvette şeyler olduklarını bizzat bana kabul ettirmekten çok uzak, günü gününe çırpıştırma, karalamalardır"¹⁵.

Peyami Safa'nın Vecdi Bürün'e anlattığına göre, ağabeyi İlhami Safa ve amcası Ali Kâmi Bey'in oğlu Behçet'le birlikte gece gündüz çalışarak sonbahara doğru çıkarmaya başladıkları *Yirminci Asır* büyük bir ilgi görmüştür. Satışı hiç beklenmedik bir şekilde hızla artmakta, küçük fakir müvezziler akşam üzerine doğru matbaanın önünde toplanıp gazeteyi başbayiın elinden kaptıkları gibi bacaklarındaki olanca enerjiyi seferber ederek Sirkeci'ye doğru koşmaktadırlar. Safa kardeşler ve amca oğulları Behçet talihlerinin artık döndüğüne kanaat getirmek

¹⁴ Mehmet Rebiî Hatemi Baraz: *Beylerbeyi II*, Peyami Safa mad.

¹⁵ Cahit Sıtkı: *age.*, s.4

üzredirler ki, görülmemiş bir kış bastırır. Çoğu yalınayak olan minimini müvezziler gelmez olurlar. Böylece mat-baa makinesi ve mürettiphane alma hayalleri suya düşer¹⁶.

Ama bir yazar doğmuştur bile. Bu arada *Alemdar* gazetesinin açtığı hikâye yarışmasında birincilik kazanan Peyami Safa, artık -gazetecilerin tabiriyle- mürekkep kokusunu da almıştır¹⁷. Genç yazarı daha sonra *Son Telgraf* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde görüyoruz. Elimizdeki fotoğraflardan birindeki nota göre, Peyami, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde de çalışmıştır. Kurşun kalemle yazılan not şöyledir: "Tercüman'da gece. Mühîş gazetecilik sersemliği. 1921 kışı".

ABDULLAH CEVDET'İN ÇEVRESİNDE

Çocukluğunu Balkan Harbi'nin ve birinci büyük savaşın acıları ortasında hastalık ve yoksullukla boğuşarak geçiren, ilk gençlik yıllarında da işgal acılarını yaşayan Peyami Safa'nın tatmin edilmemiş gençlik hevesleriyle millî idealler arasında epeyce bocaladığı muhakkaktır. Abdullah Cevdet'in etkisindeki ilk gençliğinde, fikirleri henüz tam şekillenmemiş bir "garpcı" olarak o da Şişli, Harbiye, Teşvikiye ve Beyoğlu gibi semtlerde yaşanan modern hayatın cazibesine kapılmış ve üzerinde bütün ağırlığıyla hissettiği ictimâî baskıya isyan etmiştir. İlk hikâye ve romanlarında gençlik arzuları ve yaşadığı tereddüt çok açık bir şekilde hissedilir.

Mütareke yıllarında Peyami Safa'nın tereddütleri artar. Ancak henüz pozitivist ve materyalist eğilimlerini terketmemiştir. Nitekim o yıllarda imzasına, birçok arkadaşının yer aldığı *Dergâh*'da ve benzeri dergilerde değil,

¹⁶ Vecdi Bürün: *age.*, s.96

¹⁷ Sözkonusu yarışma için bk. *Alemdar, Nüsha-i Edebi*, 28 Ağustos 1336

İctihad'da rastlıyoruz. Dağarcığında Abdullah Cevdet'in ünlü *İctihad*'ı, Baha Tevfik'in Teceddüd Kütüphanesi serisinde neşrettiği kitaplar (mesela Büchner'in ünlü *Madde ve Kuvvet*'i) ve *Zekâ* mecmuası vardır. Konusu Mütareke döneminde geçen *Biz İnsanlar*'da Orhan Şakir, "Bilhassa *İctihat* ve *Madde ve Kuvvet*... *İctihad* ve *Zekâ* mecmuaları ve bütün o materyalist kütüphane.. İnadına ulûm-ı tabiiyeyi çok seviyordum"¹⁸ derken aslında Mütareke devri Peyami'si konuşmaktadır.

Peyami'nin çocukluk günlerinden itibaren, Abdullah Cevdet'le münasebetini hiç kesmediğini *Türk İnkılabına Bakışlar*'da anlattığı şu hadiseden anlıyoruz: "Balkan Harbi'nin felaket günlerinden birinde, Bâb-ı Meşihat, bütün mekteplere 'Allahümme salli salâten ve sellim selâmen tâmmen..' diye başlayan bir dua göndermişti. Vatanı Bulgar istilasından kurtarmanın son ümidine benzeyen bu tamimi, babamın mücadele arkadaşı Abdullah Cevdet'e ben götürdüm"¹⁹.

Abdullah Cevdet, bu duayı kalın bir çerçeve içinde *İctihad*'a koyar ve altına yazdığı yazıda, duanın kalbi Allah'a rapteden vecdin ve heyecanın bir ifadesi olduğunu, bu Arapça duayı on iki yaşındaki Türk çocukları değil, kırk iki yaşındaki her Arab'ın dahi anlayamayacağını, asıl duayı Bulgarların otuz şu kadar senedir çalışarak ettiklerini ifade eder. Peyami'nin hayatında son derece önemli bir yeri bulunan *Yirminci Asır*'ın çıkmasına da Abdullah Cevdet önyak olmuştur. Ruhsatın Matbuat Müdiriyyet-i Umûmiyesi'nden onun adına alındığını biliyoruz²⁰. Kahramanımız, Abdullah Cevdet'e öylesine bağlıdır ki, 1945 yılında *Tasvir*'de çıkan Mazlum Abdullah Cevdet başlıklı yazısı ile 1938 yılında yazdığı *Türk İnkılabına Bakışlar*'da,

¹⁸ *Bİ*, s.114

¹⁹ *TİB*, s. 24

²⁰ Şükrü Hanioglu: *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, s.299

onun fikirlerinden hâlâ bir taraftar edasıyla söz etmektedir²¹.

KADIN MESELESİ

Peyami Safa'nın, Abdullah Cevdet'in etkisinde ve gölgesindeki *Yirminci Asır*'da neşrettiği, gördüğü ilgiyle kendisini de hayrete düşüren *Asrın Hikâyeleri*'nin hemen hepsinde, kadın erkek ilişkilerini ele almış olması dikkat çekicidir: Eşlerini aldatan kadınlar ve erkekler, kıskançlık, yasak aşk, metres hayatı, toy kızların ve delikanlıların maceraları, zaman zaman yoksulluk, hırsızlık, yankesicilik gibi suçlar ve suçlular... *Asrın Hikâyeleri*'nde, ahlâksız-

²¹ Peyami Safa'nın *Tasvir* gazetesindeki "Bakışlar" köşesinde çıkan yazısı şöyledir:

"Evvelki gün Orhan Seyfi Orhon, *Tasvir*'de Abdullah Cevdet'i andı. Makalesini gözlerim yaşararak okudum. Ben de tekrarlamaktan usanmayacağım: Abdullah Cevdet, şairliğine pek az inanılmış adamdı, fakat şairdi. Abdullah Cevdet hasisliğine pek çok inanılmış adamdı, fakat hasis değildi. Onu maddecî sandıkları için aldananlar arasında kendisi de vardı, fakat o bütün tecellileri ile halis bir ruh adamıydı. Merhameti zalimleri bile kucaklayan bir mazlumdu. İçindeki Allah birçok eski ve yeni kıtalarında sevilir. Felsefe kültürü devşirme ve rasgele olduğu için kaba ve iflas etmiş bir materyalizm onun kendisini bile görmesini engelledi. Mütarekedeki İngiliz dostluğu o tarihten çok evvel, Shakespeare ile temas ettiği günden başlamıştı. Fırsat ve politika dostluğu değildi.

Türk inkılâbının ilk mütefekkeri Abdullah Cevdet'tir. Bugün ortaçağ kafası, skolastik, klerikalizm dediğimiz softalığa karşı ilk isyan bayrağını açan odur; tesettür aleyhine ilk yürüyen odur; görüclük aleyhine ilk yürüyen odur; kızların Tıp Fakültesi gibi yüksek okullara girmesini isteyen odur; İçtihad'ın diliyle söylüyorum: "Birer tembellik yuvası olan tekkelerin ve zaviyelerin ilga edilmesi" için ilk haykıran odur; fes aleyhinde ilk ayağa kalkan odur; bütün medreselerin ilgasını ilk teklif eden odur; sarığin ve cübbenin yalnız ulemaya tahsisini ilk isteyen odur; Latin harfleriy-le ilk yazan odur.

Bunları hatırlamağa kiminin hafızası, kiminin menfaati, kiminin de gururu elvermiyor; fakat ben bütün vesikalarıyla isbata ve bütün sorumunu yüklenmeğe hazır olduğum şu hakikati -uyandıracağı hayrete hiç aldırmadan- söylüyorum:

Türk inkılâbının aksiyon yolunda Atatürk ve arkadaşları ne ise, fikir yolunda da Abdullah Cevdet ve arkadaşları odur". Bk. *Tasvir*, 9 Ekim 1945

lığı teşhir ederek ahlâkî sonuçlar çıkarmak gibi bir kaygı da pek hissedilmez. Nitekim sonraki yıllarda da aynı tarzda hikâyeler ve romanlar yazmaya devam etmesi, Peyami'nin, ilgi çekmeye ve bu yolla gazetesinin tirajını yükseltmeye çalıştığını düşündürüyor²². Daha da önemlisi geçinme kaygısıdır; bu kaygıyla, Server Bedi imzasını kullandığı bütün hikâye ve romanlarında genellikle aynı konuları işleyecektir.

On dokuz yaşındaki bir gencin kaleminden beklenmeyecek kadar kıvrak bir üslupla yazılmış, kuruluş bakımından epeyce sağlam hikâyelerde işlenen konuların, bir yönüyle Mütareke dönemi İstanbul'unda yaşanan ahlâk çöküntüsünü yansıttığı muhakkaktır. Bu ahlâk çöküntüsüne, İslamcı ve Türkçüler kadar, Garpcılar da ateş püs-kürüyordu. *Türk İnkılabına Bakışlar*'da, Türkçü ve İslamcıların, batılılaşmanın maymunca bir taklitten öteye geçmeyen, en dar mânasıyla kozmopolit ruhuna karşı nefretlerinde samimi olduklarından şüphe edilmediğini belirten Peyami Safa, Celal Nuri'nin *Kadınlarımız* adlı eserinden, yüksek tabakaya mensup Türk kızlarına Avrupa terbiyesi diye yutturulan şeyin sadece bir "Monmatr ahlâksızlığı" olduğuna dair yazdıklarını naklediyor: "On beş, on sekiz seneden beri, Avrupa gayri mantıkî bir surette kadın âlemimizde tesirini gösterdi. Frenk terbiyesi, usulsüz, kaidesiz, tedricsiz aramıza girdi. Ora sistemini hazımda güçlük çekti. Bu tesirle âdât-ı kadîme-i şarkiye de esasen tefessüh ettiği için yıkıldı. Hasılı bir ucûbe-i ictimâîye olduk"²³.

Ancak Celal Nuri, poligaminin, görücülüğün, kolay boşanmanın, erkekten kaçmanın şiddetle aleyhindedir.

²² *Asrın Hikâyeleri*'nin bir kısmı, Peyami'nin diğer hikâyeleriyle birlikte Halil Açıkgöz tarafından hazırlanarak yayımlanmıştır. Bk. *Hikâyeler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980

²³ *TİB*, s.35; Celal Nuri'nin 1915 yılında çıkan eseri, Prof. Dr. Özer Ozan-kaya tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Bk. *Kadınlarımız*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993

Peyami Safa'nın, ilk uzun hikâyesi olan *Gençliğimiz* (1338/ 1922)'den başlayarak bütün hikâye ve romanlarında kadın meselesini bu çerçevede ele aldığı rahatlıkla söylenebilir²⁴.

Geleneklere sıkı sıkıya bağlı babası tarafından istemediği bir adamla evlendirilmek istenen genç kız (Nedime) ile şair Şeref arasındaki aşkın anlatıldığı *Gençliğimiz* hikâyesinde, batılı yaşama biçimiyle gelenekler arasındaki çatışma ve savaşın yıkıntıları ortasında gençliğini yaşayamayan bir neslin dramı anlatılmaktadır. Ancak hikâyede gelenekler ve aile baskısı eleştirilirken Celal Nuri'nin "Monmatr ahlâksızlığı" dediği, İstanbul'un yüksek tabakasında yaşanan ahlâkî çöküntü de, Peyami'nin sözcüsü konumundaki Şeref tarafından şöyle değerlendirilir:

"Bunlar sahte Türkler, levanten kibarları, dillerini kaybetmiş, âdetlerini, muaşeretlerini kaybetmiş, vicdanlarını kaybetmiş insanlar, bunlar Türk cemiyetinin ortasında bir maskara yığını, melez bir zümre, bozuk, düzme, karışık bir millet (....) Bunlar Türk cemiyetinin kertenkeleleri!"²⁵.

"Sözde Kızlar"

Peyami'nin aynı yıl (1922) yazıp Serâzâd imzasıyla *Sabah* gazetesinde tefrika ettirdiği, gazete kapandığı için yarıda kalmış olmakla beraber geniş yankılar uyandıran *Sözde Kızlar* adlı romanı, *Gençliğimiz*'de işlenen konunun bir bakıma roman çapında ele alınmış biçimidir.

Yirminci Asır'da, Abdullah Cevdet'in fikrî atmosferinde gazetecilik hayatına atılan Peyami Safa'nın diğer fi-

²⁴ Server Bedi: *Zavallı Celal Nuri Bey. Şime-i Husûmet mi, Şime-i Muhabbet mi?* (İctihad Matbaası, İstanbul 1329). Bütün kaynaklarda Peyami Safa'ya ait oluşu ifade edilen ve Server Bedi imzasıyla yayımlanan bu eser İlhami Safa'ya aittir. Çünkü, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Peyami, *Türk İnkılabına Bakışlar*'da, önceleri ağabeyinin kullandığı Server Bedi imzasını kendisinin büyük harften sonra kullanmaya başladığını söyler.

²⁵ *Gençliğimiz*, s.50

kir akımlarına büsbütün kayıtsız kalması düşünülemezdi. Nitekim *Sözde Kızlar*'da, ilk işaretlerine *Gençliğimiz* hikâyesinde rastladığımız milliyetçi bir yaklaşım dikkati çeker. Fonda, Anadolu'da cereyan eden mücadele vardır. Devrin İstanbul sosyetesinde yaşanan kokuşmuşlukla Anadolu'da verilen büyük mücadele arasındaki tezadın gösterildiği romanda, kendi zevklerinden ve menfaatinde başka bir şey düşünmeyen ve hiç bir değere bağlı olmayan Behiç, Millî Mücadele'nin aleyhindeki kesimleri, Yunan işgali sırasında kaybettiği babasını bulmaktan başka bir şey düşünmeyen Mebrure ise Anadolu'yu temsil etmektedir²⁶. Böylece Peyami'nin, Mütareke döneminde Hürriyet ve İtilaf saflarında yer alan ve İngiliz mandasını savunan Abdullah Cevdet'ten bazı noktalarda ayrılmaya başladığı görülmektedir.

Sözde Kızlar da, geçinmek için yazılmış olmasına rağmen, *Asrın Hikâyeleri* gibi beklenmedik bir ilgi görür ve ilki 1924'te Muhsin Ertuğrul tarafından olmak üzere, birkaç defa filme çekilir. Peyami, ilk romanını, kendine ve başkalarına birşey isbat etmek için değil, sırf geçinmek kaygısıyla yazdığını ve kıymetsiz bulduğunu söylemektedir. *Sözde Kızlar*'ın "bu derece muvaffakiyet kazanması, herhalde farkına varmadan okuyucuya, sonradan yazacağı eserlerin iyiliğine ait bir vaitte bulunmuş olmasına hamledilebilir. Belki halk sezgisi o kitapta, hâlâ büyütüp olduramadığı bazı mahsullerin çekirdeklerini keşfeder gibi olmuştur"²⁷.

Server Bedi ile Peyami Safa'nın henüz bütünüyle ayrışmadığı bir dönemde yazılan *Sözde Kızlar*'da, yazarın sonraki romanlarında da ele alacağı nesiller arası çatışma, savaş sonrasında özellikle aydınların yaşadığı bohem

²⁶ Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomore* ve *Kıralık Konak*, Hüseyin Rahmi'nin *Hakka Sığındık*, Refik Halit'in *İstanbul'un İçyüzü* ve Selahattin Ernis'in *Zaniyeler* adlı romanlarında da Mütareke dönemi İstanbul'unda yüksek tabakada yaşanan ahlâk çöküntüsü anlatılmıştır.

²⁷ Cahit Sıtkı: *age.*, s.4

hayatı, maddî ve ruhî sefalet, polisiye bir vak'ayla da desteklenerek anlatılmıştır. İkinci baskıya yazdığı önsözde, hiç bir edebî ekole bağlı olmadığını, *Sözde Kızlar*'ın unsurlarında binbir sanat telakkisinin yansımalarının bulunduğunu söyleyen Peyami Safa, bu romanı mutlaka bir sınıfa sokmak gerekirse, "satir sosyal"(ictimai hiciv) olarak ele alınabileceğini ifade eder:

"Bilinir ki satirik, yani hicvî romanlar, bir devrin gayrı tabii hadiselerini sezerek onun tuhaflığını hissettiren eserlerdir. Yalnız hiciv derken, eski hicivle 'satir modern'in, yani asrî hicvin farkını da kendi anlayışına göre izah etmek isterim: Eskiden hicvin mevzuu, yalnız gülünç şeydi. Bugün, felsefedeki tekâmülün neticesi, hayat, gülünç ve feci diye ne tasnif, ne telakki edilebilir. (...) Bir devrin âdetleri mahvolup onun yerine yenileri gelince, tabii, bu tahavvül sanatkârları müteessir eder. Ve ekseriya bu teessür, hicvî eserlere saik olur. Sözde Kızlar'ın maksadı bu garabeti ifade etmektir. Don Kişot veya Tartarin'de olduğu gibi alaylı üslup kullanılmamış, garabetlerin ifadesi, vakalarda seciyelerin belagatine bırakılmıştır (...) Sözde Kızlar, devrin çığırından çıkmış ahlâkını, zevkini, hayatını hicvetmek için yazılmıştır"²⁸.

Sözde Kızlar'ın konusunun Marcel Prevost'un *Yarım Bâkireler* (1894) ile Victor Margueritte'in *La Garçonne* (1922) adlı romanlarından alındığı, yani intihal olduğu da iddia edilmiştir. Peyami Safa, 1925'te yapılan ikinci baskıdaki önsözünde bu iddiaları kesin bir dille reddetmiştir:

"Sözde Kızlar, Marcel Prevost'un *Yarım Bâkireler* adlı kitabından mı mülhem? diye sordukları da kulağıma çalındı. Bunu soranlar ya *Sözde Kızlar*'ı ya ötekileri okumamış olacaklar. Prevost'un *Yarım Bâkireler*'i evvela bizimkine hiç benzemeyen bir havanın ve insanların tasviridir; hiciv değil. Sonra o romanın hiç bir vak'ası, hiç bir kahramanı, hiç bir manzarası, hiç bir tasviri, hiç bir tahlili, hiç bir hareketi, hiç bir satırı, hiç bir kelimesi, hiç bir virgülü

²⁸ *Sözde Kızlar*, 2.bs. İstanbul 1925, s.4

Sözde Kızlar'a benzemez. Böyle bir müşabeheti vehmedenler, ünvanların benzeyişlerine kapılmış olmalıdırlar"²⁹.

Peyami, *Sözde Kızlar*'da "bir salon oyunu, bir de kokain ibtilasına ait sayfaların" *La Garçonne*'u hatırlatabileceğini, ancak kendi romanının Margueritte'in romanından çok önce tefrika edildiğini belirterek "Eğer intihal dâvâsı açmak lâzım gelirse, ben *La Garçonne* muharririnden alacaklı çıkarım" diyor"³⁰.

TAHSİN'İN ATTIĞI TAŞ

Sözde Kızlar'daki yaklaşımını daha sonra yazdığı romanlarda devam ettiren Peyami Safa, 1937 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilen *Biz İnsanlar*'da da Mütareke dönemindeki ahlâkî çöküntüyü ele almıştır. Peyami'nin Rehber-i İttihad Mektebi'ndeki öğretmenlik tecrübesinden önemli izler taşıyan romanda, aydın-halk tezadı da güçlü bir biçimde vurgulanmıştır. Halkı kayıkçı Mustafa ve oğlu Tahsin temsil etmektedir.

Boğaziçi'ndeki bir özel lisede, parasız okuyan Tahsin, kendisine "Eşek Türk!" diyen zengin çocuğu Cemil'in başını taş atarak yarar. Basit gibi görünen bu hadise, sadece okulun en zengin öğrencisiyle en fakir öğrencisini karşı karşıya getirmemiş, iki farklı zihniyetin derinlerdeki çatışmasının su yüzüne çıkmasına da yol açmıştır. Tahsin'in attığı taş, sadece halkın yabancılaşmış burjuvaziye tepkisi değil, aynı zamanda ".. bugün bu saatte Anadolu'da bütün Türklerin tek bir madde içine sıkıştırılarak teksif edilmiş ruhudur! Elinden her şeyi alınmış halkın son silahıdır"³¹.

Sözde Kızlar'da, Nafi Bey'in Şişli'deki köşkü ne ise, *Biz İnsanlar*'da Halim Beyler'in yalısı da odur. Kocasının

²⁹ age., s.6

³⁰ age., s.7

³¹ *BI*, s.70

ölümünden sonra yalısını İstanbul'un kozmopolit çevrelerine ve işgal ordusu subaylarına açan Samiye Hanım (Cemil'in annesi), etrafındaki Türkleri küçümsemekte, yalıda kayıkçı olarak çalışan Mustafa Efendi'ye de sık sık hakaret etmektedir. Birgün "Vahşi Türk, eşek Türk" diye tekrar hakaret edince Mustafa Efendi tarafından dövülen Samiye Hanım, ecnebi dostlarına şikâyet ederek onu hapse attırır. Annesinden öğrendiği bu hakareti Mustafa Efendi'nin oğluna karşı aynen tekrarlayan Cemil'in sebep olduğu kavga, mektepte de muallimler arasında millî-gayrı millî çatışmasına dönüşmüştür. Birinci sınıflar başmuallimi Orhan Şakir, olaydan biraz da kendisini sorumlu tuttuğu için yaralanan Cemil'i yaliya götürecektir, fakat Samiye Hanım'la aralarında tatsız bir konuşma geçecektir. Romanın kadın kahramanı Vedia ile Orhan Şakir arasındaki ilişki bu ziyaret sırasında başlar.

FİKİR HAREKETLERİ

1937 yılında yazılmış olmasına rağmen, önemli değişiklikler yapılarak kitap halinde ilk defa 1959 yılında yayımlandığı için Peyami Safa'nın son romanı kabul edilen *Biz İnsanlar*, Mütareke döneminde, aydınların gündemini işgal eden materyalizm, sosyalizm, mandacılık, milliyetçilik gibi fikirlerin tartışıldığı bir eser olması, dolayısıyla Peyami'nin entellektüel macerasına ışık tutması bakımından ayrı bir önem taşıyor.

Peyami'nin fikirleri belirgin çizgilerini Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında kazanmaya başlamıştır. Bu yıllar, İttihat ve Terakki'nin başarısızlığı, özellikle Enver Paşa'nın yetmiş bin Türk'ün donarak ölmesine sebep olduğu Sarıkamış macerasının dehşet verici hatırası yüzünden "Büyük Türk Birliği" hülyasının söndüğü yıllardır. Arapların isyanı ve Arnavutluk'ta müslüman Arnavutların isyancıları desteklemesi yüzünden İslam kardeşliği

ideali de zeminini kaybetmiş ve uzun sürecek bir suskunluk dönemine girmiştir. Garpcılığın ise artık hiç bir cazibesi yoktur; çünkü garp, bütün cesametiyle burnumuzun dibine kadar şokulup namlularını üzerimize çevirdiği dev toplarıyla sularımıza bir kâbus gibi demir atmıştır. Ancak bu durum, büyük savaş yıllarında gerileyen milliyetçilik duygularının yeniden, fakat farklı bir muhteva ile yükselişine yol açacaktır³².

Mütareke döneminde dikkate değer bir fikir hareketi de, Türkiye’de 1905 yılından 1918’e kadar kuvvetle hüküm süren pozitivizme ve mekanik evrimciliğe karşı bir tepki olarak doğan *Dergâh* hareketidir. Yahya Kemal’in etrafında oluşan ve Bergsonizm’den beslenen modern-mistik bir hareket.. Bazı hususlarda farklı düşünüyor olmakla beraber "anti-intellectüalizme"de birleşen Mustafa Şekip [Tunç], Mehmed Emin [Erişirgil] ve İsmail Hakkı [Baltacıoğlu], pozitivizm ve mekanizme karşı sadece Bergson’u değil, E. Boutroux ve W. James gibi bazı anti-intellectüalisteler’i de öne sürerler. Bu bakımdan *Dergâh*’ın aynı zamanda Gökalp sosyolojisine bir tepki olarak doğduğu görülmektedir.

Dergâh’da savunulan fikirler, ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir: Anadolu’da cereyan eden mücadele, bir ölüm kalım savaşının uyandırdığı şiddetli bir yaşama gerginliğinden doğmuştur. Başarımızın sırrı rakam, ölçü, pozitif ilim, teknoloji vb. değildir. Bunların ancak vasıta olarak değeri olabilir. Başarı, canlıların hayat mücadelesindeki hâkim güçleri olan içgüdülerinden, hayat hamlesinden (élan vital) doğmaktadır. Kısacası zafer, kemmiyete karşı keyfiyetin, mekanizme karşı yaratıcı hamlenin zaferidir. Ahmet Hamdi Tanpınar, bu tezi şu cümlesiyle veciz bir şekilde özetlemiştir: "Anadolu, dışarıdan bakı-

³² Peyami Safa’nın bu konudaki değerlendirmeleri için bk. *TİB*, s.15 vd.

lırsa, biraz da istatistiğe karşı vitalitenin harbini yapıyor-
du"³³.

Dergâh'ta Bergsonizm, daha çok, Peyami'nin Rehber-i İttihad Mektebi'nde birlikte hocalık yaptığı ve az çok etkilendiği Mustafa Şekip Tunç tarafından savunulmaktadır. Peyami'ye göre, *Dergâh*'ın mistisizmi, bir sistem veya akide değil, Bergsonizm'in yepyeni spiritüalist görüşünden kuvvet alan bir derunileşme ihtiyacıdır, o kadar. Dergiye asıl rengini veren Yahya Kemal ise, bir mistik olmadığı gibi, henüz fikirlerini sarahate kavuşturamamış bir şairdir. *Türk İnkılabına Bakışlar*'daki bu değerlendirmelerinden, Peyami'nin Mütareke döneminde *Dergâh* hareketine pek yakın durmadığı anlaşılmaktadır.

Mütareke döneminde, Bergsonizm'e paralel olarak tarihî maddecilik de yavaş yavaş kıpırdanmaktadır. 1919 yılında yayın hayatına atılan *Kurtuluş* dergisi etrafında bir gençlik zümresi toplanır. Peyami Safa'nın yakın dostlarından ressam Namık İsmail'in "Sanat ve Sosyalizm" adlı denemesi *Kurtuluş*'un 20 Kasım 1919 tarihli sayısında çıkmıştır. Bazı din adamları arasındaki sosyalizm temayülünün de *Kurtuluş* dergisine yansıdığını biliyoruz. Ancak 1920 yılında daha radikal fikirlerin savunulduğu *Aydınlık* çıkar. Dr. Şefik Hüsnü'nün başkanlığında örgütlenen bu ikinci hareket, daha sonra siyasî aksiyona geçme suçundan mahkûm edilecektir³⁴.

Peyami Safa, *Biz İnsanlar*'da Mütareke yıllarının bu havasını yansıtmıştır. Süleyman tipinde, ilk sosyalistlerin yüz çizgileri çok iyi belirtilir. Orhan Şakir ise, idealizmle tarihî materyalizm arasında bocalamakla beraber, milliyetçilik duyguları ağır basan materyalist bir gençtir. Ne-

³³ Daha geniş bilgi için bk. Beşir Ayvazoğlu: *Yahya Kemal/Eve Dönen Adam*, s.87 vd.; Hilmi Ziya Ülken: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.615 vd.; Ahmet Hamdi Tanpınar: *Yahya Kemal*, s.16 vd.

³⁴ Ülken: *age.*, s.628 vd.

cati, daha çok, 1935'ten sonraki Peyami Safa'yı temsil eder³⁵.

Biz İnsanlar, Peyami Safa'nın biyografisi için, başından geçmiş bazı olayları hemen hiç değişikliğe uğratmadan kullandığı için, önemli bir kaynaktır. Yazar, bu olaylardan birini, (Beyoğlu'nda, Winter Palas'ta millî marşlarını söyleyen İngiliz ve Fransızlara tepki göstererek arkadaşlarıyla birlikte "Ordumuz etti yemin" marşını söylemesi) yıllar sonra, *Milliyet*'teki bir köşe yazısında da aynen anlatmıştır. Ancak teferruata girmeden önce, Mütareke döneminde kahvelerin oynadığı rolden ve Peyami'nin hayatındaki yerinden söz etmek gerekir.

MÜTAREKE'DE KAHVELER

Gencecik bir yazar olarak temayüz ettiği Mütareke dönemi, "her Türk'e saadetin haram olduğu o kahır günleri"³⁶, Peyami Safa'nın, devrin birçok aydını gibi, Beyazıt'tan Ayasofya'ya kadar bütün Divanyolu'nu dolduran kahvehanelere dadandığı dönemdir. Sabah akşam, günde iki öğün gittiği kahvelerde, aydınlar, birbirine daha fazla

³⁵ " .. babasının miras bıraktığı tesbihin püskülünü kopararak onu avuçlarının bir sakızı gibi oyalanmak için kullanmağa karar verdiği güne kadar, materyalizm onda bütün isyanlarını idare eden bir tek imandı. Şimdi de öyle değil mi? Fakat biraz.. Necati ne diyor? 'Materyalizm de bir nazariye. Maddeyi bir tarafından görüş. Bir tecrid. Maddenin sembolik bir izahı. İki defa çok uzun münakaşa ettiler. Necati'nin felsefesi ve edebiyatı pişkin. Fakat Orhan bir türlü Teceddüd İlmi Felsefi Kütüphanesi'nin kil renkli sarı kapaklarından kanaatlerini ayıramıyor: Madde ve kuvvet, hüceyre, hayatın esası: Lamarkizm; tekâmül nazariyesi; hassasiyet bahsi ve ahlâk... Hassasiyet marazdır diyordu Baha Tevfik: ve kameri kubbe-i semada açılmış da altındaki gümüş nehirleri dışarıya akıtan bir delik zanneden Ahmed Haşim'le alay ediyor. Bütün şairlerle alay ediyor. Necati 'Bunlar işporta felsefeleri... Nietzsche'yi okuyunuz Orhan Bey, Nietzsche'yi...' demişti. Fakat o da merhametlere, vicdan azaplarına, miskin hassasiyetlere düşman, Nietzsche de", *Bİ*, s.91

³⁶ Peyami Safa: "Gençlik ve Kahve", *YM*, C.5, S.87, 27 Birincikânun 1940

dizdize ve gözgöze yaklaşmak ihtiyacıyla, memleket ve edebiyat meselelerini konuşup tartışmaktadırlar.

Mütareke yıllarında, Şehzadebaşı çaycıları da faaliyetlerine eskisi gibi devam etmekle beraber, aydınlar tarafından daha çok Sultanahmet ve Nuruosmaniye kahveleri tercih edilmiştir. Yahya Kemal'in etrafında toplanan Dergâhçı aydınlar, genellikle Nuruosmaniye'deki İkbal'de toplanırlar. İkbal, bir süre İctihat Matbaası karşısındaki binada öğretim yapan Yüksek Muallim Mektebi'nin felsefe bölümü öğrencileri (özellikle Hasan-Âli Yücel ve Hikmet) tarafından keşfedilmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar, İkbal'i, kendileri devama başladıktan sonra Yahya Kemal'in de beğendiğini ve yakınlığı dolayısıyla adeta Dergâh'ın idarehanesi gibi kullandıklarını söylüyor. Düyûn-ı Umûmiye'de çalışan Ahmet Haşim, Abdülhak Şinasi ve Peyami'nin Rehber-i İttihad Mektebi'nde yakın dostluk kurduğu, "Dergâh'a yazdığı makalelerle mecmuanın millî havasına Bergson'dan gelen çok özlü bir derûnîlik katan" Mustafa Şekip Tunç, Hasan-Âli Yücel, Necmeddin Halil Onan, Ali Mümtaz Arolat, Mustafa Nihat Özön, Nurullah Ataç gibi bilim adamları, yazarlar ve şairler burada buluşur, bazan yemek saatlerinin dışında bütün günü ve gecenin büyük bir kısmını burada geçirirler.

Mükrimin Halil de, İkbal'in yanısıra, Sultanahmet kahvelerine yahut Türbe'deki Şark Kahvesi'ne sık sık uğrayanlar arasındadır. "Kaç nesil ve kaç terbiye burada birleşirdi" diyen Tanpınar, *Beş Şehir*'de, İkbal'in Mütareke yıllarındaki müdavimlerinden şöyle söz etmektedir:

"Birkaç cephenin hatırasını vücutlarında, hatta yüzlerinde taşıyan çoğu malûl ihtiyat zabitleri, ordudan yaralı ve sakat ayrılmış muvazzaf zabitler, henüz Anadolu'ya geçememiş yüksek rütbeli askerler, yarı mutasavvıf, yarı pedarast son derecede kibar, kimi satranç, kimi dama meraklısı ve hemen hepsi müflis birkaç Abdülhamid devri kazaskeri, kimbilir hangi devrin ikinci, üçüncü derecede, halim çehrelî ve mütereddit ricali, aşırı milliyetçi ve Ferid

Paşa casusu burada, Baudelaire'in, Verlaine'in, Yahya Kemal'in, Haşım'ın, Nedim ve Şeyh Galib'in hayranı genç Dergâhçılarla beraberler. Bizim masamız kapıdan girince sol taraftaydı. Fakat Yahya Kemal'in konuşması ve kahkahalarımız kızınsınca halka genişler, bütün bir yanı alırdık. Bilardo ıstakalarının gürültüsü, tavlâ şakırtıları, garson çığlıkları arasında, Anadolu'da olup bitenlerin verdiği hava içinde şiirden bahseder, projeler kurar, gazetelerden geç vakit dönen arkadaşlarımızdan İnönü ve Sakarya muharebelerinin en son havadislerini alırdık"³⁷.

Sultanahmet'te, tam köşedeki ilk kahveyi keşfedenler de yine felsefe öğrencileridir. Peyami Safa'nın da devam ettiği, Hasan-Âli Yücel tarafından "Akademi" diye adlandırılan bu kahveye genç yazar ve şairlerin yanı sıra ressamlar da devam etmektedir. Tanpınar, Elif Naci ve Zeki Faik'i burada tanıdığını söylüyor. Hatta bir Ramazan gecesini, Rıza Tevfik bu kahvede çoğu talebesi olan bir kalabalık önünde zeybek oynamış ve satıcı, bilhassa Yahudi taklitleri yapmıştır"³⁸.

Peyami Safa, Sultanahmet'teki kahveye "Akademi" adının verilmesini "saygılı bir istihza" olarak değerlendirir. Esasen, ona göre, 'akademi' tabiri o yıllarda bütün Beyazıt, Divanyolu ve Nuruosmaniye kahvelerinin yüklendiği fonksiyonu çok iyi ifade etmektedir:

"Gerçekten o devirde kahve, Akademinin, meslek cemiyetinin, kulübünün, salonun, fikir ve sanat meclisinin bütün vazifelerini küçük tahta masalarının etrafında elinden geldiği kadar yapıyordu. O zaman anladım ki, biz bir kahve milletiye. Köyde kahve, mahallede kahve, mektebin önünde, mescidin önünde, cezvesinde bütün millî ve dinî şuuru pişiren, ibriğinde kollektif vicdanı demlendiren, tezgahın dibinde halkı ve münnevverî birbirine kenetleyen, ibtidai olduğu için basit, fakat an'anesi olduğu için derin ve canlı, tek ve tam bir cemiyet mihrakıdır"³⁹.

³⁷ Tanpınar: *Beş Şehir*, s.210

³⁸ Tanpınar: *age*.

³⁹ Peyami Safa: Aynı yazı

"ORDUMUZ ETTİ YEMİN"

Mütareke devrinde, Beyazıt-Sultanahmet arasındaki kahvelerde oluşan heyecanlı millî atmosfere rağmen, Beyoğlu da hâlâ genç yazarlar için bir cazibe merkezidir. Ne var ki iyiden iyiye şımarıp azgınlaşan azınlıkların ve işgal ordusu askerlerinin doldurduğu eğlence yerlerinde rencide edilmeden oturmak imkânsızdır.

Peyami Safa, bir yılbaşı gecesi, Elif Naci, Ertuğrul Saadeddin (Sadi Tek) ve Hayri Muhiddin gibi birkaç arkadaşıyla birlikte ".. gençlik şeytanının ayartma gayretlerine karışan millî bir tecessüse" yenilerek Beyoğlu'na gider. Winter Palas adlı çalgılı gazinoda eğlenirken, İngilizlerin ve Fransızların millî marşlarını söylemeleri üzerine, bir masanın üzerine fırlayıp yüksek sesle "Ordumuz etti yemin" marşını söylemeye başlarlar. Çok geçmez, masalarının önünde yüksek rütbeli bir Fransız subayı belirir ve "İniniz aşağı vahşiler" diye bağırır. Şimdi gençlerle Fransız subayı arasında yüksek sesli bir münakaşa başlamıştır. Ona, kurabilecekleri en veciz cümlelerle, Türk topraklarını haksız yere işgal edenlerin medeniyet adına konuşmaya hakları bulunmadığını haykırırlar. Bereket versin, Fransız subayı anlayışlı çıkar; gençlere hak verdiğini zannettiren bir baş sallayışıyla susup uzaklaşır. Onlar da muzaffer bir heyecanla bir Türk marşı daha okurlar. O sırada gruba katılan Hayri adlı bir genç bir Rum gençle münakaşaya tutuşur. Döğüşmek için dışarı çıkarlar. Gazinonun kapısı önünde, Todori adındaki Rum tabancasını çeker ve Hayri'yi kalbinden vurarak öldürür.

Peyami Safa, bunu duyar duymaz dışarı fırladıklarını, yerde boylu boyunca yatan arkadaşlarını görünce dehşet içinde kaldıklarını söylüyor ve şöyle devam ediyor:

"Facianın dehşeti içinde dillerimiz tutulmuş, yaya olarak İstanbul'a döndük. Köprüyü geçerken yeni yıl başlıyordu. Yabancı donanmalarının düdüklere vahşi çılgınlıklarıyla şehrin sessizliğini tır-

malamağa başladı. Koyu bir sis vardı. İstanbul semti, muhteşem kubbeleri ve zarif minareleriyle, bu düdükları ve Beyoğlu'nun azgın sevincini hissetmekten tiksiniyormuş gibi, karanlıklara dalıyor, uzaklaşıyordu. Haykıran Beyoğlu karşısında susan İstanbul'un biriktirdiği ve gizlediği büyük milli kudret, Anadolu'muzun müdafaa gücüne de karışarak Yunanlıları topraklarımızdan silip süpürdüğü-müz ve İzmir'de denize döktüğümüz gün tam ölçüsüyle kendini belli etti"⁴⁰.

⁴⁰ Peyami Safa: "Eski bir yılbaşı gecesi", *M*, 2 Ocak 1958

Peyami Safa Mütareke yıllarında

1921 yılında
Tercüman'da.
Fotoğrafın
yapıştırıldığı
kartonun sol
tarafına kurşun
kalemle şunlar
yazılmış:
" Tercüman'da gece.
Müdhiş gazetecilik
sersemliği.
1921 kışı".

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SANCILI GEÇİŞ

- Deli mi oldun, Naci? dedim. Çıktığı gün kapatırlar gazeteyi.
- Canım, dedi, hakikatlerin hepsini yazmayız.
- Asgarî hakikat bunları mahvetmeye kâfidir, dedim.
- Naci kaşlarını kaldırdı, yerinden sıçradı, o uzun,
hiç bitmeyecekmiş hissini veren
güzel kahkahalarından birini attı. Boğulurcasına gülüyordu:
- Asgarî hakikat bunları mahveder ha... Korkunçsun!
Sen bir kelime ile hükümeti devirebilirsin!
Asgarî hakikat... Hüüü... Asgarî hakikat!

İki inkıraz tipi

SİYASÎ haritaların büyük ölçüde değiştiği Birinci Dünya Savaşı yıllarını çocuk yaşta, fakat yaşının çok üzerinde bir şuur uyanıklığı içinde, ayakta kalmak için inanılmaz bir kavga vererek yaşayan Peyami Safa, bir gazeteci ve yazar olarak, Mütareke, dolayısıyla Millî Mücadele yıllarının yakın şahitlerinden biridir. Gözlerini dünyaya bir cihan devletinin çocuğu olarak açmış ve olgunluk dönemine, büyük savaş sonunda paramparça olan imparatorluğun küllerinden doğan, yeni, kendi iç meselelerine gömülmüş ve dünya siyasetinin dışında bırakılmış küçük bir devletin vatandaşı olarak girmiştir.

Peyami Safa, bunun için, tarihin kendi nesline, yirmi asırda Türk milletine vermediği dersleri verdiğini söyler.¹ Bu neslin mensupları daha dokuz on yaşlarındayken, yani sosyal şuurunun yeni yeni uyanmaya başladığı sıralarda mektepleri, sokakları, kahveleri vb. saran inkılap heyecanını ve ortalığın "hürriyet, uhuvvet, müsavat" çığlık-

¹ Peyami Safa: "Üç Nesil Farkı", YM, 5 Nisan 1939

larıyla çalkandığı günleri tam anlamadan yaşamış, daha bu heyecanın izleri silinmeden ardarda 31 Mart Vak'ası, Bosna-Hersek'in elden çıkışı, Trablus ve Balkan savaşlarının acılarıyla sarsılmışlardır. Ardından Birinci Dünya Savaşı, Mütareke ve Millî Mücadele ve yeni bir devletin kuruluşu..

Gerek Peyami Safa neslinden, gerekse önceki nesillere mensup Osmanlı aydınlarının Mütareke ve Millî Mücadele'den sonraki ruh hallerinin pek fazla incelendiği söylenemez. Ancak bu konuda, bazı yazarların eserlerinde dağınık izlenimler halinde birtakım tesbitlere rastlamak mümkündür. Peyami Safa "İnkıraz Tipleri" başlıklı yazısında, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e intikal eden iki inkıraz tipinden söz etmektedir; birincisi İmparatorluğun Mütareke'den önceki halini temsil eden Osmanlı efendisidir; "mazbut giyinir, rabıtalı konuşur, derlitoplu yaşar". Ancak bu tipin göz aldatıcı disiplini altında koyu bir inkârcılık ve imansızlık anarşisi vardır: Türk'ten güzel bir şey çıkacağına inanmaz, Avrupa'nın üstünlüğünü erişilmez zannettiği için Türklerin ibtidaî bir Asya ırkı olarak ergeç başkaları tarafından temsil edileceğine emindir. Zahiren bir vatanseverdir; fakat yalnız ferdî hayatını hoş geçirmeye karar vermiş, böylece bütün sosyal endişelerden kurtulmuş olduğu için neşeli bir bedbindir, ne kadar mümkünse o kadar az çalışarak tembelliğinin yemişlerini, yani fantezilerini dökecek meclisler arar. İyi konuşur, fıkralar anlatır, güler ve güldürür, yemeyi içmeyi sever, musikiyi ve edebiyatı da bir sofraya estetiği ile anladığı için yerken şiir söyler ve içerken musiki dinler. Politikası Bâbîâlî'dir; yüze gülücü, arkadan söyleyici, dalkavuk ve kalleştir².

Peyami Safa'ya göre, büyük savaşta ve Mütareke'de İmparatorluğun dışları sökülürken, zahirî disiplinini Osmanlı efendisi kadar bile koruyamayan daha yeni ve da-

² Peyami Safa: "İnkıraz Tipleri", YG, S.164, 29 Nisan 1936

ha genç bir inkıraz tipi belirmiştir: Ötekinin öz kardeşi-
dir, fakat kılıksız, parlayıp sönen, düzensiz ve gayritabiî
bir heyecanla konuşan, serseri bir kardeş. Ne hayatı, ne
de alışkanlıkları oturmuştur. İnançsızlığını gizleyecek za-
hirî bir utanç maskesinden bile mahrum olduğu için ah-
lâksızca maceralarını birer başarı gibi anlatır. Birinci sı-
nıf yalancıdır, söz verir gelmez, para alır vermez, iyiliği
hemen unuttur ve fenalıkla mukabele eder. Yalan söyle-
medeki başarısı sayesinde rezilliklerini gizlediği gibi, çev-
resini, kendisine izafe ettiği faziletlere inandırır. Haya-
tındaki tezatlardan ve anarşiden doğan heyecanları daha
kesif olduğu için daha canlı ve artistik konuşur. Yazısı
daha renkli, çapraşık ve oyuncaklıdır. Fikirsizliğini ve bil-
gisizliğini gizleyebilmek için dolambaçlı ifadeyi tercih
eder.

Bu iki inkıraz tipi, üslup olarak her ne kadar birbi-
rinden farklı iseler de, mayaları birdir: İkisi de mensup
oldukları milletin kabiliyetlerine inanmaz. Bu inançsızlık
yüzünden kötümser ve intibaksızdırlar:

"Büyüğünde intibak zahirîdir: Meclislerde terbiyesini muhafaza eder; küçüğü buna da muvaffak olamaz, küstahlığını ifşa eder, gaf yapar, kalp kırar, münakaşayı diline elini yardımcı çağırarak bir kavga haline sokar. Bu zahirî intibaktan da mahrumiyeti yüzünden hiç bir muhit ve zümre içinde tutunamadığı için öfkeli ve kindardır, sözlerinde ve yazılarında hiç bir teşvik, mûsamaha, aklîselim, muvazene bulunmaz, daima batırıcıdır, ekseriya muarızını tayin edecek cesarettten de mahrum olduğu için öfkeli imalarla garazını boşaltır. Bu, Osmanlı inkırazının son çocuğudur. Yüzünün sebatsız, oynak ve müşevveş çizgilerinde bütün bir eski devrin çöküşünü görürsünüz. Bu çocuk o devrin son haykırışı, son deprenişi, son öfkesi, son zilleti, son iniltisi, son nefesidir".

Esâfil-i Şark

Peyami Safa'nın özetlemeye çalıştığımız yazısında, belli kişileri hedef aldığı anlaşılıyor. Aslında iki ana tipe ayırdığı inkıraz dönemi aydınlarını aynı çerçeve içinde çeşitlendirmek mümkündür. Belirtilen özelliklerden birini veya birkaçını kendisinde toplayan aydınlardan da rahatlıkla söz edilebilir. Bunlar arasında, doğrudan katılmamakla beraber, açıkça muhalefet de edemedikleri büyük inkılaplar yaşanırken, hadiselerin önüne geçemekten kaynaklanan bezginliğin tahlil edilmesi zor bir lakaydıye sürüklediği, en ciddi meseleleri bile mizaha bulayarak başka bir kaçış yolu bulan aydınlar da vardır. Osmanlılık tarafları ağır basan ve "Esâfil-i Şark" diye meşhur olan aydınlar...

Beyazıt - Laleli - Şehzadebaşı üçgenindeki kahveleri mekân tutan Esâfil-i Şark içinde, Peyami Safa'nın "Osmanlı Efendisi" dediği mazbut görünüşlü tipler de vardır, diğerleri de. Genellikle kötümser oldukları doğrudur, fakat hepsinin inançsız, ahlâksız veya kallesiz oldukları söylenemez.

Mütareke döneminde de önemli görevler üstlenen ve varlıklarını 1940'lara kadar devam ettiren Küllük, Darüttalim ve Meserret gibi kahveler, Esâfil-i Şark'ın mekânlarıdır. Necip Fazıl'ın *Bâbüâli*'de, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde uzun uzun anlatıkları bu kahvelerin müdavimleri, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarıyla Mütareke'nin bütün acılarını yaşamış ve zamanla hayata mizahın penceresinden bakarak rahatlamayı itiyat edinmiş aydınlardır. Aslında her biri bir ayaklı kütüphanedir; fakat hiç bir ciddi mesele onların masasında sonunda şakaya ve mizaha bulanıp ortaoyunu muhaveresine dönmekten kurtulamamıştır.

Ciddi bir fikrî meselesi olanlar önceleri sadece nezaket icabı dinlenir, ancak zekâsı ve muhayyilesi mizah yönünde sürekli uyanık Esâfil-i Şark, bu yeni fikri veya me-

seleyi şakaya en müsait tarafından yakalayana kadar... Zaten ciddi meselelerden söz edenlere bu kahvelerde "Nizâmîâlemciler" denilmektedir. Tarihten Bergson felsefesine, Aristo mantığından Yunan şiirine, psikanalizden ispiritizmaya, politikadan müstehcen hikâyelere kadar her şeyin konuşulduğu bu kahvelerde kavgaya yer yoktur. Biri kavga çıkarmışsa, mutlaka şehir hayatına intibak edememiş, kaba içgüdülerini yenememiş Şiş Taife-si'ndendir. Bir Esâfil-i Şark mensubu yahut Nizâmîâlemci, ancak Şiş'liği tutarsa kavga edebilir³.

Bu kahvelerde, her ne kadar mizaha ve şakaya bulansa da, ciddi bir biçimde fikir üretildiği, özellikle muhalif "söylem"in bu kahvelerde geliştiği söylenebilir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden aydınların bir kısmının da bazı evlerde (mesela Abdülhak Hâmid'in, İbnülemin'in ve İsmail Hami Danişmend'in evleri) zaman zaman bir araya gelerek aynı minval üzere sohbet ettikleri biliniyor. Yani Türkiye'de, muhalefet ve eleştiri dozu yüksek olduğu için kitaplaşmamış, yazılı ve sözlü basına yansımamış, çok gizli olmamakla beraber, belli çevrelerin dışına pek taşmamış alternatif bir fikir, kültür ve sanat hayatı sürekli var olmuştur.

Tek Parti devrinde söylenmesi tehlikeli olan fikirler, birbirlerine güvenen insanların biraraya geldikleri kahve ve ev sohbetlerinde seslendirilmiştir. Unutulmaması istenen gerçekler, bu sohbetlerde, emin ve ağzı sıkı insanlara emanet edilmiş, gelecekle ilgili projeler yine bu sohbetlerde şekillendirilmiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden ve sessizliğe gömülen muhalif aydınlar, ağır baskı yüzünden yazılı belge bırakmamak için özel bir gayret göstermiş, hâtıralarını yazarken bile kendi kendilerine sansür uygulamışlar, ancak sohbetlerde çok güvendikleri insanlara bildiklerini anlatmışlardır.

³ Tanpınar: *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, İstanbul 1961, s. 129 vd.

MUHACİRLİK DUYGULARI

Kahvelerde ve evlerde Osmanlı kalıntısı aydınların sohbet konularının başında şüphesiz Osmanlı tarihi ve kültürüyle ilgili meseleler gelmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, gözlerini Devlet-i Aliyye'nin uçsuz bucaksız coğrafyasında açıp kendilerini birden eskisine nazaran çok küçük bir ülkenin vatandaşı olarak bulan ve bunun acısını yüreklerinde hisseden aydınlar, haklı olarak bugünden memnuniyetsizliğin ve bütün düşündüklerini söyleyememenin verdiği sıkıntıdan kaçmış ve tarihe sığınmışlardır, Osmanlı tarihine.

Bu aydınlardan birçoğunun, savaştan sonra sınırlarımız dışında kalan topraklarda doğdukları ve oraları belki bir daha hiç göremedikleri düşünülecek olursa, trajedinin boyutları hakkında daha açık bir fikir edinilebilir. Millî Mücadele'nin muzaffer kumandanı Mustafa Kemal'in doğduğu topraklar bile sınırlarımız dışında kalmıştır. Falih Rıfkı'nın şu cümleleri, bu konuda bir ipucu sayılabilir:

"Rumeli türküleri söylerken, derin ve onulmaz bir gurbet ve sıla acısı gözlerinde yaşarırdı. O vatani unutmaz, kaybettiğimiz Rumeli ve Makedonya topraklarının kır kokularını alır gibi, su ve çınırak seslerini duyar gibi, bakışları uzaklaşa uzaklaşa sislenir, bizim içinde olmadığımız hatıralar içine karışır giderdi"⁴.

Yahya Kemal de bu bakımdan tipik bir örnektir. Çok sevdiği Üsküp'teki evinden çocuk yaşta ayrılan ve bir daha bu eve de, bu evin bulunduğu topraklara da dönemeyen şair, çok sevdiği ve şiirini yazdığı İstanbul'da bile aslında kendini hep bir "muhacir" gibi hissetmiş, ömrünün sonuna kadar "hicretlerin bakıyyesi hicranlı duygular"ı yaşamıştır. A. Süheyl Ünver, Yahya Kemal'in aslında Üsküdar, Atık Valde ve Kocamustapaşa semtlerine duyduğu büyük sevgiyi, bu semtlerde Üsküp'ü bulmasına bağlamaktadır⁵.

⁴ Falih Rıfkı Atay: *Çankaya*, s. 327

⁵ A. Süheyl Ünver: *Yahya Kemal'in Dünyası*, s. 141

Farklı etnik gruplara mensubiyet, İmparatorluk şartları içinde gayet tabii karşılanırken, Türklüğün fazlaca vurgulandığı Cumhuriyet devrinde Arap, Arnavut, Boşnak vb. menşeli aydınların daha farklı bir muhacirlik duygusu yaşadıklarını da unutmamak gerekir. Mesela kendini bu topraklara son derece bağlı hisseden Ahmet Haşim'in Araplığı çeşitli vesilelerle yüzüne vurulmuş [Bk. V. Bölüm], İstiklal Marşı şairinin Arnavut oluşu da sık sık gündeme getirilmiştir.

KÜLTÜREL MUHACİRLİK

Muhacirlik duygusunun, bu geçiş dönemi aydınlarında, içinde doğup büyüdüğü kültür ve inanç dünyasının bütünüyle yok sayıldığını, inkâr edildiğini gördükten sonra büsbütün arttığı söylenebilir. Özellikle harf devrimi, onları geçmişe bağlayan son bağların da koparılması mânâsına geliyordu. Yahya Kemal ve ona benzeyen birçok aydının, kendilerini kültürel anlamda da birer muhacir gibi hissettikleri muhakkaktır. Hep bir "ikilem"i yaşamış, yenilik adına yapılan şeylerden, hatta kendi yaptıklarından sürekli şüphe etmişlerdir. Yenilikleri bizzat yapanların bile, ömürlerinin sonuna kadar bu şüpheyile kıvrandıklarından şüphe edilemez. Herkes, asıl kimliğini paranteze almış gibidir. Mesela Hasan-Âli Yücel, bütün hüviyetiyle "şarklı" olduğu halde, Türkiye'de "garp" kültürünü bütün müesseseleriyle yerleştirme misyonunu yüklenmiş, bu yolda uğradığı eleştirileri de, kendi kendisiyle başbaşa kaldığı zamanlarda, Fuzulî'ye nazire niteliğinde bir "divan"la cevaplandırmıştı⁶.

⁶ Doç. Dr. Cemal Kurnaz'ın 1994'te İstanbul'da gerçekleştirilen Uluslararası Fuzulî Sempozyumu'na sunduğu tebliğde, Hasan-Âli Yücel'in Fuzulî'ye nazire tarzında tertip ettiği bu divanı ele almıştır. Bk. *Fuzulî Kitabı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1992, s.283 vd.

Yaşadıkları bu trajik ikilemi -bırakın tahlili- itiraf edebilen aydın bile yok denecek kadar azdır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bir aydın olarak önemi bu noktada başlar; çünkü kendisinin ve neslinin yaşadığı dramı itiraf etmek dürüstlüğünü ve cesaretini göstermiştir. Romanlarında ve birçok yazısında, bütün geçiş dönemi aydınlığının yaşadığı, ancak pek çoğunun belki de o dağdağa ortasında farkına bile varamadığı dramı çok iyi tarif etmektedir.

Tanpınar'ın tarifiyle, kendilerini değiştirecek şeylere karşı direnemedikleri gibi, onlara tamamiyle teslim de olamayan, büyük bir değer buhranı içinde, hiç birini asıl mânâsında şahsiyetinin bir parçası haline getiremeden her şeyi kabul eden ve kabul ettiklerini zihninin bir köşesinde âdeta kilit altında tutan bir nesil; "yeninin taraftarı ve mücadelelisi, fakat eskiye bağlı. Hayatının bazı devirlerinde yeninin adamı olarak eskinin, bazı devirlerinde eskinin adamı olarak yeninin tazyiki altında yaşamakta"⁷.

Tanpınar'ın şu tesbitleri daha çarpıcıdır:

"Muhakkak olan bir taraf varsa, eskinin hemen yanibaşımızda, bazan bir mazlum, bazan kaybedilmiş bir cennet, ruh bütünlüğümüzü saklayan bir hazine gibi durması, en ufak sarsıntıda serap parıltılarıyla önümüzde açılması, bizi kendisine çağırması, bunu yapmadığı zamanlarda da, hayatımızdan bizi şüphe ettirmesidir. Tereddüt ve bir nevi vicdan azabı..."⁸

Eserlerini Cumhuriyet'in ilk yıllarında vermeye başlayan aydın nesli, belki de bu tereddüt ve vicdan azabı yüzünden, tuhaf bir şekilde, koyu bir bohem hayatına dalarak bir başka türden kaçıışı yaşamıştır. 1920'ler ve 30'larda, Peyami Safa, Necip Fazıl, İbrahim Çallı, Elif Naci, Eşref Şefik, Fikret Âdil gibi genç yazar, şair, müzisyen, ressam ve gazetecilerin, gece hayatına, beden hazlarına, alkol ve esrar gibi keyif verici ve uyuşturuculara

⁷ Tanpınar: *Yaşadığım Gibi*, s. 25

⁸ Tanpınar: *age.*, s. 30

düşkünlükleri, sadece büyük savaşın ve mütareke yıllarının getirdiği acılarla değil, iki farklı kültür arasında yaşanan bocalama ve değerler sisteminin altüst oluşuyla açıklanabilecek bir hadisedir.

Peyami Safa'nın ifadesiyle, "peşine köhne beden arabası takılı azgın ruh atını akşamlardan gece yarısına ve bazan gece yarısından sabahlara kadar taştan taş çarpa çarpa süren" bu genç ve zeki adamlar, büyük bir tereddüdü ve derin iç huzursuzluğunu yaşamaktadırlar. Aslında hepsinin kafasını işgal eden tek mesele vardır: Doğu-Batı ve Batılılaşma meselesi... Fikret Âdil'in *Asmalımescit* 74'te, Necip Fazıl'ın *Bâbîâli*'de, Peyami Safa'nın da *Bir Tereddüdün Romanı*'nda uzun uzun anlattıkları bohem hayatı, aslında derin bir dramın farklı bir biçimde dışa vuruluşudur [Bk. VI. Bölüm].

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken, özellikle inkılapların yapılmasında önemli roller üstlenen aydınlar ise, zafer sarhoşluğu ve bir toplum yapısını değiştirmek gibi olağanüstü bir işe kalkışmanın heyecanıyla, aslında kendilerini içlerinde bir yerde kurt gibi kemiren tereddüdün farkına varamamış, belki de dehşetle farkına vardıkları için, içlerinde bir vicdan azabı gibi sürekli konuşan ikinci benlerini susturmak gayesiyle jakoben kesilmişlerdir. Kurucu kadronun jakobenizmi, uzunca bir süre, bazı meselelerde farklı düşünen aydınları nefes alamaz hale getiren boğucu bir baskı ortamının doğmasına yol açmıştır. Peyami Safa'nın ifadesiyle "asgarî hakikat" in bile tehlikeli olduğu bir ortam.

"ASGARÎ HAKİKAT"

Harf inkılabından kısa bir süre önce Peyami Safa ile Ahmet Haşim arasında son derece kırıcı bir polemik yaşanmıştı. Bundan sonraki bölümde ayrıntılı bir biçimde anlattığımız bu polemikten sonra, *İkdam* gazetesinin sa-

hibi Ali Naci [Karacan] gönlünü almak için Peyamî'yi Maksim'de bir akşam yemeğine davet eder. Aralarında geçen şu konuşma çok ilgi çekicidir:

-Monşer, Haşim'i bitirdin. Dört gündür bir kelime yazamıyor. Allah kimseyi senin diline düşürmesin. Ben çok müteessirim. Gazetemde olmamalıydı bu. Fakat Haşim'i bilirsin. Gücenmedin bana değil mi?

-Ben sana değil, Haşim'e bile gücenmedim.

Bu cevap onu çok sevindirdi. Sonra birdenbire:

-Dinle bak, dedi, ben Hakikat isminde bir gazete çıkarmayı düşünüyorum. Benimle çalışır mısın? Baştanbaşa hakikatı yazan bir gazete.

Güldüm. Bir işaretle gazete kapandığı devirdi.

Suistimaller alıp yürümüştü. Bazı siyaset kabadayıları ortalığı kasıp kavuruyorlardı. Nihayet Atatürk'ü de isyan ettiren ve Serbest Fırka'yı kurdurmaya sevkeden boğucu hava her tarafı sarmıştı.

-Deli mi oldun, Naci? dedim. Çıktığı gün kapatırlar gazeteyi.

-Canım, dedi, hakikatlerin hepsini yazmayız.

-Asgarî hakikat bunları mahvetmeye kâfidir, dedim.

Naci kaşlarını kaldırdı, yerinden sıçradı, o uzun, hiç bitmeyecekmiş hissini veren güzel kahkahalarından birini attı. Boğulurcasına gülüyordu:

-Asgarî hakikat bunları mahveder ha... Korkunçsun! Sen bir kelime ile hükümeti devirebilirsin! Asgarî hakikat... Hüüü... Asgarî hakikat!"

Bir gazeteyi asgarî hakikatin mahvedebileceği tesbiti 1925'ten sonraki Türkiye'nin genel havasını benzersiz bir belâgatla yansıtmaktadır. Bilindiği gibi hükümet, Takrîr-i Sükûn Kanunu'nu ilk olarak, 6 Mart 1925 tarihinde *Tevhîd-i Efkâr, İstiklâl, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç ve Sebîlürreşad* gazete ve dergilerini kapatarak uygulamıştır. Bir ay kadar sonra da Hüseyin Cahit [Yalçın] Bey'in *Tanin*'i kapatılır. Gözdağı bu kadarla kalmaz, bazı gazeteciler tutuklanarak İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanırlar. Yargılamalar sırasında başka gazeteler için de kapatma

⁹ "Asgarî hakikat", *M*, 11 Temmuz 1955

kararı alınır. Daha da şaşırtıcısı, Şark İstiklal Mahkemesi, Şeyh Sait İsyanı'nı dolaylı olarak kışkırttıkları gerekçesiyle, aralarında Peyami Safa'nın ağabeyi İlhami Safa'nın da bulunduğu çok sayıda gazeteciyi tutuklatmıştır¹⁰. Bu gazeteciler, kendilerine yapılan tavsiyeye uyarak Cumhurreisi Mustafa Kemal'e telgraf çekerek affedilmeleri için yalvarmış, bunun üzerine, Abdülkadir Kemali Bey dışında, topluca salıverilmişlerdir. Kemali Bey de, dört buçuk ay sonra, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde beraat edecektir¹¹.

Kısa sürelerle *Tercüman-ı Hakikat*, *Son Telgraf* ve *Tasvîr-i Efkâr* gibi gazetelerde çalışan Peyami Safa, *Takrir-i Sükûn Kanunu*'nun gazetecilerin tepesine balyoz gibi indiği sıralarda henüz çok şöhretli bir gazeteci değildir. Ancak, bu hadisenin hemen ertesinde Beylerbeyi'nde komşusu olan Halil Lütfi [Dördüncü]'den birlikte bir gazete çıkarma teklifi aldığını biliyoruz.

Ortaklar, İsmail Müştak'ın hükümet tarafından kapatılan *İstiklâl* gazetesinin mürettiphanesini satın alarak Ebussuud Caddesi'ndeki binaya yerleşirler. Üçüncü ortak da, Beşiktaş stadına adı verilen Şeref Bey'dir. Ancak üçü de parasız oldukları için, paralı bir ortak arar ve Osman Hamid'i bulurlar. Halil Lütfi'nin yönetiminde akşam gazetesi olarak çıkarılması düşünülen *Büyük Yol*'un yazı işlerini Peyami Safa, politika kısmını da Şeref Bey idare edecektir. Çıkarken o kadar çok reklam yaparlar ki, mevcut gazeteler "Ey yolcu, gördüğün yol büyük yoldur. Bu yol seni şuraya götürür, buraya götürür" gibi laflar yazarak alay etmeye başlarlar.

¹⁰ Şark İstiklâl Mahkemesi'nin tutuklattığı gazeteciler şunlardır: Eşref Edip, Velid Ebüzziya, Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Fevzi Lütfi (Karasmanoğlu), Sadri Etem (Ertem), İlhami Safa, Gündüz Nadir, Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri), İsmail Müştak (Mayakon), Geniş bilgi için bkz. Mete Tunçay: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s. 143.

¹¹ Mete Tunçay: *age.*, s. 145

Vatan gazetesinin rotatifinde basılan *Büyük Yol* beklenmedik bir başarı kazanmış ve o tarihte akşam gazetesi olarak çıkan *Son Saat* ve *Akşam* gazetelerinin sahiplerini ciddi bir biçimde telaşlandırmıştır. Hatta *Son Saat*'çiler *Büyük Yol*'un ilk sayısının çıkacağı gün, gazetelerini daha erken basabilmek için fazla ateş vererek matris kazanını patlatırlar. *Büyük Yol*, farklı yayınıyla kısa zamanda hatırı sayılır bir okuyucu potansiyeline kavuşur. Ne var ki, işletme masrafları sermaye sahibi tarafından vaadedildiği şekilde karşılanmadığı için çok geçmeden büyük zorluklarla karşılaşılacaktır. Halil Lütfi ve Peyami Safa, son gece, bütün tiyatroları, gazinoları, kulüpleri dolaşıp sermayedarı ararlarsa da, bulamazlar. Bir ortağı Romanya'da futbol peşinde koşan, bir ortağının nerede olduğu belli olmayan *Büyük Yol* bir daha çıkmaz¹².

Şok:
Harf inkılabı

Peyami Safa'yı 1925'ten itibaren *Cumhuriyet* gazetesinde görüyoruz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ilk olarak Server Bedi müstear adıyla *Ben Sen O* adlı romanı tefrika edilen Peyami Safa -Ağustos 1935-Nisan 1936 tarihleri arasındaki kısa *Tan* gazetesi macerası sayılmazsa- 1940 yılına kadar sürekli bu gazetede yazacaktır. Harf inkılabının yapıldığı, bu bakımdan Türk tarihi için bir dönüm noktası sayılabilecek tarih olan 1928'e gelindiğinde, *Cumhuriyet*'in edebiyat sayfasını idare etmektedir.

Uzunca bir süredir tartışılmakla birlikte, hiç kimse- nin, Lâtin harflerinin kabul edilebileceğine, en azından bunun kısa vadede gerçekleştirilebileceğine ihtimal vermediğini biliyoruz. Esasen, *Akşam* gazetesinin 1926 yılında yaptığı bir anket de, aydınların alfabenin değiştirilme-

¹² Sadeddin Gökçepınar: "Halil Lütfi Dördüncü'nün anıları", *Müteferrika*, S. 2, Bahar 1994

sine büyük bir çoğunlukla karşı olduğunu göstermiştir¹³. "Lisanımızda Lâtin harflerinin suret ve imkân-ı tatbîkini düşünmek üzere" 23 Mayıs 1928'de kurulan ve ilk toplantısını 26 Haziran 1928'de yapan Dil Encümeni bile, Lâtin harflerinin ancak on yıl içinde uygulanabileceği düşüncesindedir¹⁴. Bu bakımdan Gazi Mustafa Kemal'in 9 Ağustos 1928 gecesı, Sarayburnu (Gülhane Parkı)'nda, Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından düzenlenen eğlencece söylediği ünlü nutkun Lâtin harfleri taraftarları da dahil olmak üzere, bütün aydınlarda şok etkisi yarattığını tahmin etmek zor değildir:

"Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz. Bizim güzel, ahenkdâr, zengin lisanımız, yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle behemahal pek çabuk bir zamanda mükemmel bir surette anlayacağız. Anladığımızın âsârına yakın zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Ben buna katiyetle eminim, siz de emin olunuz"¹⁵

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yüreklere saldığı korku yüzünden, bu beklenmedik kararın tartışılması mümkün değildi. Alfabe değışikliği hakkında Ağustos 1928'den sonraki suskunluğu bu bakımdan pek şaşırtıcı bulmuyoruz. Devrin bütün aydınları, asıl fikirlerini ve kimliklerini

¹³ Ankete cevap verenlerden Ali Canip, Ali Ekrem, Muallim Cevdet, İbrahim Alaaddin, Necip Asım, Avram Galanti, Hüseyin Suat, Halil Nime-tullah, Veled Çelebi, İbrahim Necmi, Halit Ziya ve Macar profesörü Gombotes Zoltan, Lâtin harflerinin kabul edilmesine karşı çıkarlar. Mustafa Şekip'in çekimser kaldığı ankette, Refet Avni, Abdullah Cevdet ve Mustafa Hamid de olumlu görüş beyan ederler. Geniş bilgi için bk. Âgâh Sırrı Levend: *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, s. 396

¹⁴ Dil Encümeni şu isimlerden oluşuyordu: Falih Rıfkı Atay, Fazıl Ahmet Aykaç, Ruşen Eşref Ünaydın, Ragıp Hulusi Özden, Ahmet Cevat Emre, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mehmet Emin Erişirgil, İhsan Sungu, İbrahim Grantay, Geniş bilgi için bk. Levend: *age.*, s. 400 vd.

¹⁵ Rekin Ertem: *Elifbe'den Alfabe'ye*, s. 192 vd.

paranteze almış gibidirler. Ve 1 Kasım 1928'de, iki ay içinde bütün ülkede uygulamaya konulacak olan harf inkılabına dair 1353 sayılı kanun kabul edilerek yürürlüğe girer. Yeni alfabe, gazete ve dergilerde iki ay kadar eskiyle birlikte kullanıldıktan sonra zorunlu hale getirilmiştir. Bu, bir anda bütün toplumun okur yazar olmaktan çıkması, dolayısıyla gazete ve kitap tirajlarının neredeyse sıfıra inmesi mânâsına geliyordu. Nitekim tirajlar 1934 yılına kadar, 1928'deki seviyesine ulaşamamıştır.

Gazeteler harf devriminden sonra ayakta kalabilmek için devlet yardımına bel bağlamış; böylece en zayıf taraftan yakalanan basın uzun bir süre herhangi bir şekilde muhalefet etmesi imkânsız hâle gelmiştir. Yardıma rağmen çok sayıda gazete kapanır, bu gazetelerde çalışanlar perişan olurlar. Müretteplerin çoğu Lübnan'a gidip mesleklerini orada icra etmenin yollarını aramak zorunda kalmışlardır¹⁶. Basın yayın dünyası dışında kalan, ancak işleri doğrudan doğruya eski harflere bağlı olan hattatlar ve bu sanata bağlı mesleklerin mensupları daha trajik bir durumdadırlar; bir anda hayatın akışı dışında kalıvermenin şaşkınlığını uzun süre üzerlerinden atamazlar.

PEYAMİ VE HARF İNKILÂBİ

Harf devriminin beklenmedik bir hızla uygulamaya konulması, gazeteciler için de zor günlerin başlamasına yol açmıştır. Fikret Âdil, birden nasıl bir boşluk içine düştüklerini ve yaşadıkları büyük sıkıntıyı kısaca şöyle anlatır:

"Bâbîâlî'de de eski faaliyet kalmadı. Yeni harflerin kabulü dolayısıyla birdenbire meydana çıkan buhran hepimizi bir tarafa

¹⁶ Harf inkılâbının sonuçları hakkında geniş bilgi için bk. Rekin Ertem: *age.*, s. 309 vd.

fırlattı. Artık hayatımı kazanmak için iki üç gazetede, tercüme ve istihbarat işlerinde çalışmak mecburiyetinde idim"¹⁷.

Necip Fazıl'ın *Bâbîâlî*'de anlattıklarına bakılırsa, Peyami Safa'nın Lâtin harflerine kesin bir biçimde karşı olduğuna hükmetmek gerekir. Harf inkılabının ilan edildiği veya edilmek üzere olduğu günlerde, *Bâbîâlî*'den Sirkeci'ye doğru inerken soldaki İştaynburg birahanesinde, Peyami Safa, Mesut Cemil, Mustafa Şekip, Fikret Âdil, Burhan Ümit, Burunsuz Tevfik ve Şeyh Nureddin gibi, tanınmış gazeteci, yazar ve sanatçılar, o yıllarda Genç Şair diye şöhret kazanan Necip Fazıl'dan *Bâbîâlî* hakkında yazdığı bir metni dinlemektedirler. Mustafa Şekip, "Sen dehâ yolundasın, yürü!" deyince Peyami Safa atılır: "İmtihanı kolay! Söyle şair, Lâtin harflerine taraftar mısın? Tayyare piyangosu aldığın oluyor mu?" Afallayan şair "O da ne demek?" diye sorunca Peyami Safa'nın verdiği cevap ilgi çekicidir: "Bu benim dehâ şöyle dursun, sadece orta zekâyı ölçmek için icat ettiğim bir test... Bu iki suale "evet" diyen bence ahmaktır"¹⁸.

Harf inkılabının yapıldığı günlerde yaşadığı ızdırabı çok sonraları Ergun Göze'ye "Günlerce odama kapandım, hafakanlar geçirdim"¹⁹ diye anlatan Peyami Safa, 1930 yılında Âgâh Sırrı Levend tarafından yapılan "Ne okuyacağız?" konulu ankete verdiği cevapta da, artık okumanın sıkıntılı bir iş haline geldiğini ve insanı bazen bilmece çözmek kadar yordüğünü söyledikten sonra fikirlerini şöyle açıklamıştır:

"Yarınki nesiller için dünden kalan en lüzumlu eserleri yenden neşretmek mümkün değildir. Maarif Vekâleti'nin yirmi senelik neşriyat bütçesi bile bu işe kâfi gelmez. Mesela yalnız bir Kamusu'l-A'lâm neşretmek için bugün 150 bin lira lazımdır. Size bunun kadar lüzumlu binlerce kitap ismi sayabilirim. Bunun için de Fara-bî veya İbn Sina'ya kadar gitmeyeceğim, bütün Avrupa'nın kendi

¹⁷ Fikret Adil: *age.*, s. 76

¹⁸ Necip Fazıl: *age.*, s. 12

¹⁹ Ergun Göze: *Peyami Safa-Nazım Hikmet Kavgası*, s. 78

lisanlarına tercüme ettikleri eski müelliflerimizin eserleri bu binlerce kitaptan hariçtir. Size böyle takribî olarak değil, kat'î bir hesapla yarınki nesillere eski Türkçe'nin lüzumlu eserlerini okutmak için milyonlarca liraya ihtiyaç olduğunu isbat edebilirim.

Halbuki şu zamanda zavallı Bâbîâli caddesi, on formalık küçük bir cilt kitap basmak için ne sıkıntılar çekiyor! Hükümetin bastığı tek tük, yarım yamalak eserler de meydanda (...) Bu kadar züğürt bir irfana tevarüs eden yarınki nesillere acırım. Fakat onların eski Türkçe ile yazılmış eserleri okumak için eski harfleri öğrenmek dirayetini göstereceklerini ümid ederim. Benim yedi sekiz yaşında bir çocuğum olsaydı ilk işim kendisine eski harflerimizi yenilerle beraber öğretmek olurdu. Yeni harfleri kabul eden bir inkılap, eski harflerle yazılmış Türk kitaplarını yeni nesillere okutmanın çaresini bulmağa mecburdur. Bu vazife de bana değil o inkılabı yapanlara düşer"²⁰.

Peyami Safa, bu görüşlerine rağmen harf devrimini tamamlar nitelikteki dil kurultaylarına katılıp önemli görevler almaktan geri durmamıştır²¹. Hatta inkılabın hemen ertesinde *Cumhuriyet Mekteplerine Alfabe* (1929), *Cumhuriyet Mekteplerine Kıraat* (1929), *Türk Grameri* (1931) gibi alfabe, kıraat ve gramer kitaplarıyla devreye girdiğini görüyoruz. 1938 yılında yayımlanan *Türk İnkılabına Bakışlar*'da ise harf inkılabını ve Türkçe'de tasfiye hareketini "Medeniyetçilikten doğma inkılab hareketleri" arasında sayar²². Bununla beraber, başlangıçtaki görüşlerinden hiç vazgeçmediğini biliyoruz. Arap harflerini bilmeyen neslin çorak bir kültür ortamında kaldığını 1939 yılında yayımlanan bir yazısında da açıkça ifade etmekten çekinmemiştir:

²⁰ V, 28 Nisan 1930: Nakleden: Ergun Göze: *age.*, s. 80

²¹ Peyami Safa, 26 Eylül 1932 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan 1. Dil Kurultayı'na delege olarak katıldı. 19 Aralık 1949'da yapılan VI. Dil Kurultayı'nda Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu'na seçildi: 8 Şubat 1951 tarihindeki Olağanüstü Kurultay'da Yürütme Kurulu üyeliğine, 18 Temmuz 1954'te yapılan VII. Dil Kurultayı'nda da Yönetim Kurulu asil üyeliğine seçildi. 1960 ihtilalinden sonra TDK'dan çıkarıldı.

²² *TİB*, s. 98

"Arap harflerini bilmeyen bu nesil de, Bâbiâli caddesinin bir küfeyi dolduramayan birkaç telifiyle tercümesinden başka okuyacak hiç bir şey bulamıyor, kuru ve yavan mektep bilgisiyle kalıyor. Bütün dalları ve kollarıyla ne memleketinin tarihinden, ne edebiyatından, ne din akidelerinden, ne lisanının tekâmül safhalarından, ne Türk, ne Arap, ne Acem, ne Frenk medeniyet ve kültürlerinden haberi var. Çünkü bunların hiç biri mektepte üstünkörü öğrenilmez"²³.

"Kaldırımda kitap"

Harf inkılabından sonra, eski harflerle basılmış kitapların imha edilmesi, hatta kitabelerin kazınması yolunda birtakım işgüzarlıkların yapıldığı biliniyor. Öte yandan, kaldırım sergilerine düşen kitapların haddi hesabı yoktur. Peyami Safa, bir başka yazısında, bu sergileri "Kitap morgu" diye tarif ederek o kadar değerli, aramakla bulunmaz kitapların nasıl olup da Hamidiye suyu pa-hasına satıldığına hayret eden bir yazarın fıkrasına atıfta bulunarak şunları yazmıştır:

"Türkiye'de kitap kadar hakarete uğrayan hiç bir mal yoktur. Hamdiye suyu değil, izmarit, kirli paçavra, eski kundura, boş şişe, hatta molozların içinden çıkarılan kınk tahta veya demir parçaları bile, sırasına göre, ham maddesinin tartısından fazla fiyat ve alıcı bulurlar; yalnız kitap, kör olası kitap, adı batası kitaptır ki, yerlerde köpek tersiyle bir hizada, altına bir bez parçası bile yayılmadan pazara çıkarılıyor (...) Yeni ve eski harf, büyük ve küçük muharrir, doğu ve batı eseri, telif ve tercüme, yazının, imzanın ve kalitenin her türlü su ayak altındadır"²⁴.

Peyami Safa, liselerde Arap harflerinin de öğretilmesi gerektiği düşüncesini sonuna kadar savunacak, bu yüzden *devrimbaz* dediği kesimler tarafından irtica ile suçlanacaktır. Bu düşüncesini savunurken ileri sürdüğü

²³ "Üç nesil farkı", *YM*, 5 Nisan 1939

²⁴ "Kaldırımda kitap", *Tan*, 23 Temmuz 1935

gerekçeler, aslında harf inkılabından önce, Lâtin harfleri aleyhindeki aydınların gerekçelerinin aynısıdır. Lâtin harfleri kabul edilirken bu harfler lehine ileri sürülen gerekçelerin hiç birinin doğru çıkmadığını ifade eden Peyami Safa, eski harflerle tek kelime bile kaçırmaksızın not tutmanın mümkün olduğundan ve bir sayfa yazıyı birkaç bakışta kavrama imkânı veren okuma kolaylığından söz ettikten sonra şu önemli tesbitte bulunur:

"Yeryüzünde bir tek memleket gösterilemez ki, orada gençler kazara millî kütüphanelerine girerlerse, bir tek eser okuyamadan çıkıp gitsinler. Böyle bir katliam hiç bir memlekette ve hiç bir memleketin tarihinde yoktur."

Peyami Safa'ya göre, millî edebiyatınızı ve tarihimizi ana kaynaklardan okuyarak geçmişle bugün arasında köprüler kurabilmek için Arap harflerini öğrenmekten başka çare yoktur. Lâtin harflerinden geriye dönüş mümkün değildir, ama Almanya'da nasıl Lâtin harfleriyle birlikte Gotik harfleri de öğretiliyorsa, bizde de, iki alfabe birden öğretililebilirdi. Bunun irtica ile bir ilgisi yoktur. Genç nesilleri, "bu ilimsiz, çarpık, saçma inkılap ve irtica anlayışına kurban" etmekten artık vazgeçilmelidir.

1920'lerin sonlarına doğru Peyami Safa.

BEŞİNCİ BÖLÜM
İLK BÜYÜK
KALEM KAVGASI

"Kınında uyuyan ve güzel harplerin rüyasını gören kılıç"

HAŞİM'E SATAŞAN PEYAMI

PEYAMI SAFA, Cumhuriyet'in ilanından sonra *Son Telgraf*, *Son Saat* ve *Son Posta* gazetelerinde çalışmıştır. Hakkı Tarık Us, bir yazısında onun *Son Saat*'teki fıkralarını *Son Posta*'da daha olgun bir eda ile yürüttüğünü söyler¹. Genç yazarı aynı tarihlerde hem Server Bedi, hem Peyami Safa imzasıyla *Cumhuriyet*'te de görürüz. Kısa aralıklarla *Ben*, *Sen*, *O* ve *Şimşek* adlı romanları tefrika edilen Peyami çok geçmeden bu gazetesinin fıkra yazarlarından biri ve edebiyat sayfası yöneticisi olacaktır². Bu arada çeşitli dergilere de yazı yetiştirmektedir. Hatta 1928 yılında, *Hilâl-i Ahmer*'in bayram nüshasında yayımlanan "Yeni edebiyat cereyanları"³ başlıklı yazısı edebiyat çevrelerinde büyük yankılar uyandırmış ve Mustafa Kemal'in sofrasına kadar uzanan şiddetli bir kalem kavgasına yol açmıştır.

¹ Hakkı Tarık Us: "Peyami Safa", V, 22 Nisan 1946

² *Ben*, *Sen*, *O*, Server Bedi imzasıyla 23 Aralık 1925-17 Ocak 1926, *Şimşek* ise Peyami Safa imzasıyla 11 Şubat-31 Temmuz 1926 tarihleri arasında tefrika edilmiştir.

³ "Yeni edebiyat cereyanları", *Hilâl-i Ahmer*, Nr. 107, 1 Haziran 1928

İkdam'da çıkan "Genç Şairlere"⁴ başlıklı yazısına atıfta bulunarak Ahmet Haşim'e, *Milliyet*'teki bir yazısı dolayısıyla da Yakup Kadri [Karaosmanoğlu]'ye sataşan Peyami, *Cumhuriyet*'te yayımlanan bir başka yazısında da, "hiç bir tenkidi mülâhazaları" bulunmayan üç beş yazarın birkaç yıldır çağdaş Türk edebiyatını ve sanatını tahkir etmekten başka bir iş yapmadıklarını ileri sürerek, bu yazarların hangi olumsuz duygulara esir olduklarını bildiğini, bir tanesi kıskançlık değilse, diğerinin frenklerin "sale humeur" dedikleri "kötü hâlet-i rûhiye" olduğunu yazar.

Ahmet Haşim, *İkdam*'daki yazısında, ipe sapa gelmez şiirler yazarak yenilik iddiasında bulunan genç şairlere nasihatte bulunmuş, bu arada yeni bir şiir kitabını okuduğu, "kırk yaşını geçkin olmasına rağmen hâlâ genç denilmek tuhafılığından kurtulamayan" Fransız şairi Jean Cocteau'nun bir manzumesini saçmalığını göstermek amacıyla nesren tercüme ettikten sonra şu hükmü vermiştir: "Akl-ı selîm içinde takla atılamayacağını bilen şair, mukaddimesindeki iddiayı tutmak için işi deliliğe vurmaktan başka çare bulamamıştır".

Peyami Safa, Haşim'i eleştirdiği sözkonusu yazısında, son zamanlarda, bazı şair ve yazarların, fütürist, dadaist vb. oldukları iddiasıyla acayip şeyler yazdıklarını, batı dillerinden herhangi birini bilmeyen bu heveskârların batıda doğan yeni sanat akımlarıyla ve nazariyeleriyle hiç bir ilgilerinin bulunmadığını, bu arada, son romanlarından biriyle kendisinin de bu ucubelere ön ayak olduğu yolunda suçlamalarla karşılaştığını belirterek şöyle devam eder:

"Bu sitem bir hedef, fakat haksız bir vesile bulmuştur. Müdafadan temedduha geçen ince hududu aşmak korkusu içinde anlatmak istiyorum ki, benim o kitabım, pek yeni bir iddia ile değil, garpta senelerden beri süren ve teâmül haline gelen bir üslupla yazılmıştır. O nesrimin Fransız, İngiliz, İspanyol edebiyatlarındaki

⁴ "Genç şairlere", *İkdam*, 13 Mayıs 1928

birçok eşlerini zikretmekten âciz değilim; fazla olarak ondan evvelki romanlarımın bazı pasajları da o tarzda yazılmış bulunuyor. Bu üslubu iğrendirici bir acemilikle kullanan ve her satıra bir kelime koymakla en mütekâmil nesre sahip olabileceklerini sanan o heveskârlar, herkesten ziyade bana tiksinti verdiler. Eğer, sahiden bu kötü yazılışların revacından ben mes'ulsem, çirkin taklitlere âmil olduğu müessiriyetindeki bu günahımı da kaydedeceğim. İnsanı çarpuk çarpuk gösteren bazı oyuncak aynalar karşısındaki nefretimin bu mukallitler karşısında da tekerrürü, taklid edilen muharrire gururumu hezimete uğrattırıyor".

BATİ EDEBİYATINI ELEŞTİRMEK

Şiirde ve romanda, bu başarısız taklitlerin batıdan geldiğini zannederek onlara karşı duyulan nefreti Avrupa'daki yeni edebiyat akımlarına teşmil etmeyi ifrat olarak değerlendiren Peyami Safa, Yakup Kadri'nin de *Milîyet*'teki yazılarından birinde bu ifrata düştüğünü, "ve her yeni güzellik karşısında, oynayan alevlere bakar gibi gözleri hayranlıkla parlayan şair Ahmet Haşim Bey'in ise *İkdam*'daki yazısıyla kendisini şaşırttığını yazar. Çünkü Haşim yeniliğe ve farkında olmadan kendi kendisine hücum etmiştir. Hemen ardından Jean Cocteau'nun 1892'de doğduğunu, dolayısıyla henüz kırkını geçmediğini hatırlatan Peyami Safa'ya göre, bir şairin nüfus tezkeresiyle eseri arasında münasebet arar gibi görünen Ahmet Haşim, "kırkını geçkin olmak azabını" bir Fransız şairiyle paylaşmak istemişse de "Cocteau'nun doğum tarihini bilmemek yüzünden bu teselliden mahrum kalmıştır".

Peyami Safa, Ahmet Haşim'in ve Yakup Kadri'nin batılı yazarlarla ilgili hükümlerini fazla cesur bulduğunu belirterek Fransa'da yeni akımları daima şüpheyile ve "müteenni bir dikkatle" karşılayan yaşlı başlı eleştirmenlerin ve üniversite profesörlerinin bile kendilerinde bu cesareti bulamadıklarını ileri sürer ve Prof. Daniel Morene'nin görüşlerini aktarır. Daha sonra, bir kitabının mu-

kaddimesinde (Piyale Mukaddimesi) poésie pure'ü savunan Ahmet Haşim'in, sözkonusu yazısında şiirden "akl-ı selim" talep ederek bütününü zıt bir görüşü savunur göründüğünü, halbuki şairin hayran olduğu Paul Valéry'nin şiirlerinin de "hermetique" olduğunu yazar.

Kahramanımızın batı edebiyatı hakkında cesurca hükümler veren Türk yazarlarını ukalâlıkla (pedantizm) suçladığı yazısının büyük rahatsızlık uyandırması kaçınılmazdı. Özellikle şu cümleleri muhataplarını son derece rahatsız etmiştir:

"Senelerden beri, tesadüfî eserlere göz gezdirmekten maznun bir vukufî değil, hakiki bir tecessüsün sevkîyle garb fikrinde ve sanatında neler olup bittiğini teferruatı kaçırmayan bir dikkatle anlamaya çalıştığım halde, bu müdafaaya da, aksine de teşebbüs etmenin şimdilik benim salahiyetim haricinde olduğuna kaniim ve Türk meslektaşlarımdan hiç birini de bu salahiyetin hudutları içinde görmüyorum. Ancak yine garbın en salahiyetdar münekkidi de ağzından yeni edebî cereyanların müdafaasını nakledersem, Yakup Kadri Bey'in iddia ve Ahmet Haşim Bey'in teyid ettiklerine pek zıt olarak bu cereyanların 'su dibine çökmüş' oldukları değil, en büyük milletlerin başlarını kavrayan bir şaşaa ile parıldadıkları görülür. 'Pedan' olmak ve allâmelik taslamak korkusunun hepimize öğretmesini istediğimiz derslerden birincisi, ecnebi edebiyatları hakkında esaslı bir tetkike istinad etmeyen hükümler irad etmekten sakınmak olmalıdır."

NURULLAH ATA'NIN
KEZBAN'A MEKTUBU

Bu yazıya, ilk tepki Ahmet Haşim ve Yakup Kadri'den değil, Nurullah Ata'dan gelmiştir. *Hayat* mecmuasında yayımlanan "Kezban'a Mektuplar"ın birincisinde⁵, Peyami'nin Ahmet Haşim'i ve Yakup Kadri'yi haksız yere eleştirdiğini söyleyen Nurullah Ata[ç], onun, Fransız edebiyatını savunmaya da, yermeye de kendinde yetki görmediği yolundaki ifadelerini eleştirerek "Edebiyat

⁵ "Kezban'a mektuplar I", *Hayat*, 5 Temmuz 1928

hakkında söz söylemenin, salahiyetten ziyade zevk meselesi" olduğunu ve birgün İstanbul'a giderse kendisine şunu soracağını yazar:

"Bugün Fransız edebiyatını ne için Sorbonne profesörlerinden öğrenmek istiyorsunuz? Daniel Morene'nin bana bir yığın laf gibi gelen makalesinden bir iki fıkra yerine ne için, yeni şiir yazar veya nazariyatını kuran gençlerin bir kaç sözünü nakletmediniz? Mesela bir Andre Breton'un sürrealizm hakkında söyledikleri, bugünün neşriyatını, mesleği dolayısıyla, bîtaraf kalarak, yani hariçten takibe mecbur bir profesörün, zannım hilafına mânâlı dahi olsa, her halde ateşsiz mütalaalarından daha (az) ehemmiyetli değildir."

Nurullah Ata, üniversite hocalarının Mallarmé ve taraftarlarının şiir hakkındaki görüşlerini, ilk söylendiğinden şöyle böyle elli yıl sonra takdir ettiklerini, ancak geç kaldıkları için onları eleştirmenin doğru olmadığını, yeni iddialara karşı muhteriz davranmanın görevleri arasında yer aldığını ifade ettikten sonra, "Fakat onların bugünkü edebiyat hakkında söyleyeceklerini dinleyemeyiz. Daha yeni yeni anlamağa başladıkları Baudelaire'den, Stendhal'dan bahsetsinler; Dada'lardan, sürrealistlerden değil" diye devam eder.

Nurullah Ata'ya göre, birçok profesörün zamanlarının en seçkin şair ve yazarlarını keşfetme fırsatını kaçırmış olmaları bugünkülerin gözlerini korkutmuştur. Bu yüzden şimdi birçoğu gençlerin, hatta çocukların birtakım mânâsız, iddialı, herkesi şaşırtmak isteyen yazılarını pohpohlayıp durmaktadırlar. Aslına bakılırsa, hiç bir tenkitçiyi, zamanının filan büyük yazarını takdir edemedi diye yargılamak doğru değildir.

"Büyük münekkit hükümlerinde isabet edeni değil, mülahazaları kuvvetli, cazip olanıdır. Kezban, bu sözün bir paradoks olduğunu söyleyecekleri Saint Beauve hakkında ne düşündüklerini sor: Balzac'a, Stendhal'a istihfafla bakmış, bugün isimleri bile unutilan birçok muharrirleri göklere çıkarmış olan o Fransız münekki-

dine hayran olma hususunda onlar da benimle beraberdir. Bir eserin kıymeti hakkında yanılmak, her sanatkâr gibi münekkidin de hakkıdır".

Peyami Safa'nın şiire ve akl-ı selîme dair söylediklerine de itiraz eden Nurullah Ata, "hermetique" şiiri sağduyudan sapma olarak değerlendirmenin doğru olmadığını üzerinde durarak, mesela son derece açık olan "her sürçen atın başını kesmelidir" sözünün akl-ı selîme muhalif olduğunu, fakat birçok filozofun güçlkle anlaşılan fikirlerinin sağduyunun ta kendisini ifade ettiğini söylemektedir.

Bu yazıya Peyami Safa'nın *Cumhuriyet*'te "İntihallere Dair Mülâhazalar"⁶ başlıklı yazısına haşiye olarak yazdığı cevapta, "O makalemden ben sadece edebî vak'aların tahrif edilmesine muarızdım. Eğer yalan söylemek başkalarının zevki ise, o yalanı tekzip etmek de benim zevkimdir. Hatta zevkimden de fazla bir şeydir: Vazifem" cümlelerinde üstü kapalı olarak Ahmet Haşim'i ve Yakup Kadri'yi edebî olayları tahrif etmekle ve yalancılıkla suçlaması tartışmanın birden alevlenmesine yol açmıştır.

Ahmet Haşim artık dayanamaz, biraz da Nurullah Ata'nın yazısından cesaret alarak *İkdam*'da "Edebiyat Bahisleri"⁷ başlıklı yazısında Peyami Safa'nın sıhhatinden şüphe ettiğini belirterek, "Yakup Kadri, bu alenî hakaret karşısında ne düşünür bilmiyorum. Bana gelince, dünya üzerinde yanlış ve yalanı düzeltmek vazifesinin kendisine ait olduğunu, Don Kişot'tan sonra, bu ciddiyetle söyleyen adamın sözlerinden, hatta bütün harekâtından mes'ul addedilmemesi lazım geleceği kanaatindeyim" der ve yazısını şöyle bağlar: "Asabı perişan zavallı dostum! Yalanı düzeltmek için doğruyu bilmek lazım değil mi?"

⁶ "İntihallere dair mülâhazalar", C, 7 Temmuz 1928

⁷ "Edebiyat bahisleri", *İkdam*, 8 Temmuz 1928

"ÜÇ MUARIZA CEVAP"

Haşim'in yazısı, Peyami Safa'yı, eleştirdiği yazarlar hakkında bütün düşündüklerini söyleme fırsatı verdiği için epeyce memnun etmiş görünmektedir. Bir hafta sonra *Cumhuriyet*'in edebiyat sayfasında zehir zemberek bir yazısı çıkar: "Üç Muariza Cevap"⁸. Muarızlar Nurullah Ata ile *İkdam* yazarları Ahmet Haşim ve Haydar Kemal Bey'lerdir.

Sekiz on yıldır, ellerine her kalem alışlarında genç Türk edebiyatına saldıran üç beş yazar vardır. "Attıkları okun dönüp dolaşıp yine kendi gururlarını bulduğundan gafil olacak kadar hırslarının içinde mahpus, kapalı bir şişede vızıldayan sinekler gibi şeffaf cidarlara başlarını ye's ile vuran bu muharrirler", Peyami Safa'ya göre, özel hayatlarındaki aksilikler yüzünden duydukları öfke ve üzüntüyü ifade etmek için, mesela "Bugün maaşımı alamadım, parasızım, başım ağrıyor, canım sıkılıyor, hayat ne kadar kötü!" demek yerine, "Şiir yazılmıyor, hikâye yok, roman kalmadı, Türk edebiyatı ne kadar kötü!" diye söylenmektedirler. Hatta bu yazarlara katılan biri, yayınların bolluğundan ve yavanlığından şikâyet ederek yazılan eserler hakkında "dimağın istimna bi'l-yedi" gibi iğrenç bir teşbih kullanmıştır.

Peyami Safa'ya göre, sözkonusu yazarların esir oldukları ikinci olumsuz duygu da, "kendi kendinden nefret"tir. İlmî ve edebî iddialarla çeşitli eserler yayımlayan bu yazarlar, yazdıklarından tatmin olmayan ve yeterli ifade gücüne ulaşamayan bütün sanatkârlarda olduğu gibi, duydukları azabın bir sonucu olarak kendi kendilerini "istihkar" etmekte, fakat bu nefretlerini itiraf samimiyetini gösterecekleri yerde, kalem arkadaşlarına, bütün Türk kültür ve edebiyatına, hatta bütün milli kültüre şirretçe saldırarak tatmin olmaktadır.

⁸ "Üç muariza cevap", C, 14 Temmuz 1928

Türkiye’de edebiyat olmadığını söyleyenler, mukayeselerini bizim edebiyat tarihimize göre değil, dünya edebiyatının büyük değerlerine dayandırmaktadırlar ki, bu mukayese yanlıştır:

"Tenkidî hüküm, bir milletin kendi edebiyat tarihindeki vakı-
alara göre verilir. Zira her milletin kıymet hükümlerinin diğer mil-
letlerinkinden ayrı bir seyr takip etmesi, ictimaiyatın son mütala-
alarına tevafuk eden bir kaidedir. Türk edebiyatı kendi kıymetleri
dahilindeki seyrinde tekâmül ediyor mu? Bunda tereddüt yoktur.
Fakat garbın filan eseri hizasında mahsul vermediği için Türk mü-
ellifini sefil bir şöhret suistimali yapan mütereddiye benzetmek, o
teşbihe bizzat liyakat iddia etmekten benzerdir".

"Bizde eser yok, sanat yok! Yok, yok, yok!" diyen ve
Bâbiâli köşelerinde pusuya yatarak genc ve masum ya-
zarların üzerlerine çullanmak için fırsat kollayan bu üç
beş yazarın sekiz on yıldan beri teati ettikleri küfürlerin
yazılsa bir kitap olacağını söyleyen Peyami Safa, bu kü-
fürlerden hatırladıklarını da yazısında kaydetmiştir: *Ma-
halle piçi, lağam ağızlı, Şengül Hamamı'nın sermayesi, cife,
dar pantolonlu kart züppe, mektep kaçkını, âdet bezi, iğ-
renç cibilliyet, sefil, hergele...*

Türk edebiyatı için bunları düşünüp söyledikten son-
ra tepki görmemenin verdiği cesaretle böbürlenlen bu ya-
zarlar, artık ayak ayak üstüne atıp kunduralarının uçları-
nı sallayarak cigaralarının dumanlarını savura savura ye-
ni bir hedef aramaya başlarlar. Bu hedef ne olabilir? El-
bette Fransız edebiyatı! "Monşer, diyorlar, bu Pierre
Louis kötü, Stendhal zırva, Andre Gide ahmak! Geçen
gün bunak Paul Bourget'nin bir kitabı elime geçti, üç sa-
tır okuyup attım. Sonra, İngiltere o Byron denen herite
nasıl tahammül etmiş, hâlâ şaşıyorum ilh.."

Bu, Peyami Safa'ya göre, pedantizm(ukalâlık)'den
başka bir şey değildir. Yakup Kadri'nin de harp sonu
edebiyatına dair bir makalesinde aynı tavrı takındığını ve
birçok Fransız yazarın "dar ve küçük mütefekkirler",

"ukalâ çocuklar", "sahte sokak peygamberleri", "köşebaşı edip ve şairleri" diye nitelendirdiğini ve dibe çöken bu kuru kalabalıktan suyun üstünde kala kala Barres ile Proust'un kaldığına dair yazdıklarını hatırlatan Peyami Safa şöyle devam eder:

"Yakup Kadri Bey, herhangi bir muharriri zevkine muhalif bulmakta serbesttir, fakat kendi beğenmediği muharrirlerin umum veya ekseriyet tarafından beğenilmediğini iddia etmesi edebiyat vakıalarını tahriftir. Barres'in muasırları ve daha gençler arasında, şöhretleri dibe çökmek değil, tahayyülün fevkinde irtifalara çıkanlar pek çoktur".

Peyami Safa, suyun üstünde kalanlara örnek olarak Paul Valéry, Andre Maurois, Duhamel, François Mauriac, Claudel gibi şair ve yazarları gösterdikten sonra, "Fransa'dan İstanbul'a Yakup Kadri Bey'in dimağ ajanından geçerek verilen bu haberlerin" yanlış olduğunu ileri sürmüş ve aksini iddia edenleri tartışmaya davet etmiştir.

Sorularını cevaplandığı Nurullah Ata'nın, birçok büyük eleştirmenin önemli şair ve yazarları keşfedemedikleri, bunun bir kusur kabul edilemeyeceği, mesela büyük bir eleştirmen olan Saint Beauve'un Stendhal ve Balzac'ı "istihkar" ettiği yolundaki sözlerine de, "Doğrudur" diye karşılık verir, "Fakat Saint Beauve olmak şartıyla!" Ve ilave eder: "O Nurullah Ata Bey ki, henüz tercüme ettiği bir iki eseri kitap halinde çıkmaktadır ve müteferrik makalelerinden başka müdevven hiç bir eserini görmedik."

Ahmet Haşim'in hücum tarzını da çok köhne bulan Peyami Safa, bir yazarın fikre fikirle karşılık verecek yerde "Hastasın, miden, asabın veya dimağın bozuk!" demesini, yahut arkadaşı Yakup Kadri'ye, "Aman Yakup, bak, sana bana neler söylüyorlar, bu hakarete tahammül edecek misin?" dercesine imdat borusu çalmasını "zarâfete ve dirâyete mugaayir" bulur.

ANTERE VE CYRANO GİBİ

Çocukluğundan beri hastalıklarla boğuşan Peyami Safa'nın sağlığı ile ilgili imalara karşı son derece hassas olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Haşim'in sözlerini, bu yüzden, fazlaca büyüterek, en az kendisi kadar hassas olan şairi incitecek cümleler yazmıştır:

"Muarızım ahşasının ve bilhassa midesinin talim ve terbiyesiyle harıl harıl meşgul iken ben yalnız dimağımın tekâmülüne çalıştığım için belki vücutça biraz zayıf bir gencim, fakat dostum olduğunu söyleyen dostum Ahmed Haşim de -hatta gözleriyle görerek- pek iyi bilir ki icab ettiği vakit ben "sinir" denilen ve etlerimin içine magma âlud çizgilerle sarılan yıldırımları zaptetmesini bilirim (...) Halbuki Bâbiâli çocuklarının tahrikatına kapılarak gazete idarehanelerinde, sokaklarda, berber dükkânlarında haykıra haykıra aleyhimde bulunan 'Kurbağalıdere' şairi, sinirlerini yatıştırmak ve bir saniye doğru düşünebilmek için ikamet ettiği semtte bulunan o derece meftunu olduğu kurbağalarla burun buruna her sabah banyo yapmak mecburiyetindedir".

Haşim'in "Yalanı bulmak için doğruyu bilmek lazımdır" sözüne karşılık olarak da, Sanayi-i Nefise Akademisi'nde estetik okutan şairin bir yazısında empresyonizm, ekspresyonizm, kübizm akımları için "maskaralıklar" tabirini kullandığını, böylece hocalık yaptığı akademideki resim öğretimi metodunun empresyonizm olduğunu bilmediğinin ortaya çıktığını söyleyen Peyami Safa, "farfara" *İkdam*'da aleyhine yazan diğer yazarı, yani Haydar Kemal'i hiç ciddiye almamış ve yazısını şöyle tamamlamıştır:

"Doğrusu ya ben, birbirlerine yaslanıp karşımda sıralanarak mütereddid bir çene ile garip sözler kekeleyen bütün bu muarızlarımın karşısında, ne Don Kişot gibi değirmenlere hücum etmek, ne de bu seferlik Antere veya Cyrano gibi dimdik durup kınında uyuyan ve güzel harplerin rüyasını gören kılıcımı çekmek istiyorum".

"YA SETTAR!"

Haşim, bu ağır yazıya *İkdam*'ın bir gün sonraki nüshasındaki yazısının Haşiye'sinde cevap vermiştir:

"Ey Cenab'ın bizden evvel teşhis ettiği ve 'sen yalnız yetim-i Safa değil, yetim-i zeka imişsin de' cümlesiyle damgaladığı şu zavallının merhametli dostları ve ey tali'siz akrabaları! Nuha-i şevkisi ile dimağının dört tane freni olduğunu söylediğine bakmayınız! Daha doğrusu bu sözlerine bakınız da, bu biçâreyi, vakit kaybetmeksizin, bir an evvel fennin şefkatine emanet ediniz!"⁹

Peyami Safa, bir hafta sonraki yazısına "Bir Münakaşanın Zeyli"¹⁰ arabaşlığı ile yaptığı ekte, Yakup Kadri'nin sessiz kalmasını ve Haşim'in "Peyami Safa, iade-i âfiyet edeceği ve muntazam konuşacağı güne kadar, kendisinden bâhis bu son satırlarımızdır" cümlesini ima ederek, henüz "Ya Settâr" deyip kılıcını bile çekmeden muarızlarının kalemlerinin son kuvvetini ayaklarına vererek tersyüzü dönüp kaçtıklarını yazar. "Esseyid" sözüyle değerli şairin Araplığını ima ettiği gibi, Nurullah Ata'nın, Haşim gibi bir şair için, mizah gazetelerinin sekiz on yıldır tekrar edip durdukları "Kurbağalar Şairi" sözünü kullanmasının yakışık almadığı yolundaki haklı tenkidini de kabul etmeyen Peyami Safa, şu cümleleriyle tartışmayı içinden çıkılmaz bir vadiye sürüklemiştir:

"Ben ona bir kere 'Kurbağalar Şairi' demedim, tabirim başka idi (Peyami Safa 'Kurbağalıdere Şairi' diye yazmıştır). Nurullah Ata Bey, muarızlarımın kullandıkları cümleleri, kelimeleri, tabirleri, tenkitlerine varıncaya kadar tahrif eden bir muharririn gayr-ı asilâne hareketine tenezzül etmemeliydi. Fazla olarak dediği gibi, 'Kurbağalar Şairi' tabirini kullanmış olsaydım bile bunda haksız mı çıkardım? Bilakis bütün bir millet mizahının sekiz on seneden beri

⁹ "Haşiye", *İkdam*, 15 Temmuz 1928

¹⁰ "Bir münakaşanın zeyli", C, 21 Temmuz 1928

'Kurbağalar Şairi' diye telkîp ve tehzil ettiği bir manzumecinin lakabını değiştirmeye hakkım olmazdı"¹¹.

Tartışma artık iyiden iyiye şahsiyâta dökülmüştür. Özellikle Arap asıllı oluşunun ima edilmesinden epeyce rahatsız olan Ahmet Haşim, "Fikirlerde İnsiyak"¹² başlıklı cevabî yazısında, *Cumhuriyet*'in sahibi ve başyazarı Yunus Nadi'nin "gıyabî teveccühleriyle mağrur ve müftehir", yazı işleri müdürü Abidin Daver'in de mektep arkadaşı ve yakın dostu olduğunu belirttikten sonra şunları yazar:

".. aynı gazetenin geçen haftaki nüshalarından birinde, Bâbî-âli'de senelerden beri sürüklenen Peyami Safa isminde biri, anlamadığım bir sebepten dolayı hakaret dâvâsına mevzu teşkil edecek derecede ileri giden bir lisanla, yazılmış fikirlerime değil, sırf şahsıma taarruz ediyordu. Bütün meziyeti Kur'an hakkındaki bir manzumesi ile meşhur şairin oğlu olmaktan ibaret olan bu Medine mahsulü genç, Fuzulî ve Ruhî'nin vatanında doğmuş olmağımı bir ayıp gibi yüzüme çarpıyor ve çolak olduğuna bakmadan mevhum bir tahta kılıcı çekmekten bahsediyordu. Daha ne bayağılıklar! Okunmaz birtakım mürde-zâd eserleri yazmak için bile, ancak Reşat Nuri ve Mahmut Yesari'nin izinden sürünebilen bu yazı kötürümü her türlü edeb kaydını bir tarafa bırakarak, küfür için ağızını açtığı zaman bile, Vakit muharrirlerinden Nurettin Bey'in eskittiği nüktelerle, Osman Cemal'in menbaini çoktan tükettiği şakalarını tekrar edip durmaktan fazla bir ibda kabiliyeti gösteremiyor. Yegâne okunur eseri ve medar-ı maişeti Elifba'sını bile bir muallimeden

¹¹ Peyami Safa "kurbağalar şairi" değil, "Kurbağalıdere şairi" diye yazmışsa da, kelime oyunu yaparak mizah gazetelerinin sıkça kullandığı "Kurbağalar Şairi" sözünü ima ettiği açıktır. Haşim'in o günlerde Kadıköy/Kurbağalıdere'de oturduğunu biliyoruz. Yakup Kadri hatıralarında şunları yazar: "Kadıköy'ün kenar mahallelerinden birinde oturduğu küçük ve harap bir evin Kuşdili çayırına bakan penceresinden, akşamları renk renk yeldirmeler giyinmiş beyaz başörtülü İstanbul hanımlarının kıvrıta kıvrıta gezinişlerini seyretmek, geceleri ise, Kurbağalıdere'den akse-den kurbağa seslerinde ruhunu okşayan ve bizim anlamamıza imkân olmayan bir melodiği dinleyerek hayallere dalmak onun için, sanki, yeter artar bir mutluluktu" Bk. *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, s. 125

¹² "Fikirlerde İnsiyak", *İkdam*, 28 Temmuz 1928

intihal ettiği söylenen bu yavuz muharrirden fazla ne beklenebilir-di?"¹³

"EYNE'L-CEVAB YA SEYDİ?"

Çok geçmez, Peyami Safa'dan "Ya Seydî!" diye başlayan, öncekilere göre daha ağır bir cevap gelir¹⁴. "Dişlerinin parmaklığı arasına tıkarak ağzının mahbesinde müebbed küreğe mahkum ettiği o sabıkalı dil"in boşyere isyan etmeye çalıştığını, bir santimetreküp havadan başka hiçbir hürriyet semasını teneffüse hakkı olmayan bu adalet parçasının ancak bazı fizyolojik salgılar neşredebileceğini, son günlerde gazete sayfalarını kirleten bu salgıların kendisinde istihza ve tiksinti uyandırdığını söyledikten sonra şöyle devam eder:

"Yâ Seydî! Bu iftirâzâtın nefretle tahlilinden şunu anladık ki bütün gazete idarehanelerini kapı kapı dolaşarak yanınıza taraftar toplamağa çıkmışsınız ve sümmettedarik bir devşirme alayı ile bizi karşılamaya niyet etmişsiniz. Gazete sahifelerinden tutunuz da, vaktiyle sizi tehzil, tahkir etmiş eski ve yeni muarızlarınıza varınca ya kadar kiminin önünde rûkûa, kiminin önünde sücûda varıyorsunuz. Yerleri fırcalayan yüzünüzün karası koyu bir hâk-i pâ-y tabakasıyla kesafet peyda etmiş. Gazete mabutları önünde kıldığınız bu teravîh namazı hep şu bizim kınında uyuduğunu, güzel harplerin rüyasını gördüğünü söyledığımız ve şöhreti muarızlarımızın vesveseli hayallerinde azamet peyda eden kılıcımızın verdiği korku ve haşyet mahsulü müdür?"

Haşim'in, Yunus Nadi Bey'in teveccühünden ve Abidin Daver'le arkadaşılığından söz etmesini haklı ola-

¹³ Haşim'in yazısından, bir hanım öğretmen, Peyami Safa'yı intihalle suçladığı anlaşılıyor. Peyami Safa, "Esseyid Ahmed Haşim'e cevap" yazısında, sözkonusu kadın hakkında savcılığa müracaat ettiğini belirterek, Haşim'in dâvâ henüz neticelenmeden kendisini hırsızlıkla suçlamasını şiddetle eleştirir ve derhal isbata çağırır.

¹⁴ "Esseyid Ahmed Haşim'e cevap", C, 1 Ağustos 1928

rak abes bulan Peyami Safa, onun bütün polemiklerinde bu yola başvurduğunu, *Milliyet* yazarı Burhan Felek'e saldırırken de "muhterem ve mukaddes Siirt mebusu Mahmut Beyefendi, namûs-u mücessem Ahmet Şükrü Beyefendi, halis muhlis edip Yakup Kadri ve daha kim beyefendilerin gazetesinde çalışan o muharrir" gibi sözler yazdığını hatırlatır. Türk basınında, Ali Kemal istisna edilirse, Ahmet Haşim'den başka hiçbir yazarın "dar pantolonlu kart züppe" gibi tiksindirici küfürler yazmadığını da ilave eden Peyami Safa¹⁵, önceki yazılarında yönelttiği ve cevap alamadığı ciddi eleştirileri, "eyne'l-cevab ya Seydî" diye sorarak peşpeşe sıralar.

Peyami Safa, Haşim'in "Medine mahsulü", "çolak" gibi sözlerine de son derece öfkelenmiş ve ağır bir karşılık vermiştir:

"Benim Medine ile hiçbir münasebetim yoktur. Oraya ayağımı atmadım. İstanbul'da doğdum ve halis Türk'üm. Babamın

¹⁵ "Dar pantolonlu kart züppe" sözünü Ahmet Haşim, *İkdam*'daki yazılarından birinde Burhan Felek için kullanmış, ancak daha sonra özür dilemek zorunda kalmıştır: "Hâmiş: Bana karşı *Milliyet*'te ağır bir telmihte bulundu zanniyle bundan iki hafta evvel *İkdam*'da Burhaneddin Bey'e karşı bazı yazılar yazmıştım. Bu yazımın intişar ettiği gün, Burhaneddin Bey'in de *Milliyet*'te çıkan birkaç satırı bu zannımın yanlış olduğunu gösterdi. Namuslu ve genç meslektaş olarak tanıdığım Burhaneddin Bey'e karşı bu şeylerin hiç biri varid değildir. Beyan-ı teessürü vicdan borcu bilirim". Bk. *İkdam*, 13 Mayıs 1928. Yusuf Ziya Ortaç da, Haşim'in her yazısının bir hadise çıkaracağını zannettiğini, akşamları gülererek verdiği fıkralarını sabah gazetede okuyunca ödünün koptuğunu anlatır ve şunları söyler: "Bu korku, bu kuruntu içinde, istemediği şeyler birer birer geldi başına. Önce, bilmem niçin, pek nazik, pek çelebi bir İstanbul efendisi olan Burhan Felek'e çattı. Ama ağır çattı. Kaba çattı: 'Kısa ceketli, dar pantolonlu kart züppe' diye. Ne mi oldu? Tarziye verdi zavallı Haşim'cik! Eğer çektiği korkuyu bilse, kendi kendisine verdiği bu cezayı yeter bulur, tarziye istemezdi Felek dostum. İkinci korkunç bir imajla, o tatlı, o sıcak halk komiği Karagöz'ü, lülesinden buzlar sarkan bir çeşme musluğuna çevirdiğini anlatarak Burhan Cahit'i yerdı. Karşılıklı, pek ağır sövüştüler. Üçüncüsü, Peyami Safa ile hiç yoktan çıkan kavgadır: Fransız şairi Jean Cocteau üstüne". Bk. *Bizim Yokuş*, s. 119.

Mekke'de bulunuşu hasbe'l-vazife ailevî bir mecburiyetten ibarettir. Hiç birimiz Arap değiliz ya Seydî. Sizse Yahya Kemal'in tabiri ile 'Arap Haşim' diye marufsunuz ve arkadaşlarınız sizden 'Hınzır Felah' diye bahsettikleri gibi, nüktedan bir meslektaşınız da size 'Edebiyatın Basurcu Âgâh Paşa'sı' adını takmıştır. Hangi lakabınızı sayalım? Çolak olduğuma bakmadan mevhum bir tahta kılıcı çekmeme gelince, lüzum görseydim özürlü kolumla size tahtadan değil, mukavvadan bir kılıç çeker, yine sizin cebin-i ruhunuzun gecelerinde bir kâbus gibi karşınıza dikilirdim. Korkunun sizi ne hale getirdiğini ancak çamaşırcınız bilir ya Seydî!"

Hamdullah Suphi'nin müdahalesi

Tartışmanın bu tarzda bir Araplık-Türklük dâvâsı haline gelmesi, hatta Peyami Safa'nın da Haşim tarafından Arnavut olmakla itham edilmesi üzerine, Türk Ocakları Merkez-i Umumi Heyeti Reisi Hamdullah Suphi Bey araya girmek zorunda kalır ve "Ya Seydî"¹⁶ başlıklı yazısında, Türk milliyetçiliğinin bir kültür milliyetçiliği olduğunu, "et ve kemik üzerine müesses" milliyetçiliğin yanlışlığını yıllardır haykırdıklarını, bu itibarla, kimsenin Ahmet Haşim'i Fuzulî'den daha az Türk sayamayacağını ve bir Arap'ın Türk olmak için kimseden izin alması gerekmediğini ifade ederek, "Ahmet Haşim, Türk harsını neşreden Türk sanatkârlarından ve Türk ediplerinden biridir" diye yazar¹⁷.

¹⁶ Hamdullah Suphi: "Ya seydi", C, 29 Temmuz 1928

¹⁷ Ahmet Haşim'in sivri dilli ve fikirlerinde istikrarsız olduğu, birgün övdüğünü ertesi gün rahatlıkla yediği muhakkaktır. Fakat bu onun orijinal şahsiyetinden ve şair mizacından kaynaklanan bir durumdur ve âdeta bir mücevher güzelliği taşıyan fıkralarında şimşek gibi çakan zekâsını ve renkli şiir dünyasını inkâr etmek için yeterli sebep değildir. Peyami Safa'nın, zavallı şairi Türklük-Araplık meselesinde fazla hırpaladığını düşünüyoruz. Yakup Kadri'nin şu cümleleri bu bakımdan dikkat çekicidir: "O büyük Türk şairi, her çevre katlanarak, kültürüyle, kalbiyle bağlı olduğu bu vatandan ayrılmayacak ve -bunu belki kimse bilmiyordu-

Peyami Safa, Hamdullah Suphi'ye verdiği cevapta, Haşim'e ilk defa Arap diyenin Haşim'in bizzat kendisi ve Yahya Kemal olduğunu, ayrıca onun Türk kültürünü neşreden bir edip ve şair sayılamayacağını, *Müstakil Gazete*'nin 10 Mart 1340 tarihli nüshasında Ziya Gökalp aleyhinde yazdığını,

Firâz-ı zirve-i Sinâ-yı kahra yükselerek
Oradan,
Oradan düşmek ölmek istiyorum
Cevf-i ye's-âşinâ-yı hüsrâna

gibi mısraların bulunduğu şiirlerinde de sadece fiillerle edatların Türkçe olduğunu vb. yazar¹⁸.

KAVGANIN SONU

Milliyet'te Falih Rıfkı'nın da karıştığı tartışma, Haşim'in "Abidin Daver Bey'e"¹⁹ ve "Bir Mülevves Münakaşanın Faydası"²⁰ başlıklı yazılarıyla devam eder, Abidin Daver'in Haşim'e cevabî yazısıyla²¹ da ardında kırgınlıklar bırakarak sona erer. Yusuf Ziya Ortaç, Atatürk'ün sofrasında bile konuşulan bu tartışmadan Haşim'in epeyce hırpalanarak çıktığını ve çok üzüldüğünü yazmaktadır. Hatta gazeteden ayrılıp dinlenmek üzere Avrupa'ya gitmek istemiş, *İkdam*'ın sahibi Ali Naci [Karacan] de, bü-

Irak hükümeti tarafından kendisine vaadedilen bütün refah imkânlarını iterek bir küçük işe memurluğunun daracık geçim şartları içinde İstanbul'da yaşamayı gönlünün meyillerine daha uygun bulacaktı. Oysa Osmanlı Devleti'nin son şeyhülislamlarından biri olan akrabası Alûsîzâde ve şimdi adını unuttuğum öz kardeşi, ilk fırsatta hemen Bağdat'a gitmişler ve yüksek makamlara geçmişlerdi. Ahmet Haşim, bununla beraber, onların haline imrenmek şöyle dursun, hatta isimlerini bile ağzına almak istemezdi". Yakup Kadri: *age.*, s. 124

¹⁸ "Hamdullah Suphi Bey'e", *C*, 7 Ağustos 1928

¹⁹ "Abidin Daver Bey'e", *İkdam*, 30 Temmuz 1928

²⁰ "Bir mülevves münakaşanın faydası", *İkdam*, 5 Ağustos 1928

²¹ Abidin Daver: "Ahmet Haşim Bey'e", *C*, 7 Ağustos 1928

tün masraflarını karşılayarak onu Avrupa'ya göndermiştir²².

Peyami Safa'nın da çok üzüldüğü ve Haşim'e o kadar ağır bir biçimde saldırmaktan pişmanlık duyduğu muhakkaktır. Nitekim şairin ölümü üzerine *Yedigün*'de çıkan yazısından hem barıştıklarını, hem de derin bir vicdan azabı yaşadığını öğreniyoruz:

"Hatırlardadır ki en şiddetli kalem maçlarından biri de onunla benim aramda olmuştur. İki sene evvel, şair Yusuf Ziya'nın delaliyle tekrar görüştüğümüz vakit münasebetimin eski sıcaklığından hiç bir şey kaybetmediğini gördüm. Son defa Bâbü'lî caddesine uğradığı gün, bana, ilk defa o münakaşamızı telmih ederek 'Bu cadde kavgasız olmaz, sükûnet buraya hiç yaraşmıyor!' demiş ve aramızdaki acı münakaşaya bir kıymet vermiş olmak suretiyle, belki, benim kendisine karşı utancımı tadile çalışmak büyüklüğünü göstermişti.

Keşke sağ olsaydı da benim için yazdığı ve söylediği şeylerin bin kat ağırını tekrar etseydi; ben de büyüklere karşılık vermenin çirkinliğini anlayan bir çocuk gibi dilimi tutup oturaydım"²³.

Peyami Safa, Haşim'in ölümü üzerine *Cumhuriyet*'te de birkaç yazı yazmıştır. Bu yazıların hepsi sevgi ve pişmanlık duygularıyla yüklüdür. "Haşim'i tebcil"²⁴ başlığını

²² Yusuf Ziya Ortaç: *age.*, s. 120

²³ "Haşim'in dostluğu ve düşmanlığı", *YG*, S.15, 21 Haziran 1933. Peyami'nin bir önceki sayıda da bir yazısı vardır: "Ahmet Haşim'in ölümü", *YG*, S.14, 14 Haziran 1933

²⁴ Peyami Safa, Türk basınının en hırçın polemikçisi olarak tanınmış ve bu yönüyle çok eleştirilmiştir. Haşim'in ölümü üzerine yazdığı yazılar dolaşısıyla, *Varlık* dergisinin ilk sayısında çıkan "Eski bir münakaşa münasebetiyle" başlıklı kısa yazı bu bakımdan dikkat çekicidir: "Kıymetli şair Haşim'in ölümü münasebetiyle Peyami Safa'nın yazdığı güzel ve samimi yazılar, Haşim kadar Peyami'yi sevenleri de memnun etti. Hırçınlıkları ve yersiz münakaşalarıyla o yalnız birkaç kıymetli meslektaşın değil, sanatını beğenen karılcıların da kalbini kırmıştı. Bu itibarla son tamiri iki taraflı oldu. "Peyami Safa'nın eski mânâsız gazezlerini ve kinlerini tamamiyle unutmış olduğuna inanmak istiyoruz. Yalnız Haşim'e karşı, son zamanlarda tamir ettiği hatanın bir eşini de Yakup Kadri'ye karşı işlemiş

taşıyan yazısı ise, aynı zamanda büyük şair için düzenlen-
nen ihtifalde okuduğu metindir [Bk. Ek].

EK

HAŞİM'İ TEBCİL

Cumhuriyet, 9 Haziran 1933.

Avrupaî bir zekânın kalıbına dökülmüş Asyaî bir ruh.

Fırat nehri kıyılarında doğan, samimiyetini hurmalıklardan, coşkunluğunu kızgın çöllerden, bütün lirizmini melul Asya'dan alarak Haliç sularına uzanan bir ruh: Menbaî Fırat, mansabı Haliç olan bir ruh.

Sen nehri kıyılarında büyüyen ve tekniğini sembolizmden, yeni edasını saf şiirden, san'atının kanunlarını zeki Avrupa'dan alarak Haliç sularına kadar uzanan bir zekâ: Menbaî Sen Nehri, mansabı Haliç olan bir zekâ.

Ve bu üç suyun terkibinden, şiirlerindeki nehirlerle, göllere, havuzlara, yakut sulara, ebedî bir âb-ı hayat çeşnisi vererek Türk toprağında en mükemmel ve orijinal imtizacını bulan bir deha.

İki büyük medeniyet ve kültürü, iki büyük âlemi başında taşıyış. Birbirine katarak, ondan, Türk edebiyatının ebediyen öğüneceği yepyeni bir halita çıkarış.

Az yazı ve çok söz. Fakat, ölçülmüş ve düşünülmüş yazılar kadar tekemmül etmiş söz ve hiç bir zaman lâubali olmadığı halde, ölçülmeden ve düşünülmeyen söylenen sözler kadar tabii ve samimî yazı.

Nazmı Asyaî bir melâlin musikisi, nesri Avrupaî bir zekânın istihzası.

Çöl güneşi altında kızışan, daima nar-ı beyza halinde bir ihtiras. Barut dolu bir baş. Birinden ötekine sıçrayan kıvılcımlar ve sık sık, âni patlayışlar.

Yorgun bir mide ve harap böbreklerle dipdiri bir zekâ arasında sıkışan, tıkanan bir yürek. Mutfakla kütüphane arasında, insiyaklarla zekâ arasında acele bir gidiş gelişin, hızlı bir koşuşun vak-tinden evvel yorduğu ve sonuna vardığı bir hayat.

olduğu hâlâ hatırlardan çıkmış değildir. Peyami'yi belki unutmuş olduğu bu eski suçunu tamire davet ederken, ihtida ettiğine kanaat getirdiğimiz kalbinin bu daveti memnuniyetle karşılayacağını umuyoruz". Bk. *Varlık*, S.1, 15 Temmuz 1933

Bir cennetin rüyasını andıran ilâhî bir eser: Ateş gibi nehirler, yakut sular, alev damlası karanfiller, leylekler, âlemlerimizden sefer eden kuşlar, yeşil gök, sarı yer, mercan dallar. Bir sonbahar ormanında, yerde, hepsi de sarı ve kırmızı yapraklar. 'O kadar kırmızı ve o kadar sarı ki, güya büyük bir yangının alevleri ormanın her tarafını sarmış ve bütün ağaçlar, birer meş'ale halinde, bu bulutlu sonbahar seması altında sessiz bir yanışla yanarlar.' Ve 'yollar, kimsesiz, tehi, ebedî yollar...', 'Bîhaber gövdeye gelmiş, konmuş - müteheyyiç, mütekallis bir baş': Haşim! Sevgili Haşim, zavalhı Haşim, büyük Haşim! Seni tebcil ediyoruz. Bunun için buraya toplandık. Fakat... Haberin var mı ki?

1930'ların başlarında Peyami

ALTINCI BÖLÜM
BEYZA HANİMEFENDİNİN
ÂŞIKLARI

"Bohem, kabını çatlatmak isteyen ruhla vücut
arasındaki savaşın destanı"

PENFAMOH

POLİTİKA tarihimizde de önemli bir yeri bulunan Meserret Kahvesi, 1920'lerde Bâbıâli mensuplarının hemen hergün uğradıkları mekânlardan biridir. Bazı yazarlar bir köşeye çekilip tefrikalarını yazarken, başka bir köşede mutlaka hararetli bir tartışma vardır. O sırada herhangi bir masada da yepyeni bir gazete projesi doğmuş olabilir. Nizamettin Nazif'in Penfamoh'u gibi.

Fikret Âdil, birgün Meserret'e gider. Buluşmak üzere sözleştiği Server Bedi henüz gelmemiştir. Devrin tanınmış bütün gazetecileri köşede toplanmış tartışmaktadırlar. *Kara Davut*'un ünlü yazarı Nizamettin Nazif'in ilgi çekici bir teklifi vardır: "Eğer bugün hepimiz bu işe karar verir ve anonim şirket yaparsak bu gazete çıkar. Öyle ya, hem bizden başka gazetelere yazı yazan kim var? Hepimiz birdenbire çekilelim, bütün tanınmış muharrirler bir gazetede yazmaya başlayalım ve o gazete yüz paraya satılsın, alimallah ortalığa duman attırırız".

Bir taraftan nargilesini fokurdattıp bir taraftan önündeki çizgili kağıda tefrikasını yazan Mahmut Yesari kıs

kıs gülerken, Deli Nizam, yani Nizamettin Nazif, gazetelerinden istifa edecek yazarların isimlerini kaydetmeye başlar. Orada bulunanlar önce kendi isimlerini, sonra bu işe gireceğini tahmin ettikleri isimleri yazdırırlar: Nizamettin Nazif, Peyami Safa, Reşat Nuri, Mahmut Yesari, Necip Fazıl, Vâ-Nû, Ahmet Kutsi, Sadri Etem, Kemalettin Şükrü, Osman Cemal vb.

İçlerinden biri "Gazetenin ismi ne olacak?" diye sorunca apışıp kalan "meşhur muharrirler" birçok isim söylediler; hiç biri beğenilmez. Sonunda, herkesin isimlerinin ilk harflerinden bir isim yapmaya karar verir ve kâğıda kaleme sarılırlar. Sonunda ortaya şu isim çıkar: Penfamoh. Peyami Safa'nın, kurşun kalem markasına benzettiği bu isim ve bütün tanınmış yazarları bünyesinde toplayacak gazete fikri, tabii, o gün, Meserret'te kalmış ve unutulmuştur. Yalnız bu tartışmadan sonra Fikret Âdil'in Peyami Safa ile bir köşeye çekilip konuştuğunu, Peyami'nin ona çalıştığı gazetede iş teklif ettiğini biliyoruz¹.

NATÜRMORT PORTRÉ

Meserret'ten çıkan yazarların bir kısmının Beyoğlu'na yollandıklarını tahmin etmek zor değildir. Özellikle genç olanlar, soluğu ya Gardenbar'da, yahut Turkuvaz'da almışlardır. Devrin en meşhur barları bu ikisidir. Ancak Beyoğlu'nda her altı ayda bir bar açılıp kapanır. Genellikle sokak aralarında açılan bu barlar, gece 11.00'e kadar açık kalmalarına müsaade edildiği halde, kontrol yapan memurlar memnun edildiği için sabahlara kadar açıktır. 1919'da vapurlarla İstanbul'a dökülen "Vrangel Orduları" döküntüsü Rus mültecileri, özellikle bu mültecilerin "haraşo" dilberleri, Beyoğlu'ndaki renkli gece hayatının vazgeçilmez unsurlarıdır.

¹ Fikret Âdil: *Asmalimescit* 74, s. 56

Rus mülteciler tarafından kurulan bir de kumpanya vardır. Dıştan bakılınca birbirine rakip görünen kumpanya mensupları, ellerine paralı bir adam geçirdi mi, çok kârlı bir iş olduğunu söyleyerek barcılık yapmayı teklif eder, altından girip üstünden çıkarak adamı kandırır, sermaye ondan, çalışmak ötekilerden, şirketi kurup bir bar açarlar. Kısa sürede para biter, bar kapanır, şirket feshedilir².

Böyle barların açılış törenlerine, Bâbîâlî'nin tanınmış simaları öncelikle davet edilir. Çünkü, onların gittikleri bara bol müşteri çektiklerini bar sahipleri çok iyi bilmektedirler. Fikret Âdil, birgün böyle yeni açılmış bir bara gidince Şeyh Memduh, Peyami Safa, Elif Naci ve İbrahim Çallı'nın da orada olduklarını görür. Biraz sonra Mahmut Yesari de arkasında küfeli bir hamalla çıkagelir. Küfe, sık sık küfelik olan İbrahim Çallı içindir. Çallı, bu şakanın altında kalacak adam değildir, "Haydi bakalım, içelim" der, "Benim de senin natürmort portreni yapmak borcum olsun!"

İlk sızan Mahmut Yesari'dir. Çallı, hemen cebinden kalemini çıkarır ve masanın üzerinde sızıp kalmış olan Yesari'nin resmini yapmaya başlar ve "İşte" der, "natürmort portre buna derler"³. Diğerlerinin sürçilisan sandıkları "natürmort portre"nin ne mânâya geldiği böylece anlaşılır.

FİKRET ÂDİL'İN PANSİYON ODASI

1928 ve 1929 yılları, neslinden birçok aydın gibi, Peyami'nin de koyu bir boheme daldığı yıllardır. O günlerde Peyami ile yediği içtiği ayrı gitmeyen Necip Fazıl, hâ-

² Fikret Âdil: *age.*, s. 66

³ Fikret Âdil: *age.*, s. 67. Fikret Âdil, *Asmalımescit 74*'te Peyami Safa'dan Server Bedî, İbrahim Çallı'dan Dalli, Elif Naci'den Elif Razi diye söz eder. Şeyh Memduh da Şeyh Nurettin (Artam) olmalıdır.

tıralarında, "içgüdülerinin fikirsiz köleleri" diye tarif ettiği Bâbîâli kahramanlarıyla "yanyana ve dizdize" yaşadığı bohem hayatını uzun uzun anlatmıştır⁴.

Asıl karargâh, Fikret Âdil'in Tünel civarındaki Asmalımescit sokağında, eski bir binanın tavan arası katındaki pansiyon odasıdır. "Tavanı kubbeli ve basık, dört tarafında gizli hücrelere benzer girintiler, penceresi mazgal deliğinden farksız bir oda. İki, hatta üç dört kişilik, üstü renk renk ipek kumaşla örtülü ve çevreleri kordonlanmış iri yastıklar sıralı bir divan. Bir konsol, bir yer masası ve minderler, yer yastıkları, tabureler.." Bir köşede Fikret Âdil'in kitaplık gibi kullandığı etajerde, *Kiki dö Monparnas*, *La vi dö Bohem* gibi edebiyat ve sanat konulu Fransızca kitaplar vardır.

Bu odaya sanat çevrelerinden ve Bâbîâli'den uğramadık kimse kalmamıştır; şairler, yazarlar, ressamalar, dekoratörler, seramikçiler... Ama başlıca müdavimleri, Peyami Safa, Necip Fazıl, Çallı İbrahim, Mesut Cemil, Eşref Şefik ve Elif Naci'dir⁵.

Necip Fazıl'ın "her şeyde ve cemiyet sathında sahtenin üstüne çıkıp da tam hakikiyi bulamamanın ve eserini verememenin hazin örneklerinden biridir. Boks ve güreş tenkitçisi değil de, bir sanat ve edebiyat münekkidi olsaydı, büyük bir boşluğu doldurabilirdi" diye tarif ettiği, sıklığı ve aşk hayatındaki şaşırtıcı başarılarıyla tanınan Eşref Şefik, bohem karargâhında göründü mü, herkes susar ve onun iri burnunda parlayan beyza zerrelere bulunup bulunmadığına bakar. Beyazlığından kinaye olarak "Beyza Hammeferdi" diye adlandırılan kokain, bohem karargâhı müdavimlerinden çoğunun en büyük tutkusudur. Özellikle Necip Fazıl'ın "kara sevdalı" dediği beş kişi: Eşref Şefik, Fikret Âdil, Mesut Cemil, Peyami Safa, Elif Naci.

⁴ Necip Fazıl: *Bâbîâli*, s. 77 vd.

⁵ Necip Fazıl: *age.*, s. 79

"Onu ellerinin üst kısmında baş parmaklarıyla şehadet parmağı arasındaki çukura gömerler ve burunlarına götürüp sağlı solu çekerler. Hatta ellerinde Beyza'dan en küçük bir zerre kalmasın diye o noktayı yalarlar, Beyza'dan bir zerre kaybolmasına razı olmazlar. Bunu onlara, tanıdıkları eczacılar temin ettiği gibi, Fikret Âdil'in alt katlarında Macar bar artistleri de bulur. Eğer bulamazlar da bohem halkasından birinde görececek olurlarsa karşılığında vermeyecekleri şey yoktur"⁶.

Fikret Âdil ise "Beyza'yı tanır mısınız?" diye sorduktan sonra şöyle devam eder: "Tanımazsanız tanıyanlara sorunuz. Pek nefis bir şeydir. Onu tanıyanlara içki, açlık ve uyku tesir etmez. Beyza Hanım'ın âgûşuna düşenler oradan ayrılamazlar. Aynı zamanda birçok âşığı vardır. Fakat hiç biri ötekini kıskanmaz, onu herkes aynı derecede sever. Greta Garbo bile Beyza Hanım'a âşıktır"⁷.

"KAMAYI VURDUM YERE"

Necip Fazıl'ın *Bâbüâli*'de, Fikret Âdil'in *Asmalımesçit 74*'te anlattıkları bu hayatı, Peyami Safa da, tuhaf bir tesadüf eseri olarak Fikret Âdil'in kitabıyla aynı yıl yayımlanan *Bir Tereddüdün Romanı*'nda uzun uzun tasvir etmiştir. Bu roman da *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu* gibi otobiyografik özellikler taşımaktadır. Aynı romandaki şu cümle bu bakımdan dikkat çekicidir: "En âfâkî zannettiğimiz romanlar bile, muharririn ruhunu muhayyel kahramanlar vasıtasıyla aksettiren bir otobiyografiden başka bir şey değildir."⁸

Bir Tereddüdün Romanı'nın kahramanı da bir yazardır. Onun "Bir Adamın Hayatı" adlı romanından aktarılan parçalar, Peyami Safa'nın hayatından bazı sahneleri yansıtır; bu bakımdan biyografisi yazılırken ihmal edil-

⁶ Necip Fazıl: *age.*, s. 81

⁷ Fikret Âdil: *age.* s. 80

⁸ *BTR.*, s. 78

memesi gereken parçalardır: Tarih 1920'lerin sonları olmalıdır; bir geceyarısı uykusunun arasında kapısı çalınan yazar, artık bu gece baskınlarına alışkın olduğu için, gelenlerin kimler olduğunu hemen anlamıştır. Koşup kapıyı açar, "Haydi fırla, derler, çalgı namına ne varsa al. Ud keman.." Apartmanın büyük kapısı önünde bekleyen otomobile biner binmez ahenge başlarlar. Kırkını geçmiş adamlardan oluşan bir grup, kimi yazar, kimi ressam, kimi profesör.. "Kamayı vurdum yere" diye avazları çıktığı kadar bağırarak türkü söylemekte, bir yandan da içmektedirler.

"Kamayı vurdum yere" türküsünün o günlerde, bu bohem halkasının, özellikle Peyami Safa'nın diline pelesenk olduğu anlaşıyor. Çünkü Fikret Âdil de *Asmaltimesçit* 74'te, Server Bedi'nin aynı türküyü söylediğinden şöyle söz eder:

"Eve döndüm. Merdivenleri çıkarken, tavan arasından şarkı sesleri geliyordu. Server Bedi 'Kamayı vurdum yere' diye bir şarkı tutturmuştu. Nuşi 'Yoy iştenem, nacyan sep' diye Macarca takdir ediyordu. İçeri girdim. Server Bedi, bir elinde votka şişesi, öteki eli, havada dolaşan muhayyel mevcudiyetleri tutup boğarak, bir ayağını yere vuruyor ve mütemadiyen şarkı söylüyordu"⁹.

GAYEDEN NEFRET

Yazarı evinden alan sarhoş grup, Beyoğlu'na çıkar ve bir lokantada yiyip içtikten, çalıp oynadıktan sonra otomobillerine daha sarhoş bir halde binerek yer yer yüz kilometreye varan bir hızla nereye gittikleri bilmeden ilerlemeye başlarlar:

"Nereye gidiyorlar peki? Bilmemek iyi. Gayeden nefret. Esasen onları heyecanlarının ve ihsaslarının hür oyunu içinde coşturan da bu: Gayeden nefret. İhtiraslarımızı ekseriya tatsız bir niza-

⁹ Fikret Âdil: *age.*, s. 55

ma sokan ve bir manga yürüyüşünün yeknesaklığı içinde, boş bir vehme doğru adım adım götüren bu gaiyyetten arasına kaçmak lazımdır. Samimi ve hakiki bir dinamik yaşamak budur gibi geliyor onlara"¹⁰.

Nihayet içlerinden birinin atölyesinde karar kılarlar. Romanda isim zikredilmiyorsa da, Fikret Âdil'in Dallı diye söz ettiği İbrahim Çallı'nın atelyesi olması kuvvetle muhtemeldir.

"Büyük bir binanın denize bakan bir odası, ölçülmüş ve düşünülmüş bir karışıklık içinde, rahat ve zarif döşenmişti. İçeriye girer girmez hemen sustular ve atelye sahibinin yeni yaptığı resimler karşısında büyük bir ciddiyetle durdular. Hâlâ bırakamadıkları ud, keman, içki şişeleri ve meze paketleri bir an evvelki şahsiyetlerinin gülünç birer sembolü halinde, ellerinde sallanıyordu"¹¹.

Kahramanlarınız bir süre bu resimler hakkında ciddi tavırlarla fikir yürüttükten sonra, ağır ağır koltuklara yerleşip ellerindekini bırakır, hizmetçi içki sofrasını hazırlarken önemli bir sanat bahsi açar, kitaplara ve albümlere bakıp deliller getirerek "Yunan sanatı, Rönesans ve bugünküler arasında her vakit yaptıkları mukayesenin teferruatında hârikulâde mükemmel bir tahatturla" koyu bir sohbete dalarlar"¹².

Çok geçmez, soyut meseleler üzerinde büyük bir ciddiyetle konuşan bu adamlar, birden âdeta şahsiyet değiştirip içkiye ve müziğe döner, bir süre sonra da Beyza Hanımefendi'yi özlemeye başlarlar. Pek uzun sürmeyen bir tereddütten sonra, içlerinden üç kişi, otomobile atlayıp Beyoğlu'na çıkar, izbe sokaklardan birinde, küçük ve pis bir dükkândaki adamı uyandırır, birlikte sokağın karanlık nihayetlerine doğru ilerler ve büyük, demir parmaklıklı bir kapının önünde dururlar. Adam "Burada bekleyin!"

¹⁰ BTR., s. 83

¹¹ BTR., s. 84

¹² BTR., s. 84

deyip uzaklaşır. Bir Adamın Hayatı'nın yazarı, başını önüne eğmiştir. Peyami Safa, burada, açıkça kendisini tasvir etmektedir: "Yüzünde hiç bir nokta kıvılcıkmıyor. Zayıf vücudunun ve öne doğru bükülmüş dar ve düşük omuzlarının üstünde ağır ve sağlam teşekkülüyle bu baş, iğreti gibi duruyor ve kendi kendine her an yeni bir biçime giren şapkası, yüzünden daha canlı görünüyordu"¹³.

Adamın, demir parmaklıklı kapının önünde kendi kendisini sorgulayışı da ilgi çekicidir:

"İçinde korku var. İki ay evvel bu dükkânda ansızın öldüğü anlatılan bir adamı hatırlıyor. Bu sokağa ölüm ilk adımını çoktan attı. Hâlâ burada işleri ne? Yalnız şu iki köşebaşı arasında senelerden beri ne hâtıralar? Demir parmaklıklı kapının yanında, şu kepenkleri kapalı dükkânda bir zamanlar hepsi buluşuyorlardı. Ve onların müşterek hayatını terkip eden hepsi aynı zevkler ve âlâkalar: İçki, zehir, yemek, ya ferdi azgınlıkların, yahut da ihtilallerin yabancı bir memleket kaldırımına düşürdüğü, parçalanmış bir burjuvazi yadigârı ecnebi kadınları, hep bir ağızdan söylenen romanslar, halk türküleri, iniltilele dinlenen şiirler ve günün işlerine dair maddî sohbetler, her zamanki ilim ve sanat münakaşaları, tehlikeli bir kavgaya veya kucaklaşmaya varan ihtilaflar ve muhabbetler, sebepsiz haykırışlar ve sıçramalar, bazan oracıkta birinden birinin ağzından çıkarak, gazeteler vasıtasıyla memleketin her tarafına yayılan nükteler, imalar ve bazen hepsini bastıran ağır bir sükut, can çekişen geceyi kurtarmak için yapılan sun'i coşkunlukların muvafakiyetsizliği, her kapı çalışta hasretle beklenen heyecanlı bir tanıdık yüzü, oradan kol kol ayrılarak sabaha karşı bir barda tesadüfî buluşmalar"¹⁴.

Adam nihayet Beyza Hanımefendi'yi getirir, kapılar ve yakındaki cazbant sesi duyulan bara girerler. Orada kendilerine katılan üç kişiyle birlikte, yeniden içkiler ve mezeler alıp otomobile doluşur ve şarkılar söyleyerek atelyeye dönerler. Gördükleri manzara şaşırtıcıdır:

¹³ BTR., s. 87

¹⁴ BTR., s. 87 vd.

"Orada kalanlardan ikisi kanepede arkalarına dayanmışlar. Bir tanesi, karşılarında, yere bağdaş kurup oturmuş. Bir elinde şişe ve öbür elinde kadehle başını sağa, sola mütemadiyen sallayıp duruyor. Hiç bir şey konuşmuyorlar. Yeni gelenleri görünce yerlerinden fırladılar. Müthiş bir gürültü koptu. Birbirlerine sarılıyorlar, haykırıyorlar ve yerlere yuvarlanıyorlardı. Sandalyeler devrildi ve şövalenin üstündeki resim yere düştü. Bunu görünce hepsi, bir anda kendilerine geldiler. Bir tanesi 'Pardon, pardon, ah, pardon!' diyor ve resmi öperek ihtimamla yerine koyuyordu"¹⁵.

Bir ara tekrar ciddileşir ve yaşadıkları bu hayatın sosyal sebepleri üzerinde tartışmaya koyulurlar. "Büyük ictimaî taazzuvlardan, kulüplerden ve cemiyetlerden korkan otokratik zihniyetin gâfilâne müdahalesi"nden söz eder ve "kendi muhtariyetini arayan bir münevverler aşireti" oldukları sonucuna varırlar. İçlerinden biri "Fakat Avrupa'da da bohem var" diye itiraz edince, bir diğeri "Hayır" der, "Artık Murger'in bohemi yok. Demokrasi teessüs etmeğe başladıktan sonra gitgide kalmıyor. Çünkü bohem şahsiyet sahibi zekâların hürriyet iştiyakından doğar. Bohem, Fransa'da, Hugo'nun nefyedildiği devirlerde azami derecesine çıkmıştı. Bohemin demokrasiye ve hürriyete iştiyaktan doğduğu bahsi üzerine tekrar geldiler. Bunu en çok iddia eden o idi"¹⁶.

HAKİKİ BOHEM KİMDİR?

Peyami'ye göre, peşine köhne beden arabası takılı azgın ruh atını akşamlardan gece yarılarına ve bazan gece yarılarından sabahlara kadar taştan taşla çarpa çarpa sürmenin tadına varamamış olanların, bohemin tam mânâsını içlerine sindirmeleri zordur: "Mekân içinde sınır tanımayarak enginleri kuşatmak için kabını çatlatmak isteyen ruhla vücut arasındaki savaşın destanı bohem demektir"¹⁷.

¹⁵ BTR., s. 90

¹⁶ BTR., s. 93

¹⁷ Peyami Safa: "Mahmut Yesari", *Tasvir*, 18 Ağustos 1945

Bu azgın ruh atını ya irade, yahut semboller ve mücerret fikirler nizamına girmiş bir iç huzuru dizginleyebilir. Bohemin sanatçılar arasında çok, filozoflar arasında az veya yok olması ancak böyle açıklanabilir. Batılı sanatçılar arasında bohemın yavaş yavaş tarihe karışmasının sebebi, coşkunluk dediğimiz büyük fakat ibtidaî ruh köpürüşünün, yerini onun hammaddelerini işliyen bir zekâ endüstrisine bırakmasıdır. Bizde mesela ressam Namık İsmail, Peyami'ye göre, klasik bir hüviyet kazanan dağınık, derbeder, âvâre, saçları ve tırnakları uzun, pis, ayyaş, densiz ve düzensiz bohem sanatçı tipini yıkmış, yeni nesillere eseri kadar, belki eserinden fazla şahsı ile örnek olmuş, "rabıtalı adam" sınıfının en yüksek haddini temsil ediyordu¹⁸.

Fikret Âdil ise, aslında bizde bohem hayatı yaşayan sanatçıların zannedilenden çok daha az olduğunu söyler. Kahve peykelerinde uyuklayan, "koltuk meyhanelerinde endahta giden", sinema kapılarında kavga çıkaran sahte yazarlar, kendilerini bohem zannederler; bu sadece bayağılıktır. "Bu dejenere ve çanak yalayıcı guruh", üzerinde hiç çalışmadıkları yayımlanmamış eserlerinden söz edip dururlar. Halbuki "hakiki bohem, her şeyden önce çalışır ve sanat eseri meydana getirir. Eğer bu eserde devrinin ilerisine geçerse, anlaşılmazsa bu onun kabahati değildir. Ve bohem kazanır, bütün kazancını bir günde bitirir. Onun zaman telakkisi yoktur. İlcaîdir. Necip Fazıl bohemdir"¹⁹.

KALDIRIM ÇOCUKLARI

Bir Adamın Hayatı'nın yazarı, sözünü ettiğimiz komain partisinde, birgün yaşadıkları hayata dair bir kitap yazacağını, hatta bazı bölümlerini hazırladığını söyler, ısrar edilince "Kaldırım Çocukları" başlıklı bölümü okuma-

¹⁸ Peyami Safa: "Namık İsmail", *H*, 9 Eylül 1935

¹⁹ Fikret Âdil: *age.*, s. 70

ya başlar (EK 1.) *Bir Tereddüdün Romanı*'ndaki bu bölümle, Necip Fazıl'ın Kaldırımlar şiiri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Hatta bir ara Peyami Safa'nın Necip Fazıl'ı şiirinin konusunu kendisinden almakla itham ettiğini biliyoruz²⁰. Ancak *Kaldırımlar* şiiri, *Hayat* mecmuasında üç bölüm halinde ve *Bir Tereddüdün Romanı*'ndan çok önce yayımlanmıştır²¹. Necip Fazıl'ın ikinci şiir kitabı da *Kaldırımlar* adıyla aynı yıl çıkacaktır (1928).

Peyami Safa, Necip Fazıl'ı Beylerbeyi'nden tanımaktadır. 1920'lerin sonlarında, onu bir süre de, Firuzağa taraflarında tuttuğu apartman dairesinde misafir etmiştir. Henüz keşif halinde olan ve kulaklıkla dinlenen radyo, İstanbul'a o günlerde ulaşır. Necip Fazıl, kulaklığı bir kendisinin, bir Peyami'nin kaptığını söylüyor ve kısa bir de dialog naklediyor:

- Peşte, Peşte!
- Ne diyorsun, Peşte'den de ses mi gelirmiş?
- Al sana Bükreş!
- Ver kulaklığı! Bükreş ha! Hârîka!²²

Bu "harika" nidası, aralarında kullandıkları günlük naralardan biridir, güzel gördükleri her şey için anında "hârîka"yı bastırırlar. Mensup oldukları bohem halkasında, çok kullanılan takdir sözlerinden biri de "Hay yaşayasın!" sözüdür²³. Fakat Peyami Safa'nın sırf kendisine ait mânâlı bir "Hep öyle, hep öyle!"si vardır; Necip Fazıl, bu sözün, hatırını soranlara Peyami Safa'nın damgası olduğunu, fakat bu damgayı şuursuzca değil, hisle bastığını söyler²⁴. *Bir Tereddüdün Romanı*'ndaki "Kaldırım Çocukları" parçasında da "Hep öyle, hep öyle!" sözü aynı hislikle kullanılmıştır:

²⁰ Necip Fazıl: *age.*, s. 95

²¹ *Hayat*, 19 Nisan 1928, Nr. 73: 21 Haziran 1928, Nr. 82; Eylül 1928, Nr. 93

²² Necip Fazıl: *age.*, s. 89

²³ Fikret Âdil: *age.*, s. 58

²⁴ Necip Fazıl: *age.*, s. 66

Biz kendi kendimize sorarız:

- Âfiyet-i devletiniz nasıldır efendimiz?

Ve kendi kendimize cevap veririz:

- Hep öyle, hep öyle, hep öyle!

Hep öyle ne demek?

İyi mi? Fena mı bilmiyoruz. İyi olmadık ki fena olup olmadığımızı bilelim. Demek ki fena değiliz. Fena olmamak iyidir, öyle ise iyi gibiyiz. İyi veya fena, biz hürüz²⁵.

Bu "Hep öyle" sözü yıllar sonra *Matmazel Norali-ya'nın Koltuğu*'nda, Ferit tarafından kullanılacak ve onun Selma ile ilişkisinin seyrini biraz da bu söz belirleyecektir.

Kahramanlarımız, "hârika" bir anne ve güngörmüş bir İstanbul hanımefendisi olan Server Bedia Hanım'ın hazırladığı kahvaltıyı mideye indirdikten sonra Bâbîâlî'ye yollarırlarken, ilk işleri, o günlerde büyük bir ilgi uyandıran edebî bir anketi, yayımlandığı gazeteden yercesine, yutarcasına okumaktır. "Bakalım kim ne demiş; Genç Şair'den, Peyami Safa'dan bahsedilmiş mi, edilmemiş mi?"²⁶

Necip Fazıl, Peyami'nin o günlerde edebî bir şahsiyet olarak pek ciddiye alınmadığını, ancak kendisinin *Örümcek Ağı* ve *Kaldırımlar* şairi olarak göklere çıkarıldığını belirttikten sonra, aynı ankete verdiği cevapta, Peyami Safa'nın "edebî barem derecesini şöyle tesbit ettiğini" söylüyor:

"Dostum Peyami Safa çeşitli mahsuller veren bir tarladır. Onda sadece adı ve beylik çiçekler yetiştiren küçük bahçenin dar sınırları dışında bir şey vardır. Onda hem katırların yemesine mahsus yabancı otlar, hem de ceylanların emmesi için baharlı filizler birarada"²⁷.

²⁵ BTR., s. 95

²⁶ Necip Fazıl: *age.*, s. 90

²⁷ Necip Fazıl: *age.*, s. 90

Necip Fazıl, yiyip içtiklerinin ayrı gitmediği günlerde, Peyami'yi Server Bedi tarafından kurtarmaya çalıştığını da söylüyor. Bâbîâli'ye adım attıktan sonra, hayatını gazetecilik ve yazarlık dışında başka bir işten kazanmayı asla düşünmeyen Peyami Safa, geçinebilmek için, hiç durmadan ucuz aşk romanları ve polisiye romanlar yazmıştır. Necip Fazıl'ın, ünlü esprisi, onun trajedisini gerçekten çok çarpıcı bir biçimde yansıtmaktadır:

- Nerede kalıyorsun?
- Peyami'de.
- O nerede oturuyor?
- Server Bedi'nin evinde²⁸.

SERVER BEDI VE CİNGÖZ RECAİ

Peyami, Server Bedi takma adını 1914 yılından sonra ağabeyi İlhami Safa'dan devralmış ve *Asrın Hikâyeleri* çizgisinde yazdığı, genel okuyucunun hoşuna gidecek aşk hikâyelerinde bu imzayı kullanmaya başlamıştı. O tarihlerde büyük rağbet gören cinayet romanlarına ve polisiyeye de ilgi duyuyordu. 1924 yılında Maurice Leblanc'ın Arsen Lupin'ini örnek alarak yarattığı Cingöz Recai tipi beklenmedik bir ilgiyle karşılanınca devam etmeye karar verdi ve 1924-1928 arasında onar kitaplık *Cingöz Recai'nin Harikulâde Sergüzeştleri* ve *Cingöz Recai Kibar Serisi* dizilerini yazdı. İlk baskısı 1924'te yapılan birinci dizinin 1926 ve 1927'de, 1925'te yayımlanan ikinci dizinin de 1926'da yeni baskıları yapılmıştır²⁹.

²⁸ Necip Fazıl: *age.*, s. 90

²⁹ Server Bedi'nin Cingöz Recai dizileri hakkındaki bilgiler, bir polisiye roman koleksiyoncusu olan değerli araştırmacı Erol Üyepazarcı'nın "Türkiye'de yayınlanmış çeviri ve telif polisiye romanlar üzerine bir inceleme 1881-1928" alt başlığını taşıyan *Korkmayın Mr. Sherlock Holmes* (İstanbul 1997) adlı kitabından alınmıştır.

Server Bedi, *Kibar Serseri* dizisinin son kitabı olan *Cingöz'ün Akıbeti*'nde Serhafiye Mehmet Rıza'ya yakalattığı "ıslah-ı nefis" ettirdiği Recai'nin maceralarına son verirse de, talep üzerine daha sonra canlandıracaktır. Bu arada Cıva Necati, Çekirge Zehra ve Tilki Leman gibi kahramanlar da yaratmıştır. Cıva Necati, Cingöz'ün bir kopyasıdır. Erol Üyepazarcı, *Cıva Necati'nin Hârikulâde Sergüzeştləri* dizisinden on bir kitap tesbit ettiğini ve bu kitapların *Alevlerden Sonra* (1927), *Bacadan Çıkan Duman* (1927), *Bir Düşün Gecesi* (1927), *Bodrumda Kalanlar* (1927), *Çalınan Vasiyetname* (1928), *Esrarlı Dolap* (1927), *İnci Tesbih Sirkati* (1927), *Japon Masası* (1927), *Mışon'un Definesi* (1927), *Tiyatro Baskını* (1927) ve *Zifiri Karanlıkta* (1927) adlarını taşıdığını söylüyor. Peyami Safa, harf inkılabından sonra Cingöz'ün maceralarını yeniden bastırırken Cıva Necati hikâyelerinde kahramanın ismini Cingöz Recai olarak değiştirmiştir.

Server Bedi'nin Cingöz Recai'yi hapse attırıp oradan nasıl kurtaracağını düşünürken tasarladığı tiplerden ikisi de kadındır: Çekirge Zehra ve Tilki Leman. Cingöz'ün kadın versiyonları olan bu kahramanlar pek tutmaz. 1928 yılında *Çekirge Zehra'nın Hârikaları* serisinden sekiz kitap, *Tilki Leman'ın Hârikulâde Maceraları* dizisinden ise beş kitap tesbit edilebilmiştir³⁰. Hepsi de on altı sayfa-lık kısa maceralardır. Server Bedi, aynı yıllarda Kartal İhsan adında bir de polis hafiyesi tipi yaratmayı denemiş-se de başarılı olamamıştır. 1925 yılında yayımlanan *Polis Hafiyesi Kartal İhsan'ın Maceraları* on kitapta kalır. Bu dizinin maceraları da şunlardır: *Kartal Pençesi*, *Baş Kesenler*, *Boğuk Ses*, *Çocukları Çalan*, *Kanlı Esrarkeşler*, *Kâ-*

³⁰ Türkiye'de okuma alışkanlığının yaygınlaşmasında Server Bedi'nin bu romanlarının önemli rolü olduğu muhakkaktır. Tarık Buğra, bir yazısında, çocukluğunda babasının harçlık olarak verdiği beş kuruşları *Cingöz Recai*'lere, *Çekirge Zehra*'lara, *Tilki Leman*'lara yatırdığını, kendi parasına kıyıp aldığı kitabın da Cingöz Recai serisinden *Aynalı Dolap* olduğunu söyler. Bk. Beşir Ayvazoğlu: *Tank Buğra/Güneş Rengi Bir Yiğın Yaparak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995, s. 18

ğithane Faciası, Yeraltındaki Ölü, Altı Parmaklı El, Tekinsiz Ev, Kızıl Çeneli Baş.

Bu kahramanların hiç biri Cingöz'ün yerini dolduramayacak ve Server Bedi, ünlü kahramanının Mehmet Rıza tarafından yakalanmadan önceki bir macerasını anlattığı *Cingöz'ün Esrarı* (1925) adlı üç yüz sayfalık bir kitap yazacaktır. Ardından yine Cingöz'ün yakalanmadan önceki maceralarının anlatıldığı *Sherlock Holmes'a Karşı Cingöz Recai* adını taşıyan on beş kitaplık yeni bir seri.. On altışar sayfalık kısa hikâyelerden oluşan bu seride, Cingöz'ün Serhafiye Mehmet Rıza'nın daveti üzerine İstanbul'a gelen Sherlock Holmes ve arkadaşı Dr. Watson'la mücadeleleri anlatılmaktadır. Server Bedi, 1928 yılında ise Cingöz'ü bilinen özellikleriyle hayata döndürdüğü bir diziye başlar. Bu dizinin *Kanlı Mektup* ve *Üç Buçuk Parmak* adlı kitapları, harf inkılabından önceki son Cingöz Recai'lerdir.

Bir Arsen Lupen uyarlaması olan Cingöz Recai, zengin kötülerden çalıp iyi fakirlere veren kibar bir hırsız, kültürlü, iyi eğitim almış, anadili gibi İngilizce bilen bir serseridir³¹. Zaman zaman dinlenip hayale dalmak için keman çalar³². Sportmendir; hep hareket halinde, yerinde duramayan, her tarafından hayat fışkıran, daha da önemlisi kendi ruhî kabiliyetlerini sürekli kontrol altında tutan bir adamdır. Öldürmeyi sevmez, mecbur kalmadıkça öldürmez. Şeytanî bir kahkaha onun alâmet-i fârikalarından biridir³³. Kendine göre mükemmel bir haberalma

³¹ "Allah 'usta'ya zeval vermesin; fakir fukara onun sayesinde ekmek yiyor. Hırsız diye adı çıkan Cingöz Recai helâl mala dokunmaz. Nerede haram mal varsa onu bulur, hep hayra sarfeder. İyiliği çok sever o". Bk. Server Bedi: *Zeyrek Cinayeti*, s.21

³² "Telefonu kapadı ve zile bastı: "Kemanımı getiriniz!" dedi. sonra Şopen'in noktrünlerinden birini çaldı. Bütün o korkunç hakikatler âleminde kendini kurtararak hayale dalmıştı". Server Bedi: *age.*, s.26

³³ "Telefonda Cingöz'ün kahkahası öttü. Mehmet Rıza bu kahkahayı o kadar iyi tanıdı ki. Alevler içinden çıkan şeytanın kahkahasını andıran bu ses onun bütün hayatında asla unutamayacağı bir şeydi. Bu kahkaha rüyalarına girmişti". Server Bedi: *age.*, s.27

teşkilatı vardır. Teknolojinin en son ürünlerini ilk o kullanır; bir makyaj ustasıdır, istediği an istediği kılığa girebilir. Ve tabii çapkındır. Yiğit ve son derece zeki bir Türk polisi olan Sertaharri Mehmet Rıza, aynı zamanda saygı duyduğu ve takdir ettiği, hatta gerektiğinde koruduğu (*Tatavla Cinayeti* macerasında Mehmet Rıza'yı ölümden kurtarmıştır) baş düşmanıdır. Aslında Mehmet Rıza da Cingöz'e gizli bir hayranlık duyar, hatta onunla zaman zaman işi sonuçlandırdıktan sonra tevkif edeceğini açık açık söyleyerek işbirliği bile yapar. Ne var ki Cingöz her seferinde Mehmet Rıza'nın elinden kurtulmayı başarmaktadır.

Bu arada, Peyami'nin müstear adla polis ve cinayet romanları yazdığı için zaman zaman eleştirildiğini ve küçümsendiğini de hatırlatmak gerekir. Mesela 1935 yılında Nurullah Ataç'ın bu yönde bir yazısı üzerine, Peyami, *Hafta*'daki bir yazısının altına şu notu düşmüştür: "Bir soru: Acaba müstear imza ile polis ve cinayet romanları yazmış olduğum için *Son Posta*'da bana sataşan Nurullah Ataç'a, hayran olduğum muharrirlerin de bu nevi eserler üstünde müstear, hatta öz adlarının bulunduğunu isbat edersem, artık pek bayatlayan ve hiç değeri kalmayan o tarzında ısrar eder durur mu?"³⁴

SERVER BEDİA HANIM'IN ÖLÜMÜ

Peki Server Bedia Hanım, adının oğlu tarafından aşk ve cinayet romanlarında müstear ad olarak kullanılmasını nasıl karşılamıştı, bu romanları okumuş muydu, okumuşsa neler düşünmüştü? Bu konuda hiç bir fikrimiz yok. Hayatı hakkında fazla bilgi edinmek de mümkün olmadı. Acılarla dolu bir ömür süren Server Bedia Hanım,

³⁴ Peyami, sözkonusu notu "Yunus Emre ve genç dostu" başlıklı yazısının altına düşmüştür. Bk. *H*, 16 Son Kânun 1935

Peyami'nin düzensiz yaşayışından ve daldığı koyu bohemden de bir hayli etkilenmiş ve üzülmüş olmalıdır [EK. 2].

Peyami'nin annesini çok sevdiğinden şüphe edilemez. Nitekim bir ankete verdiği cevapta, hayatının en büyük iki acısından birini annesinin ölümünde duyduğunu söyler. Server Bedia Hanım 1931 yılında üremi komasına girerek ölmüş ve Necip Fazıl, "Valide Sultan" dedikleri bu çilekeş kadının trajik ölümüne şahit olmuştur³⁵.

Halıcıoğlu'nda askerliğini yaparken, birgün, gece birliğine dönmek şartıyla izin kopararak soluğu Bâbî-âli'de alan "Genç Şair", Cağaloğlu yokuşundan inerken karşılaştığı Peyami Safa'nın suratını karmakarışık görür ve sebebini sorar. Server Bedia Hanım'ın evde koma halinde yatmakta olduğunu öğrenince arkadaşını yalnız bırakmaması gerektiğini düşünür. Önce Peyami'nin çalıştığı gazeteye, sonra Galata'da bir hana uğrarlar; Necip Fazıl, bir avukat arkadaşının yazıhanesinde saklı sivillerini giydikten sonra Peyami Safa'yla birlikte Server Bedia Hanım'ı ziyarete gider.

Server Bedia Hanım yatağında, gözleri kapalı, esmer teni, elma çürüğü rengine dönmüş, upuzun yatmakta ve yanakları soluma gayretiyle lâstik şırınga gibi boşalıp şişmektedir. Karyolanın altında, Peyami Safa'nın gözden kaçırmayı akıl edemediği bir tas içinde hastadan alınan pıhtılaşmış kan genç şairin dikkatinden kaçmaz.

Üremi komasına giren Server Bedia Hanım'ı muayene eden bütün doktorlar, durumun ümitsiz olduğunu söylemiş ve ayağına yakı, sıcak bez ve kan almayı tavsiye etmişlerdir. Peyami Safa, biraz sonra geleceğini söylediği Fransız doktora soracaklarını not etmek için odasına çekilerek arkadaşını hastayla başbaşa bırakır. Evinde günlerce misafir olduğu halde hepsi hepsi yarım saate sığacak kadar kısa laflarına muhatap olabildiği "müthiş sükût

³⁵ Necip Fazıl: *age.*, s. 111 vd.

ve katlanma timsali bu hanım", Necip Fazıl'a, ölüm döşesinde de, sağlığındaki kadar yalçın görünmüştür. "Evet yalçın; âdeta vahşi denebilecek bir sağlığın ölümle hesaplaşma anında bağladığı ünsiyetsizlik rengi. Bu dünyada ünsiyetsiz ve öbür dünyanın eşliğinde de aynı buzlu hal..."

Necip Fazıl, bunları düşünürken, birden bir tıkırtı işitir, bakar ve tüyleri diken diken olur: Bir kedi, karyolanın altına sokulmuş, çanak içinden hastanın pıhtılı kanını yalamaktadır. Kedi yediği tekmenin ardından ağzında ve bıyıklarında kan damlalarıyla kapıya doğru koşup gözden kaybolur.

Biraz sonra gelen Fransız doktoru da, elindeki kağıttan nota okurcasına sorularını yağdıran Peyami Safa'ya, daha önce yapılan teşhis ve tedavilerin doğru ve durumun ümitsiz olduğunu söyleyerek "Aynı tedbirleri yerine getiriniz ve bekleyiniz!" diyecektir. Necip Fazıl, bu noktadaki "Bekleyiniz!" emrinin müthiş olduğunu söylüyor.

"Hastanın nefes alma zoruyla inip çıkan, çukurlaşıp kabaran yanakları gittikçe yavaşlar ve oluk oluk kan gelen bir yaraya sigara kağıdı yapıştırırcasına alınan her tedbire sanki gülerken, bu vahşet içinde dikkat çekici manzara Genç Şairi öyle bir büyüledi ki, görünmez bir el göğsüne dayanıp ona "Kaç, durma!" diye seslene dursun, başka bir el arkasına dayanıp "Gidemezsin, bu cazibeden kurtulamazsın, mihlanacak ve burada kalacaksın!" emrini verdi. Ve Genç Şair, belki bir hafta, gazı bitip de isler içinde yalnız fitili yanan ve bir türlü sönmeyen idare lâmbası hastanın evinde kaldı."

İki gün sonra, hastanın zehirli kanını içen kedi, gözlerine birer beyaz perde inmiş halde görünür ve "Bakın içtiğim kandan ne hale geldim!" dercesine acı acı miyavladıktan sonra gizli bir köşede can vermek üzere basıp gider. Necip Fazıl'ı hayrete düşüren bir başka olay da, komşu Ermeni dilberinin hastaya yardım bahanesiyle, hemen hemen gecelik kılığı içinde gelip gitmesidir. Her gidiş gelişinde daha açık saçık ortalıkta dört dönen kadın yüzünden, "Genç Şair, en ciddi yerde gülme, en acıklı

manzara karşısında tükürme, en ulvî vecd noktasında sövme telkin eden canavar nefsin, ölü başında şehvet telkin edici bu halinden dudaklarını ısırdı, durdu".

Necip Fazıl, bu sırrı her şey olup bittikten, ölü gömüldükten ve bohem hayatına tekrar dönüldükten sonra Peyami'ye açınca onun da aynı duygu içinde, şeytanı kovmaya çalışmış olduğunu öğrenir. Peyami, "Sorma şairim, sorma" der, "ne karanlık ve tezatlı iklimleri var ruhumuzun!"

Peyami Safa artık yapayalnızdır³⁶.

EK. 1

KALDIRIM ÇOCUKLARI

BTR, s. 93 vd.

"Şapkamın kenarını gözlerimin üstüne indirdim, pardösümün geniş eteklerini bir harmaniye gibi vücuduma sımsıkı doladım, ellerimi divan durur gibi önümde kavuşturdum, kendi kendime sarıldım ve yürüdüm.

"Gece yarısından sonra üçüncü saat.

"Beyoğlu kaldırımlarındayım. Ağır ağır yürüyorum. Caddenin kenar çizgileri bir makas ağzı gibi açılarak bana doğru geliyorlar. Arasıra sendeliyorum. Bir tesbihin taneleri gibi havaya dizili ışıklar, ben sendeledikçe, sallanıyorlar; bazı tesbih kopuyor ve taneler düşüyor. Duvarlara çarpıyorum. Söylemeğe ne hacet? Sarhoşum.

"Duvarlara, sersemelere, sarhoşlara ve uyku sersemlerine çarpıyorum.

"Ne yürüyüş, enfes! Ben, gece yarısı, kaldırımlara bayılırım. Gece yarısı kaldırımların hürriyetine, kimsesizliğine vurgunum. Ben de kimsesiz ve hürüm, ben de kaldırım çocuğuyum.

"Hey!.. Bütün hayatım onların üstünde geçti, onların, kaldırımların üstünde, bütün hülyalarımı onların üstünde kurdum; o hülyalar, ki hiç biri olmadı; fakat ben severim onları, kaldırımları.

³⁶ Rasih Nuri İleri, Server Bedia Hanım'ın "Dino"ların (Ârif ve Abidin Dino) evinde ve elinde öldüğünü söylüyor. Bk. Arif Dino: *Çok Yaşasın Ölümler*, Adam Yayınları, İstanbul 1985, s.13. Ancak Necip Fazıl'ın hatıralarında, şahit olduğu ölüm hadisesinin Dino'ların evinde olduğuna dair bir kayıt yoktur.

"Onların üstünde evimde gibiyim. Gelip geçen bütün insanlar misafirimdirler, sanki bahçemde geziyorlar. Bütün dükkânlar ve binalar kendi malım. Ve onları veriyorum, isteyenlere, hırslılara ve mal düşkünlerine. Bana yalnız kaldırımları bıraksınlar, yetişir.

"Gece yarısından sonra yoldaşlarım pek kibar şeyler değillerdir; arabacılar, şoförler, sefiller ve köpekler.

"Gece yarısından sonra kaldırımlarda uyumak için kuru bir parça yer arıyan etsiz ve tüysüz, kuyrukları bile tüysüz, vücutları uzun ve karınları çukur, sıska ve sessiz, filozof ve mütevekkil, aç ve yorgun köpekleri bilir misiniz? Onları ben pek iyi tanırım, onların hayatı benim hayatımdır ve bu en güzel hayattır, inanınız.

"İnanınız ki en cesur yaşayan biziz; üç büyük korku bizde yoktur: Sefalet, hastalık, ölüm korkusu. Bu en büyük üç zaaftan kurtulduk. Biz, kaldırım çocukları ve kaldırım köpekleri, insanların ve hayvanların en kuvvetlisiyiz. Ölümden korkmuyoruz ki hastalıktan korkalım, hastalıktan korkmuyoruz ki sefaletten korkalım, sefaletten korkmuyoruz ki, dolgun bir karın sıvamak ihtiyacıyla hâmlerimizin önünde elpençe divan duralım ve onlara "Afiyeti devleti nasıldır efendim?" diye soralım.

"Biz kendi kendimize sorarız:

"- Afiyeti devletiniz nasıldır efendimiz?

"Ve kendi kendimize cevap veririz:

"- Hep öyle, hep öyle, hep öyle!

"Hep öyle ne demek?

"İyi mi? Fena mı? Bilmiyoruz. İyi olmadık ki fena olup olmadığımızı bilelim. Demek fena da değiliz. Fena olmamak iyidir, öyle ise iyi gibiyiz. İyi veya fena, biz hürüz.

"Gece yarısı kaldırımların üstünde esen hürriyetin rüzgârıdır.

"Ah, biz o rüzgârı severiz; binbir ihtiyaçla yüzleri yanan kaldırım çocukları, o rüzgârla hırslarımızı soğuturuz.

"Hey!.. Kaldırımların üstünde ne güzel bağırlır ve şarkı söylenir; kaldırımların üstünde ne güzel yıldızlara bakılır: arkadaşlarla ne coşkun kahkahalar fırlatılır ve yalnızken ve ağır ağır yürürken, için için ne güzel ağlanır!

"Yağmurlu havalarda kaldırımlar ne güzeldirler, rügan gibi parlarlar. Orada gölgemizi görürüz, ruhumuzu sürükleyen iskeletimizin gölgesini; ve ıslanmak ne iyidir, harap olmak, sırlıslık ve karmakarışık, vıcık vıcık, büzülmüş, tortop, allak bullak ve perişan olmak.

"Kaldırımlarda ayaklar boş ve baş doludur. Baş.. Ah... Başımız. Biz, kaldırım çocuklarının başı... Orada nağmeler ve mısralar,

hayaller ve resimler, hatıralar ve ümitler doludur. Öyle hâtıralar ki asla tekerrür, öyle ümitler ki asla tahakkuk etmeyeceklerdir. Bunları biraz hissederiz, bunun için o hâtıralarımız ve ümitlerimiz çok azizdirler.

"Gece yarısı, kaldırımlarda, yolun sonlarına bakarak her gece bir mucize bekledik. Gök kubbesi veya yeryüzü çatlayacak, kürenin gizli dolaplarından bizim hazinemiz doğacak, diye, bekledik.

"Fakat bu hayal de kavuşulan arzular gibi fânî değildir ve mademki asla tahakkuk etmeyecek, ebedîdir.

"Mefkûremiz edebîdir. Kavuşulamayacak mefkûre. Kavuşulacak olduktan sonra mefkûre kendi kendisi olmaktan çıkar.

"Kaldırımlar mefkûreye edebî iştîyakın yataklarıdır. İkisi de uzundur ve namütenahidir; emel ve yol.

"Ve böyle yürürüz, ve böyle gideriz.

"Nereye?

"Kim bilir?

"Nereye gittiğini kim bilir?

"İşe, eve, kadına, hastaya, arkadaşa, anaya, babaya, oğula, vazifeye, iyiliğe, kötülüğe, mefkûreye veya hakikate gidenler, daha ileride nereye gidiyorsunuz?

"Yolun başında ve sonunda cahiliz.

"Bilmiyoruz.

"Ver bir cığara. Bir tane mi var? Kes yarısını ver. Yakalım. Kibritin alevinde senin ve benim ey kaldırım çocukları sarı, yeşil yüzlerimiz belirip sönüyor. Ah, gözlerimiz... Herkesin bakmaktan korktuğu ve gözlerini kaçırdığı gözlerimiz...

"Bir bardak çay içmek için şu elektrikleri göz kamaştıran dükkâna girelim. Orada, bizden bir çok insanlar var, bir millet var: Ruslar, İhtilâlden sonra tam bir kaldırım milleti. Ne kadar da benzeşiyoruz! Aziz dilenci arkadaşlar, bir bakışta birbirimizi tanıyoruz.

"Bir bardak çay, haydi, yarına kuvvetli çıkmak için bir bardak çay.

"Yarın gece gene burdayız, bu kaldırımlarda...

"Ve sabahlara kadar...

"Ve gene şapkamın kenarını gözlerimin üstüne indirerek, pardesümün geniş eteklerini bir harmaniye gibi vücuduma sımsıkı dolayarak, kendi kendime sarılarak.

"Yarın gece.

"Ve her gece.

"Buradayım, buradayız; ben, sen, o, biz, bütün kaldırım çocukları.

"Allahaısmarladık! Yarın gece!"

EK. 2

1920'LERDE PEYAMİ SAFA

Peyami'nin 1920'lerde yaşadığı bohem hayatı hakkında sarıh bir fikir verdiği için Halit Fahri'nin *Edebiyatçılar Çevremde* (s.33-36) adlı eserinden onunla ilgili bölümü sunuyoruz:

Otuz yıldan fazla oluyor. Avukat Suat Tahsin, arkadaşı Kemal Refik'le *Hareket* isminde bir gazete çıkarıyordu. O tarihte, hem o gazete idarehanesinde, hem akşamları Beyoğlu'nda bir birahane Peyami ile sık sık buluşuyorduk. Peyami *Hareket*'te Hamdullah Suphi'ye hücum eden birtakım makaleleri sıralıyordu. Çünkü birisine çatmadan yazı hayatında rahat edemezdi. Bunlardan en hazini, Ahmet Haşim aleyhindeki insafsızca yazısıdır. Ne ise, geçelim. Akşamları *Hareket* idarehanesinden çıktıktan sonra Peyami'yi Beyoğlu'ndaki içki masasından ayıramaz olmuştum. Acıyordum haline. Fakat dikkat ediyordum ki, Peyami gündüzleri bir uykuda yürür hali almakta idi. Nihayet bir akşam karar verdim ve Galatasaray Lisesi'nden biraz ötede olan pasajdaki birahane -ismi galiba Anadolu Birahanesi idi- Peyami'nin karşısına dikildim. Birkaç kadeh yuvarlamış, garsona yenisini ısmarlamakta idi.

-Kalk! dedim.

-Nereye?

-Eve gideceksin.

-Sana ne oluyor?

-İşte böyle! Annen merak eder. Kalk.

Zorla koluna girdim. Mukavemet edecek hali yoktu. Beyoğlu caddesinden o somurarak, ben için için üzülerek yola koyulduk. Böylece sokakları döne dolaşa en sonunda annesi ile oturduğu Firuzağa'daki evinin karşısına gelebilmiştik. İki katlı apartmanın alt katında idi dairesi. Biz uzakta, karşıdayız. Orta taraf bir meydan ve çamur deryası.

Peyami birden beni dürttü.

-Geldik işte. Sen git artık.

-Hayır, dedim, kapıya kadar geleceğim. Seni içeriye sokmadan dönmem.

-E, yeter artık, ben çocuk değilim.

Kolumdan sıyrıldı ve bata çıka evinin kapısına vardı. Bir an sonra kapı açıldı ve Peyami içeriye girdi. Ferahlamıştım.

Ertesi gün ikindiye doğru tekrar matbaada gördüm onu. Yeşil örtülü masanın üstüne kapanmış uyukluyor gibi idi. Dürttüm.

-Peyami, hasta mısın? dedim.

Başını kaldırdı, yüzü sapsarı, hiddetle:

-Hayır, diye bağırdı, uykusuzum.

-Neden? Hani dün gece...

-Dün gece hiç yatağa girmedim. Duhamel'in romanını okudum sabaha kadar.

Tepem attı:

-Okuduğunu anladın mı? Yazık ediyorsun kendine. İnsan o kafa ile...

Peyami'yi o gün daha iyi anladığımı sanıyorum. İnadı onuru kadar çetindi.

O yıl Şişli'de Papadanyal apartmanında oturuyordum. Bir gece saat yirmi üçe doğru bizim kapı çalındı. Açtık. Hepsi dostlar. Peyami başta, sonra Çallı İbrahim, Elif Naci, Eşref Şefik ve mühendis olduğunu söyledikleri ismini hatırlamadığım bir genç.

Çallı'nın elinde bir kiloluk rakı şişesi vardı. Kelimeleri ayıra ayıra o kendine mahsus konuşması ile:

-Peyami burada olduğunu söyledi. Gidelim Halit Fahri'ye dedim. Birahaneden doğruca geldik.

-Safa geldiniz.

Hemen bir sofraya kurduk. Sohbet, neşe, kahkaha. Fakat Peyami artık içkiye dayanamıyordu. Çallı ile at başı beraber gitmek istiyordu.

Elif Naci ile aralarında lüzumsuz bir parti münakaşası da geçti. Bunun neticesi pek de iyi olmadı.

Bir aralık nasıl oldu anlamadım. Peyamicik bir nutuk çekmek hevesine kapıldı ve hemen sallanarak iskemlenin üstüne çıktı. "Bizler, dostlar..." diye bir şeyler söyledi, arkasından eğildi. Sanki Eşref Şefik'e kendisinin de güçlü bir sporcu olabileceğini anlatmak ister gibi boş bir iskemleyi kaldırdı. Fakat iskemleyi tek eli ile biraz kaldırması ile düşürmesi bir oldu. İskemlenin bacağı yakında oturan Elif Naci'nin küüt diye kafasına indi. Biz hepimiz taş kesildik. Elif Naci yalnız şunu söyledi:

-Biliyorum, bu kafam bir gün Peyami'nin elinde patlayacak.

*Peyami'nin yakın dostu Namık İsmail tarafından yapılmış
karakalem portresi (Ötüken Neşriyat koleksiyonu)*

YEDİNCİ BÖLÜM

RESSAMLAR ARASINDA

Eğer orada bizim görüşümüze tıpatıp uyan bir eser varsa
kötüdür. Çünkü aynı şeyi görmek hassası aynada,
fotoğrafta ve öküze vardır. Bizim gibi görmeyen dostum
D Grubu'nun gözlerinden öperim.

Peyami Safa

RESSAM DOSTLAR

PEYAMİ SAFA'nın resimle ilgisi çocukluğunda başlar. Elif Naci, hâtıralarında, Vefa İdâdîsi'nde okurken resim hocaları Şevket Dağ'dan -kendisi beş altıyı geçemezken- Peyami'nin her zaman tam numara aldığını yazmıştır¹. Ancak, belki de hayat şartları yüzünden resimde ısrar edemeyen Peyami Safa'nın yakın dostları arasında ressamlar her zaman hatırı sayılır bir yekûn tutar; İbrahim Çallı, Namık İsmail ve D Grubu'nun bütün mensupları, yani Abidin Dino, Cemal Tollu, Elif Naci, Zühtü Müridoğlu, Zeki Faik İzer ve Nurullah Berk, Peyami'nin dostlarıdır. Güzel Sanatlar Birliği'nin Edebiyat Kısmı Umumî Katibi olarak görev yaparken de, bu birliğin ressam üyeleriyle içli dışlı olan Peyami Safa, zaman zaman resim eleştirileri de yazmış, yeni yönelişleri genellikle desteklemiştir. 1931 yılında açılan ve büyük yankılar uyandıran 4. Müstakiller Sergisi'yle ilgili önemli değerlendirmeler yazılarından birini de o yazar. Sergiye katılan

¹ Elif Naci: "Anılardan damlalar/Ölümünün yıldönümünde Peyami Safa", *Milliyet Sanat*, 5 Haziran 1980

ressamlar, Peyami Safa'ya göre bir arayış içindedirler, ancak bu arayışlar, Mahmut Cuda'nın natürmortlarında olduğu gibi, zaman zaman âni buluşlara dönüşebilmektedir. Şeref Akdik, kendine aşırı güvenen, arayış merhalesini geçmiş bir sanatçıdır ve mekanik olarak kendini tekrarlamaktadır. Hâle Âsaf ise, Peyami'ye göre, Müstakiller içinde ayrı bir yere sahiptir ve dünya çapında bir ressam sayılmalıdır².

İbrahim Çallı, daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, Peyami'nin yakın arkadaşlarından biridir. *Bir Tereddüdün Romanı*'nda -büyük ihtimalle- onun atölyesinde yaşadıkları bir "bohem" gecesi anlatılmıştır. O gece resim hakkındaki konuşmaları ironik bir üslupla aktarılır:

"Büyük bir binanın denize bakan bu odası, ölçülmüş ve düşünülmüş bir karışıklık içinde, rahat ve zarif döşenmişti. İçeriye girer girmez hemen sustular ve atelye sahibinin yeni yaptığı resimler karşısında büyük bir ciddiyetle durdular. Hâlâ bırakmadıkları ud, keman, içki şişeleri ve meze paketleri bir an evvelki şahsiyetlerinin gülünç birer sembolü halinde, ellerinde sallanıyordu.

Resme yaklaşıyor, duruyor, bir iki adım geri çekiliyor, duruyor, gözlerini süzüyor, başlarını sağ ve sol omuzları üstüne eğiyor ve uzun süren tetkik dakikaları içinde bir tek söz, iki üç tenkit kelimesi mırıldanıyorlardı:

'Güzel. Şu teknenin üstüne düşen güneş damlası çok kuvvetli. Fevkalâde. (Birkaç adım geriye çekilerek) fevkalâde. (Birbirlerinin takdirlerine karşı itimatsızlıklarını hesap ederek, tekit için) hakikaten fevkalâde. Yalnız şu uzaklıklar..

'Daha bitirmedim.

Ve o kadar sakin, ciddî konuşuyorlar ki, onları gören yabancı bir bakış, atelyenin eşliğinde geçirdikleri büyük istihaleye inanmaz.

Sonra ağır ağır koltuklara yerleştiler ve ellerindekini bıraktılar. Hepsi düşünceliydi. Hizmetçi muntazam bir içki sofrası hazırlamak için paketleri toplayıp giderken aralarında bir sanat bahsi açıldı. Yunan sanatı, Rönesans ve bugünküler arasında her vakit yaptıkları mukayesenin teferruatında harikulâde mükemmel bir ta-

² Sezer Tansuğ: *Çağdaş Türk Sanatı*, s.169

hatturla konuşuyorlardı. Kitaplar açtılar, albümlere baktılar ve deliller getirdiler"³.

D GRUBU

Türkiye’de resimle ilgili gelişmeleri yakından takip eden ve başta Elif Naci olmak üzere, ressam arkadaşlarıyla birlikte İstanbul’da standartlara uygun resim galerileri açılması için mücadele veren Peyamî Safa, 1933 yılında bir araya gelen ve aynı yılın Eylül ayında, Narmanlı Yurdu’ndaki bir şapkacı dükkânında ilk sergisini açan D Grubu’nu da hararetle desteklemiştir. Ressam Zeki Faik İzer’in Cihangir’deki evinde toplanan altı sanatçı, Abidin Dino, Cemal Tollu, Elif Naci, heykeltıraş Zühtü Müridoğlu, Zeki Faik ve Nurullah Berk, Türk resmine yeni bir yön verecek bir sanat birliği kurma ihtiyacı üzerinde anlaşmış ve Nurullah Berk’in teklifiyle, Türkiye’de resimle ilgili olarak kurulmuş dördüncü birlik olduğu için alfabenin dördüncü harfini isim olarak almayı uygun bulmuşlardır. Hemen o gün karar verilir ve Avrupa’daki etüd yıllarında yapılmış desenler biraraya getirilerek bir sergi açılır. Bir kısmı vitrine, bir kısmı da dükkânın içindeki asma kata dizilen resimler arasında, desenlerden başka, gravürler, suluboyalar, pasteller, heykeller, hatta bazı klasik eserlerden büyük bir titizlikle yapılmış kopyalar da vardır. D Grubu’nun 1933’te getirdiği sanat anlayışı, grubun isim babasının, yani Nurullah Berk’in ifadesiyle "eserlere şöylece bakıveren sathî görüşlüler için, ihtilalci bir karakter" taşıyordu. Klasiklerden yapılmış birkaç kopya istisna edilirse, sergi geniş kütleleri arayan ve ilk bakışta kaba görünen kübist ve konstrüktivist denemelerle soyut veya sürrealist araştırmalardan oluşuyordu. Hoş olan, sevimliye, hikâyeye, tabiate, fotoğrafiik sadakate âdeta düşman, doğrudan doğruya spekülâtif bir görü-

³ BTR, s.84

şün ürünleri olan bu desenler, son otuz yıllık Batiresmini birden Beyoğlu caddesinin ortasına sererek hayret ve hatta dehşet uyandırmıştı. O zamana kadar modern diye bilinen resim, geniş fırça vuruşlarından, çiğ veya parlak renklerden, gevşek ve hacimsiz bir desenden ileri geçmiyordu. Dergi ve gazetelerinden son sanat anlayışlarını öğrenmiş olanlar bu araştırmaları ilk defa gözleriyle görüyorlardı. Modern resmin, otuz yıl önce Avrupa'da uyandırdığı tepkiler, 1933'te İstanbul'da ilk D Grubu sergisi ile takrarlanmış ve "Türk sanatında beliren bu inkılap, bir isyan ve ihtilal şeklini almıştı"⁴.

Bu sanatçıların hepsiyle dostluk ilişkileri bulunan Peyami Safa, D Grubu'nun hazırlanış safhasında da ilgilendiği muhakkak olan ilk sergisinin kataloğuna aşağıdaki övücü takdim yazısını yazmıştır:

D Grubu manga değil.

Ne sağa çark, ne sola.

Ne de başçavuş.

Kendi mihferi etrafında dönen altı kafa; altı çift göz ki madenin üstüne de, içine de bakıyor ve ölüde bile gizlenen canı arıyor gibidir.

Yeni resim değil bu;

Avrupalı, yahut yerli resim de değil. -Resim.

Ne Delacroix, ne Cezanne, ne Manet,

ne Monet, ne Pissarro, ne Picasso.

Hayır; Abidin, Cemal, Nurullah, Naci, Zeki, Zühtü.

Ne ekol, ne akide. Âtileri bir kelime: Resim.

Ayna, öküz ve fotoğraf aynı şeyi görürler.

Hiç bir insan başka bir insanla aynı şeyi göremez. Hatta bir anda gördüğünü başka bir anda bile göremez.

Heracleite aynı suda iki defa banyo yapılamayacağını söylemiyor mu? Bir göz de aynı şeyi iki defa göremez. Nazariye yapmıyorum. Bilinen şeyler. D Grubu'nun altı ayrı bakışı olduğunu bir ke-re daha söylemek istedim. Bu müseddesin dillerini birbirine bağ-

⁴ Nurullah Berk: *Sanat Konuşmaları*, s.78 vd.

layan hiç bir şey yok mu? Olacak. Yahut bir benzol formülü çıkarabilirsiniz. En tabiielerini alalım: Arkadaşlık. Bir çağdan olmak ve ressam olmak.

Hatta bazı estetik bağlar da bulunabilir.

Fakat, aman.... Söze ve nazariyeye düşmeyelim ve buyrun, sergiyi gezelim.

Eğer orada bizim görüşümüze tıpatıp uyan bir eser varsa kötüdür. Çünkü aynı şeyi görmek hassası aynada, fotoğrafta ve öküze vardır. Bizim gibi görmeyen dostum D Grubu'nun gözlelerinden öperim⁵.

Elif Naci

Peyami Safa'nın, D Grubu ressamlarından Elif Naci'yle arkadaşlığının Vefa Lisesi yıllarında başladığı üzerinde daha önce durmuştuk. Okul dışında da devam eden bu yakınlık, son yıllarda araları biraz açılmışsa da, sonuna kadar devam etmiştir. *Türk Düşüncesi*'nde de resim konusunda sürekli yazılar yazan Elif Naci'nin Şubat 1954'te Galatasaray Lisesi'nde açılan retrospektif sergisinin broşüründe yer alan şu yazı, Peyami Safa'nın duygularını çok açık bir biçimde yansıtmaktadır:

"Elif Naci'yi kırk yıl önce Vefa Lisesi'nin ilk sınıflarında tanıdım. O zaman da ressamdı, ressam ve şair. Bu kırk yılın beraber yaşadığımız sayısız ümit, endişe, keder ve sevinç anlarında onun daima titreyen kalbile kalbim arasındaki yakınlığın tarihinden minicik bir hülâsa çıkarmak imkânsızlığının yanında, bir kartvizitin üzerine bir roman sığdırmak zorluğu hiç kalır. Şimdi olduğu gibi, gözlerim dolacak ve birbirinin içinden fışkıran hâtıra anlarının sür'atle zincirlenmesini takipten âciz kalan kalemim, elimde, bu geçit resminin seyircisi gibi, donacak.

Ne söylüyeyim Naci? Bu hâtıra kıyametinin içinden hangilerini ve nasıl seçeyim de, senin güzelliğe karşı çocukluğundan beri duyduğun kara sevdanın tarihini birkaç satıra sığdırayım? Buna imkân yok. Yalnız şunu söyleyebilirim: Sen hiç bir aile serveti ve devlet yardımı olmadan, vefasız Akademi'nin takım takım Avru-

⁵ *D Grubu Sergisi Broşürü*, İstanbul 1933

pa'ya gönderdiği talebeler arasında da bulunmadan, hiç bir kimseye hiç bir minnet borçlanmadan kendi kendini yaratmış insansın. Ben senin yirmi beş, otuz yıl önce, daha dünyada non-figüratif resmin bile adı yokken "Senfoni" adını verdiğin denemelerinde mücerret resmin imkânlarını nasıl bir humma ile aradığını bilirim. Sen Avrupa'ya gidenlerin hepsinden fazla XX. yüzyılın sanat buharanlarını yaşamış ve istikametlerini anlamıştın. Fakat geçmişin hiç bir zaman geçmeyen ebedî değerlerine sadık kalmasını da bildin.

Zamanın hiç bir bölümünde hapsedilmesine imkân olmayan güzelin ebedî tarafını daima sevdin ve onu görmek için, Avrupa'nın klasik veya avant-garde ressamlarından hiç birinin gözlerine muhtaç olmadın. Kendi bakışların yetti.

Bu, senin birçoklarından fazla kendi kendin, birçoklarından fazla Türk ve birçoklarından fazla gerçek sanatkâr oluşunun delilidir. Şimdi gözlerim, odamın en yüksek yerine asılı senin bir tablonun içinden nerelere kadar uzanıyor, bir bilsen..

Sergini sabırsızlıkla bekliyorum. Orada, nasıl doğduğunu, nasıl geliştiğini, korkunç hayat engellerine rağmen nasıl serpilip yükseldiğini adım adım takip ettiğim büyük şahsiyetinin en yeni irtifasını ve işkenceler içinde geçmiş hayatımızın son mükâfatlarından biri olacak bir zaferin derin haz anlarını yaşamağa hazırlanıyorum. Seni böyle bir ümidin içinde kucaklarım, Naci, sevgili kardeşim".⁶

Elif Naci ise, dostunun ölümünün ondokuzuncu yılı münasebetiyle yazdığı yazıda, kendince meziyetlerini sıraladıktan sonra, geçirdiği büyük hastalığın Peyami Safa'da aşâğılık duygusuna yol açtığını ve bu yüzden "ters, huysuz, saldırgan" bir adam haline geldiğini yazmıştır. Ne kadar geçimsiz olduğunu isbat etmek için Ahmet Haşim'le -daha önce anlattığımız- polemîği de hatırlatan Elif Naci'nin yazdıkları ilginçtir:

"Okuldan sonra Bâbîâlî'de de buluştuk. Aynı gazetelerde beraber çalıştık. İşten çıkınca aynı meyhanelerde beraber çektik kafaları. Aramızdan su sızmayan bir arkadaşlıktı bu. Pek çok düşünce ayrılığı, ama gönül birliği içinde geçti yıllar. Gün geldi ki artık öteye beriye çatmadan yazı yazamaz, rahat edemez, nefes alamaz olmuştu. Çatmadığı tek kişi bendim. Onun gözünde herkes komü-

⁶ TD, C.I, Sayı 3, Şubat 1954

nistti. Yüksek sesle Shakespeare'den tiradlar okumaktan hoşlanırdı. Arasına da:

'Horasyo, bana birşey söyle!' derdi. Ben de:

'Ne söyleyeyim efendimiz? Politikadan vazgeç, beceremiyorsun, yüzüne gözüne bulaştırıyorsun' derdim. Galiba ben 'Hamlet' dedikçe o 'Hamle et!' anlamış olacak.

Uzun yıllar beni herkesten ayırıp aklayan Peyami Safa, nihayet birgün beni de hakladı. 29 Ekim 1950 günü Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bir resmi diline dolayıp bununla hiç ilgisi olmayan saçma bir benzetme ile 'Atatürk'ün kafasına Stalin'i yerleştirmek için patrondan kaç para aldın?' demez mi? Unutulmaz ve dayanılmaz, kendimi güç zaptettiğim bu hakarete karşı sıska vücuduna bakarak selamı sabahı kesmekten başka bir şey yapamamıştım. Nasıl ince bir yerimden vurulmuş olduğumu okurlarım anlayacaklar ve belki de ters gelecek bu satırlardan ötürü bağışlayacaklardır beni. Kimbilir, sağ olsaydı o da bu yazımı okuduktan sonra 'Sen de mi Brütüs?' diyebilirdi."⁷

NAMİK İSMAİL

Peyami Safa'nın ressam dostlarından biri de, son devrin hattatlarından İsmail Zühtü Efendi'nin oğlu Namık İsmail (1890-1935)'dir. Sosyalist geçmişi bulunan ve 1919 yılında Osmanlı sosyalistlerince yayımlanan *Kurtuluş* dergisinde "Sanat ve Sosyalizm" konulu yazılar yazan Namık İsmail, karakalem bir portresini de yaptığı Peyami Safa'yı "lâubâllilikten ürperen sayılı adamlardan biri" olduğu ve "içeri benliği büyük sanatkâr itiş kakışlarıyla tıka basa dolu olduğu halde, şuurunun kontrolünden ve iradesinin freninden hiç bir serkeş duygu, başıboş insiyak, serseri heyecan kaçıp da yüksek bir ses, bir çılgılık, patavatsız bir jest, savruk bir eda, gayriihtiyarî taşkın bir ifade şeklinde dışarıya boşalmadığı" için cezbetmiştir.

⁷ Elif Naci: a.y. Elif Naci'nin sözünü ettiği, 29 Ekim 1950 tarihli *Cumhuriyet*'te yayımlanan Atatürk portresine baktık, doğrusu, Stalin'e benzete-medik. Peyami Safa'nın niçin böyle bir vehme kapıldığını bugün açıklayabilmek çok zordur.

Bütün ilcalarına ve ihtiraslarına gem vurmaya başaran Namık İsmail, Peyami Safa'ya göre, bizde klasik bir hüviyet taşıyan ve meczup derviş tipini andıran dağınık, derbeder, âvâre, saçları ve tırnakları uzun, pis, ayyaş, densiz, düzensiz, bohem sanatkâr tipini yıkmıştı. Bu bakımdan yeni nesillere ideal bir örnek teşkil eden "rabıtalı adam" sınıfının en yüksek haddini temsil ediyordu. Mazbut ve derlitoplu şahsiyetiyle, iradesiz, yılışık ve lâubali sanat muhitimize ve sanat mektebine, yani müdürlük yaptığı Güzel Sanatlar Akademisi'ne kıyam vererek tam bir Avrupa nizamı getirmişti⁸. Peyami Safa, bu görüşlerini Namık İsmail'in ölümü vesilesiyle söylediği bir nutukta da geniş bir biçimde açıkladı⁹.

YENİLER VE PEYAMI SAFA

Peyami Safa, D Grubu'nu ne kadar savunmuşsa, ilk sergilerini 1941 yılında Beyoğlu'ndaki Matbuat Birliği binasında açan Yeniler Grubu'na da o kadar karşı çıkmıştır. İstanbul'da yaşama mücadelesini limanlarda veren insanlara karşı ilgi duyan ve bu ilk sergilerini "liman" konusunu ele alan grup, D Grubu'ndan ayrılan Abidin Dino, Haşmet Akal, Turgut Atalay, Mümtaz Yener, Faruk Morel, Agob Arad, Avni Arbaş, Selim Turan, Nejat Melih Devrim, fotoğrafçı olarak da İlhan Arakon'dan oluşuyordu. Leopold Levy'nin desteğini de kazanan bu sanatçılar, D Grubu'nun biçimciliğine karşı, sosyal muhtevanın önemini vurgulamak istemişlerdir. Peyami'nin dostlarından Hilmi Ziya ve Mustafa Şekip Tunç, bu hareketi desteklerler. Orhan Seyfi Orhon ve Peyami Safa'nın tepki gösterdikleri hareket, Ahmet Hamdi Başar ve Fikret Âdil tarafından hararetle savunulacaktır¹⁰. Bununla be-

⁸ "Namık İsmail", *H*, 9 Eylül 1935

⁹ Zeynep Rona: Namık İsmail, *Yapı Kredi Yayınları Türk Ressamları Dizisi 1*, İstanbul 1992, s. 41-42

¹⁰ Sezer Tansuğ: *age.*, s.227; Hilmi Ziya: *Resim ve Cemiyet*, İstanbul 1942

raber Peyami Yeniler'in 1946'da İsmail Oygar Galerisi'nde açtıkları sergiden övgüyle söz etmiştir.¹¹

Yeniler'e, verdikleri "sol" mesajlar dolayısıyla karşı çıkan Peyami Safa, 1950'lerde, diğer alanlardaki görüşlerine paralel olarak, resimde Doğu-Batı Sentezi'ni savunmaya başlar. Bu konudaki görüşlerini, Eylül 1954'te İstanbul'da gerçekleştirilen Milletlerarası V. Sanat Tenkitçileri Kongresi vesilesiyle *Türk Düşüncesi*'nde açıklama fırsatı bulmuştur. Bu kongre çerçevesinde düzenlenen Afiş ve Resim Müsabakası sergisi, İstanbul'a gelen sanat tenkitçilerine gösterilir. Jüride yer alan P. Fierens, L.Venturi, Herbert Read, resimlere şöyle bir göz gezdirdikten sonra kararlarını verir ve ömründe eline ilk defa yağlıboya fırçasını alıp yaptığı resimle bu müsabakaya katılan Aliye Berger'in tablosunu birinci olarak ilan ederler. Halbuki yarışmaya katılanların çoğu kongreyi düzenleyen ressamı ve Akademi hocalarıdır; sonuca fena halde içerler ve hep birden itiraz eder, yazılar yazarlar. Peyami Safa, bu hadiseyi *Türk Resmi* başlıklı yazısında değerlendirmiştir:

"TÜRK RESMİ"

Türk resmi, ilk defa Avrupa sanat tenkitçisinden not ve derece aldı. Milletlerarası çarşı ölçülerine göre yapılan bu eleştirmeden çıkan netice, sanat çevrelerinin yerleşmiş değerlendirme sistemini epeyce sarstı ve yepyeni bir değer nizamı kurmak teklifi karşısında bıraktı.

Avrupa sanat tenkitçileri, Güzel Sanatlar Akademisi'nde batı resminin temsilcileri olmak iddiasında bulunan bazı arkadaşlarımızın birer Matisse, Dufy ve Lothe kopyacısı oldukları hükmüne varmışlar. Fakat Matisse'in bazı eserlerinde bile Türk motifleri olduğu halde Türk geçinen bu ressamların eserlerinde hiç bir millî iz bulunmamasına şaşmışlar.

¹¹ Sezer Tansuğ: *age.*, s.228

Hemen söylemeliyim ki, müsabakaya giren eserler arasında, halis Türk motiflerini modern Batı anlayışı ve tekniği ile birleştirerek yeni bir terkibe kavuşturan Elif Naci'nin bir tek resmi yoktu. Olsaydı, sergide hiç değilse bir Türk ressamı, Avrupalı tenkitçinin gözünde, Türk ve orijinal olmamak suçundan kurtulacaktı.

Ben sergiyi gezdim. Evvela Yapı ve Kredi Bankası, müsabakaya girmek isteyenleri istihsal konusunda eser vermek gibi, yaratıcılığın prensibine aykırı bir tahdit şartı altında bırakmış. Bizde solculuğun köycülüğü bu saf memleket realitesinden bıkkınlık verecek derecede propaganda vasıtası haline getirmesinin Avrupalı tenkitçi üzerindeki fena tesiri besbelli. Fatma Aliye Berger'in birinciliği kazanan tablosu, istihsal mevzuunda olmadığı, yani müsabaka şartlarına aykırı olduğu halde nasıl müsabakaya girebilmiş? Bu da anlaşılmaz bir nokta.

Sanatta 'gerçekçilik' etiketi altında milletin ruhuna yabancı ideolojileri sokuşturmak isteyenlerin dillerine doladıkları Avrupa karşısında aldıkları notun sıfırdan üstün olmadığı anlaşıldı. Avrupa resminin büyük elçileri rolüne çıkan bazı değerli Akademi hocalarının bile, yine o Avrupa nazarında birer kopyacıdan başka bir şey olmadıkları neticesi çıktı.

Bu hadise, Türk inkılabını bir Batı maymunluğu seviyesinde bırakmağa çalışan solculuğun yeni bir iflasıdır ve Doğu-Batı sentezinin öncülüğünü yapan *Türk Düşüncesi*'nin görüşünü bir kere daha doğrulamıştır. Milletlerarası Sanat Tenkitçileri Kongresi'nde açış nutku veren Paul Fierens'in Türk sanatında aradığı da bu sentezden başka bir şey değildi. Fakat Batı tenkitçileri aradıklarını bulamadan gittiler¹².

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA AKIMLAR

Peyami Safa, Batı'daki fikir ve sanat akımlarını çok yakından takip ediyordu. Hatta fütürizmin babası Mari-netti ve dadaizmin babası Tristan Tzara ile tanışıp modern sanatla ilgili meseleler üzerinde tartıştığını biliyoruz. *Türk Düşüncesi*'nde yayımlanan bir yazısında¹³, yeni

¹² "Türk resmi", *TD*, C.2, S.11, Ekim 1954

¹³ "Yeni sanatlar üzerine bir konuşma", *TD*, S.10, 1 Eylül 1954

denebilecek sanat cereyanlarının Birinci Dünya Savaşı sonlarından kalma olduğunu, bunlara hâlâ yeni deyip diyemeyeceğimizi sorar. Kübizm, onun doğduğunu bilenlerden önce ihtiyarlamıştır. Bugün sürrealizmi acemice taklit eden genç şairler, genç oldukları için, bu cereyanların düzgünü altındaki buruşukları, yani "avant-garde sahnesinde hâlâ görünen bu ihtiyar jeune premier'in yaşını" farkedemiyorlar. Birinci büyük savaş sonrası cereyanların hâlâ genç kalan bir tarafları varsa, izahlarıdır. Çünkü mânâları anlaşılmadığı için yaşanmamış, dolayısıyla yıpranmamışlardır.

Fütürizm, sürrealizm, kübizm, dadaizm gibi akımlar arasında en eskisinin fütürizm olduğunu, doğum tarihinin 1910'lara kadar götürülebileceğini söyleyen Peyami, bu nazariyenin kurucusu Marinetti'yle İstanbul'a geldiğinde görüştüklerini söylüyor. Başka bir yazısında, 1936 veya 1937 yılında, bu görüşmenin Burhan Toprak'ın evinde, bir akşam yemeğinde gerçekleştiğini öğreniyoruz¹⁴. Mussolini'nin Faşist Akademisi'ne üyeliği kabul etmesi, Peyami Safa'ya göre, Marinetti'nin kurduğu nazariyenin öncülüğünden istifası anlamına geliyordu. Nitekim ondan sonra Marinetti adı silinmiş ve fütürizmin mirası, dadaizm, kübizm ve sürrealizm tarafından paylaşılmıştır. Onun umduğu neticelerin, Picasso tarafından Avrupa'nın ve Amerika'nın snob çevrelerinde devşirildiğini düşünen Peyami Safa'ya göre, bu kurnaz İspanyol ressamın bir yandan kübizme, bir yandan sürrealizme çalan iddialarının köklerini fütürizmde bulmak mümkündür.

Peyami Safa'nın Picasso'yla ilgili düşünceleri de ilginçtir; bir İspanyol, yani katıksız bir Akdenizli olduğu için, güneşin tutuşturduğu güney muhayyilelerine has rakkas hareketinin onun ruhunda da gerçek sanatla mübalaga ve şarlatanlık arasında gidip geldiğini söyler. Mükemmel bir klasik temele dayanan bu kurnaz ressamın

¹⁴ "Fütürizm", *M*, 3 Şubat 1959

kemmel bir klasik temele dayanan bu kurnaz ressamın hâlis ve sahte olmak üzere iki cephesi vardır: "Hâlis tarafı, en zıppırca resimlerinde bile, klasik çalışmanın verdiği ustalığın ve ifade sağlamlığının belli oluşundadır. Sahte tarafı, hayret uyandırmayı ve kendisinden söz açtırmayı fazla sevmesindedir. Bunu dünyalıklara tahvil etmesini de pek iyi bilmiştir"¹⁵.

Klasik sanatın akıl nizamına karşı ayağa kalkan ve yumruk sallayan ilk nazariyenin fütürizm olduğunu, bu bakımdan Marinetti, edebiyatta ve bütün güzel sanatlarda aklın kontrolünü reddeden bir spontaneit'nin müdafaasını yaparak, psikolojide yeni keşfedilen bir ruh bölgesiyle, yani şuuraltı'yla ilgili araştırmalara paralel gidecek bir sanat nazariyesi ortaya atmıştı. Şuuraltı, fütürizmden başlayarak sürrealizme kadar, savaş sonrasının bütün avant-garde sanat nazariyelerinde başrolü oynamıştır. Ancak Peyami Safa'ya göre, modern ressamları, mesela Picasso'yu, sadece şuuraltı psikolojisiyle açıklamak mümkün değildir. Non-figüratif denilen resimlerin izahı için form psikolojisine de başvurmak gerekir

Sözünü ettiğimiz makalesinde şuuraltı meselesine giren Peyami Safa, birinci büyük savaştan sonraki sanat nazariyelerinin üzerinde Freud'un doğrudan tesirinin bulunduğunu belirtir ve Andre Breton'un Sürrealizm Beyannamesi'nde Freud sayesinde ruhun derinliklerinde garip kuvvetlerin keşfedildiğini, her şeyden önce bunları yakalamak gerektiğini söyleyerek rasyonalizmi şiddetle eleştirdiğini hatırlatır. Sürrealizmden önce doğan, fakat Freud gibi bir dayanağı bulunmadığı için daha az yaşayan dadaizm ise, akla karşı hezeyanın müdafaasıdır.

Peyami Safa, dadaizmin babası Tristan Tzara ile Paris'te, 1936 yılında tanışmış ve ünlü Coupole kahvesinde uzun uzun sohbet etmiştir. Birçok sürrealist gibi komünist olan ve Türkiye'deki komünist ressam ve şairlerle

¹⁵ "Picasso meselesi", *M*, 2 Nisan 1956

mektuplaşan Tzara'ya, dadaist ve sürrealist cereyanların Marksizmle uzun süre bağdaşamayacağını söylemiş ve bu düşüncesini şöyle açıklamıştır:

"Çünkü, her ne kadar bu cereyanlar da marksizm gibi, burjuva zevkine ve geleneğine karşı bir isyan ifade ediyorlarsa da, en büyük esasta ondan ayrılıyorlar. Marksizm akılcı ve maddeci(rasyonalist ve materyalist)dir; bu sanat cereyanları ise akla ve madde nizamına isyan ediyorlar"¹⁶.

Peyami Safa, Tzara ile neler konuştuklarını *Büyük Avrupa Anketi*'nde uzun uzun anlatmıştır:

TRISTAN TZARA İLE MÜLAKAT

M.Tristan Zara, iki kaşının ortasındaki sert çizgilerin arasına bir iş adamı enerjisi toplamış, gözlerinde eski hulyaların yerini kapmağa çalışan bir faaliyet hummasıyla, gözlüğünün altından eski bir şair ve yeni bir banka direktörü tereddüdüyle bakarak, her an nefsindeki anarşile iradesinin çabucak temin ettiği muvazene arasındaki açığı güçlkle kapatan, iki tesirli bir insandı. Onun bir zamanlar Fransa'da, bizim Divanyolu kahvelerine kadar gelen büyük ve genç şöretinin son tekâmül merhalelerini iyice bilmiyorum. Hâlâ şiir yazıyor mu? Yoksa, nazariyeleri ve ekolleri yaşamayan bütün edebiyatçılar gibi tarihini biraz politikada ve biraz komünizmde mi denemek istiyor?

Maksadımı anlattıktan sonra dedim ki:

-Yanılmıyorsam, son zamanlarda, Fransa'da halis edebî hareketler, yerlerini bazı politika hareketlerine bırakmağa başladılar. Fikirle aksiyonun bütünlüğünü kabul eden sol muharrirler için bu biraz tabiidir. Onlar politikası olmıyan fikre inanmıyorlar. Sizin bu noktadaki şahsî tekâmülünüzü öğrenmek isterdim.

-Ah, bu sağ-sol kelimelerini bırakınız...

-İçine her şey doldurulduğu için bazan hiç bir şey ifade etmeyen bu sözlerin bir insanı tayine kifayet etmediğini biliyorum. Fakat ilkönce fikirleri kaba birer kategoriye ayırmak için bu vasıflara ihtiyacımız var.

¹⁶ "Yeni sanatlar üzerine bir konuşma", *TD*, aynı sayı; "Dadaizm", *M*, 17 Şubat 1959

-Evet... Bence şair öyle bir aksiyon adamıdır ki aksiyonunu kendi içinde hapseder (Le pote est un homme d'action qui refo-ule son action). Faaliyete geçtiği andan itibaren derunî muhtevasını boşaltarak şiirin mistik diyebileceğimiz bir halinden işe ve harekete doğru, kendi bünyesine aykırı görünen başka bir haline döşer.

M. Tristan Zara, şairin kendisile cemiyet ve dışarı âlem arasındaki münasebete göre birkaç safha geçiren ruh hallerini zikrettikten sonra dedi ki:

-Fakat şair içinde yaşadığı cemiyetten ve onun tesirlerinden müstakil kalamaz; bütün bir hareket sistemine bağlanmak mecburiyetindedir. Kendi içine tıktığı aksiyonu tekit eden faaliyetlere, ferdiyetinin tam bir müdafaası içinde, müzaheret gösterir.

-Meselâ bu son İspanya hâdiselerinin Fransız münevverleri üstünde derin bir tesiri var mı? Ve İspanya'da iki taraftan biri galebe çaldığı takdirde Fransa'da büyük akisleri olacağına kani misiniz?

-Şüphesiz... Bakınız... Bizim «Maison de la culture», İspanya hâdiselerinde zulüm ve işkencenin önüne geçmek için bir beyanname hazırladı. İşte... Bakınız... İmzalar arasında Romain Rolland, Bloch, Malraux, Ehrenbourg, Pitoff, Henri Matisse ve birçokları var...

M. Tristan Zara, birdenbire doğrularak:

-Ah, işte, Duncan geçiyor! dedi.

Önümüzden çıplak ayaklarında sandallarla, bütün vücudüne beyaz bir çarşaf dolamış, yalnız başı, elleri ve ayakları görünen yaşlı ve bıyıksız bir adamla aynı kıyafette bir kadın geçiyordu. Yerimizden kalkarak onlarla beraber başka bir masaya oturduk. M. Zara elindeki beyannamenin heyecanıyla beni takdim vazifesini ihmal ederek onlardan da imza istedi. Ben bu garip kıyafetlerin içindeki insanları yüksek mertebede, rahip sınıfından birer mahlûk zannetmiştim. Bütün kahve halkının gözleri bizim masada idi.

M. Zara dedi ki:

-Asilerin samimiyetlerinden şüphe etmeğe imkân yok. Fakat İspanya vaziyeti Fransa ve Avrupa için büyük bir tehlike arz ediyor. Bütün münevverler bu hâdiseye müdahale etmeidirler.

Buruşuk esmer ve ince yüzünde tefekkürün ve istihzanın binbir nüansı dolaşan meçhul adam, içine geniş bir gizli manzara almış gibi derinleşerek stoicien bir tebessümle gülen gözlerini kırıyor ve tasdik ediyordu. İki de imzaladılar.

Masamıza döndüğümüz vakit, bunların eski Yunan filozofları kıyafetinde giyinen mütefekkir bir karı koca olduklarını öğrendim. Bütün Paris onları tanımış. Ben isimlerini yeni duyuyorum.

M. Zara'ya sosyal kanaatini hulâsa etmesini rica ettim.

-Diyalektik materyalistin bütün verimleri içinde ferdin kendi görüşlerini tekâmül ettirerek cemiyete kabul ettirmesi... diyordu.

-O halde size Gide gibi fertçi bir komünist nazarile bakılabilir. Fakat ben fertçilikle zıddı olan sosyalizmin bu telifine komünizmden başka bir tabir bulunması icap ettiğini sanıyorum. Çünkü ne kadar Fransız münevverleri varsa o kadar da, çeşit çeşit, şahsî fikir var. Meselâ sizin Breton tarzında (sürrealist cereyanın şefi) bir komünist olduğunuzu zannetmem.

-Breton'u bırakınız... Şüphesiz... Fakat ben bir şeye hayret ediyorum. Türk münevverleri bütün bu meseleleri biliyorlar mı?

Benim yerime, geçen sene İstanbul'da bir müddet bulunan dostum M. Carteret cevap verdi:

-Mükemmel... dedi, benim tanıdığım Türk münevverleri Avrupa'yı, hele bizi çok iyi biliyorlar.

Yanımızda oturan M. Zaltkin isminde bir Rus muharriri de buna hayret etmişti.

İkisine de bakarak:

-Bu hayretiniz sizin bizi hiç tanımadığınıza delâlet ediyor, dedim.

M. Zara itiraf etti:

-Doğrusu evet... Sizin edebiyatınızda bizimkiler bana bir Nezîm Hikk... Hekk...

-Nâzım Hikmet.

-Evet, ondan bahsettiler.

-Bizde her fikirde ve her nüansta kafalar bulabilirsiniz. Aranızda geçen hiç bir bahis yoktur ki bizde de kahve masalarından gazete sahifelerine kadar atlıyan münakaşalara sebep olmasın.

-Türkiye hakkında pek az şey biliyoruz.

Tekrar görüşmek üzere evinin adresini aldıktan sonra, Zara'dan ve Zaltkin'den ayrıldık¹⁷.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Peyami Safa, Türk resmindeki yeni eğilimleri, özellikle kübist ve konstrüktivist akımlardan etkilenen D Grubu'nu hararetle desteklemiştir. Ancak soyut sanat akımlarının özellikle komü-

¹⁷ BAA, s.71 vd.

nistler tarafından değerler anarşisi yaratmak amacıyla kullanılmasından epeyce rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır. 1938 yılında *Cumhuriyet*'te çıkan "Soysuzlaşmış Sanat" başlıklı bir yazısında, "an'aneye hakaret etmekten başka marifeti olmayan bu sanat, dünyanın her tarafında iflas etmiştir. Modern felsefeden ve psikolojiden cesaret aldığı için nazariyesi kendisinden daha az gülünç olan bu resimler, şimdi yalnız tezyinî şekiller halinde, biraz dekor sanatına sığınarak yaşıyor; mobilya veya kumaş üstündeki desenlerde mânâ değil, yeni kombinezonlar arandığına göre, çılgın şekiller oralarda makul görünebilir" diyor. Bununla beraber, sözkonusu yazıyı yazmasına sebep olan, Hitler Almanya'sının büyük şehirlerinde kübist, dadaist, sürrealist sanat eserlerinin "Soysuzlaşmış Sanat" adı altında dolaştırılmasını tasvip etmemiş, çirkinliğin ancak halk tarafından beğenilmemek suretiyle cezalandırılabileceğini ifade etmiştir¹⁸.

Peyami Safa'nın modern sanat akımlarıyla ilgili görüşlerindeki bu değişimi, aynı yıl yayımlanan *Türk İnkılabına Bakışlar*'da savunduğu rasyonalizmle ve bu akımların komünistler tarafından kullanılmasından duyduğu rahatsızlıkla açıklamak mümkündür. Bu bakımdan, 1936 yılında Tristan Tzara'ya, akılcı ve maddeci Marksizm ile akla ve nizama isyan eden modern sanat anlayışlarının bağdaşmalarının mümkün olmadığına dair söyledikleri ayrı bir anlam kazanmaktadır. Ancak *Türk Düşüncesi*'nde yayımladığı yazıda, daha farklı bir yaklaşımla karşılarız. Bu yazısında, Modern sanatların dandy'leri, snobları ve salon münevverlerini hayran eden formel taraflarıyla bir modadan başka bir şey olmadığını söyleyen Peyami Safa'nın şu cümleleri, bu konudaki son kanaatlerinin bir özetidir:

"Fakat modern sanatları insan ruhunun derinliklerine verdiği değer bakımından kaba tabiatı, maddeyi ve duyularımızla aklımızı

¹⁸ "Soysuzlaşmış sanat", C, 10 Mayıs 1938

aşan gerçeklerle şuuraltımız arasındaki temas ve münasebeti sezmeye bakımından dikkate alırsanız donmuş ve katılaşmış güzellik telakkilerimize yepyeni bir hava ve tazelik getirdiğini kabul edersiniz. Bu hava geçici değildir, ebedidir, çünkü insanın içini büyük varlık bütününe ve Allah'a yaklaştıran sırlı teli boydan boya ve derinden derine titretmektedir"¹⁹.

BEHÇET SAFA

Peyami'nin ailesinden bir de ressam çıktığını unutmamak gerekir. Ağabeyi İlhami Safa'nın oğlu Behçet Safa 1957 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun olmuş, ilk sergisini 1959 yılında Şehir Galerisi'nde açtıktan sonra Paris'e yerleşmiştir²⁰. Önceleri L'Atelier di Patrice ve L'Atelier di Paris litografi atölyelerinde çalışıp Hartung, Mannesier, Cesar, Soulages, Polikoff, Viera de Silva gibi sanatçıların işlerini basan Behçet Safa, daha sonra Roma'ya, 1968'de de Elbe adasına yerleşecektir. Peyami, *Tercüman*'da çıkan bir yazısında yeğeninin ilk sergisini kısaca değerlendirmiştir²¹.

¹⁹ "Yeni sanatlar üzerine bir konuşma", *TD*, aynı sayı.

²⁰ 1934 yılında İstanbul'da doğan ve Paris, Cenevre, Roma, Spoleto, Stockholm, Livorno, Bockum, Portoferraio, Capoliveri ve Kloten'de kişisel sergiler açan Behçet Safa (ressam olarak kısaca Safa adını kullanmaktadır), Türkiye'de ikinci sergisini Galeri Nev'de açmıştır. Eserlerinin söz konusu galerinin İstanbul şubesinde 16 Aralık 1988-10 Ocak 1989, Ankara şubesinde de 23 Aralık 1988-10 Ocak 1989 tarihleri arasında sergileyen Safa, bu sergilerde "Açıktan Ölen Ressamlar Derneği Hâtıra Pul-ları" başlıklı triptik dizileri de sunmuştu.

²¹ Peyami, yeğeninin resimlerini şöyle değerlendiriyor: "Behçet Safa, içinden kaynaklı taşan bir ihtiras ressamıdır ve bazı resimlerinde kendisini ve bizi dinlendirmek için hendesi bir disiplin ve huzur arar gibidir. Herhalde bütün tuvalleri çok zengin ve kaynaklı, aradığı ve bazan da bulduğu disipline muhtaç, dolup taşan bir iç hayatını aksettiriyor. Bu gencin eserlerindeki anlayışı ve kaliteleri belirtmek işini mütehasşılara bırakıyorum. Çünkü ben resim tenkitçisi değilim ve Behçet Safa da rahmetli ağabeyim İlhami Safa'nın oğludur. Bir sınırdan ötede bana susmak düşer". Bk. "Yine mücerret resim ve bir sergi", *T*, 16 Ekim 1959.

EK TÜRK RESMİNİN KARAKTERİ

Vakit, 5 Aralık 1946

Milletlerarası kıymetler nizamında herhangi bir derece almayan sanat eserlerinin değeri şüphe altındadır. Bunlar yalnız iç piyasada rayıcı olan sömürge akçelerine benzerler. Güzel sanatlarımız arasında bu şüpheden kurtulup değerini sınırların dışına ve uzaklara kadar aktaran şube resimdir. Sanatkârlarımız Paris'te kendilerine çok yaraşan bir ilgi ve başarı kazanmışlardır. Son yıllarda hayret verici bir hızla geliştiğine şahit olduğumuz Türk resmi, içimizde açtığı büyük ümit ufuklarına doğru koşuyor.

Paris'te Türk sergisine verilen kıymet notlarını henüz görmedik. Fakat Fransız Akademisi'nden Rene Grousset, Türk resminin Avrupa tekniğiyle doğu minyatürünü mesut bir şekilde yanyana getirdiğini yazmış. Bu görüş bir iki ressamımızın deneme halindeki bazı eserleri için belki doğrudur, fakat Türk resminin karakterinde böyle bir uzlaştırma gayreti yoktur.

Paris'teki sergiye üç nesil girdi. Çallı neslinde millî karakterin doğu minyatürüne doğru hiç bir meyli görülmez. Bu karakter bilhassa natürlük ve manzaralarda, Çallı'nın manolyalarında, Ayetullah'ın kumaşlarında, Hikmet'in sularında lirik ürpelmelerle dolu aydınlık ve sıcak bir renklilikle kendini belli eder. Cemal Tollu neslinde ustalığını ve disiplinini gizleyen tatlı bir dalgınlık ve avarelik millî karakteri verir. Bu neslin kadın veya çocuk mizaçlı, cici-bici ve oyun meraklısı, Fahrünnisa ve karıkoca iki Eyüboğlu gibi bir iki ressamı vardır. Turgut üslubunda minyatür tekniğine doğru sarkanlar da yok değildir. Bunların heveslerinde sevimli doğu temayülleri sezilebilir. Fakat bu temayüllerin daha sonraki Avni nesline hiç bir tesir halkasile uzanmadığını görüyoruz. Bir sanatın millî karakterini müzikte makamlar ve resimde minyatür gibi aşılmış ve geride bırakılmış ifade kalıplarından ziyade sanatkârın varlık ve eşya önündeki özel duruşunu millî duyarlığa bağlayan ince tellerin kendine has ürperişlerinde ve bunun eserdeki eda ve üslup nüanslarında aramak lazımdır. "Millî" bir kalıp değil, kulak veya göz yoluyla ruha geçip her tarifi reddeden bir haldir. Sanatkârla cemiyet arasındaki gizli kaynaşmaların kendilerine has işaretlerle sisli bir mâna nizamı halinde beliren bir ruh hali.

Türk resminin karakterini batı tekniğiyle doğu minyatürü arasında kıyılmış bir nikâhın melez çocuğunda aramak, bizi kolaylığı nisbetinde doğru bir hükme götürmez sanırım.

Peyami Safa'nın bir başka Portresi.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
ALAY KÖŞKÜ YÂRÂNI
"Namık Kemal'in başladığı işi biz bitireceğiz!"

GÜZEL SANATLAR birliği

PEYAMİ, 1928 yılında *Cumhuriyet*'in edebiyat sayfasını yönetirken, Güzel Sanatlar Birliği'nin Edebiyat Kısmı'nda da umumî katip olarak görev yapmaktadır. Bu göreve seçilmesi bazılarını epeyce rahatsız ettiği için basında tartışma konusu yapılmıştır. Kahramanımızın bu konuda *Milliyet*'te ** imzasıyla çıkan bir yazıya verdiği ağır cevap da, yedinci bölümde geniş bir biçimde özetlediğimiz polemik çerçevesinde tartışılmıştır¹.

Peyami Safa'nın edebiyat kısmında umumî kâtip olarak görev yaptığı Güzel Sanatlar Birliği, Osmanlı Res-

¹ "Şahsını çalılıklar arasında gizleyen sinsi bir muharrire göre üç beş kişiden maada bütün üdebânın toplandığı yer, esnaf cemiyetine dönmüş ve bir 'mübtedi' büyük bir sanatkârın üç misli rey almış.

Âdi hücum. İmzasız ve korkakça. Bir milletin bütün ediplerine birden ta'riz etmek arzusu daima ye'se tahavvül etmeğe mahkûmdur. Konuşmağa değmez. 'Mübtedi' denilen adam da elli beş cilt kitabın muharriridir, on dört senedir yazı yazıyor. İmzasız fıkraları yazan kalemin perestiş ettiği arkadaşları o 'mübtedi' denilen muharrire, makaleleriyle, senelerce evvel büyük payeler vermişlerdi. Kıskançlık, böyle pantalonsuz görüldüğü vakit cidden iğrendiriyor. Başımızı çeviriyoruz", C, 28 Temmuz 1928

samlar Cemiyeti olarak kurulmuş, daha sonra Türk Resamlar Cemiyeti'ne dönüşmüştü. Bir süre sonra da adını Güzel Sanatlar Birliği olarak değiştiren cemiyet, Gülhane Parkı'nın girişindeki Alay Köşkü'nde faaliyet gösteriyor, her yıl muntazam olarak Ankara ve İstanbul'da iki sergi açıyordu. Edebiyat kısmında yapılan toplantılarda ise önemli meseleler gündeme getirilmiş, hapisten çıkarak İstanbul'a gelen Nâzım Hikmet, umumî kâtip Peyami Safa tarafından düzenlenen toplantılarla edebiyat çevrelerine burada takdim edilmiştir.

Harf inkılâbının yapıldığı 1928 yılında çıkarılan af kanunundan faydalanmak için Türkiye'ye dönen Nâzım Hikmet, Hopa'da yakalanarak tutuklanır. Peyami Safa'nın işbirliğine yatkınlığı, sosyalist olmamakla beraber, sola az çok yakınlık hissettiğini göstermektedir. Nitekim o sıralarda gazetelerde affedilmesi ihtimalinden söz edilen Nâzım Hikmet etrafında uyanan merhamet ve sempatiye güç kazandırmak ve af ihtimalini yükseltmek için Vedat Nedim [Tör] tarafından kendisine verilen *Yanardağ* şiirini *Cumhuriyet*'in edebiyat sayfasında yayımlar². Ne var ki gazete, ertesi gün, bu şiirin ve altındaki imzanın kendi görüşleriyle hiç bir alâkasının bulunmadığına dair bir açıklama yayınlayarak Peyami Safa'yı ve Nâzım Hikmet'i son derece zor bir durumda bırakacaktır. Bu olay üzerine gazetesi ile arası açılan Peyami Safa, bir süre sonra işinden ayrılır³.

SHAKESPEARE KAVGASI

Güzel Sanatlar Birliği'nin edebiyat kısmı, Nâzım Hikmet hapisshanededen çıkıp İstanbul'a geldikten sonra, Peyami Safa'nın onun için Alay Köşkü'nde düzenlediği toplantılarla yeni bir edebiyat anlayışının merkezi olma-

² C, 13 Ekim 1928

³ H, 8 Haziran 1935

ya ve Nâzım Hikmet adı etrafında bir sempati oluşmaya başlar. Bir yandan Zekeriya Sertel'in çıkardığı *Resimli Ay*'da musahhih olarak çalışan, bir yandan da *Hareket* adlı edebiyat gazetesine yardımcı olan Nâzım Hikmet, daha sonra çatışacakları Ahmet Haşım tarafından bile heyecanla selamlanmıştır⁴.

Bir "eski-yeni" kavgası daha patlamak üzeredir. Nitekim o günlerde bir gazetenin düzenlediği edebiyat anketinde Shakespeare adı etrafında ortaya çıkan fikir ayrılığı, iki nesil arasında aslında var olan çatışmanın su yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Hüseyin Suat'ın 27 Nisan 1929 tarihli *Akşam*'da yayımlanan, Shakespeare'in eserlerinin devri geçmiş antika şeyler olduğu yolundaki beyanatı üzerine âdeta kıyamet kopar⁵, Güzel Sanatlar Birliği Edebiyat Şubesi üyelerinden Ethem İzzet, Ziya Refik, Sadri Ethem, Refik Ahmet, Suat Derviş, Elif Naci, Reşat Nuri, Nahit Sırrı, Peyami Safa, Vasfi Raşit, Sabiha Zekeriya, Nizamettin Nazif, Mesut Cemil, Muhittin Sadak, Abdullah Cevdet, Emin Âli, Halit Fahri, Vedat Nedim, İlhami Safa, Mehmet Nurettin, M. Zekeriya, Nâzım Hikmet, Hakkı Süha ve Necip Fazıl tarafından imzalanan ve 3 Mayıs 1929'da yayımlanan bildirimde "Hüseyin Suat Bey'in ancak kendi fikrinin ve zevkinin seviyesi hakkında müsbet bir vesikadan başka bir mânâ ve şumulü olmayan beyanatı, hem milletlerarası bir simaya karşı, hem de Türk milletinin seviyesine karşı tevcih edilmiş bir büh-tan" olduğu için şiddetle protesto edilir.

Peyami Safa'nın Vedat Nedim'le birlikte hazırladığı bu bildiriye imzalayanlara basında "Alay Köşkü Yârânı"

⁴ Ahmet Haşım: "835 satır", *İkdam*, 24 Nisan 1929 (Ahmet Haşım/ *Bütün Eserleri II*, s.231)

⁵ Peyami "Gecikmiş bir cevap" (*H*, S.35, 5 Birinci Kânun 1934) başlıklı yazısında bu bildiriye Vedat Nedim [Tör]'le birlikte hazırladıklarını yazar: "Evvelce de eski muharrirlerimizden biri büyük İngiliz şairinin aleyhine davranmıştı." Vedat Nedim'le ben, münevver dostlarımıza bir protesto-name imzalatarak o zamanın bütün gazetelerinde neşrettik".

adı verilmiştir. Hüseyin Suat Bey'in Shakespeare'i devri geçmiş bir şair olarak değerlendirmesi şüphesiz yanlıştı, fakat Alay Köşkü Yârânı'nın gösterdiği aşırı tepkiyi anlamak zordur. Haklı olarak "Shakespeare'i bunlar hangi lisanla okudular? Eğer bunlar elimizde bulunan tek tük Fransızca veya Abdullah Cevdet Bey'in tercüme ettiği eserler ise Shakespeare'i anlamamışlardır" diyen Hüseyin Suat, Shakespeare'i küçümsemediğini, ancak tiyatro kaidelerine uygun olmayan eserlerini Türk sahneleri için lüzumsuz bulduğunu açıklar ve sorar: "Biz Türklere bu Şekspir-perestlik nereden ve niçin geliyor? Anlamadım"⁶.

Hüseyin Suat'ın bu beyanatı, Peyami Safa ile Nâzım Hikmet tarafından birlikte yazılan ve *Cumhuriyet*'te yayımlanan bir mektupla cevaplandırılır. Güzel Sanatlar Birliği Edebiyat Şubesi bununla da kalmaz, 16 Mayıs'ta Alay Köşkü'nde bir Shakespeare gecesi düzenler. Vedat Nedim'in bir konferans verdiği gecede, Nâzım Hikmet, Peyami Safa ve Nizamettin Nazif, Shakespeare'in eserlerinden bazı parçalar okurlar.

"VARIZ diyEN NESİL"

Peyami Safa'nın da yazdığı *Hareket* adlı edebiyat gazetesi yayın hayatına o günlerde başlamıştır (11 Mayıs 1929). Fahri Kemal ve Suat Tahsin [Türk] sahipliğinde, çarşamba ve cumartesi çıkan gazetenin ilk sayısında Nâzım Hikmet'in *Yalınayak* adlı şiirinin yanısıra, "Alay Köşkü Yârânı"nın beyannamesi niteliğini ve Peyami Safa imzasını taşıyan "Varız diyen nesil" başlıklı bir yazı yer almaktadır:

"Biz 'Varız!' diyen nesiliz, bizde kuvvetimizin şuuru var.

Henüz otuz yaşına gelmeyen şairlerimizin bile mısraları, bütün bir neslin hafızasıyla dudakları arasında gidip geliyor, yığınları

⁶ C, 4 Mayıs 1929

çoşturuyor. Halkı da, güzideyi de, ayrı ayrı teshir etmesini bilen romancılarımız var. En fena iktisadî anlarda bile kitaplarını karie okutabilen bir nesiliz. Dört çift gazezkâr topuğun tozlu döşemede yaptığı kuru gürültü ve kıskançlıktan gerilmiş dudaklardan çıkan ıslıkla karışık hava kabarcıkları alkışlar arasında boğuluyor.

Yığınlar ayaklanıyor ve "Yaşa!" diye haykırıyorlar.

Çünkü büyük bir edebiyat doğuyor.

Galeyan var!

Saltanat arabasından otomobile atlayan ve hâlâ Türk topraklarında dolaşan saray edebiyatını parçalıyoruz. Namık Kemal'in başladığı işi de biz bitireceğiz.

Yığınlar ayaklanıyor ve "Yaşa!" diye haykırıyorlar.

Çünkü büyük bir edebiyat doğuyor, büyük bir nesil geliyor.

Galeyan var!

Kaçınız, yol veriniz!"⁷

SAMAN EKMEĞİ YİYENLER

Çok geçmeden beklenen tepki gelir: Yakup Kadri, *Milliyet*'te çıkan bir yazısında, "yeni nesil veyahut yeni yetişenler namı altında" yeni iddialarla ortaya çıkan zümrenin gösterdiği tereddidi manzarasına bakıp da ümitsizliğe kapılmamanın mümkün olmadığını belirttikten sonra şöyle devam eder:

"Bu zavallı nesil bize bin belâdan arta kalmıştır. Başınızı arkınıza çevirip de on beş on altı senelik bir zaman mesafesini başladığı noktadan bittiği noktaya kadar takip ediniz, mutlaka ürkerek gözlerinizi kapayacaksınız. İşte bugünkü gençlik, bu kaosun içinden, bu uğultulu karanlık ve dolaşık inkılap dehlizinden çıktı. İtile-rek kakılarak, ezilerek, sürünerek, bin zahmet ve mahrumiyet arasında bu devrin aydınlığına doğru yürüdü. Eğer daha ilk adımda dizleri titriyor, gözleri uyuşuyor, kulakları uğulduyor, kafaları sersemleşiyorsa bunun kabahati kendilerinde değil, yetiştikleri devrin sayısız fecaatlerindedir. Düşünün ki en büyüğü harb-i umumîde daha yirmisini bulmamış bu gençler ekmek yerine saman karışık hamurla beslendiler ve irfan yerine Bâbîâli gündelik matbuatının ismarlama harp edebiyatından başka bir şey okumadılar. O devir-

⁷ "Varız diyen nesil", *Hareket*, S.1, 11 Mayıs 1929

de liselerin son sınıflarındaki manzarayı hatırlayalım. Hemen her biri ikişer üçer talebeden müteşekkil bu تنها, bu ıssız sınıflarda her şey bir hayatın sonunu veya bir ukubetin başlangıcını haber verdi. Bugünün nesline ne kendini dinlemeğe, ne de öğrenip bilmeğe, hatta ne de yiyip içmeğe vakit verdik. Onun içindir ki, şimdi onlardan birşey istemeğe hakkımız yoktur"⁸.

Yakup Kadri, çok büyük bir tepki uyandıran bu yazısı yüzünden üniversite öğrencileri ve öğretim üyelerince protesto edilmiştir. *Hareket*'te ise Suat Tahsin Türk ve Peyami Safa, *Yaban* yazarına çok ağır eleştiriler yöneltirler. Özellikle "Biz sizden değiliz" diye seslenen Peyami Safa'nın yazısı dikkat çekicidir. Birtakım adamların kokmuş ağızlarını Büyük Harpte ve Sakarya'da memleket kapısından düşmanı kovan gençliğe karşı açarak geçir-diklerini, yağma sofralarında ziftlendikleri havyarın, içtikleri şampanyanın hasretiyle mest olarak bütün bir kahraman gençliğe iftiralarda bulunduklarını, cephede düşmanla çarpışan kardeşlerinin lokmalarını ağızlarından alarak Alp dağlarında yahut portakal ağaçlarının altında rehavetle uzanan bu adamların konuşmaya hakları olmadığını söyleyerek doğrudan doğruya Yakup Kadri ve Faliş Rıfkı'yı hedef alan Peyami Safa'nın can alıcı cümleleri şöyledir: "Bugünkü gençlik onlara diyor ki: Cihan harbinde siz has ekmek yediğiniz için biz saman ekmeği yedik; sizi doyurmak için aç kaldık; sizi yaşatmak için öldük!"⁹

Bu ağır eleştiriler üzerine kendini bir açıklama yapmak zorunda hisseden Yakup Kadri, sözkonusu yazısında üniversite gençliğini kasdetmediğini, Birinci Dünya Savaşı yıllarında yetişmiş neslin belirli bir zümresini hedef aldığını, bugün yirmi beşle otuz yaş arasında bulunan ve "bir nevi yüksek entellektüel ve edebî neslin mümes-silliğini iddia eden" bu zümrenin "akıl almaz hezeyanlarını ibret ve dikkatle okuyanların", onlar için kullandığı

⁸ M, 30 Mayıs 1929

⁹ "Biz sizden değiliz", *Hareket*, S.7, 5 Haziran 1929

"mütereddi" sıfatını bile zayıf ve yetersiz bulacaklarını söyler¹⁰.

"PUTLARI YIKIYORUZ"

Resimli Ay dergisinde çalışan ve TKP'nin legal faaliyetlerini yürüten Nâzım Hikmet'in, Avrupa başına bile akseden "saman ekmeği" kavgasının dışında kalmak için özel bir gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Peyami Safa, onun bu durumu "Teşkilatsız her kavga havâi fişekler gibi sönmeye mahkûm ve faydasızdır" diye açıkladığını yazar¹¹. Fakat *Resimli Ay*, çok kısa bir süre sonra, kendini başka bir kavganın içinde bulacaktır. Mahmut Yesari'nin *Geceleyin Sokaklar* adlı eseri tanıtılırken, Abdülhak Hâmid'e sataşılması ve *Cumhuriyet*'te, bu sataşma vesilesiyle Hâmid'in "Dâhî-i A'zam" olarak savunulması üzerine, *Resimli Ay*, Haziran sayısında "Putları yıkıyoruz" kampanyasını başlatır ve 1 numaralı put olarak Abdülhak Hâmid'i ilan eder¹². Aynı konuyu Peyami Safa daha önce *Hareket*'te işlemiş ve rütbe devrinden kalma bir tevcihe benzeyen "Dâhî-i A'zam" ünvanının, oyuncu Hasan Efendi'nin "Komîk-i Şehîr" ünvanından daha gülünç olduğunu yazmıştır¹³. *Hareket* ve *Resimli Ay*'daki yazılar, ortak bir hareketin ürünü gibi görünüyor. Eğer ortak bir hareket değilse, "Putları yıkıyoruz" kampanyasını asıl başlatanın Peyami Safa olduğuna hükmedilebilir.

¹⁰ M, 16 Haziran 1929

¹¹ Peyami Safa, "Biraz aydınlık:1", H, 8 Temmuz 1935

¹² "Putları yıkıyoruz: No. 1 Abdülhak Hâmit", *Resimli Ay*, Haziran 1929

¹³ Peyami Safa: "Hamit dâhî midir?", *Hareket*, S.4, 22 Mayıs 1929. Halkın ilim ve edebiyat adamlarına tevcih ettiği "ulemâ-yı kiramdan", "fâzıl-ı muhterem", "edîb-i lebîb", "hakîm-i şehîr", "üstad-ı bî-nazîr" gibi rütbe-lerden söz ettikten sonra, babasının dostu ve nikâh memuru Ubeydullah Efendi'ye niçin "fâzıl-ı muhterem" denildiğini hâlâ anlayamadığını söyleyen Peyami'nin, babası İsmail Safa'ya da "şâir-i mâder-zâd" denildiğinden söz etmemesi ilginçtir. Peyami, Hâmid tartışmasına bir yazısında daha temas etmiştir: "Hâmit münakaşası", *Hareket*, S.10, 15 Haziran 1929

Hareket ve *Resimli Ay*'daki yazılarda, Abdülhak Hâmid'e hakaret kasdının bulunmadığı rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Peyami Safa bunu *Hareket*'teki yazılarında açıkça ifade etmiştir. Süleyman Nazif tarafından yakıştırılan ve itirazsız benimsenen bu sıfatın tartışıldığı yazıları ilgiyle ve dikkatle takip eden Hâmid'in vekarını koruyarak hiç bir şekilde polemiklere karışmaması ayrıca dikkat çekicidir. Hatta bir süre sonra evine yemeğe davet ettiği Nâzım'ı kültürüyle, davranışlarındaki oturmuşluk ve incelikle âdetâ büyüleyecektir .

Hareket ve *Resimli Ay* tarafından başlatılan kampanya, Shakespeare ve "saman ekmeği" kavgaları bitmeden yeni ve uzun sürecek bir edebiyat kavgasının daha çıkmasına yol açmıştır. *İkdam*, bu kampanyayı haber yapar ve konuyla ilgili görüşünü sorarak Yakup Kadri'yi de tartışmanın içine çeker. Yakup Kadri biraz da "saman ekmeği" kavgasında kendisine saldıranlardan, özellikle Peyami Safa'dan hıncını almak düşüncesiyle çok ağır sözler sarfetmiştir:

"Bazıları ipten kazıktan kurtulmuş kaşerli sabıkalılardır. Bunların içinde öyleleri varmış ki, daha yirmi beş yaşına basmadan hayatlarının en güzel çağını zindan köşelerinde çürütmüşlerdir.

Bir kısmı ise, komünist Çekalarının Türk ırkdaşlarımızın kanı ile bulanmış ellerini öpmeği ve onlara dair kasideler terennüm etmeği bir maişet vasıtası haline koymuşlardır. Anadolu harbi sırasında düşmana karşı çıkmaktan ürkerek Maarif Vekaleti'ni dolandıran ve çaldıkları para ile Karadeniz'i aşıp Bolşeviklere iltihak eden iki vatansızdan bir tanesi şimdi *Akşam* gazetesinin sütunlarında bir halayık ismi ve bir halayık şivesiyle, her nevi orta oyunu soytarılgı yaparak halkı güldürmeğe çalışıyor (...) Hele bunlar arasında bir tanesi var ki, büyük bir edibimizin isabetli tarifine göre, bir çekirge vücudu üzerinde bir katır kafası taşır! Edebiyata nisbeti, eski bir şairin sulbünden düşmüş bir cenin olmaktan başka hiç bir şey değildir (...) Her gün aczinin ızırabıyla kıvranan ve dört bir yana mezbuhane saldıran bu sokak itinin hakkından gelmek, elini pisliğe sürmekten öğrenenlere düşmez.

Biliyorsunuz ki, bu taarruz yalnız bana karşı değildir. Bu salıyalı dişler, sıra ile büyük Abdülhak Hâmid'e, Ahmet Haşim'e ve Falih Rıfkı'ya karşı da aynı gayz ile hırladılar.

Yalnız hayasızlıktan ve kıskançlıktan kuvvet alan bu gibi taarruzlardan, gözümün önüne gelen manzara şudur:

Eski İstanbul'un viranelikleri arasından kendi halinde bir adam işine giderken, ansızın bir sürü aç ve uyuz köpeğin hücumuna uğrar. Elindeki bastonunu, bu pis deriden ve kırık kemikten mahlukatın üzerine indirir, indirir. Fakat köpekler, gene saldırılarına devam ederler; çünkü açlığın ve kuduzluğun verdiği bir fena ateş bunlardaki hayvanî hassasiyeti de iptal etmiştir.

Bir rate, yani hiç bir şeyde muvaffak olamayıp bir köşede kalmış şair bozuntularının işi gücü o devirde yetişmiş şöret, ehliyet ve itibar sahibi edip ve şairler aleyhine ağıza alınmaz derecede müstekreh birtakım sözler uydurup bunları vezne sokmaktan ibaret. İşte bugün modern geçinen bu mülevves klik, bu kadar eski ve bu kadar iğrenç bir an'anenin muakkibi olmaktan başka bir sıfatı haiz bulunmuyor"¹⁴.

Nâzım Hikmet, Yakup Kadri'nin bu beklenmedik saldırısı üzerine *'Behey!!Kara boynuz gibi kaşlı/mukaddes apis başlı/ adam/ Behey! Kara maça bey!'* diye başlayan ağır hicviyesini yazarak *Resimli Ay*'da neşretmiştir¹⁵. "Putları yıkıyoruz No 2, Mehmed Emin Beyefendi" başlıklı yazı da aynı sayıda yer alır. Birden büyüyen kavgaya Ahmet Haşim ve Türk Ocağı reisi Hamdullah Suphi Tanrıöver de karışacaktır. Nâzım Hikmet, Yakup Kadri için yazdığı hicviyenin benzerlerini onlar için de yazmakta gecikmez¹⁶. Bu arada "eski nesil"den üyeler, "hayatlarını Ankara'da geçirdikleri", "çok meşgul oldukları" gibi gerekçelerle Güzel Sanatlar Birliği'nin edebiyat kısmından istifa etmişlerdir. Peyami Safa'ya göre, bunlar aslında sudan gerekçelerdir; çünkü hiç vakitleri olmadığını id-

¹⁴ "Yakup Kadri Bey diyor ki", *İkdam*, 27 Haziran 1929

¹⁵ *Resimli Ay*, S.5, Temmuz 1929

¹⁶ Bu kavganın ayrıntıları için bk. Kemal Sülker: *Nâzım Hikmet'in Polemik-leri*, İstanbul 1968; Ergun Göze: *Peyami Safa Nâzım Hikmet Kavgaşı*, İstanbul 1991

dia eden zevat, bir yandan da, şurada burada toplanarak mevcut yönetimi devirmek için planlar yapmaktadırlar. Bunun üzerine başta umumî kâtip olarak görev yapan Peyami Safa olmak üzere, idare heyeti üyeleri, yeni bir oluşum gerçekleştirmek için olağanüstü bir kongre toplamak üzere toplu olarak istifa ederler. Basında, olağanüstü kongrede yapılacak mücadele "saman ekmeği yiyenlerle has ekmek yiyenler arasındaki bir muharebe"ye benzetilmiş, hatta bir de "Çavdarcılar" lafı ortalıkta gezinmeye başlamıştır¹⁷.

Bu kavgalar sırasında, Peyami Safa'nın *Resimli Ay* çevresinde yer aldığını unutmamak gerekir. Nitekim bu yüzden sık sık bolşeviklikle suçlanacaktır. Bu iddiayı ısrarla reddeden Peyami, "siyasî vadide hiç bir mâzisi" olmadığını yazmıştır. *Hareket*'te çıkan "Bir dâvânın sonu" başlıklı yazısının Hamîş'i bu bakımdan önemlidir:

"Gündelik bir gazetede çıkan beyanattan anlıyoruz ki, edebî bir münakaşada söylenecek hiç bir sözü olmayan muarızlar, meseleye siyasî bir dava çeşnisi veriyorlar. Bu edebî bir aczin manevrasıdır. Bizim siyasî vadide hiç bir mazimiz yoktur. O sahada münakaşaya girmeyiz. Biz edebiyattan bahsediyoruz, bu bahsin altında herhangi bir siyasî emel olduğunu iddia edenler varsa, müfteri variyetinden kurtulabilmek için isim, hadise ve delil gösterebilirler"¹⁸.

Üç gün sonra çıkan "İftiralar karşısında" başlıklı yazısında da bolşevik olmadığını daha açık bir dille ifade eder:

"Söylenecek tek sözleri kalmış: Sen bolşeviksin!

Bunu da tutturamadılar, çünkü ben bolşevik değilim. Hem bunu söylerken içimden gülüyorum. Bu müdafaam pek lüzumsuz bir şey. Edebî bir sütunda kendimi bu tarzda müdafaaya mecbur olacağımı bir saniye düşünmedim"¹⁹.

¹⁷ "Edebiyat Birliği'nde", *Hareket*, S.16, 6 Temmuz 1929

¹⁸ "Bir dâvânın sonu", *Hareket*, S.17, 10 Temmuz 1929

¹⁹ "İftiralar karşısında", *Hareket*, S.18, 13 Temmuz 1929

Peyami'nin o günlerde nesil gayretiyle hareket ettiği, bu yüzden *Cumhuriyet*'ten istifa etmek zorunda kalınca *Resimli Ay*'cılarının "kucağına düştüğü" söylenebilir. Ancak başlangıçta Nâzım'ı "bolşevik"liğine rağmen çok sevdiği ve takdir ettiği muhakkaktır. Onun *Jakond ile Si-Ya-U* adlı eseri hakkındaki yazısı *Resimli Ay*'ın onuncu sayısında, Nâzım'ın *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* hakkında yazdığı yazı ise on ikinci sayısında çıkar. Peyami'nin bu önemli romanı Nâzım'a ithaf edilmiş ve *Resimli Ay* Neşriyatı arasında çıkmıştır. "Bir ithafın hikâyesi" başlıklı yazısında, 1928'de tanıyıp dost olduğu Nazım'ı "sırf şair ve coşkunun arkadaşlarıyla" sevdiğini söyleyen Peyami, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'nun müsveddelerinden bazı parçaları *Cumhuriyet*'te tefrika edilmeden önce bir dost meclisinde ona okuduğunu anlatır. Nâzım çok duygulanmış ve gözleri yaşararak yerinden fırlayıp Peyami'nin boynuna sarılmış ve hayranlığını ifade etmiştir. Yazısına "Teamüle uyararak romanımı ona ithaf ettim" diye devam eden Peyami, kitabın altıncı baskısını yapan İnkılap Kitabevi sahibi Garbis'e, ithafın muhafaza edilip edilmeyeceğini sorması üzerine "Elbette muhafaza edeceğiz" diye cevap verdiğini söylüyor. "Elbette, çünkü bu ithaf, Nâzım Hikmet'in faal bir ajan olduğunu polisin bile bilmediği bir tarihe attır"²⁰.

Resimli Ay'ın yedinci ve dokuzuncu sayılarındaki "Baş Muharririmizin Odasında" başlıklı sohbet notlarında Peyami ile diğer *Resimli Ay*'cılar arasındaki samimiyet çok açık bir biçimde görülmektedir [Bk. EK]. Nâzım'la Peyami arasındaki dostluğun da tahminlerimizin ötesinde bir dostluk olduğu muhakkaktır, Ahmed Gazali'nin rubailerini birlikte okuyacak kadar. Peyami'nin ömrünün sonuna kadar bağlı kaldığı Abdullah Cevdet'in *Dilmestî-i Mevlânâ*'sını Nâzım'a Peyami'nin okuttuğunu sanıyoruz. Nâzım, bilindiği gibi, bu kitabın Rubaiyyat-ı Gazali bölü-

²⁰ "Bir ithafın hikâyesi", *M*, 23 Nisan 1955

mündeki rubailerden birini *Çankırı Hapishanesi'nden Mektuplar II* de kullanır:

Bir akşam üstü oturup hapishane kapısında
Rubailer okuduk Gazali'den
Gece: Büyük laciverdi bahçe..

Peyami de, Abdullah Cevdet'in aynı kitabından birkaç rubaiyi, *Fatih Harbiye'nin* sonunda Faiz Bey'e okutmuştur²¹. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda da Noraliya'nın notları arasında *Dilmestî-i Mevlânâ*'dan uzunca bir alıntı yer alır²².

Pek fazla devam etmeyen "Baş Muharririmizin Odasında" sohbetlerinin ikincisinde, Peyami Safa'nın *Resimli Ay* olarak halka temsiller vermeyi teklif ettiğini öğreniyoruz. M. Zekeriya (Sertel), bunun için dergi adına imtiyaz alacaklarını belirttikten sonra, Peyami Safa'ya hitaben "Ben idarî meselelere bakacağım. Siz şiir okuyacaksınız, modern temsiller vereceksiniz, müzik çalacaksınız falan" diyor. Konuşmalardan, harf devriminden sonra tirajların neredeyse sıfıra inmesi yüzünden bütün gazeteci ve yazarların büyük bir maddî sıkıntı içine düştükleri anlaşılmaktadır. Sadri Etem, bir ara Peyami'ye "Senin muallimlik meselesi ne âlemdе?" diye soruyor. Muhaverenin devamı çok ilgi çekici olduğu için aynen aktarıyoruz:

"Peyami Safa: Aldırdığım yok, şimdilik bir ibtidai hocalığı veriyorlar.

İlhami Bekir: Sen liselerde bir muallimlik al, ibtidai hocalığı yapamazsın.

Peyami Safa: Ben idâdî hocalığı da yaptım, ibtidai muallimliği de.. İlk hoca olduğum zaman on dört yaşındaydım. Bir Rehber-i İttihad-ı Osmanî vardı. Birkaç muallim istiyorlarmış. Bir mek-

²¹ *FH*, s.129. Nâzım'ın şiirinde atıfta bulunduğu rubai için bk. Abdullah Cevdet: *Dilmestî-i Mevlânâ*, Kütüphane-i İctihad, İstanbul 1921, s. 67. *Fatih Harbiye*'deki rubailer için de mesela bk. *age.*, s.81, 83.

²² *MNK*, s.284

tup yazdım, yaşıım küçük amma imtihanla muallimliğe talibim dedim, cevap aldım. Mektep müdürünü bir handa buldum. Beni görünce gülerek, 'siz çok küçüksünüz, sizi muallim değil, idadiye talebe bile alamayız, kanuna muhalif.' dedi.. Fakat adamcağız orijinal işler yapmayı severmiş, bizi 110 kuruş aylıkla muallim yaptı.

Sadri Etem: Her neyse.. Sen ne düşünüyorsun Yesari?

Mahmut Yesari: Ne düşüneceğim, benim romanları. Yahu ben şimdiye kadar dört tulû gördüm, ne zaman tulû tasvir etmek istesem hep bunları hatırlar da yazarım. Bir beşincisini görmek müyesser olmadı. Züğürtlük olmasa gurubu da görmeyeceğim ama..

Peyami Safa: Benim *Sözde Kızlar*'da kızın birine kokain çek-tirdim. Güya kız kokainin tesiriyle uyuyor. Biri geldi, 'yahu dedi kokain uyutmaz uyandırır.' Aman deme dedim, ne çare kız hâlâ uyuyor.

Mahmut Yesari: Ya Reşat Nuri? Masa başına sekiz-on kişi oturmuş poker oynuyorlardı diyor. Fazilet-i ahlâkiye sahibi muallim dediğin böyle olur.. Hele bir yazısında Bayındır'dan Meyis Adası'na yelkenliyle gidiyor.

Peyami Safa: Ben hâlâ poker meselesini anlamadım.

Mahmut Yesari: Yahu poker bizde azamî beş kişi ile oynanır. Bayındır da bir kara memleketidir.

Peyami Safa: Birader senin söylediklerini anlamak için de poker ve coğrafya bilmek lâzım. Halide Edip hanım bunların hepsinden güzelini yaptı. *Ateşten Gömlek*'te kahramanın çenesini bir kurşun parçalıyor ve adamcağız, 'Aman Allahım' diye bağırıyor.

Mahmut Yesari: Bunun için de teşrih ilmine lüzum yok ya.. Çenesini şöyle bir yoklamak kâfi. Paketi de acınacak hale soktuk. Sigarayı bir gidip bir gelip bitirdik. Yazılarımın birinde, aynı günde, aynı şemsiyenin rengini başka başka yazmışım. Hanımın biri bunu ihtar etmez mi? Zaten şemsiyeden bahsetmek bir azap, rengine nasıl dikkat edeyim.

Peyami Safa: Olur iş değil.

Mahmut Yesari: Hani bazan zenginleri tasvir ederiz. Hani o bol keseden herife hovardalık yaptırdığım gün, elime bir lira verseler nasıl hesap edeceğimi, nereye sarfedeceğimi bilemeyeceğim. Okuyan da bol parası var zanneder. Bir de işin iç yüzünü görsele.. Sonra muharrirlere zengin diyorlar."²³

²³ *Resimli Ay*, S.9, Teşrinisani 1929

Posta-Telgraf Nezareti'ndeki kısa memuriyeti ve Rehber-i İttihad Mektebi'ndeki öğretmenliği sayılmazsa, hayatını hep kalemıyla kazanan Peyami Safa'nın, harf inkılabından sonra büyük bir sıkıntıya düştüğü muhakkaktır. *Cumhuriyet*'ten de ayrılmak zorunda kalınca, *Resimli Ay*'cılara sığınması kaçınılmazdı, çünkü başına bu işler Nâzım'ı kolladığı ve şiirini yayımladığı için gelmişti.

Hiç bir zaman, o günlerde TKP'nin legal faaliyetlerini yürüttüğünü bugün kesin olarak bildiğimiz Nâzım Hikmet gibi "sicilli" bir komünist olmayan Peyami Safa'nın, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, belli bir süre sola sempati beslediği düşünülebilir. Ancak Nâzım'ın *Jakond ile Si-Ya-U* adlı eseri hakkında yazdığı yazıdaki bazı cümleler, onun o günlerde kafasının bir hayli karışık olduğunu, hatta materyalizmle felsefi idealizm ve spiritüalizm arasında yalpaladığını göstermektedir: Evet, Nâzım Türk şiirinin birçok unsurlarını inkâr etmiş, birçok elzemini lüzumsuz kılmış, Türk nazımının şekillerinde hürriyeti ilan eden ilk şair olmuş, kelimeleri veznin mahpesinden kurtarmıştır; bunların hepsi doğru, fakat Nâzım'ı, Peyami'ye göre, sadece bu dar çerçevede değerlendirmek yanlıştır. Onun eserinin asıl değeri, mısraı kırmasında, şiirden güllü, bülbülü, menekşeyi kovmasında değil, taşıdığı "gayrı mümkün iştiağ"tır. Peyami'yi dinleyelim:

"Hemen hemen bütün bedî iddia sahipleriyle eserleri arasında bu fark vardır: Birçok natüralist eserler, romantizmin devamından başka bir şey değildirler ve daima zihnin yaptığı basit bir riya-ziyeden ibaret olan bütün bedî nazariyelerle, bunların tatbikatı olan eserler arasında büyük bir fark, hatta tearuz görünür. Bu tearuz Nâzım Hikmet'te barizdir.

Nâzım Hikmet felsefi idealizmin ve spiritüalizmin düşmanı görünür (Berkeley, Makinalaşmak). Realist görünür; nikbin görünür; materyalist görünür; halbuki bir muşamba üstündeki hareket-siz tasviri canlandıran ve satirik bir fantezi içinde yaşatan Nâzım hayatta idealist ve liriktir; dünyanın en meşhur tebessümü altında gizlenen haileyi sezen Nâzım bedbindir; gemicileri yaldızlı yıldızlara doğru çeken Koşınşın gecelerindeki tılsımlı cazibeyi sezen Nâzım

realist değildir ve onun mefkûresi herhangi bir bedîi akidenin ta-hakkukunu görmekten ibaret kalmıyor, fevkâlbeşer emellerin ta-hakkukunu isteyen her şairin metafizik iştihakına kadar yükseliyor.

Ben Nâzım'ı iddialarından uzaklaştığı yerlerde seviyorum ve her nazariyeyi, hatta kendi iddiasını bile inkâr eden 'eeeey' diye attığı nârelerde buluyorum; zira septik olmayan bir edebiyat, hatta zekâ tasavvur edilemez. Her âşık ve her şair ebediyen şüphe edecektir, çünkü zekâ için inanmak ölümdür"²⁴.

Peyami Safa'nın 7 Teşrinisâni-10 Kânunuevvel 1929 tarihleri arasında *Cumhuriyet*'te tefrika edilen *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* adlı romanı, *Resimli Ay* Neşriyatı arasında o günlerde çıkmıştır (1930). Nâzım Hikmet'in, kendisine ithaf edilen bu önemli roman hakkında *Resimli Ay*'da çıkan ve "Ben Peyami'nin bu son romanını üç defa okudum. Otuz defa daha okuyabilirim ve okuyacağım" cümleleriyle başlayan yazısı kelimenin tam mânâsıyla bir methiyedir"²⁵.

DOKUZUNCU HARİCİYE KOĞUŞU

Duygularını "Bu kitabın karşısında ben, yıldızlı göklerin sonsuzluğuna bakan ve o layetenâhî âlemde yeni pırıldılar, o zamana kadar hiç bir gözün göremediği acayip fakat hakiki âlemler keşfeden bir münecimin hayranlığını duymaktayım. Hayranım" diyerek büyük bir coşkunlukla dile getiren Nâzım Hikmet'e göre, *Çalıkuşu*'na ağlayanlar *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'nu anlayamazlar. Çünkü "Orta münecver ve burjuva, sanatı en az ve en kötü tarafından anlayanlardır". Eğer ıztırabı, azabı ve neş'eyi coşkun bir ciddiyetle duyan öz ve halis halk kitleleri okuma yazma bilseydi, bu romanın on bin, yüz bin, hatta bir milyon satılması işten bile değildi. Burada sözü ustaca bir manevrayla Sovyetler Birliği'ne getiren Nâzım şöyle

²⁴ "Jakond ile Si-Ya-U", *Resimli Ay*, S.10, Kanunuevvel 1929

²⁵ "Dokuzuncu Hariciye Koğuşu", *Resimli Ay*, S. 12, Şubat 1930

devam eder: "Büyük Rus sanatkârları, bilhassa son inkılap-
taptan, hakiki halkın, hakiki sanatla tanış olmasına im-
kân hasıl olduktan sonra, okuyucu kitlelerini, eskisine
nazaran yüzlerce misli çoğalttılar".

Erenlerin Bağından, Nur Baba, Damla Damla gibi, lohusa şerbeti tadında mayileri kenarları yaldızlı Mahmutpaşa bardakları içinde içirmeye çalışan önceki neslin eserlerini, *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*'nun yanında çok komik ve âdi bulan Nâzım Hikmet, kendi eserinde romantik, hatta metafizik iştiaklar bulan Peyami'nin romanını, adını koymadan "sosyal gerçekçi" kalıbına sokmaya çalışmıştır:

"Bu kitap, bütün fakir çocuklar hastahanesinin romanıdır. Burjuvanın çocuğu *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*'nda yatmadı, o ve onun anası, babası o beyaz duvarların kâbusunu duyamaz. *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*'nda halkın çocuğu yatıyor, benim oğlum yatacak, onu ancak biz anlarız.

Peyami'nin bu kitabı tam, mükemmel ve ciddi mânâsıyla yenidir. Bütün dünya sanat âleminde dokümantarizmin galebesini görüyoruz. Sanat, sinemadan tutunuz da şiire kadar, şeniyetlerin vesâikinden kompozisyonlar, terkipler ve besteler yapmaya doğru gitmektedir (...) İşte *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*, böyle bir dokümanter eserdir. Ve muazzamlığının bir tarafı da buradan gelmektedir. Bu kitabın ruh tahlilleri bile dehşetli ve derin hakikat vesikalarının senfonisidir'

Peyami'nin romanı realisttir; fakat eski mânâda fotoğraf realizmi değil, şeniyetlerin âbidesini yapan ve bunu yapmak için bir sıra tahlil ve terkiplerden mürekkep bir kompozisyon vücuda getiren diyalektik bir realizm"²⁶.

Otobiyografik bir eser olan ve Peyami Safa'nın çocukluk yılları, şahsiyetinin oluşumu ve yakalandığı kemik veremi yüzünden yaşadığı büyük acılara dair son derece önemli ipuçları taşıyan *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*, insan ruhunun derinliklerinde ve labirentlerinde dolaşan

²⁶ Nâzım Hikmet: Aynı yazı.

ilk roman olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır²⁷. Tanpınar, romanın yayımlanmasından birkaç ay sonra *Görüş* dergisinde çıkan yazısında, edebiyatımızın o günlerdeki uyuşuk havası içinde nasıl olup da böyle bir roman yazılabildiğine hayret ettiğini yazar²⁸. Nasıl olmuş da, bir yazar cicili bicili salonları, otomobil gezintilerini, kıranta bekârlarla muhteris kızların aşklarını bir tarafa bırakıp hastalardan, sakatlardan ve hastahanelerden bahsedebilmiştir?

YOLLAR NASIL AYRILDI

Peyami Safa, yukarıda sözünü ettiğimiz "Bir ithafın hikâyesi" başlıklı yazısında, Nâzım'dan komünist olduğu için değil, ajan olduğu için nefret ettiğini söyler ve yollarının ayrılmasını da, ağabeyine kurulan komploya bağlar. İlhami Safa 1935 yılında bir sinema mecmuası çıkarırken matbaasındaki koltuğunun altına, Nâzım ve sonradan polisin vurduğu Eroinci Ziya adında biri tarafından bir evrak çantası konulmuş, hemen ardından matbaa basılmıştır. O zamana kadar fikir planında kalan münakaşalar, bu hadiseden sonra gazete sayfalarına dökülen şiddetli bir kavga halini alır. Peyami, çanta meselesinde Nâzım'ı koruyan Zekeriya Sertel'in "ne mal olduğunu da" o tarihte öğrenmiştir.

²⁷ *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* hakkında daha geniş bilgi ve yorumlar için bk. Orhan Okay: "*Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*", *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s.226 vd.; Mehmet Tekin: *Peyami Safa'nın Roman Sanatı ve Romanları Üzerinde Bir Araştırma*, s.43 vd.

²⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar: "*Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*", *Görüş*, S.1, Temmuz 1930

EK BAŞ MUHARRİRİMİZİN OODASINDA

Resimli Ay, S.7, Eylül 1929

Baş muharririn odası kari' için esrarengiz bir yerdir. Oraya her gün yüzlerce insan girip çıkar. Memleketin fikir hayatını idare edenler ekseriya baş muharrir odasında buluşurlar. Günün her meselesi orada konuşulur ve orada halledilir. İsterseniz sizi de birkaç dakika için bu mahrem odaya alabiliriz.

Geçen gün arkadaşlarla öteden beriden bahsederken, içimizden biri tuhaf bir teklifte bulundu:

'Şurada konuştuklarımızı hiç tahrif etmeden not edelim, bakalım ne çıkacak?' dedi.

Bu fikir hepimizin hoşuna gitti. Derhal arkadaşlardan biri daktilo başına geçti ve aşağıdaki muhavereyi kaydetti:

O sırada Peyami Safa bey nezleden şikâyet ediyordu. Peyami elinde ilâç şişesi anlatıyor:

-Bir kerre şimdi ben idyoyum. Nezle benim bütün müfekkiemi öldürmüş. Allah kahretsin. Birçok hastalıklarda dikkat ettim, mikrop zeki bir mahlûk. Ona zeki bir mahlûka hücum edildiği gibi hücum lâzım, yani kendisiyle dost olarak. Ben bunu çok yaptım. Bir hastalığa karşı doktorun menettiği her şeyi yaparım. Yani mikrobun istediğini yaparak ona galip gelirdim. Meselâ bir akşam Boğaziçi'nde Namık İsmail'in yalısında tam bir suiistimal eğlencesine çağırılmıştım. Akşam üstü oraya gidecekler Meserret'te toplanmıştık. Ben yanağımı mermere dayadım, hararet 39 buçuk yahut 39'dan aşağı değil. Nöbet, tabii gidemezdim.. Bu halde olan adama doktor ne der? Gidip yatmalı. Sonra perhiz, ilâç vesaire. Hayır birader, yanlış, yanlış. Bu, mikrobun kinini ayaklandırmaktır. Yanlış.. Mikroba istediğini vermeli.. Kâfir ne istiyor diye düşündüm.. Ve arkadaşlardan izin alarak, doğru karşıda İstayanburg Lokantası'na.. Doktorluğun tamamiyle menettiği bir tecrübe yapmak istiyordum.. Üç adet martel.. Kötü.. Tecrübe yanlış, beynim allak bulak oldu.. Lokantada yatmak istiyorum.. Kimıldamak imkân haricinde. Fakat yılmadım. Bir hamle daha. Doğru dışarıya. Açık bir otomobilde rüzgâra kendimi vererek Şişli'ye kadar bir gidip geldim.. Biraz açılır gibi oldum.. Haydi.. Geliyorum dedim.. Bütün arkadaşlar kalktılar. Doğru vapur. Sonra kayık, gece keskin rüzgâr, sonra yalının rıhtımı. İsmail Galip kolumdan çekip beni rıhtıma alırken dizim rıhtıma çarpmaz mı? (Hâlâ rıhtımı tamir ediyorlar)..

Kararı verdim.. Bir su kadehini rakıyla doldurdum.. Ve kameriye-
de ateş içinde bütün dostlara uzun ve saçma bir nutuk irad ettim..
Devam.. Bir daha, saat 12.00. Derece getirdiler. Billahi otuzaltı
buçuktu. Hikâye bitti.. Katiyyen kaniim azizim..’

‘Şimdi sen bunları olduğu gibi yazıyorsun amma, ben gene
konuştuğum kadar samimî değilim. Kari’ karşısında olduğumu his-
sediyorum. Bunların içinde bir sürü münasebetsizler vardır, itiraz
ederler, alay ederler, filân.. Onun için lâkırdıma diploması giriyor.
İşte muharrirliğin kötü tarafı bu.. Kari’ bizi biz olmaktan menedi-
yor. (Eline nezle ilâcı şişesini alarak) Fakat bu herife madalya ver-
meli.. (Baş muharririmize hitaben) Senin de burnun açıldı değil mi
yahu? Hişt Nâzım sen de çek yahu.. Billahi harika. Bak Zekerî-
ya’ya iyi geldi..

-Anında iyi geldi, evet.. Açtı boruları.. Buna serlevha şunu
koymalı: ‘Baş muharririn odasında sıcaklarda bir muhavere...’ yani
saçmalıyoruz.

-Hişt sakın bunu yazma... Herif evli yahu.. Hayat...

-Aman birader, bu münasebetsiz kelimesini kaldır. Kari’ şaka
olduğunu anlamazsa kızar yahu...

-Devam et Peyami..

-Ha... tababet katiyyen müsbet değildir. Meselâ bu ilâç enfes
değil mi? Devâ bunun şişesinde değil, tarifesinde. Bütün ilâçlar
böyledir. Tarifesinin telkiniyle iyi ediyor.. Bir Amerikalı nezleyi iyi
edene 3.000.000 dolar vadetmiş. Lokman’dan beri hâlâ şu musibe-
tin ilâcını bulamadılar. Müthiş kızıyorum.. Baş muharrir telefonda
çengeli asabiyetle vurarak:

-Matmazel uyumuş galiba! Şimdi ekmek peynir geliyor. Onu
da ilâve et.. Yahu gece o kadar üzüm yemişim ki.. Bütün sene her
sabah yemiş yemeli.. Bütün Amerika çoluğuyla çocuğuyla sabahle-
yin kalkar kalkmaz meyva yer.

-Vallahi çok enteresan. Her nüsha böyle bir yazı yazalım...

-Gelin ekmek peynir yiyelim. Çay mı, kahve mi, ne istiyorsu-
nuz? Bir çay, bir gazoz..

(Kahvaltı yapılırken yazı makinesi işlemediğinden dolayı mu-
havere tespit edilememiştir.)

Peyami Safa'nın arkasındaki nota göre 26 Mart 1937 tarihinde çekilmiş bir fotoğrafı.

DOKUZUNCU BÖLÜM
BİR KAVGANIN ANATOMİSİ

Dostlarla da yollarımız ayrıldı bir bir
Gittikçe artıyor yalnızlığımız

Cahit Sıtkı Tarancı

BİR TEREDDÜDÜN ROMANI

NÂZIM'ın şiirini yayımladığı için çalıştığı gazeteden ayrılmak zorunda kalınca kendini birden *Resimli Ay*'cılarının arasında bulan Peyami Safa'nın Nâzım'la dostluğu, önceki bölümde de ifade ettiğimiz gibi, sıkı ve samimi bir dostluktu. Nâzım'ın, komünist olmadığı halde nesil gayretiyle aralarına katılan Peyami'yi dâvâsına kazanmak istediğini biliyoruz. Sabiha Sertel, hatıralarında, onun yeni bir edebiyatın temelini atmakla kalmadığını, aynı zamanda sosyalizm dâvâsına yeni unsurlar kazandırmaya çalıştığını anlattıktan sonra, "Bir zamanlar Peyami Safa'yı da kazanmak sevdasına tutulmuştu" diyor. O zamana kadar vasat hikâye ve romanlar yazan Peyami Safa'nın *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'nu Nâzım'la tanıştıktan sonra (yani onun etkisiyle) yazdığını ileri süren Sertel'in özellikle şu cümleleri dikkat çekicidir:

"Peyami o zamanlar bir dereceye kadar Nâzım'ın etkisi altında idi. Fakat onunla birçok noktalarda beraber değildi. Nâzım onu da sosyalizm dâvâsına çekmek için pek uğraştı. Aralarında geçen uzun tartışmalardan sonra Peyami 'Seninle bir trene bindik, bera-

ber seyahat ediyoruz, ben demokrasi durağına kadar seninle beraberim, ondan sonrası için Allahaismarladık' dedi"¹.

Sertel'in bu cümleleri, Peyami ile Nâzım arasında su sızmadığı günlerde bile fikrî bakımdan tam bir birlik bulunmadığını, Nâzım'ın Peyami'ye gösterdiği dostluğun ise sırf onu kazanmak amacına yönelik olduğunu gösteriyor. Peyami de bir yazısında kendisinin Nâzım'ı kazanmak, millî dâvâlarımıza ısındırmak ve memlekete mal etmek için koruduğunu ve savunduğunu, fakat onun ruh köklerine işlemek için yıllarca süren telkin ve tesirlerinin boşa çıktığını ifade eder². Ancak *Resimli Ay*'cılarla sıkıfıkılığının "bolşevik"likle suçlanmasına yol açması kaçınılmazdı. Nitekim bu yoldaki suçlamalara *Hareket*'te cevap vermek zorunda kalmış, bolşevik olmadığını açıkça ifade ederek "*Resimli Ay*'da büsbütün ayrı bir edebî taarruz cephesi alan arkadaşlarımın siyasî kanaatlarına iştirak ettiğimi gösteren bir tek delil var mıdır? Hatta edebî kanaatlarımda da onlardan ayrıldığımı bu sütunlarda yazmadım mı?" diye yazmıştır³.

Hatıralarında Nâzım'la Peyami arasındaki bellibaşlı fikir ayrılıklarından da söz eden Sabiha Sertel, Nâzım'ın dilde sadeleşmeye taraftar olduğunu, fakat halkın dilinde olmayan kelimelerin kullanılmasına karşı çıktığını, Peyami'nin ise Türkçe'nin, özellikle İstanbul Türkçesi'nin gelişmenin kemaline vardığı, halkın diline inerek dili fakirleştirmenin büyük bir hata olduğu görüşünü savunduğunu söylüyor. Tartışma konularından biri de millî edebiyat/sınıf edebiyatı meselesidir. Millî edebiyatın olamayacağını, her şair ve yazarın kendi sınıfının edebiyatını yaptığını savunan Nâzım'ın bu görüşüne Peyami Safa şiddetle karşı çıkıyordu:

¹ Sabiha Sertel: *Roman Gibi 1919-1950*, s.120

² "Kaçan ve kalanlar", *U*, 26 Haziran 1951

³ "İftiralar karşısında", *Hareket*, S.18, 13 Temmuz 1929

"O, işçi sınıfı diye bir sınıf tanımıyordu. Ona göre millî edebiyat vardı. Her Türk şairinin, edibinin yazdığı eser, kendi duygularını, heyecanlarını dile getirse dahi, millî bir eserdî. Yazar hangi sınıfa hitap ediyorum diye düşünmek zorunda değildi. Halk edebiyatı diye bir şey-olamaz, diyordu"⁴.

Peyami, öyle anlaşıyor ki, aralarındaki fikir ayrılığı-na rağmen, ipler büsbütün kopuncaya kadar, sosyalist dostlarıyla birlikte hareket etmiş, hatta Emin Türk ve Sabiha Sertel hakkında açılan dâvâ ile ilgili olarak ağır ceza mahkemesinde, 15 Şubat 1930'da yapılan celsede lehte şahitlik yapmıştır⁵.

Peyami Safa'nın *Resimli Ay* kapandıktan sonra da Nâzım ve çevresiyle ilişkisinin devam ettiği muhakkaktır. Bu arada *Cumhuriyet*'te yazmaktadır ve 1933 yılında çıkan bir yazısında Nâzım Hikmet'ten "Sevgili Nâzım" diye söz ettiğine göre henüz araları açılmamıştır⁶. Ancak 15 Temmuz-23 Eylül 1932 tarihleri arasında *Cumhuriyet*'te tefrika edilen ve 1933 yılında Suhulet Kütüphanesi Yayınları arasında kitap olarak çıkan *Bir Tereddüdün Romanı*'nda özellikle "tereddüd"ün anlatıldığı sayfalar, Peyami Safa'nın o günlerde yaşadığı bunalımları, iç hesaplaşmasını ve tereddütleri yansıtmaları bakımından çok önemlidir:

"Sonra ben ve benim olduğum zümre de tereddüt içindeyiz. Elimizdeki bu kadehler ve gecelerimizi dolduran bu çılgınlıklar nedir? Bütün sanatkâr dediğimiz bu sınıf ve münevver dediklerimiz hep tereddüt geçiriyorlar: İnanmakla inkâr arasında tereddüt;

⁴ Sertel: *age.*, s. 157

⁵ Peyami Safa, mahkemede Sabiha Sertel'in sosyoloji ile, sosyal konularla uğraşan ilk mütefekkir kadın olduğunu söyleyerek 'Sabiha Hanımı bir ilim kuruluşunda görmek isterken, sanık sandalyesinde görmek bütün fikir âlemini müteessir etmiştir' demiştir. *age.*, s.145. Ayrıca bk. Kemal Sülker: *Anılara Yolculuk*, s. 95 vd.

⁶ Peyami Safa'nın cümlesi aynen şöyledir: "Sevgili Nâzım Hikmet'i tevkifhaneye gönderen ifrat, mahiyetini değiştirerek Behçet Kemal'i de Bakırköy şifhanesine yollayabiliyor". Bk. "Sanat ve gaye", C, 28 Haziran 1933

'moi'nin kendi üstüne doğru saldırısından başka bir şey olmayan kendi kendini tahrip aşkıyle, yaratıcı hırslar ve sevdalar arasında tereddüt. Bütün Avrupa aynı tereddüt içinde: Almanya, Fransa ve İngiltere sağla sol arasında gidip geliyorlar. Millî ve beynelmilel cereyanlar, dinî lâzühdî cereyanlar, katolik izdivaç ve serbest aşk cereyanları, ahlakî ve gayriahlakî cereyanlar bütün beşerî iradeyi ikiye bölüyor ve tereddüte düşürüyor."⁷

Peyami, bunları söyledikten sonra yeni bir devir geldiğini, ancak bu devrin sol cereyanların tahmin etmedikleri bir devir olacağını, anarşiye, 'vice'lere paydos deneceğini, kendi kendini tahrip modasının artık sona erdiğini ve harp sonu kızının ihtiyarladığını söyledikten sonra şöyle devam ediyor:

"Ne o saçaklı, viran kaşanelere sinen karanlık ve ahmak burjuvazi, ne de 1918-1932 modernizmi, ne mehtaplı gecelerde şatosunun parkındaki ıhlamurlar altında izini belli etmeden 'vice' yapan monden kız, ne de kabarelerin arka odalarına gizlice girerek kokain çeken münevver hanım. Ne o, ne sen! Hatta ne de ben diyeceğim, fakat ben kalmak istiyorum, yeni bir klasisizm istiyorum, bundan anladığım mânâ büsbütün başkadır, şimdilik doğan dünyanın işaretlerine sükûnetle bakıyorum, marksistler gibi ayak patırdısı ve kuru gürültü yapmak, yahut da giderayak hemen bir iktisadî siyaset nazariyesi, genç nesilleri avlıyan şöyle bir sistem kurmak niyetinde değilim. Ona, sana ve kendime ve dünyaya bakıyorum. 'Yeni' tahminimizin fevkinde olacaktır, bununla beraber gayet sade, beşerî ve klasik. Her halde çok samimi. Yıkılıyor, her şey yıkılıyor, diyorum. Yıkılmıyor, sallanıyor. Her şey, başkalaşmak üzere, yerinde kalacak. Her şey: Aile, milliyet duygusu, beşerî alakalar, her şey. Giden nedir, biliyor musun? Kökleri yurdunun toprağından kopmuş, sadece millî duygularını kaybetmiş 'deracine'ler. Pierre Loti'nin 'Desenchante'leri, Andre Gidé'in veya Oscar Wilde'in ahlaksızlıkları, bütün o harpten evvelki ve sonraki züppe dünya edebiyatının kahramanları, bütün o hiçbir şeye inanamayı bir ibadet ve bir süs yapan, spontane bir değişmeden başka hiçbir şeyi hakikat olarak kabul etmeyen ve ruh azabını 'vice' olarak taşıyan münevver cici beyler ve hanımlar, onların Bod-

⁷ BTR, s.177

leryen edebiyatı ve Niçeen felsefesi gidiyor ve yerine Karl Marks'ın büsbütün başka bir insan tipi gelecektir. Kimsin sen? Ben senin ve sizlerin birer casus olmanızdan şüphe ediyorum. Çünkü birer 'deracine'siniz, 'desenchante'siniz, itiraf ediyorsunuz. Bütün içtimaî ve beşerî bağların bir anda kopması için bu şüphemiz kâfidir. Bir insanın her fenalığa muktedir olabileceği yerde cemiyet iflas etmiştir. Böylece bir sarsıntı devresi geçiriyoruz."⁸

Bu cümlelerin satıraralarında şüphesiz itiraflar, itahamlar ve daha da önemlisi rücu vardı. Peyami'nin sosyalizmle ve sosyalistlerle ilgili şüphelerinin de büsbütün arttığını göstermesi bakımından ayrı bir önem taşıyan *Bir Tereddüdün Romanı*'nı Ahmet Ağaoğlu çevresinde oluşan fikir hareketine katıldığı sıralarda yazmış olması dikkat çekicidir. Böylece hiç bir zaman tam benimsemediği sosyalizan fikirlerden uzaklaşarak liberalizme kaymaya başlamıştır. Nâzım'a "Ben demokrasi durağına kadar seninle beraberim, ondan sonrası için Allahaismarladık" demiş olmasını Ahmet Ağaoğlu tesirine bağlamak mümkündür. Bu yüzden eski çevresiyle arasına soğukluk girdiği düşünülebilir. Nitekim *Bir Tereddüdün Romanı*'nın yayımlandığı günlerde Kemal Tahir'in Ziya İlhan'a yazdığı 30.5. 1933 tarihli mektuptaki ifadeler, ilişkilerdeki kopuşu göstermektedir⁹.

⁸ *BTR*, s.19

⁹ *Resimli Ay*'cılar, büroda işler bittikten sonra, Sabiha Sertel'in Kadıköy'de, Şair Nef'i Sokağı'ndaki evinde toplanır, edebiyat ve sosyalizm tartışmaları yaparlar. Sertel, bu toplantılara Nâzım, Sabahattin Ali, Naci Sadullah, Vâlâ Nureddin, Peyami Safa ve Kemal Tahir gibi yazarların katıldığını söylüyor. Bk. Sertel: *Age*, s.152. Peyami'yi *Resimli Ay* döneminden tanıyan Kemal Tahir, Ziya İlhan'a yazdığı mektupta şunları söylüyor:

"...Peyami'nin *Bir Tereddüdün Romanı*'nı okudum. Peyami işe *Mahşer*'le başlamıştı. Şimdi son iki kitabı olan *-Fatih-Harbiye müstesna- Dokuzuncu Hariciye Koşuşu* ve bir de bu *Bir Tereddüdün Romanı* ile içine çekiliyor. Hele *Bir Tereddüdün Romanı* o kadar kendisinin ki, insan alkolik ve kokainman bir romancı ve böyle bir tipten ne kadar kabilse o kadar nefret ediyor.

PEYAMİ,
CAHİT SİTKİ'YI KEŞFEDİYOR

Bir süre sonra kavgaya dönüşecek olan bu kopuşun safhalarına geçmeden önce, *Cumhuriyet*'te yazan Peyami Safa'nın bir keşfinden söz etmeliyiz. 1932 sonlarına doğru, kendisine gönderilen bir mektuba ilâştirilmiş birkaç şiiri okuyan Peyami Safa, bu şiirlerdeki şaşırtıcı derinliğin hemen farkına vararak Mülkiye'de okuyan şairiyle ilişki kurmuş¹⁰ ve gencin bütün şiirlerini bir araya getirdiği defteri okuduktan sonra o günkü Türk şiiri ortamını değerlendiren bir makale yazmıştır. Tanzimat öncesi Türk şiirindeki kozmik ve cihanşümül seziş, maveraî gerçekliklere eriş, metafizik kâinat tasavvuru ve âhenkten kopan yeni Türk şiirinin uzun bir süredir hazla keder arasındaki beşerî hassasiyet merdivenini inip çıkmaktan başka bir iş yapmadığını anlatan Peyami'ye göre, bu tereddidin sebebi pozitivismle sınırlı sathî Batılılaşma anlayışıdır. Ne Edebiyat-ı Cedîde, ne ondan sonrakiler, ne de şimdikiler, pozitivism tepki olarak metafizik bir li-

Yazı hoş, üslup mükemmel, yenilik bol. Gelgelelim roman ve mevzu şahsiyetler kabil olduğu kadar berbat. O kadeh kadeh içkiler ve alkolden ve diğer mükeyyifattan zehirlenmiş bedbahtlar burun dolusu kokainler arasında insan bunalıyor, terliyor, nefret hissi duyuyor. Lakin bu içkilere karşı değil de bu çamur insanlara karşı.

Ne bileyim arkadaşım, usta Peyami cıvıttı. Galiba.

Ben bunu ona yakıştıramadım.

Bu hükmü verirken daha etraflı düşünmek mecburiyetindeyiz. Her gün herkes için bir fıkra yazan ve uzun zabıta romanlarıyla cemiyetin (!) edebiyat ihtiyacına (!) cevap veren Peyami kendi içine çekilmeye bir lüzum görüyor olmalı.

Peyami - büyük romancı bilirsin onu ne kadar severim- hepimizin arzusuna ölüyor". Bk. *Notlar / 1950 Öncesi / Şiirler ve Ziya İlhan'a Mektuplar*, s. 125 vd.

¹⁰ Peyami Safa, bir yazısında, Cahit Sıtkı'nın şiirlerini ilk defa Nurullah Ataç'a gönderdiğini anlatır. Devrin bu tanınmış eleştirmeni genç şaire istidadının bulunmadığını bildirmiş ve şiirden vazgeçmesini tavsiye etmiş. Bk. "Cahit Sıtkı Tarancı", *M*, 15 Ekim 1956

rizm devresine giren Fransız şiirini, yani Mallarmé'yi, Rimbaud'yu, Valéry'yi anlamış ve sevmişlerdir. Yalnız Ahmet Haşım, aydınlık bir simbolist olan Henri de Régnier'yi andıran bir şiiri, Necip Fazıl gibi bazı genç şairler de Baudelaire'le Émile Verhaeren'i hatırlatan, "birsamlı veya hayaletli şiir" diye tercüme edilebilecek "poésie hallucinée"yi edebiyatımıza kazandırırılar.

Peyami, bu yazısında, Türk şiirinde gerçek bir devrim yaptığına inanan Nâzım Hikmet'in adından bile söz etmediği gibi, üzeri kapalı olarak onun şiir anlayışını cerheden düşüncelerle okuyucu karşısına çıkmıştı:

"Mallarmé'nin şiir âlemi, amelî hakikatlerden tamamıyla müstakildir; orada sebepler ve neticeler arasında alaka yoktur; yalnız transcendantale maverâî benzeyişlerle birbirine bağlanan şe'niyetler âlemini dışarıdan seyretmek mümkün değildir ve oraya ancak derunî bir cehd ile nüfuz edilebilir. Valéry'nin da 'saf fikirler' âlemi buna benzer. Oraya girebilmek için evvela zevahirin pençesinden kurtulmak ve kudretli bir tecrit gayreti sarf etmek lâzımdır. Eflatun'un da söylediği gibi, 'şiir, ruhî sezîşlerin canlı devamı demektir'".

En yeni Türk şiirinin bile, bu mânâda, gerçek şiir âlemine açılan kapının çok uzağında olduğunu, edasının halk edebiyatından, felsefesini Yunus Emre'den ve estiğini de kısmen sathî bir Avrupa kültüründen dilenen bugünkü Türk şiiri henüz büyük yoluna girmemiştir. Halbuki mevcut zekâlarımızın terkipçi ve metafizik teşekkülü, kendi geçmişimizden de, Avrupa'dan da medet ummaksızın yeni ve büyük bir şiire uygundur. Yepyeni bir Türk felsefe kafasının doğması için gerekli şartların oluştuğunu da ifade eden Peyami, makalesini şu cümlelerle noktalamıştır:

"Bize bu yolda bir şiirin ümidini veren ve kendisinde bir deha tomurcuğu sezdiğimiz genç ve yeni bir imzadan gelecek makalemede bahsedeceğim. Kendisinde henüz bu yeni şiir müdrikesinin tam bir teşekkülü yoktur; fakat en büyük ümitlerin bile hızını kesmeye-

cek kadar kuvvetli vaitleri vardır. Cep defterinize kaydetmeniz için bu ismi şimdiden söyleyebilirim: Cahit Sıtkı"¹¹.

Peyami Safa, bu yazıdan sonra "Yeni Bir Şair" başlığı altında üstüste iki yazıyla Cahit Sıtkı Tarancı'yı kamuoyuna takdim etmiş ve henüz Mülkiye'de öğrenci olan genç şairin birden şöhret olmasını sağlamıştır¹². Bu hadiseden sonra, Peyami Safa ile Cahit Sıtkı arasında tam on beş yıl süren bir dostluk başlayacaktır. Bu dostluk, şairin *Peyami Safa: Hayatı ve Eserleri* (1940) adlı eseriyle perçinlenir. Ancak Cahit Sıtkı Ankara'ya gittikten sonra, *Otuz Beş Yaş* şiirinde dediği gibi dostlarıyla yolları bir bir ayrılacak, sosyalist bir çevrede kendini büsbütün içkiye vuracaktır. Peyami, bu değerli dostunu, özellikle

Benerji, Jakond. Varan üç, Bedreddin,
Hey kahbe felek ne oyunlar ettin:
Bu memleketin en yağız evladı Nâzım ağabey
Hapislerde çürür..

mısralarını yazdıktan sonra defterden silecektir.

İMA HARBI

Peyami'nin "Bugünkü Türk Şiiri" makalesinde zikredilmemiş, yani kaale alınmamış olmak, Nâzım'ı ve etrafındakileri bir hayli üzmüş ve öfkelenlendirmiş olmalıdır. Bu arada tesadüfî karşılaşmalar sayılmazsa, birbirleriyle her türlü münasebeti kestikleri muhakkaktır. Ancak İlhami Safa'nın sahibi olduğu *Hafta* gazetesinin 48. sayısında yayımlanan "Nâzım Hikmet" başlıklı röportaj, fikir ayrılığının düşmanlığa dönüşmesini önlemek isteyen Peyami Safa'nın bir jesti olarak değerlendirilebilir. Röportajın altındaki imza ise, bir süre sonra *Yedigün*'de yayımlayacağı bir röportajla Peyami Safa-Nâzım Hikmet anlaşmazlığı-

¹¹ "Bugünkü Türk şiiri", C, 27 Ekim 1932

¹² "Yeni bir şair", C, 5 Kasım 1932; "Yeni bir şair II", C, 10 Kasım 1932

nın şiddetli bir kavgaya dönüşmesine sebep olan Naci Sadullah [Daniş]'tır. *Hafta*'da yayımlanan röportajın başındaki açıklamayı Peyami Safa'nın yaklaşımını göstermesi bakımından dikkate değer buluyoruz:

"Şair Nâzım Hikmet'in geçen haftaya kadar Şehir Tiyatrosu'nda oynanan bir piyesi büyük muvaffakiyetler kazandı. Bir akşam gazetesinde başka bir isimle her gün yazdığı fıkralar nazar-ı dikkati celbediyor ve eserleri seville seville okunuyor. Fikirlerle pek anlaşılmadığımız ve bu anlaşılmamazlığı fırsat buldukça gazetemizde izhar ettiğimiz halde, onun san'atle kazandığı bu takdiri yerinde buluyor, kendisile görüşen bir arkadaşımızın yazısını memnuniyetle koyuyoruz"¹³.

Yayınına 11 Nisan 1934 Çarşamba günü başlayan *Hafta*, Çarşamba günleri çıkan haftalık bir magazin gazetesidir. Peyami Safa, ağabeyi İlhami Safa'nın sahibi ve neşriyat müdürü olduğu bu gazetenin ikinci sayfasında, Server Bedi imzasıyla aktüel meseleler üzerine kısa yorumlar yazmakta ve *Sensiz Hayat* adlı romanı tefrika edilmektedir. Gazete, bir süre sonra el değiştirir. İlhami Safa'nın neşriyat müdürlüğü devam etmekle beraber, yayınına 37. sayıdan itibaren Emin Refik'in sahipliğinde devam eden *Hafta*'da, Peyami Safa 30. sayıdan itibaren asıl adıyla yazmaya başlar. Bununla ilgili olarak 24 Birinciteşrin 1934 tarihli 29. sayıdaki açıklama şöyledir: "Aylardan beri imzalı yazılarına fasıla vermiş olan Peyami Safa'yı bir zaman sonra *Hafta*'nın her sayısında bulacaksınız; fikir ve edebiyat mevzularına daha fazla yer ayıracak olan gazetemizin bir sayfasında Peyami Safa'nın kendi imza-

¹³ Naci Sadullah: "Nâzım Hikmet", *H*, S.48, 6 Mart 1935. Nâzım, bu röportajda, Naci Sadullah'ın "Yerli ve beynelmilel muharrirlerden kimlerin eserlerini okuyorsun?" sorusuna "Mahmut Yesari, Sadri Etem, Suat Derviş, Peyami Safa ve Reşat Nuri başta olmak üzere, romancılarımızın hemen hepsini okurum" dedikten sonra şöyle devam eder: "Yalnız, ben sanatı yazıcılık olan bir adamım. Bu itibarla yazı piyasasını yakından takibe borçluyum. Binaenaleyh, bu meslektaşlarımı okuyuşum, onlarla aynı düşüncece olduğum zannını uyandırmam".

sıyla yazdığı fıkralarını ve makalelerini fasılasız bir intizamla okuyacaksınız".

Peyami Safa'yı birkaç ay sonra *Tan* gazetesinde de köşe yazarı olarak görürüz. Daha önce *Hakimiyet-i Milliye* ve *Milliyet* adlarıyla çıkan gazete, 23 Nisan 1935 tarihinden itibaren adını *Tan* olarak değiştirmiş ve kadrosuna Ali Naci Karacan, Peyami Safa, Orhan Selim (Nâzım Hikmet), Burhan Felek, Burhan Cahit, Mahmut Yesari ve Fikret Âdil gibi devrin ünlü isimlerini almıştır. İki eski dost, yani Peyami Safa ve Nâzım Hikmet, şimdi aynı gazetenin ikinci sayfasının iki köşesinde yazmaktadırlar. Sol üst köşedeki "Düşündükçe" sütununda 2 Ağustos'ta yazmaya başlayan Peyami'nin ilk yazısı ilginçtir: "Hudutsuz milliyetperverlik".

Çok geçmez, Orhan Selim'in köşesinde "Kahve ve Gazino Entellektüelleri"¹⁴ başlığını taşıyan alaylı bir yazı çıkar. İkisini de tanıyanlar, Nâzım'ın, hiç isini vermemekle beraber, Peyami'yi hedef aldığını hemen anlamışlardır. Peyami oralı olmaz; ancak bazı müşterek dostları eski dostluklarını hatırlatmış olmalı ki, üç gün sonra Nâzım'ın imalı bir yazısı daha çıkar: "Eski Dost"¹⁵. Yazısına atasözlerinin hepsinin doğru olmadığını belirterek başlayan Nâzım, "Eski dost düşman olmaz" atasözünün de "ozanca bir dilekten başka bir şey olmadığını" söyler. Şarabın yılanmış makbuldür ama, dostluğunki çok zaman tam tersine olur, "yılların içinde durgun sular gibi kurtlanır, yosunlanır, tortulanır. Bunun için de düşmanların büyüğü çok kez eski dostlardan çıkar. Eski dost düşman olur, hem de nasıl!"

Peyami, Nâzım'ın Orhan Selim müstearıyla bunları yazdığı günlerde, Nurullah Ataç'la tenkit konusunda bir polemige girmiş ve yazılarından birinde tenkidin bir çeşit "kıskançlık ilmi" haline geldiğini, kendi yazdığı tenkitler

¹⁴ "Kahve ve gazino entellektüelleri", *Tan*, 7 Haziran 1935

¹⁵ "Eski dost", *Tan*, 10 Haziran 1935

de dahil olmak üzere, bizde tenkit adına yazılanların hiç birinin asıl mânâsında tenkit olmadığını iddia etmiştir¹⁶. Bunun üzerine "Ben münekkidden yanayım" ve "Çizmeden yukarı" başlıklı yazılarıyla Nurullah Ataç'a arkı çıkıkan Nâzım'ın imaları iyiden iyiye meydan okumaya dönüştür¹⁷. Peyami Safa'nın sabrı artık taşmıştır; *Tan*'daki köşesinde "Sürü adamı" başlıklı bir fıkrı yazır; gerçi o da isim zikretmemiştir, ama bu üzeri örtülü kavgayı merakla takip edenler, Nâzım'ın bir süredir yazdığı imalı yazılara verilmiş ağır bir cevap olduğunu hemen anlamışlardır. Peyami bu yazısında, hiç bir düşüncesinde, hiç bir hareketinde kendi kendisi olamayan, başka birinin sisteminde aldığı fikirleri ve inançları, o sistemin sahibinden daha softaca savunan bir "sürü adamı" tipinden söz etmiş, bu sürü adamlarının yüz bin tanesinin bile tek şahsa muadil olamayacağını iddia etmiştir¹⁸. Nâzım cevap vermekte gecikmez; onun da yazısının başlığı "Küçük adam"dır. Üçü de "Bir küçük, bir kısır, bir küçüklüğünden ve kısırlığından mustarip adam vardır" cümlesiyle başlayan üç paragraflık yazıda Peyami Safa bodur ve yemişsiz bir ağaca, omurgası çürümüş bir gemiye ve gramafon plâğına benzetilmektedir¹⁹. Bu arada Zekeriya Sertel de *Akşam*'da Nâzım'a arkı çıkmış, Peyami'yi jurnalcilikle ve provokatorlıkla suçlamaya başlamıştır.

"BİRAZ AYDINLIK"

Tartışmanın küfürleşmeye dönüşme istidadı göstermesi ve jurnalcilikle itham edilmesi Peyami Safa'yı epeyce rahatsız eder. İki gün sonra çıkan yazısında bu rahatsızlığından ve böyle bir tartışmanın üzeri kapalı da olsa,

¹⁶ "Kıskançlık ilmi", *Tan*, 12 Haziran 1935

¹⁷ "Ben münekkidden yanayım", *Tan*, 17 Haziran 1935; "Çizmeden yukarı", *Tan*, 20 Haziran 1935

¹⁸ "Sürü adamı", *Tan*, 23 Haziran 1935

¹⁹ "Küçük adam", *Tan*, 24 Haziran 1935

aynı gazetenin sayfalarında sürmesinin yakışıklıslığından söz ederek "meselenin bütün safhalarını mensubu olduğu bir haftalık gazetede teşrih" edeceğini açıklar²⁰.

Peyami Safa, iyiden iyiye su yüzüne çıkan kavgayı, neşriyat müdürü olarak ağabeyinin görüldüğü, kendisinin de asıl imzasıyla bir süredir yazdığı *Hafta* gazetesine taşımıştır. Ve "Biraz aydınlık" başlığı altında yaptığı açıklamaları, üstüste yayımlamaya başlar. Birinci yazıda, onuncu bölümde anlattığımız gelişmeleri ve Nâzım'la dostluğunun safhalarını anlattıktan sonra, jurnalcilikle itham edilmesinin ne kadar abes olduğu üzerinde durmuştur. Altı yedi sene önce o kadar yardım ettiği, desteklediği ve savunduğu Nâzım'ı şimdi jurnal etmesinin hiç bir mantıklı sebebi ve gerekçesi olamazdı. Nâzım'ın tek jurnalcisi varsa, o da kendisiydi:

"Kellesine geçirdiği işçi takkesi, sırtına vurduğu ceket, düğmeleri çözükle mintanından dışarı fırlayan isyankar kıllar, ütüsüz pantolonu ve yıkık omuzla ve ayrık bacakla kendisine yedi kat yerin dibindeki maden ocaklarından açık havaya henüz çıkmış bir işçi edasını vererek tıkız ve gergin karınlı burjuvaların üstüne hamle eder gibi vardakosta yürüyüşü hep bir ağızdan 'Bu delikanlı bolşeviktir, bakınız, bakınız' diye avazları çıktığı kadar bağıyorlar"²¹.

Peyami'nin bu ilginç tahlili biraz mübalagalı olmakla beraber, Nâzım'ın geçmişi ve devletin onunla ilgili kuşkuları ve hassasiyeti göz önüne alınırsa, gerçeği ifade etmektedir. Nâzım'ın bolşevikleri çok hatırlatan kıyafeti, yürüyüşü, tavırları, kendi kendini jurnalden ziyade bir çeşit meydan okumadır. Ancak son tahlilde ikisi de aynı kapağa çıkar. Peyami'nin *Hafta*'daki yazısının Nâzım'ı çok tedirgin ettiği muhakkaktır. Naci Sadullah, Nâzım'la kısa bir süre sonra *Yedigün*'de yayımlayacağı röportajı "Biraz aydınlık: 1" in hemen ardından gerçekleştirir. Bu arada

²⁰ "Yine zaruri bir cevap", *Tan*, 26 Haziran 1935

²¹ "Biraz aydınlık 1", *H*, S.66, 8 Temmuz 1935

Peyami'nin "Biraz aydınlık: 2"si de çıkmıştır. Birincisine nazaran istihza tonu daha ağır basan bu yazıda, Peyami, *Jakond* ile *Si-Ya-U* için *Resimli Ay*'da çıkan yazısındaki hükmünü, Nâzım'ın "bütün materyalist iddialarının aksine gayet romantik, lirik, cıvık, hassas bir şair" olduğunu ileri sürerek daha farklı bir üslupla tekrarlar; "Nâzım, su katılmamış burjuvadır. Ve en sahte tarafı komünist taraftır"²².

"Biraz aydınlık 2"nin *Hafta*'da yayımlanmasından iki gün sonra, *Yedigün*'de Naci Sadullah'ın Nâzım'la röportajı çıkar. Nâzım, kendinden üçüncü şahıs gibi söz açtığı röportajda, bütün "mütereddî küçük burjuva münevverleri" gibi, Peyami'nin de nazariyede ne kadar septik görünürse görünsün, maddî çıkarları sözkonusu olduğu zaman son derece pratik olduğunu, bu bakımdan derin tezatlarla düştüğünü, şöhret ihtirasını ve maddî refahını doyurmak uğruna en aşağılık vasıtalarla başvurmaktan çekinmediğini, daha da önemlisi onun bir mason locasına girebilmek için üç defa eşik aşındırdığını ve üç defa reddedilmeyi göze aldığını vb. iddia eder²³. Bu röportajın sonunda devam edeceğine dair hiç bir kayıt bulunmamasına rağmen, *Yedigün*'ün sonraki sayısında "Yarım kalan konuşmanın sonu" yayımlanacaktır. Naci Sadullah'ın yaptığı açıklama ilginçtir:

"Nâzım Hikmet'ten bir mektup aldım. Geçen haftaki mülakatının eksik ve yarım çıktığını söylüyor ve benden bunun sebebini soruyor. Nâzım haklıdır. Kendisi ile yaptığım konuşmanın hepsini *Yedigün* sayfelerinin bağlanmış ve makinaya verilmek üzere bulunmuş olmasından dolayı neşredemedim. Bundan başka bir sebep olmadığını göstermek için geçen sayıya girmiyen parçaları bu sayıda aynen neşrediyorum"²⁴.

²² "Biraz aydınlık 2", *H*, S.67, 15 Temmuz 1935

²³ Naci Sadullah: "Nâzım'la konuştum", *YG*, S.123, 17 Temmuz 1935

²⁴ Naci Sadullah: "Nâzım'la konuştum/Yarım kalan konuşmanın sonu", *YG*, S.124, 24 Temmuz 1935

PEYAMİ SAFA'NIN MASONLUĞU

Naci Sadullah'ın açıklaması, aslında röportajın danışıklı bir röportaj olduğunu açıkça göstermektedir. Ancak bu arada *Hafta*'da "Biraz aydınlık: 3" de çıkmış ve sözkonusu röportajın birinci bölümündeki iddialara cevap veren Peyami Safa, masonluk meselesine açıklık getirmeye çalışmıştır:

"Bundan dokuz sene kadar evvel, yani ilk gençliğimde akrabam ve dostlarım arasında bulunan bazı masonların ısrarı üzerine mason olmayı düşünmemiş değildim. Bilhassa ahlakî prensipleri beni biraz cezbeder gibi olmuştu. Fakat masonlar benimle resmî temasa girerek tabiat, Allah, yaratılış hakkında fikirlerimi sormaya karar verince zannederim ki verdiğim cevaplarla onların akideleri arasında bir fark zuhur etti ve bende mason olmak kabiliyeti görmemiş olacaklar ki, müracaatıma cevap vermediler. Üç defa eşik aşındırarak üç defa reddedildiğim yalandır.

Masonlarla aramda geçen bu macerayı birkaç sene evvel *Son Posta* gazetesinde açıkça yazmıştım. Gizlisi kapaklısı yoktu. Masonların akideleri ile benim fikirlerim arasında uygunluk olmayacağını ben vaktiyle anladım ve bu noktada hiç ısrar etmedim. Mason akidelerini müdafaa eden bir tek satır yazım yoktur. Bilakis Masonluğun bazı taraflarını hicveder yazılar neşretmekten de çekinmedim"²⁵.

Nâzım Hikmet, röportajın ikinci kısmında, Peyami Safa'yı fitne fücurlukla, casuslukla, ajan provokatörlük ve Bâbîâli Lawrence'liği ile suçlamış, onun bir zamanlar kendisini kandırdığını ve aralarına bir casus gibi girdiğini, sağ ve sol arasında sürekli bocaladığını, kapılandığı kapılardan her kovuluşunda sollaştığını, cebi para gördüğü zaman da sağa gittiğini, ancak sağa gittiğinde sola karşı provokasyonlar tertip eden üstadın, en sollaştığı zamanlarda bile sağ kollayacak kadar kurnazlık gösterdiğini iddia etmiştir. Peyami'nin "küçük burjuva yazıcılığında

²⁵ "Biraz aydınlık 3", *H*, S.68, 22 Temmuz 1935

zina ve keyif verici zehirler edebiyatının mucidi" olmakla da itham edildiği röportajın son cümleleri şöyledir:

"Üç kişi bir yerde oturmuş konuşuyorsunuz. Mevzuunuz havaların fena gittiğidir. Eğer karşıdan onun sökün ettiğini görürseniz, susun! Peyami geliyor!

Bir matbaanın penceresi önünde duruyor, caddeye bakarak dertleşiyorsunuz. Eğer kaldırımın üstünde onun gölgesinin düştüğünü görürseniz, susun, Peyami geliyor!

Bir meclistesiniz. Kapı açıldı. O içeri girdi. Susun! Peyami geliyor!

Bâbîâli caddesine düşen her gencin ilk öğrenmesi lazım gelen bir parola vardır: Susun Peyami geliyor!"²⁶.

"Biraz aydınlık: 4"te, Nâzım'ın bu ağır saldırısını ince bir alayla karşılayan Peyami'ye göre, "alık oğlan" aklını oynatmış, bir paranoyanın rüyasına benzeyen karmakarışık hayaller görüyor. Türlü türlü zina filmi, hikâyesi, yazısı olduğunu unutup kendisini suçladığına göre, hafızasını da kaybeden Nâzım, artık "gayr-ı mes'ul bir adamdır", dolayısıyla "ona makul söz söylemek faydasızdır. Eğer tehlikeli azgınlık alâmetleri gösterirse yanındakiler onu yıldırmak için 'Sus, aman sus, Peyami geliyor!' deyiver-sinler kâfi".

Peyami Safa, Nâzım'ın, bütün kitaplarının işportaya düştüğü yolundaki iddiasına da epeyce alınmış görünüyor ve birçok kitabının ikinci baskısının bile tükendiğini, bir kısmının da fiyatlarının 75 kuruştan 100 kuruşa çıktığını söyleyerek kendini savunuyor. Hem son yıllarda sergiye düşmeyen hangi kitap vardır? Hemen bütün Türk ilmi, bütün Türk edebiyatı... Bu son cümleleriyle harf devriminin sonuçlarına gönderme yapan Peyami, "Bir Türk münevveri olarak bunun azabını paylaşması gereken Nâzım Hikmet..." dedikten sonra ekliyor:

²⁶ Naci Sadullah: Aynı röportaj.

"Fakat neler söylüyorum? Nâzım Hikmet ne Türk'tür, ne münevver..."²⁷

HICIV DENEMELERİ

Peyami Safa'nın "Biraz aydınlık" yazıları, *Hafta*'nın 72. sayısında ve yedi bölümde tamamlanmıştır²⁸. Polemik, Nâzım'ın bir süre elden ele dolaştırdıktan sonra *Aydabir* mecmuasında yayımladığı, Yakup Kadri, Ahmet Haşım ve Hamdullah Suphi için yazdıklarına benzeyen "Bir Provokatör Üstünde Hiciv Denemeleri"yle doruk noktasına ulaşır²⁹. Bu hicviyede Nâzım Hikmet, Peyami'yi, samimi oldukları yıllarda onun kendisiyle ilgili olarak anlattıklarını kullanarak hicvetmiştir: Babasının İngiliz elçiliğini tebrik etmesinden "yetim-i Safa"lığına, çocukluğunda *Larousse*'u okumasından Keteon Matbaası'nda şarkı istinsah etmesine, *La Dam o Kamelya* oyununda sahneye fesle fırlamasına, mason derneğine müracaatına kadar, Peyami'ye dair bütün bildiklerini Hicviye'sine boca eden Nâzım'ın saldırganlığı şaşırtıcıdır [EK.1]. Çok geçmeden Peyami de, Cingöz Recai'nin dilinden, aynı üslupla Nâzım Hikmet'i hicveder: "Cingöz Recai'den Nâzım Hikmet'e"[EK.2]³⁰.

Bir süre de, Nâzım'ın hicviyesinde Namık Kemal'i aşağıladığı mısralar yüzünden değişik çevreleri de içine alarak devam eden ve Ergun Göze ile Kemal Sülker tarafından farklı açılardan ele alınarak geniş bir biçimde incelenen bu polemik³¹, daha başında polemik sınırlarını aşan, birbirine fena halde öfkelenmiş ve kinlenmiş, biri

²⁷ "Biraz aydınlık 4", *H*, S.69, 29 Temmuz 1935

²⁸ "Biraz aydınlık" dizisinin diğer bölümleri *Hafta*'nın şu sayılarında yayımlanmıştır: S.70, 5 Ağustos 1935, S.71; 12 Ağustos 1935; S.72, 19 Ağustos 1935

²⁹ "Bir provokatör üstünde hiciv denemeleri", *Aydabir*, 1 Eylül 1935

³⁰ "Cingöz Recai'den Nâzım Hikmet'e", *H*, S.77, 23 Eylül 1933

³¹ Onuncu bölümün 15 numaralı dipnotuna bakınız.

yazar, diğeri şair, iki eski dostun, daha önce yazdıklarını unutup birbirlerini kıyasıya hırpaladıkları, zamanla âdeta kan dâvâsına dönüşen talihsiz bir kavgadır³².

HAFTA'NIN SONU

10 Haziran 1935 tarihli 62. sayısından itibaren pazar-tesi günleri çıkmaya başlayan *Hafta* gazetesi, Peyami Safa-Nâzım Hikmet polemiginden sonra pek fazla yaşama-mıştır. Polemik sürerken, başından beri her sayıda bol bol kullanılan kadın resimlerinin giderek "erotik"leşmesi, hatta mayolu fotoğraflarını gönderen hanımlar arasında yarışma açılması, gazetenin ciddi bir tiraj problemi yaşa-dığını gösteriyor³³. Bu arada dikkati çeken bir husus da, Nizamettin Nazif imzasıyla, üç sayı süren "Türk Mason-ları" konulu uzun bir araştırmanın yayımlanmış olmasıdır. Bu da, Peyami Safa'nın, Nâzım Hikmet tarafından gündeme getirilen masonluk meselesinden bir hayli rahatsız olduğuna ve hakkında doğabilecek yanlış kanaat-leri silmek istediğine yorulabilir.

Bu arada ilginç bir noktaya daha değinmek istiyoruz: Derginin 19 Birincikânun 1934 tarihli 37. sayısında, *Tar-ma Dergisi*'nde, Farsça "hafta"nın Türkçe karşılığı olarak "adna" ve "atna" gibi kelimeleri gösterildiği belirtildikten sonra "Dilimizde hiç bir yabancı kelime kalmayınca haf-tanın karşılığı olarak da adna'nın kabul edileceğini umu-yoruz" deniliyor ve o sayıdan itibaren *Hafta*'yla birlikte Adna adı da kullanılmaya başlanıyor. Hatta sonraki sayı-larda, yazışmalarda Adna kelimesinin de mutlaka kulla-nılması gerektiği ihtar edilmiştir: "Adna, Hafta kelimesi-

³² Sözkonusu polemikle ilgili olarak şu yazılara da bakınız; Peyami Safa: "Namık İsmail başlıklı yazıya P.S. rûmuzuyla ek" (H, 9 Eylül 1935), "Şüp-he ve iman" (*Tan*, 10 Eylül 1935), "Şarlatan" (*Tan*, 11 Eylül 1935); Or-han Selim: "Kalabalık" (*Tan*, 11 Eylül 1935), "İstihza" (*Tan*, 12 Eylül 1935), "Başagırısı" (*Tan*, 18 Eylül 1935)

³³ "Mayo ile resimlerimize 25 lira mükâfat.." H, S.63, 17 Haziran 1935.

nin öz Türkçesidir ve adreslerde Hafta kelimesine Ad-na'yı mutlaka ilave etmek lazımdır"³⁴.

Hafta'yı yazılarıyla ve romanlarıyla Server Bedi'nin sürüklediği ayrıca vurgulanmalıdır. *Sensiz Hayat*, *Dizlerine Kapansam* ve *Bu Kadın Kim* gibi aşk ve macera romanları yayımlanan Server Bedi'nin tefrikasına 30. sayısında başlanan *Dizlerine Kapansam* adlı romanı şöyle takdim edilmiştir:

"Dizlerine Kapansam!

Server Bedi Bey'in *Hafta* için hazırladığı yeni millî roman

Ne nefis bir aşk macerası! Ne canlı bir sergüzeşt! Ne güzel ve hakiki bir hayat parçası!

'Sensiz Hayat' tefrikamız bitiyor. Ondan sonra yine Server Bedi'nin 'Dizlerine Kapansam' ismindeki yeni romanını okuyacaksınız. Okuyacak ve emin olacaksınız ki Boğaziçi'nin bütün dünyada meşhur mehtabı ölmemiştir. Gümüş suların üstünde hala terennüm eden, titreyen ve seven kalpler vardır. Hem ne tabiat! Ne musikî! Ne aşk!

-Gelecek sayıdan itibaren-"³⁵

Ne var ki, tiraj kaybını Server Bedi'nin aşk ve macera romanları da durduramayacaktır. Peyami Safa, 91. sayıda, *Hafta*'nın artık kapanmak üzere olduğunu ima eden bir üslupla yeni bir projeden söz eder: Aslında bu gazetesinin önce tam bir kültür ve fikir mecmuası olarak tasarlandığını, fakat bu gayeye belli tekâmül merhalesinden sonra varılması düşünülerek büyük halk kitleleri için magazin türü bir gazeteyle işe başlandığını anlatan Peyami, "Bu mecmuayı çıkaranlar, tesisten evvelki ilk projelerini gerçekleştirmeğe başlamanın zamanı geldiği kanaatine varmışlardır" diyor³⁶. *Hafta*'nın son sayısı olan 92. sayıdaki yazısında ise, halk kavramını tartışarak "halk anlamaz" cılığı eleştiren Peyami Safa, ilk sayısı gelecek hafta

³⁴ H, S.38, 26 Birincikânun 1934

³⁵ H, S.29, 24 Birinciteşrin 1934, S.29

³⁶ "Bir proje", H, S.91, 30 Birincikânun 1935

"tam bir kültür mecmuası biçiminde ve kalitesinde" çıkacak olan yeni dergide, "halk ve medeniyet gibi en geniş mânâsında aldıkları kültür sözüne" lâyık olmak için "halk anlamaz" cılığı programlarından silerek Türk zekâsının azami randımanına sayfalarını açacaklarını yazmıştır³⁷. Bu yazının hemen yanında yer alan geniş duyurudan ise çıkacak yeni derginin *Kültür Haftası* adını taşıdığını öğreniriz. Bu duyuruda, *Kültür Haftası*'nın nasıl bir dergi olacağı ve yazı kadrosu da açıklanmıştır.

Son sayıdaki duyuruya göre, *Kültür Haftası*'nın ilim ve felsefe kısmında Mustafa Şekip Tunç, Ahmet Ağaoğlu, Münir [Serim], Suut Kemal [Yetkin], Sabri Ander, Sabahaddin Rahmi [Eyüboğlu], Mazhar Şevket, Mümtaz Turhan ve Saki [Safder], edebiyat kısmında Yahya Kemal, Necip Fazıl, Ahmet Hamdi, Ahmet Kutsi, Faruk Nafiz, Suat Derviş, Nizamettin Nazif, Fikret Âdil, Peyami Safa, Cahit Sıtkı, güzel sanatlar kısmında da Mesut Cemil, Mahmut Ragıp Kösemihal, Nurettin Şazi, Kemal Emin, İsmail Galip, M. Feridun, Nurullah Cemal [Berk], Elif Naci, Zühtü [Müridoğlu] ve Bedri Rahmi [Eyüboğlu] yazacaklardı.

Ve 15 İkincikânun 1936, Çarşamba. *Kültür Haftası* dergisinin ilk sayısı çıkar.

³⁷ "Halk ve mecmualar", *H*, S.92, 6 İkincikânun 1936

EK. 1
BİR PROVOKATÖR ÜSTÜNDE
HİCİV DENEMELERİ

"Sen ölmedin, seni öldürdüler
zavallı kadın"

T.F.

Sen çıkmadın
çıkardılar karşıma seni!
Kıllı, kara elleriyle tutup enseni,
gövdeni yerden bir karış kaldırdılar;
sonra birden bire
bırakıp yere
seni pantolonumun paçasına saldırdılar!...
Bir düşün oğlum,
bir düşün ey yetimi Safa
bir düşün ki son defa
anlayabilesin:
Sen bu kavgada
bir nokta bile değil,
bir küçük, eğri virgül,
bir zavallı vesilesin!
Ben kızabilir miyim sana?
sen de bilirsin ki benim âdetim değildir
bir posta tatarına
bir emir kuluna sövmek
efendisine kızıp
uşağını dövmek!
Sen de bilirsin ki jurnal esnafı, senin gibiler
tutulup kulaklarından birer birer
teşhir edilirler.
Ben, sadece söküp
bir fitnenin otuz iki dişini
ve babıalı kaldırımlarına döküp
geleceğini, geçmişini
aldım omuzuma işte bu teşhir işini...
Bir düşün oğlum,
bir düşün ve inkâr etme ki;
Keteon matbaasında ut çalıp
ayak şarkıcılarına beste talim eylemek

ve o biçare Larus'un ırzına geçip
 zâtını alim eylemek
 sana pek zor geldi ki, demek;
 aranızda dolaşır görünce
 benim Orhan Selim adlı dilsiz
 ve kolu bağlı gölgemi,
 hemen azıya alıp gemi
 faşisto-demokrato-liberal
 bir jurnal
 yazıp
 delikanlıyı yere çalmak
 ve bir miktarı münasip elden almak
 istedin!...
 Elden alıp almamana
 karışmam ama,
 biz, gölgemizi bile çiğnetmeyiz adama!...
 Bir düşün oğlum,
 bir düşün, ey, göbekli patron veletlerinin
 "Doğru yol" göstericisi...
 bir düşün ey yetimi Safa,
 bir düşün ve hatırla ki son defa;
 o, takma aslan yeleli
 Namık Kemal üstadın senin;
 abanoz ellerinden
 zenci kölesinin
 som altın taslarla şarap içerek
 ve "didarı hürriyet"in dizinde
 kendi kendinden geçerek:
 "Yüksel ki yerin
 bu yer değildir,
 dünyaya geliş
 hüner değildir!"
 demiş
 Sen de yükseldin uyup
 onun sesine
 "La dam o kamelya'nın fesli figüranlığından
 Ahmet Haşim'in Degüstasyon'daki
 iskemlesine.
 Bir düşün oğlum,
 bir düşün

ve mezarların hududunu aşma!
 Kendine güven evlat
 babana değil,
 bir ölüyü takıp koluna dolaşma...
 Öyle zart zurt eşilmez toprağı gidenlerin!
 Ölülerini rahat bırak oğlum,
 rahat bırak uyusun
 o muhterem şehidi hürriyet beypederin!
 Hem böyle daha iyi;
 çünkü bak ortada
 ne yeni bir İngiliz -Boer
 harbi var
 ne de tebrik isteyen bir İngiliz Elçiliğı!
 Ölülerini rahat bırak oğlum,
 rahat bırak uyusun benim de ölülerim!
 Sen de bilirsin ki, ben
 ne dedemden
 miras bekledim,
 ne babamdan şeref, şan!
 Hasep, nesep, kan, soy sop işinde yoğum.
 Çünkü ne halisüddem bir buldoğum
 ne tecrübelik bir tavşan..
 Ben sadece ölen babamdan ileri
 ve doğacak çocuğumdan geriylim
 ve bir kavganın adsız neferiyim...
 Ey ihtisas mahkemeleri kaçığı
 ve Despinis Kokononun aftosu;
 Ey marka malı kör
 provokatör,
 ve ey zavallı yetim...
 Yoktur şimşiri kahrını inkâra niyyetim...
 kokla, çek ve iç;
 üzülme hiç.
 Billahi cihan bilir ki, sen
 kahraman, ulusal muhaliflerimizdensin...
 Kokla, çek ve iç
 üzülme hiç...
 Yalnız arasıra
 bakıp aynalara
 bir deve derisinden beli değnekli Hacivat düşün.

Bir düşün oğlum:
 müdahin, çelebi hazreti Hacivatın
 giyerek harp ilahı göbekli Marsın üniformasını
 kahramanane dalkavuklukla hesap sormasını!
 Bir düşün oğlum,
 bir düşün ve inkar etme ki
 gizli gece yolculuklarından kalmadır senin alın
 terin.
 Sen her gece el ayak çekilince
 "Nuvel literer"in
 bir arşınlık duvarından aşarak
 ve parmaklarının ucuna basıp dolaşarak
 yapraklarında onun,
 .apartırsın satırlarını birer birer
 Cingözle beraber.
 Fakat her duvar
 bir karış değildir.
 Her duvarı atlamayı kesmez senin gözün
 ve her fikrin açılmaz kapıları
 maymuncuğuyla Cingözün!
 Okuman lazım evlat.
 Evirip çevirmeyi, göze girmeyi, falan, filan
 bırakıp okuman.
 Bir düşün oğlum.
 Bir düşün ey yetimi Safa
 Bir düşün ve benden öğren ki son defa:
 Fikir dediğin
 şeyin
 Karabet ustanın uduna benzemez suratı.
 O, ne şapırtılarla çiğnemen bir sakız,
 ne Vatan-Silistre'de Abdullah Çavuşun tiradı,
 ne de Bir Akşamı'da müteverrim bir bayanın ilacıdır.
 O şahlanmış bir kavga atı
 kalın kabzalı bir savaş kılıcıdır.
 Bu ata atlayacak yürek
 ve bu kabzaya bilek gerek.

Nazım Hikmet

14-20.7.1935

EK.2
CİNGÖZ RECAİ'DEN
NAZIM HİKMET'E

Gel bakayım
lüle lüle, kıvrım kıvrım, samur saçlı,
pamuk tenli, al yanaklı sarı papam,
gel bakayım anam babam,
gel bakayım yetimlikle maytap eden paşazadem,
güzel âdem!

Gel bakayım,
gel ki büyük babaların:
Enver paşa, Nâzım paşa konağında
alıştığın gibi,
alışıp yıldıttığın gibi,
seni her gün dizlerimde hoplatayım,
şerefine bütün yetim çocukların
anasını satayım.

Gel bakayım fidan boylum, asilzadem, güzel paşam
Moda burniyle Süreyya paşa locası arasına her akşam
maviş gözlerini süze süze mekik dokuyan
Kadıköy'ün kübik salonlarında şiir okuyan
Moda şair, kübik şair, kübiklerin kübiği
Cevizliğin, Kuşdilinin, Mühürdarın Bolşeviği!

Ben ki -kıtır atma cicim!-
Nuvel Literer'den alma değil,
Bolşevik şair Maiakovsky'den de çalma değil,
senin tulum göbekli, kadayıf enseli burjuvalarından
halkı soyan bir kaçının yuvalarından,
para aşırdım.
Neden mi, niçin,
yolumu şaşırdım?
Babası sürgünde öldürülen
bir çocuğu beslemek için!
Fakat sen ki paşa konaklarında
kuş dilinde, kuş tüyünde, kuş sütüyle beslendim,
kuş beyninle bolşevizme heveslendin.

Baban üç yıl önce ölünceye kadar
 zavallıdan para kopardın,
 nefesi kokan Türk işçisinin vekâletini apardın.
 Götürüp onu sonra el altından,
 enternasyonele zula ettin,
 kimbilir kaç
 aç biilaç
 Türk işçisinin ciğerini pirzola ettin!

Gel bakayım seninle bir konuşayım
 sencileyin bir coşayım.
 Bre.. Toprak altında yatan
 Namık Kemal'e, Safa'ya çatan
 bre tümen tümen kıtır bom
 bre tümen tümen palavra,
 bre işçiye yalan
 ölüye iftira atan
 sağı sola katan
 bre kaltaban
 bre Türk düşmanı, bre vatan
 haini şarlatan!
 Bre propaganda broşürü âlimi,
 bre sırtını ipek divanlara yaslıyan
 Sermaye'nin yüzde bire küçültülmüş posasını
 yalayarak allâmelik taslayan
 Orak-Çekiç markalı
 sözüm ona komintern taktikalı
 üfürükle şişirme, kуска balon komünisti
 dandini bey, züppe salon komünisti!
 Sen misin "o kavganın kolu bağlı adsız neferi?"
 Yavaş gel, saçmalamaya başlıyorsun
 kolun bağlıysa nasıl taşıyorsun
 piçler gibi ölülerin mezarını?
 Yanlış attın zararını:
 Görüyorsun şeşi beş
 yemek için birkaç leş
 sallayarak hemen uzun elini
 oluyorsun mezarlara tebelleş.
 Sen misin adsız nefer? "Eynelmefer?"
 İki metro boyu afişlerde

gazetelerin tüccar ilânı sayfalarında
 kitapların üstünde, manzumelerin altında
 bangır bangır bağırın Nazım Hikmet imzası
 ad değil mi?
 Ne yalan söylersin?
 Sendeki surat, surat değil mi?

Sen adsızsan,
 Zonguldak'taki maden kuyusu dibinde,
 Promete gibi, fakat gökten değil
 yerin dibinden ateş alan
 bize kalori yollayan
 işçinin adı nedir?

Adlısın meşhur şairim, adlısın,
 ama neyleyim
 yırtık suratlısın.
 Sen ki iki papele her gün Akşam
 Ulusla dil yazarsın,
 önce yazdıklarını bozarsın.
 Sana her gün üç lira verebilsem ah!
 Vallah billah!
 ey o kavganın adsız neferi
 hemencecik soldan geri
 çevrilerek
 Ulusalizma-Faşizma gömleğini
 sırtına geçirerek
 Bolşevizmin mezarını kazarsın!

Nitekim
 söyleyecek sözün bitince,
 Marks'ın Sermaye'sini kediye yükletince
 her renkli Herşey adlı reklam gazetesinde
 başmuharrirlik yapıyorsun,
 şimdi de İpekçilerin sermayesine tapıyorsun!

Bre toprak altında yatan
 büyük Türk ölülerine çatan
 bre tümen tümen kıtır bom
 bre tümen tümen palavra,

bre işçiye yalan
 ölüye iftira atan
 sağı sola katan
 bre kaltaban
 bre Türk düşmanı, bre vatan
 haini şarlatan!
 Artık sen buralarda
 kolay dikiş tutturamazsın
 sahte komintern taktikalı
 dolmalarını yutturamazsın.
 Çekil!
 Bugün yaptığın gibi
 Metr-Goldvin-Mayer şirketinin
 İstanbul kolunun başına dikil
 Yüzünden maskeni, başından kasketi at
 Sermayenin altına yat!
 Yerini şimdi buldun işte:
 Hak berekât versin, asilzadem,
 berekâaat!

Cingöz Recai
 Müstensihî
 Server Bedî

Peyami Safa Cumhuriyet'teki çalışma masasının başında.

ONUNCU BÖLÜM
KÜLTÜR HAFTASI

"Kültür Haftası, edebiyattan ve sanattan,
ilimden ve felsefeden halis kültüre çıkan yolun üstündedir."

KÜLTÜR HAFTASI'NIN DOĞUŞU

PEYAMI SAFA'yı, 1932 yılından itibaren Ahmet Ağaoğlu'nun çevresinde görüyoruz. Kurucuları arasında yer aldığı Serbest Fırka kapatıldıktan sonra, diğerleri gibi Cumhuriyet Halk Fırkası'na dönmeyen, tayin edildiği Darülfünun Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi müderrisliğinden de, 1933 yılında, üniversite reformu sırasında uzaklaştırılan Ağaoğlu, 30'larda liberal eğilimli bir aydın olarak karşımıza çıkmaktadır. 1933 yılında çıkardığı *Akın* gazetesiyle hükümete karşı ciddi bir muhalefet hareketi yürüten Ağaoğlu'nun çevresinde toplanan aydınlar arasında Peyami Safa'nın da yer alması ilginçtir. Bu, şüphesiz kendini daha rahat ifade edebileceği bir fikir zemini ve çevreyi bulduğu anlamına gelmektedir¹. Ancak Ağaoğlu'nun demokrasi, liberalizm ve fert konula-

¹ Peyami, Samet Ağaoğlu'nun *Babanun Arkadaşları* (1958) adlı kitabının çıkması münasebetiyle yazdığı bir yazıda Ahmet Ağaoğlu'nun aile mesafesinde yakın dostlarından biri olduğunu söyler. Yazıda, Samet Ağaoğlu'nun kitabını göndermemesinden, daha da önemlisi, babasının arkadaşları arasında kendisinden söz etmemiş olmasından epeyce alındığı hissediliyor. Bk. "Ahmet Ağaoğlu'nun iki hikâyesi", *M*, 14 Şubat 1958

rındaki fikirlerini ne ölçüde benimsediği konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz. Peyami, 1946 yılında *Vakı* gazetesinde yayımlanan bir yazısında, yakın dostluğunu kazandığı Ağaoğlu ile aralarında bazı konularda ihtilaf bulunduğunu söyler. Bu ihtilafın merkezi, onun "fertil cemiyet ve devlet arasındaki antagonizmi yalnız hukuk ve siyasî tarih açıları içinde görmesi, ruh ve cemiyet ilimlerinin bu mefhumlar önünde klasik anlayışları aşan izah merhalelerine vardıklarını hesaba katmak istememesidir"². Ağaoğlu ise 1938 yılında oğlu Samet Ağaoğlu'na yazdığı, ileride üzerinde duracağımız bir mektubunda, bir zamanlar kendisi gibi düşünen Peyami'nin son günlerde değişerek CHP'ye yanaştığını ima etmektedir (bk. XVII. Bölüm).

Ahmet Ağaoğlu'ndan başka, Mustafa Şekip Tunç, Hamdi Başar, Münir Serim, Hilmi Ziya Ülken ve Namık İsmail gibi önemli isimlerin bulunduğu bu yeni kültür çevresindeki sohbetler ve seviyeli tartışmalar, Peyami Safa'yı *Kültür Haftası* dergisini çıkarmaya götürür³. *Hafta* gazetesinde de imzasına sık sık rastladığımız Ahmet Ağaoğlu, ilk sayısı 15 İkincikânun 1936 tarihinde çıkan ve ancak 21 sayı yaşayabilen *Kültür Haftası*'nın da belli-başlı yazarlarından biridir. Derginin çıkış hazırlıklarını yaparken Peyami'nin ne kadar heyecanlı ve ümitli olduğu, Ahmet Kutsi Tecer'e yazı 'stemek için Ahmet Hamdi Tanpınar'la birlikte yazdığı müşterek mektuptan anlaşılıyor⁴. Bu mektup Peyami'nin o günlerde yaşadığı ev, özel hayatı ve kedisi hakkında bilgi verdiği için ayrıca önemlidir (bk. EK)

² "Ağaoğlu ve demokrasi", V, 21 Mayıs 1946

³ Hilmi Ziya Ülken: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi II*, s.743

⁴ *Tanpınar'ın Mektupları*, s.16 vd. Tanpınar, Ahmet Kutsi'ye yazdığı 29 Ocak 1936 tarihli mektupta da şöyle diyor: "Peyami *Kültür Haftası*: için senden yazı istiyor. Bu hususta çok musırdır. Yalnız bu işi üzerime aldığım için iyice gecikti. Şiir, makale ne bulursan gönder" *age*, s.18. Tanpınar bir başka mektubunda da Tanburî Selahaddin'i Yahya Kemal ve Peyami vasıtasıyla tanıdığını söylüyor. *age*, s.188

Aynı yıl Necip Fazıl'ın da Ankara'da *Ağaç* dergisini çıkardığını unutmamak gerekir. İlk sayısı 15 Mart 1936'da, yani *Kültür Haftası*'ndan iki ay sonra çıkan *Ağaç*'ın yazı kadrosunda Peyami Safa'nın adı da vardır, nevar ki hiç bir sayısında imzasına rastlanmaz⁵. Bunu, onun da İstanbul'da *Kültür Haftası*'yla meşgul olmasına bağlayabiliriz. Ancak karşılıklı eleştiriler, iki ekip arasında ciddi bir rekabeti ve fikir ayrılığını göstermektedir .

Neşriyat müdürlüğünü, *Hafta*'da olduğu gibi, aynı zamanda derginin sahibi olarak görünen İlhami Safa'nın üstlendiği *Kültür Haftası*'nın ilk sayısı, devrin çok sayıda önemli ismini biraraya getirmiş olması bakımından dikkat çekicidir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Eşik*, Faruk Nafiz Çamlıbel'in *Alçıdan Heykel* (bu şiir Peyami Safa'ya ithaf edilmiştir), Cahit Sıtkı'nın da *Sanatkârın Ölümü* adlı şiirleriyle yer aldıkları ilk sayıda, Yahya Kemal'in *Memleketten Bahseden Edebiyat* başlıklı bir yazısı vardır. Diğer imzalar da şunlardır: Mustafa Şekip Tunç, Ahmet Ağaoğlu, Suut Kemal Yetkin, Münir Serim, Mesut Cemil, Peyami Safa, Elif Naci, Mustafa Ragıp, Nizamettin Nazif, M. Feridun.

KÜLTÜR NEDİR?

İlk sayının ilk yazısı, *Kültür Haftası* imzasını taşımaktadır. Kim tarafından kaleme alındığını bilmediğimiz bu yazıda, kültür kavramının serüveni anlatıldıktan sonra, *Kültür Haftası*'nın bu kavramdan ne anladığı izah edilir: Yazıya göre, mesele henüz kapanmamıştır ama, kesin olan bir şey vardır ki, o da, Rönesans'tan sonra manevî bütün faaliyetlerin kültür etrafında toplanmış bulunmasıdır:

⁵ *Ağaç* dergisi, ilk dört sayıda, Peyami Safa'nın adını ısrarla yazarları arasında zikretmiş, daha sonra çıkarmıştır.

"İdealizm bunu içeriden, realizm ise dışardan yapmak istedi; artistik, ilmi ve ahlaki telakkiler, birbirleriyle hep bu gaye için çarpıştılar. Fakat XIX. asırda inkişaf eden tarihçilik ve tabiat ilimleri, meseleyi eski tarzda spekülâtif bir suratte düşünmeği yavaş yavaş terkederek müsbet ilimlerin verdiği metodlarla ayıklamağa başladı; aynı zamanda medenî hayatın ruhî ve ictimai şartları daha tam bir surette incelendi; bu husustaki malzeme arttıkça da yeni bir kültür felsefesi yapmak teşebbüsleri uyandı. O haldeki kültür yahut medeniyetin esas ve kıymetleri, muhtevası elendi, insanla bunlar arasındaki münasebet derinleştirildi ve nihayet hakiki bir kültür hayatı için lâzım olan şartlar arandı. Nitekim son otuz yıl zarfında çıkan en şâyân-ı dikkat eserler hep bu mesele etrafında dolanmıştır.

Kültür Haftası, isminin delâlet ettiği mânâyâ tamamiyle sadık kalarak sanat, ilim ve edebiyatı, tam bir kültür seciyesi, ahlakile birleştirmek, sağlamlaştırmak istiyor. Münevver vasfını benimsemiş bir insanın zihnini kurcalıyan bütün bu kültür meselelerinde Türk zekâsının eserlerini aksettirmeğe çalışacaktır. Yerli fikirlerin bu serbest ve açık sergisinde eserlerini teşhir edecek olan bütün muharrirler, birbirine kültür planında umumi bir vahdetle bağlıdır.

Kültür Haftası, edebiyattan ve sanattan, ilimden ve felsefeden hâlis kültüre çıkan yolun üstündedir".

İlk sayıda Mustafa Şekip Tunç ve Ahmet Ağaoğlu da kültür meselesini ele almışlardır. Mustafa Şekip, *Dünya Kültürlerine Bir Bakış* başlıklı yazısında, "dünyanın birbirlerinden bariz karakterlerle ve birbirine irca edilemez mahiyette ayrılmış ve pek geniş mıntikalarda ictimaileşmiş üç kültür tipi" içinde yaşadığını belirterek bunların Hint, Çin ve Avrupa kültürleri olduğunu söyler. Bu üç kültürün temel özelliklerini açıkladıktan sonra, Avrupa kültürüyle Hint kültürü arasındaki önemli farklara temas eder. Sonuç: Avrupa kültürü tartışılmaz üstünlüklere sahiptir; bu bakımdan, Ziya Gökalp'in anladığı mânâda, Batı'nın sadece ilmini ve tekniğini alarak muasırlaşmak mümkün değildir; kültürün esaslarını teşkil eden ve bu esasların mantikî ve zarurî birer neticesi olan değerleri de benimsemek gerekir. *Üç Kültür* başlıklı yazısında, insanlığın Garp, İslam ve Buddha-Brahma kültürleri ara-

sında üçe bölündüğünü iddia eden Ahmet Ağaoğlu ise, Mustafa Şekip'in ayrı bir kültür olarak değerlendirdiği Çin kültürünü Buddha-Brahma kültürü içinde ele almıştır. Ancak o da, Avrupa kültürünün kaçınılmaz üstünlüğü ve diğer kültürlerle mensup milletlerin bu kültürü almak mecburiyetinde oldukları sonucuna varır.

Mustafa Şekip'in özetlediğimiz fikirleri, *Dergâh* dergisinde yazarken savunduğu Bergsoncu fikirlerin epeyce uzağına düştüğünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Halbuki Yahya Kemal, *Memleketten Bahseden Edebiyat* başlıklı yazısında, *Dergâh*'ta ortaya koyduğu "mektepten memlekete" görüşünü devam ettirmektedir. Ancak bu yazı, Yahya Kemal'in *Kültür Haftası*'ndaki ilk ve son yazısıdır. Gelecek sayılarda yazacak olanların adları arasında onun adı da anons edilirse de imzasına bir daha rastlamayız.

Derginin üçüncü sayısında, kim olduğu belirtilmeyen büyük şairin (muhtemelen Abdülhak Hâmid'in) evinde "memleketten bahseden edebiyat" hakkında yapılan sohbetin özeti yayımlanmıştır. Bu ilk denemenin ilgi görmesi üzerine, Kültür Haftacılar, toplantıları devam ettirmeye karar verirler⁶. Her toplantının belli bir teması vardır. Bu tema üzerinde enine boyuna konuşulacak, özeti de *Kültür Haftası*'nda yayımlanacaktır. Büyük bir yazarın evinde yapılan ikinci toplantıda romana, üçüncü toplantıda ise Ahmet Haşim'e ve intihale dair konuşulur. Ahmet Ham-

⁶ *Kültür Haftası*'nda 3. sayıda başlayan ve 17. sayıya kadar devam eden toplantı özetleri şunlardır: "Şairin evinde" (S.3, 29 İkincikânun 1936), "Romana dair konuşuldu" (S.4, 5 Şubat 1936), "Intihâle ve Haşim'e dair konuşuldu" (S.5, 12 Şubat 1936), "Köy edebiyatına dair konuşuldu" (S.6, 19 Şubat 1936), "Edebiyatımızın fikirsizliği" (S.7, 26 Şubat 1936), "Bizde resme karşı alâkasızlık" (S.8, 4 Mart 1936), "Şiirde ilk tomurcuklar" (S.9, 11 Mart 1936), "Fikir hayatında vahdet" (S.10, 18 Mart 1936), "Nâzım fikirler" (S.11, 25 Mart 1936), "Ruhun bekası" (S.12, 1 Nisan 1936), "Hendesî ve mistik düşünce" (S.13, 8 Nisan 1936), "Yeni bir hikâyecimiz" (S.14, 15 Nisan 1936), "Makine ve kültür" (S.15, 23 Nisan 1936), "Ahlâk ve kültür" (S.16, 29 Nisan 1936), "Dünya görüşleri" (S.17, 6 Mayıs 1936).

di Tanpınar, Cahit Sıtkı ile ilgili hatıralarını anlatırken, *Kültür Haftası*'nın bu toplantılarından da söz etmiştir. Birkaç toplantının Tokatlıyan'da yapıldığını, daha sonra barla kulüp arası bir yerde devam eden bu toplantılara Cahit Sıtkı'nın da katıldığını ve burada, sık sık rastladıkları, yüzünde yara izi bulunan genç ve güzel bir kadından hoşlandığını anlatan Tanpınar şöyle devam ediyor:

"Cahit, *Kültür Haftası*'nda galiba biraz da benim ısrarımla Thomas Mann'ın *Venedik'te Ölüm*'ünü tercüme etti. Kitabın Fransızcasını kendisine iyi bilmiyorum ama, ben verdim gibime geliyor. Yahut da bulamadığım için üzuldüm. Hülasa kitabı elde ettikten bir iki gün sonra ona Ankara Caddesi'nde rastladım. Yüzünde o tatlı gülümsemelerden biri vardı. Romanı beğenmişti. Bu tercüme galiba yarım kaldı. Yahya Kemal'in edebiyatımızda uzun zaman münakaşa konusu olan 'Mektepten memlekete' formülü *Kültür Haftası*'ndaki bir konuşmasındandır"⁷.

Dergide özeti yayımlanan on beş ev toplantısına katılanların isimlerini de zikretmek istiyoruz. Bu liste, şüphesiz *Kültür Haftası* çevresinin niteliği ve seviyesi hakkında açık bir fikir verecektir: Yahya Kemal, Ahmet Ağaoğlu, Peyami Safa, Mustafa Şekip Tunç, Sabri Esat Ander, Münir Serim, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hilmi Ziya Ülken, Suut Kemal Yetkin, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Muzaffer Yürük, Mazhar Şevket İbşiroğlu, Mümtaz Turhan, Sabahattin Eyüboğlu, Cahit Sıtkı Tarancı, Elif Naci, Saki Safder, Ahmet Kutsi Tecer, Mesut Cemil, Ömer Lütfi, Mehmet Karahasan, İsmail Habib Sevük, Semih Nafiz.

⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar: "Cahit Sıtkı'ya Dair Hatıralar", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s.446

MEMLEKETTEN BAHSEDEN EDEBİYAT

Yahya Kemal'in *Kültür Haftası*'nın ilk sayısındaki yazısı gerçekten ilgi çekicidir⁸. Gazete sahibi bir arkadaşının "Bizim gazetemizi niçin okumuyorsun?" sorusunu "Sizin gazeteyi bir gün okudum. İlk yazıdan haberlere kadar ve haberlerden sinema sayfelerine kadar hep Amerika'dan ve Avrupa'dan bahsediyordu; Türkiye'ye dair bir şey görmedim, o zamandan beri okumuyorum" diye cevaplandırıldığını anlatan Yahya Kemal, "Acaba bizim vatanımız gibi, geniş bir memleketi olup da onu asla görmeyen, edebiyatta, gözleri ecnebi bir âleme dalmış ve yalnız o âlemden bahseden başka bir millet var mıdır?" diye soruyor. Büyük şaire göre, taklit ve kopya ihtiyacı, yani "mektep" devresi ne kadar uzun sürerse şüursün, "hüviyeti olan bir millet, elbette bu devreden çıkmağa mecburdur. Bünyesi sağlam insanda bir rüşd saatinin çaldığı gibi, hüviyeti olan bir millete de olgunluğun, yaratmak ihtiyacının belirttiği bir zaman mutlaka gelir". Kısacası, edebiyatımız artık Avrupa mektebinden memlekete dönmeli, memleketten bahsetmelidir. Memlekete dönüşü milliyetçi bir iddia zannedenler yanılırlar; en sağdan en sola kadar herkes, edebiyatın ancak bir toplumun ve bir iklimin ifadesi olacağını kabul etmek zorundadırlar. Bu, Avrupa kültürünü yok sayıp kendi içimize kapanmak anlamına da gelmez.

Peyami Safa, ikinci sayıdaki "Memleket ve Edebiyat" konulu yazısında, memlekette edebiyat isteyenlerle edebiyatta memleket arayanlar arasındaki farkın mübalaga edildiği görüşünü savunur. Memlekette edebiyat isteyenlerin temel görüşlerini özetledikten sonra "Edebiyatta memleket isteyenlere göre de edebiyatın her şeyden önce millî bir estetik çerçeve içinde kabul edilmesi lâzım

⁸ Bu yazı için ayrıca bk. Yahya Kemal: *Edebiyata Dair*, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1971, s.139

gelen bir mefhum olması, beynelmilel kıymetlerle münasebete mani değildir. Ancak bu münasebet, edebiyatta memleket manzarasını silerek yerine hudutsuz bir yabancılık aşkı dolduracak dereceye varmamalıdır" diye devam eder.

İki tarafın fikirleri arasındaki farkın bir derece meselesinden ibaret olduğunu, bu dereceye karşı hassasiyeti birinci sayıdaki yazısıyla tazeleyen Yahya Kemal'in, bir fikir sahibi olmaktan ziyade, bir dikkat ve iştihak sahibi olarak çok haklı olduğunu ifade eden Peyami Safa, uzunca bir süredir Türk şiirinde de, romanında da memleket ruhunun galip görüldüğünü, son zamanlarda halk şiirinden ilham almamış tek şair, vak'ası hiç değilse kısmen Anadolu'da veya Rumeli'de geçmeyen tek roman gösterilemeyeceğini söyledikten sonra, yazısını şu içtinali cümlelerle tamamlar: "Eğer edebiyatımızda memleket arayan bazı edebiyatçılarımız bunun farkında değillerse, bu, belki de yine Garp edebiyatı ile bizzat fazla meşgul olarak Türkiye'deki harp sonu neşriyatını takip etmedikleri içindir. Bu takdirde şikâyetlerinin mevzuu yine kendi nefisleri olmak lâzımgelir".

Üçüncü sayıdaki "Şairin Evinde" başlığıyla özeti yayımlanan toplantıda da memleket edebiyatı meselesi konuşulmuştur. Ev sahibi büyük şairin Yahya Kemal olup olmadığı konusunda tereddütlerimiz var. Belki şairin o günlerde kaldığı mekân ev olarak tavsif edilmiştir. Toplantıda, ev sahibi şair, Leon Daudet'nin eserlerinden söz ederek her birinin Fransız cemiyetini nasıl yansıttığını anlatır. Yazıda Romancı diye sözü edilen kişi (muhtemelen Peyami Safa), Türkiye'de Büyük Harp'ten sonra yazılan romanların yüzde doksana yakınının memleketi aksettirdiğini söyleyerek örnekler verir. Toplantıda yapılan diğer tesbitleri asıl metinden takip edelim:

"Türkiye'de ecnebi dili bilenlerin çoğu Fransızca eser okudukları için genç millî edebiyatımızı takip etmeden, ezbere hüküm

verdikleri üstünde konuşuldu; Avrupa'ya karşı münevverlerimizde kendini küçük görme duygusunun, 'sentiment d'inferiorit'nin onları edebiyatımıza karşı mübalağalı bir bedbinliğe götürdüğü ileri sürüldü. Yerli neşriyatı daha dikkatle ve yakından takip etmek lüzumu etrafında sıcak bir istek doğdu.

Fakat bütün bu eserlerin -mevzuları memleket dahi olsa- memleketi temsil edecek bir kalitede olup olmadıkları şüphesi izhar edilmişti. Kalite meselesinin mevzudan ayrı düşünülmesi icap ettiği ileri sürüldü. Çünkü edebiyatımızın kalitesi de memleketin umumî tekâmülüne bağlıdır ve onunla beraber gidecektir; edebiyatımıza yapılabilecek tarzlar, belki her san'at nev'i ve her meslek için doğrudur, denildi.

Mecliste bulunan Üniversite mensuplarından bazıları, memleket edebiyatının mevzuu mutlaka memleket olmak lâzım gelmediğini, millî ruhun mutlaka yerli renkle kaim olmadığını söylediler. Ev sahibile beraber herkes, memleket romanı demek, illâ ki Anadolu'da cereyan eden bir vak'anın romanı demek olmayacağına birleşmişti. Edebî eserlerimizde memleket görünüşünden ziyade millî ruh aramak lâzım geldiğinde ittifak edildi. Bir muharrir: 'Evet, diyordu, bu memleket edebiyatı sözü o kadar yanlış tefsirlere mahkûm olabilir ki, vak'ası Erzurum'da geçen kötü bir roman şaheser zannedilir de, iyi bir roman, meselâ Berlin'de bulunan Türklerin hayatını yazdığı için kötü olur.'

En nihayet, memleket edebiyatı mevzuunun bizim en büyük meselelerimizden biri olduğuna, çünkü edebiyatımıza ait bir çok meseleler doğurmak istidadında bulunduğu hükmedildi".

Peyami Safa'nın ikinci sayıdaki yazısı, bu toplantıdaki tartışmanın özeti gibidir ve öyle anlaşılıyor ki, Yahya Kemal epeyce hırpalanmıştır. Bu kadarla da kalmaz, üçüncü sayıdan itibaren, Zahir Sıtkı Güvemli (ZESEGE)'nin "Memleket edebiyatı nasıl olmalıdır?" konulu bir dizi karikatürü yayımlanmaya başlanır. İlk karikatürde, Yahya Kemal, eski tip bir kayığa binmiş olarak Boğaz'da bir yalının önünden geçerken tasvir edilmiştir. *Kültür Haftası*'nda Yahya Kemal'in imzasına bir daha rastlanmaması, muhtemelen Peyami'nin bu eleştirisi ve bu karikatür yüzündendir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, Ahmet Kutsi'ye yazdığı 29 Ocak 1936 tarihli mektuptaki

şu cümleler bu görüşümüzü doğruluyor: "Arasıra Yahya Kemal'i görüyoruz (...) Bugünlerde pek bedbin. Senden sonra Peyami birkaç yazı yazdı aleyhinde"⁹.

Bununla beraber, *Kültür Haftası*'nca düzenlenen ev toplantılarının ilk dördünde Yahya Kemal de vardır. Sonra büsbütün uzaklaşır.

PEYAMİ'YLE HAMMAMÎ ARASINDA

Peyami Safa, Yahya Kemal ile birkaç yıl süren (1934-1937) sıkı bir dostluk devresinin bulunduğunu yazmıştır. Kendisini dinleyelim:

"Buluşmadığımız gün pek azdı. Münir Nureddin'in konserlerine gider, oturduğum pansiyonda ve dostların evlerinde saz âlemleri tertipler, o tarihte çıkardığım *Kültür Haftası* mecmuasının aylık toplantılarında münakaşalar ederdik.

Bir sabah, çok erken saatte, Yahya Kemal Beyoğlu'ndaki pansiyonuma geldi; beni Rumelihisarı'na götürmek istediğini söyledi. Beyazıt'a gidip Hammâmîzâde İhsan'ı da aldık.

Yolda eski ve ahşap evlerin, büyük ve küçük binaların hiç bilmediğim tarihlerini anlatıyordu. Fakat buna bir anlatma demek, hadiseyi en dar eb'adında küçültmek olur. Anlatmıyor, terennüm ediyordu. Söylerken her kelimenin içine kendiliğinden melodiler dolduran tannan sesi, cümlelerine bazen bir mısra, bazen bir şarkı âhengi veriyordu. Bizi dışarıdan gösterdiği her binanın içine sokuyormuş gibi, orada yaşatıyormuş gibi, geçmişe yaptırdığı seyahatte rehberlik ediyormuş gibi harikulâde bir çekiciliği vardı.

Rumelihisarı'nda, fetih şehitlerinin mezarları önünde durduk. Bizi fetih günlerinin anları içine çekti. Gaşyoluyordu. Ona mı, fetih serdarlarına mı hayran olacağımı şaşıırıyordum. Birbiri kadar güzeldiler.

Sâhile indik, Arnavutköyü'ne doğru yürüdük, öğle yemeğini Boğaz'ın karşısında bir lokantada yedik ve bir hayli içtik. Garson Rumdu ve bize çok dikkatli hizmet ediyordu.

O zaman Yahya Kemal şu unutulmaz sözü söyledi:

-Türk Fâtih'lere Rum garsonlar lâzımdır. Dünya, muvazenesini öyle bulur.

⁹ *Tanpınar'ın Mektupları*, s.20

Bu sözüne kendi de hayran oldu ve o gün saatlerce tekrarladı:

-Türk Fâtih'e, Rum garson!

Çok neşeliydi. O günü ebediyete maletmek istiyor, unutmaya başladığını tekrarlıyordu. Belki bu özleyişle, bir âni manzum bir sözle tesbit eden arûzcuların geleneğine uyarak şu beyti söyledi:

*Beş asrı geçirmiş Boğaz'ın manzarasında
Gün geçti Peyamî'yle Hamâmî arasında*

Bu muhteşem hediyeği hâfızalarımıza kazdık.¹⁰

YENİ BİR KEŞİF

Kültür Haftası'nın sohbet toplantılarından birinin sonunda, Suut Kemal [Yetkin], arada bir, yalnız bir şairin, romancının veya hikâyecinin eserleri üzerinde konuşulmasını teklif ederek bunun daha canlı ve faydalı olabileceğini söylemiş ve teklif memnuniyetle kabul edilmiştir. Birkaç hafta sonra bu teklif tekrarlanınca ilk olarak, Peyami Safa'nın telkiniyle *Semaver* (1936) adında yeni bir kitabı çıkan Sait Faik ve mensup olduğu nesil üzerinde konuşulmaya karar verilir. Sohbetin özeti, derginin 14. sayısında yayımlanmıştır¹¹. Toplantıda önce genç hikâyecinin *Semaver*, *Robenson*, *Bir Kadın*, *Bir Kıyının Dört Hikâyesi* ve *Bir Düşün Gecesi* adlı hikâyeleri Mesut Cemil tarafından okunur. Daha sonra sırasıyla Suut Kemal, Sabahattin Eyüboğlu, Sabri Ander, Mustafa Şekip, Elif Naci, Peyami Safa ve Münir Serim görüşlerini açıklar, hikâyelerdeki zaaf ve meziyetler üzerinde durduktan sonra, Sait Faik'in ilk eseriyle verdiği ümidin hakikat olması temennisinde birleşirler. Bu takdimden sonra ilgi odağı haline gelen genç hikâyecinin kendisine gösterilen ilgi-

¹⁰ Peyami Safa: "Yahya Kemal ve Rumelihisarı", *M*, 4 Kasım 1958. Peyami Safa, Yahya Kemal'le ilişkilerini ve Rumelihisarı'na birlikte yaptıkları geziyi *Hafta* (S.7, 23 Mayıs 1934) gazetesinde imzasız olarak daha geniş bir biçimde anlatmıştır.

¹¹ "Yeni bir hikâyecimiz", *KH*, S.14, 15 Nisan 1936

den son derece memnun olduğunu biliyoruz. Peyami Safa, birkaç yıl sonra, *Cumhuriyet* gazetesinde, *Sarnıç* (1939) adlı hikâye kitabının yayımlanması münasebetiyle yazdığı yazıda Sait Faik ve hikâyeleri hakkındaki düşüncelerini uzun uzun açıklamıştır¹². *Kültür Haftası*'nda dördüncü sayıdan itibaren imzasına rastladığımız Fazıl Hüs-nü Dağlarca da, Cahit Sıtkı Tarancı ve Sait Faik gibi, Peyami Safa'nın keşfettiği ve kamuoyunun dikkatini çektiği yeteneklerden biridir. Avrupa'ya giderken yanına aldığı kitaplar arasında onun da henüz basılmamış şiirleri vardır. Peyami Safa'nın *Yücel* dergisinin "Avrupa'ya giderken yanınıza hangi kitapları aldınız?" sorusuna verdiği cevap şöyledir: "Nietzsche'nin *Gai savoir*'ı, Dostoyevski'nin *Idiot*'su, Fazıl Hüs-nü'nün basılmamış şiirleri, C. H. de Montherlant'ın *Junes filles*'i ve Nurettin Sevin'in Shakespeare'den "*Yaz ortasında bir gecelik rüya*" diye tercüme ettiği *A midsummer night's dream*. Aynı ankete Fazıl Hüs-nü'nün verdiği cevapta ise beş kitaptan ikisi Peyami Safa imzasını taşımaktadır: *Bir Tereddüdün Romanı* ve *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*¹³.

KÜLTÜR HAFTASI'NIN SONU

İleriki sayılarda Samet Ağaoğlu, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Şerif Hulusi gibi yazarların da katıldığı *Kültür Haftası*'nın tartışmalı sohbetleri on sekizinci sayıya kadar devam eder. Bu arada *Ağaç*'ta Necip Fazıl'ın *Kültür Haftası* hakkında bir eleştirisi çıkmıştır¹⁴. Mevcutlar içinde, kusurları ve meziyetleriyle üzerinde konuşulmaya değer bir mecmua olarak gördüğü *Kültür Haftası*'nın muayyen

¹² "Sait Faik'in hikâyeleri", C, 9 Mayıs 1939

¹³ Soru aslında "En çok sevdiğiniz ve tekrar tekrar okuduğunuz beş kitap?" şeklindedir. Peyami o günlerde Avrupa'dan yeni döndüğü için soruyu ona biraz değiştirerek sormuşlardır. Bk. *Yücel*, S.19, Eylül 1936

¹⁴ Necip Fazıl Kısakürek (N.F.K.): "Memleket mecmualarının geçit resmi", *Ağaç*, Sayı 8, 23 Mayıs 1936

bir terkip yapamadığı gibi, unsurlarına, ayrı ayrı daha önceki kıymet ve derecelerini araştırarak veya azamileriyle hareket ettirecek bir hız da telkin edemediğini öne süren Necip Fazıl, herkesin orada eski haline göre biraz daha gevşek, kendi havası ve âlemi içinde tek başına yürüdüğü ve mecmuayla pek alâkadar görünmediklerini söyler. Yazılar uzun, mücerret ve cansız, kitap ve broşüre daha uygun malumat yazılarıdır. *Kültür Haftası*'nda eksik olan 'şahsî görüş ve tahlil, terkip, teşhis, etrafı saran hadise ve eşya ile hususî bir münasebet, hamle ve dinamizma'dır. Fikirde vahdeti, istikameti, dâvâsı, mezhebi, meşrebi, beraberlik endazesi olmayan bu dergide orijinallik ve dinamizm gibi görünen konuşmalar, meseleleri halletmekten ziyade, içinden çıkılmaz hale getirmektedir:

"Bir mesele, birkaç kişi arasında elenmekle, birkaç kişinin birden kazdığı bir kuyu haline girmiş olmaz. Bilakis başka başka kuyular açılır ve her kuyu, öbürile birleşmek kaygısına düşerek içri büğrü gider ve her birinin teker teker ve yazile tutacakları seviyeden daha aşağılarda dolaşılır. Eğer maksat, herhangi bir mevzu üzerinde, birkaç kişinin birden fikrini göstermekse o zaman, o mevzuu neticelendirinceye kadar üzerinde kalmak icap eder. Halbuki *Kültür Haftası*, her hafta bir saat içinde belki dünyanın en girift ve en büyük meseleleri etrafında muharrirlerine ancak birer cümle söyleyip hafif bir okşayışla o meseleyi tüketmeye razı oluyor ve bu suretle büyük entellektüeller şûrâsını ortaya bir mesele koymaktan ziyade, mesele fihristi yapmaya sevk ediyor".

Necip Fazıl'ın eleştirisine *Kültür Haftası*'ndan cevap gelmemiştir. Bu, Peyami'nin yokluğuyla izah edilebilir. Yalnız derginin "Memleket Matbuatı" sütununu yazan Zahir Sıtkı, 21. sayıda, *Ağaç*'ın 9. sayısında yayımlanan ünlü 'Beklenen Sanatkâr' yazısı dolayısıyla Necip Fazıl'a sataşır. Bu yazıyı Necip Fazıl'ın bir yıl kadar önce, D Grubu'nun Dağcılık Kulübü'ndeki sergisinin açılışında, ikinci defa da aynı grubun Fransız Tiyatrosu antresindeki sergisinde okuduğunu hatırlatan Zahir Sıtkı şöyle devam eder: "Daha sonra bu yazıyı yabancı kelimelerin imlâları

hemen tamamen yanlış olarak *Varlık* mecmuasının rakamını hatırlayamadığım epi eski bir sayısında neşretmiş idi. Bu yazının *Yeni Adam* haftalığında tenkit edilmiş olduğunu da hatırlıyorum. Adı Beklenen Sanatkâr. Dördüncü olarak *Ağaç*'ta efkârıumumiyenin önüne serdiği yazısında Necip Fazıl..."

Zahir Sıtkı'nın eleştirisinin çıktığı sayı, *Kültür Haftası*'nın son sayısıdır¹⁵. İmzasını son olarak P.S. rümuзуyla on sekizinci sayıda gördüğümüz Peyami Safa, *Büyük Avrupa Anketi*'nde *Kültür Haftası*'nının "elîm akıbet"inden söz eder¹⁶. Bu, derginin yönetiminde bir anlaşmazlık yaşandığını mı gösterir, kesin bir bilgimiz yok. Sebebi ne olursa olsun, Peyami Safa'nın uzaklaşması, *Kültür Haftası*'nın sonu olmuştur. Son sayı, 3 Haziran 1936 Çarşamba tarihini taşır.

¹⁵ Tuhaftır, Zahir Sıtkı, *Kültür Haftası* kapandıktan hemen sonra *Ağaç*'ta çizmeye başlar. İlk çizdiği de bir Peyami Safa karikatürüdür.

¹⁶ "(Paris'te, M. Lon Pierre-Quin), mecmuanız *Kültür Haftası* nasıl gidiyor? diye sordu. Kendisini bilmukabele taziyet beyan etmeğe mecbur bırakmamak için, mecmuanın elîm akıbetini haber vereceğim yerde "fena değil" diye geçtim" Bk. BAA, s.62

EK
AHMET KUTSÎ'YE
MÜŞTEREK MEKTUP

1935

Kutsi.

Bu satırları Peyamî'nin evinde ve onunla müştereken yazıyorum. Tahmin edersin ki, canım sıkılıyor (benim, Hamdi'nin) çünkü biraz evvel Peyamî bana, neşretmeğe adamakıllı karar vermiş göründüğü mecmuasından bahsetti. Yine tahmin edersin ki bir mecmua bütün diğer şeylerden maada bizim (seninle benim) görüş hayallerimizle kör olası iradelerimiz arasındaki buhran ve iğtişaşa dokunduğu için canımızı sıkmaktan hâlî kalmaz. Onun için bir melce bulmak ihtiyacıyla sana varacağını umduğum bu kağıdın üstüne kendimi attım. Yalnız garip bir havadis vereyim ki bu kadar derunî ve şahsî duygumu bana yazdıran yine Peyamî'dir (binaenaleyh tekzip edebilirim). Fakat diyor, o, ben o kadar Hamdi gibi söylüyorum ve sen o kadar Hamdi gibi yazıyorsun ki Kutsî'nin tekzip edebileceği ne kalıyor bilmem.

Kutsî, senin dahi her defasında hazır bulunduğun o cumalardan birindeyiz ki, yerimiz yine Peyamî'nin odasıdır, yine masanın üstünde henüz tombul Eleni'nin pişirdiği telvesi yalanmış kahve fincanları, yine başı koparılmış bir aspirin paketi, yine Hamdi'nin Peyamî'den koparmağa çalıştığı birkaç kitap, *Hafta* mecmuasına örnek olma kabiliyetini haiz telakki edilmiş bir yığın mecmua, yine ne olacağı belirsiz gün, yine can sıkıntısı, fazla olarak Kutsî'sizliğin azabı, onun hasreti, şusu, busu ve fazla olarak dışarıda güneş ve kar ve yoğun ses ve otomobil kornaları, filan, falan.

Kutsî (Hamdi, diyor bana Peyamî, şimdi benim için hep çıkaracağım mecmuanın hayalleriyle dolu ve şimdi benim için senden ve Kutsî'den behemehal ilk nüshaya yetişmesi şart ve kaydıyla bu mektubu aldığı tarihten azami on beş gün sonra Bâbîâlî'de Suhulet kütüphanesine göndereceği ve senin aynı tarihte bana teslim edeceğin yazıların istekleriyle dolu). ve yine (madem ki Hamdi, sen bana bitti mi sözün diye soruyorsun, hakiki olarak bitmedi. Verbalment bitti).

Kutsî, yazdığımız mektubun ne olduğunu ben anlamadım (Yine Peyamî dikte ediyor) buna rağmen sana muhatap olmaktan aldığım ilk hızla yazmağa devam ediyorum.

Şimdi içeriye evin kedisi girdi. Peyamî onu "Gel minnacık ci-ci, vay vay! Bak ne şikâyetçi hayvandır, ne zillidir" falan diye okşa-

dı. Ve kedi hakikaten hem kendini okşatmak ihtiyacıyla yaklaştı, hem de acı mırıltılar ve çığlıklar kopararak uzaklaştı. Şimdi muma-ileyh kedi çenesiyle en tüysüz yerini sandalye ayağının yuvarlağına sürtüştürerek can sıkıntısında da bize yetişmeğe çalışıyor. Ve galiba da bizi geçiyor, çünkü onun mektup yazabileceğı bir Kutsi'si, bir kurşun kalemi, bir defteri ve gramer malumatı yok. (Peyami dili olmadığına kat'iyyen kani değil!) Nitekim dışarıya kaçtı.

Ahmet Hamdi-Peyami Safa

Peyami, müzisyen arkadaşlarıyla. Soldan Sağa, Peyami Safa, Server Bey, Şeref Akdik, Kadırgalı Kemal, Elif Naci, Faik Bey (Resne Fotoğrafhanesi)

ONBİRİNCİ BÖLÜM

UD VE KEMAN

"Ud ve keman şekillerinin sembolize ettikleri iki ayrı kültür vardır."

Fatih-Harbiye

ALATURKA-ALAFRANCA KAVQASI

KÜLTÜR HAFTASI kapandıktan sonraki hadiselere geçmeden önce, biraz geriye dönüp Peyami Safa'nın müzikle ilişkisine ve bu arada *Fatih-Harbiye* adlı romanına bakmak istiyoruz.

Peyami Safa'nın müzikle ne zaman ilgilenmeye başladığı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Elif Naci, Vefa Lisesi yıllarındaki beraberliklerinde, evlerde buluşarak musiki fasılları yaptıklarını, Peyami'nin keman, kendisinin ud çaldığını, arkadaşlarından Kadırgalı Kemal'in de bu fasıllara güzel sesiyle hanende olarak iştirak ettiğini söylüyor. Aynı yazı çerçevesinde yer alan bir fotoğrafta, Peyami Safa kemanını akort ederken görülmektedir¹. Elif Naci'nin ifadesinden, grup olarak Türk musikisiyle ilgilendikleri anlaşılıyor. Yusuf Ziya Ortaç da Peyami'nin oldukça güzel ud ve keman çaldığını, "alatur-

¹ Elif Naci: "Anılardan damlalar: Ölümünün yıldönümünde Peyami Safa", *Milliyet Sanat*. Resne Fotoğrafhanesi'nde çekilen söz konusu fotoğrafta kiler şunlardır (Soldan sağa); Peyami Safa, Server Bey, Şeref Akdik, Kadırgalı Kemal, Elif Naci, Faik Bey.

ka musikinin bütün ses hünelerini perde perde bilerek hayranlıkla anlat"tığını söyler². Nitekim 1926 yılında, gazetelerde şiddetlenen doğu-batı musikileri tartışması sırasında onun Türk musikisinin yanında yer aldığını görüyoruz.

Sözkonusu münakaşalarda, Batıcılar, Türk musikisinin bir meyhane musikisi olduğunu, herhangi bir Türk musikisi eserini, beş on kişinin beraberce icra edemeyeceklerini, kemanlarda yay taksimatının bile bulunmadığını iddia etmektedirler. Türk musikisinin yaşaması için olağanüstü bir mücadele veren Dr. Osman Şevki Uludağ, bu iddiaların doğru olmadığını göstermek için, aynı yıl Türk Ocağı'nın bir faaliyeti olmak üzere, 126 kişilik bir icra heyetinin yer aldığı muhteşem bir Türk musikisi konseri düzenlemiştir. Sazlardan on yedisi kemandır. Hakkı Süha Gezgin'in "Musikimizin Sakaryası" başlıklı yazısıyla selamladığı konser o kadar başarılı olur ki, İstanbul'da âdeta yer yerinden oynar.

Osman Şevki Uludağ, o sıralarda Peyami Safa'nın Türk musikisini savunmakta kendilerinden bile ileri gittiğini, bunun üzerine yeniden canlandırdıkları Musiki Federasyonu'nun idare heyetine onun da alınmasını teklif ettiğini söylüyor³. Gerçekten de, Rauf Yekta Bey'in kurduğu, ancak uzun süredir kapalı bulunan Türk Musikisi Federasyonu, Türk Ocağı konserinden sonra yeniden canlandırılmış ve idare heyetine Peyami Safa da alınmıştır. Ne var ki, birkaç toplantıya katıldıktan sonra, federasyona bir istifa mektubu göndererek "musiki sahasında kıymetli âlimler arasında yardımcı olamayacağı" kanaatine vardığını, federasyon dışında kalarak daha faydalı olabileceğini üzümlere bildirir. "Türkiye'de musiki cemiyet-

² Yusuf Ziya Ortaç: *Portreler*, s.199

³ Osman Şevki Uludağ'ın bu açıklaması, Peyami Safa'nın *Ulus*'ta çıkan Türk musikisi aleyhindeki fıkrası hakkında Lâika Karabey'in yazdığı eleştiriye zeyil olarak konulmuştur. Bk. "Mark Twain ve musikimiz", *Musiki Mecmuası*, S.37, 1 Mart 1951

leri"⁴ başlıklı yazısında Türk Musikisi Federasyonu'ndaki idare heyeti üyeliğinden de söz eder [EK].

Peyami Safa'nın istifası, başta Rauf Yekta Bey olmak üzere, federasyonda görev alan büyük musiki alimlerinin yanında yetersizliğini anlamış olmasıyla açıklanabilir. 1931 yılında kitap olarak yayımlanan *Fatih-Harbiye* adlı romanı, Türk musikisiyle ilgisinin henüz sıkı bir şekilde devam ettiğini göstermektedir.

FATİH-HARBIYE

Peyami Safa'nın yukarıdaki yazısında sözünü ettiği Darülelhan, Muzıka-yı Hümayun'un eski önemini kaybetmesi üzerine doğan boşluğu doldurmak amacıyla, Maarif Vekâleti tarafından 1916 yılında kurulan konservatuvar niteliğinde bir kuruluştur. Darülelhan'la birlikte kurulan Musiki Encümeni 1923, İstanbul Şehremaneti'ne bağlanan Darülelhan'ın Türk musikisi kısmı ise 1926 yılında kaldırılır. Bu uygulama, devletin Türk musikisini artık devrini kapamış bir musiki olarak gördüğü ve müzeye kaldırmak istediği anlamına geliyordu. Nitekim, Muzıka-yı Hümayun'un Fasl-ı Atik bölümünün bir uzantısı olarak kurulmuş Riyâset-i Cumhur İnce Saz Heyeti de çok geçmeden aynı akıbete uğrar. Devrin büyük müzikologlarından Rauf Yektâ Bey, haklı olarak, Dârülelhan'ın Türk musikisi şubesinin kaldırılmış olmasını, millî musiki kültürümüze vurulan büyük bir darbe olarak nitelendirmiş ve yalnız batı müziğinin öğretildiği konservatuvardan Türk bestekârının yetişemeyeceğini söylemiştir⁵.

1926 yılında gazetelerdeki şiddetli alaturka-alafranga tartışmalarının özellikle körüklendiği, böylece Darülelhan'ın Türk musikisi kısmının kaldırılmasına zemin

⁴ Peyami Safa, "Türkiye'de musiki cemiyetleri", *Tasvir*, 26 Mart 1946

⁵ Geniş bilgi için bk. Beşir Ayvazoğlu, *Geleniğin Direnişi*, s.50 vd.

hazırlandığı anlaşılmaktadır. Peyami Safa, bir Türk musiki taraftarı olarak, doğu-batı meselesini enine boyuna tartıştığı *Fatih-Harbiye* adlı romanını o günlerin atmosferinde yazar. *Fatih-Harbiye* tramvayının birbirine bağladığı Fatih semtinin Doğu'yu, Harbiye'nin ise Batı'yı temsil ettiği romanın kahramanları, Şinasi ile Neriman, Darülelhan'ın Türk musikisi kısmında okumaktadırlar. Romanın hemen başında Darülelhan'dan birlikte çıkarlar. Şinasi, Neriman'ın tuhaf bir acelecilikle elini sıkıp ayrılmasından sonra sigara almak için girdiği tütüncüde, camın kenarına asılmış bir akşam gazetesinin ilk sayfasına göz atar: "Darülelhan muallimlerinden birinin resmi, alaturka, alafıranga musiki münakaşası hakkında sözler. Gazeteyi aldı, katladı, ceketinin dış cebine soktu"⁶.

Sayfalar ilerledikçe, Şinasi'nin kemençe, Neriman'ın ud, babası Faiz Bey'in de ney çaldığını öğreniriz. Musiki, her zaman Şinasi ile Faiz Bey'in arasındaki uzun sohbetlerin asıl zeminini teşkil eder. Zaman zaman birlikte eser geçerler. Peyami'nin romanlarından çoğunda benzerini gördüğümüz Batılı (Batılılaşmış) tip ise, bir süre Darülelhan'ın Batı musikisi kısmına devam ederek keman dersi alan Macit'tir. Müşterek arkadaşları, Macit'le Neriman'ı tanıştırlar⁷. İki dünya arasında bocalayan genç kız, Be-yoğlu'ndaki yaşama biçimini ve zihniyeti temsil eden Macit'le buluşmaya başlar. Macit keman çalmak istemiştir, çünkü keman Batı'yı, Neriman'ın nefret etmeye başladığı ud ise Doğu'yu temsil eder; "Ut ve keman şekillerinin sembolize ettikleri iki ayrı kültür vardır"⁸. Şinasi, Neriman'ın gözünde ailenin, mahallenin, eskinin ve şarklının,

⁶ FH, s.8. Peyami Safa, "bir tramvay hattıyla iki kıt'ayı, iki metafiziği ve iki hayat anlayışını birbirine bağlamağa özenddiğini", ancak mevzuun tekemmül etmediğini, bu bakımdan *Fatih Harbiye*'yi "natamam bir müsvedde telakki ettiğini" söyler. Bk. "Şark-Garp münakaşasına bir bakış", KH, S.3, 29 İkinci Kânun 1935

⁷ FH, s.57

⁸ FH, s.118

Macit ise yeninin, garbın ve "bunlarla beraber meçhul ve cazip sergüzeştlerin mümessili ve namzedi"dir. İki ayrı medeniyetin zıt telkinleri altında "muhtelit bir ictimai terbiye" ile büyüyen, buna devletin dayattığı asrileşme cereyanının tesiri de eklenince⁹, ailesine ve çevresine ters düşen Neriman'ın bir asabî buhran ânında söyledikleri, aynı zamanda, o yıllarda, alafranga müzik taraftarlarının görüşlerini ve psikolojilerini yansıtmaları bakımından çarpıcıdır:

"Öf... Bu elimdeki ud da sinirime dokunuyor, kıracağım geliyor. Şunu Şamlı'ya bırakalım. Bunu benim elime nereden musallat ettiler? Evdeki hey hey yetişmiyormuş gibi üstelik bir de Darü-llehan! Şu alaturka musikiyi kaldıracaklar mı ne yapacaklar? Yapsalar da ben de kurtulsam. Hep ailenin tesiri. Babam şark terbiyesi almış. Ney çalar, akrabam öyle... Fakat artık sinirime dokunuyor, bir kere şu musibetin biçimine bak, hele bu torbası?.. Yirmi gündür elime almıyorum, bugün mecbur oldum. Bırakacağım musibeti... Darü-llehan'dan da çıkacağım, yahut alafranga kısmına gireceğim. Zaten bizim kısmı lağvedeceklermiş. Allah razı olsun. Kendimden nefret ediyorum(...) Şinasi'nin sözleri gözümün önüne geldi. Tırnağının biri kırık, öbürü batık... Ne imiş? Kemeñçe çalarmış. Böyle insanın elini parçalayan sazı parçalamalı. Hiç telin kenarına tırnak sürtülen saz görülmuş müdür? Her işimiz acı, nefret ediyorum"¹⁰.

Neriman, sonunda bir Rus kızının kendisinininkine şaşırtıcı bir şekilde benzeyen macerasını ve hazin sonunu tesadüfen öğrendikten sonra büyük bir pişmanlık duyarak Perapalas'taki baloya gitmekten vazgeçer ve evine

⁹ "Lozan sulhundan sonra, resmî Türkiye'nin de kanunla herkese kabul ettirdiği bu asrileşme, Neriman'ın ruhunda gizli gizli yaşayan bu iştihaya en kuvvetli gıdasını vermişti. Akraba ve arkadaşlarından, örneklerden, gittikçe medenileşen İstanbul'un dekorundan, kitaplardan, resimlerden, tiyatro ve sinemalardan gelen bu telkinler, yeni kanunlarda müeyyidesini bulmuş oluyordu. Bütün bunlar Neriman'da, anadan babadan gelen tesirleri tamamıyla gidermiş değildi. Genç kız, iki ayrı medeniyetin zıt telkinleri altında, gizli bir deruni mücadele geçiriyordu", *FH*, s.58

¹⁰ *FH*, s.27 vd.

döner. Babası Ferit'lere gitmiştir; Neriman, bu dost evinde son günlerin en önemli konularından biriyle ilgili bir tartışmanın ortasına düşer: "Fakat şüphesiz ki..", "Armoniden maksat bu değildir", "Usulü kaybediyoruz..." Bir ara Ferit'in arkadaşlarından biri Neriman'a dönüp "Sizin Darülelhan'ın alaturka kısmını lağvediyorlarmış. Bunu münakaşa ediyoruz. Siz alaturka kısmındasınız. Fakat siz de orada kalmak istemiyorsunuz, demin bahsiniz geçti. Söyleyin niçin istemiyorsunuz?" diye sorar. Bu soruya ve daha sonrakilere kaçamak cevaplar veren Neriman, niçin Darülelhan'ın alafranga kısmına geçmek istediği yolundaki soruyu da şöyle cevaplandırır: "Bilmiyorum. Bir aralık ud çalmak sinirime dokunuyordu". Bunun üzerine Ferit, "Gördünüz mü? diye bağırır, medeniyet kadının gözlerine hitap eder. Kadınların çoğu ellerinin zarif bir hareketi için piyano çalarlar ve musiki onlar için güzel bir pozisyondan ibarettir".

Neriman'ın yaşadığı büyük pişmanlığın ardından Şinasi'ye ve ud'una döndüğü o gün, o toplantıda, arkadaşları Ferit'in Türk musikisi hakkında söyledikleri, Peyami Safa'nın o günlerdeki düşüncelerini yansıtmaktadır. Çünkü *Fatih-Harbiye*'ye kendi sözcüsü olarak Ferit'i yerleştirmiştir:

"Garp'ta Türk musikisine karşı, bilhassa bugün verilen ehemmiyet artarken, Türkiye konservatuarından alaturka musiki kısmının kaldırılması çok yanlış bir harekettir. Unutmayalım ki bu kararı verenler ve tatbik edenler, evlerinde ve meclislerinde alaturka musikiden başka bir şey dinlemiyorlar ve kararlarında samimi değil, sadece, şekilperestler, günün estetik cereyanlarını bilmiyorlar. Bakınız, Fransa'nın en büyük musiki münekkitlerinden biri, M. Öjen Borel, bu alaturka-alafranga musiki münakaşaları üzerine, mecmualarımızdan birine mektup gönderdi. Alaturka musikiyi ne şiddetle müdafaa ettiğini göreceksiniz. Birkaç satır okuyacağım (...) 'Garp san'atı, şark san'atından ilhamlar alsın çok iyi eder. Herhangi bir şark san'atı değil, yakınlığı ve mükemmeliyeti itibarıyla bu vazifeye en elverişli olan Türk musikisidir. Türklerin mahsulünü vermiş, birçok şaheserleri mevcut, tam bir san'atları vardır.' Cümle-

ye, son cümleye dikkat ediyor musunuz? Türklerin mahsulünü vermiş, birçok şaheserleri mevcut tam bir san'atları vardır! En büyük garp musiki münekkithlerinden biri tarafından bu cümle yazılırken biz alaturka musikiyi lağvediyoruz! Size bir cümle daha okuyayım: "Türk musikisi her şeyden evvel Avrupalılaştırmaktan sakınmaya mecburdur."¹¹

Birkaç yıl sonra, Peyami Safa'nın Türk musikisine karşı tavrında büyük bir değişiklik olacaktır. Ağabeyi İlhami Safa'yla birlikte çıkardığı haftalık magazin dergisi *Hafta*'da, Türk musikisi aleyhinde yayın yapmaya başlayan Peyami, 33. sayıda "alaturka"yı "Haftanın Meselesi" olarak gündeme getirir¹². *Hafta* imzasını taşımakla beraber, üslubuna bakarak rahatlıkla Peyami Safa tarafından kaleme alındığını söyleyebileceğimiz bu yazıda, derginin daha önceki sayılarında çıkan, günün en faal saatlerinde, insanın yaşama hamlesini kırmak için bestelenmiş mersiyelelere yahut cenaze havalarına benzeyen "alaturka" şarkılarla ilgili eleştiriler hatırlatıldıktan sonra şöyle devam edilir: "Bu satırları yazdığımızdan iki ay sonra Gazi'nin bütün millî dileklere mihrak olan gür sesi, bugün yüzümüzü ağartacak bir musikimiz olmadığını tebliğ etti ve Dahiliye Vekaleti'nin tavsiyesile Ankara ve İstanbul radyoları da bu sarı benizli, can çekişen hasta iniltilerine derhal nihayet verdi".

Türk musikisinin radyolarda çalınması o günlerde yasaklanmıştır. Bu karara Batı müziği hayranlarından ziyade, hakiki Türk musikisi meftunlarının çok sevindiğini iddia eden *Hafta*'ya göre, yalnız radyoda değil, küçük büyük bir sürü çalgılı kahvelerde yeni türeyen acayip ses oyunlarının ne Batı, ne Doğu, ne de Türk musikisiyle alâkaları vardır: "Güfteleri alelâde kaldırım muaşakalarının sefil edebiyatına, besteleri de gerek melodi, gerek usul olarak bulanık ve melez birtakım yarı hayvanî duy-

¹¹ *FH*, s.121 vd.

¹² "Bize nasıl bir musiki lazımdır?", *H*, S.33, 21 İkciteşrin 1934

gulara tercüman olan", üstelik bir de millî sıfatını takınan bu düzmece müzik Türk ruhunun ifadesi olamaz. Bizde mektebin, kışlanın, sahnenin ve radyonun aradığı, beynelmilel tekniğe sahip tam ve mükemmel bir hayat musikisidir. Peki bu musiki nasıl yaratılacaktır?

"Fakat 'nasıl?' sualini sormadan evvel muhakkak olan bir şey var ki, o da ictimai muhitlerimizi kaplayan ve Türk musikisi adını yanlış olarak alan o mütereddi çılgınlara paydos demek lüzumudur. Tasfiyenin başka yolu yoktur. Gazi'nin yapıcı ve yaratıcı hamlelerinde olduğu gibi işe yıkmaktan başlamak gerekir. Alelade tamirlerde bile ilk söz kazmanındır; böyle yeni baştan tesis gayretlerinde sahanın tahliye ve tasfiyesinden daha tabii birşey olamaz".

Son karardan sonra, halk arasında alaturka plaklara karşı rağbetin arttığını da¹³ hatırlatarak, yetkilileri uyararak amacıyla, mekteplerde öğrencilere Batı müziği zevki verecek plakların çıkarılması gerektiğine işaret eden *Hafta*, bir sonraki sayısında, Tanburî Cemil Bey'in, oğlu Mesut Cemil tarafından dergiye verilen makalelerinden bazı seçme parçaları "bir hâtıra olarak" yayımlar. "Osmanlı musikisi artık meftunlarının evlerinde ve tarihte kapalı kalmaya mahkûm oluyor. Bu onun biraz da kendiliğinden aradığı mahkûmiyetti ve nazık, ürkek sesli, utanç verici kalabalıkların önüne çıkmaktan, ammeye rehber olmaktan, günün ihtiraslarını kırbaçlamaktan her zaman çekinmişti" cümleleriyle başlayan yazıda, fikirleri de biraz fazla muhafazakâr bulunan Tanburî Cemil'in yalnız

¹³ Türk musikisi radyolarda yasaklandıktan sonra sadece "alaturka" plaklar değil, Arap radyoları da rağbet görmeye başlamıştır. *Hafta*'nın 5 Birinci-kânun 1934 tarihli 35. sayısında, ikinci sayfada, Hadiseler ve Akisler köşesinde yaylı bir saz çalan bir Arap dilencisi fotoğrafının altında şu metin yer alır: "Radyodan alaturka kalktı ama Mısır gibi, Cezayir gibi bazı müslüman ülkelerinin alaturka radyo neşriyatını dinleyenler az değildir. Yallesi diye başlayan bu mavallar saatlerle sürüyor ve galiba alaturka taraftarlarını da bezdiriyor. Resmimiz Mısır radyosundaki musikîşinaslardan birine aittir".

kendi zevkinin köklerine bağlı kaldığı, bu yüzden muasır ihtiyaçları anlamaktan uzak olduğu iddia ediliyor¹⁴.

Peyami Safa, *Hafta*'da, Rauf Yekta Bey'in ölümü (8 Ocak 1935) üzerine kaleme aldığı "Bir adamın iki türlü izahı" başlıklı yazıda da, Türk musikisi hakkındaki görüşlerini tekrarlar. Rauf Yekta Bey, hâlis adamdır, bilgi-siyle garp dünyasında da kendisini kabul ettirmiştir, "Avrupa tezgâhlarının müstemlekeler için hazırladığı, şark motifleriyle, arabesk nakışlarla süslü, üzerinde hurma ağacı ve zürafa resimleri kazılı Suriye tepsileri, yahut mat siyah zemin üstüne sarı madenle ehram ve deve resimleri kakılmış Mısır tabakalarını andıran birçok Türk münevverleri arasında, bir Kütahya çinisi veya Uşak halısı gibi bütün güzelliğini kendi hâlisîyetine borçlu maddeler gibi ayrılan" müstesna bir şahsiyettir, fakat... "Musiki diye bildiği şey, Farabî'den Hafız Ahmed Efendi'ye kadar Arab, Acem, Bizans ve Osmanlı nazariyelerinin küfünü silmekten ibaret; musiki diye sevdiği şey, bir Mevlevî dergâhının teke kokan ağır ve bulanık havası içindeki mevzun iniltilerden ve horlamalardan ibaret"¹⁵.

Sonuna kadar bu görüşlerine sadık kalan Peyami Safa, zaman zaman bu meseleye dönecek ve Türk musikisini her türlü olumsuzluğa rağmen yaşatmaya çalışanları öfkeliendirecektir. Biri *Cumhuriyet*'te, diğeri de *Tasvir-i Efkâr*'da çıkan iki yazısı istisna edilirse¹⁶, Türk musikisi hakkında tek övücü cümle yazmayan Peyami'nin 1950 sonlarında *Ulus*'ta çıkan "Alaturkanın sahibi"¹⁷ başlıklı yazısı, Hüseyin Sadeddin Arel ekolüne meûsup aydınlar tarafından çıkarılan *Musiki Mecmuası*'nda ağır bir dille eleştirilmiştir. Önce bu yazıyı sunuyoruz:

¹⁴ "Osmanlı musikisi/Merhum Cemil Bey'in makaleleri", *H*, S.34, 28 İkinci-teşrin 1934

¹⁵ Peyami Safa: "Bir adamın iki türlü izahı", *H*, S.42, 23 Sonkânun 1935

¹⁶ "Musiki eserlerinin muhafazası", *C*, 8 Şubat 1938; "Lem'i Atlı'nın 58. Sanaat Yılı", *TE*, 16 Ekim 1943

¹⁷ *U*, 18 Aralık 1950

ALATURKANIN SAHİBİ

Son hükme bağlanmamış bütün meseleler gibi, alaturka musikinin hangi milletin malı olduğu münakaşası da ebedileşmeğe namzet görünüyor, çünkü yarım asırdan beri sürüyor. Gene bazı dergi ve gazetelerimizde karşılıklı iddiaların birbirlerini elense etmeğe başladıklarını görüyoruz.

Musiki tarihimiz alaturkanın katıksız Türk olduğunu iddia edenlerin yüzünü güldürecek vesikalardan mahrumdur. Bugünkü haliyle Osmanlı karakterini muhafaza eden alaturkanın İmparatorluk içindeki gelişme safhalarını da, bütün tesir ve yaratma unsurlarını tahlile yarıyacak bir vesika ve eser zenginliği içinde, bilemiyoruz. Selçuk daha alaca ve ondan gerisi de zifiri karanlıktır.

"Türk" değil "alaturka" adını alması bile mânâsız olmayan bu "Şark- İslâm-Osmanlı-Türk" musikisinin Bizans, Arap ve Acem temsilcilerinden masun kaldığını veya hepsinin izlerini taşımakla beraber hâlis Türk karakterini zamanımıza kadar onlardan koruduğunu farzedelim. Böyle bir hakikat veya faraziyenin "tarihi" olmaktan başka değeri kalır mı? Selâtin camilerimizin ve medreselerimizin tekniği ve üslûbu hakkındaki eski münakaşalarımızın bundan farkı yoktur: Bizans, Arap, Fars, Osmanlı, melez veya Türk, netice değişmez. Biz bugün, yeni üniversite binalarımızı medrese mimarlığının tekniği ve üslûbıyla yapamayız. Olsa olsa, Osmanlı veya Türk sanatının ebediliğe layık gördüğümüz bazı özelliklerini yeni mimarlık anlayışımızda karakteristik unsurlar halinde kullanırız. Bütün münakaşalarımızı dünden yarına nakledeceğimiz değerlerin mahiyetleri ve tarzları meselesinin hududu içinde bırakmalıyız. Artık saz eserleri nevelerinin bile bestekârlarından mahrum, yaratıcılarının zürriyeti kurumuş ve bütün sürvivansını piyasa şarkılarına borçlu bir musikinin melez veya Türk olması ne yaşadığının, ne de yaşamağa lâyık olduğunun delilidir. Alaturkacılarımızın geçmişi bu kadar imdada çağırımları da, halin içinde tutunabilecekleri canlı bir değer kalmadığını göstermez mi?

Bu yazıyı cevaplandıran Lâika Karabey, Peyami Safa'nın Türk musikisiyle hanende veya sazende olarak iştiغال etmediğini, nazariyatını, sistemini, tarihini, makam ve usullerini bilmediğini, yine de sık sık hayret edilecek bir cesaretle musiki mütebahhirlerinin bile kullanmaktan çekindikleri kesinlikte birtakım ifadelerle "Türk musikisi

şöyledir, böyledir" diye etrafa cevherler saçtığını söyledikten sonra şöyle devam eder:

"Sayın makale sahibi yazısına 'alaturka' tabirile süslü bir başlık koymuş ve bu tabiri yazısının her tarafında hiç imrenilmeyecek bir kaygısızlıkla sık sık kullanmış. Kendisinin 'alaturka' sözündeki gizli ve kirli diken hissetmediği akla gelmez. Olsa olsa Türk musikisini her nasılsa sevmemekten doğan bir kin ile bu sözü kullanıyor, denebilir. Ama bilmem, bu da ciddi bir insana yakışır mı?

Arada şunu da söyleyeyim ki Bay Peyami Safa, evvelce Türk musikisinin, eğer imkân varsa, bizlerden daha fazla âşığı idi. Hatta bu aşkın başkalarıyla mücadele yolunda türlü türlü tecellilerini görmüştük. Nitekim geçen gün *Yeni Adam* dergisinin son nüshasında İsmail Hakkı Baltacıoğlu da bir vakitler bay Peyami Safa'nın Türk musikisine düşkün iken şimdi düşman olduğunu yazıyordu. Yüz seksen derecelik bu fikir değişikliği ciddi bir insana yakışır denilemez sanırım"¹⁸.

Peyami Safa'nın Nebahat Hanım'la evlendikten sonra (1937) Batı müziğine daha fazla bağlandığı düşünülebilir. Nebahat Hanım'ın da piyano çaldığını biliyoruz. Kahramanımızın yaşama tarzına yakından şahit olan Vecdi Bürün, onun masada uzun kalmaktan hoşlandığını, yemek sona erince kahvelerin masa başında içildiğini, misafir olmadığı geceler, salonda günlük meseleler konuşulduktan sonra musikiye sıra geldiğini anlatır. Bürün'ün anlattığına göre, Nebahat Hanım piyanosunun başına geçer, Peyami Safa da çok sevdiği kemanını alır, notaları dikkatle inceledikten sonra ses planını bildirirmiş. Nebahat Hanım eşinin söylediklerini nota üzerinde uygulamadan geçirdikten sonra oda musikisi başlarmış.

¹⁸ Lâika Karabey: "Mark Twain ve musikimiz", *Musiki Mecmuası*, S.37, 1 Mart 1951. Lâika Karabey'in eleştirisindeki haklılık inkâr edilemez. Peyami Safa'nın "alaturka" tabirini ısrarla kullanması anlaşılır gibi değildir. Bir başka yazısında "alaturka" yı Türkvâri değil, Şarkkâri, alafranga'yı da Fransızvâri değil, Garbkâri (batıvâri) mânâsına almak gerektiğini söyler. Bk. "Alaturka ve alafranga edebiyat", *M*, 18 Ağustos 1955

Vecdi Bürün, Peyami Safa'nın peşrevleri ve saz semâîlerini sevdiğini, daha da önemlisi, eşiyile kendisinin Türk musikisi ile Batı musikisi arasında bir tercihleri olmadığını söylüyorsa da, yukarıda bazılarında söz ettiğimiz yazılarındaki tercihi çok açıktır. Ancak 1950'den sonra, temel tercihinde herhangi bir değişiklikten söz edilemezse de, biraz yumuşadığı kabul edilebilir. Bu bakımdan, Mesut Cemil'in *Türk Düşüncesi*'nin ilk sayısında yayımlanan "İki musikinin tek kaynağı" başlıklı yazısının verdiği ilhamla "Bir Buhurîzâde Mustafa İtrî Efendi ile bir Bach, bir Hammâmîzâde İsmail Dede Efendi ile bir Beethoven arasında fark yoktur. Bunlar seslerin ruhundan doğma kardeşlerdir" demiş olması kuvvetle muhtemeldir¹⁹. Mesut Cemil bu yazısında, Türk ve Batı musikilerinin aynı kültür kaynaklarından doğup "ayrı istikametlerde gelişmiş bir ve aynı musiki olduğunu" iddia eder. Bach'ın viyolonsel veya keman süvitlerinden bir sara-band ile Kassamzâde'nin bir semâîsi, Bekir Ağa'nın bir murabba bestesi, bir Bourre veya Giuge parçası ile XVII ve XVIII. asırdan bir nakış yürük semâî arasındaki espri benzerlikleri, Beethoven'la İsmail Dede arasındaki bazı temaların eş denecek derecedeki yakınlıkları, Chopin'le Hacı Arif Bey'in ortak lirizm ve romantizmleri, Tanburî Cemil Bey'in oğluna göre, tesadüfe bağlanamayacak kadar kuvvetli işaretlerdir²⁰. Bu arada, Mesut Cemil'in *Türk Düşüncesi*'nde sadece iki yazısının çıktığını belirtmekle yetiniyoruz²¹.

Yumuşamaya rağmen, Peyami Safa'nın Türk Musikisi hakkındaki olumsuz kanaatlerinin değişmediği muhakkaktır. 22 Kasım 1955 tarihinde, Learner's Club

¹⁹ Vecdi Bürün: *age.*, s.50

²⁰ TD, S.1, 1 Aralık 1953. Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'ndaki şu cümle bu bakımdan ilginçtir: "Annen piyanoda Chopin çalardı, ben udda hicaz peşrevi. Hiç kimse bizim kardeş olduğumuza inanmazdı, demiş." (s.187)

²¹ Mesut Cemil'in diğer yazısı: "Mevlevî musikisi", TD, S.2, 1 Ocak 1954

gençleri tarafından Robert College'in konferans salonunda söylediği şu sözler, görüşümüzü doğrulamaktadır:

"Musikiyi düşünelim. Eğer Türk ruhu, bezgin, baygın ve daima bir teslimiyet, bir mağlubiyet hüznü taşıyan alaturka musiki ile ifade edilen ruh ise, bunun bizim tonal sistemimizden ayrı, çeyrek sesimizden mahrum, polifonik Batı musikisi tekniği ile ifadesi imkânsızdır. Zannediyorum ki Batı tekniğini alırken ruhumuzu da biraz ona doğru yaklaştıracakız ve baygınlık verici, iradesiz ve teslimiyetli hislerimizden ayrılacağız. Fakat, bunu yaparken, biz büyük rüyalar ve kahramanlıklarla dolu, yüksek plânlara ve Allah'a bağlı tarihimizin ruhuna ve geleneklerine sadık kalacağız. Çünkü materyalist Avrupa'nın makineleşmiş, sertleşmiş ve kurumağa yüz tutmuş ruhuna kendimizi kaptırmayacağız"²².

YENİ BİR DOST: BÜLENT TARCAN

Peyami Safa, 1950'lerde batı müziği çevrelerinden bir de yakın dost edinmiştir: Bülent Tarcan (d.1915). Asıl mesleği hekimlik olan ve Karl Berger'den keman, Cemal Reşit Rey'den armoni, Adnan Saygun'dan da contrepont ve bestecilik dersleri alan Tarcan, birgün hastahane göğsündeki soğuk apseyi boşalttığı Peyami'yle dostluk kurmuştur. Ölümünün ardından yazdığı yazıda, Erenköy'de komşu oldukları Peyami'nin zaman zaman ziyaretine geldiğini ve küçük müzik stüdyosuna saatlerce kapanarak müzik dinlediğini, böylece aralarındaki dostluğun hızla ilerlediğini anlatır. Tarcan'a göre, kahramanımız, eski musikimizin kucağında büyüdüğü halde geleceğin Türk musikisinin çok seslilik sayesinde gelişeceğine inanmıştı; Batı müziğinin üstün örneklerini dinlemek için büyük bir arzu gösterirdi. "Hârikulâde sezış ve anlayışı sayesinde, kısa zamanda en girift ve ağıdalı müzik formlarının kritik tahlilini yapabilen bir hale gelmişti"²³.

²² "Batı Örneği", *TD*, S.25, Aralık 1955

²³ Bülent Tarcan: "Kaybettiğim büyük dost", *M*, 17 Haziran 1961

Vecdi Bürün, Peyami Safa'nın Bülent Tarcan'ın yay kullanıştaki ustalığını çok beğendiğini ve övgüyle söz ettiğini anlatır. Nitekim *Türk Düşüncesi*'ni çıkarırken aklı-na gelen iki müzik adamından biri de yeni dostu Bülent Tarcan'dır.

EK

TÜRKİYE'DE MUSİKİ CEMİYETLERİ

Tasvir, 26 Mart 1946

Türkiye'deki musiki cemiyetlerinin hazin tarihini düşündüm. Hazin, çünkü hiçbiri yaşamadı. Bir Darüttalim-i Musiki vardı ki, şehzadebaşında meyhane sazından tiksinen alaturka hayranlarının çoğunu, yıllarca, hareket merkezinin etrafında halkalamıştı. Rauf Yekta'nın kurduğu ve benim de idare heyeti içinde bulunduğum bir Türk Musikisi Federasyonu da vardı ki, İstanbul'un birkaç semtinde teşekkül eden amatör gruplarını teşkil tlandırarak onları tek mihrak etrafında geliştirmek için boş yere çabaladı. Bütün  mr n  Türk ve dünya musikilerini incelemeğe veren müzikolog Mahmut Ragıp Kösemihal da bir Opera Cemiyeti kurmuştu. Bu teşekkül de onun muhayyilesinden dışarıda pek az nefes alabildi. Güzel Sanatlar Birliği Musiki şubesi'nin bahtı da su görmiyen çiçeklerin talihinden farklı olmadı.

Bu hareketlerin hepsi şimdi musiki tarihimizde birer sayfadır. D r lelhan İstanbul Konservatuarı meydana geldikten sonra, Türkiye'de musiki, yalnız resmî okul çevreleri içinde gelişti ve bu san'atın dostlarını fil rmonik bir teşekkül etrafında toplıyan hiç bir kımıldama görülmedi.

Bu hareketsizlik, ilk defa İstanbul Fil rmonik Derneği'nin kuruluşıyla sona ermiş oluyor. Evvelki gün onun idare merkezinde verilen hususî bir konserde bulundum. Cemal Reşid'i,  mer Refik'i ve aziz misafirimiz Lazare Levy'yi dinledik. Nisanın    nc  günü, yine İstanbul Fil rmonik Derneği'nin hazırladığı konserde Cemal Reşid Rey'in idare edeceği orkestra kemancısı Soetens'i dinlemek mümkün olacak.

İstanbul, Avrupa kıtasının cenup doğu ucuna b         bir Şehir olmanın -bu bakımdan uygunsuz- coğrafya kaderile, garp san'atk  rlarının nazını pek fazla çeken sapa bir uğraktır. İki b    k Fransız virt  ozunun birbiri peşinden T  rkiye'ye gelmesi, İstanbul Fil  rmonik Derneği'nin teŐekk  l   g  nlerine rastladığı işin, onun beŐiĖi üzerinde Orfe'nin himaye kanatlarını sezdiren bir hayırlı fal sayılabilir.

Bu dernek, musiki gibi tamamil   kollektif bir san'at Şubesinde hazırlamağa çalıŐacaĖı b    k yarının elbirliğile yaratılması işinde İstanbul'un ve memleketin b  t  n san'at hayranlarını birleŐmiŐ g  rmek isterse ne kadar haklı olacak.

*“Ömrümde felek bir gece mehtabını gördüm”
Peyami’nin Avrupa seyahatinin ilk günlerinde Necip Fazıl’ın
Ağaç dergisinde çıkan bir karikatürü.*

ONİKİNCİ BÖLÜM

PEYAMİ AVRUPA'DA

"Bildığımız maddelerden her birini yüz misli büyüklüğe,
yüz misli güzelliğe, yüz misli halisiyete ve mükemmeliyete
darbedelim: İşte Avrupa!"

Yolculuk başlıyor

PEYAMİ SAFA, 1936 yılındaki Avrupa seyahatini anlattığı *Büyük Avrupa Anketi*(1938)'nde nedense yola hangi tarihte çıktığını kaydetmemiştir. Ancak Necip Fazıl'ın *Ağaç* dergisinin 4 Temmuz 1936 tarihli 14. sayısında yayımlanan karikatürden onun seyahate Haziran sonunda veya Temmuz'un hemen başında çıktığı anlaşılmaktadır. Peyami'nin Venedik'te mehtaplı bir gecede, bir gondola binmiş, lavtaya benzer bir saz çalarken tasvir edildiği karikatürün alt yazısı şöyledir: "Ömrümde felek bir gece mehtabını gördüm". Karikatürün üzerindeki ibare ise şöyledir: "Peyami Safa'nın ilk Avrupa seyahatinde Venedik'ten gönderdiği kart". İmza S.G.

Sabah saat dokuzda Galata rıhtımından hareket eden vapur dolmuş kayıklarının arasından sıyrılmaya çalışırken kahramanımız bakışlarını Avrupa'ya çevirip büyük soruları kendi kendine sormaya başlamıştır bile: "Avrupa nerede başlar? Haritanın verdiği cevaba kanmayanlar için bu bir meseledir. André Suarés'e göre Avrupa'yı Adriyatik kıyılarından başlatmak lazımdır. Valéry'ye göre,

İskenderiye ve bizim İzmir de, Mârsilya ve Atina kadar Avrupalıdırlar. Değil mi? Bu kıyılar da ötekiler kadar Avrupa medeniyetinin ana sütü Akdeniz'i içiyorlar. Fakat Victor Hugo için İspanya bile Avrupa değildi"¹.

Sadece kıt'a olarak değil, kafa olarak da Avrupa'nın nerede başladığını düşünmeye başlayan kahramanımız, bu münakaşaya "kendince" son vermek için seyahate çıkmıştır. Külçe halinde Avrupa'yı nerede yakalayacaktır? Yunanistan'da mı? Adriyatik kıyılarında mı? Venedik'te mi? Vapurda tanıştığı, Avrupa'da senelerdir bıkıp usanmadan dolaştığı için "Yataklıvagonlar Kraliçesi" diye tanınan Rus kadınına kalırsa, Avrupa, Ankara'dan başlamaktadır; çünkü Ankara kısa sürede güzel bir Avrupa şehri olmuştur.

İlk durak Pire'dir; fakat burada Peyami'nin karşısına Avrupa değil, "aydınlık, sıcak ve çıplak bir Galata" çıkar. Tek farkı vardır; toprağı kaplayan asfalt. Önce Akropol'e uzanan Peyami, eski Yunanistan'ın Avrupa medeniyetinin anası, yeni Yunanistan'ın ise çocuğı olduğunu ileri sürdükten sonra Atina'nın âdeta Tatabla ile Paris'in çiftleşmesinden doğmuş bir şehir olduğunu söyler. Niye mi? İşte Mahmutpaşa ve çarşıiçi! İşte kapısında basmalarını sarkıtmış bir dükkânla modern bir kahve yanyana. Doğu ve batı on metrekafe içinde kucaklaşmış. "İstanbul'da doğan Avrupa burada emekliyor. Bakalım nerede boy atacak?"²

Brendizi'ye geceyarısı varırlar; limanda faşizmi açık bir şekilde hissettiren tuhaf bir sessizlik hüküm sürmektedir. Peki Avrupa nerede? Rıhtımdan kurtulup güzel bir halk bahçesinin önünden geçtikten sonra Brendizi'nin meşhur caddesine ulaşırlar. Işıklı, geniş, pırıl pırıl bir cadde. Her tarafta Mussolini'nin kocaman kafasını gösteren afişler; hepsinin altında aynı ibare: "Salute a Duce" (Duçe'ye selam).³

¹ BAA, s.4

² BAA, s.7

³ BAA, s.8

VENEDİK'TEN MILANO'YA

Brendizi'den sonra Venedik'te, Lido adasındadırlar. Peyami, geceyi Yataklıvagonlar Kraliçesi'nin tavsiye ettiği otelde geçirecektir, Avrupa'nın en büyük otellerinden biri. Akşam yemeğinde Adriyatik'e bakan taraçada otururken *Bitmemiş Senfoni* filminin yaratıcısı Martha Egger'tin de orada olduğunu öğrenir ve kartvizitini gönderdikten sonra bizzat yanına giderek bir Türk gazetecisi olduğunu ve kendisiyle röportaj yapmak istediğini söylerse de Martha Fransızca bilmediği için Almanca da bilen Yataklıvagonlar Kraliçesi'nden yardım ister. Ancak ünlü artistin sohbeti uzatmaya pek niyeti yoktur; inkılaplara dair duyduğu şeylerin kendisinde hiç gitmediği Türkiye'ye karşı ilgi uyandırdığını ve Viyana'da her zaman Türk kahvesi içtiğini söylemekle yetinir⁴.

Venedik, beyaz gömlekli kayıkçıların ayakta durarak tek kürekle yürüttükleri, kûfî yazılmış b harfine çalan gondolleri, Arap, Bizans ve Gotik'in sarmaşdolaş olduğu bir üslupta inşa edilmiş ihtişamlı sarayları, en yenisi XV. asırdan kalma eski evleri ve "gündüz bile geceyarısı ıssızlığı içinde gölgelenen sularile esrarlı, acayip bir şehirdir". Fakat birden Venedik'e ister istemez başkalarının gözüyle baktığını farkeden Peyami, suları ve gölgeleri Henri de Régnier gibi görmeğe, sesleri Wagner gibi duymağa, gondolleri Thomas Mann gibi anlamağa mahkûm olmaksızın rahatsızlık duyar. Onun görmek istediği asıl Venedik'tir. Pierre Loti'nin *Eyüb*'ü gibi, Thomas Mann'ın *Venedik*'i de o esrarlı ölüm ve ebediyet hikâyesini anlatmaktadır⁵.

Gondolla eski binaların arasında ilerlerken yaşadığı duyguları büyük bir ustalıkla anlatan Peyami, San Marco Meydanı'nda eski Venedik'in verdiği gurbet hissini telafi edebilecek her türlü "yeniliğin, zarafetin, temizliğin, mu-

⁴ BAA, s.9 vd.

⁵ BAA, s.15

nisliğin ve sevimliliğin işareti"ni bulur. Venedik'ten İsviçre'ye giderken geçtiği Milano'da ise Mussolini tarafından yaptırılan gardan çok etkilenecek ve Brendizi'de siluetini gördüğü Avrupa'yı somut olarak farketmeye başlayacaktır. Avrupa'da bir benzeri bulunmayan Milano Garı'nı seyrederken düşündükleri ilgi çekicidir:

"Avrupa bir devdir. Garp medeniyetinin büyük mucizesi, beş kıt'anın bu en küçük parçasını, bu cüceyi, güzel sanatlarla ve teknikle okuyup üfleyerek bir dev haline getirmek olmuş. Avrupa büyüklük, Avrupa aydınlık, Avrupa temizlik, Avrupa düzgünlük, Avrupa kalabalık, Avrupa zenginlik, Avrupa canlılık demektir. Orada her şey büyüktür. Bina, cadde, meydan, mağaza, liman, gar; orada her şey aydınlıktır: kilovat çağlayanları halinde akan ışıklar-la, hayat, neş'e, yaratıcılık arasındaki nisbet orada idrak edilmiştir vb".⁶

Peyami'nin vardığı sonuç şu:

"Avrupa ile bizim aramızdaki farka dair yazılmış ve söylenmiş şeylerin hepsi asıl hakikatin üstüne düşmüş soluk ışık lekeleridir (...) Bu mevzua ölünceye kadar birçok yazılarımda geleceğim. Çünkü bu farktan başka Türk meselesi yoktur. Ben, Avrupa'nın içinde, oraya gitmeden evvel bir damla suyu deniz sanan, fakat asıl denizi görünce hayretten tıkanan adama döndüm. Bu hayretimin ne neviden fikirlere istihale ettiğini ayrı bir makale serisinde yazmağa hazırlanıyorum"⁷

MONTRÖ'DE DOSTLARLA

Gece yarısı vardığı Montrö'de de aynı duyguları yaşayan Peyami, burada, Boğazlar Sözleşmesi görüşmeleri devam ettiği için, Hariciye Vekaleti'ne ve Türk basınına mensup çok sayıda Türk'ün varlığı sayesinde yabancılığını daha az hisseder. İlk karşılaştığı Türk, Leman gölü üzerindeki terasta Falih Rıfkı'nın kardeşi Neşet Halil

⁶ BAA, s.20 vd.

⁷ BAA, s.21

Atay olmuştur. Onun bulunduğu masada birkaç Türk daha vardır. Neşet Halil, görüşmelerde en büyük adımın o gün atıldığı ve Boğazlar'ın tahkimi esasının kabul edilerek beynelmilel komisyonun vazifesini Türkiye'ye devrettiği müjdesini verir⁸. Ertesi gün otele gelen Doğan Nadi, Peyami'yi Lozan'a götürerek Nadir Nadi'ye "kavuşturur"; sonra birlikte Montrö'ye, konferansın yapıldığı otele giderler. Orada kimler yoktur ki: Necmeddin Sadık, Kâzım Şinasi, Ekrem Uşaklıgil, Hasan Rasim, Ali Naci, Nizameddin Nazif.. Bu küçük gazeteci ordusu Montrö-palas salonunu Meserret Kahvesi'ne çevirmekte gecikmezler. Peyami, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ı ilk defa Montrö'de görür ve başarısından dolayı hararetle tebrik eder⁹. Ve Doğan Nadi'yle birlikte Montrö'den Lozan'a ve Cenevre'ye kadar yaptığı unutulmaz otomobil gezisi sırasında gördüklerinden o kadar etkilenir ki, yol boyunca büyük bir heyecanla Fisagor'la Öklid'in omuzları üzerinde doğan riya ziye kafasından ve bu kafanın vücud a getirdiği modern Avrupa'dan söz eder. Örnek mi? En güzel örnek işte İsviçre!

"Hendese ruhu bu memlekete o kadar hakim ki milimetreler bile belediye nin ölçüsünden kaçmamıştır. Şu iki taraftaki kumları üşenmeden saysanız belki tanelerinin sayıları birbirine müsavi gelecektir. Bütün yollar, binalar, ağaçlar, tarlalar, tabiat, san'at ve cemiyet aynı riya ziye kafasının içindeki plana göre tenasüp almış. Çizgi aşkını son haddine getiren İsviçre, güzelin hesabını da keşfetmiş bir Avrupa'nın en tipik memleketidir"¹⁰.

⁸ BAA, s.29

⁹ Taraflar Montreux'de 22 Haziran 1936'da toplanmış ve Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936'da imzalanmıştır.

¹⁰ BAA, s.30. Peyami'nin burada Doğan ve Nadir Nadi'den söz ederken kullandığı üslup, o tarihlerde aralarındaki samimiyetin ve dostluğun derecesini gösteriyor. Bir yazısında Doğan Nadi'ye birçok konuda hususî hocalık yaptığını ve talebesinin hemen bütün derslerden zayıf aldığını anlatan Peyami şöyle devam ediyor:

"Hatırlıyorum; *Cumhuriyet* gazetesinde idim. Psikoloji öğrenmek isteyen bir genç bana müracaat etti. Henüz yabancı dil bilmiyordu (...) Birkaç ders hocalığını yaptım. Fakat şirin delikanlı sıkıldı, edebiyata göç-

PARİS, ÂH PARİS

Peyami, Lozan'dan Paris'e de trenle geçer. Fransa, birkaç nesilden beri bütün Türk aydınları gibi, onun da fikirlerini besleyip hayallerini süsleyen ülke ve vatan gibi, ana gibi "nefsimizin yerini kapmaya hazırlanan bir yakınlık cazibesini haiz" sayılı kavramlardan biridir¹¹. İşte, Türkçe'den sonra dilini anladığı, kitabını okuduğu, bütün Batı kültürünü temsil ediyormuş gibi, Avrupa'ya ait her kıymetin merkezi olduğunu zannettiği Fransa'nın başkenti Paris'tedir. Gare de Lyon; tarih 18 Temmuz 1936, cumartesi gecesi saat 23.45. Paris'i o güne kadar hiç görmemiş, fakat on beş yaşından beri derunî ömrünün önemli bir kısmı "kitap dedikleri ucuz ve asil rehberin delaletile" burada geçmiştir¹². Şimdi öyle büyük bir heyecan içindedir ki, tren durunca, "Paris! Paris!" diye haykırışlar bekler. Hayret, yolcuların hiç birinde telaşa ve heyecana benzer birşey yoktur. Aynı kompartımanda birlikte geldikleri Nadir Nadi bile "realitenin bütün hülyaları kökünden biçen katledici sadeliği" içinde hamallara talimat vermektedir¹³.

mek istedi, orada da ecel terleri dökmeye başlayınca, yine benim rahlemde ilk viski kadehini boşalttı. Allah için bu ilimde çok ileri gitti ve beni fersah fersah geçti. Fakat hayat mektebinde birçok derslerden, mesela aşktan hep mektepte kalıyordu. Başına bir kara sevda geldi, tabii, hocası yine ben. Ailesi bütün ümitlerini bana bağlamıştı.

"Bütün emeklerim boşa gitti. Coşkun delikanlı sevgilisini nikâhlı alıp ondan boşanmaya kadar, yani hocasını haklı buluncaya kadar, bir hayli yürek, zaman, para tüketti". Bk. "Tezveren Dede'nin hatıraları", *M*, 23 Ekim 1955. Nazım Hikmet, ünlü hicviyesinde "ey göbekli patron veletlerinin/ 'doğru yol' göstericisi" mısralarıyla Peyami'nin Doğan Nadi'ye hususî hocalık yapmış olmasına telmihte bulunur.

¹¹ BAA, s.32

¹² BAA, s.40

¹³ Peyami Safa'nın anlattığına göre, Nadir Nadi'nin niyeti, Paris'te birkaç gün kaldıktan sonra Salzburg'a geçip senelerden beri Mozart hakkında yazmaya hazırlandığı kitap için vesika toplamaktır (BAA, s.32). Nadir Nadi, 1936 yılında bile "senelerdir" çalışmakta olduğu kitabını bilindiği gibi *Dostum Mozart* adıyla ancak 1985 yılında yayımlayabilmiştir.

Nadir Nadi de *Perde Aralığından* adıyla yayımladığı hatıralarında Peyami'yle yaptıkları bu Paris seyahatinden söz etmiştir. Onun Fransız kültürüne hayran olduğunu ve Paris'i görmeyi, eserlerinden ışık aldığı yazarların mahallelerinde dolaşmayı, yiyip içtikleri meyhanelere uğrayarak Paris havasını doyasıya koklamayı çok istediğini belirttikten sonra, trenden inince Avenue de Grande Arme'nin aşağılarında ucuz bir otele indiklerini söylüyor. Ancak Peyami daha Paris'teki ikinci gününde sıkılmaya ve içi önlenemez bir İstanbul hasretiyle kavrulmaya başlamıştır. Nadir Nadi, "Bunca masrafla geldiği Fransız başkentinden hemen ayrılması tuhaf olacaktı" diyor ve şöyle devam ediyor:

"Avunsun diye bir akşam onu Hacıyan adında bir Ermeni'nin işlettiği Rue de la Chausse d'Antin'deki Şark lokantasına götürdüm. Görülecek şeydi Peyami'nin oradaki hali; elleriyle masa örtülerini okşuyor, yıllardır uzağında yaşadığı kutsal bir yere kavuşmuşçasına seviniyordu. Midye plakisi, beyaz peynir, Arnavut ciğeri gibi mezeler ısmarladı, rakı içti ve Ermeni garsonlarıyla bütün gece Türkçe konuştu. Bu psikik kriz beni rahatsız ettiği için, çok istediğim halde o seyahatte Peyami'ye fazla arkadaşlık edememişim"¹⁴.

Kalacağı otele gidip bavulları odaya atar atmaz Nadir Nadi'yle birlikte dışarı fırlayan ve kendisini fahrî hemşehrisi farzettığı Paris denilen kâinatın içine atan (çünkü ahdi vardır) Peyami, şehrin büyüklüğü ve aydınlığı karşısında şaşakalmıştır. Şu cümleleri, Paris'i ilk defa gören bütün Türk aydınlarının yaşadığı şaşkınlığı çok iyi ifade etmektedir:

¹⁴ Nadir Nadi: *Perde Aralığından*, s.47. Peyami Safa, Nadir Nadi'yle gittiği bu lokantadan söz etmiyor. Ancak başka bir Ermeni'nin lokantasından ve orada dinlediği incesazdan söz etmiş ve bu lokantada gördüklerini şarkın karikatürü olarak tarif etmiştir. Bk. BAA, s.143 vd.

"Paris'te ve Avrupa'nın her büyük şehrinde, kaldırım, mağaza, meydan, cadde, yol, heykel, âbide, her şey, maddeyi tefekkürün ve kavrayışın füşatine, semavi genişliğine bağlayan bir büyüklüktedir ve bu meydanlar, kafaların içindeki meydanlardır. Avrupa büyük ruhların ikametine salih olacak tarzda bina edilmiştir. Şehirlerde binalar ve âbideler, dağ başları ile rekabet etmek isteyen mimarların her adım başında bir diktikleri eserlerdir. Bu ulvilik ihtirası yalnız iki üç mabede münhasır kalmamıştır. Orada mevzuu ticaretten başka bir şey olmayan alelade mağazalar da, büyük katedrallerin Allah'a yakın olmak isteyen çan kuleleriyle bir hizadadır. Yükselmek ihtirası, rahiple tüccarı aynı hummanın şiddeti içine almıştır"¹⁵.

Peyami, birkaç yıl zarfında yapılan "büyük mucize hamlesine rağmen", Fransa'yla karşılaştırıldığında ufarak ve hazin görünen ülkesini düşünerek ağlamaklı olursa da, kendini hemen toplar ve kederini içinin arka meydanlarına kovarak enerjisini daha sıkı, daha koyu, daha müsbet, yaratıcı kudretler halinde memleketine taşımak niyetiyle yoluna devam eder. Paris'te kaldığı sürece edindiği izlenimleri uzun uzun anlatan Peyami, Paris'in ünlü kahveleri hakkında da, "Kahve yirmi dört saatlik ihtiyaçlarınıza ait bütün beşerî imkânları size hazırlayan yerlerdir; içinde yalnız tünemen ve pineklenen, gecenin en canlı saatlerinde kapatılmış insan ağıllarına demezler" diyerek Mehmed Âkif'in *Berlin Hatıraları*'nda söylediklerine benzer fikirler serdetmiştir¹⁶.

PARIS'TE JAPONYA SOHBETİ

Paris'e ayak bastığı gün İspanya'da patlak veren ihtilâlin Fransa'daki akisleriyle sağ ve sol grupların çeşitli siyasî gösterilerini de dikkatle gözleyen Peyami, Türkiye'yi

¹⁵ BAA, s.44 vd. Peyami'nin aktardığımız cümleleri, âdeta Ziya Paşa'nın "Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm/ Dolaştım mülk-i İslâm'ı bütün virâneler gördüm" beytinin şerhi niteliğindedir.

¹⁶ BAA, s.48

yakından takip eden ve bizim aktualitemize *Kültür Haftası* dergisinden bile haberdar olacak kadar aşına olan Leon Pierre-Quint adlı yazarı evinde ziyaret ederek son siyasî gelişmeler üzerine sohbet eder. Fransız-Japon Enstitüsü Müdürü Prof. M. Georges Bonneau ile de orada tanışmış ve bu profesörün *Japon Şiiri Antolojisi*'nden *Unutulmuş Şeyler* adlı küçük şiiri Türkçe'ye çevirerek okuyucularına sunmuştur:

Kumun üstüne bırakılmış
Bir su parçası
Denizin bir unutkanlığıdır.

Uzak dağlarda
Kaybolmuş bir bulut
Rüzgârın bir unutkanlığıdır.

Toprağa düşmüş
Gümüşlü bir kanat
Geçen kuşun bir unutkanlığıdır.

Hülyaya dalmak ve ağlamak
İhtiyacı
Gençlik günlerinin bir unutkanlığıdır¹⁷.

Peyami'nin çok merak ettiği hususlardan biri de Japonların o kargacık burgacık alfabeyle nasıl ilerledikleridir. Bu meseleyi M. Georges Bonneau'ya açar; ancak Kyoto Üniversitesi'nin sabık profesörü, Japonların asla ilerlemiş bir millet olmadığını söyleyince hayretler içinde kalır. Profesöre göre, Batı medeniyeti on üç asırdır an'anesini inkâr etmeyen Japon zekâsı üzerinde hiç bir değişiklik yapmamıştır. Japonya'da yaşanan ilerleme ise teknolojinin Avrupa'dan olduğu gibi alınmasından ibarettir. Meselenin bu kadar basit olmadığını düşünen Peyami, sözü bir süredir zihnini meşgul eden "riyaziye kafası" meselesine getirerek "Japonlar, Yunan mucizesinin

¹⁷ BAA, s.65

ve Avrupa ruhunun temeli farzedilen riyaziye kafasından mahrum mudurlar?" diye sorar¹⁸. Cevap şaşırtıcıdır: "Tamamile".

Sonunda Peyami Bonneau'nun fikirlerinden yola çıkarak Japon geleneğinin, üzerinden geçen Batı medeniyeti seli altında bir granit mukavemeti gösterdiği kanaatine varır. Ne var ki kafasını kurcalayan sorular cevabını tam bulmuş değildir: Peki o sel bu graniti hiç aşındırmaz mı? Yone Nogouche gibi, Japon kültür mirasıyla önünde açılan yeni dünyayı bir türlü telif edemedikleri için intihar eden şairlerin bu davranışlarını nasıl açıklayacağız? Öyle anlaşılıyor ki, gelenek ve inkılap arasında sallanan "Japon ruhunun bu başdönmesi, teknik büyük hamlelerine rağmen, onu bu iki zıt kutuptan birinin tercihine veya ikisinin bir Asya hümanizmine örnek olabilecek yeni bir telifine henüz götürmüş değildir"¹⁹.

PARIS İZLENİMLERİ

Bir gazeteci olarak Paris'te basın hayatını da merak eden Peyami *L'Intransigent* gazetesini ziyaret etmiştir; onun için Paris gazetelerini gözden geçirmek, vazifeden ve hususî tecessüslerden doğan bir ihtiyaçtır. Bu gazetelerin başlıklarına, sayfa düzenlerine, klişelerine bakmak, baskısından kâğıdına kadar, teknik hiç bir değişikliği gözden kaçırmamak, "irfanının kibleşi garba dönmüş muharirlerin günlük meşk egzersizine dahil işlerden" sayılmaktadır. Paris gazetelerinin sadece idarehanelerini, mutfaklarını, makinelerini, çalışanlarını değil, merdivenlerini, duvarlarını, pencereleri vb. bile merak eden kahramanımız *L'Intransigent*'in yazı işleri müdürü Ren Pernoud ile görüşür. Birlikte gezdikleri gazetede nihayet uzun bir tezgâhın önünde dururlar. Peyami, bu sahneyi anlatırken

¹⁸ BAA, s.67

¹⁹ BAA, s.69

gazetecilikten aldığı zevki ve bütün gazetecilerin paylaştığı psikolojiyi şöyle anlatıyor:

"İşte *L'Intransigent*'ın birinci sahifesi, başlığı, klişeleri. Biraz evel strotipisi alınmış, şimdi dağılmak üzere. Heyecanımı farkedene M. Pernoud gülerken yüzüme baktı. Dünyanın bütün gazetecileri, tezgâh üstünde duran bir sahife karşısında aynı neviden bir duygunun adamıdır. Sermürette de baktık ve hiç bir şey konuşmadık. Üçümüz de bu sahifenin meydana gelmesi için sarfedilen gayretin hesabını biliyorduk."²⁰

Peyami Bourbon Sarayı'na giderek Fransız parlamentosunun bir oturumunu ve 30 Temmuz perşembe akşamı Wagram salonunda İspanya ve Fransa Halk Cephe-lerinin birlikte tertip ettikleri bir mitingi takip etmeyi de ihmal etmemiştir. Daha sonra Türkiye'nin Paris büyükelçisi Suad Davaz'ı ziyaret eder. Savaş öncesi Fransa'sının ekonomik ve sosyal durumu, mevcut siyasî akımlar, gençliğin eğilimleri, kadınların durumu vb. hakkında halktan insanlar, aydınlar ve politikacılarla görüşerek ve bizzat gözlemleyerek ilgi çekici tesbitlerde bulunur. Elbette onun çapında bir entellektüelin Paris'teki müzelere ve sanat hayatına kayıtsız kalması hiç düşünülemez. Nitekim Louvre Müzesi'ni, bazı ressam atölyelerini ve resim sergilerini büyük bir heyecan ve hayranlıkla gezmiştir [Bk. X.Bölüm]. Özellikle âbidelerin dışarıdan kuvvetli projektorle aydınlatılmış olmasıyla çok ilgilenir; Süleymaniye ve Yenica mi gibi tarihî servetlerimizin geceleri üzerlerine yığılan karanlıktan sıyrılıp Paris'tekiler gibi aydınlatılabileceğini düşünürse de, çoğunun üzerine gündüzleri bile yığılan molozları hatırlayarak üzülür²¹.

Peyami, on beş yaşından beri takip ettiği Fransız düşünce hayatını da Paris'te kaldığı sürece daha yakından tanımak istemiştir. Ancak Fransız Akademisi'nin stan-

²⁰ BAA, s.81

²¹ BAA, s.140

dardize olmuş imzalarından yahut Maurras ve Gide gibi fikirleri her trene atlayarak hudutları aşan yazarlardan ziyade, henüz milletlerarası pazara çıkmamış turfe fikirlere sahip küçük şöhretleri merak ederek birkaçıyla konuşur. Bunlardan sadece estetik ve felsefe konusunda *Oreaux* adlı bir kitap yayımlamış olan Armel Guerent'in fikirlerinden uzun uzun söz etmiştir²². Sohbet sırasında genç filozof bir ara gazete ve kitap tirajlarının düşmesinden şikâyet eder. Peyami, Guerent'in söylediklerini kitapçıların da teyid ettiğini, mesela ünlü bir yazarın eserinin piyasaya çıktığı on yedi günden beri sadece altı bin adet satılabildiğini, bunun sözkonusu yazarın önceki eserlerine göre çok düşük bir tiraj olduğunu belirttiikten sonra, "Fakat, der, sakın Fransa'daki buhranı bizimkine benzetmek gibi bâtılların bâtıllı bir kıyasa düşmeyelim". Sonra mukayese imkânı sağlamak için Türkiye'de bazı kitapların tirajları hakkında bilgi verir. Gerçekten ilginç olan bu bilgileri nakletmekte fayda vardır:

"Kitapçı Aziz'in verdiği rakamları şuraya sıralıyayım: Abdülhâk Hâmid'in *Eşber*'i 2000 baskı. On dört senede mevcudu tükenmemiş, geride dört-beş yüz kalmış. Süleyman Nazif'in *Malta Geceleri*. Tanesi 10 kuruş olduğu halde on iki senede 600 tane satılmış. Halide Edib'in *Vurun Kahpeye* ve *Dağa Çıkan Kurt* romanları 3000 baskı. On senede yarısı satılmış. *İhtilâl* tercümesi 2000 baskı. On senede ancak 700 satılmış; şimdi 10 kuruşa sokağa döküldüğü halde kimse almıyormuş. Faruk Nafiz'in *İlk Gözağırısı* piyesi. Yalnız 1000 baskı. Tam on dört sene geçtiği halde gene tükenmemiş.

"Bugünkü halimiz on sene evvelkinden on kat beterdir ve Fransız neşriyatının üstünde esen buhran havası bizdeki şiddetini kitapkıran fırtınası derekesine vardirmiştir"²³.

²² BAA, s.157 vd.

²³ BAA, s.160

PEYAMI ALMANYA'DA

Artık yol görünmüştür; Paris'i yağmurlu bir gökyüzünün soluk çinko rengi altında terkeden Peyami, şimdi Strazburg yoluyla Münih'e giden trendedir, fakat endişelidir. Almanya'ya girerken çok sıkı kontrol yapıldığına, kitap ve gazetelerin kontrol edilip rejime muhalif nitelik taşıyanlara el konulduğuna dair rivayetler duymuştur²⁴. Zihninde soğuk bir disiplinin tek bir biçim ve tek bir hüviyet içinde billurlaştırarak eşit parçalarla kesilmiş buz kalıpları haline soktuğu ruhsuz ve makineleşmiş insanlarla dolu, bunaltıcı bir yeknesaklık hayali uyandıran Cermen dünyası. Tren geceyarısından sonra saat 01.00'de Alman topraklarına girer. O zamana kadar gördüklerinin hepsinden daha temiz ve düzenli bir hudut istasyonu: Kehl. Korktuğunun aksine, gümrük, para ve pasaport muameleleri çok çabuk yapılır. Almanlar, bavulunu açmak şöyle dursun, açıkta duran gazete ve kitaplarına bile bakmamışlardır. Bunların arasında *Humanit*'den faşizm aleyhtarı broşürlere kadar "Marx basili saçan neşriyatın türlü" vardır²⁵.

Çatıları Arap rakamlarıyla sekizi andıran ve tıpatıp birbirine benzeyen binaların antipatik mimarisinde kronik bir "muhayyile kıtlığı" teşhis etmekle beraber bütün evlerin bahçeli oluşuna ve pencerelerinden çiçeklerin köpürüşüne hayran olan Peyami, tren çiçekler içindeki bir istasyonda durunca Stuttgart'a geldiklerini anlar. Geçtikleri topraklarda fabrikaların bolluğu da dikkatini hemen çekmiştir; "bazan bir orman vehmi verecek kadar sık bacalardan yükselen dumanlar, her tarafa asılmış Alman bayraklarından daha çok Almanya'da olduklarını" belli etmektedir²⁶.

²⁴ BAA, s.174

²⁵ BAA, s.176

²⁶ BAA, s.178

bütün kalitelerini içine almış ve bütün çirkinliklerini atmış bir tabiat şehrinin sivilcesiz, oynunsuz ve düzgünsüz yüzüyle karşısına çıkan" Salzburg'da akşama kadar gezer ve o gece Viyana'ya Mozart'ı yetiştiren bu güzel şehrin aydınlığıyla girer. Viyana Peyami'yi pek etkilemeyecektir; nazik rehberiyle önemli abidelerini gezdiği şehirde bir gece kalır ve Budapeşte'ye geçer.

Peşte'den Bükreş'e, daha sonra Köstence'ye geçen, bir sonraki gece de İstanbul'a gitmek üzere vapura binen Peyami'ye göre, Avrupa, dolayısıyla yaptığı bu büyük anket, Karadeniz'de değil, daha Macar-Rumen hududunda bitmiştir.

"İŞTE AVRUPA!"

Yedigün'ün acar muhabiri Kandemir, Peyami'yi, Avrupa'dan döndüğü gün, elinde çantası, kolunda pardesüsü, yüzünde uzun bir yolculuğun yorgunluğu, sesinde ise diyar diyar topladığı âhenklerin canlılığı ile intibalarını anlatırken görmüş, fakat o gün gazeteciliği bir tarafa bırakıp sadece dinlemiştir. Fakat onun Avrupa intibalarını dinleyip dergisine yazmaya karardır. Birkaç gün sonra çalıştığı gazetede ziyaretine gider. Peyami o sırada yazmakta olduğu fıkrayı yarıda bırakarak "Sor bakalım!" der. Kandemir'in *Yedigün*'de yayımlanan röportajında, Peyami'nin söyledikleri uzun Avrupa seyahatinde edindiği izlenimlerin bir hülasasıdır:

"Avrupa'da beni hayrete düşüren şey, onlarla bizim aramızdaki farkın resimde ve kitapta görünen bütün dereceleri aşacak kadar büyük olmasıdır. Tanzimat'tan beri Türkiye'ye bu fark lazım olduğu kadar anlatılamamıştır; çünkü zekânın madde üstündeki tecellisini ancak göze ait ölçülerle tayin etmek mümkün olduğu yerlerde kitap, resim, fotoğraf, hatta sinema bile, üç bin senelik tarihi olan bu mucizeyi tanımaktan aciz kalıyor. Bildiğimiz madde-

lerden her birini yüz misli büyüklüğe, yüz misli güzelliğe, yüz misli halisiyete ve mükemmeliyete darbedelim: İşte Avrupa!²⁸

Peyami Safa'nın gezi izlenimleri, *Cumhuriyet* gazetesinde "Cumhuriyet'in Büyük Avrupa Anketi" başlığıyla, 20 Ağustos-26 Birinciteşrin 1936 tarihleri arasında tefrika edilmiş, 1938 yılında da kitap olarak yayımlanmıştır²⁹.

²⁸ Kandemir: "Peyami Safa anlatıyor", YG, C. 8, Sayı: 184, 16 Eylül 1936

²⁹ "Cumhuriyet'in Büyük Avrupa Anketi" tefrikasıyla ilgili ilk duyuru şöyledir:

"Türkiye matbuatında ilk defa olarak, büyük ve sistemli bir Avrupa anketi yapmak için seyahate çıkan arkadaşımız Peyami Safa, Yunanistan'ı, İtalya'yı, İsviçre'yi, Fransa'yı, Almanya'yı, Avusturya'yı, Macaristan'ı ve Romanya'yı ziyaret ettikten sonra vatana dönmüş bulunuyor. Bu sekiz memlekette ve bilhassa Paris'te devlet adamlarile, belediye azalarile, fikir adamlarile, san'atkarlarla, sinema yıldızlarile, Çıplaklar Cemiyeti azalarile, muharrirlerle olduğu kadar, ahalile, şoförlerle, garsonlarla, müvezzilerle, hatta çocuklarla da ayrı ayrı konuşan arkadaşımız, her birinin yaşı, mesleği ve seviyesine göre dünya görüşleri ve Türkiye hakkındaki bildikleri ve düşündüklerine dair siyasî, edebî ve sosyal büyük anketimizin birinci serisini hazırlamış bulunuyor.

Paris'te Halk Cephesi'nin bilhassa İspanya ihtilali üzerine şiddetlenen mitinglerine, nümayişlerine, Fransız Meb'usan Meclisi'nde gürültülü münakaşalara şahid olan ve Fransa Hariciye Nezareti'nin bir ziyafet ve merasiminde de hazır bulunan Peyami Safa, ayrıca müzelere, sergilere, fikir ve san'at ocaklarına dair de intibalarını kaydetmiştir.

Seyahatteki bütün müşahedelerini, asıllarını göz önüne getirecek kadar canlı ve hakikatçi bir ifade ile yazacak olan Peyami Safa'nın anketini ve intibalarını perşembe gününden itibaren *Cumhuriyet* sahifelerinde tapingedeceksiniz". Bk. C, 15 Ağustos 1936

Peyami Safa'nın eşi Nebahat Safa

*Peyami Safa
eşı Nebahat
Safa ile.*

*Oğlu
Merve Safa.*

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KADINLAR, AŞK VE EVLİLİK

Kitaplanımla karilerim arasında, bana ebediyyen meçhul kalacak olan
gizli münasebeti anlamak hırsıyla çıldıran tecessüsüm, birgün zevcem olması
ihtimali bulunan insan karşısında kudurabilirdi.

BTR

BUNALTAN YALNIZLIK

BİR TEREDDÜDÜN ROMAN’ında, Mualla "Bir Adamın Hayatı" adlı romanı okuduktan sonra, yazarını bir arkadaşı vasıtasıyla tanır. Bu tanışma sırasında Mualla’yı beğenen muharrir, daha sonra ona evlenme teklifinde bulunacaktır. Mualla bu teklife olumlu veya olumsuz bir cevap vermez, düşünmek için süre ister. Aynı romanda muharririn Vildan’la ilişkisi de ilginçtir. Pirandello’nun *Çıplakları Giydirmek* adlı oyununu tercüme ettiğini söyleyen Vildan, bu eserin Türkiye’de basılması ve oynanması için muharrirden yardım ister.

Peyami Safa’nın Nebahat Safa ile tanışması, şaşırtıcı bir biçimde, *Bir Tereddüdün Romanı*’ndaki bu tasavvurlara benzemektedir. 1937 yılı başlarında, birgün Peyami Safa’nın *Cumhuriyet*’teki odasının kapısı vurulur ve beyaz rop giyinmiş buğday tenli, siyah saçlı, topluca, otuzunda gösteren bir hanım içeri girer. Kendisini tanıttıktan sonra, edebiyat sayfasında yayımlanmak üzere hikâye getirdiğini söyler.

Vecdi Bürün’e göre, Peyami Safa o günkü kısa soh-

bette, Nebahat Hanım'ın orta bir memurun kızı ve Fransız Lisesi mezunu olduğunu, Osmanbey'de ailesiyle birlikte oturduğunu öğrenmiş, müstakbel eşi ayrıldıktan sonra bıraktığı üç hikâyenin en kisasını hemen okumuş ve güya Kafka'ninkini andıran bir dünya görüşü ve insan anlayışı sezmiştir. Ancak yaptığımız araştırma, Vecdi Bürün'ün Peyami Safa'yı anlatırken muhayyilesine pek fazla müracaat ettiğini göstermektedir. O zamanki soyadı Erinç olan Nebahat Hanım'ın *Cumhuriyet*'in dördüncü sayfasındaki "Küçük hikâye" köşesinde tek hikâyesi yayımlanmıştır, o da tercümedir. *Kalbden Gelen Ses*¹.

Öyle anlaşıyor ki, Peyami Safa, kendisine bu tercümeyi getiren Nebahat Erinç'i beğenmiş, teşekkür etmek için gazeteye tekrar geldiğinde veya müteakip görüşmelerden birinde de evlenme teklif etmiştir. Halen hayatta bulunan baldızı Meziyet Hanım'ın anlattıklarına bakılırsa, Nebahat Hanım da yazılarını ve romanlarını takip ettiği Peyami Safa'yla münasebet tesis etmek için hakkında bazı ön araştırmalar yaparak gitmiştir.

Vecdi Bürün, annesini kaybettikten sonra, Beyoğlu'nda, Tokatlıyan Oteli'nin karşısında bir sokaktaki bir apartmanın zemin katında tek başına oturan Peyami Safa'nın, kendisine "Kadın şefkati ve anlayışı başka şeydi" dedikten sonra yaşadığı derin yalnızlığı ve Ayşe Nebahat Hanım'a duyduğu ilginin temel sebebini şöyle açıkladığını yazıyor:

"Arkadaşlarımın benimle alâkalanmaları fazla bir şey ifade etmiyordu. Onlar âdeta gecelerini daha mânâlı geçirmek için benimle buluşuyor ve belirli bir saatte beni yalnızlığımın başbaşa bırakarak uzaklaşıyorlardı. Bir kadının benimle alâkalanması, kısa bir süre de olsa, hayatımı boşlukta durmaktan kurtarmıştı"².

Ancak 1930'ların bekâr Peyami'sinin bir "cemiyet adamı" olarak öyle derin bir yalnızlık yaşamadığını sanı-

¹ C, 14 Şubat 1937

² Vecdi Bürün: *age*, s.212

yoruz. *Yedigün*'ün ikinci sayısındaki ilginç duyuru bu bakımdan aydınlatıcı olabilir. Duyurunun başlığı şöyledir: "İstediğini kiral, istediğini kiralıçe yapan adam kimdir?" Hemen bu başlığın altında "Cevap verelim: Peyami Safa!" cümlesi ve şu metin yer almaktadır:

"Evet! Bütün memleket bilir ki her sene kraliçelerin intihabında en tesirli şahsiyet Peyami Safa'dır. O, yalnız güzelleri seçme ve seçtirmekle, tahta çıkarmakla kalmaz; maruf ilim adamlarını tahtlarından indirir, genç edebiyat heveskârlarına prenslik payesi verir, kimini batırır, kimini çıkarır.

Florinalı Nazım Bey'e 'Türk Şiir kralı' ünvanını verdiren de Peyami Safa'dır. O gün bugün 'Zeyl-i Makber' şairi 'Türk Şiir kralı' ünvanını iftiharla taşıyor.

İstediğini kiral, istediğini kiralıçe yapan Peyami Safa, gelecek sayımızda, güzellik kraliçelerinin nasıl seçildiğini anlatacaktır. Her sene birçok dedikodulara sebep olan bu müsabakaların içyüzünü, perde arkasını, kulis arasını öğrenmek isterseniz, gelecek sayımızda Peyami Safa'yı dinlemeğe hazırlanınız. Hiç bir şeyi gizlemeyeceğini bize vadetmiştir".³

Yedigün'ün üçüncü sayısında Peyami Safa kapaktadır: Güzellik Kraliçesi seçicisi olarak 10 numaralı güzeli yakından inceleyen gayet şık giyimli genç bir adam, Peyami Safa. Ve iç sayfalarda güzellik müsabakalarının içyüzünü açıkladığı yazısı⁴. İşte kullanılan fotoğraflardan biri ilgi çekicidir ve o yıllardaki güzellik yarışmalarında, sadece Peyami Safa'nın değil, Abdülhak Hâmid ve Halit Ziya Uşaklıgil gibi ünlü şair ve yazarların da jüri üyesi olarak görev aldıklarını gösteriyor. Yazısına güzellik yarışmalarının lehinde de, aleyhinde de çok şey söylenebileceğini belirterek başlayan Peyami Safa, bu yarışmaların, kadının kendi etine karşı estetik alâkasını çoğaltacağını, sıhhî ihmalleri önleyeceğini, plastik güzelliğe karşı sevgi uyandıracığını, hele bizim gibi 'lâpacı harem kadınlarının yufka, yayvan ve hantal gövdeleri yerine, medenî kadın vü-

³ YG, S.2, 22 Mart 1933

⁴ YG, S.3, 29 Mart 1933

cutlerinin teşrihî estetiğini ikame etmeğe mecbur milletler' için daha da faydalı olduğunu, Harem'in batıdaki gülünç ve kötü şöhretiyle mücadele yolunda mükemmel bir propaganda vasıtası olarak kullanılabileceğini yazar.

Peyami Safa, güzellik yarışmalarının aleyhinde olanların görüşlerini de şöyle özetlemiştir: Millî, zümrevî, hatta ferdî zevklere göre değişen kararsız bir zeminde beynelmîl ölçüler aramak nafilidir. Yarışma sonuçları her zaman yanlış ve tartışmaya açıktır. Ancak bir sır halinde kaldıkça tılsımını muhafaza eden güzellik tahlile en az müsait şeydir; bu yüzden, hakem heyetinin gözleri önünde dolaşan yarı çıplak genç kızlar hazin bir manzara teşkil ederler. Daha da önemlisi, bu yarışmalar sonunda çıkan dedikodu ve münakaşalar ictimâî düzeni bozacak çirkin birer mesele haline gelmektedir vb. Kendi görüşüne gelince: Bu yarışmaları birinci derecede ne faydalı, ne de zararlı, sadece enteresan bulduğunu açıklayan Peyami Safa, "Bir romancı, mütecessis bir beyin, bir müşahit sıfatıyla bu müsabakaların beni daima cezbettğini gizlemem" diyor. Daha sonraki cümlelerinden de güzellik yarışmalarında görev alması dolayısıyla kahramanımızın epeyce eleştirildiğini öğreniyoruz:

"Amerika'da pek itibarlı meslektaşlarımın da bu dâvâya alâka gösterdiklerini biliyorum. Onun için bu müsabakalardan dolayı aleyhimde yapılan bazı neşriyate o kadar ehemmiyet vermedim, verecek de değilim. Zaten her dedikodu fırtınasında bir iki cevapla bu zevzek ağızları tıkamak benim için mümkün oldu".

Yarışma günü yaklaştıkça, herkesin çok ağırbaşlı olarak tanıdığı adamlardan bile jüride yer almak istediklerini bildiren mektuplar aldığını, bazı hanımların tavsiye mektuplarıyla gelip kendisini bulduklarını, yarışmaya katılacak kızlardan bazılarının yarışmadan birkaç gün önce, "Kazanır mıyım dersiniz? Ümit yoksa hiç girmeyeyim!" diye ağzını aradıklarını, bazılarının da telefonla yokladıklarını, mesela bazılarının "Allo, müsabaka hakkında size

bir haber vereceğim. Filanca hanımın saçları boyamadır!" diye jurnalde bulunduklarını, bazılarıyla da aralarında şu tarzda konuşmalar geçtiğini anlatıyor:

-Beyefendi! 135 numaralı hanımı nasıl buluyorsunuz? Kazanamaz değil mi? Kolları biraz fazlaca dolgun..

~....

-Söyleyiniz, rica ederim, gizlemeyiniz, kazanamaz değil mi?

-Belli olmaz. Kazanabilir.

-Teşekkür ederim. 135 numralı hanım benim. Ağzınızı aradım!

NASIL BİR AİLE?

1930'lar, Peyami Safa'nın aşk ve evlilik konularında uzun uzun düşünüp yazdığı günlerdir. Evlilikte ideal bir terkip bulunmadığına inanmakla beraber⁵ ailenin önemi- ne inanmaktadır. "Şahsiyetlerinin serkeş taleplerine zıt olduğu için evlenmekten nefret edenlerin" gerçek bekârlar olduğunu, toplumların idealsiz kaldığı zamanlarda bu tür bekârların çoğaldığını ve onlar çoğaldıkça nüfusun azaldığını yazan Peyami Safa, psikolojik olarak evliliğe hazırdır⁶ ve "eski ailenin gülünç taraflarını atarak, an'annenin hoşuna giden taraflarına istinat eden bir ev yapmak hayali içinde" yaşamaktadır⁷. Bu konuda, 1933 yılında kitap olarak çıkan *Bir Tereddüdün Romanı*'nda ilgi çekici ipuçları bulunabilir:

"O günlerde bütün an'aneyî şartları haiz olan bir aile teşkil etmek bende hakim bir arzu idi. 'Asrî aile' terkibinden nefret ediyordum. Evvelce bu hususta bana fikrimi soranlara şuna benzer cevaplar vermiştim: 'Yalnız ailenin asrîsi olmaz. Binlerce senelik mazisi olan bu müessese, radyo ve çarliston gibi yeni bir buluş de-

⁵ "İzdivağta da ideal bir terkip yoktur. Her türlüşünde de faydalarını ve mahzurlarını görecekt kadar realist olalım", *BTR*, s.32

⁶ Peyami Safa: "Bir nevi bekâra dair", *YG*, S.172, 24 Haziran 1936

⁷ *BTR*, s.48

ğildir ki.. Asrî bir dans salonu, asrî bir kadın, perukar, asrî bir bar anlaşılır şeylerdir; asrî bir aile? Hayır! Asrî namaz, asrî kible ve asrî imam olamayacağı gibi"⁸.

Peyami Safa, "asrî aile"nin yaşama biçimini ve alışkanlıklarını değilse de, açık fikirli oluşunu bir meziyet ve "eski ailelerin kapalı ahlâkî terbiyesi ile yeni ailelerin açık fikrî terbiyelerini haiz" genç kızları ideal eşler olarak görmektedir⁹. Aşağı yukarı bütün romanlarındaki genç kızlar, mesela *Sözde Kızlar*'da Mebrure, *Mahşer*'de Muazzez, *Biz İnsanlar*'da Vedia, *Fatih-Harbiye*'de Neriman, başlangıçta Batılı yaşama biçimine özenir ve iki dünya arasında bocalarlarsa da, sonunda gerçeği gören ve yozlaşmış Batılı çevrelerden koparak öz değerlerine dönen kültürlü, lisan bilir, mazbut karakterlerdir. (Yalnız *Yalnız*'ın Meral'i kendisini değerlere bağlayan ikinci beninin ikazlarına rağmen batağa saplanmaktan kurtulamamıştır). Peyami Safa'nın gazetede ziyaretine gelerek tercüme ettiği bir hikâyeyi veren Nebahat Hanım'da bu özellikleri gördüğü veya vehmettiği için onunla evlenmeyi düşündüğü anlaşılmaktadır.

İLK NİŞANLILIK DENEMESİ

Kahramanımızın gönül maceraları hakkında pek fazla bir bilgimiz yok. Ancak yaşadıklarını romanlarında kullandığı muhakkaktır. Bunlardan en ilginç olanının *Biz İnsanlar*'da anlatılan aşk macerası olduğunu sanıyoruz. Bu romanda kendi sözcüsü olarak kullandığı Necati, dokuz yaşındayken yirmi sekiz yaşındaki bir komşu dulu nasıl derin bir aşkla sevdiğini anlattıktan sonra, materyalist Orhan'a şunları söyler: "Fakat şuna inan: Aradan yirmi sene geçti, ben bu kadını sevdiğim kadar kimseyi sevmeye-

⁸ BTR, s.48

⁹ BTR, s.48

dim. Sen bunu materyalist akidenle nasıl tefsir edersin?"¹⁰

Peyami Safa, 1930'ların başlarında bir de nişanlılık macerası geçirmiştir: Vecdi Bürün'ün anlattıklarına inanmak gerekirse, Kıbrıslı zengin bir ailenin kızıyla nişanlanan ve bir akşam kızın ağabeyi tarafından Park Otel'de bir yemeğe davet edilen Peyami Safa, öteden beriden konuştuğuktan sonra, tam yemeğe başlayacakları sırada, o zamana kadar benzerini hiç yaşamadığı ve sebebini bir türlü kavrayamadığı bir iç sıkıntısı duymaya başlar. Egzistansiyalistlerin "angst" halinden bile baskın sıkıntıdır bu. Ağlamak veya haykırmak üze olduğunu farkedince, nişanlısından ve ağabeyinden izin alarak kendini önce otelin bahçesine, sonra dışarı atar ve evine gidecek uzun uzun ağlar. Peyami, gözyaşı iç sıkıntısını hafiflettikten sonra Tokatlıyan Otel'i'nden Park Otel'e telefon edecek ve nişanlısının ağabeyine psikolojik bir buhran geçirmekte olduğunu, bu durumda kızkardeşiyle evlenmesinin doğru olmayacağını söyleyip özür dileyerek ilk nişanlılık macerasını noktalayacaktır¹¹. Vecdi Bürün, aynı hadiseyi, *Peyami Safa ile 25 Yıl*'ın başka bir bölümünde biraz daha farklı bir biçimde anlatmaktadır:

"Bu genç kız, Park Otel'de Peyami Safa'ya özel bir ilgi göstermiştir ve nişanlanma da bu özel ilginin neticesidir. Fakat böyle meselelerde son derece ciddi davranan Peyami Safa, kısa bir süre sonra kızın kendisiyle değil, şöhretiyle nişanlandığının farkına varır. Kıbrıslı kızın ağabeyisinin verdiği bir ziyafetin sonunda, her şeyi olduğu gibi anlatarak parmağındaki yüzüğü çıkarır ve masanın üzerine koyduktan sonra, masada bulunanlarla ayrı ayrı ve dostça vedalaşarak oradan ayrılır"¹².

Peyami Safa'nın Ayşe Nebahat Hanım'ı tanıdıktan sonra, aşk ve evlilikle ilgili bütün bu düşünce ve tecrübe-

¹⁰ *BI*, s.185 vd.

¹¹ Bürün: *age*, s.212 vd.

¹² Bürün: *age*, s.53

lerini gözden geçirdiğini tahmin etmek zor değildir. Ancak, yaşadığı yalnızlıktan bir an önce kurtulup çocukluktan beri özlediği mazbut aile hayatına kavuşmak için acele ettiği ve çok hızlı karar verdiği anlaşılıyor. *Bir Te reddü'dün Romanı*'ndaki şu cümle, bu karar safhasındaki psikolojisine dair önemli bir ipucu olarak kabul edilebilir: "Kitaplarımla kaarı'lerim arasında, bana ebediyyen meçhul kalacak olan gizli münasebeti anlamak hırsıyla çıldıran tecessüsüm, birgün zevcem olması ihtimali bulunan insan karşısında kudurabilirdi"¹³.

Eyüp'TE NİŞAN,
Tokatlıyan'da düğün

Vecdi Bürün'ün anlattığına göre, Peyami Safa'nın evlenme teklifi üzerine düşünmek için bir ay mühlet isteyen Nebahat Hanım, gerçekten tam bir ay sonra telefonla teklifi kabul ettiğini bildirmiştir. Hemen o gün buluşur, Beyazıt'ta, Emin Efendi Lokantası'nda yemek yedikten sonra bir kuyumcudan iki sade alyans alır ve Nebahat Hanım'ın teklifi üzerine Eyüp Sultan'a giderek birbirlerinin parmaklarına takarlar. Nişanlanmışlardır. Gazeteye birlikte dönerler. Peyami'nin yazıp hademeyle yazı işlerine gönderdiği nişan haberi gazetede büyük bir sevinçle karşılanır. O gün akşam, Nebahat Hanım'ın ailesinin Osmanbey Şair Nigâr Sokak'taki evine akşam yemeğine giden kahramanımız yatıya da kalacak ve ertesi gün iki üç parça eşyasını toparlayıp kendisine ayrılan odaya yerleşecektir¹⁴.

Elimizde bulunan evlenme cüzdanına göre, 1325 (1907) yılında İstanbul'da doğan Nebahat Safa, orta seviyede bir devlet memuru olan Ata Bey'in Veliye Ha-

¹³ BTR, s.39

¹⁴ Bürün: *age*, s.230 vd. *Cumhuriyet*'te Vecdi Bürün'ün söz ettiği nişan haberini de bulamadık.

nım'dan olma kızıdır. Meziyet adlı kızkardeşi, o yıllarda, doktor olan kocasının görevi dolayısıyla İstanbul dışındadır ve yaşlı karıkoca ikinci kızlarının da kendilerinden uzaklaşmasını istememektedirler. Halen hayatta bulunan Meziyet Hanım, kızkardeşinin ilkokuldan sonra okumadığını söylüyor. Ancak Münevver Ayaşlı, Nebahat Hanım'ın Erenköy Enver Paşa Lisesi'nden okul arkadaşı olduğunu yazmaktadır. Vecdi Bürün'ün, daha sonra Fransız Lisesi'nden mezun olduğuna dair yazdıkları Meziyet Hanım tarafından doğrulanmadı. Fransızca'yı Ermeni bir tanıdıklarından ders alarak öğrenen Nebahat Hanım'ın kendi gayretiyle belli bir kültür seviyesine ulaştığı anlaşıyor. Halen Ötüken Neşriyat'ta muhafaza edilen yağlıboya bir çalışması, aynı zamanda, yabana atılmayacak bir resim kabiliyetine sahip olduğunu göstermektedir.

Evliliğe doğru hızla yol almaya başlamışlardır, ancak Peyami Safa'nın içi rahat değildir; Vecdi Bürün'e göre, ilk huzursuzluğu, Nebahat Hanım'ın hikâyesindeki Kafkavâri insan anlayışını farkedince hisseder, çünkü Kafka bir sinir hastasıdır. İkinci husursuzluk hissini, nişanlandıkları günün akşamında, müstakbel kayınvalidesi Veliye Hanım'ın kocası Ata Bey'e hükmedici bir tavır takındığını gördüğünde yaşayacaktır. Veliye Hanım'ın perhiz yemekleri yediğini görüp şeker hastası olduğunu anlayınca, bu hastalığın genellikle irsî olduğunu düşünerek canı biraz daha sıkılır:

"Fakat bunun istisnaları da vardı. Nişanım için de böyle olmasını temenni ederek biraz rahatladım. Ayrıca, annenin babaya karşı davranışlarını da şekere bağlayarak mizacını beraat ettirdim"¹⁵.

Ne var ki, Peyami Safa, nişanlısının evinde kalmaya başladığının haftasında, okumak için kütüphaneden aldığı bir kitabın arasında Nebahat Hanım adına yazılmış re-

¹⁵ Bürün: *age*, s.235

çeteleri görünce büyük bir hayal kırıklığına uğrayacaktır. Geniş tıp bilgisi sayesinde ilk bakışta ilaçların asabî rahatsızlıkları bulunan hastaların kullandığı cinsten sakinleştiriciler olduğunu anlamıştır. Dönüş için artık çok geçtir. Büyük ümitlerle evliliğe hazırlanan genç bir kadını hayal kırıklığına uğratmaya gönlü razı olmaz¹⁶. Ve nişandan iki ay kadar sonra, Peyami Safa, hayatını Ayşe Nebahat Hanım'la birleştirir. Evlenme cüzdanındaki kayda göre, nikah 10 Mayıs 1937 tarihinde akdedilmiş ve Tokatlıyan Otelinde, bütün dostlarının katıldığı bir düğün yapılmıştır.

Peyami Safa'nın, yıllar süren bir yalnızlık ve bohem hayatı alışkanlıklarının ardından girdiği evlilik disiplini pek yadırgamadığını, mazbut bir aile hayatı yaşamak için özel bir gayret sarfettiğini sanıyoruz. Büyük zevklerinden biri, akşam yemeğinde, evindeki sofrada bulunmaktır. Vecdi Bürün, bunu babasız büyümüş olmasına bağlayarak "Eşine annesinin, oğluna kendisinin bildiği eşsiz ve babasız sofraya ızdırabını yaşatmak istemiyordu" diyor¹⁷. Münevver Ayaşlı, Erenköy Enver Paşa Lisesi'nden arkadaş olan Nebahat Hanım'la o günlerde karşılaşır:

"Peyami Safa'nın refikası Nebahat Hanım, benim Erenköy'deki Enver Paşa Lisesi'nden mektep arkadaşım. O zamanlar pırlıl pırlıl, güzel bir genç kızdı. Sonra uzun zamanlar kendisini görememiştım. Seneler sonrası bir Ramazan bayramı arifesinde Hacı Bekir'de Nebahat'la karşılaştık. Evlendiğini ve kocasının Peyami Safa olduğunu ne kadar mesud ve müftehir olarak bana anlatmıştı. Hatta Peyami Safa Bey de dükkânda idi, fakat Hacı Bekir'de o gün öyle mahşerî bir kalabalık vardı ki, Nebahat kocasını bana tanıtmaya imkân bulamadı, gülüştük, görüşürüz inşallah diyerek birbirimizden ayrıldık"¹⁸.

¹⁶ Vecdi Bürün, Peyami'nin, nişanlısının evinde kitabın arasındaki reçeteleri buluşunu da aynı kitabın iki ayrı bölümünde farklı biçimlerde anlatıyor. Bk. *age*, s.55 ve 238

¹⁷ Bürün: *age*, s.50

¹⁸ Münevver Ayaşlı: *İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim*, s.137 vd.

Ayaşlı'nın şahit olduğu mutluluğun ne kadar sürdüğünü bilmiyoruz. Peyami Safa'nın eşiyle münasebetleri hakkında bilgi edinebileceğimiz tek kaynak, Vecdi Bürün'ün kitabıdır, fakat bu kitapta bilgilere, değerli yazarın romanlaştırma gayreti yüzünden ne kadar güvenilebileceğini kestirmek zordur. Eğer yazdıklarına inanmak gerekirse, Peyami Safa, evlendikten sonra eşinin birkaç defa sinir krizi geçirmesi üzerine endişeye kapılarak doktor dostlarına müracaat eder. Sonuç: Ortada ciddi bir durum yoktur. Fakat Nebahat Hanım, İsmail Merve'yi dünyaya getirdikten sonra (1939), eşinden tuhaf bir şekilde uzaklaşmaya başlar. Çocuk büyüdükçe artan bir yalnızlığın içine yuvarlanan kahramanımıza nişanlılık döneminde, *Bir Akşamdı* romanında Kâmil'in bir genç kıza söylediği söz gerçek olmak üzeredir: "İnsan yalnız kalmamak için evlenir, Meliha Hanım, fakat evlendikten sonra büsbütün yalnız kalır"¹⁹.

Seksoloji mecmuasında yayımlanan bir yazısında bu sözü naklederek yalnız kalmamak için evlenenlerin evlendikten sonra niçin daha fazla yalnız kaldıklarını ve evlileri birbirine yaklaştırır gibi görünen lâubaliliğin haki-katte onları nasıl birbirinden uzaklaştırdığını anlatan Peyami, evlilikte nasıl yeni kalınabileceği konusundaki fikirlerini açıklamıştır²⁰.

PEYAMI: BİR SEKSOLOJİ UZMANI

Bu arada, Peyami'nin hem bir romancı, hem de bir entellektüel olarak aşk, evlilik ve cinsiyet meseleleriyle yakından ilgilendiğini, hatta *Seksoloji* mecmuasına dikkate değer yazılar yazdığını hatırlatmakta fayda vardır²¹.

¹⁹ Vecdi Bürün'e göre bu söz nişanlılık döneminde Peyami'ye Mustafa Şekip Tunç tarafından söylenmiştir. Bk. *age*, s.225

²⁰ "Evlilikte yeni kalmak", *Seksoloji*, S.36, Ocak 1952

²¹ Nihat Karaveli tarafından aylık "cinsî bilgiler mecmuası" olarak yayımlanan *Seksoloji*'nin ilk sayısı Nisan 1949'da çıkmıştır.

1952 tarihli *Seksoloji Yıllığı*'nda yer alan "Aşkın psikolojisi" başlıklı yazısı da, bu konudaki gözlem ve tecrübelerini yansıtmaları bakımından büyük önem taşımaktadır. Ciddî ve ilmîlik iddiasında bir dergi olan *Seksoloji*, 1949'un sonlarında, birçok aydın gibi, Peyamî'ye de "Cinsî terbiye hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye sorar²². O günlerde *Yalnızız* romanı üzerinde çalıştığı için bu konuda bir hayli okumuş ve düşünmüş olan Peyamî, cevabında, cinsiyetin asırlardan beri "yasak bölge" olduğunu ifade ederek "İnsanın biyolojik hayatının kaynağı olduğu için hususî meclis ve sohbetlerde en çok sevilen ve konuşulan bu mesele, münnevverler tarafından bile en az bilinmesinden daha garip bir şey var mı?" dedikten sonra görüşlerini açıkça dile getirir. Cinsiyet eğitimi bazı ülkelerde ders programlarına bile girmiştir; çünkü saklamak, saklanan şeye karşı ihtirası artırmaktan ve el altından tedarik edilen eksik ve yanlış bilgilerle sayısız hatalara yol açmaktan başka bir işe yaramaz. Elbette bu eğitim, cinsî hayatın daha sağlıklı yürümesi için gereklidir, cinsiyetin aleniyete dökülmesi için değil. Bazı ibtidaî kavimler hariç, hiç bir cemiyette cinsî hayat alenî yaşanmaz. Bu, zannedilenin aksine dinî baskıdan değil, en büyük ideali hayvanlığını aşmak olan insan tabiatından kaynaklanır; insan tabiatı ve maddeyi aşan bir finalitenin emrindedir. Utanma duygusu bu bakımdan büyük ve güzel bir işarettir; ancak bu duygudan kaynaklanan yasaklamalar, aynı zamanda bazı insanlarda cinsî ihtirası tabii ölçülerden kopararak azgınlık derecesine vardırır. Öte yandan şuur altında sıkışan ve ihtibasa uğrayan cinsî duygular sinir ve akıl hastalıklarının çoğalmasına da yol açmış, çocukları ve gençleri ihtiyaç duydukları bilgiden, dolayısıyla çeşitli tehlikelere karşı savunma imkânlarından mahrum bırakmıştır. Pornografik resim ve yazıların el altından yayılması da aynı yasaklamanın sonuçlarından biridir. O halde,

²² "Anketimiz/Peyami Safa", *Seksoloji*, S.9, Aralık 1949

"Hedef, cinsiyet mevzularını gizlemek değil, bugün dünyayı kavuran cinsî azgınlığı, insanın şerefine uygun manevî gayelere yöneltmektir. Bunun için de, insanın kendi yapısında temel hizmetini gören tabiatı aşmasını gerektiren tekâmül hedefine uygun, yani manevîleşmesini kolaylaştıran yeni bir zihniyetin kökleşmeğe başlaması lazımdır. Bu da ancak, maddeyi ve tabiatı kendi ideali-ne nisbetle hor ve hakir gören yeni bir üstün insan tipinin doğmasını beklemektedir".

Peyami, bu cevabı yayımlandıktan sonra mecmuayı yönetenlerden *Seksoloji*'de yazma taklifi almış olmalıdır. Ancak o günlerde hem *Ulus*'ta yazmakta, hem *Yalnızız* üzerinde çalışmakta, üstelik politikaya soyunmuş bulunmaktadır. 1950 seçimlerinde CHP'nin Bursa'dan milletvekili adaydır. Seçim patırtısı bitip *Yalnızız* noktalandıktan sonra *Seksoloji*'de de yazmaya başlayan Peyami'nin Ocak 1951 tarihli sayıda çıkan ilk yazısı "Flört ve cinsî ah-lâk" konusundadır²³. Flörtün sayısız şekillerine göre sevimli, hoş veya meşru görülebilecek çeşitlerinin yanı sıra, tahammül hududuna dayanan veya onu aşan, çirkin, tehlikeli ve korkunç çeşitlerinin de bulunduğunu, bu yüzden iki yüzlü bir kavram olduğunu söyleyen Peyami'ye göre çağdaş insanın kendisine tayin ettiği hedef yanlış değilse eksik, mânâsız değilse, yetersizdir. Mutluluğun tek yolu vardır: Kendisinin üstünde ilahî bir plana inanmak. Yoksa Pompei depreminde olduğu gibi, üçüncü ve belki de son bir dünya kıyametinin gökten yağdıracağı atom, hidrojen ve benzeri yıldırımlarla ziyafet ve şehvet âyinlerinin ortasında mihlanıp kalacaktır.

Bir başka yazısında Freud'un nazariyesini eleştiren ve şuuraltına atfedilen önemi mübalagalı bulan Peyami, cinsiyet ve tenâsül içgüdülerinin farklı içgüdüler olduğunu kabul etmez²⁴. Tenâsül içgüdüsünden ayrı, sadece cin-

²³ "Flört ve cinsî ahlak", *Seksoloji*, S.22, Ocak 1951

²⁴ Peyami *Yalnızız* romanında şuuraltından şöyle söz ediyor: "Şüphe verici ve usandırıcı bir bollukla herkesin kullandığı gayrı şuur veya şuuraltının karanlık şebekesinden gelebilecek bir yığın nahoş sürprizler neticeyi de-ğiştirmese bile geciktirebilirdi." (s.219).

sî tatmin arayan bir içgüdü yoktur; cinsî sapıklıklar tenâsül içgüdüsündeki sapmalardan kaynaklanır. Özetle, Peyami'ye göre, insan hayatı fizyolojik hayattan ibaret olmadığı gibi, fizyolojik hayat da cinsî hayattan ibaret değildir. Manevî faaliyetimizde bile cinsî âmil arayan Freud, büyük ruhî bunalımları ruha en yabancı sebeplerle açıklamaya çalışmıştır. Halbuki cinsî bozukluk ve azgınlıkları, içgüdülerimize fren vazifesini gören manevî inançlarımızın fesadında aramak gerekir²⁵.

Peyami, *Seksoloji*'nin anketine verdiği cevapta ele aldığı cinsî eğitim meselesine "Cinsî öğretim ve cinsî eğitim" başlıklı yazısında da girmiş ve Freud'dan ödünç aldığı *sublimation* (yüceltme) kavramını kullanarak cinsî eğitimde amacın bilgi vermek değil, cinsî enerjinin normal tenâsül faaliyetlerinin istediği dereceyi aşan fazla taraflarını beden ve daha ziyade ruh için yararlı enerjilere dönüştürmek olduğu fikrini savunmuştur. Bunun için sporun yanı sıra dinî ve estetik eğitimin önemi üzerinde duran Peyami, çocukta düşünme kabiliyetini geliştirmekten ziyade hafızasının yükünü çoğaltan ve zekâsını boş yere yoran klasik eğitimi eleştirmektedir²⁶. Çünkü ona göre, ezbercilik esasına dayanan bir eğitim, cinsî enerjiyi zihin enerjisine yüceltecek yerde, zihin faaliyetlerinden kaçan çocukların cinsî hayaller kurmalarına ve gayritabiî tatmin yolları aramalarına sebep olmaktadır²⁷. Aynı konuyu "Cinsî enerjiden ruh enerjisine" başlıklı yazısında ele alan Peyami'nin temel görüşü şu cümlelerindedir:

"Cinsî enerjiyi ruh enerjisine yükseltmekten başka bir şey olmayan ve sublimation adını alan Freud metodunun da ancak nâdir ruh hastalıklarında faydalı olabileceğini sanıyorum (...) Bütün mesele, dört yüz elli yıldan beri, tabiatı fethetmeğe kalkarken

²⁵ "Cinsiyet muammasının anahtarı", *Seksoloji*, S.31, Ekim 1951

²⁶ Peyami, din terbiyesinin çocuğa bilgi vermekten ziyade onu Allah fikrinin yüceliğiyle her gün temasa getiren duyguların sıcak derinliğine çekebilmek olduğunu söylüyor.

²⁷ "Cinsî öğretim ve cinsî eğitim", *Seksoloji*, S.38, Mayıs 1952

onun kölesi olmaya başlayan insana hayvanlığını aşmasını kolaylaştıran yeni bir inanç ve ideal vermektir (...) Çoğumuz için bu hedef ve ideal meçhuldür. Ne için yaşadığımızı bilmeyiz. Bu takdirde sadece yaşamak, rahat yaşamak ve keyifli yaşamak için yaşadığımız muhakkaktır (...) İnsana verilecek yeni ideal -ki dünyanın her yerinde bu yeni ideal, madde medeniyetinin kendisinden gelen muazzam tehlikelerin reaksiyonu olarak doğmak üzeredir-maddeyi ve tabiatı aşan üstün manevî planlara doğru cazibeler yaratacaktır. İnsan, cinsî şehvetten daha kudretli ruh şehvetleri, büyük sevgiler, bayılıcı estetik zevkler ve düşünceler bulunduğunu daha iyi anladığı gün, cinsî enerji, dışarıdan ve zoraki müdahalelere lüzum kalmadan, kendiliğinden ruh enerjilerine yükselecektir"²⁸.

Çıplaklık

"Ayıp telakkisi ve müstehcen" başlıklı yazısında da, müstehcenin cinsî heyecan, ahlâk, edep ve güzellik ölçülerıyla münasebeti üzerinde duran Peyami, cinsî heyecanın kendi başına masum bir duygu olduğunu, ancak neticeleriyle ahlâka uygun veya aykırı olabileceğini belirttikten sonra, çağdaş dünyada, ayıp ve müstehcen konusunda tarihin hiç bir devrinde olmadığı kadar ciddî bir buhran yaşandığını söylüyor ve diyor ki: "Galiba, ahlâka aykırı olmamak ve güzel olmak şartıyla, kaba sofular müstesna herkes müstehceni affediyor. Affediyor da söz mü? Arıyor ve seviyor"²⁹.

Peyami'nin çıplaklık konusundaki görüşleri doğrusu bir hayli şaşırtıcıdır. *Milliyet*'te 1957 yılında yayımlanan "Gençliğimizde kadın bizim için bir hayaletti" cümlesiyle başlayan yazısında, bu hayaleti fizik realitesi içinde ilk defa 1936 yılında yaptığı Avrupa seyahati sırasında, Paris'te, bir arkadaşı tarafından götürüldüğü Sphinx adındaki büyük bir dans salonunda gördüğünü söyler. Hepsî

²⁸ "Cinsî enerjiden ruh enerjisine", *Seksoloji*, S.34, Ocak 1952.

²⁹ "Ayıp telakkisi ve müstehcen", *Seksoloji*, S.39, Haziran 1952.

de anadan doğma iki yüz civarında kız, müşterilere hizmet vermektedirler. Gözleri çıplak vücutların çeşitli bölgelerinde arı gibi uçup uçup konan Peyami bunlardan biriyle dans bile eder. İşte o gün kadın onun için hayalet olmaktan çıkmış ve ondan sonra giyimli bir kadının karşısında, "Acaba şu bluzun, şu eteğin içinde ne var?" gibi sorulardan başlayıp malum hayallere ve çılgınca arzulara kadar hızla değişen aptalca bir tecessüsten kurtulmuştur. Ve anlamıştır ki, "insanın ahlakını bozan çıplaklık değil, elbisedir". Ve şimdi, odasının kapısı açılrsa ve içeriye çırılçıplak bir ziyaretçi girse, onun cesaretine hayret etmekten başka hiç bir fevkaledelik hissi duymaz; kendisiyle normal bir ruh hali içinde İstanbul'un imar meselesini bile konuşabilir. Bu cümlelerin ardından streep-tease modasına değinen Peyami, ölçüyü korumak şartıyla bu modayı hoş görmekte, hatta derinlikler psikolojisi açısından gerekli bile bulmaktadır. Nitekim Akademi'de çıplak ve canlı kadın modelleri karşısında bugüne kadar çirkin bir heyecan ve polisiye bir olay cereyan etmemiştir³⁰.

Bu görüşlerini anlattığı yazı çıktıktan birkaç gün sonra, Peyami'nin *Milliyet*'teki odasına genç ve güzel bir kadın gelir, içeri girip kapıyı kapatır sonra kürkünü çıkarıp divanın üzerine atar. Çırılçıplak kalmıştır. Kıpırmızı kesilen Peyami'ye, pazar günkü yazısında "Odama çıplak bir kadın gelirse cesaretinden başka bir şeye hayret etmem" dediğini hatırlatır ve sorar: "Niye kızardınız?" Peyami oturup derin bir nefes aldıktan sonra insanın hayretten da kızarabileceğini söyler; gerçi sürpriz biraz kuvvetlidir, ama şimdi geçecektir. Gerçekten de biraz sonra kendini toplar, hatta divanda sırtüstü yatan Maçka dulunun ağzına bir sigara tutuşturup yakar. Bu arada Server Bedi'nin *Maçka Dulları* adında bir roman düşündüğünü öğreniriz³¹. Kadın istediği neticeyi alamayınca bir

³⁰ "Kadın denilen hayalet", *M*, 13 Ocak 1957

³¹ Maçka dulları hakkında Peyami'nin şu yazılarına bk. "Maçka dullarına açık mektup", *M*, 7 Ocak 1956; "Telefondaki kadına cevap", *M*, 8 Ocak 1956

süre sonra kalkıp kürkünü giyer; Peyami Safa'nın soğukkanlılığını koruyacağını iddia eden arkadaşı Şükran'la girdiği bahsi kaybetmiştir³².

Yazısını "Bu fanteziyi aleyhimde yazı yazmak için fırsat kollayan dostların ciddiye alacakları ümidiyle yazdım" diyerek noktlayan Peyami, o günlerde, örtünme ve çıplaklık meselesi üzerinde kafa yoruyor olmalıdır. Çünkü *Türk Düşüncesi*'nin aynı günlerde hazırladığı 36. sayısı için de çıplaklık konusunu ele alır ve aforizmalardan oluşan "Beden ve ruh çıplaklığı" başlıklı kısa bir metin yazar:

"Çıplaklık bedenın samimiliği, samimilik ruhın çıplaklığıdır.

Beden anadan doğma soyunabilir, ruh bunu yapamaz. Kendinden de gizli köşeleri vardır.

İtiraf, ki ruhın soyunmasıdır, çok defa bedenın soyunmasından daha utandırıcıdır.

Şiirde semboller ruha giydirilmiş elbiselerdir.

Az kusurlu ruhlar itiraftan az utanırlar.

Samimilik güzel ruhların soyunmasıdır. Çirkin ruhlar bundan kaçarlar.

Samimilik, bir dereceye kadar mümkündür. Ondan ötesi kendimize karşı da imkânsızdır.

Samimiliğin son derecesi hayasızlıktır.

Hayvan kadar samimi, çünkü hayasız olamayız.

Gizli bazı temayülleriyle ruhumuzun utanıp şuurumuzdan kaçması ahlâkın temelidir. Utanmak ahlâkın temelidir.

Softanın çıplaklığa karşı öfkesi, ümitsiz bir arzunun isyanıdır"³³.

Yalnızız romanında, Samim'in hayal ülkesi olan Si meranya'da da insanlar giyim konusunda çok farklı düşünmektedirler. Cildi korumakla beraber güneşin ultra-violet'lerinden mahrum etmeyen, vücuda yapışık, ince ve şeffaf bir kumaş, insanları süs ve çizgi yalanından kurtarmıştır³⁴.

³² "Fayret verici bir ziyaret", *M*, 17 Ocak 1957

³³ "Beden ve ruh çıplaklığı", *TD*, S.36, Şubat 1957

³⁴ *Y*, s.112

Peyami bu görüşlerini 1950'lerin sonlarında biraz değiştirmiş görünmektedir. Nitekim *Tercüman*'da çıkan bir fıkrasında, streep-tease meselesine daha farklı yaklaşır ve Türkiye'de bütün ahlâkî ölçülerin altüst edildiğini söyler. Bir dansözün gazetecilerin önünde anadan doğma soyunması münasebetiyle yazdığı bu kısa fıkrada, bütün medenî ülkelerde bu türden edep ve hayaya aykırı hareketlerin yasaklandığını, bizde ise en seçkin ailelerin devam ettikleri lokanta ve pavyonlarda bile çocukların ve genç kızların gözleri önünde streep-tease yapıldığını söyler. Yıkıcı tesirlerinin her gün zabıta vakaları halinde ortaya çıktığı "bu manevî çöküntü ne zamana kadar boş ve tasasız gözlerle seyredilecektir?"³⁵

BİR KÖTÜ TEMENNİ

Seksoloji'deki yazılarında cinsiyetle ilgili hemen her konuya giren ve özellikle yaşanan problemleri ele alan Peyami, evlilik konusundaki fikirlerini yukarıda da belirttiğimiz gibi "Evlilikte yeni kalmak" başlıklı yazısında açıklamıştır. Ancak kendisinin özellikle Nebahat Hanım'ın geçirdiği felç sonunda tekerlekli sandalyeye mahkûm olması yüzünden mutlu bir evlilik ve aile hayatı yaşayamadığı anlaşıyor. Son yıllarında hem doktoru, hem de yakın dostu olarak çok yakınında bulunan Prof. Dr. Ayhan Songar, özel görüşmemizde, Vecdi Bürün'ün kitabında anlattığı birçok olaya şüpheyle baktığını, özellikle Nebahat Hanım'ın Merve'yi âdeta tekeline alarak hiç bir şeyine karıştırmadığı iddiasının doğru olmadığını söylemişti. Songar'a göre, tam aksine, Nebahat Hanım, "uçarı kaçarı" bir tabiata sahip olan ve birtakım gönül maceraları yaşayan kocasını evde tutmak için her çareye başvurmuştur; hatta geçirdiği felç tamamen psiko-nöroiktir; çünkü o kadar tetkik yapıldığı halde organik bir se-

³⁵ "Anadan doğma çıplak soyunma ve âdâb-ı umumiye", *T*, 20 Nisan 1960

bep bulunamamıştır. Açıkçası, felç, asabî bir kadın olan Nebahat Hanım'ın kocasını evde tutmak için kendince başvurduğu çarelerden biridir.

Nebahat Hanım'ın yıllar süren hastalığının Peyami Safa'yı hayatından bezdirdiğini tahmin etmek zor değildir. Bununla beraber karısını iyileştirmek, en azından hoşça vakit geçirmesini sağlamak için her yola başvurduğunu, her türlü fedakârlığı yaptığını biliyoruz. Hatta tedavisi için, kitaplarının bütün haklarını yayıncı Garbis Fikri'ye yok pahasına satarak elde ettiği parayla Fransa'ya, ardından Almanya'ya götürmüştür; bu iki ülkede yapılan muayenelerde, Nebahat Hanım'ın hastalığının organik sebeplere bağlı olmadığı kesin olarak anlaşılmıştır³⁶. Münnevver Ayaşlı, çaresiz kalan Peyami Safa'nın karısını bir ara Lourdes kasabasına götürmeyi bile ciddi ciddi düşündüğünü yazıyor³⁷. Ayhan Songar ise, evlerde amatör sinemanın olmadığı bir devirde, Peyami Safa'nın

³⁶ Vecdi Bürün, kitabının "Altın Beyinli Adam" başlıklı bölümünde, Nebahat Hanım'ı tedavi ettirmek için Hamburg'da bulunduğu sırada, genç ve güzel Jenni'nin Peyami Safa'ya âşık olduğunu, derin bir aşk hayatı yaşadıklarını, Peyami Safa döndükten sonra onun ayrılığına dayanamayan güzel Jenni'nin başına bir kurşun sıkarak intihar ettiğini anlatır. Jenni, Peyami Safa'nın kaldığı pansiyonun sahibinin karısıdır (s.186 vd.). Bu konuda görüştüğümüz Prof. Dr. Ayhan Songar, Peyami Bey'den Almanya'da yaşadığı bu maceraya dair hiç bir şey duymadığını söyledi. Bu macera bize de, gerçekten ziyade romancı muhayyilesinden çıkmış bir hikâyeye gibi görünüyor.

³⁷ Ayaşlı: *age.*, s.137. Lourdes kasabası, Fransa'da bilhassa Katoliklerin kötürümleri iyi ettiğine inandıkları ve mukaddes bildikleri bir suyun bulunduğu ayazmadır. Bu kasabayı *Tercüman*'da yazarken bir ara gündeme getiren, ve bu yüzden Nadir Nadi'yle polemige giren Peyami, "Türkiye'de böyle bir kasaba olsa devrimbaz gazeteler kıyameti koparırlar" diye yazmış, Nadir Nadi de şöyle cevap vermiştir: "Doğrudur, feryadı basarlar ve basmalıdırlar". Bunun üzerine Peyami iki yazısında Lourdes kasabasındaki uygulamaları ve şifa vak'alarını uzun uzun anlatmış, görüşlerini desteklemek için de Nobel Ödülü kazanmış bir hekim olan Alexis Carrel'in *İnsan Bu Meçhul* adlı eserinden Lourdes kasabasıyla ilgili bölümleri aktarmıştır. Bk. "Üfürükçülük ve psikoterapi", *T*, 17 ocak 1960; "Mucizeli şifalara dair", *T*, 19 Ocak 1960

16 mm'lik sesli bir sinema projektörü edinin evine kurduğunu, filmler getirtip oynatarak eşinin hoşça vakit geçirmesini sağlamaya çalıştığını yazıyor³⁸.

Yazık ki, zaten asabî bir kadın olan Nebahat Hanım, sürekli hırçınlaşmış, zamanla, hiç durmadan söylenen ve halinden şikâyet eden huysuz bir kadın olmuştur. Ayhan Songar, Peyami Safa'nın ölümünden bir gün önce ziyaretine gittiğini, sohbet sırasında bir ara "Yarın akşam karşıya gideceğim, bir dostumda kalacağım" deyince, nereye gideceğini hemen anlayan Nebahat Hanım'ın içeriden "Git, inşaallah cenazen gelir!" dediğine bizzat şahit olmuştur [Bk.XXII.Bölüm]. Vecdi Bürün de kitabında Nebahat Hanım'ın bu kötü temennisinden söz etmektedir³⁹.

³⁸ Ayhan Songar: "Peyami Safa'dan birkaç hâtıra", *Türk Edebiyatı*, S.104, Haziran 1982

³⁹ Bürün: *age.*, s.186

Peyami 1937 yılında.

Peyami 1937 yılında.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAKİKAT BUHRANI

"Felsefe, tecessüslerimi yatıştırmak şöyle dursun, bütün şüphelerimi ayaklandırdı. İçimde her iddiaya karşı merhametsiz bir tenkit huyu doğdu".

Felsefe ve Diyalektik

FELSEFE CEMİYETİ'NDE BİR KONFERANS

ÇOK küçük yaşlardan itibaren felsefeyle ilgilenmeye başlayan Peyami Safa, felsefe çevrelerine her zaman yakın durmuş, başta Mustafa Şekip Tunç ve Hilmi Ziya Ülken olmak üzere, birçok felsefeciyile yakın dostluklar kurmuştur. Türk Felsefe Cemiyeti'nin 1931'deki ikinci kuruluşunda, onu da aktif olarak hareketin içinde görürüz¹. Hatta cemiyetin tartışmalı konferanslarının ilkinde *Felsefe ve Diyalektik* konulu bir tebliğ sunar. 12 İkincikânun 1933 tarihinde sunduğu, *Yeni Türk Mecmuası*'nda da aynı adla yayımlanan bu tebliğde, kahramanımız, kendisinde altı yedi yaşlarındayken felsefî tecessüsün nasıl başladığını ve nasıl geliştiğini anlattıktan sonra [Bk.II.Bölüm], felsefenin tecessüslerini yatıştırmak şöyle dursun, büsbütün ayaklandırdığını ve içinde her iddiaya

¹ Bu cemiyet hakkında bk. Hilmi Ziya Ülken: "Yeni Felsefe Cemiyeti", *İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, S.2, İstanbul 1943; Aslan Kaynadağ: "Türkiye'de Felsefe Cemiyetleri ve Felsefenin Kurumlaşması", *İ. Felsefe Mantık Bilim Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1986; Rahmi Karakuş: *Felsefe Serüvenimiz*, Seyran Yayınları, İstanbul 1995

karşı merhametsiz bir tenkit huyunun doğmasına yol açtığını ifade eder. Her sistemi şüpheyile karşılayınca, tamamiyle aksi iddiaların da isbat edilebileceğini farkedenden ve felsefe tarihinin karşılıklı tenkitlerin sonsuz ve faydasız bir uzanışından başka birşey olmadığı kanaatine varan Peyami, bütün felsefî sistemlerin ferdî zihin inşaları (constructions intellectuelles) olduğunu, böyle kaldıkları müddetçe de doğru bir şey söyleyemeyeceklerini iddia eder. Felsefe demek, herkesten farklı bir kâinat izahı yapmak, yeni bir kâinat yaratmak demektir. Bu yüzden felsefî araştırmalarda kendinden öncekini "teyid ve tekid"den ziyade, "nakz ve tenkid" bir kıymettir. Böyle olunca *orijinalité* güzel sanatlar gibi felsefenin de yaratma ölçüsü haline gelir.

Bu temel görüşünü açıkladıktan sonra Eflatun, Aristo, Kant, Hegel gibi bazı filozoflarla stoacıların diyalektik anlayışlarını özetleyen Peyami, bu özet ışığında, diyalektiğin felsefe tarihinde iki anlam kazandığını; iyi anlamının zıt kaziyelerin birinden diğerine geçerek yüksek kategoride bir senteze varmak olduğunu anlatır. Fena anlamında diyalektik ise, "Sofizm veya paradoks haline tereddî eden zıt mefhumlar arasında ustaca ve kurnazca bir köşe kapmaca oynamak, bir fasit daire içinde münakaşayı nâmütenâhi uzatmaktır. Bu mânâda olarak lâkır-dıcı entellektualistlere, kuru mantıkçılara 'Diyalektik yapıyorsun!' deriz."²

Yüzde elli doğru

Peyami, daha sonra diyalektiğin aslında koyu bir nihilizmden başka bir şey olmadığını, eğer materyalizmin de, idealizmin de doğru olduğu kabul edilirse, geriye çıplak bir sıfırın, bir hiçliğin kalacağını ileri sürer. Bu yüzden inşa edilen hiç bir sentez, ihtiva ettikleri zıt kaziyeye-

² "Felsefe ve diyalektik", *Yeni Türk Mecmuası*, S.6, Mart 1933, s.508

lerin münakaşasına dayanamaz. Aradan binlerce sene geçtiği halde insanlar niçin hâlâ ilk doktrinleri aşamadılar?

"Hâlâ materyalist ve idealist kafaların çarpışması; hâlâ gayri-aklı, gayri muayyen ve intuitif (hadsî) bir tefekkür tarzıyla rasyonalist bir görüşün tezadı; velhasıl hâlâ insiyaklarımızdan, şekilsiz duygularımızdan ve sezîşlerimizden doğan yeni bir spiritüalizm ve yeni bir mistisizmle maddeye kıymet veren zihnimizin kavgası. Bu ayrılık yalnız felsefe tarihinde değil, hepimizin ayrı ayrı uzviyetimizle ruhumuz arasında, insiyaklarımız, türlü ihtiraslarımızla aklımız arasında cereyan eden bir dramdır"³.

Dramın sebebi, Peyami'ye göre, objektif değer taşımayan soyut tabirlerin bizi aldatmasından ileri gelmektedir. Açıkçası, önce müşahhas maddeden doğan bu kelimeler hareket noktasından derece derece uzaklaşarak tecrübe âlemiyle bütün bağlarını koparmış, zihnî nitelikte mevhum varlıklar haline gelmişlerdir. Tam burada, Ortaçağ düşünce akımlarından *nominalizm*'i hatırlatan Peyami, bu doktrini savunanların da Bergson gibi bir çeşit sezgiyi bilginin vasıtası olarak gördüklerini söylüyor. *Nominalizm*'e adını veren skolastik çoktan ölmüş, fakat nominalizm zaman zaman dirilerek günümüze kadar gelmiştir. İşte Kant, işte Hobbes, işte Locke. Hatta nominalizmin günümüzde ilmî bir hüviyet ve itibar kazanarak *nominalisme scientifique* adını aldığını söyleyen Poincaré'yi şahit gösteren Peyami, bu doktrinin başarısızlığını aşırı derecede ismiyeciliğe düşüp burnunu her yere sokmasına bağlıyor. Nominalizmin ikinci büyük hatası ise felsefeyi kökten yıkacak yerde kabul ederek kendisinin de bir felsefe doktrini haline gelmesi ve pozitivizm gibi "ismiyece" doktrinlerin zuhuruna yol açmasıdır.

Pozitivizmin de bir çeşit nominalizm olduğunu, sadece Auguste Comte değil, birçok filozofun kelimelere fazla bağlanmak yüzünden bocaladığını ve tenakuza düşmüş filozof bulunmadığını anlatan Peyami, küçük bir

³ agm, s.508

tecrübenin bile *varlık, esas, küll, zaman, mesafe, fikir* gibi kavramların herkes tarafından farklı anlaşıldığını göstermek için yeteceği kanaatindedir. Hatta zıt anlamlarda kullanılan bazı kavramlar aslında aynı mânâyâ gelmektedir. Bu yüzden ilim adamları tecrübî ilimleri felsefeden büsbütün bağımsız kılmaya çalışmaktadırlar. Bir tarafta halis tecrübî ilimlerin metodik ve sarıh araştırmaları, diğer tarafta sonu gelmeyen bir gevezelik.. Hasılı felsefede ve manevî ilimlerde en zıt prensipleri bile ayniyet prensiplerine irca mümkündür. Bu bakımdan her iddia yüzde elli doğru, yüzde elli yanlıştır⁴.

SANATKÂRIN HÜR KANATLARI

Peyami, tebliğinin bu noktasında dinleyiciler arasında bulunan, daha önce bu meseleleri çok konuştukları Prof. Dr. Mustafa Şekip Tunç'u kastederek şöyle devam eder:

"Aranızda bir Bergson taraftarı bana hep zihnî ve akli sahada kaldığımı ve oradan çıkmadıkça akıl mantığının, syllogisme oyunlarının daima esiri olacağımı söyleyecektir. Hayır, bizzat Bergson

agm, s.514. Peyami Safa, hayatının bir döneminde bu meseleyi âdeta bir takıntı haline getirmiştir. Necip Fazıl *Bâbüâlî*'de onun bu yüzde elli doğruluk fikriyle ilgili olarak aralarında geçen bir muhavereyi şöyle nakle-der:

"Peyami Safa, bir an evvel cevap verebilmek için, diktığı rakısının acı-lığı dudaklarında, her zamanki formülünü tekrarladı:

-Hakikat bildiğiniz her şey yüzde elli doğru, yüzde elli yanlıştır.

Fikret Âdil patlayan bir kazan:

-Of! Of! Yeter bu tekerlemeler! Bana düşünce değil, duygudan bah-sedin. Hayır bahsetmeyin, bir duygu verin! Duyurun!

Peyami Safa:

-İşte bu da yüzde elli doğru, yüzde elli hatalı bir görüş!.

Fikret Âdil:

-Ya senin yüzde elli formülün de yüzde elli doğru, yüzde elli yanlıştır?

Peyami Safa afallar gibi olduğunu belli etmemek için kaşlarını çatmış, Mustafa Şekip de "gık" diye işin ölü bir noktaya geldiğini belirtici bir hayret sesi çıkarmıştır" (*Bâbüâlî*, s.16).

Fransız Felsefe Cemiyeti'ne bir tebliğinde *intuition* denilen hassa-
nın mukaddem tecrübeler ve tahlilî muhakemeler mahsulü olabile-
ceğini söylemiştir. Bu itibarla felsefî *intuition* hızlı bir muhakeme-
den, hızlı bir zihin ameliyesinden başka bir şey değildir; hem de
intuition gibi saf, mücerret, azamî derecede şahsî tefsirlere uğra-
mış müphem bir mefhum, tamamiye zihnî tertipte bir tefekkür
mahsulü değil midir? Bundan daha fazlasını Bergson'un münek-
kitlerine bırakırım; yalnız Bergson'un birinci sınıf ve sehhar bir
mantıkçı, felsefesini gayet ustalıkla bir diyalektik üzerine kurmuş
zeki bir rasyonalist olduğunu çoğunuzun tasdik edeceklerinden
eminim. Esasen kendi kendisiyle ihtilafı da oradadır"⁵.

Sözlerine, felsefeyi tecrübî ilimlerden ayırmak iste-
yenlerin yanısıra bunları barıştırmak isteyenlerin de bu-
lunduğunu belirterek devam eden Peyami, o günlerde
okuduğu *Müfekkirenin İkinci Boyutu* (La seconde dimen-
sion de la pense) adlı esere dayanarak, ne beş duyuyla,
ne de riyaziye ile kavranabilen, ancak tasavvuru mümkün
trancendantal kategoride bir kâinatın varlığından söz
eder. O kâinata belki sezîş yoluyla, yahut İslam sufileri-
nin *vecd* dedikleri bir nevi yüksek "teessürî hâlet"le varı-
labilir. Nitekim devrin en yüksek filozofu olarak kabul
edilen Heidegger de bu görüşte değil midir? Bu noktada
Heidegger'in temel kavramlarından biri olan angst üze-
rinde uzun uzun duran Peyami, *Mahşer* adlı romanından
bu halin anlatıldığı bir bölümü okumuştur⁶.

⁵ *agm*, s.514

⁶ *agm*, s.517. Peyami'nin konferansında *Mahşer* romanından okuduğu par-
ça şudur:

"O gün akşama kadar yüzükoyun yattı. Kımıldamıyor. Bir an için ken-
dini ölü sanmak ne rahat! Sanki ruh etin mesameleri arasından renksiz
bir duman gibi dışarıya süzülüp gider; zamandan ve mekândan kurtul-
muş, boşluğa yayılır; duvarsız ve hudutsuz bir sahada alabildiğine koşar.
Havadan daha hafiftir ve ölçülemeyen bir genişlikte varlığı kuşatır.

Vücudun her uzvu ağır bir taşla kıyılmış gibi ezik, bitkin olduğu lah-
zalarda, ruhun bu hürriyeti, bu başıboş ve avare cevalanı, işte *vecd*. Artık
çekilen eziyetler bir noktaya dayanmışlardır ki orada elem ve haz aynı
şeydir, orada maddenin tezatları yoktur, orada kar sıcak ve soğuktur, ka-
ranlıkların ışığı, aydınlıkların karanlığı, seslerin sükutu ve sükutun haykı-
rışı vardır.

Peyami'nin *Felsefe ve Diyalektik* tebliğinde vardığı sonuç şu: Eğer ihsasların delâletine ihtiyaç duyulmadan derunî âlemimize açılan gizli bir tünelden başka bir kâinata veya varlığın cevherine ulaşmak mümkünse, bu ulvî seyahat, diyalektik bir fasit dairede binlerce yıldır dolap beygiri gibi dönen felsefeyle değil, edebiyatla yapılabilir. Bununla beraber felsefeyi edebiyata mal etmek niyetinde olmadığını, bilakis, ikisinin birlikteliğinden yeni bir varlık doğabileceğini, esasen Bergson, Heidegger ve onun gibi düşünen birçok mütefekkinden sonra felsefenin edebiyata çok dostane bakmaya başladığını ifade eden Peyami, edebiyatın da felsefeye gülümsemeye başladığını söyler. Özetlemek gerekirse, Eflatun gibi filozoflarla Valéry gibi şairlerin anladığı mânâda ideler âlemine varabilmek için "sanatkârın hür kanatları"na ihtiyaç vardır⁷.

Felsefî buhran

Peyami, Felsefe Cemiyeti'nin tartışmalı ilk toplantısında, bir bakıma kendi romanlarına ve sanat anlayışına teorik zemin arayışının bir ifadesi olan görüşlerini açıkladıktan sonra Mustafa Şekip [Tunç], Hilmi Ziya [Ülken], Şevket Aziz [Kansu], Fahrettin Kerim [Gökay], İsmail Hakkı [Baltacıoğlu], Ağaoğlu Ahmet ve Dr. Cevat Zekai Bey'ler söz alırlar. Mustafa Şekip fikir tarihinde gelişen *felsefî hakikat*'ten bahseder. Hilmi Ziya ise Peyami Safa'nın görüşünün yeni değil, vaktiyle sofistler tarafından ortaya atılmış bir nevi felsefe olduğunu, dolayısıyla onun da felsefe yaptığını söyler. İsmail Hakkı'ya göre de felse-

Baygınlıklar. İçin derinden derine çekilişi. Gözün arkasında mı, başın içinde mi, gönülde mi, hayalde mi, parmakla gösterilemeyen bir yerlerde, renksiz bir boşluk uzanıyor. Havasız ve renksiz ve şekilsiz bir boşluk, mesafesiz bir mesafe. İnsan bir kere kendini o boşlukta kapıp koyuverinceye kadar. Ondan sonrası rahat. Oh..."

⁷ *agm*, s.518

fede sezgi metodu kullanılmaya başlanalı beri metafizik soyut kavramcılıktan kurtulmuştur⁸.

Peyami, *Yeni Türk Mecmuası*'nda da yayımlanan *Felsefe ve Diyalektik* konferansında savunduğu görüşlere temel çizgileriyle sonuna kadar bağlı kalmıştır. Nitekim Eminönü Halkevi'nde 15 Ocak 1937 günü saat 17.30'da verdiği "Felsefî Buhran" konulu konferansında da aşağı yukarı aynı görüşleri ileri sürer. Bu konferans önce *Heray* dergisinde "Hakikat Buhranı" başlığıyla yayımlanır⁹. Daha sonra *Felsefî Buhran* (1939) adıyla kitap olarak da yayımlanan bu konferansında Peyami, Nietzsche, Dilthey, Kaiserling ve Simmel gibi filozoflara dayanarak felsefenin kendi kendinden şüphesini anlatır. Felsefî sistemler sabit ve kapalı, hayat ise kımıldanışlı ve değişiktir. O halde hayatı bir sistemin içine kapamak, akarsuyu avucun içine hapsedmeye benzer; "hakikat diye elimizde kalan şey o akan suyun bütün hızı, bütün hacmi ve tam kütlesi değil, sadece bir ıslaklıktır. Bu hakikat nemi bizim bütün hararetimizi söndürebilir mi?"

Cevap: Hayır. Filozof, felsefe ve hakikat buhranının daima bir kelime ve terminoloji buhranıyla başladığını anlamakta hiç bir zaman sanatkâr kadar hassas olamamıştır. İşte felsefe, Peyami'ye göre, bu vurdumduymazlığın cezasını çekiyor; "farketmiyor ki kelime 'müşterek ve umumî, fakat mânâ şahsî ve indîdir. Ve ihtilafların ihtilafı, dâvâların dâvâsı buradadır".

⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, II, s.731

⁹ "Hakikat Buhranı", *Heray*, S. 1, 1937. Aynı sayıda yer alan "Peyami Safa diyor ki" başlıklı röportajda, Peyami, felsefe hakkında şunları söylüyor: "Felsefenin benim kafamda mânâsı düşünmektir. Fakat filozofların ne düşünmüş olduklarını bilerek düşünmek.. Yoksa ben an'anevî felsefeye hiç inanmadım ve onunla mücadeleyle kalktım. Mecmuanızın bu sayısına verdiğim ve bir konferansımdan çevirdiğim makalede görünen felsefî düşünceye karşı bizzat filozofların itimatsızlığı bende de vardır. Bununla beraber sistemleri aşan geniş mânâsıyla felsefeyi severim; felsefî olmayan hiç bir fikrin kıymeti yoktur; çünkü bu fikir değil, sadece bir müşahededir".

"SEZİŞ, TAHLİL VE RİYAZİYE"

1930'larda yoğun bir biçimde felsefeyle ilgilenen Peyami Safa'yı bir düşünür olarak nereye koymak gerektiği konusunda Mustafa Şekip Tunç gibi düşünüyoruz. Özellikle doğu-batı meselesi üzerinde ciddi bir biçimde kafa yoran kahramanımız, o tarihlerde kelimenin tam mânâsıyla bir rasyonalist olarak görünmektedir. Nitekim uzun süre dikkatini rasyonalizmin "en mücerret ve kat'i bir disiplini olan riyaziye"ye" yöneltmiş ve bu konudaki düşüncelerini ilk olarak *Kültür Haftası*'nda yayımlanan "Seziş, Tahlil ve Riyaziye" başlıklı yazısında açıklamıştır. Peyami'ye göre,

"Rönesans'tan bugüne kadar tekâmül eden tabiat bilgileri, Renan'ın Yunan Mucizesi adını verdiği büyük medeniyetin en hârikulâde anlayışını, riyazî anlayışını benimseyerek bugünkü Avrupa ruhunu vücuda getirdi. Bu çağlar arasındaki tecrübeler bakanlar, riyazîleşmeden Avrupalılaştırmanın imkânsız olduğunu göreceklidir".¹⁰

Ancak riyazîleşme, riyaziye bilgilerini öğrenmekle değil, riyazî kanunlarla düşünmeye alışmak ve Yunan tefekürünün Avrupa'da yüzyıllar önce yerleşmiş büyük çatısını kafalarımızın içinde kurmakla mümkündür. Bugün hâlâ ortaçağdan kurtulamamışsak, riyaziyenin bilgi ve terbiyesinden mahrum oluşumuz yüzündendir. Rönesans'tan sonra Avrupa medeniyeti deyince aklımıza gelen tabiat bilgileri, müsbet ilim metodu, sanayi, ticaret, felsefe, tenkit, resim, heykel, orkestra musikisi, roman, tiyatro gibi "kültür dokumaları"ndan hiç birini alamadık. Fatih'in İstanbul'u fethederek açtığı kapıdan Avrupa geldi, fakat medeniyeti gelmedi. Avrupa, doğununkine nazaran daha kıt olan mistik cevherden Eski Yunan'dan tevarüs

¹⁰ "Seziş, tahlil ve riyaziye", *KH*, S.13, 8 Nisan 1936. Bu yazının yayımlandığı sayıda, aynı konuyla ilgili olarak *Kültür Haftası* yazarları tarafından yapılan tartışma da "Hendesî ve mistik düşünce" başlığıyla yayımlanmıştır.

ettiği riyaziye kafası sayesinde azamî verimi alırken, doğu, ibtidaî fakat zengin ruhunu geri ve ampirik bir teknik için sürükleyip "incelik ruhu"yla yetindi; tabiatı ne tahlil edebildi, ne de ona hakim olabildi¹¹.

Peyami Safa, sözkonusu yazısında bu görüşlerini açıkladıktan sonra, muhtemelen o sıralarda yazmakta olduğu veya yazmayı planladığı *Türk İnkılabına Bakışlar*'da temel tez olarak işleyeceği "çaprazlama tekâmül"den söz etmektedir:

"Dünyayı kavramak için Eflatun'dan ve Heraklit'ten beri hem mistik hem de ilmî bir temayülle çalışan Avrupa kafasının çifte metodunu alamadık; hristiyanlık mistik bir din olduğu halde riyazî terbiyesiyle Avrupa ondan rasyonalist bir medeniyet çıkarabildi; müslümanlık rasyonalist bir din olduğu halde, biz riyazî kafadan mahrum olduğumuz için, İskenderiye mektebinden gelen mistik bir aşının tesiri altında kalarak ilmî temeli olmayan bir sezişin hiç bir işe yaramayacağını anlamamak yüzünden o medeniyete giremedik"¹².

Son zamanlarda anti-rasyonalist akımların ciddi bir artış gösterdiğinin de farkında olan Peyami, Avrupa'nın bu mistisizm konusunda hissettiği boşluğu doldurmak istemesini tabii bulur; "mistik ruhu iş'ab halinde bulunan şark" için böyle bir ihtiyaçtan söz edilemez; sahip olduğu incelik ruhunu ilk zenginliği içinde muhafaza etmek şartıyla riyazî bir kafaya sahip olabilirse büyük bir kültür devri açabilecektir. Kısacası, Peyami'ye göre tek ihtiyacımız, Poincaré'den ödünç aldığı ifadeyle, "*riyazî nizamda bir seziş*"tir.

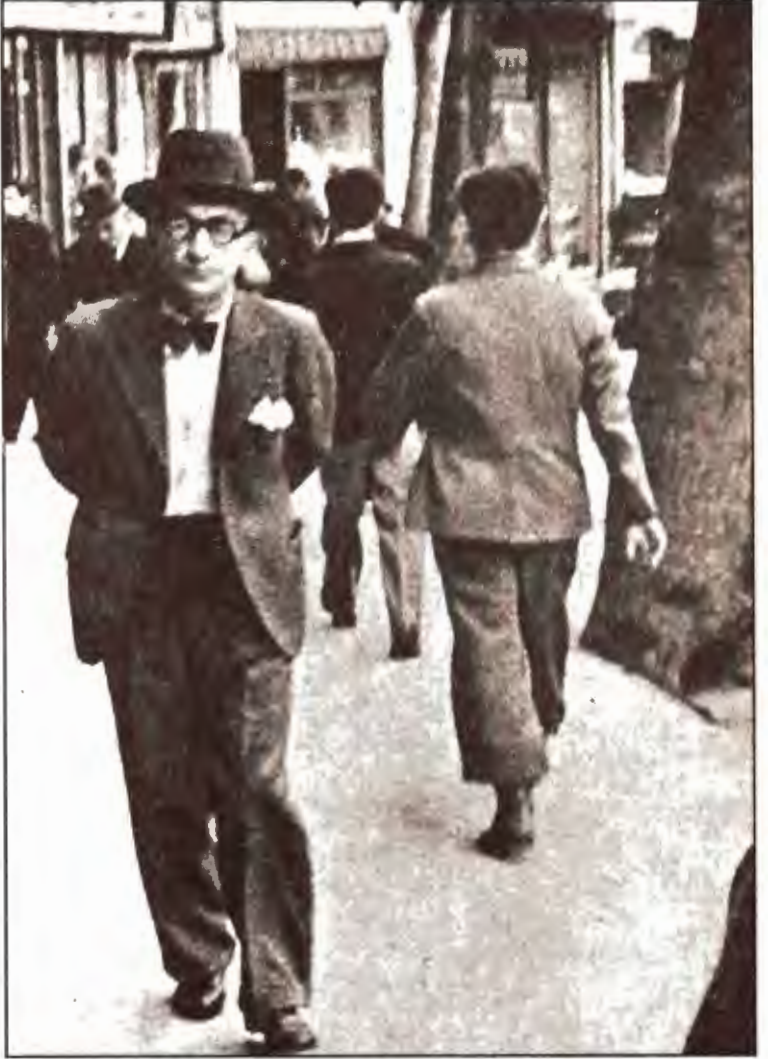
Peyami'nin aynı tarihlerde Bergson'la da yakından ilgilendiğini unutmamak gerekir; 1937 sonlarında, *Cumhuriyet*'te çıkan "Bergson ve Zamanımız" başlıklı yazısında, ünlü filozofun hastalığı dolayısıyla fahrî başkanı olduğu Felsefe Kongresi'ne katılamadığını belirttikten sonra,

¹¹ Peyami Safa, "incelik ruhu" kavramını Pascal'dan almıştır.

¹² Agm: karşılaştı: *TİB*, s.177 vd.

Descartes hakkında yazılı olarak gönderdiği bildiriden ve bu bildiride Avrupa medeniyetine yönelttiği eleştirilerden söz eder. Bergson, sözkonusu bildirisinde maddî gelişmenin manevî tekâmülle birarada gitmemesinden şikâyetçidir. Peyami, daha önce Duhamel ve Carrel gibi filozoflar tarafından da seslendirilen bu fikrin yeni olmamakla beraber, Bergson gibi bir adamın ağzından çıkmış olması bakımından ayrı bir önem taşıdığını, fakat onunla aynı fikirde olmadığını belirtir. "Teknik inkişafı insan ruhunun ve zekâsının tekâmülü arasında" ciddiye alınacak bir nisbetsizlik olamaz. Eğer bir nisbetsizlik varsa bu, belki de insan ruhu ile makine arasında olmaktan ziyade, maddî ve manevî değerleri ayrı ayrı müdafaa eden, birbirine zıt iki dünya görüşü, yani modern elbiseler giyerek karşımıza çıkan eski materyalist ve spiritüalist görüşlerdir. Bugün dünyada yaşanan ve maddî ve manevî gelişmeler arasında nisbetsizlik varmış gibi bir izlenim uyandıran buhrana aslında "hakikat buhranı" demek daha doğrudur¹³.

¹³ "Bergson ve zamanımız", C, 16 Eylül 1937. Peyami Safa, Bergson'un ölümü üzerine, *Tasvir-i Efkar*'da onun fikirlerini savunan üç yazı yazmıştır: "Henri Bergson" (7 Ocak 1941), "Bergson mistik midir?" (13 Ocak 1941), "Bergson ve muarızları" (17 Ocak 1941).

Peyami 1937 yılında Babiali'de.

1940'ların başında Peyami Safa.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM
İNKILABIN FELSEFESİNİ
YAPMAK

Cins romancıların çoğunda görülen felsefe kumaşının
Peyami Safa'da da tezahür etmesi ve onu inkılabımızın felsefî bir monografisini
denemeye sevketmesi meslek hayatının
şayan-ı dikkat yeni bir safhaya girdiğine bir işarettir
Mustafa Şekip Tunç

Felsefî bir MONOGRAFI

DOĞUNUN geriliği, batının ileriliği, riyaziye kafası gibi bir yığın meseleyle dolu olarak gittiği Avrupa'dan fikirlerini kendince test etmiş olarak dönen Peyami Safa, dönüşte *Büyük Avrupa Anketi*'ni yazdıktan sonra, muhtemelen bazı bölümlerini daha önce kaleme aldığı *Türk İnkılabına Bakışlar*'ı tamamlayarak çalıştığı *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika ettirecektir¹. Aynı yıl kitap olarak da basılan eser, Mustafa Şekip Tunç'un "Peyami Safa ve *Türk İnkılabına Bakışlar*" başlıklı değerlendirmesi yazısındaki ifadesiyle "inkılabımızın felsefî monografisi"dir. Cins romancıların çoğunda görülen felsefe kumaşının Peyami Safa'da da tezahür ettiğini söyleyen Mustafa Şekip Bey, onun felsefî sistemlerle ilgili şüphelerine ve "hakikat buhranı" fikrine atıfta bulunarak "umumî fikirlerin ve sistematik düşüncelerin akılla daral-

¹ *Türk İnkılabına Bakışlar*, *Cumhuriyet*'te 6 Ağustos-22 Eylül 1938 tarihleri arasında tefrika edilmiş, eser aynı yıl Kanaat Kitabevi tarafından Cumhuriyet'in 15. yılı münasebetile, Ankara Kütüphanesi Tarih Serisi'nin 1. kitabı olarak yayımlanmıştır.

tılmış kadroları içinde" hapsolmak yerine, realitenin açık havasında düşünmeyi tercih ettiğini, böylece hem roman sanatına, hem de hakiki düşünceye sadık kaldığını söyler.

Peyami Sefa, sadece ilk baskıda yer alan "Başlarken" bölümünde, *Türk İnkılabına Bakışlar*'ı niçin yazdığını açıklamıştır. Doğuyla batı arasında çektiğimiz tercih sıkıntısının *alaturka* ve *alafranga* olmak üzere iki Türkiye doğurduğunu², Tanzimat'ın da, Jöntürk inkılabının da ortadan kaldıramadığı bu ikiliği Atatürk'ün bir kılıç vuruşuyla kökünden biçtiğini ve iki medeniyet arasında asırlarca süren ihtilâfı bir hamlede bitirdiğini söyleyen Peyami'ye göre, o güne kadar bu başarının sırrını açıklamaya çalışan, başka bir deyişle, "dünya tarihinde ilk defa görülen bu orijinal tecrübenin muvaffakiyet sırrını medeniyetlerin ve kültürlerin mukayesesinde arayan" kimse çıkmamıştır; yapılanların çokluğu karşısında yazılanların azlığı -ki onlar da hukukî ve siyasî birer tarih notu olmaktan öte bir değer taşımaz- şaşırtıcıdır. Yalnız Almanya'da veya Fransa'da Kemalizm'e dair yazılan eserlerin bizdekilerden daha çok olması, yerli düşüncenin ne kadar kıt ve yoksul olduğunu göstermektedir.

Türk inkılabını anlayabilmek için, Peyami'ye göre, "şark" ve "garp" tabirlerini eşelemek, İslâm ve Hıristiyan gelenek ve kültürleri arasındaki ayrılıkları ve beraberlikleri tayin etmek, iki âlem arasında sıkışan öz Türk düşüncesinin batı kültürünü benimseyebilmesi için taşıdığı büyük tarihî istidadları seçmek gerekir. Ancak "Atatürk

² "Osmanlı İmparatorluğu'nun inhitat devrinde bu ikilik, Türk düşüncesinin en büyük meselesi ve Türk ruhunun en büyük işkencesi olmuştur. Bütün ıslahat hamleleri ve ona ket vuran bütün irtica hareketleri, bütün fikir ve politika mücadeleleri bu ayrılıktan doğuyordu. Yalnız kültürümüzü ve yalnız -meselâ şu musiki bahsinde olduğu gibi- güzel san'atlarımızı değil, köşe minderile Avrupa kanapesi veya mintanla frenkgömleği arasındaki ayrılığa bile sirayet ederek evlerimizin eşyasını ve kılıklarımızı da birbirine düşüren bu ikilik, islâm ve hıristiyan medeniyetleri arasındaki farkın her iki taraf softaları tarafından da şiddetle mübalağa edilmesi yüzünden, bir türlü ortadan kaldırılamamıştı", *TİB*, s.7 vd.

mucizesini kavramak" için inkılaptan önceki fikir akımlarını gözden geçirme zarureti vardır. Bunun için "çok canlı bir fikir ve iddia panayırı" olarak tarif ettiği Meşrutiyet sonrasının üç önemli fikir akımını, Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılığı ele alan Peyami, bu akımların programlarını tahlil ettikten sonra, birleştikleri ve ayrıldıkları noktaları tesbit eder.

ÜÇ CEREYAN

Peyami'ye göre, Büyük Harp devresinde, bu üç fikir cereyanı, dergi sayfalarında nazari bir görüş olmaktan çıkmış, İttihat ve Terakki merkez-i umumisine taşınarak birer "aksiyon ve irade prensibi" olmaya başlamıştı. Üç cereyanı da himayesi altına alan İmparatorluk siyaseti, Ziya Gökalp tarafından "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" şeklinde formüle edilen bir beraberliği gerçekleştirmeye çalışıyordu. Ancak Büyük Harbin sonlarına doğru, Arapların ihaneti yüzünden İslamlaşma fikri fena not alacak, savaştan sonra da "Büyük Türk Birliği" hayali iflas edecekti. Türkçülüğe bir reaksiyon olarak doğan ve "mistik bir ruh"un peşine düşen *Dergâh* hareketinin de ciddi bir varlık gösterebildiği söylenemezdi.

Garpçılığa gelince, bir kısmı İslamcılara, bir kısmı Türkçülere katılarak ikiye bölünmüştü. Yani ortada iki cereyan kalmıştı: İslamcılık ve Türkçülük. Biri "hilafet ordusu" halinde Anadolu'nun üzerine yürüyor, diğeri ise "kuva-yı milliye" çeteleri halinde ona cevap vermeye başlıyordu³. Hürriyet ve İtilaf Fırkası İslamcılığın, Ankara hükümeti ise milliyetçiliğin temsilcisiydi. Ancak Ankara'nın milliyetçiliği ile Meşrutiyet sonrasının Türkçülüğü arasında önemli farklar vardı. Kurtuluş dâvâsının lügatindeki "millî", İmparatorluk Türkçülüğündeki gibi telifçi değil, milliyetçilik kavramının bütün mânâlarını içine

³ TİB, s. 80

alan bir kelimeydi. Millî Mücadele sırasında yaşanan dinî heyecan bile aslında nasyonalist bir karakter taşıyordu. Nitekim "ümmeîçi" Mehmed Âkif, Millî Mücadele'den önce hiç hazzetmediğı ırk ve millet kelimelerini *İstiklâl Marşı*'nda birkaç defa kullanmıştı⁴.

Özetlemek gerekirse, Peyami'ye göre, Millî Mücadele'nin ruhunu, en güzel ifadesini Mustafa Kemal'in "Ne mutlu Türküm diyene" sözünde bulan koyu milliyetçilik tayin ediyordu. Esasen İslamcılık Büyük Harp'te ric'at etmiş, Osmanlılık politikası da İzmit'te Ali Kemal'le beraber asılmıştı. Ayakta kalan iki fikir vardı: Türkçülük ve Garpcılık. Ancak Millî Mücadele sonunda ikisi de ağır yara almışlardı, çünkü Osmanlı damgasını taşıyorlardı. Millî Mücadele'den sonra Osmanlı Türkçülerinin üçüzlü politikasına da veda edildi. Garpcılığa gelince: Millî Mücadele sırasında garp kavramı da tehlikeli bir macera geçirmişti; çünkü garp medeniyetiyle garp emperyalizmini ister istemez birbirine karıştırmaya başlamıştık. Lozan barışından sonra Avrupa devletleriyle tabii münasebetlerimiz başlayınca bu medeniyeti "tek dişî kalmış canavar" olarak görmekten vazgeçtik, fakat her halükârda Osmanlı Türkçülüğünün de, Osmanlı garpcılığının da kangren olmuş taraflarını, yani "Osmanlılık" sıfatını kesip atmak gerekiyordu. Peyami Safa'ya göre, Mustafa Kemal, işte bu büyük ameliyatı yapmıştı. Bu "Türk düşüncesini Siyamli kardeşler gibi birbirine yapışık iki fikir ve temayül halinde sürükleyen ikiz idealden kurtarmak" demekti⁵.

İki prensip: milliyetçilik ve medeniyetçilik

Sonuç olarak, inkılabın değışmez iki temel prensibi vardı: Milliyetçilik ve medeniyetçilik. Milliyetçilik bizi Orta Asya ve şarktaki kaynaklarımıza, tarihimize ve dil

⁴ *TİB*, s.83

⁵ *TİB*, s.88 vd.

birliğimize, medeniyetçilik ise Avrupa metoduna, düşüncesine ve muaşeretine götürecekti. Bütün inkılaplarımızın kaynağı bu iki kök prensipti⁶. Peyami'ye göre, millî hakimiyetin tesisi ve Büyük Millet Meclisi'nin kurulması, saltanatın ve hilafetin ilgası, millî ekonomi, Osmanlı çerçevesinden çıkarılan Türk tarihinin Orta Asya'daki kaynaklarına kadar genişletilmesi, dil devrimi ve öztürkçe soyadları kanunu, *Kur'an*'ın tercüme ettirilmesi ve Türkçe ezan, milliyetçilikten doğan inkılaplardı. Kaynağı medeniyetçilik prensibi olan inkılaplara gelince: Laiklikle ilgili bütün inkılap hareketleri, şapka, Lâtin harfleri, Darüelhan'da alaturka kısmın ilgası ve yalnız garp musikisi öğreten konservatuvarın tesisi, garp takviminin, İngiliz haftasının ve pazar tatilinin kabulü, bütün garp muaşeret ve kıyafetlerinin resmîleşmesi.

Ancak çerçeveleri geniş olan *milliyet* ve *medeniyet* kavramlarının farklı şekillerde anlaşılmaları kaçınılmazdır. O halde Türk inkılabının getirdiği milliyetçilik ve medeniyetçilik anlayışlarını açıklığa kavuşturmak, dolayısıyla önce şu soruların cevabını bulmak gerekirdi: Ziya Gökalp'in düşündüğü gibi, garp medeniyeti bir an'ane mahsulü müdür? Bu an'aneyi yaşamış olmadan o medeniyete giremez miyiz? Bu an'ane nedir? Bir Hristiyan beynelmileliyeti var mıdır? Garp ve şark nedir? Kaç şark vardır? İslam ve Osmanlı Türkleri hangi şarktaadır? Laiklik inkılabından sonra Türk cemiyetinde İslam an'aneleri yaşıyor mu? İslam dini Türklerin Hristiyan garp medeniyetini bütün an'aneleriyle benimsemelerine engel midir? Türk düşüncesi bugünkü Avrupa kafasının temeli sayılan Yunan düşüncesini yaşamış mıdır? Garp rönesansını henüz idrak etmedik mi?⁷

Peyami Safa'ya göre Türk inkılabı an'ane düşmanı değildi; sadece medenî gelişmeye engel olan âdetleri ve

⁶ *TİB*, s.97

⁷ *TİB*, s.106

boş itikatları tasfiye etmişti. Ramazana, şeker ve kurban bayramlarına ait merasim ve tatiller devam ettiği gibi, *Kur'an*'ın tercümesi ve ezanın Türkçeleştirilmesi, dinin, aynı zamanda millî bir cemiyet müessesesi olarak Türk inkılap prensiplerinin içinde aldığı değeri gösteriyordu. Dinî an'aneler muhafaza edilirken millî ve medenî an'aneleri daha zenginleştiren ve Osmanlı çerçevesini aşarak Türk dili ve tarihiyle ilgili an'aneleri daha derin köklerine irca eden inkılap, garp beynelmileliyetine dahil olmak için ister istemez Avrupa'nın muaşeret ve takvim gibi Hıristiyanlığa bağlı an'anelerini de benimsemiş, öte yandan Lâtin harfleriyle üniversite gibi batılı ıstılahları darülfünun gibi Arapça olanlarına tercih etmiş, yani bütün âdet ve sembollerıyla garp beynelmileliyeti içindeki yerini almıştı. Açıkçası, Kemalizm, İslam şark ve Hıristiyan garp an'aneleri arasındaki ihtilafın artık bir vehimden başka bir şey olmadığını gösteren bir görüştü.

Peki Avrupa nedir? Hem bir kıt'a, hem de bir kafa. Bu kafa Avrupa kıtasının sınırlarını aştığı için artık belirli bir coğrafyaya hapsedilemez, fakat Avrupa damgası da silinemezdi. Tam burada Avrupa'nın nasıl teşekkül ettiğini Durant, Ferreo, Valéry, Suarès, Kaiserling, Thibaudet gibi düşünürlere dayanarak kısaca özetleyen Peyami'ye göre, Avrupa kafasını vücuda getiren üç büyük kaynak vardı: Yunan, Roma ve Hıristiyanlık.

"Bu üç tesiri yaşamamış olanlar Avrupa'nın göbeğinde otur-salar Avrupalı olamayacakları gibi, aksine, bu üç tesirden doğma kafaya sahip insanlar da hangi kıt'a üzerinde yaşarlarsa yaşasınlar Avrupalı sayılırlar. Rönesans bu üç tesirin modern bir terkididir ki ortaçağda vahdetinin prensiplerini bulamayan Avrupa kafasının kendi kendisi olabilmesini temin etmiştir"⁸.

⁸ *TİB*, s.116

ÜÇ TESİR

Peyami, daha önce üzerinde durduğumuz "Seziş, Tahlil ve Riyaziye" başlıklı makalesindeki fikirlerini, *Türk İnkılabına Bakışlar*'da daha da açar. Ona göre Avrupa kafasının Yunanistan'a borçlu olduğu şey zekâ disiplini. Bütün öteki nizamlar, mesela ilim bu disiplinden doğmuştur. Gerçi eski Mısır ve Babil'de de ilme benzer bazı şeyler yok değildi, fakat Avrupa ilmini inşa edebilmek için nisbî mükemmeliyete sahip bir örnek lazımdı. İşte bu mükemmel örnek hendeseydi. "Zekânın asayişini temin ederek onu realite ile temasında nafîle hülyaların, fantezilerin, hurafelerin, vehimlerin ve mantikî disiplinden mahrum faraziyelerin yankesiciliğinden kurtaran (...) Avrupa'nın ilkçağda bulup ortaçağda kaybettiği, fakat rönesansta yeniden kavuştuğu en büyük nimet"⁹.

Avrupa medeniyeti, Yunan düşüncesinin tesis ettiği zekâ disiplininin sonra, Roma an'anesiyle hukukî, Hıristiyan an'anesiyle de dinî bir disipline sahip olacaktı. Roma nasıl fethettiği geniş coğrafyada yaşayan düşmanlarına site esasını kabul ettirmişse, aynı coğrafyada hızla yayılan Hıristiyanlık da vaftiz yoluyla yeni bir insan haysiyeti getiriyordu. Avrupalı artık vahdetini bulmak üzereydi: Müşterek bir hukuk, müşterek bir Tanrı. Peyami'ye göre,

"Bu yeni din insanlara kendi içlerini yoklamalarını emrediyordu. Asırlardan beri Hintlilerin ve sonradan İskenderiye mistiklerinin, her biri kendi tarzında genişlettikleri, derinleştirdikleri derinî hayatı Hıristiyanlık Avrupalılara tanıtmaya başlamıştı. Garp zekâsının önüne en ince, en karışık, en dolambaçlı meseleleri koyuyordu: Akıl ve iman arasındaki münasebet; hürriyet, esaret, af ve müsamaha; maddî ve ruhî, dünyevî ve ruhanî kudretler arasındaki ihtilaflar ve uzlaşma imkânları; kadının vaziyeti ve erkekler arasında müsavâtın şartları, ilah.. gibi insan mevzuunu içine alan ve onu Allah'ın büründüğü sırra kadar ulaştıran bütün dünya ve kâ-

⁹ *TİB*, s.121

inat problemlerini yeni baştan çıkarıyor, kendi mihrakı etrafında silkeledikten sonra kendine çekiyordu"¹⁰.

Mutlak kıymet olarak insan ruhunun selametinden başka bir şey tanımayan Hristiyanlık, Avrupa'ya zekâ disiplini getiren Yunan ve sosyal düzen fikriyle birlikte site fikrini getiren Roma tesirleri bir potada eriyerek Avrupa kafasını yaratmıştı. Bu garptı; peki şark?

İki şark

Bütün bu meseleler, Peyami'nin 1930'ların başlarından beri ilgi alanı içindeydi. *Kültür Haftası*'nda, riyaziye kafası meselesinin yanısıra, "şark" ve "garp" kavramları etrafındaki düşüncelerini de "Şark-Garp münakaşasına bir bakış" başlıklı makalesinde açıklamıştı¹¹. *Türk İnkılabına Bakışlar*'da bu makalesini özetleyen Peyami, şark dünyası ve zihniyeti hakkındaki oryantalistik fikirlerden söz ettikten sonra, şarkın ikiye ayrılarak ele alınması gerektiğini söylüyordu. Çünkü Müslüman şarkla Budist şark arasında, belki Avrupa ile Asya arasındaki kadar fark vardı. Aslında garplıların şark tasvirlerinde karşımıza çıkan fatalizm, yani şarkı "lâpalaştıran ve hımbıllaştıran" kaderci zihniyet, esasında akide olarak değil, bir hareket tarzı olarak şarka aksiyon nefreti getiren Brahmanizm'in ve Budizm'in yakın akrabasıydı¹².

"İki Şark Arasındaki Fark" başlıklı bölümde, kelime olarak "derin sükûn" demek olan Budist nirvana anlayışının felsefede "tam duygusuzluk" diye yorumlandığını belirten Peyami, "Nirvana, öldükten sonra ferdî ruhun bekası veya tersine büsbütün yok olması değil, her türlü hareketten kalma, duymak ve var olmak hallerinden ayrıl-

¹⁰ *TİB*, s. 130

¹¹ "Şark-Garp münakaşasına bir bakış", *KH*, S.3, 29 İkincikânun 1936; S.4, 5 Şubat 1936; S.5, 12 Şubat 1936

¹² *TİB*, s. 139 vd.

ma mânâlarına gelir" diyordu¹³. Halbuki İslam düşüncesi, bu dünyayı bütün arzuların susturulması gereken bomboş bir karaltı olarak görmezdi. Aksine, müslümanlığın cenneti bile, hareketsizliğin ve tasasızlığın değil, dünyada yapılan iyi işlerin, yani aksiyonun ödülüydü. O halde İslam hareketsizliği telkin eden uzak şark dinlerine değil, çalışmayı teşvik eden garplı dünya görüşüne daha yakındı. René Guénon'un şahitliğine başvurarak tasavvufun Hristiyanlığa ait bir duyuş ve düşünüş biçimi olan mistisizmden farklı, ayrıca uzak şark tesirleriyle açıklanmasının yanlış olduğunu öne süren Peyami, İslam'a isnad edilen kaderciliğin de *Kur'an*'la hiç bir alâkasının bulunmadığını söylüyordu. Kısacası "Türk milletini ibtidaî Asya kavimlerinden ayıran kıymetlerin her biri üstünde fazla dikkatli olmamız lâzım" gelirdi¹⁴.

Peyami'nin görüşleri bu noktada hayli ilginç bir karakter kazanmaya başlar. Fatalizm aslında garba aittir ve ona da eski Yunan'dan geçmiştir. Hristiyanlık putperestliğin Allah fikrini boğan kafa tasavvurlarını büsbütün tasfiye edemediği için fatalist Yunan inancının bazı akideleri birtakım hurafeler halinde Avrupa'ya intikal etmiş ve bütün Ortaçağ'ı doldurmuştu. Luther ve Calvin gibi reformistlerde de aynı şiddetle devam eden fatalist telakki, Protestan kiliselerinin en esaslı akidesiydi. Halbuki İslam düşünürleri, *Kur'an*'da fatalizm olmadığını isbat etmişlerdi. Mesela Muhammed Abduh, İslam dünyasına izafe edilen fatalizmi, *Kur'an*'ın altmış dört âyetine dayanarak reddediyordu. Geniş tesir sahası bulamayan mutlak kaderci Cebriye zayıf bir akım olmaktan öteye geçememişti.

¹³ *TİB*, s.140 vd.

¹⁴ *TİB*, s.143. Peyami'nin *Türk İnkılabına Bakışlar*'da yaptığı atıf, René Guénon'un bazı eserlerini 1930'larda okuduğunu gösteriyor. Peki onun Batı medeniyeti ve bilim hakkındaki görüşlerini bilmiyor muydu?

Özetlemek gerekirse, Peyami, M. Şemseddin'in *Zulmetten Nura* adlı eserine dayanarak, *Kur'an*'daki kaza ve kader kavramlarının da fatalizm'den çok farklı olduğunu, İslam ve Türk düşünce geleneklerine sonradan karıştığını söylüyordu¹⁵. Ve kritik soru: İslam şark içinde asırlardır Acem ve Arap kültürüyle yoğrulmuş olan Türk milleti, acaba Yunan, Roma ve Hristiyanlık tesirlerinden doğan Avrupa kafasını benimseyebilir miydi?

Peyami'nin cevabı kocaman bir "evet"ti. Evet, çünkü İslam şark Akdenizliydi, dolayısıyla garplı sayılması gerekirdi. Evet, çünkü İslam Türk düşüncesi, Avrupa kafasının en esaslı kaynağı olan Yunan düşüncesini yaşamakla kalmamış, ortaçağda Avrupa'ya tanıtmıştı. Farabî ve İbni Sina, bu büyük filozoflar Türk değil miydi? Evet, çünkü İslam, Hristiyanlığın antitezi değil, tekâmül etmiş biçimiydi¹⁶.

GAZALİ OLMASAYDI

Ortaçağ'da Türk-İslam düşünürlerinin Yunan felsefesini iki koldan nasıl devam ettirdiklerini ve Avrupa'ya nasıl aktardıklarını anlatan Peyami, artık *Türk İnkılabına Bakışlar*'ın temel tezini iyice belirginleştirmeye başlamış ve daha sonraki düşüncelerini dayandıracığı keskin hükmünü vermişti: "Bugünkü akılcı ve tabiatçı Avrupa kafasının ilk çatısını kuran Türk mütefekkirleridir"¹⁷. Ancak, ciddi bir mukavemetle karşılaşmış olsa da garpta yaşama alanı bulan ve rönesansı hazırlayan Türk-Arap rasyonalist felsefesi asıl büyük direnişi kendi vatanında, yani şarkta görmüş, mistik ve ilâhiyatçı görüşün galebesiyle yarı yolda kalmıştı.

Başlangıçta İslam felsefesi, bir yandan Farabî ve İbni Sina ile dünya bilgisi olmaya doğru giderken, diğer yan-

¹⁵ *TİB*, s.144 vd.

¹⁶ *TİB*, s.148

¹⁷ *TİB*, s.154

dan bunun tam zıddı bir yönde ilerliyordu. Birinci kol, yani akılcı ve tabiatçı felsefe Hristiyan garbı etkilerken, imancı ve ilahiyatçı kol İslam şarkında yaygınlık kazanma eğilimi gösteriyor, daha açık bir ifadeyle, Hristiyan garp akılcı ve tabiatçı düşüncüyü İslam şarkından alırken, İslam şarkı imancı ve ilahiyatçı düşüncede yavaş yavaş Hristiyan şarkın tesir sahasına giriyordu. Mistik düşüncüyü ve ahlâkî kudretle temsil eden Gazalî hristiyanlığın tesiri altındaydı.

İslam şarkın yarıyolda kalışında, Gazalî, İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ gibi şahsiyetlerin ve Eş'arî kelamının son derece meş'um roller oynadıklarını düşünen Peyami, tezini şöyle hülâsa ediyordu:

"Burada oldukça garip bir çaprazlama ve bir tesir mübadelesi göze çarpar. Hristiyan garp akılcı ve tabiatçı düşüncüyü İslam şarktan almış ve İslam şark da imancı ve ilahiyatçı düşüncesinde Hristiyanlığın tesiri altında kalmıştır. Nitekim İslam dini de kitabında rasyonalist bir ruh sahibi olduğu halde sonradan mistik bir düşünce doğurmuş. Hristiyanlık da kitabında mistik bir ruh sahibi olduğu halde sonradan akılcı ve tabiatçı bir medeniyet ortaya çıkarmıştır"¹⁸

Ve Dr. Fd. Sachau'dan bir alıntı:

"Dördüncü asır, Müslümanlığın fikir tarihinde bir dönüm devridir; 500 tarihlerinde ortodoks (ehl-i sünnet) imanının yerleşmesi müstakil ilmî araştırmaların yolunu ebediyyen kapamıştır; Eş'arî ve Gazalî olmasaydı Araplar Galileo'ların, Kepler'lerin, Newton'ların milleti olacaktı"¹⁹.

Gazalî'nin tesiri, Peyami'ye göre, Osmanlı devrine, oradan da zamanımıza kadar gelmiş, hatta Fatih devrinde resmî bir kıymet kazanmış ve bizzat Fatih'in emriyle Hocazâde tarafından İbn Rüşd'e karşı bir *Tehafüt* yazıl-

¹⁸ *TİB*, s.160

¹⁹ *TİB*, s.162

mıştı. Bu fikirlerini birkaç yıl sonra *Çınaraltı* dergisinde yayımladığı bir yazısında da tekrarlayan Peyami, İsmail Hakkı İzmirli tarafından *İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhi-tülmaarif Mecmuası*'nda ciddi bir biçimde eleştirildi²⁰. Söz konusu mecmuanın kapanması üzerine *Tasvir-i Efkâr* sütunlarında devam eden tartışmada, İzmirli İsmail Hakkı Bey, eleştirilerini kabul etmeyen ve uzun uzun cevap veren Peyami'ye, gayet nazik bir üslupla müsteşriklerin eksik ve yanlışlarla, hatta saptırmalarla dolu sözlerine pek güvenmemesini tavsiye ediyor, "Bundan dolayı ana kaynakları ihmal ederek hükümlerinizi yalnız onların fikir ve mütalaalarına istinat ettirmenizin doğru olmadığı kanaatindeyim" diyordu²¹. Kahramanımızın İzmirli'nin son derece önemli ve bilgi yüklü eleştirisini ve itirazlarını pek kaale almadığı, on yıl kadar sonra yazdığı "Rönesans, Ortaçağ İslam felsefesi ve Fatih" başlıklı yazısından anlaşılmaktadır²². Halbuki Peyami o tarihlerde mistisizme yönelmiş, hatta *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* ve *Yalnızız* romanlarını yazmış bulunuyordu.

HUKUKA GELİNCE

Peyami, İslam'ın hukuk açısından da, esas itibariyle, garp medeniyetinin dışında olmadığı kanaatindeydi. Nasıl bir Gol veya bir Cermen, Roma sitesinin hukukunu benimsedikten sonra bütün şereflerine de sahip oluyorsa,

²⁰ Mesela bkz. "İlim ve nazariye düşmanlığı", *ÇA*, S.55, 10 Birinciteşrin 1942. İsmail Hakkı İzmirli, Peyami'yi *Çınaraltı*'ndaki yazısı vesilesiyle eleştirmiştir, bk. "Peyami Safa'nın İslâm feylosoflarına haksız hücumu", *İslâm Türk-Ansiklopedisi Mecmuası* C. I, S.44-50 (1942-1943). Peyami'nin Gazali ile ilgili görüşlerini Hilmi Ziya Ülken de eleştirmiştir, bk. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, II, s.745 vd.

²¹ Peyami'nin cevabı için bk. *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, C.II, S. 55-56, şubat 1945, S. 57-58, Mart 1945. İzmirli'nin Peyami'nin cevabına cevap için bk. *Aynı m.* C.II, S. 59-60, Nisan 1945.

²² "Rönesans, Ortaçağ İslam felsefesi ve Fatih", *Türk Dili*, C.II, S.20, 1 Mayıs 1953.

bir Türk, bir Berberi, hatta bir zenci bile Müslüman olunca muzaffer Arapların sahip olduğu bütün imtiyazlardan istifade edebiliyordu. Bu, hiç şüphesiz İslam'ın "eşitlikçi hukuk" bünyesinin bir sonucuydu. Ne var ki, garpta ortaçağdan sonra hızla gelişen hukuk müessesesi müslüman şarkta, İran'ın tesiriyle hükümdarların kendilerini "Allah'ın gölgesi" farzettikleri teokratik mutlakiyetin en iğrenç şekillerine tereddi etti. *Zendavesta*'dan gelen "zıllullahi fi'l-arz" düşüncesi İslam'ın ruhuna son derece yabancı olmasına rağmen, Muaviye'yle birlikte hakim anlayış haline gelmişti.

İyi ama garpta da teokratik bir bünye ve monarşi vardı; öyleyse neden hukuk müessesesi orada çok ayrı bir gelişme çizgisi takip etti? Peyami, bu soruyu şöyle cevaplandırıyordu: Garpta istibdat bile kanunlara dayanır; kanun kralın iradesinden ibaretse de, belli usul ve merasimlere riayet ederek yeni bir irade neşretmedikçe, eskisine uygun davranmak zorundadır. Şarkta böyle mi? Herkes her an büyük tehlikelere maruzdur²³. Halbuki İslam hukuku, İran tesirinden önce, özünde Roma'ya ve *İncil*'e hiç de yabancı olmayan, hatta belki de daha mütakâmil esaslara sahipti. Ne var ki, yukarıda izah edilen sebeplerle gelişmiş Greko-Latin kültüründen uzaklaşarak ibtidaî kalmış Brahma-Buda kültürüyle temasını artırmış, böylece Avrupâî mânâsında bir rönesansı idrak etme şansından mahrum kalmıştı.

Türk İnkılabına Bakışlar'ın temel sorusu artık tebel-lür etmiştir: "Hasılı niçin Hıristiyan garp düşüncesinde Müslümandır ve İslam şark düşüncesinde Hıristiyanır? Niçin daha şarkta ve daha mistik doğan Hıristiyanlık Avrupa'da yayılmış, daha garpta ve daha rasyonalist doğan Müslümanlık en fazla Asya'yı kazanmıştır?" Niçin, niçin?

Peyami'ye göre, İslam dünyasının Avrupa kafasını yaratan üç tesirden hiç de uzak yaşamadığı halde, uğradı-

²³ *TİB*, s.175

ğı bu hazin akıbetin sebepleri izah edilebilirse, Türk düşüncesinin ve kültürünün esasını ve istikametini belirlemek de kolaylaşacaktı²⁴.

HER YOL ROMA'YA ÇIKAR

Asıl sebebe ulaşamadığı sürece tarihî, coğrafi, siyasî, idarî, iktisadî.. bütün izahlar yetersizdir. Öyle bir ana sebep ki, bütün izahlara aynı derecede nisbeti bulunsun. İşte bu ana sebep, Peyami'ye göre, garip olduğu kadar karmaşık ve ardında büyük mânâlar saklayan büyük bir hadiseydi: "Hristiyanlığın merkezini Kudüs yerine Roma'da tesis etmiş olması". Bu büyük hadise sayesinde, Avrupa'yı ve riyaziye kafasını vücuda getiren bütün tesirler birbiriyle etkileşime girme imkânı bulmuş oluyordu:

"Bu sebepler gözden geçirildikçe Saint Paul'un ve Saint Pierre'in üstünde Hristiyanlığın ilk temellerini attıkları Yunanistan ve Roma kıyıları için canlarını vermiş olmalarına duyulan hayret azalır; fakat hayretimizin azalması, Hristiyanlığın Roma'da yerleşmesini dünya tarihinin belki en büyük hadisesi telakki etmemize mani olmaz. Çünkü bu hadise Hristiyan garp medeniyetinin tekâmülünü ve İslam şarkın inhitatını izah eden en toplu ve en eksiksiz, ana sebeptir"²⁵.

Bu hadise İslam'ın doğuşundan tam altı asır önce cereyan etmişti; gerçi Hristiyanlık bu süre zarfında Yunan düşüncesiyle temas edebilmek için İslam felsefesini beklemedi, ama beklerken, bir yandan da İslam'ın Avrupa'da yayılmasını önleyecek "büyük vahdet ve mukavemet"i hazırlamaya başlamıştı.

Peyami, bazı batılı düşünörlere dayanarak Avrupa'nın oluşumunda Roma'nın Yunan'dan bile daha önemli ve köklü bir yeri olduğunu söylüyor. Çünkü Roma, bölünmez devlet ve hukuk fikrinin, dolayısıyla site-

²⁴ TİB, s.176

²⁵ TİB, s.181

nin kaynağıdır. Avrupa'ya nazaran daha geniş bir sahaya yayılan İslam, Avrupa'da gerçekleştirilen zihniyet birliği-ne ve Hıristiyanlaşan kavimlerin çeşit zenginliğine sahip olamamıştı. Nüfus kesafeti de yoktu, çünkü Roma ve Yunan sitelerine varis olamamış, steplere mahkûm olmuştur. Yani garpla şark arasındaki farklardan biri de steple site arasındaki farktı. O halde, Avrupalılaşmak, *riyazîleşmek* ve *siteleşmek*²⁶.

Riyazîleşmek ve siteleşmek, beş asır geri dönerek rönesansı yeni baştan yaşamak değil, Avrupa medeniyetini bütün düşünme metodu ve yaşama tarzıyla birlikte kabullenmekti. İşte Kemalist inkılap bunu yapmıştı.

Peyami, böyle düşünmekle beraber, Avrupa medeniyetinin de bünyesinde birtakım zaafırları barındırdığını ve ciddî problemlerle karşılaşmaya başladığını biliyordu. Esasen mesela René Guénon'u okumuş bir insanın bunların farkına varmaması düşünülemez. Nasıl aşırı mistisizm insan kafasını "kör bir iman"a sürüklemişse, riyazîleşmenin aşırısı da benzer bir akideciliğe götürmüştü. Marksizm gibi, Avrupa medeniyetinin ürünü olan birçok ideoloji de "mefhumcu ve kapalı"ydı. Ancak biz henüz Avrupa kafasının tereddidine yol açan sistemcilik safhasına gelmemiştik; o halde aynı problemlerle karşılaşmak için sahip olduğumuz büyük bir imkânı kullanabilir, yani riyazîleşirken, bir yandan da "bir tarih ve iklim nimeti olan şarklıya has kuvvetli seziş hassamızı ibtidâî mistik halinden mesud terkiplere doğru" tekâmül ettirerek hârikulâde bir senteze ulaşabilirdik. Böylece Türkiye ve Boğazlar, yalnız askerî harplerin değil, kültür mücadelelerinin de sevkülceyş noktası ve transit merkezi haline gelebilirdi²⁷.

²⁶ TİB, s.188 vd.

²⁷ TİB, s.198 vd.

PEYAMI MEBUS OLMAK İSTEDİ Mİ?

Türk İnkılabına Bakışlar'ın son bölümlerinden biri "Kemalizm, Hayat ve İdeal" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, kitaptan ve idealden doğan nazariyeci ihtilallerin hayatla temasa gelince ardarda hayal kırıklıkları yarattığını söyleyen Peyami, gerçek ihtilal ve inkılapların hayattan doğduğunu söylüyordu. Gerçekleşmeden önce Türk inkılabının da hiç bir kitapta yeri yoktu; eğer bir kitabı varsa, bu canlı bir tarih ve hayatın ta kendisiydi. Ve Kemalizm iki büyük zarurettten doğmuştu; biri Türk yurdunu ve Türk birliğini içeride bozgundan ve dışarıda salğından kurtaran Millî Savaş, öteki de bu yurdu ve bu birliği kurtardıktan sonra Türk toprağını ve kafasını betonla yeniden inşa. Kısacası, Avrupalılaşıma ahşap binaların ve ahşap kafaların yıkılması ve betonlaşmasıydı²⁸.

Peyami Sefa, ahşap ve betonla ilgili bu tuhaf fikirlerini ifade ettikten sonra, Kemalizm hakkındaki farklı izah teşebbüslerini birer cümleyle özetleyerek kendisinin bu izahlara katılmadığını ve Kemalizm'i Avrupa ideolojilerinden mülhem kapalı sistemler içine hapsedmenin imkânsızlığını savunmak gayesiyle yüzlerce yazı yazdığını belirtiyor. Bundan sonraki cümlesi şaşırtıcıdır: "Burada iftiharla söyleyebilirim ki bütün o yazılarımla Halk Partisi'nden hiç de farklı düşünmemiş olduğumu sonradan genel sekreter Şükrü Kaya'nın ve o zaman İktisat Vekili Celal Bayar'ın muhtelif beyanatlarında gördüm".

Türk İnkılabına Bakışlar'ın 1959 tarihli ikinci baskısında, sözünü ettiğimiz bölümün başlığını "İnkılap, Hayat ve İdeal" şeklinde değiştiren ve yukarıdaki cümlelerin yer aldığı paragraf da dahil olmak üzere, altı paragrafı [EK.11] atan Peyami, görüldüğü gibi, 1930'ların sonlarında, Halk Partisi'yle aynı çizgide olduğunu belirtme ihtiyacı hissetmiştir. Bu bir baskı sonucu mudur, yoksa başka bir sebebi mi var?

²⁸ *TİB*, s.199.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Peyami, 1930'ların başlarında, Serbest Fırka'nın kuruluşunda yer alan ve bu parti kapatıldıktan sonra da CHP'ye sonuna kadar muhalif kalan Ahmet Ağaoğlu'nun fikir çevresinde yer aldı. Aktardığımız cümle, bir bakıma Peyami'nin -saygısını ifade etmesine rağmen- Ağaoğlu çevresinden uzaklaştığı anlamına gelebilir²⁹. Ahmet Ağaoğlu'nun, oğlu Samet'e yazdığı 1 Ekim 1938 tarihli mektupta Peyami hakkında söyledikleri bu bakımdan son derece ilginçtir: "Peyami Safa iki seneden beri tedricî bir değişiklik içindedir. Nihayet son merhalesini buldu. Anlaşıyor ki mebusluğu kurmuş. Belki de hakkı vardır. Bu politika memlekette en kuvvetli adamları bile düşürebilir"³⁰.

Peyami Safa, Ağaoğlu'nun iddia ettiği gibi, gerçekten mebusluğu kurmuş muydu, bilmiyoruz. Ancak 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Bursa adayı olduğuna göre, aktif politikanın içinde yer almak istemiş olabilir. Belki böyle bir arzuyu maddî problemlerle boğuşmaktan kurtulup kafasındaki eserler üzerinde daha rahat çalışabilmek için göstermiştir. Aynı arzuyu, aynı sebeplerle Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da gösterdiğini mektuplarından biliyoruz.

Peyami, neden *Türk İnkılabına Bakışlar*'ın ikinci baskısı için 1959 yılına kadar beklemiştir? Acaba 1950'den sonra yaşadığı değişme dolayısıyla, 1938 yılında açıkladığı fikirlerin pek bilinmesini istemiyor muydu? Çıkardığı bölümlere bakılırsa, Peyami, kitapta sadece bir Kemalist ve Halk Partisi ideologu olarak görünüyor olmaktan rahatsızdı. Yaptığı değişiklikler, sırf bu izlenimi silmeye yönelik bir çaba olarak görünüyor. Nitekim ikinci baskıya yazdığı önsözde "O devre mahsus yazı disiplini, eserin Kemalizm'e, altı oka, tarih ve dil anlayışına ait son fasıl-

²⁹ Peyami, *Türk İnkılabına Bakışlar*'da Ağaoğlu'ndan "aziz üstadım" diye söz etmektedir, bkz. *TİB*, s.173

³⁰ Samet Ağaoğlu: *İlk Köşe*, s.117

larında resmî teze uymak zoruyla muharririn düşünce hürriyetinden bazı kısıntılara katlanmasını zarurî kılıyordu. Fakat bu tahditler, kitabın tarih felsefesi bakımından ana düşüncesini hiç bir şekilde sakatlamış değildir" diyor.

Türk İnkılabına Bakışlar'ın ikinci baskısı hazırlanırken, yukarıda zikredilenler dışında, "Kemalizm, Hayat ve İdeal" başlıklı bölümden altı paragraf, "Kemalist Türk Milliyetçiliği" başlıklı bölümden bir paragraf [Ek.III], "Netice" bölümünden de beş paragraf çıkarılmıştır [Ek.IV]. "Başlarken"[Ek.I] ve "Halk Partisi ve Altı Prensibi"[Ek.V] başlıklı bölümler tamamen atıldığı gibi, "Kemalizm, Hayat ve İdeal" başlığı "İnkılap, Hayat ve İdeal", "Kemalist Türk Milliyetçiliği" başlığı da "Türk Milliyetçiliği" olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklikler, Peyami'nin düşünce macerasının seyrine dair ipuçları taşıması bakımından önemlidir.

BİR GAZETE TEŞEBBÜSÜ

Peyami Safa'nın *Türk İnkılabına Bakışlar*'ı yazdığı sırada ağabeyi İlhami Safa ile birlikte ciddi bir günlük gazete teşebbüsünün içinde olduğunu da unutmamak gerekir. Reji İdaresi'nde çalışan Cemalettin Saraçoğlu'nun koyduğu sermaye ile çıkarılacak gazetenin adı *Yeni Sabah* olacaktır. Peyami aralarındaki mukavele dolayısıyla *Cumhuriyet* gazetesinden ayıramadığı için o tarihlerde *Fikir Hareketleri* dergisini çıkaran Hüseyin Cahit Yalçın'a başvurur. Politikadan nefret ederek köşesine çekilmiş olan Hüseyin Cahit, yakın arkadaşı İsmail Safa'nın oğlunu kıramaz ve başyazarlık teklifini kabul eder. Makale başına on lira gibi yüksek bir telif ücreti alacaktır. İlhami Safa-Cemalettin Saraçoğlu ortaklığında hazırlıkları tamamlanan *Yeni Sabah*'ın ilk sayısı 6 Mayıs 1938'de çıkar. Yazı işleri müdürü olarak görünen isim de İlhami Safa'dır. İlk sayıda yayın ilkelerinin açıklandığı "Yolumuz"

başlıklı çıkış yazısında, *Yeni Sabah*'ın Kemalist bir gazete olduğu, ebedî şef Atatürk'ün dehasından fırlayan altı ok istikametinden şaşılmayacağı ve her türlü yabancı ideolojiye zerre kadar tahammül edilmeyeceği belirtilmektedir. Ancak evet'çilerden ve hayhay'cılardan da olmayacak, gördükleri millî ve ictimai yaralara parmak basmaktan, karanlığın, geriliğin ve faziletsizliğin üzerine bütün güçleriyle yürümekten çekinmeyeceklerdir. Yazıda şu cümleler özellikle dikkat çekicidir:

"Söylemeye hacet yok ki *Yeni Sabah*'ın ünvanı, Mihran'ın *Sabah*'ını hatıra getiremez. Eski *Sabah*'cının bu güzel Türk kelimesini de Türkiye'de kazandığı servetle beraber dışarıya kaçırmaya hakkı olamazdı. Onun kendisine mal ettiği millî kıymetler arasında, müsadere etmekte geciktığımız bu kelimeyi eskisinden ayırarak 'Yeni' vasfıyla Türk gazetesine kazandırdığımız için bahtıyarız".

Nuruosmaniye Caddesi'nde, Bozacı Sinan'ın karşıındaki binanın bir katında yayın hayatına başlayan *Yeni Sabah*, içeride ve dışarıda dikkati hemen çekecektir. Nitekim başyazar Hüseyin Cahit Yalçın, Hitler'in ellinci yaş günü münasebetiyle Berlin'e davet edilmiştir (Nisan 1939). Ancak Hüseyin Cahit'in harp patlayınca Hitler aleyhinde ağır yazılar yazmaya başlamasından ürken Cemalettin Saraçoğlu, gazeteyi ortağına devretmek ister. Ne var ki Safa kardeşler Saraçoğlu'na vermeleri gereken bin lirayı temin edemedikleri için kuruluşunda ciddî emek sarfettikleri *Yeni Sabah*'a sahip olamazlar. İlhami Safa, hisselerini bir süre sonra fikir değiştirip gazetenin başında kalmaya karar veren Cemalettin Saraçoğlu'na satarak ayrılır³¹.

³¹ Geniş bilgi için bk. Nuri İnüç: *Türk Basın Tarihi*, s. 144 vd; Vecdî Bührin: *Peyamî Safa ile 25 Yıl*, s. 97 vd.

EKLER

I

Türk İnkılabına Bakışlar'da ikinci baskı ve sonraki baskılarda yer almayan "Başlarken" bölümü :

İslâm şarkla hristiyan garb arasında çektiğimiz tercih sıkıntısı Tanzimat'tan evvel başlar. Gülhane hattı da, Jöntürk inkılâbı da, bize ait her şeyi ikiye bölerek, alaturka ve alafranga iki Türk ve iki Türkiye doğuran bu tereddüdü kökünden söküp atamadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun inhitat devrinde bu ikilik, Türk düşüncesinin en büyük meselesi ve Türk ruhunun en büyük işkencesi olmuştu. Bütün ıslahat hamleleri ve ona ket vuran bütün irtica hareketleri, bütün fikir ve politika mücadeleleri bu ayrılıktan doğuyordu. Yalnız kültürümüzü ve yalnız -meselâ şu musiki bahsinde olduğu gibi- güzel san'atlarımızı değil, köşe minderile Avrupa kanapesi veya mintanla frenkgömleği arasındaki ayrılığa bile sirayet ederek evlerimizin eşyasını ve kılıklarımızı da birbirine düşüren bu ikilik, islâm ve hristiyan medeniyetleri arasındaki farkın her iki taraf sofatları tarafından da şiddetle mübalağa edilmesi yüzünden, bir türlü ortadan kaldırılamamıştı.

Atatürk, bir kılıç vuruşile, onu kökünden biçti; fakat, hâlâ da, iki medeniyet arasında asırlarca süren bu ihtilâfı onun bir hamlede nasıl bitirdiğini izaha teşebbüs edenimiz olmadı. İslâm şarkı hristiyan garbla barıştırarak tesirlerini İran'a, Efganistan'a, Hindistan'a, Irak'a, Suriye'ye ve Mısır'a kadar yayan Türk inkılâbının dünya tarihinde ilk defa görülen bu orijinal tecrübesinin muvaffakiyet sırrını medeniyetlerin ve kültürlerin mukayesesinde arayan bir tek eser çıkmadı.

Bundan yüz sekiz sene evvel, Kaptanıderya Halil Paşa, Rusya'dan dönüşünde, «Avrupa'yı derhal taklid etmezsek Asya'ya avdete mecbur olacağız.» demişti. Bu «derhal» yüz sene sürdü. Bütün tarihimizde, Avrupa'nın ortasına kadar gittiğimiz halde, onu daima kendimizden ayrı bir şey gibi gördük. Bugün gene bir ayağımızı Avrupa'dan çekmemiş olduğumuz halde o görüşümüz devam ediyor: Bize göre Avrupa hâlâ başka bir dünya ve Avrupalı hâlâ başka bir insandır. Çünkü Avrupa derken biz, hiç de haksız olmıyarak, bir kıt'a değil, bir medeniyet anlıyoruz.

Bir medeniyet ki, Renan'ın meşhur tabirile, Yunan mucizesinden doğmuştur ve Greko-Lâtin kültürile büyümüştür; bir mede-

niyet ki rönesans  drak etmiştir ve bir medeniyet ki hıristiyan d r. Fakat biz ki bu mucizeyi hiç yaşamamış görünüyoruz ve Arab-Acem kültürü içinde pişmişiz; biz ki rönesansın farkında bile olmamışız ve biz ki müslümanız, Kanun  zamanında olduğu gibi sadece bir coğrafya Avrupalısı değil, bütün kültürü ve cemiyet m esseselerile bir medeniyet Avrupalısı da olabilir miyiz?

Atatürk buna ‐evet!‐ dedi ve memleket, on beş seneden beri, bütün ruhu ve bütün taş toprağile bu eveti yaşadı, bu eveti ikrar etti ve bu eveti gerçekleştirmek humması içindedir. Fakat biz bu diriltici, sı ratıcı ve koşturucu evetin bilgisini ve idrakini tamamlamak için iki medeniyet manzumesi arasındaki münasebet üstünde çok durmağa mecburuz: Dağınık ve bozuk birer mefhum oldukları halde, düşünce tarihimiz içinde, birçok millî zoruretlere del letile sadeleşerek birer kutub sarahatile beliren ‐şark‐ ve ‐Garb‐ tabirlerini eşelemeğe, islâm-hıristiyan an‐aneleri ve kültürleri arasındaki ayrılıkları ve beraberlikleri tayin etmeğe, iki âlem arasında sıkışan  z Türk düşüncesinin garb kültürünü benimseyebilmesi için taşıdığı büyük tarihî istidadları se meğe başlamak zamanı gelmemiş midir?

Yarınki nesiller, Türk inkılâbının en büyük meselesi üstünde, bugünkü fikir adamlarının on beş seneden beri hiçbir şey düşünmemiş veya ne düşündüklerini belli etmemiş olmalarına bir mana vermek isterken kimbilir ne kadar ve nasıl şaşıp kalacaklardır. Yapılanların çokluğu ve harikul deliği karşısında yazılanların azlığını ve alel deliğini mazur gösterebilecek bir inkıl b hızının baş dönmesi bu kadar uzun sürmeli miydi? Bugüne kadar Türk inkıl bına dair yazılan kitapların hepsi, din, kültür ve medeniyet bahislerini fazla kurcalamadan geçen birer hukukî ve siyasî tarih notudurlar. İlkemektebelerde okutulan yurd bilgilerinin biraz daha mufassalsından başka bir şey olmayan bu eserlerde inkılâbın ancak hukukî ve siyasî bünyesi tesbit ve tasvir edilmiş olmakla kaldı. Felsefeci, i timaiyat ı, ruhiyatçı ve daha bilmem neci olup da kendilerine topyek n fikir adamı dediğimiz g zidelere bu  l kasızlıkları, en büyük meselemizi, şimdiye kadar yazılanların sadeliği içinde halledilmiş gördükleri için midir, yoksa, kavranamıyacak ve dibine dalınamıyacak kadar geniş ve derin bir mevzuun  urumu önündeki baş dönmeleri hâlâ sonuna gelmediği için midir?

On beş seneden beri, otuz iki dişini kilitleyerek yutkunan ve susan Türk mütefekkirlerinin önüne tarihin yığdığı meseleler, da-

ha içindeki sırları değil, dışındaki bağları bile çözülmemiş sıra sıra denkler halinde duruyor; bunların isimleri bile Türk inkılâbı için neşredilmemiş bir tek cildi dolduracak kadar çoktur. Gözün kendi kendisini görememesi mazereti bir ayna parçası karşısında iflâs eder. Türk milletinin kendi kendisini görmesine delâlet edecek bir izah aynasına sahip olmıyan Türk mütefekkirlerinin milli meselelere sıfırı tüketmiş bir tecessüsle arkalarını dönerlerken, bize kendimizden sonra alâka vermesi lâzım gelen dünya problemleri içinde ne aradıklarını sorabiliriz. Henüz bütün cihanın felsefi akideleri ve siyasî ideolojilerinin üstünde, ortaya bir «Türk meselesi» koymadık. Fikir adamı, san'atkâr ve edebiyatçı, başına aid muammarların hallini, millî ve hayatî prensiplerin dışında, mücerred ve üniversel izah sistemlerinde arıyor; ressam, Göksu deresinin dibindeki yosunlu, tortulu ve alaca suyun rengile paleti arasındaki tereddüdün izalesini Henri Matisse'den soruyor; edebiyatçı yalnız bu toprağın ve bu iklimin verdiği tuğyanların manasını ve ifade tarzını Valéry'ye danışıyor; fikir adamı hâlâ Türk muammasına yalnız Kant'dan, Hegel'den, Marx'dan veya Meyerson'dan cevap bekliyor. En güzel ve en ulvî davamız olan inkılâbımız için de böyle. Yalnız Almanya'da veya Fransa'da Kemalizm'e dair yazılan eserlerin bizdekilerden daha çok olması, yerli düşüncenin kıtlığı ve yoksulluğu aleyhine ne utandırıcı bir nisbettir!

Ben bu yazılarımda üstüne el dokunmamış mevzuları ortaya sermekten ve bunların düşünce prensiplerini çizmekten ibaret bir hedefe doğru yollanacağım; belki de bu meseleleri halletmek için yakalayabildiğim ipuçlarını daha mütehassıs ellere teslim etmekle kalacağım.

Benden yana başlamak.

Atatürk mucizesini kavramak teşebbüsünün icab ettirdiği bir giriş vardır: İnkılâbdan evvelki fikir cereyanlarının galerisine bir göz atmak. Meşrutiyet'ten sonraki dolgunluğu, taşkınlığı, zenginliği ve coşkunluğu bu, çok canlı bir fikir ve iddia panayırısıdır. Onu gezmeden, hiçbir ayağı yere basmayan ve muallâkta şahlanan bir masal küheylanına bakar gibi Türk inkılâbının harikası önünde apışıp kalmaktan başka ne yapılabilir?

Oradan başlayacağım (s.7-12).

II

İkinci baskıdan itibaren "İnkılap, Hayat ve İdeal" başlığıyla yer alan "Kemalizm, Hayat ve İdeal" bölümünden çıkarılan altı paragraf:

Bu tarihten birkaç yıl önce Kemalizmin dogmatik, nasçı ve akideci bazı izahları yapılmak istendi. Bunlar "ibtidada vücut vardı, madde vardı" prensibile Avrupa'nın yıllanmış materyalist akidelerine, yahud "ferd yok, cemiyet var" gibi Gökalp artığı, fakat gene Avrupa milliyetçiliği temellerine, yahut da istihsal vasıtalarının devletleştirilmesi ilah.. gibi sosyalist iktisat nazariyelerine bağlı fikir hareketleriydi. O zaman (1932-1933) Kemalizmi Avrupa ideolojilerinden mülhem kapalı sistemler içine hapsetmenin imkânsızlığına dair yüzlerce yazı yazdım ve bu tehlikeli dogmatizmle mücadele ettim. Burada iftiharla söyleyebilirim ki bütün o yazılarımla Halk Partisi'nden hiç de farklı düşünmemiş olduğumu sonradan Genel sekreter Şükrü Kaya'nın ve o zaman İktisat Vekili Celal Bayar'ın muhtelif beyanatlarında gördüm.

O yazılarımdan bir müddet sonra, Ankara'da ilk matbuat kongresini kendi başkanlığı altında tophyan Şükrü Kaya, "Kemalizm, sağ ve sol formüllerin dar çerçevesi altına alınamaz" demişti. Fakat onun dördüncü parti kongresinde programı tahlil etmek için söylediği nutuk, Türk inkılabının karakterini güzel olduğu kadar da sarıh bir ifade içinde ortaya koyar:

"Türk demokrasisi bir nas, bir ayet değildir. Bir ruh, bir espri, bir mânadır. Yapılan işler akıl denilen bir süzgeçten geçirildikten sonra, muhit denilen bir icaba uydurularak tatbik edilirse fayda verir, kök tutar. Biz, filan millet veyahud filan yerde böyle yapmışlar, biz de aynini tatbik edelim diyenlerden değiliz. Biz memleketimize uygun olanı, ulus işine elvereni tatbik ederiz. Ulus işlerinde taklid ve dış görüşle beğendirmeye yerine hayata uygun yolları doğru buluruz".

Bugünkü Türkiye'nin kudretli başvekili Celal Bayar da, 1935 yılında İktisat Vekili iken, İzmir fuarının açılış nutkunda Atatürk'ten aldığı direktifi şöyle hülasa ediyordu:

"Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi XIX uncu asırdanberi sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir.

"Devletçiliğin bizce manası şudur:

"Ferdlerin hususî teşebbüslerini ve şahsî faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok işlerin yapılmadığını gözönünde bulundurarak memleket iktisadiyatını Devletin eline almak, Türkiye Cumhuriyeti devleti, Türkiye vatanında asırlardan beri ferdi ve hususî teşebbüsle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve kısa bir zamanda yapmağa muvaffak oldu. Bizimi takip ettiğimiz bu yol görüldüğü gibi, liberalizmden de başka bir sistemdir". (s.199-201)

III

İkinci baskıdan itibaren "Türk Milliyetçiliği" başlığıyla yer alan "Kemalist Türk Milliyetçiliği" bölümünden çıkarılan paragraf:

".. Fakat Osmanlı milliyetçiliği Türk Ocağı ile *Türk Yurdu* arasında bir kürsü ve yazı coşkunluğundan ibaret kaldı; ancak Atatürk gibi bir şefe kavuştuktan sonradır ki, Türk milliyetçiliği, dört yanına bakınma va araştırma safhasından yapma ve yaratma safhasına geçebildi. Osmanlı milliyetçiliği sadece bir iştiaak, Kemalist Türk milliyetçiliği baştanbaşa bir gerçekleştirme iradesi ifade eder. Bir özleyiş halinde kalan Osmanlı milliyetçiliğinin hataları, aksiyon haline geçen Kemalist Türk milliyetçiliğinde kuvvetli bir tasfiyeye uğradı." (s.205-206)

IV

Sadece birinci baskıda yer alan "Halk Partisi ve Altı Prensibi" başlıklı bölüm:

Türk inkılâbını sırf idealist veya materyalist görüşle izahın kifayetsizliği, Türk milliyetçiliğini yalnız psikolojik ve yalnız ekonomik sebeplerin dar kadrosu içinde tahlil etmeği de elverişsiz bir hale sokar. Kemalizmin tek başına hukukî ve siyasî yahud da tek

başına tarihî maddeci izahlarında isabet olmadığını ileride göreceğiz.

Türk milliyetçiliği de Avrupa nasyonalizmi gibi büyük millî felaketlerin sosyal ruhî kompleksinden doğmuş olmakla beraber hukukî ve iktisadî bünyesinde hususî bir tekâmül geçirir: Demokratik çerçeve içinde kalır ve orta sınıfın bir yandan büyük sermaye tazyikine, bir yandan da işçi ihtilâl hareketine mukavemetinden doğan bugünkü Avrupa nasyonalizminin ekonomik esaslarından da ayrılır. Bunun için Türk inkılâbı milliyetçidir, faşist değildir.

Gene aynı sebeble, kapitalizmin tekâmülünden ve işçiyle sermaye arasındaki tezaddan doğmayan Türk inkılâbı, devletçidir, fakat sosyalist değildir. Hukuken bu devletçilik, teşkilât-ı esasiye kanununun hükümleriyle inkılâbın demokratik bünyesine sıkı sıkıya bağlı olduğu için faşizmin ve komünizmin devlet telâkkilerinden ayrıldığı gibi, iktisaden de şahsî teşebbüse yalnız kifayetsiz kaldığı noktalarda müdahale etmeği kendisine şiar edindiği için ferdiyetçi karakterini muhafaza eder. Bu devletçilik sosyalist olmadığı gibi tamamen antidemokratik ve tamamen antiliberal de değildir. Bütün tezahürlerinde o, devletle ferd arasındaki münasebetlerin bize mahsus ihtiyaçlara göre tanzim edilmesinden doğmuş hususî bir kombinezon şeklinde görünür.

Türk inkılâbının «halkçılık» vasfı da sosyalist görüşle mütalea edilemez. Kemalizm'de hiçbir hususî ve muayyen sınıfı temsil etmeyen halk, içine bütün sosyal tabakaları alan geniş topluluktur ve bu mânada milletin iç bünyeden görünüşüdür; bu bakımdan halkın hakimiyetle millî hâkimiyet arasında bir kelime farkından başka bir şey yoktur. Bunun için Kemalizm'in bütün edebiyatında (nutuklarda, vesikalarda ve yazılarda) bu iki tabirin müteradif kullanıldığı görülür. Halkçılıkla milliyetçilik arasındaki fark, nihayet kitle ile enerji arasındaki münasebete irca edilebilir.

Türk inkılâbının «inkılâbcılık» vasfı ise bugünkü rejimin bir merhale olduğunu ve yarın değişebileceğini asla ifade etmez. O, ne tam demokrasiden tam devletçiliğe ve kolektivistizmin herhangi bir şekline, ne de, bilâkis devletçilikten tam demokrasiye doğru bir tekâmüldür. O, her şeyden evvel, Atatürk'ün bütün nutuklarında görüldüğü gibi bir tarih, kültür ve medeniyet hamlesi ifade eder. Sadece hukukî veya sadece iktisadî değil, toplu bir tekâmüldür. Samsun'da verdiği konferansta Atatürk Halk Fırkası'nın esas rolünü izah ederken şöyle anlatmıştı: «Maksada isal eden yol birdir ve netice muayyendir. O da, cumhuriyeti takviye ve tarsin ile beraber

fikrî ve içtimaî inkılâbda, medeniyet ve teceddüd yolunda milletin azimkârane ve muvaffakiyetle yürümesini temine delâlettir.»

Türk inkılâbının «Cümhuriyetçilik» vasfı halkçılık vasfının hukukî ve siyasî şeklini tayin eder. Bundan da anlaşılır ki halkçılık, sarayın elinden hâkimiyeti alarak halka veren cumhuriyetçiliğin tamamlayıcı vasfıdır. Nitekim «lâiklik» de klerikalizmi tasfiye ederek idareyi tamamen halka vermek bakımından cumhuriyetçiliğin diğerk bir tamamlayıcı vasfıdır. Din ve devlet otoritelerini birbirinden ayıran lâiklik, onları birbirine karşı düşman değil, sadece nötralize eden bir harekettir. Devlet, dinin millet üstünde yalnız derunî plânda kalan ruhanî prestijine müdahale etmediği gibi, din de devletin sosyal ve siyasî işine burnunu sokamaz. İlk bahislerde inkılâba aid vesikaları tetkik ederken de görüldüğü gibi Türk inkılâbı antiklerikaldir, fakat antirölijyö (din düşmanı) değildir.

Bu altı esasile Halk Partisi mücerred bir sistem ve akide değil, realist bir program takib eder. Bu program, Avrupa'daki partilerin tâbi oldukları ideolojilerin ve fikir sistemlerinin hiçbirile eş değildir. Avrupa'daki partileri parti yapan şey, onların karşısında birer antitez ifade eden muhtelif teşekküllerin bulunmasıdır. Memleketlerinde tek kalan faşist veya komünist fırkalarının bile öteki memleketlerde hem eşleri, hem de karşılık partileri vardır. Bunun için bir «cüz'lük» ifade ederler. Fakat Halk Partisi'nin ne memleket içinde, ne de memleket dışında eş veya muhalifi olan bir teşekkül yoktur. Bu parti bir «parça» değil, «bütün» ifade ettiği için, partiden ziyade, içine bütün milleti alan bir vatan cemiyetidir. Bu partinin azalarile dışarıda kalan Kemalistler arasındaki fark şudur: Parti azaları Kemalizm'in siyasî faaliyetine iştirak ettikleri halde parti dışında kalanlar, hususî veya halkevlerindeki aksiyonlarile yalnız kültür sahasını benimsemiş olanlardır. «Ankara» muharriri Bischoff Halk Partisi'ni Avrupa partileriyle mukayese ederken (Sahife 300) şöyle diyor: «Rusya'da, İtalya ve Almanya'da olduğu gibi, devlet, parti ideolojisinin bir mahsulü değil, parti, kurulan yeni devletin yeni ideolojisini millet ölçüsünde yaymak üzere Mustafa Kemal tarafından demokratça kurulmuş bir müessesedir. Bir yardım müessesesi ki, Türk milletini, Türk devletinin esasını teşkil eden altı prensipe göre, parti üyesi olarak değil, devletin vatan-dışı olarak terbiye edecek ve yetiştirecektir.»

Atatürk Balıkesir halkının kendisine sorduğu suallere verdiği cevabda Halk Partisi'nin rolünü şöyle çiziyordu:

"Bu milletin siyasî fırkalardan çok canı yanmıştır. Şunu arzede-yim ki başka memleketlerde fırkalar behemehâl iktisadî mak-

sadlar üzerine tecssüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza etmek için teşekkül eden siyasi fırkaya mukabil diğer sınıfın menfaatini muhafaza maksadile başka bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabiidir. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi teessüs eden fırkalar yüzünden şahid olduğumuz neticeler malumdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içine bir kısım değil, bütün millet dahildir.» «Halk Fırkası halkımıza siyasi terbiye vermek için bir mekteb olacaktır.»

Samsun'da verdiği konferansta da şu formülü buluyoruz:

«Bugün milleti idare mes'uliyetini taşıyan heyet, hence, mefkûre ve maksad itibarile bütün millete şamil, unvanı Halk Fırkası olan cemiyet fırkasıdır.» (s.214-218)

VI

Netice bölümünden çıkarılan paragraflar:

"Yunanistan'ın riyaziye kafasına ve Roma'nın site an'anesine vâris olan garb medeniyetinin hizasına fırlayabilmek için, yalnız Türkiye değil, bütün şark, içi büyük rüyalar ve istidadlarla dolu uzun ve karanlık asırlardan beri Atatürk'ü bekledi." diyordum.

Son bir kaç asrın tereddidi sebeblerini kılıcının ve dehasının ucile kazıyan Atatürk, vicdanında sakladığı ve saati çaldıkça perde perde açtığı büyük millî sırrı haber verirken, ilk anlarda bu tarihi kaderimizi nasıl sezdiğini ve nasıl gizlediğini milletine şöyle anlatmıştı:

"Tezahür eden millî mücadele harici istilâya karşı vatanın kurtuluşunu yegâne hedef saydığı halde bu millî mücadelenin muvaffakiyete erdikçe safha safha bugünkü devre kadar millî hâkimiyet idaresinin bütün esaslarını ve şekillerini tahakkuk ettirmesi, tarihin tabîî, zarurî ve önüne geçilmez icablarındandı. Bu mukadder tarih yürüyüşünün an'anevi itiyadlarıyla derhal ihtisas eden hanedan, millî mücadelenin amansız düşmanı oldu. Tarihin bu mukadder seyrini ilk anda ben de müşahade ettim. Fakat nihayete kadar şamil olan bu ihtisaslarımızı ilk anda kâmilan izhar ve ifade etmedik. Müstakbel ihtimaller üzerine fazla beyanat, giriştiğimiz hakikî ve maddî mücadeleye hayalât mahiyeti verebilirdi. Haricî tehlikenin yakın tesirleri karşısında müteessir olanlar arasında, an'anelerine, fikrî kabiliyetlerine ve ruhî haletlerine mugayir olan

muhtemel tahavvülâtta ürkeceklerin ilk anda mukavemetlerini tahrik edebilirdi. Muvaffakiyet için amelî ve emin yol her safhayı vakit geçtikçe tatbik etmektir. Millet inkişafı ve yükselmesi için selâmet yolu bu idi.

Bu son sözleri hulâsa etmek lâzım gelirse diyebilirim ki ben milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak sırası geldikçe bütün içtimaî heyetimize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim."

Artık bu sır, Atatürk'ün ve milletin müsterek vicdanı kadar büyük, muhteşem, ulvî sır, müstakil ve modern bir Türkiye içinde, bütün sadeliği ve açıklığı göz önündedir: Onu yaratanın peşinde ve açtığı sonsuz imkânların yolunda millî bir aşk ve ihtirasa medenî bir hesap ve şuur katarak yürümek, gitmek, alabildiğine gitmek... (s.235, 236)

Türk Basın Birliği'nin 13 Birincikanun 1943 tarihinde 2. Umumi Kongresi münasebetiyle verilen ziyafette Peyami Safa, ABD büyükelçisi Steinhardt ile. Sağ baştaki Tasvir-i Efkâr gazetesinin sahibi Ziyad Ebüzziya, sol baştaki ise aynı gazetenin umumi neşriyat müdürü Cihat Baban'dır.

ZIYAGÖKALP
TÜRKÇÜLÜK
T Nergisat. 10. 5.

Tasvir-i Efkâr

1940-1941

Yayınlanma Tarihi
Tarih: 1941

CUMHURİYET
FAZİLETTİR

Peyami'nin
1940'ların
başında
çalıştığı
Tasvir-i
Efkâr
gazetesinin
kadrosunu
gösteren
bir
karikatür.

ONALTINCI BÖLÜM SAVAŞ YILLARI

"Hemen bütün ictimaiyatçıların müttefik oldukları tasnife göre morfoloji sosyal'de bugün en gerçek, en olgun, en ileri tip millettir. Her yerde millî üniteler görüyoruz. Tarihi olgu bakımından millet ve sosyoloji bakımından milliyet, ameli olarak da, nazari olarak da inkâr edilmesi imkânsız, canlı ve parlak, en büyük sosyal hakikattir"

Millet ve İnsan

Milliyetçilik

PEYAMI SAFA, *Türk İnkılabına Bakışlar*'ın "Kemalist Türk Milliyetçiliği" (ikinci baskıdan sonra "Türk Milliyetçiliği") başlıklı bölümünde, milliyetçiliğin batıda da, doğuda da felsefe tarihine ait bir akide değil, "ancak hayatî prensiplere ircaı mümkün olabilecek bir hamle" olduğunu söyler¹. Fransız milliyetçiliği nasıl 1870 felaketinden, Alman nasyonal-sosyalizmi ve Hitler'in zaferi nasıl Büyük Harp zilletinden, Osmanlı Türk milliyetçiliği nasıl Balkan faciasından doğmuşsa, Kemalist Türk milliyetçiliği de mütareke acılarından doğmuştur. Peyami, Osmanlı milliyetçiliği ile Kemalist Türk milliyetçiliği arasındaki temel farkı, *Türk İnkılabına Bakışlar*'ın sözkonusu bölümünden nedense çıkardığı paragrafta şöyle anlatıyordu:

".. Fakat Osmanlı milliyetçiliği Türk Ocağı ile Türk Yurdu arasında bir kürsü ve yazı coşkunluğundan ibaret kaldı; ancak Atatürk gibi bir şefe kavuştuktan sonradır ki, Türk milliyetçiliği, dört yanına bakınma ve araştırma safhasından yapma ve yaratma

¹ *TİB*, s. 203

safhasına geçebildi. Osmanlı milliyetçiliği sadece bir iştihak, Kemalist Türk milliyetçiliği baştanbaşa bir gerçekleştirme iradesi ifade eder. Bir özleyiş halinde kalan Osmanlı milliyetçiliğinin hataları, aksiyon haline geçen Kemalist Türk milliyetçiliğinde kuvvetli bir tasfiyeye uğradı"².

Kemalist Türk milliyetçiliği, Peyami Safa'ya göre, sosyalistlerin zannettiği gibi, mesela İtalyan emperyalizmiyle mücadele eden Habeşistan veya Japon emperyalizmiyle mücadele halindeki Çin milliyetçiliği gibi, yarı sömürgelektikten kurtuluş hareketi de değildir. Türk milliyetçiliği faşist ve nasyonal sosyalist karakter de taşımaz; çünkü harpler bütün ülkelerde özellikle orta sınıfları ezmektedir; İtalya'da faşizm, Almanya'da ise nasyonal sosyalizm, ekonomik krizlerin yaşandığı dönemde en fazla ezilen orta sınıfın isyanının bir sonucudur. Türkiye'de İtalya'da olduğu gibi büyük sermaye hareketleri ve Almanya'da olduğu gibi işçi kesafeti yoktur; bunun için had safhaya ulaşmış sınıf tezatlarından ve kavgalarından söz edilemez. Dolayısıyla bu iki ülkedeki ekonomik şartların bulunmadığı Türkiye'de milliyetçiliğin faşist ve nasyonal sosyalist karakter taşıması mümkün değildir. Kısacası, Türk milliyetçiliği, sosyalist görüşe yaklaşmadığı gibi faşist milliyetçiliğe de yabancısıdır; tamamen kendine has bir karakter taşır.

Peyami'nin bu düşüncelerine rağmen dünyadaki gelişmeleri ve Almanya'nın yükselişini dikkatle takip ettiği ve 1930'ların başından beri verdiği antikomünist mücadelenin tabii bir sonucu olarak savaş esnasında fikren Almanya'yı, buna bağlı olarak tek şeffliliği desteklediği anlaşılmaktadır. 1941 Ağustos'unun başında yayın hayatına atılan ve Türkçü bir politika takip eden *Çınaraltı* dergisindeki yazılarında dünyadaki gelişmelerin akislerini takip etmek mümkündür. Mesela "Felsefe ve Milliyetçilik"³

² *TİB*, s.205-206

³ *ÇA*, S.41, 4 Temmuz 1942

başlıklı yazısında "cemiyetleri fertler arasındaki riyazî topluluktan ibaret sayan ve ekseriyet gibi kemmî bir prensibe dayanan ferdiyetçi liberalizmin mekanik görüşü"nün yıkıldığını söyler. Cemiyetlerin "uzviyet gibi bütünü ve parçaları aynı zamanda teşekkül eden, parçaları bütünün emrinde ve istikametinde gelişen tabiî varlıklar olduğu" anlaşılmış, bunun için Birinci Cihan Harbi'nden beri yapılan bütün inkılaplar *tek şefli, tek partili ve totaliter* bir cemiyet bünyesi doğurmuştur. Bu yaklaşımıyla, Türkiye'deki Millî Şef rejimini de kendi düşünce çerçevesinde meşrulaştıran Peyami, 1940'ların başında, Türkçü cereyanların doğrudan içinde yer almasa bile, onları yazılarıyla zaman zaman destekleyen ve tabiatıyla komünistlerin şiddetli tepkisini çeken bir yazar olarak görünüyor. Bu tepki, en ağır bir biçimde Sabahattin Ali'nin *Ulus* gazetesinde tefrika edildikten sonra kitap olarak da yayımlanan *İçimizdeki Şeytan* (1940) adlı romanında dile getirilmiştir.

"İçimizdeki Şeytan"

Erkek Muallim Mektebi'ndeki talebeliği sırasında Türk Ocağı'na gidip gelen ve uzunca bir süre Türkçülerle haşır neşir olan Sabahattin Ali⁴, her bakımdan zayıf bir roman olduğu için hiç bir ciddî edebiyat eleştirmeni tarafından beğenilmeyen *İçimizdeki Şeytan*'da Nihal Atsız, Mükrimin Halil Yınanç, Zeki Velidi Togan, Necip Fazıl ve Peyami Safa gibi milliyetçi bilim, fikir ve sanat adamlarına duyduğu nefreti ölçsüz bir biçimde ifade etmiştir. Hepsi satılmış, ayyaş, menfaatçi, ahlâksız, ırz düşmanı ve yazdıkları beş para etmez sahte şöhretlerdir.

Sabahattin Ali'nin, *İçimizdeki Şeytan*'da İsmet Şerif adıyla olumsuz bir tip olarak hicvettiği Peyami Safa'ya

⁴ Atsız: *İçimizdeki Şeytanlar*, s.4. Sabahattin Ali'nin 1931 yılında *Adsız Mecmua*'da hikâye ve şiirleri yayımlanmıştır.

özel bir kini olduğu anlaşılıyor. İsmet Şerif, şair arkadaşı Emin Kâmil'le hep beraberdir, fakat sürekli didişirler. Roman ilerledikçe yazarın verdiği ipuçlarından Necip Fazıl olduğunu anladığımız Emin Kâmil, işsiz güçsüz bir mirasyedir; ömrünün büyük bir kısmını büyükbabasının Yeşilköy civarındaki çiftliğinde oturup avlanarak, köpek besleyerek ve senede birkaç şiir yazarak geçirmektedir. Önce Budizm'e, ardından Lao Tse düşüncesine merak salmışsa da sonunda tasavvufta karar kılmış, ciddiye alınmamanın acısını "etrafını mağrur bir istihfafla süzerrek" çıkaran bir şair.. Sık sık buluştuğu, beraber gezdiği, beraber içtiği muharrir arkadaşı İsmet Şerif'in her sözüne itiraz etmeyi, onu dostlarının yanında zor durumlara düşürmeyi alışkanlık haline getirmiştir. İsmet Şerif ise kompleksli bir yazardır; hayatının en büyük hadisesi ve yazarlığının bütün sermayesi Balkan Harbi'nde babasıyla beraber Edirne'de bulunurken serseri bir mermi parçasının boynunda açtığı, ilk gençliğini kendisine zehir eden büyükçe yaradır. Arkadaşlarına anlattığına göre, babası bölüğüyle Edirne'den bir çıkış hareketi yaparken kahramanca şehit olmuştur. Ancak şiddetli bir polemige girdiği ünlü bir romancı, sonunda bütün kirli çamaşırların ortaya döküldüğü bu çirkin kavgada, İsmet Şerif'in babasının kahramanca şehit olmadığını, alçakça kaçarken arkadan vurulduğunu açıklar⁵. İsmet Şerif, boynundaki yarının kendisine yaşattığı acıları *Yara* adlı romanında anlatmıştır. Bu roman fena değil, fakat abartıldığı kadar önemli de değildir. Sabahattin Ali, *İçimizdeki Şeytan*'da *Yara* adıyla zikrettiği *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*'nu da kahramanı Ömer'in ağzından üç beş cümleyle şöyle harçayverir:

"Yara romanı hakikaten fena değildi. Bak şimdi aklıma geliyor... Bir zamanlar ben de okumuştum. Lâkin hep beraber düşünelim: Bu roman bir adamı edip ve romancı yapmağa kafi midir?

⁵ Sabahattin Ali: *İçimizdeki Şeytan*, s. 61 vd

Bir insan ki, ömrünün sekiz on senesini feci bir derdin pençesinde, bütün hisleri ve düşünceleri bu derde bağlı olarak geçirmiştir, eli de ekmek parası için sürü sürü yazı yazmak sayesinde iki lafı yanyana getirmeğe müsaittir, artık ömrünün en büyük ve belki yegâne hadisesini biraz alâka ve birçok merhamet çekecek kadar kaleme alamaz mı? Yara romanı doğru dürüst hurufatla basılsa altmış yetmiş sayfa ancak tutar. Herkesin itiraf edeceği şekilde, tekniği de oldukça bozuktur. Büyük eser, sanat muvaffakiyeti dediğiniz bu mu? Şu halimde ben İsmet Şerifin çektiğini çeksem, böyle bir fasillik bir romanı kıvrırım. Bence sanatkar, kendinden başkalarını vermeğe başladığı zaman sanatkar olur"⁶.

İsmet Şerif aynı zamanda dalkavuk bir yazardır; grubun beraberce gittiği çalgılı bir bahçede, ilerideki masada bar kızlarıyla oturan ve hallerinden zengin oldukları anlaşılan adamların yanına gider. Ömer, Macide'ye sırtarak "Bak yüz süze, der, heriflere dalkavukluk edecek!" Gerçekten de İsmet Şerif yerlere kadar eğilmiş, önemli kişilerin yanındaki bir iskemleye oturacak kısmının ancak dörtte biriyle ilişmiştir. Sadece adamlara değil, bar kızlarına bile lüzumundan fazla itibar eden İsmet Şerif'in muharrir Hüseyin Bey'e karşı aldığı tavır da acayıptır:

"Arkasından daima aptal bulduğu, yazıları ile alay ettiği bu adama âdeta yaltaklanıyordu. Ateşli yazılarında insanların bütün zaaflarına şiddetle hücum eden ve Nihat'ın yamakları tarafından en yüksek ve kahraman muharrir olarak göklere çıkarılan bu adamın iki kadeh rakı veya muhtemel bir lütuf için böyle yerlere kapanması aklın alacağı şey değildi. Herhalde ortada başka ve yalnız kendisine malum olan sebepler de vardı. Fakat ne de olsa insanın içinde hafif bir tiksime ve herhangi kuvvetli bir sebebin dahi bu kadar köpekleşmeyi mazur göstermeyeceği yolunda bir düşünce daima mevcut kalıyordu"⁷.

Emin Kâmil de başka masalarda başka ahbablar bulmuştur. Bir süre sonra, gruptakiler iki dalkavuşu atlatıp

⁶ *age.*, s.299

⁷ *age.*, s.327

başka yere gitmek isterler, fakat son anda durumu farke-
den İsmet Şerif arkalarından yetişmiş ve otomobile bin-
miştir bile. İki otomobile doluşup Mecidiyeköyü'nde bir
bara giden grup içmeye devam eder. Sabahattin Ali'nin
intikam duyguları henüz tatmin olmamıştır; İsmet Şerif
burada da bir densizlik etmelidir. Derken Ömer'in ni-
kâhsız karısı Macide tuvalete gider, İsmet Şerif de arka-
sından..⁸ Tuvalette Macide'ye tecavüze kalkışan İsmet
Şerif'in böylece aynı zamanda iğrenç bir ırz düşmanı ol-
duğunu öğreniriz.

Nihal Atsız'ın *İçimizdeki Şeytanlar* (1940) adlı broşü-
ründe ağır bir biçimde eleştirdiği *İçimizdeki Şeytan*, aslin-
de Peyami Safa'nın solcu aydınları edebiyatı bile şahsî in-
tikam duygularına âlet ettirecek kadar yıldırıldığını göster-
mektedir.

Peyami Safa *Cumhuriyet* gazetesinden 1940 yılı A-
ğustos'unun başlarında ayrılır. *Tan*'dan sonra *Cumhuri-
yet*'te "Hadiseler Arasında" başlığı altında günlük fıkrala-
rına başlayan Peyami, ayrıca dörder gün arayla Edebiyat,
Kültür, İdeolojiler ve Meseleler başlıkları altında yazılar
yazmıştır. Pazardan Pazara başlığı altında haftalık yazılar
da yazan ve *Büyük Avrupa Anketi*'yle *Türk İnkılabına Ba-
kışlar* gibi önemli eserlerini *Cumhuriyet*'te tefrika eden
Peyami'nin bu gazetede ki yazarlık macerası "Fikir Mec-
mualarımız" (9 Ağustos 1940) başlıklı yazıyla sona erer.
Yeni Mecmua'da yazmaya başlamasıyla *Cumhuriyet*'ten
ayrılışı arasında bir bağlantı var mıdır, bilmiyoruz. Peya-
mi *Yeni Mecmua*'da hem "Haftadan Haftaya" başlığı al-
tında fıkralar yazmış, hem de Server Bedi müstearıyla kı-
sa hikâyelerini yayımlamıştır. "Deliler ve Akıllılar" başlık-
lı ilk yazısı 20 Birincikânun 1940 tarihli 8. sayıda, "Sevgi-
liniz, Arkadaşınız ve Dostunuz" başlıklı son yazısı ise 28
Mart 1941 tarihli 100. sayıda çıkar. *Tasvir-i Efkâr*'da 14
Ekim 1940 tarihinde yazmaya başlamıştır. Sütunur'un adı

⁸ age., s.335 vd

"İşaretler"dir, fakat daha sonra "Bakışlar" olarak değiştirilir. Server Bedi imzasıyla romanları da Kasım 1940'tan itibaren tefrika edilmeye başlanır. Son yazısı "Bakışlar" sütununda 30 Eylül 1944'te çıkan "Anlaşmışlardır" başlıklı yazıdır. Bu tarih aynı zamanda *Tasvir-i Efkâr*'ın kapatıldığı tarihtir.

DANZİG NUTKUNU DİNLERKEN

Bu arada, Peyami'nin henüz *Cumhuriyet* gazetesindeyken Nazi'likle suçlanmaya başladığını, hatta radyodan Hitler'in ünlü Danzig nutkunu dinlerken heyecandan düşüp bayıldığı rivayetinin yayıldığını belirtmekte fayda vardır. Bu rivayeti *Perde Aralığından* adlı hatıralarında Nadir Nadi şöyle anlatır:

"Sıkıldığım için radyo başından ayrıldım. Odama gitmek üzere kapıyı açarken tek kelime Almanca bilmeyen Peyami'yi bir köşeye büzülmüş, heyecandan yüzü sapsarı, kendini kaybetmişcesine, parazitlerin daha da bozduğu o histerik sesi dinler gördüm. Biraz sonra arkadaşlar onu ispazmoza tutulmuş bir halde, bütün kasları gerilmiş olarak yarı baygın odama getirecekler ve telefonla acele bir sinir doktoru çağıracaktı. Bir kelimesini anlamadığı Danzig nutku ile Peyami mest olmuştu"⁹

Aynı hadiseye Vecdi Bürün de şahit olmuş ve *Peyami Safa ile 25 Yıl* adlı kitabında anlatmıştır. 1939 Haziranı'nda Merve'ye hamile olan Nebahat Hanım'ın durumu ağırlaşır ve hastahaneye kaldırılır. Doktorlar doğumun an meselesi olduğunu söyledikleri için Peyami geceleri geç saatlere kadar hastahane kalmaktadır. Vecdi Bürün, dostunu hiç yalnız bırakmadığını, üç gece arka arka hastahane sabahladıklarını, nihayet Merve'nin dünyaya geldiğini ve bu sevinç verici hadiseden sonra hasta-

⁹ Nadir Nadi: *Perde Aralığından*, s.49

haneden ayrılıp gazeteye gittiklerini anlatıyor ve şöyle devam ediyor:

"İkimiz de yorgunduk (...) Yazı işleri müdürü Feridun Osman'ın odasındaki radyodan sesler geliyordu. Peyami Safa, sınırları son derece gergin bir halde radyoyu dinlemek istedi. Odada Ahmet Hidayet Reel'den başka Fikret Adil de vardı. Fikret Adil dedikoduculuğu ile ün yapmış bir edebiyat meraklısıydı. Radyo Adolf Hitler'in konuşacağını bildirdi. Almanya'nın Führeri dehşet verici bir sesle konuşmaya başladı. Hitler'in konuşmasından bir dakika kadar sonra, Peyami Safa'nın oturduğu koltuktan yana doğru kaykıldığı görüldü. Bayılmıştı. Hemen sular, kolonyalar koşturuldu. Gömleğinin yakası açıldı, şakakları ve bilekleri kolonya ile ovuldu. İki üç dakika sonra üstadın gözleri açıldı. Durumun ne olduğunu hemen anlamıştı (...) Bu bayılmanın sebebi besbeliydi. Zaten zayıf bünyeli olan Peyami Safa hastahane uzun geceler beklemekten gelen yorgunluğa dayanamamıştı. Fikret Adil bu olayı etrafa şöyle yayacaktı: "Hitler konuşurken Peyami Safa öyle heyecanlandı, öyle heyecanlandı ki, sonunda koltuğa yığılıp kaldı."¹⁰

Vecdi Bürün'ün yazdıklarına, Peyami'ye duyduğu aşırı sevgiden dolayı fazla güvenmemek gerekir, fakat Nadir Nadi'nin anlattıkları doğru olamaz. Peyami Safa gibi bir adamın Almanca bilmediği halde Hitler'i dinlerken heyecanlanıp bayıldığına inanmak zordur. Bayılmış bir adamı kucaklayıp niçin onun odasına götürsünler? Öyle anlaşılıyor ki, hadiseyi Nadir Nadi de başkalarından dinlemiş ve bizzat görmüş gibi anlatmıştır. Niyazi Berkes de hatıralarında Nadir Nadi'nin anlattıklarına dayanarak sözkonusu rivayeti kitap boyunca beş altı defa zikrediyor¹¹. *En Büyük Tehlike* adlı broşürüyle 1943 yılında şid-

¹⁰ Vecdi Bürün: *age.*, s. 44

¹¹ Niyazi Berkes: *Unutulan Yıllar*, s. 40, 162, 211. Berkes'in şu cümleleri, o yıllarda solun Peyami'yi nasıl gördüğü hakkında ipuçlarıyla doludur: "Basının demagoji dehası Peyami Safa'yı da unutmamak gerek. Saldırganlık edepsizliğinde kimse onu geçememiştir. Eskiden Nâzım Hikmet'le ahbaptılar. Babıali caddesinde o iri yapılı ozanın yanında kendine

detli bir tartışmaya sebep olan Faris Erkman ise hadiseye yeni bir ayrıntı ekler. Yazara göre, Peyami, Hitler'i dinlerken "Bu ne ses, bu ne ses yarabbim!" diyerek heyecan ve sevinçten düşüp bayılmıştır¹².

BROŞÜRLER SAVAŞI

F[aris] Erkman imzasıyla yayımlanan *En Büyük Tehlike* (1943) adlı broşürde bütün Türkçüler savaş kıskırtıcılığıyla suçlanıyordu; Peyami Safa da yazarın başlıca hedeflerinden biriydi. Irkçı-Türkçü cereyana karşı olmanın bir millî dâvâ, bir vatanî vazife olduğunu ifade eden yazar, Türkçülerin sahte vatanseverler olduklarını ve gençliğe zehirli fikirler aşıladıklarını ileri sürerek "Kemalist, hakiki milliyetçi, demokrat, liberal, ileri düşünceli yurttaşlar"ı uyarıyordu¹³. Zehirli fikir, Türkiye'den binlerce kilometre uzakta oturan Tatar, Özbek, Kıpçak, Azeri ve saire gibi milletleri de kendi camiamızın malıymış gibi göstererek Asya'nın içlerine kadar uzanan dalı budaklı bir Türk imparatorluğu kurmaktır. Erkman, Asya'nın kaynaklarına göz diken Alman emperyalizminin Pan-Türkist cereyanı destekleyerek Osmanlı Devleti'ni rakip-

özgü kerbenez yürüyüşü ile sık sık görülürdü. Ruhça ne denli sarsak biri olduğunu onu yakından tanıyan *Cumhuriyet* başyazarı Nadir Nadi anlatır (*Perde Aralığından* adlı anılarının 40-41. sayfalarında). Matbaada Hitler'in ünlü söylevlerinden birini dinleyeceklerdi. Nadir Nadi Almanca bilir, Peyami Safa ise (onun dediği gibi) bu dilden bir sözcük bile bilmez. Hitler'in ne dediğini anlamadığı halde sözlerinin gümbürtüsünden bayılmış, vücudu kaskatı olmuş, doktor çağırılmış. Bu beden ve ruh sakatlığı yüzünden yazılarında daima saldırgan olan bu kişi, ayrıca Türkiye'ye özgü olan yarı-okumuş türü bir yazar olduğu için şuradan buradan eline geçen Fransızca kiplardan naziliğe uygun yazıları kullanarak ünlü bir nazi propagandacısı olmuştu. İleride onun bu yoldaki marifetlerini göreceğiz". *age.*, s.175 vd.

¹² Faris Erkman : *En Büyük Tehlike / Millî Türk Dâvasına Aykırı Bir Cereyanın İçyüzü*, İstanbul 1943, s.27

¹³ *age.*, s.4

lerine karşı harekete geçirmek istediğini, Çarlık Rusya'sı'nın Türkiye üzerindeki emellerinin de böyle bir cereyanın tutunmasına müsait bir zemin vazifesi gördüğünü belirttikten sonra, İkinci Meşrutiyet'ten sonra Ziya Gökalp'in önderlik ettiği bu cereyanın Türk Ocakları gibi dernekler ve *Türk Yurdu* gibi dergiler vasıtasıyla yayıldığını söylüyordu. Asrın başlarında Türkçülüğün doğmasına yol açan şartların benzeri 1940'larda da yaşanıyor ve İrkçı-Türkçüler aynı şekilde, Almanya'nın saflarında savaş çıkırtkanlığı yapıyorlardı¹⁴. İrkçılığın hiç bir ilmî tarafı yoktu; sırf siyasî ve emperyalist gayelerle bazı ırkların yüksek, bazılarının da aşağı ırklar olduğu iddia edilmişti. Bugünkü Almanya, tıpkı II. Wilhelm Almanyası gibi doğruya doğru genişleme politikası güdüyor, İrkçı-Türkçüler de bu politikaya âlet oluyorlardı. Erkman bu görüşlerini ifade ettikten sonra "Efendiler ne halt ediyorsunuz?" diye sorarak ağır suçlamalarda bulunmuştu:

"Bu cereyanın başında bulunanlar, daha doğrusu bu cereyanın memleketimize sokulmasına vasıta ve âlet olanlar arasında Zeki Velidi, İyas İshaki, Muharrem Fevzi Togay, Resulzade, Ahmet Caferoğlu vesaire gibi Tatarlar, Azeriler de vardır. Bu cereyanı asıl körükleyenler de kendi halkları tarafından kovulup yurtlarından atılmış olan bu adamlardır. Bunlar kendi öz vatanlarından kaçarak buraya gelmiş kimselerdir. Bazıları buraya gelmeden önce uzun seneler Almanya'da bulunmuşlar, buraya geldikten sonra da bu devletle ve Japonya ile sıkı temaslarını devam ettirmektedirler".

Hemen ardından gelen cümle, resmî bir ağızla yazıldığı izlenimi uyandıracak şekilde kaleme alınan broşürün aslında kimler tarafından yazıldığına dair önemli bir ipucu taşıyordu:

"Birinci Cihan Harbi'nden sonra kendi milletlerinin bugünkü idare ve devlet sistemini kabul etmesiyle menfaatleri haledar olan bu efendiler sırtlarını hem bizlere, hem de kendi öz memleketleri

¹⁴ *age.*, s.10

halkına tamamen yabancı olan devletlere dayayarak kendi şahsî menfaatleri hesabına Türkiye'yi tehlikeli bir oyuna sokmak istiyorlar"¹⁵.

Bunların hesabına çalışan yurttaşların, yani Türkiyeli Türkçülerin canlarını çok sıktığını ve Türk toplumunun onları asla affetmeyeceğini söyleyen Erkman'a göre, savaş kışkırtıcılığı yapan Türkçülerden biri de Peyami Safa idi. *Çınaraltı*'nda çıkan "Biyoloji ve Milliyetçilik" başlıklı yazısında, Felix le Dantec adlı yazardan iktibas ettiği "Hayat bir mücadeledir; harp canlı varlığın en alelâde bir fonksiyonudur" cümlesinden bahisle, Peyami Safa'nın savaş yemek içmek gibi tabîî bir ihtiyaç olarak göstermeye çalıştığını ileri sürüyordu¹⁶. Türkçülerin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na, Kemalizm ve Cumhuriyet inkılabının prensiplerine ve CHP programına aykırı fikirler ortaya atmaktan bile çekinmediklerini söyleyerek Türkçülerle hükümeti karşı karşıya getirmeye çalışan Erkman şöyle devam ediyordu:

"Bunlardaki demokrasi aleyhtarlığı şüphesiz ki tesadüfî değildir. Bugün dünyanın hiç bir yerinde bir tek ırkçı yoktur ki, aynı zamanda demokrat ve demokrasiye taraftar olsun. Onlar halktan bahsettikleri, milliyetçilikten dem vurdıkları zaman demagogilerinin en yüksek hünerini, marifetini gösterirler"¹⁷

Millî Şef yönetimi "demokrat" bir yönetimiş gibi, Türkçüleri CHP programına ve demokrasiye muhalif olmakla suçlayan Erkman'ın broşürü de, Rıza Çavdarlı'nın daha sonra üzerinde duracağımız broşürü gibi "karşı propaganda" kokuyor. Bu broşürün Türkçülerin şiddetli tepkilerine yol açması kaçınılmazdı. Nitekim Erkman'ın en fazla eleştirdiği dergilerden biri olan *Çınaraltı*, cevap olmak üzere bir anket düzenlemiştir. Dokuz sorudan oluşan anketin birinci sorusu "Türkçülüğe düşman bir Türk

¹⁵ *age.*, s.12

¹⁶ *age.*, s.18

¹⁷ *age.*, s.23

vatanperverliği tasavvur edilebilir mi?" şeklindedir. Soruların yöneltildiği Velid Ebüzziya, Nadir Nadi, Peyami Safa, Feridun Osman, Burhan Cahit Morkaya ve Fahreddin Kerim Gökay bu soruya istisnasız "Hayır" cevabını verirler. Önemli sorulardan biri de şudur: "En Büyük Tehlike isimli broşür Türkçülüğü Meşrutiyet'ten sonra Wilhelm Almanyası tarafından sokulmuş ve körüklenmiş bir düşman propagandası sayıyor. Ziya Gökalp, Türk Ocağı, Bilgi Derneği, Türk Yurdu vesair buna benzeyen teşekküllerle bütün Türkçülere "ipleri düşmanların elinde kuklalar" diyor. Siz buna, bu türlü neşriyata ne dersiniz?" Nadir Nadi, Feridun Osman ve Velid Ebüzziya bunun mukabil propaganda olduğunu söylüyorlar. Burhan Cahit mütalaa beyan etmiyor. Fahrettin Kerim de Türkçülüğün hiç kimseden ders almadan doğmuş, millet sevgisine dayanan bir cereyan, Türk Ocakları'nın ise Türk'ün hamle yaratmış ve ileri görüşlü vatandaşlar yetiştirmiş kaynakları olduğunu söylüyor. Aynı soruya Peyami Safa'nın verdiği cevap ise tek kelimedenden ibarettir: "Alçaklık!"¹⁸

Faris Erkman'ın kim olduğu ve *En Büyük Tehlike*'yi yazanın kimliği üzerinde bir hayli tartışılmıştır. Genel kanaat broşürün TKP Merkez Komitesi, hatta genel sekreteri Reşat Fuat Baraner tarafından yazıldığı yolundadır. İmzası kullanılan Faris Erkman'ın ise adı pek duyulmamış, hukuk mezunu bir ressam ve yazar olduğu ve broşür yayımlandıktan sonra gözaltına alınarak sorgulandığı biliniyor¹⁹.

En Büyük Tehlike broşürüne Reha Oğuz Türkkân *Solcular ve Kızılar*, F. Oğuzkan ile Ziya İlhan *Asıl Tehlike*, Nihal Atsız da *En Sinsi Tehlike* adlı broşürleriyle karşılık vermişlerdir. Peyami Safa ise kendisine ırkçılık ve harp kışkırtıcısı isnadıyla saldıran "Tahrikçilerin Topuna

¹⁸ 'Ne diyorlar? Türkçülüğe dair anketimiz', *ÇA*, S.94, 10 temmuz 1943

¹⁹ Geniş bilgi için bk. Cemil Koçak: *Türkiye'de Milli Şef Dönemi II*, s. 211 vd. Ayrıca bk. Aclan Sayılğan: *Türkiye'de Sol Hareketler*, s.274

Cevap" vermiştir. Erkman'ın broşürü hakkındaki kanaatleri şöyledir:

"On beş gün kadar evvel gazetede ki arkadaşlar bana En Büyük Tehlike adını taşıyan bir broşür gösterdiler ve içinde şahsıma da hücumlar olduğunu söylediler. Bu küçük kitabın imzasına baktım: F. Erkman. Ne fikir, ne sanat, ne basın çevrelerinde hiç kimenin tanımadığı bir isim. Sayfaları çevirdim ve sezdim: On beş yirmi seneden beri gizli bir teşkilat tarafından çıkarılan ve muharrirlerinin çoğu bugün komünizm tahrikçiliği yüzünden hapis hanelerde ve sürgünlerde bulunan propaganda broşürlerinden biri daha! Hep aynı taktik ve hile: Türk vatanperverlerine ve milliyetçilerine küfür ve iftira. Kendi tabir ve tabiyelerine göre burjuva Türk cemiyetlerinde ihtilal hareketine zemin hazırlamak için evvela ölü ve diri ne kadar şahsiyet ve otorite varsa hepsini gençlik ve halk nazarında lekelemek teşebbüsü".

Aynı yıl Rıza Çavdarlı adlı bir yazar -ki onun da TKP'li olduğu şüphesizdir- tarafından yazılan ve "Gafiller Koleksiyonu" genel başlığını taşıyan broşür dizisinin ikincisinde de doğrudan doğruya Peyami Safa hedef alınmıştır. Çavdarlı'ya göre, Peyami kendini zamanın Ernest Renan'ı zanneden, mevsimsiz, şımarmış "zavallı mariz ruhlu bir insan" ve "bal gibi bir Nazi"dir²⁰. "O zümrenin Türkiye'de Türkiye aleyhine durmadan öten bir baykuşudur"²¹. *Cumhuriyet, Tasvir ve Tasvir-i Efkar* gazetelerindeki köşe yazılarından hareketle Peyami'nin Nazi'liğini isbat etmeye çalışan ve o güne kadar hiç bir söylediğinin doğru çıkmadığını ileri süren Çavdarlı, haklı olarak totaliterliğe karşı çıkmakta, fakat tuhaftır, broşürünün sonunda Millî Şef yönetimini şöyle yüceltmektedir: "Burada Türkiye Cumhuriyeti'ni ve onun dirayetli hükümetini bir defa daha tebarüz ettirmem icab ediyor (...) Hiç bir Türk, hiç bir vatan seven bu mukaddes ve kıymetli hükümetin istek ve arzularına uygun, peşinden yürümemeği hatırlın-

²⁰ Rıza Çavdarlı: *Gafiller Koleksiyonu No: II*, Peyami Safa, s.3

²¹ *age.*, s.4

dan geçiremez, geçirenler haris bunaklardır. Peyami Safa'nın istediği "Yeni nizam" Allah saklasın burada da kurulacak olsa, acaba o zaman kalemi bugünkü hürriyete sahip olacak, bu yaveleri yazabilecek midir?"²².

PEYAMI VE TÜRKÇÜLER

Peyami Safa'nın 1940'larda Almanya'ya sempati duyduğu bir gerçektir; ancak onun bir "faşist" olduğu iddiası doğru değildir. Türkiye'nin kendi millî, ekonomik ve jeopolitik bünyesinin hususiyetleri dolayısıyla Hitle-rizm'in bazı prensiplerine çok yabancı olduğunu ve yabancı kalması gerektiğini açıkça ifade etmiştir²³. Esasen antikomünist aydınların hepsi ve başta *Cumhuriyet* olmak üzere bütün antikomünist basın Almanya'nın yanında yer almıştı. Hatıralarında başından beri Nazi muhalifiymiş gibi bir izlenim uyandırmaya çalışan Nadir Nadi'nin başmakalelerinde Alman taraftarlığı çok belirgindir. Hatta Alman taraftarı basını "hakiki Türk matbuatı", aydınları da "hakiki münevverler" diye nitelendirir²⁴. Peyami'nin Rıza Çavdarlı tarafından eleştirilen yazılarının büyük bir kısmının *Cumhuriyet*'te çıktığı da unutmamalıdır. Esasen Millî Şef yönetiminin Almanlar'ın kaybedeceği anlaşılınca kadar Almanya taraftarı bir politika takip

²² *age.*, s.27

²³ *Mİ*, s.108

²⁴ Faris Erkman'ın yukarıda sözü edilen broşüründe şöyle bir cümle vardır: "*Cumhuriyet*, *Tasvir-i Efkâr* gazeteleri başta olmak üzere ırkçı geçinen bütün neşriyatta..." *age.*, s.26. Nadir Nadi mesela 27 Haziran 1941 tarihli *Cumhuriyet*'teki başmakalesinde şöyle diyordu: "Türk-Alman dostluğu ve silah arkadaşlığı hakikaten zamanla saf ve samimi bir mahiyet almıştır. Son iki senelik buhran günleri içinde Türk-Alman dostluğuna balta vurmak isteyen bazı propaganda unsurları muzır faaliyetlerinde muvaffak olamamışlardır. Hükümetimiz Almanya ile normal münasebetlerin bozulmaması için daima dikkatli çalışmış, hakiki Türk matbuatı ve hakiki münevverler Türk-Alman dostluğunu rencide edecek neşriyattan daima sakınmış ve Türk halkı Almanlara karşı kalbinde beslediği iyi duyguları daima muhafaza etmiştir".

ettiği çok iyi biliniyor. Solu rahatsız etmesi son derece tabii olan böyle bir taraftarlık bugün bize çok saçma geliyor ama, hadiseyi bir de o günün şartlarında düşünmek gerekir. Türkiye'nin kuzeyinde, Ortaasya'daki Türk topraklarını tamamen yutmuş, ilk fırsatta sıcak denizlere inmek, üstelik rejimini Türkiye'ye ihraç etmek isteyen dev bir ülkenin korku ve dehşet uyandırması kaçınılmazdı. Bunun için devrin bütün antikonünistleri, haklı olarak Almanya'nın zaferini arzu ediyor, üstelik bu zafer başlangıçta muhakkak görünüyordu. Esasen Türkiye'de "İrkçı-Turancı" diye nitelendirilen akımın en önemli temsilcileri Türkiye dışından aydınlardı ve onlar haklı bir bağımsızlık mücadelesi veriyorlardı. Böyle bir mücadele için şartlar hazırды; Almanya'nın da müslüman Türkleri Sovyetler Birliği'nin yumuşak karnı olarak görmesi ve bunu değerlendirmek, ayrıca Birinci Dünya Harbi'ndeki silah arkadaşlığına güvenerek Türkiye'yi kendi saflarına çekmek istemesi tabiidir. Hatta bunun için maddî imkânlarını da seferber etmiş olabilir. Cemil Koçak'ın Alman arşivlerinde tesbit ettiği bir belgeye göre, Naziler Türkiye'deki dostlarına maddî yardımda bulunmuşlardı²⁵. *Bozkurt* dergisinin ilk sayısında bazı milliyetçilerin yabancı ülkelerden para alarak dâvâya ihanet ettikleri yolundaki iddia ile bu belge arasında bağlantı kuran Koçak isim vermiyor. Şurası bir gerçektir ki 1940'larda "Almanya'nın Türkiye'deki dostları" çok fazlaydı; bu bakımdan eğer gerçekten birilerine para verilmişse, Nadir Nadi de dahil olmak üzere, devrin bütün Alman dostları şaibe altındadır.

²⁵ Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'tan Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen'e gönderilen bir talimat şöyledir: "Türkiye'deki dostlarımızı içinde bulundukları güç durumdan kurtarmak üzere size beş milyon altın Alman markı iletilmesini emrettim. Bu parayı cömertçe kullanmanızı ve bana raporla durumu bildirmenizi rica ederim". Cemil Koçak: *Türkiye'de Milli Şef Dönemi I*, s.673

Peyami Safa'nın literatüre "İrkçi-Turancı" diye geçen aydınlarla çok yakın bir ilişkisi yoktu. Hatta Nihal Atsız'ın 1935 yılında yayımladığı *Komünist Don Kişotu Nâzım Hikmetof Yoldaşa* adlı broşürdeki ifadelerinden Peyami Safa'ya pek de iyi gözle bakmadığı anlaşılmaktadır. Atsız, adı geçen broşürde Nâzım'la Peyami arasında yaşanan kavgayı (bk. XI. Bölüm) şöyle değerlendiriyordu: "Komünist Nâzım Hikmetof ile romancı Peyami Safa'nın aralarında ne geçtiyse geçti. Düne kadar birbirinin bedava reklamcısı olan bu iki edib-i şehir bozuşup cilveleştiler"²⁶. Peyami'nin daha dürüst davranarak münakaşanın pek dışına çıkmadığını, fakat Nâzım'ın fırsatı kaçırmayıp Ahmet Haşim, Hamdullah Suphi ve Yakup Kadri'ye saldırdığı yetmiyormuş gibi, arslan postu giymekle itham ettiği Namık Kemal'e de sataştığını söyleyen Atsız, "Bir ke-re Namık Kemal arslan postu giymiş değildir, arslanın kendisidir" diyordu²⁷. Peyami Safa, *Hafta*'da çıkan bir yazısında, kendisinden çok Namık Kemal'in savunulduğu bu broşürü, biraz geç de olsa, gençliğin Nâzım'a verdiği mükemmel bir cevap olarak değerlendirmiştir²⁸. Ancak aynı yazıda *Hafta* imzasıyla Atsız için düşülen dipnot ilginçtir: "Evvelce *Adsız Mecmua*, *Orhun* gibi müfrit milliyetperver mecmualar neşretmiş olan Bay Nihal".

Bununla beraber, Peyami'nin savaş yıllarında millet kavramına Almanların "volk"una yakın bir anlam verdiğini de unutmamak gerekir. Millet, hukukî ve siyasî mânâlarıyla belirli bir coğrafyada yaşayan, ortak bir dile ve kanunlara sahip insanların (tebaa) mekanik ve statik yekûnu olsa da, sosyolojik mânâsıyla, bundan fazla olarak, uzvî mükemmellikte bir bütündür. Eğer hukukî ve siyasî açıdan ele alınırsa, millet, yalnız coğrafî sınırlar içinde

²⁶ *Komünist Don Kişotu Nâzım Hikmetof Yoldaşa*, s.2

²⁷ *age.*, s.3

²⁸ Peyami Safa: "Namık Kemal ve gençlik", *H*, S.84, 11 İkinciteşrin 1935

yaşayan halktır; sosyolojik mânâsında, bir milletin coğrafi sınırları dışında kalmış fertleri de millî camiaya dahildir. Almanlar'ın biraz da nominalist endişelerle *nation* ile *volk*'u birbirinden ayırdıklarını düşünen Peyami, Türk sosyolojisinde millet kavramının bu geniş mânâsıyla kullanıldığını söylüyordu. Bu yaklaşımı dile getirdiği cümlelerin satır aralarında, Peyami'nin açıktan açığa hiç savunmadığı "Turan" kavramını reddetmediğini okumak mümkündür²⁹.

Peyami Safa'nın -imzasına *Bozkurt* dergisinin ikinci döneminde rastlanırsa da- Nihal Atsız ve çevresiyle yakın ilişki kurmak için özel bir gayret göstermediği anlaşıyor. Ancak ilk sayısı 9 Ağustos 1941'de çıkan *Çınaraltı* dergisinin önemli yazarlarından biridir. Orhan Seyfi Orhon tarafından "Haftalık Türkçü Fikir ve Sanat Mecmuası" olarak yayımlanan dergi, yazı kadrosunda Nihal Atsız gibi "ırkçı" olduklarını söylemekten çekinmeyen yazarlar da vardır ama, adından anlaşılabileceği üzere, Ziya Gökalp Türkçülüğüne daha yakın bir anlayışı temsil etmektedir.

ÇINARALTI'NDA

Peyami'nin *Çınaraltı*'ndaki ilk yazısı 30 Ağustos 1941 tarihli dördüncü sayıda çıkmıştır ve "İnsan yok, millet var" başlığını taşımaktadır. Düzenli yazmamakla beraber, 60. sayıya kadar sık sık karşımıza çıkan Peyami'nin yazıları, "Biz Avrupalı mıyız?" başlıklı yazısının Barkın imzasını kullanan bir yazar tarafından eleştirilmesi üzerine birden kesilir³⁰. Dergi tarafından bu konuda hiç bir açıklama yapılmamıştır. Ondan sonra Peyami'nin sadece 16 İkinciteşrin 1943 tarihli sayıda *Tasvir-i Efkâr*'da yayımlanmış "Bir mecmuanın rengi ve hedefi" başlıklı yazısının iktibas edildiğini görüyoruz. 10 Temmuz 1943 tarihli 94.

²⁹ *MI*, s.43 vd.

³⁰ Barkın: "Biz Avrupalı değiliz", *ÇA*, S.61, 21 İkinciteşrin 1941

sayıda da Türkçülüğe dair ankete verdiği cevaplar yer alıyor.

Çınaraltı'ndaki yazılarında milliyetçilik anlayışını geniş bir biçimde açıklayan Peyami Safa, bu yazıların önemli bir kısmını 1943 yılında *Millet ve İnsan* adıyla kitaba dönüştürerek İkinci Dünya Savaşı boyunca savunduğu fikirleri okuyucusuna derli toplu bir biçimde sunar. *Tasvir-i Efkâr*'da yayımlanan "Cemiyet ve Uzviyet" başlıklı makale serisini de bu kitabın birinci bölümü olarak değerlendirmiştir.

Peyami "Cemiyet ve Uzviyet"te Şirazlı Şeyh Sadi'nin "*Benî âdem âzâ-yı yekdigere*" mısraıyla başlayan meşhur kıt'asını hatırlattıktan sonra, son zamanlarda insan cemiyetlerini uzvî birer bütün olarak gören sosyolog ve iktisatçıların arttığını söylüyor, bu düşüncenin en az bin iki yüz senelik bir geçmişi bulunduğunu da belirterek cemiyet ve uzviyet arasındaki ilişkiyi ele alışları bakımından sosyologları üç grupta topluyordu. Kendisi mekanist ve organisist telakkileri savunanların değil, fonksiyonalistlerin yanındaydı. Cemiyet ve uzviyet arasındaki sıkı ilişki bunların mutlaka birbirinin aynı olmasını gerektirmiyordu; aralarında bünye ayrılığı, fakat fonksiyon birliği olabilirdi ve bu birlik, cemiyetin fert uzviyetini de içine almasının bütün süreklilik ve bağlılık şartlarını özetliyordu. Cemiyet böyle bir uzvî yapıya kavuşmadıkça, asıl mânâsında millî birlikten de söz edilemezdi. Millî birlik sadece buhran zamanlarında değil, her zaman, "fertlerin faaliyetlerini millî ideale ve millî menfaate göre düzenliyen canlı bir taazzuv"du. Kendisini dinleyelim:

"Millî taazzuvuna kavuşmamış memleketlerde millî birlikten bahsedilmesi, ya tehlike karşısında duyulan geçici tesanüt ihtiyacındandır, ki bu takdirde esasa ait hiç bir kıymeti yoktur; yahut da millî taazzuvun henüz bir özlenişinden ibarettir, ki bu takdirde millî birlik şuuru, millî uzviyetleşme hareketine doğru koştuğu nisbette hedefine yaklaşır. Millî taazzuv olmayan yerde millî birlik mefhumu, böyle bir özleyiş ifade etse bile, kuvveden fiile çıkıncaya ka-

dar, henüz iyi duyulmamış ve iyi yaşanmamış ideallerin adını klişeleştiren mekanik bir tekrardan başka birşey olmaz"³¹.

Peyami bu görüşlerini *Çınaraltı* dergisinde "İlim Karşısında Milliyetçilik" genel başlığını taşıyan makale serisinde daha geniş bir biçimde açıkladı. "Sosyoloji ve Milliyetçilik" başlığını taşıyan ilk makalede, "Cemiyet ve Uzviyet" makale serisinde açıkladığı görüşleri özetledikten sonra şu sonuca varıyordu: "Hemen bütün sosyologların hemfikir oldukları tasnife göre, cemiyet şekillerinde bugün en gerçek, en olgun, en ileri tip millettir"³².

Cemiyetle uzviyet arasındaki ilişkiyi biyoloji kanunlarını kullanarak açıklamaya çalışan biyolojistlerin görüşlerini aşırı bulmakla beraber, bunun biyoloji ile sosyoloji arasında hiç bir münasebet bulunmadığı mânâsına gelmediğini, esasen felsefe bakımından taazzuv ve topluluk (association) hadiselerinin, canlı ve cansız bütün varlıklarda aynı kanunlara tabi olduğunu³³ ifade eden Peyami'ye göre, fertleri mutlak vahdetler olarak gören ve cemiyet yapısını bunlar arasındaki *ictimai mukavele*'den ibaret sayan görüş iflas etmişti; psikoloji bakımından fert kavramının terkedilerek yerine şahıs kavramının konulması gerekirdi. Ferdiyet biyolojik, şahsiyet ise sosyal nitelik taşıyor, başka bir deyişle, "insan ferdiyetiyle tabiatı, şahsiyetiyle cemiyeti temsil" ediyordu. Ancak gerçek bir şahsiyet sadece cemiyete intibaktan değil, aynı zamanda bazı ictimai baskılara mukavemetten doğmaktaydı; bu direniş yine ferdi değil, şahsî ve kökleri bakımından ictimai idi.

"Çünkü devamlı bir değişme halinde bulunan cemiyetin baskıları (örfleri, âdetleri, an'aneleri, kanunları ve birçok müeyyideleri) arasında tekâmüle tabi oldukları için değişmeye mahkûm olan-

³¹ Aynı yer: ayrıca bk. *Mİ*, s. 17 vd.

³² "Sosyoloji ve milliyetçilik", *ÇA*, S.35, 23 Mayıs 1942; *Mİ*, s.19 vd.

³³ "Biyoloji ve milliyetçilik", *ÇA*, S.38, 13 Haziran 1942; *Mİ*, s.23 vd.

ları vardır. Cemiyet bunları değişmeğe inkılapçı büyük şahsiyetlerini memur eder ve onlarda yıkılmaya mahkûm baskılara karşı mukavemet uyandırır. Demek ki ferdin kendisine intibakını yaratan cemiyet olduğu gibi, mukavemetini emreden de cemiyettir. Fertlerde yarattığı bu intibak sayesinde nizamını ve sağlam an'anelerini muhafaza eden cemiyet, bu mukavemet sayesinde de çürük an'anelerini tasfiye ederek muhtaç olduğu inkılabı kavuşur"³⁴.

Peyami Safa'ya göre, millî olmayan hiç bir cemiyet gösterilemezdi; nitekim büyük imparatorluklar sonunda mutlaka tasfiye edilerek millî camialara ayrılmıştı. Çeşitli milliyetlerden oluşan Birleşik Devletler'de de tek dil ve Anglo-Sakson ruhu hakimdi, yani sun'î de olsa bir Amerikalılık yaratılabiliyordu. Esasen dil olmadan zekâ teşekkül edemezdi; dil millî bir müessese olduğuna göre, cemiyetlerin bünyesi psikoloji bakımından kaçınılmaz olarak millî karakter taşırdı. Özetle, sosyoloji bakımından olduğu kadar, psikoloji bakımından da münasebet fertle cemiyet arasında değil, şahsiyetle cemiyet arasındaydı. Öyleyse "milliyet olmayan yerde şahsiyet, şahsiyet olmayan yerde insan yok"tu.

PEYAMI, GÖKALP VE KORPORATİZM

Ekonomiyi de bu çerçevede ele alan Peyami, hürriyetçi ekonominin temelinde ferdin bulunduğunu, dolayısıyla devletin vazifesinin ferdî menfaatlara bekçilik et-

³⁴ "Psikoloji ve milliyetçilik", *ÇA*, S.40, 27 Haziran 1942; *Mİ*, s.26 vd. Peyami, Atatürk'ün inkılapçılığını bu görüşleri doğrultusunda şöyle açıklamaktadır: "Tabii istifa mahsulü her otorite gibi, Atatürk de, seçimin kemmi ve sun'î rekabetini geride bırakan geniş sosyal bir mücadeledeki sıra sıra zaferlerinden doğmuştu. Onu yükselten rey değil, reyleri kendi şahsiyetine muadil bir ittifak miktarına yükselten odur. Ferdî rızaları millî bir hülâsa halindeki şahsiyetinin mıknaatısına çeken Atatürk diktatör değildi; bugünkü Avrupa'nın bütün inkılapçı şefleri gibi, o da, millî bütünün isteğini fertlerin hevesine hakim kılan bir topluluk iradesini temsil ediyordu". Bk. "Atatürk diktatör değildi", *ÇA*, S.14, 8 İkinciyeşrin 1941

mekten ibaret kaldığını söylüyordu; bütün iktisadî münasebetler fertlere ve onların teşkil ettikleri sınıflar arasındaki serbest rekabete bırakılmıştı; dolayısıyla ferdin menfaatlerine âlet olmaktan başka hiç bir görevi kalmayan hürriyetçi devletlerin millî idealleri de olamazdı. Demokraseye gelince, birkaç büyük sanayi memleketinin diğer memleketleri sömürmesinden başka bir şey olmayan sanayi kapitalizminin hukukî ifadesiydi. Hürriyetçi ekonominin iki büyük düşmanı vardı: Marksist ekonomi, millî ekonomi. Zaferini ezilen sınıfın hakim sınıfa galebesinde arayan Marksist ekonomi, teoride bütün millî sınırları ortadan kaldırarak "Dünya işçileri birleşiniz!" diyordu. Halbuki millî ekonomi, hakimiyeti bir sınıfın elinden alıp diğer bir sınıfa vermek değil, sınıflar arasındaki ihtilafı ve eşitsizliği millî menfaat lehine ortadan kaldırmaktı. O halde, "Sınıf yok, millet var; ferdî menfaat yok, millî menfaat var; hak yok, vazife var; ben yokum, biz varız. Fakat buradaki "yok" izafidir: Önce millî, sonra ferdî menfaat, önce vazife, sonra hak; önce biz, sonra ben.. demektir"³⁵.

Marksist ekonomi ferdî mülkiyeti ortadan kaldırmak istiyordu; millî ekonominin ise böyle bir dâvâsı yoktu, üstelik rekabete açıktı, yani kazancı suç saymıyordu. Ancak hürriyetçi ekonomide olduğu gibi, mülkiyet, millî menfaat ve ezilen sınıflar aleyhine başıboş bırakılamazdı. Liberal ekonomide işçilerin ve patronların haklarını koruyan sendikalar bulunuyor ve iki sınıf arasında bazan grevlerle sonuçlanan şiddetli mücadeleler yaşanıyordu; böyle mücadelelerde en çok zarar gören millî menfaattir. Peki millî ekonomi bu meseleyi nasıl çözecekti?

"Millî ekonomi bu sendikaları devletin murakabesi altında korporatif bir nizamın içine alır. Bütün istihsal, istihlâk, maliyet, ücret, fiyat meseleleri, müsavi reylere sahip olan işçilerle patronlar arasında, bu korporasyonlarda halledilir. Halledilmediği takdirde,

³⁵ "Ekonomi ve milliyetçilik", S.36, 30 Mayıs 1942; *Mİ*, s.30 vd.

amme menfaati nâmına devlet müdahale eder ve dâvâyı, şu veya bu tarafa değil, ammenin lehine karara bağlar. Bugün Avrupa memleketlerinin her biri, kendi bünyesine göre ve birbirini taklid etmeğe muhtaç olmadan bir korporasyon nizamı vücuda getirmiştir. Millî bir kadro içinde iktisadî birliği vücuda getiren bu teşkilat, modern demokrasinin babası sayılan Fransa'ya da nihayet girmiş bulunuyor. Çünkü lakırdıda kalmayan bir milliyetçilik, millî birliğini bütün iktisadî ihtilafları ortadan kaldıran ve gayritabiî kazançlara imkân bırakmayan böyle bir teşkilata bağlamak zorundadır".

Görüldüğü gibi, Peyami Safa da Ziya Gökalp gibi, siyasî konjonktürün tabii bir sonucu olarak belli ölçüde totaliter nitelik taşımakla beraber temelde solidarist bir korporatizmi, dolayısıyla aslında mevcut nizamı savunuyordu. Anti-marksist ve anti-liberal dünya görüşü olan korporatizm, yukarıda da açıkladığımız gibi, toplumu, bütün uzuvları birbirinin "lâzımı ve melzûmu" olan bir taazzuv, yani bir organizma olarak gören bir dünya görüşüdür. Liberalizmin ferdiyetçiliğini de reddeder, sınıflararası çatışmayı da. Esas olan, amme menfaati, daha geniş mânâsında millî menfaattir³⁶. Değerli bir araştırmacı, bazı siyaset bilimcilerin iddialarının aksine, korporatizmin kapitalizm ve sosyalizm arasında bir "üçüncü yol" değil, solidarist ve kapitalist çeşitlemeleriyle kapitalizmin bir türevi olduğunu söylüyor³⁷. Ancak Peyami Safa'nın yazdıklarından, korporatizmi kapitalizmin ve sosyalizmin sakıncalarını gideren bir "orta yol", yahut "üçüncü yol" olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Bütün bu fikirler, Peyami'ye göre, Ziya Gökalp'in yazılarında yetkin bir biçimde ifade edilmişti. Gökalp, asıl mânâsında bir sosyolog değil, Durkheim sosyolojisinin verimlerini Türk cemiyetine tatbik ederek ondan millî ve siyasî istikametler çıkarmış bir ideologdu; daha da

³⁶ Peyami korporasyonlarla ilgili fikirlerini *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* adlı romanında da Yahya Aziz Bey'in ağzından açıklamıştır. Bk. *MNK*, s.293 vd. Korporatizm konusunda daha geniş bilgi için bk. Taha Parla: *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul 1989.

³⁷ Parla: *age.*, s.53

önemlisi, bugün doğumuna şahit olduğumuz dünyayı çeyrek asır önce müjdelemişti. Peygamberâne bir istidlâl-le uzakları gören Gökalp'in "*Fert yok cemiyet var*", "*Ferdiyet yok, şahsiyet var*", "*Amme menfaati hususî menfaatlerin üstündedir*", "*İcabettiği zaman aile kendini hirfet ocağına (korporasyona), ocak da kendini devlete feda etmelidir*", "*Hak milletin şan onun - Gövde senin can onun- Sen öl ki o yaşasın - Dökülecek kan onun*" şeklinde ifade ettiği fikirler, şimdi bütün Avrupa'da millî inkılap bayraklarının üzerinde dalgalanıyordu³⁸.

Peyami Safa, *Çınaraltı*'ndaki yazılarını yeni bir tasnife tabi tutarak hazırladığı *Millet ve İnsan*'da, ekonomiden sonra tarih meselesini ele almış ve bütün insanlık tarihini "millî taazzuv hadiselerinin silsilesi", başka bir deyişle milletleşme süreci olarak değerlendirmişti³⁹. Tarihin Fransız İhtilâli'ne kadar devam eden uzun döneminde milliyet fikrinin nasıl yavaş yavaş oluştuğunu örneklerle anlatıyor, Avrupa'nın batısında millî benliğini ilk bulan milletlerden birinin Fransızlar olduğunu söylüyordu. XIV. yüzyıldan sonra yaptığı savaşlar ona bu şuuru vermişti. Özellikle Yüzyıl Savaşları'nın Fransız ruhunun teşekkülünde önemli bir rolü vardı. Esasen "harpler milliyetlerden değil, milliyetler harplerden doğmuş"tu⁴⁰. Fransız İhtilâli'nden sonra millet fikri ve milliyet hadisesi bugünkü inkişafına doğru geniş adımlar atmış, XIX. asrın birinci yarısından sonra da dünyanın en önemli realitesi haline gelerek millî devletlerin doğmasına yol açmış-

³⁸ "Doğan dünyanın müjdecisi: Ziya Gökalp", *ÇA*, S.12, 25 Birinciteşrin 1941. Tesbit edebildiğim kadarıyla, Peyami Safa'nın Gökalp hakkındaki diğer yazıları şunlardır: "Ziya Gökalp", *İş*, S.18, 1939; "Gökalp'i anarken", *HA*, 27 Ekim 1960; "Gökalp'e borcumuz", *U*, 27 Ekim 1949; "Ziya Gökalp'ten evvel ve sonra", *İş*, S.39-40, 1944; "Onsekizinci ölüm yıldönümü vesilesiyle Ziya Gökalp ve Durkheim", *ÇA*, S.58, 31 Birinciteşrin 1942; "Türk milliyetçiliği ve felsefe sistemleri", *Türklük*, S.4, 1939; *Ziya Gökalp Kimdir? Türkçülük Nedir?*, Kimdir Nedir Serisi 5.

³⁹ "Tarih ve Milliyetçilik", *ÇA*, S.37, 6 Haziran 1942; *Mİ*, s.34 vd.

⁴⁰ "Harbin sebebi milliyetçilik midir?", *ÇA*, S.53, 26 Eylül 1942; *Mİ*, s.80 vd.

tı. Aynı asrın sonlarında "milliyetçilik artık yalnız tarihi bir kader ve millî bir heyecan değil, bir ilim sistemi ve kaside haline gelmeğe başlamıştı". Ve XX. yüzyılda, özellikle Birinci Büyük Harp'ten sonra en büyük zaferlerini elde etti; Peyami'ye göre, bunların başında Türk İstiklâl Harbi geliyordu. Özetlemek gerekirse, tarihin ilk çağlarında bir tohum, orta çağlarında fidan olan milliyet fikri, zamanımızda gölgesini bütün dünyaya salan bir ağaç haline gelmişti:

"Tarih bu ağacı devirmek için onun köküne vurulan her baltanın kırıldığını gösteriyor. Çünkü bütün tarih boyunca insan topluluklarının en büyük özleyişi tam ve müstakil bir millî taazuva kavuşmaktır. İnsan fâni ferdiyetinin üstünde kendisini müşahhas bir gerçeklik halinde yaşatacak bir ideale sarılmakta ölmezliğinin sırrını bulmuştur".

Peyami Safa, savaş boyunca yazdığı gazete ve dergilerde kısaca özetlediğimiz bu fikirleri savunmuştur. Aslında *Millet ve İnsan*'da savunduğu görüşler, *Türk İnkılabına Bakışlar*'daki görüşlerinin siyasî konjonktüre bağlı olarak belli ölçüde tadil edilmiş biçimidir. 1961 yılında *Nasyonalizm* adıyla yeniden yayımladığı *Millet ve İnsan*'da bazı bölümleri çıkarmak dışında ciddi bir değişiklik yapmaması milliyetçilikte ve korporatizmde sonuna kadar musır kaldığını göstermektedir⁴¹.

İrkçılık-TURANCILIK DÂVÂSİ

Almanya'nın Rusya'ya yenilmesi, Almanlar kazandığı takdirde Türk dünyasının bağımsızlığa kavuşacağı hayalini kuran Türkçülerde şüphesiz büyük bir hayal kırık-

⁴¹ Babıali Yayınevi tarafından yayımlanan *Nasyonalizm* (1961)'de şu bölümler yoktur: "Doğan dünyanın müjdecisi", "Yatalak cemiyetlerin gençliği", "Millî idealimiz apartman yaptırmak mıdır?", "Canavar ve kahraman", "Eski nizamın ekonomisi", "Millî ekonomi", "Avrupa Birliği", "Bugünkü Almanya'ya bir bakış", "Demokrasilerin iç düşmanları".

lığı yaratmıştı. Aynı hayal kırıklığını Peyami Safa'nın da belli ölçüde yaşadığı muhakkaktır. Nazilere açıkça göz kırpan Millî Şef ise, savaş Almanya'nın aleyhine dönünce ustalıklı bir manevrayla tavır değiştirmişti; Nihal Atsız-Sabahattin Ali dâvâsı sonuçlandıktan sonra, bu dâvâ dolayısıyla gelişen olayları Anayasa düzenine karşı işlenmiş büyük bir suç gibi göstererek uyduruk bir Irkçılık-Turancılık dâvâsı açtıran Millî Şef'in bütün derdi Kremlin'in gözüne girmekti. Milliyetçi hareketlere karşı alınacak tedbirler hakkında, Hasan-Âli Yücel'in başkanlığındaki bir heyet tarafından düzenlenen rapor, Dahiliye Vekâleti tarafından İstanbul Örfi İdare Kumandanlığı'na gönderildi. Raporda Irkçı-Turancı olarak nitelendirilen kırk yedi kişinin ismi bulunuyordu⁴². Ancak kırk yedi kişiden sadece yirmi ikisi yargılandı; Peyami Safa muhtemelen güçlü dostlarından birinin müdahalesiyle yargılanmaktan kurtulanlar arasındaydı⁴³. Yıllar sonra bir yazısında, kendisini ırkçı ve Turancı olmakla suçlayan bir yazardan söz ederken bu hadiseyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: "1944'te de bu adam beni ve bazı milliyetçileri İnönü'ye jurnal etmişti. Saraçoğlu'nun yaptırdığı ciddi bir tahkikattan sonra iftira meydana çıktığı için iftiraya uğrayan diğer arkadaşlarım gibi tevkif edilip tabutluğa düşmekten kurtulmuştum"⁴⁴.

⁴² Mahmut Goloğlu: *Millî Şef Dönemi*, s.249

⁴³ Niyazi Berkes'in de belirttiği gibi, Irkçılık-Turancılık dâvâsı Millî Şef'i Kremlin'in gözünde temize çıkaramamıştır. Bunun üzerine, *Türkçülük ve Sovyetler* adlı kitabın yazarına, yani C. W. Hostler'e göre, Turancılık mahkumları General Ali Fuad Erden'in başkanlık ettiği askerî yargıtayda aklanmışlardır.

⁴⁴ "Irkçılık-Turancılık", *HA*, 6 Ekim 1960

EK 1
MİLLİYETÇİLİĞİN BİRKAÇ HAKİKATİ
Çınaraltı, S.32, 14 Mart 1942

1. Milliyet olayı bir varlık olayıdır: Atom nasıl var olabilmek için kendi parçalarının sistemli bir topluluğuna muhtaçsa, insan vücudu nasıl varolabilmek için kendi uzuvlarının sistemli bir topluluğuna muhtaçsa, güneş manzumesi nasıl varolabilmek için kendi yıldızlarının sistemli bir topluluğuna muhtaçsa, millet de varolabilmek için kendi fertlerini canlı bir bütün halinde taazzuv ettiren sistemli bir topluluğu devam ettirmek zorundadır. Nerede yaşamağa layık bir insan topluluğu varsa orada bir millet vardır; nerede bir millet yoksa orada yaşamağa layık bir insan topluluğu yoktur.

2. Millet de atom, hücre, insan vücudu, güneş manzumesi ve her varlık gibi kendi parçaları (fertleri) arasındaki farklara, millî hayatına engel olmayacak bir nisbette müsamaha eder: Ferdin hürriyeti, ferdin veya sınıfın menfaati, milletin hürriyet veya menfaatinden önce ve üstün olamaz. Fertler ve sınıflar arasındaki farkların çakışması, işbölümü için bir haddde kadar zarurî fakat o haddi aşar aşmaz çözülme başladığı için millî varlık için tehlikelidir. Millet, fertlerin ve sınıfların üstündedir ve millî menfaat her menfaatten önce gelir.

3. Milliyetçilik ne bir ideoloji, ne de bir nazariyedir; toprağın çekme, ateşin yakma, cisimlerin mekân içinde bir yer tutma olayları kadar gerçek bir olayın ifadesidir. Milliyetçilik, her şeyin kendi kendisi oluşu gibi tabîî ve zarurî, bir milletin millet oluşudur.

4. Laik bir dünyada dinlerin kaybettiği her şeyi milliyet kazandırır. Cennet ve cehennem ahlâkı yerine, garazsız ve menfaatsiz, malını ve canını millî varlığa feda ettiren kahramanlık ahlakını millî şuur getirmiştir. Milliyet olmayan yerde kahramanlık yoktur.

5. Milliyet olmayan yerde ordu yoktur. Çünkü böyle bir ordu ne için dövüşeceğini bilmez ve kendi ölümü, kendisinden daha üstün bir varlığın devamı hesabına olmaz.

6. Milliyet olmayan yerde ahlâk yoktur. Çünkü orada fert, kendisinden daha üstün bir varlık sebebi tanımaz; kendi kanı hayatından daha yüksek bir millî ve ebedî hayatı idealleştirmemiştir;

kendi menfaatlerine sımsıkı yapışmıştır ve bunları hiç bir şeye feda etmez.

7. Milliyet olmayan yerde sanat yoktur. Çünkü ferdiyetimizin bencil ve arsız isteklerinden, serkeş hürriyet, menfaat ve şehvet öyleyişlerinden kurtulmadıkça, daha az kendimiz olup daha çok millî olmadıkça, hayvanlığımız ağırlığını hayvanî hayatımızdan daha üstün bir varlık hesabına üzerimizden atmadıkça güzele koşamaz ve kavuşamayız.

8. Milliyet olmayan yerde kültür yoktur. Çünkü zekâmızın yemişlerini bizden sonrakilere bırakmak tadını veren sosyal coşkunluğumuzdan mahrum kalırız. Kültür mirası, geçmiştekilerin gelecektekiler hesabına yaptıkları fedakâr hamlelerin mahsulü olduğuna göre, şuurlu veya şuursuz büyük millî cehtleri temsil ve hülâsa eder.

9. Milliyet olmayan yerde varlık yoktur. Milliyetçi olmayan millet, bir veya iki savaşta darmadağın olmaya mahkûm bir kuru kalabalıktır. Yeni harplerin hepsi, ki milliyet imtihanlarıdır, milliyetsiz yalancı milletleri ya ortadan kaldırır, ya onlara varlıklarının kanlı uğurumunda millî şuurlarını buldururlar.

EK 2

PEYAMÎ SAFA HAKKINDA NE DİYORLAR?

Yedigün, C.16, S.409, 6 Kânunusânî 1941

Türk edebiyat ve matbuatının "yaramaz çocuğu" Peyami Safa hakkında mebus Hüseyin Cahit Yalçın şu mütaleada bulundu:

"En takdir ettiğim muharrirlerdendir... Genç olduğu halde çok olgun ve geniş bir kültürü var. Avrupaî bir muharrirdir."

Balkanların en genç başmuharriri Nadir Nadi, Peyami'yi başka bir adese altına çekerek şöyle bir manzara çıkardı:

"Peyami mi? Bir gün kendisine şöyle dediğimi hatırlıyorum: "Bir insan hakkında fikir sahibi olmak ve bunu katıyetle ifade edebilmek için o adamla hiç olmazsa kendisi kadar meşgul olmak şarttır".

Peyami'nin kendi şahsiyeti ile ne kadar uğraştığını bilemem. Ancak, çok sevdiğim arkadaşımı maalesef bugüne kadar kâfi derecede tetkike imkân bulamadığımı söylemeliyim.

Her enteresan adamın başına geldiği gibi, Peyami hakkında da birbirine zıt iddialar ileri sürüldüğünü görürüz: Kimine göre o bir dâhîdir, kimine göre de sadece bir ukalâ. Bana sorarsanız, ne biridir, ne de ötekidir diyemeyeceğim. Belki bazan öyle, bazan böyledir. Eğer dehâ, kaleminden mütemadiyen dahiyane fikirler dökülen bir adamsa, bugüne kadar dünyaya tek dâhî gelmemiş olduğunu kabul etmeliyiz. Çünkü -misal Peyami'nindir:- Molyer de, Şekspir de "hava bulutlu" yahut "karnım aç" derken dâhî değildirler.

Hakikati böyle kabul edince, kanaatlerimizde daha isabetli neticelere varmamız kolaylaşır, ve sırasına göre hepimiz her şey oluruz.

Maamafih bence Peyami'nin en büyük hususiyeti, fikir tuvaletini gününe göre başka başka aynalardan yapmasıdır. Yani, kendi yetiştirdiği şairlerden birinin mısraile konuşalım: O, bazan dev, bazan da bir cücedir, ve belki de bu yüzden, hiçbir zaman kendisi değildir.

Genç muharrir Fikret Âdil, "Yaramaz" Peyami Safa ile aşık oynamak istediğini gösterir bir canlılıkla:

"Peyami Safa dostumdur, dedi. Onun muharrir şahsiyeti hakkında söyleyeceklerimin, dostluğumuzun tesiri altında kalacağı muhakkak. Fakat ben, beşerî imkân nisbetinde bu tesirden uzaklaşmaya çalışacağım. Çünkü bizden evvelki nesil, -muharrir nesli- birbirlerine sadece dostluk cephesinden kıymet vermişlerdi ve kendilerini, efkârıumumiye ye yanlış bir aynadan aksettirmişlerdi.

Peyami uyuşuk, disiplini şuur değil, itaatte anlıyan yeni nesil arasında eşine fazla raslanamıyan bir muharrirdir. Bu sözlerimi sırf meslek bakımından söylüyorum. İdeoloji bakımından değil. Ve esasen şimdi Peyami hakkında düşündüklerimi yalnız meslek tarafından alıyorum:

Peyami, otodidakt'ların meziyet ve kusurlarına sahiptir. Fakat zaaflarına nazaran kuvvetleri fazla olduğu için noksanlarını sevimli göstermesini bilir ki, bu da onun lehine kaydedilecek bir noktadır.

Güzel bir üslubu vardır. Kendi sahasında kaldığı zamanlar, Peyami cidden zevkle okunan bir muharrirdir. Sahasını aştığı zamanlar, kolay kavramanın verdiği bir cesaretle kolay ve nas halinde hükümler veriyor ve o zaman ister istemez tenakuzlara düşüyor.

Lâkin bu, ihtisasın hudutlarına sığamıyan her muharririn düştüğü zaaftır. Nihayet bu tarz yazılar, gündelik gazete hududunu aşmadığı zamanlar, kolaylıkla mazur görülür.

Peyami Safa, ihtisas hudutlarına istiyerek değil, mecburiyetler altında sığamamıştır. Buna onu, matbuatın zaruretleri sevk etmiştir. Ve bu hâdisе onun olduğu kadar, eserleri aleyhine de olmuştur. Fakat Peyami enerji ile zararları tahdit etmiye çalışıyor. Bilhassa son senelerdeki yazıları ile, şahsiyetinden bir şey feda etmeksizin, en sempl ve olgun devrine girmiş olduğu kanaatindeyim."

Şair Mithat Cemal'in cidden şairane fakat boş olmıyan sözlerle bahsi tatlıya bağlıyalım:

"Peyami Safa, Avrupa'ya gösterebileceğimiz bir muharririmizdir. Muharrir kelimesi az, o nesrin virtüozudur. O, bir tek cümleyi kırk elli şekilde ifade etmek sanatına ve günlük gazetelerde çıktığı halde her satır yazıyı sanat eseri yapmak sırrına sahiptir. Onun sanatındaki büyünlüğün hayranıyım. Bir saat yazı yazmak için her gün altı, yedi saat okuyan bu sahici adam hakkında mütalea söylerken sıkılıyorum."

Peyami evinde bir akşamın sırasında.

*Peyami Safa 1950'lerde muhtemelen
Büyükkada'da bir dinlenme sırasında.*

ONYEDİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ BAŞLARKEN

"İçine asırları tıktığı ve bastığı hicranları boşaltmanın tarihi
anı gelmediği için susan ve bu defa susturulduğu için değil,
söylemeğe davet edildiği halde susan Türk milletinin
birbirine geçmiş otuz iki dişinin arkasında saklı çığlığın kötü taklidini
yapan ve mânâsını bulandıran bu muhalefet oyuncularının oyunu,
pala bıyıklarını burup kıs kıs gülen bir adamdan
başka kimi eğlendiriyor ve ümitlendiriyor?"

BİR DEMOKRASİ MUHALİFİ

İNSANLIK tarihinin en yıkıcı savaşlarından biri olan ve bütün dengeleri altüst eden İkinci Dünya Savaşı Mayıs 1945 başlarında sona ermiş ve iki kutuplu yeni bir dünya doğmuştu. Bu dünyaya iki süper devlet hakimdi: Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği. Özellikle Sovyetler Birliği'nin savaştan bir güç olarak çıkıp sivrilmesi, aynı zamanda, milletlerarası münasebetlere ideoloji unsurunun girmesi anlamına geliyordu; çünkü Sovyet politikası, proleterya diktatörlüğüne dayanan komünizmi bütün dünyaya hakim kılmak amacındaydı. Böylece milletlerarası mücadele hürriyetçi düzenlerle totaliter komünist düzen arasında cereyan etmeye başladı ve iki süper güç, kendi çevrelerinde toplanan devletlerle birlikte birer blok oluşturdular. Sovyetler Birliği savaştan sonra Alman işgalinden kurtarmak bahanesiyle girdiği Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'dan çıkmamış, öte yandan Çin'de faaliyet gösterirken Türkiye ve Yunanistan üzerinden Ortadoğu'ya ve sıcak denizlere inmenin yollarını aramaya başlamıştı. Artık yaşanan bir soğuk savaştı.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye açısından ne kadar ciddi bir tehdit teşkil ettiği ilk olarak Kars ve Ardahan'ın yanısıra Boğazlar'da da üs istediği Potsdam Konferansı sırasında hissedildi. Bu taleplerin resmîleşmesi halinde Türkiye'nin karşı koyabilmesi için desteğe ihtiyacı vardı. Açıkçası, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de Türkiye'ye karşı sempati uyanmasını sağlayacak birşeyler yapmak gerekiyordu. Ve Millî Şef 19 Mayıs 1945'te Gençlik Bayramı münasebetiyle yaptığı konuşmada demokrasiden söz etti. Artık çok partili hayata geçiş süreci başlamıştı; bir ay kadar sonra Celal Bayar ve üç arkadaşı tarafından Dörtlülük Takrir verildi (7 Haziran 1945).

Peyami Safa o günlerde Ziyad Ebüzziya'nın 30 Eylül 1944'te kapatılan *Tasvir-i Efkâr* yerine çıkardığı *Tasvir*'de yazıyordu. Ancak öteden beri Tek Parti'ye ve Millî Şef'e muhalif olan Ebüzziya bütün gücüyle çok partili sistemi ve demokrasiyi, dolayısıyla Demokrat Parti'yi desteklemeye başlamıştı. Gazetenin neşriyat müdürü Cihat Baban da aynı fikirdeydi. Başından beri savunduğu görüşlerin tabii bir sonucu olarak demokrasiye muhalif olan Peyami Safa ile *Tasvir*'in sahibi ve neşriyat müdürü arasında beliren bu fikir ayrılığı, birbirlerini sevip saymalarına rağmen beraber çalışmayı imkânsızlaştırmıştı. Kısacası, Peyami için ayrılmaktan başka bir yol yoktu¹.

Yazdıklarına bir bütün olarak bakıldığında takdirde, Peyami'nin keskin bir demokrasi muhalifi olmadığı, ancak erken bir tecrübenin felaket getirebileceği endişesini taşıdığı sonucuna varılabilir. *Tasvir*'den henüz ayrılmadan yazmaya başladığı *Büyük Doğu* dergisinin ilk sayısındaki ilk yazısında "Harp biter bitmez, daha onun son takvim yaprağı kopmadan, kendi tarihinden ve tekâmül ritmin-

¹ *Tasvir*'in yayın hayatına giriş tarihi 30 Mart 1945'tir. Peyami'nin bu gazete'deki ilk yazısı da aynı tarihte çıktı: "Edebiyatımızın Büyük Yası: Halid Ziya Uşaklıgil'i Son Görüşüm". "Pazardan Pazara" köşesinde Server Bedi imzasıyla 28 Ekim 1945 tarihine kadar yazmıştır.

den bir çekişte kopmuş gibi, yirmi üç inkılap yılında resmen anasına sövdüğümüz liberal nizama doğru bu can atışımız neden?" diye soruyordu "Gerçek demokrasiye doğru!" parolası, bir bakıma bundan öncekinin sahte olduğunu ilan etmek anlamına geldiğine göre, dün yüceltilen inkılap kahramanlarının bugün sahtekâr diye yakalarına yapışmak gerekmez miydi?

Aynı yazısında 1908 inkılabını örnek gösteren Peyami'nin şu cümleleri endişesinin kaynağını göstermesi bakımından dikkat çekiciydi:

"O zaman da Türkiye'de hürriyetin her çeşidi, hukukî, siyasi ve iktisadî, her çeşidi yok muydu? Hürriyeti aldık, fakat Bingazi'ye kadar Afrika Türkiyesini, İskodra'ya kadar Avrupa Türkiyesini vermedik mi? Bu parçalanışa ait bütün hataların mutlakiyete ait olduğu ve içinde Meşrutiyet'in zerre kadar mesuliyet payı olmadığı ispat edilmiş midir?"².

Peyami'ye göre demokrasi tecrübesi, bir çeşit geriye dönüştü; halbuki yaratıcı tekâmülde geriye dönmezlik kanunu esastır. Tarihin seyri, üst ve alt basamakları arasında, aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya inip çıkmakta serbet olduğumuz bir merdiven miydi ki, böyle alelacele tornistan ediyorduk? Eğer tekâmül kaderimiz tek partili Cumhuriyet tipinden çok partili hürriyete dönmemizi emretmişse, İkinci Dünya Harbi'nin sonunu niçin beklemiştik? Bu tecrübenin galip devletlerin emriyle yapıldığını söylemeye çalışan Peyami'ye göre, sanayi burjuvazisi oluşmamış, Aydınlanma'yı (tenevvür devrini) yaşamamış, hasretini çektiği düzenin filozoflarını doğurmamış, hatta yabancılarının bile eserlerini diline çevirmemiş, sosyal sınıfları belirginleşmemiş, çalışan ve çalıştıranların menfaatleri sendikalaşmamış bir ülkede liberal demokrasinin yaşamasına imkân yoktu. Peki, liberal demokrasi isteyenler arasında ülke ve dünya meselelerini bilen, sistem ve kitap sahibi tek kişi var mıydı?

² Peyami Safa: "Sualler", *Büyük Doğu*, S.1, 2 Kasım 1945

"Dillerine doladıkları 'ferdin hürriyeti' terkindeki 'fert' ve 'hürriyet' mefhumları etrafında bugün Avrupa'da kopan tefsir ve tenkit kıyametinden haberdar mıdır? İnsanın kendi kendisiyle, insanın insanla, insanın tabiatla ve insanın kâinatla münasebetlerinden doğan psikolojinin, sosyolojinin, tabiat bilgilerinin ve felsefenin İkinci Dünya Harbi'nden aldığı büyük şokla düşüncemize hangi yeni istidatları getirdiğini biliyorlar mı? Ferdin bütün iç âhengini ve kudretini yalnız kendisi olmakta ve kalmakta arayan endividüalizmin asırlarca başını dayadığı ve üzerinde boş hülyalara daldığı yumuşacık yastığın nasıl patladığını öğrenmişler midir? En müsbet ilmin bile dibinde yatan sonsuz karanlıklarda, harp içi ve harp sonrası metafiziğinin ne kulaçlar attığını ve insanın kendi gözünde mutlak bir kıymet alabilmesinin ebedilik ve sonsuzlukla ne çeşit bir münasebete bağlı olduğunu düşünmüşler midir? İnsanın bahtına ait yeni bir şuurun dünya ve Türk cemiyeti üzerinde yapacağı tesiri bugünden sezmiyenlerin, herhangi bir siyasî aksiyona liyâkatleri olmadığını nasıl anlıyacaktı? Türk dâvâlarını ana cereyanlara bağlamadan düşünmeğe kalkanların, gece yarısı birdenbire ışıkları sönen bir şehirde, karanlığın sebebini büyük elektrik santralında değil, evinin küçük sigortasında arayan kapalı görüşün zindanı içinde kalmağa mahkum olduğunu ne zaman bilecekler?

İçine asırların tıktığı ve bastığı hicranları boşaltmanın tarihi âni gelmediği için susan ve bu defa susturulduğu için değil, söylemeğe davet edildiği halde susan Türk milletinin birbirine geçmiş otuz iki dişinin arkasında saklı çılgının kötü taklidini yapan ve mânâsını bulandıran bu muhalefet oyuncularının oyunu, pala bıyıklarını burup kısıp gülen bir adamdan başka kimi eğlendiriyor ve ümitlendiriyor?"³

Peyami'nin *Tasvir*'le ilişkisi 1945'in ortalarına doğru iyice zayıflamıştı. Asıl imzasıyla son yazısı 31 Ağustos 1945 tarihini ve "Serteller millî birliğe niçin düşmandır-

³ Aynı yazı. Peyami Safa pala bıyıklı adamla Stalin'i kasdetmektedir. Erken bir demokrasiyle millî birliğin dağılmasından, bunun da Stalin'in işine yaramasından endişe eden Peyami Safa'nın, demokrasiye başka itirazları da vardı. Vecdi Bürün'ün anlattığına göre, Prof. Şükrü Hazım'a, hocanın demokrasiyi öven uzun konuşmasından sonra şu soruları sormuştu:

- Kalbinizde bir rahatsızlık hissetseniz kime başvurursunuz?
- Profesörün cevabı:
- Hiç şüphesiz kalp mütehassısına.

lar?" başlığını taşıyordu. Server Bedi imzasıyla bir süre "Pazardan Pazara" yazmaya devam eden Peyami, ekim ayı sonunda *Tasvir*'le bütün ilişkisini kesmiştir. Onu çok geçmeden, son zamanlarda yıldızı sönen *Vakı*t gazetesinde görürüz. Nisan 1946 başında yeni bir hamle yapan *Vakı*t, kadrosuna Peyami Safa'yı dahil eder. Server Bedi ise "Pazardan Pazara" hafif ironik yazılar yazacak, ayrıca "başından sonuna kadar çok heyecanlı bir aşk ve macera romanı" olan *O Gece*'si tefrika edilecektir. *Vakı*t'ın hamlesinde, Mesut Cemil'in yazdığı "Tanburî Cemil'in Hayatı"nın yanı sıra, "Ölümler Yaşıyor mu?" ve "Göklerde Kıyamet" başlıklarını taşıyan iddialı yazı dizileri de vardır. 22 Nisan 1946'da birinci sayfadaki "Bakışlar" sütununda "Bu gazete, siz ve ben" başlıklı yazısıyla *Vakı*t okuyucusuna merhaba diyen Peyami'nin amacı gazeteyi canlandırmaktır, fakat Vecdi Bürün'e göre, sahiplerinin (Hakkı Tarık ve Asım Us) tutumu başarılı olmasını engellemektedir⁴.

Peyami Safa'nın Demokrat Parti'ye yüklenmesinin sebeplerinden biri de, kurucularının sosyalistlerle kurdukları sıcak ilişkilerdir. Dörtlü Takrir'i veren milletvekilleri Tevfik Rüştü Aras'ın yanı sıra *Tan* gazetesi ve *Görüşler* dergisiyle ilişki kurmuşlardı. Bu konuda Sabiha Sertel'in ve Niyazi Berkes'in hatıralarında geniş bilgi vardır. Tevfik Rüştü Sovyetler Birliği'ne yakın bir siyaset adamı olarak biliniyordu. İkinci bir partinin kurulmasını

-Ya yüzünüzde bir sivilce çıksa?

-O zaman bir cildiyeciye.

-Ya gözünüzde bir görme zayıflığı bulsanız?

-O zaman gözcüye, oftalmoloji mütehassısına.

Bu cevaplardan sonra Peyami Safa dostunun yüzüne bakmış ve konuşmuştu:

-Memleket idaresi bütün bu aksaklıkların giderilmesinden daha mı az ehemmiyetlidir? Memleketin de şu veya bu mühim işleri var. Bunları kim daha iyi yürütür sorusunu, çoğunluğu hayatında bir kere bile düşünmemiş insanlara soruyorsunuz. İşte sizin istediğiniz düzen bu". *Peyami Safa ile 25 Yıl*, s.80

⁴ Vecdi Bürün: *age*, s. 92

"burjuva demokratik devrimini tamamlama yolunda atılmış bir adım olarak"⁵ öven *Tan* gazetesi ise Peyami Safa'nın öteden beri mücadele ettiği Sertel'ler tarafından çıkarılıyordu. *Tan*'da Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in yazıları çıkmış, *Görüşler* dergisinde de yazacakları ilan edilmişti. Bu gelişmelerin Peyami Safa'yı işkillendireceği muhakkaktı. "Millî birliğe düşman" olduklarına inandığı Sertel'lerle ilişki kuran bir partinin birtakım ihtiraslara âlet olarak memleketi felâkete sürüklemesinden endişe ediyordu. Bu görüşlerini birçok yazısında açıklamıştı. Mesela "Boşuna gayret" başlıklı fıkrasında Demokrat Parti'nin "yemyeşil ve kıpkırmızı iki telakkiyi pamuk ipliğiyle teyellemeye çalıştığını" söylüyor, Mareşal Fevzi Çakmak'ın yanısıra, Kenan Öner gibi Demokrat Parti'nin "dinci ve klerikal unsurlarını", Zekeriya Sertel ve Cami Baykurt gibi aşırı solcularla bir araya getiren kurulma aşamasındaki "İnsan Haklarını Müdafaa Cemiyeti"ne hücum ediyordu. Aslında bu Demokrat Parti'nin kendi programına ihanetini, yani aşırı solcularla işbirliğini maskeleyerek için giriştiği bir tertipti ve Asım Us'un tahmin ettiği gibi bu tertipte Tevfik Rüştü Aras'ın parmağı vardı. Aynı yazıdaki şu cümleler, Peyami Safa'nın 1950'den önceki temel yaklaşımını göstermesi bakımından son derece dikkate değerdir:

"Hatta bu cemiyet gayrı siyâsî bile olsa, okullara din dersleri konulmasını isteyen Kenan Öner'le İstiklal Marşı'ndan ve Türk bayrağından hilâlin atılmasını isteyen Zekeriya Sertel'in insan hakları anlayışı nasıl birleşir? Minarenin tepesinden hilâli kaldırıp yerine orak-çekiç takmaya benzeyen bu telif gayreti, aşırı sağ veya aşırı sol, bütün akidelerin sandalye hülyasına feda edildiğinden başka ne isbat eder?

.....
 "Türk gençliğinin köpürüşüyle çatısı başına inen Tan ve Görüşler şimdi yeşil bir boya altında harekete geçmeği deniyor. Fakat

⁵ Sabiha Sertel: *Roman Gibi*, s. 272

bu gençlik o gençlik, bu millet o millettir, altı ayda ve altı yılda değişmez. Parolası şudur: Ne yeşil, ne kırmızı. Bu gençlik ve bu millet, yeşilin altında inkılabının, kırmızının altında istiklalinin mezarı kazılmış olduğunu bilir"⁶.

Tan gazetesinde Sertel'lerin yaptıkları yayınlara Peyami Safa ve Hüseyin Cahit Yalçın gibi antikomünistlerin gösterdiği tepki, özellikle Yalçın'ın *Tanın*'de 3 Aralık'ta çıkan "Kalkın ey ehl-i vatan" başlıklı yazısı, bilindiği gibi, 4 Aralık 1945'te komünizmi tel'in etmek için izinsiz bir miting düzenleyen gençlik tarafından *Tan* gazetesinin yakılıp yıkılmasıyla sonuçlanmıştı. Sadece *Tan* değil, komünist olarak tanınan *La Turquie* ve *Yeni Dünya* gazeteleri, *Görüşler* dergisi, ABC ve Berrak kitabevleri de aynı şekilde tahrip edildi. Bu mitingin gençlerin milliyetçilik duyguları tahrik edilerek CHP tarafından kotarıldığı bilinmektedir. Özellikle yurtlardaki üniversiteli öğrenciler üzerinde etkili olduğu söylenen CHP İstanbul İl Başkanı Alaeddin Tiridoğlu'nun mitingin düzenlenmesinde birinci derecede rol aldığı iddia edilmiştir. O tarihte *Tasvir-i Efkâr*'da istihbarat şefi olarak çalışan Tekin Erer'in yazdığına göre, 3 Aralık pazartesi akşamı Cumhuriyet Halk Partisi il teşkilatı tarafından öğrenci yurtlarına ertesi sabah *Tan* gazetesi aleyhinde bir nümâyış yapılacağı bildirilmiş ve gerekli talimat verilmişti⁷. Peyami Safa'nın ne kadar şiddetli bir antikomünist olursa olsun, bazı gazete

⁶ Peyami Safa: "Boşuna gayret", *Vakıf*, 19 Ekim 1946

⁷ Tekin Erer: *Basında Kavgalar*, s.172 Hadisenin diğer tarafından görünüşü için bk. Sertel: *age*, s.307 vd. Cemil Meriç, aynı hadise hakkında şu ilginç tesbitlerde bulunuyor: "*Tan*'da Hikmet Bayur, İsmet İnönü'nün ve CHP'nin İsviçre bankalarındaki servetlerinin listesini yayınlacağını yazdı. İsviçre'ye o sırada Ali Karacan büyükelçi olarak gönderilmişti, parti göndermişti tabii. Oradaki serveti işletsin diye. İşte *Tan* hadisesi. Hadise İnönü'nün ve devrin CHP'sinin bir tertibidir. Herifin matbaasını parçaladılar, listeyi bulmak için. Listenin Hikmet Bayur'da olduğu sanılıyordu". Bk. Halil Açıkgoz: *Cemil Meriç ile Sohbetler*, Seyran Yayınları, İstanbul 1993, s.119

ve dergilerin tahrip edilerek bir fikrin şiddet yoluyla susurulmasını alkışlaması talihsiz bir davranıştır.

PEYAMI SAFA-NECİP FAZİL KAVGASI

Peyami'nin DP hakkındaki endişeleriyle İsmet Paşa'nın politik hesapları çakışınca, aralarında, Paşa'ya şiddetle muhalif olan muhafazakâr çevrelerde büyük tepkiyle karşılanan bir yakınlaşmanın doğduğu anlaşılıyor. *Tasvir*'den ayrıldıktan sonra çalışmaya başladığı *Vakı* gazetesinin de rol oynadığı bu yakınlaşma sonunda Peyami'nin CHP'ye estetik müşaviri olduğu dedikodusu yayılacaktır. Peyami ilk defa Ahmet Emin Yalman'ın *Vatan* gazetesinde ortaya atılan bu iddiayı defalarca kesin bir dille yalanlamış, son olarak *Vakı*'ta Server Bedi imzasıyla çıkan "Müşavirlik masalı" başlıklı yazısında şunları yazmıştır:

"*Vatan* gazetesi beni Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yahya Kemal'den münhal kalan estetik müşavirliğine, aynı maaşla, yani dört yüz lira ile tayin etmek lütfunda bulunmuş. Fakat bu tevcihten ne Halk Partisi'nin haberi var, ne de benim. *Vatan* gazetesinde çıkan fikir ve haberlerin doğru olması şart değildir. Hatta bunların ilgililer tarafından yalanlanmasına karşı da bu gazetenin hiç şaşmayan bir tınmazlığı vardır. *Akşam* ve *En Son Dakika* gazeteleri benim böyle bir tayinden haberim olmadığını ilan ettikleri halde, *Vatan* gazetesi kendisine mal etmeğe çalıştığı dürüstlüğü zerrisini gösterip hakikati sütunlarına geçirmedi"⁸.

Bu kadar açık bir yalanlamadan sonra, Peyami'nin CHP'nin estetik müşaviri olduğu rivayetini kabul etmek şüphesiz mümkün değildir. Ancak CHP'ye yakınlaştığı bir gerçektir; nitekim 1949 Ağustosunda bu partinin yayın organı olan *Ulus*'ta yazmaya başlayacak, 1950'de ise CHP'nin Bursa'dan milletvekili adayı olacaktır.

⁸ Server Bedi: "Müşavirlik masalı", *Vakı*, 24 Kasım 1946

Peyami'nin Cumhuriyet Halk Partisi'yle ilişki kurması Necip Fazıl tarafından müşavirlik meselesinden de bahisle ağır bir biçimde eleştirilince iki taraf için de son derece incitici bir polemik cereyan etmiştir. Ancak aralar, daha önce, bu polemikte sözkonusu edilen Cemal Hüsnü Taray meselesi yüzünden açılmıştı. Polemiğe geçmeden önce bu meseleden kısaca söz etmek istiyoruz.

Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Cemal Hüsnü'nün, bir opera sanatçısı tarafından eşine sarkıntılık ettiği gerekçesiyle tokatlandığı hakkında İtalya basınında çıkan haberler Türkiye'de önce *Tasvir* gazetesi tarafından gündeme getirilir. Büyük yankı uyandıran bu haber üzerine bazı hatırlı dostlar araya girerek *Tasvir*'in özür dilemesini, Cemal Hüsnü'nün de dâvâdan vazgeçmesini sağlarlar. Hatta Peyami Safa da imzalı bir yazısında tarziye verir. Ne var ki çok geçmeden *Büyük Doğu*'da aynı büyükelçinin 1937-1938 yıllarında bir heyetle birlikte gittiği İran'da, İranlı bir yüksek görevlinin eşine tecavüze kalkıştığına dair bir haber çıkacaktır⁹. Eski maarif vekillerinden olan Cemal Hüsnü tekrar hatırlı dostları araya sokar. Bunlar arasında *Vakit* gazetesinin sahibi Hakkı Tarık Us, Peyami Safa, Avukat İrfan Emin, CHP İstanbul il başkanı Alaeddin Tiridoğlu ve ismi verilmeyen bir parti yetkilisi vardır. Altı kişi, 31 Mart 1946 sabahı, saat 11.00'de Park Otel'de, yuvarlak bir masanın etrafında buluşurlar. Cemal Hüsnü, Roma'daki opera hadisesinin uydurma olduğunu ve yabancı basın tarafından istismar edildiğini izah eder. Sadece opera hadisesi değil, diğer iddialar da iftiradan başka bir şey değildir ve *Büyük Doğu*'daki neşriyat kendisini çok yaralamıştır vb. Yani tarziye istemektedir. Necip Fazıl, *Büyük Doğu*'nun "Cemal Hüsnü Taray hakkındaki tevatür doğruysa, buradan ictimaî yaraya, doğru değilse yine aynı ictimaî yaraya yönelmek ve yalnız bu hakikati belirtmek"ten başka bir şey ya-

⁹ "Varan 1001", *Büyük Doğu*, S.22, 29 Mart 1946

pamayacağını ve "kendi öz nefesine ait hiç bir suç"u kabul etmeyeceğini söyler. Dostları kendisinden bu çerçevede bir tavzih yazmasını isterler; ancak onun bir köşeye çekilip yazdığı tavzih Cemal Hüsnü tarafından beğenilmez. Bunun üzerine, tavzihi Peyami Safa'nın yazması istenir. Bu tavzihe de Necip Fazıl itiraz edince, müthiş bir ısrar fırtınası başlar. Fakat ısrarlar boşa çıkacak, akşamın yedisine kadar devam eden toplantıya ister istemez son verilecektir. Herkes paltolarını giyip çıkarken, Peyami Safa kapıda Necip Fazıl'ın önünü keserek şöyle der: "Sen ne yapıyorsun? Yazıyı yazan ben değil miyim? Ben *Büyük Doğu* muharriri değil miyim? Ben sana ve mecmuama şerefsizlik getirecek bir metni elimle yazacak adam mıyım?"

Bunun üzerine, kendi ifadesiyle yedi saatlik bir çekişme sonunda bütün sınırları kamaşan ve beyni uyuşan Necip Fazıl istemeden Peyami'nin yazdığı metne imzasını atar. Bu tavzih *Büyük Doğu*'da "Sayın Roma büyükelçimiz Cemal Hüsnü Taray" ibaresi çıkarılarak yayımlanmıştır¹⁰. Söz konusu tavzihi imzaladığı için şiddetli bir pişmanlık duyan ve bu yüzden Peyami Safa'yı ağır bir biçimde suçlayan Necip Fazıl, onunla bütün münasebetlerini kesmiştir. Doğrusu Necip Fazıl'ın bu hadisedeki davranışı biraz tuhaftır. Peyami Safa, haklı olarak Necip Fazıl'a kandırıldığını iddia ettiği o geceden sonra tarziyeden vazgeçmek için bol bol zamanı olduğu halde niçin vazgeçmediğini sorar. Hatta niçin Ankara'ya kadar gitmiş ve mahkemede niçin tarziye vermiştir? Niçin rücu etmemiştir?¹¹

Bu tarziye meselesi yüzünden Peyami'nin *Büyük Doğu*'daki yazıları, 12 Nisan 1946 tarihli 24. sayıdaki "Kızıl çocuğa üçüncü mektup"tan sonra kesilir. Ancak tartışma bu noktada kalmayacak, Peyami Safa CHP'ye yanaştığı

¹⁰ Bk. *Büyük Doğu*, S.23, 5 Nisan 1946

¹¹ Server Bedi: "Hâlâ o tarziye hikâyesi", *Vakit*, 24 Kasım 1946

ve "estetik müşaviri" olduğu iddiasıyla Necip Fazıl tarafından *Büyük Doğu*'da ismi zikredilmeden ağır bir biçimde eleştirilecektir¹². Eleştiri gerçekten ağırdır ve şöyle başlamaktadır:

"İsmi ve mevzuunu hatırlamak ve ele almaktan sadece mi-demizin bulandığı bir muharriri artık tebrik ederiz! Zira sabır ve tahammülümüz artık çakiçak olmuştur! Bu muharrir CHP'ye son defa bilmem ne müşaviri olan meşhur zat.. Fena mı? Ayda 400 lira alacaktır. Ce.He.Pe. dostu gazetesinden de 5-600 lira kıvırdığına göre ayda en aşağı 1000 lira kazanacak demektir. Bu fani dünyada fena mı?"

Necip Fazıl, Peyami'nin bir zamanlar yeni harflere taraftar olanları akıl ve idraktan mahrum saydığını, çeşitli meclislerde -bir cebinde dörde katlanmış minimini kokain kağıtları, bir cebinde 250 gramlık Stafilina rakısı- inkılapları eleştirdiğini ve yapılan her hareketin sahte ve köksüz olduğunu haykırıp seslerini çıkarmayanlara "Ne duruyorsunuz? Niçin camlarınızı kırıp sokağa karşı 'İnanmıyoruz, yaptığınız hiç bir işe inanmıyoruz!' diye bağırıyorsunuz?" dediğini hatırlattıktan sonra şöyle devam ediyordu:

"Hatta birgün onun bu soydan laflarına muhatap olan bir üniversite profesörü, cevap makamında çoluk çocuğunu gösterip eğer dediği gibi hareket edecek olursa bu insanların aç kalacağını işrap edince bu muharrir nefret ve hakaretle gülmüş ve edaların en küstahı içinde demek istemişti ki: 'Sizin hiç birinizde mücadele ve mücahede seciyesi yoktur. O bizde vardır. İşte biz böyle mahrumiyet içinde yaşar, yalnız kalemimizle geçinir ve dâvâmızı her kaygının üstünde tutan bir fazilet taşırız'".

Bir zamanlar insanları böyle suçlandıran bu muharririn şimdi bizzat kendisinin viran olası haneyi bezemeğe karar vererek CHP'ye yanaştığını iddia eden Necip Fazıl, onun Cemal Hüsnü meselesinde kendisini nasıl kandırdığını anlattıktan sonra, yazısını, eğer cevap makamında

¹² "Bir muharrir", *Büyük Doğu*, S.55, 22 Kasım 1946

ağzını açarsa bütün eserleri ve içyüzüyle teşhir edeceği tehdidiyle bitirir. Bir polemik üstadı olan Peyami'nin susması düşünülebilir mi; *Vakıf*'ta Server Bedi imzasıyla aynı ağırlıkta ithamlar taşıyan bir cevap verir¹³. Bu cevapla birlikte, Cemal Hüsnü dâvâsını aşır iyiden iyiye şahsiyâta dökülen ve "intihal" suçlamalarıyla devam eden bu polemik -pek uzun sürmemekle birlikte- iki taraf için de son derece yıpratıcı olmuştur.

"İNTİHALLERE DAİR MÜLAHAZALAR"

Peyami'ye göre, Necip Fazıl'ın *Para* piyesi intihal eseridir ve bunu dört yıl önce *Tasvir-i Efkâr*'da bütün vesikalarıyla isbat etmiştir. İki eski dostun mahkemelik olmalarına sebep olan bir iddiadır bu. Necip Fazıl, şahsına ve eserine hakaret edildiği iddiasıyla Peyami Safa ile gazetenin sahibi Ziyad Ebüzziya ve neşriyat müdürü Cihat Baban'ı mahkemeye verir. Birinci Asliye Ceza Mahkemesi'nde görülen dâvâ kamuoyunun büyük ilgisini çekmiştir; muhakemeyi dinlemek üzere büyük bir kalabalık koridorları doldurur. 5 Mayıs 1942 tarihinde saat 14.30' da başlayan son duruşmada ilk sözü alan dâvâcının avukatı İhsan Mukbil mahkemeye bir dilekçe verir. Okunduktan sonra savcının talebi üzerine dâvânın düşmesini sağlayan dilekçe şöyledir:

Necip Fazıl Kısakürek'le Peyami Safa aşağıdaki esasî noktalar üzerinde anlaşmışlardır:

1. Dâvânın sebebi ve esası Peyami Safa'nın intihal isnadı idi. Peyami Safa mahkemede müteaddit defalar böyle bir isnatta bulunmadığını söylediğinden dâvânın mesnedi kalmamış olmakla beraber, Peyami Safa makalesinden böyle bir mânâ istihracına mahal olmadığını beyan eder. Peyami Safa iki eser arasında intihal hükmüne vardırarak münasebetler olmadığını kabul eder.

¹³ Bk. 10 numaralı dipnot.

2. Bundan başka Peyami Safa'nın makalesinde kaydettiği benzerlikleri dilediği gibi tefsirde hür olduğunu Necip Fazıl Kısakürek kabul eder.

3. Peyami Safa, Necip Fazıl tarafından dâvâ mevzuu olarak kabul edilen hakaret lafızlarını vaktile Necip Fazıl'ın kendisine yaptığı hakaretlere tekabül ettiğini ve ayrıca bir delâlet ifade etmediğini belirtir.

4. Necip Fazıl, yukarıdaki maddelere göre bir dâvâ mevzuuna yer kalmadığını kabul ve dâvâsından feragat eder.¹⁴

Peyami Safa, Necip Fazıl'ın "Bir Muharrir" başlıklı ilk yazısına verdiği cevapta bu dilekçenin nasıl hazırlandığını şöyle anlatmıştır:

"Mahkemede Güzel Sanatlar Akademisi'nden getirdiği talebelerinin ve halkın alkışları benim üzerime, kahkahaları da onun üzerine yağdığı zaman davayı kaybedeceğini sezdi ve anlaşılmak için peşime düştü. Birkaç defa müracaatını reddettim. Araya giren dostlar da bilirler. Nihayet intihal mevzuunda tefsir hakkım baki kalmak üzere anlaştık. Şimdi Necip Fazıl benim o davada kendisine yalvararak bir uzlaşma zemini aradığım iddiasında imiş".

Para piyesi ve intihal meselesi gündeme gelince bir hayli öfkelenildiği anlaşılan Necip Fazıl, "İntihal ustası Peyami Safa" başlıklı iki yazının birincisinde¹⁵ Peyami'nin 1928 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilen *Attila* isimli romanının Marcel Brion adlı Fransız yazarının aynı tarihte Türkçe tercümesi de yayımlanan eserinden kelimesi kelimesine intihal olduğunu¹⁶, ikinci yazıda da *Bir Varmış Bir Yokmuş* [Bk. Bibl.] adlı masal kitabını Kuzey Avrupalı bir masal yazarının eserinden sadece isimleri Türkçeleştirmek suretiyle aldığını, hatta metinlerle yetinmeyip eserin aslındaki resimleri de aynen apardığını ileri sürer. Aynı yazıdaki bir başka iddia da, Oswald Spengler'in ölümü üzerine Peyami Safa imzasıyla *Cumhuri-*

¹⁴ *Büyük Doğu*, S.55, 22 Kasım 1946

¹⁵ *Büyük Doğu*, S.57, 6 Aralık 1946

¹⁶ *Büyük Doğu*, S.58, 13 Aralık 1946

yet'te çıkan fıkranın Bulgaristan'da yayımlanan Fransızca bir mevkuteden aynen aldığı yolundadır.

Peyami, Server Bedi imzasıyla *Vakıt*'taki "Pazardan Pazara" sütununda *Atila* romanıyla ilgili iddiaya kısaca cevap verir. Bu roman *Cumhuriyet*'te tefrika olunurken tarihî kısımlarının "içinde Ahmet Refik merhumun da bulunduğu bir heyet tarafından seçilen eserlerden alındığı" defalarca açıklanmış, üstelik eserin içinde de belirtilmiştir. Esasen *Atila*'yı bir edebî iddia ile de yazmamıştır. Kaldı ki Batı Hun hükümdarı *Atila* hakkındaki kaynaklar, Latin tarihçisi Priskus'a ve bazı efsanelere dayanacak kadar mahduttur; dolayısıyla onun hakkındaki eserlerde bu bilgilerin tekrarlanmış olmasından daha tabii bir şey olamaz. Peyami bu açıklamanın ardından Necip Fazıl'a iki soru yöneltir: *Muhit* mecmuasında Necip Fazıl imzasıyla çıkan *Fincan* şiiri Ahmet Kutsi Tecer'in değil midir? Necip Fazıl bu şiiri kendi eseri gibi o mecmuaya götürerek parasını almamış mıdır? Ve bazı şiirlerinde Faruk Nafiz ve Orhan Seyfi'den "aparılmış" mısralar yok mudur?¹⁷

Peyami'nin *Bir Varmış Bir Yokmuş*'la ilgili iddiayı meskût geçmesi dikkat çekicidir. Esasen Necip Fazıl'ın suçlamaları onun intihalle ilk suçlanması değildir; daha önce de belirttiğimiz gibi, *Sözde Kızlar*'ın konusunun Marcel Prevost'un *Yarım Bakireler* (1894) ile Victor Margueritte'in *La Garçonne* (1922) adlı romanlarından (bk. IV Bölüm), *Karşiki Evin Işığı* adlı hikâyesini de İtalyan yazarı Pirandello'nun *Öteki Evin Işığı* adlı hikâyesinden aşırıldığı iddia edilmiştir¹⁸. Samet Ağaoğlu, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda Dostoyevski'den tutun Pitigrilli'ye kadar bir yığın romancının eserinden parçaların biraraya getirildiği

¹⁷ Server Bedi: "Gelecek suallerden ikisi", *Vakıt*, 15 Aralık 1946

¹⁸ *Seçilmiş Hikâyeler* dergisinde ortaya atılan bu iddia için bk. Hilmi Yavuz: *Denemeler*, İstanbul 1996, s.160

iddiasındadır¹⁹. Berna Moran da, Peyami'nin aynı romanı Aldous Huxley'in *Time Must Have a Stop* (1944) adlı romanından esinlenerek yazdığını, Noraliya'nın notlarının bir kısmını da yine Huxley'in *The Perennial Philosophy* adlı açıklamalı antolojisinden aynen aldığını yazmıştır²⁰.

Bu noktada, Peyami Safa'nın 1928 yılında, bir gazetede Türk yazarlarının, romanlarından çoğunun konularını Fransızca romanlardan aşındıklarının iddia edilmesi üzerine *Cumhuriyet*'te yazdığı "İntihallere Dair Mülahazalar"²¹ başlıklı yazısına kısaca göz atmak gerekir. Bu yazısında Peyami bütün Türk yazarlarını intihal suçuyla lekelemeyi doğru bulmamakla beraber, intihalin edebiyatımızda sık görülen bir hadise olduğunu kabul ediyordu. Yıllardan beri Fransızca dergi ve gazetelerde çıkan yazılar, adapte veya tercüme kaydı konulmadan çeşitli gazetelerde bizim yazarlarımızın imzalarıyla çıkmamış mıydı? Hatta bazan gülünç bir tesadüfle gazetelerimizden birinde "Fransızcadan tercüme" kaydıyla yayımlanan bir hikâye, başka bir gazetemizde telif kisvesi altında görünüyordu. Bazı ünlü romancıların telif zannedilen eserlerini aslında konu ve birçok teferruat itibarıyla Fransızca romanlardan aldıklarından kimsenin şüphesi yoktu. Ancak intihaller genellikle yazdıklarını halka okutmaktan başka bir kaygı taşımayan yazarlar tarafından yapılıyordu. Onlar bunun için "eserlerinde mütekâmil tipleri, bakir hayal ve tasvirleri, derin fikir tedailerine giden kuvvetli tahlilleri istihfaf eder ve sadeliği basitliğe kadar götürmekten çekinmezler"di. Elbette Fransızca'dan aşırılmış olmaları bu eserlere hiç bir edebî kıymet kazandırmıyordu:

¹⁹ Samet Ağaoğlu: "Peyami Safa'nın romanı: Matmazel Noraliya'nın Koltuğu", *Şadırvan*, C.I, S.17, 22 Temmuz 1949

²⁰ Berna Moran: *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, s.277

²¹ Peyami Safa: "İntihallere dair mülahazalar", *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1928

"Çünkü en meşhur eserlerini Fransızca asıllarıyla karşılaştırdığımız bu nevi muharrirler garbın vasatî eserlerinden yalnız vak'a, entrika alarak Paris'te beğenilmiş bir kitabı Konya, Sivas veya Kastamonu kariine okutabilmek için harcıalem olabilecek bir seviyeye indiriyorlar. Othello'yu Galata'nın salaşpur tiyatrolarında oynatabilmek için yalnız vak'asını alan ve tahlilî, hikemî kısımlarına makasını basan herhangi bir halk oyuncusunun yaptığına yahut da buna benzer bir şeydir. Avrupa'dan getirdiği esanslara Kırkçeşme suyu katarak Kağıthane seyranlarına giden hanım kızlarla küçük beylerin burunlarını sevindiren millî itriyatçı da aynı makuledendir. Bu itriyatçıya kızmak hatırımızdan geçmiyor, belki de onun muayyen muhitlere intibak edebilen yeni kıymetler yaratmasını beğeniyoruz. Edebiyat haricinde düşünülürse, bu nevi muharrir arkadaşlarımız, memleketin okuma ihtiyacını en muvaffakiyetle tatmin eden ve bu itibarla daima kıymetli olabilen insanlardır; garptan epey şey alan avam-firîb Ahmet Midhat'a hürmetimiz de aynı mülâhazaya istinad etmiyor mu?"

Bununla beraber çok tanınmış yazarlarımızın eserleri arasında da intihaller vardır ve Peyami bunlardan bazılarının "Fransızca asıllarını da, taklitlerini de günün birinde neşretmek üzere" elinde bulundurmaktadır. Necip Fazıl *Bâbîâlî*'de bu iddiayı doğruluyor: Edebî hırsızlıkların dosyası Peyami'de, sanat tarihi, estetik ve felsefe hırsızlıklarının dosyası da Burhan Toprak'tadır²². Mesela Peyami'ye göre Reşat Nuri *Çalığışu*'nu Leon Frapye'nin *Instititrice de Province* (Taşra Muallimesi) adlı romanından aparmıştır. Yahya Kemal'in *Leyla*'sı ise bir Fransız şairindendir ve asıl ismi *Solange*'dir. (Halbuki Yahya Kemal onun Fransızcasını da azizlik olsun diye kendisinin yazdığını ve böylece bizzat davet ettiği bir ithama karşı tuzak kurmak istediğini iddia eder). Yine Necip Fazıl'ın anlattığı ilginç bir intihal dâvâsı vardır: Muhsin Ertuğrul Abdullah Cevdet'in *Hamlet* tercümesini ufak tefek değişikliklerle kendisine mal edip yayımlamış, bunu tesbit ederek yazan Peyami'yi de kendisine hakaret ettiği ge-

²² Necip Fazıl: *Bâbîâlî*, s.94

rekçesiyle mahkemeye vermiştir. Peyami dâvâyı Ertuğrul Muhsin'in intihal ederken dikkat etmediği bir mürettip hatasını göstererek kazanır. Abdullah Cevdet'in tercümesinde "tecrübe destgâhları" diye bir tabir geçmektedir. Aslında bu "bahriye destgâhları (tezgâhları)"dır; eski harflerde tecrübe ve bahriye kelimeleri iki nokta farkıyla aynı şekilde yazıldığı için mürettip hatası musahhihin gözünden kaçmış, ancak kitabın sonundaki doğru-yanlış cetvelinde düzeltilmiştir. Ertuğrul Muhsin bu cetvele bile bakmaya lüzum hissetmeden eseri aynen aldığı için "tecrübe destgâhları" yanlışını da tekrarlamıştır²³.

"İntihale dair mülâhazalar" yazısına, bir yazar için intihal zannı altında kalmanın azap verici bir durum olduğunu, çünkü böyle şâyia çıktığı takdirde kimsenin aksini kolay kolay isbat edemeyeceğini belirterek devam eden Peyami, intihalin beşeriliğinden söz eder ve sadece sıradan yazarların değil, deha ölçüsünde büyük yazarların da zaman zaman "ecnebi sularında korsanlık ettikleri"ni hatırlatır. İşte Victor Hugo ile Anatole France! Peyami'ye göre intihalci, düşündüğü, fakat söyleyemediği bir fikrin veya bir duygunun başkası tarafından ifade edildiğini görünce kendi fikrinin aşırıldığı duygusuna kapılan, başka bir deyişle, gerçekleşmemiş tevarüdlere dayanarak güzel bulduğu metinleri temellük etme hakkını kendinde gören adamdır.

Peyami daha sonra Anatole France'ın intihal hakkındaki şu sözünü nakleder: "Bir fikir onu ilk bulanın değil, insanların hafızasına kuvvetle tesbit edenin malıdır. Bizim bugünkü edebiyatçılarımız akıllarına koymuşlar ki bir fikir yalnız bir kişiye aittir. Eskiler böyle tasavvur etmezlerdi ve intihal eskiden bugünkü gibi değildi. Müfid ve münasib olan bir şeyi başkalarından alan ve seçmesini bilen bir muharrir namuslu adamdır"²⁴. Ancak, Peya-

²³ *age*, s.95

²⁴ Peyami, bu konuyu Anatole France'ın aynı sözünden hareketle başka bir yazısında da ele almıştır: Bk. "Almak ve çalmak", *YM*, 23 Mayıs 1942

mi'ye göre, bu müdafaanın çehresindeki hünerli makyaj döküldükten sonra altındaki sivilceler ortaya çıkacaktır. Ve en dikkate değer cümleler:

"İntihal sirkattir ve kolay müdafaa edilemez. Anatole Fran-
ce'in bu cümlelerini iktibastan maksadım günün birinde maznun
durumunda kalabileceğimi düşünerek şimdiden kendimi böylece
müdafaaya hazırlanmak da değildir, hepsi de kusurlu kitaplarımın
bir tanesi bile bana böyle bir korku vermiyor; ancak büyük mu-
harrirleri bu tarzda konuşmaya sevkeden zaruretlerin muhakeme
edilmesine bir yol açmak istedim".

Ne var ki, Necip Fazıl'ın iddiası şayet doğruysa, Pe-
yami -*Atila* romanı da 1928 yılında tefrika edildiğine gö-
re- bu satırları yazdığı sırada ciddi bir intihalle meşguldü.
Ancak onu suçlarken, Türkiye şartlarında sadece kale-
miyle geçinen, Bâbîâli dışında hiç bir yerde çalışmayı ak-
lından geçirmemiş bir adam olduğunu da unutmamak
gerekir. Sürekli yazmak zorunda olan bir yazarın -ki Pe-
yami yazarlık hayatı boyunca çıkmış gazete ve dergilerin
hemen hepsinde yazmıştır; bu yönüyle belki de tarihte
bir benzeri gösterilemez- her satırının orijinal olmasını
beklemek doğru değildir. Onun bütün edebî kudretini
harcayarak yazdığı romanlarla ve fikrî eserlerle değil,
Server Bedi imzasıyla yazdığı, çok büyük bir kısmı hiç bir
edebî değer taşımayan roman ve hikâyelerle geçindiği,
üstelik böylece bir talebe cevap vererek okuma zevki-
nin yaygınlaşmasını sağladığı düşünülecek olursa, üç yüz
civarında eserin içinde iki üç intihali mazur görmek
mümkündür.

PEYAMI'NİN MÜSVEDESİ: SERVER Bedi

Peyami Safa, 1914 yılından sonra ağabeyi İlhami Sa-
fa'dan devraldığı Server Bedi'yi ikinci imza olarak ömrü-
nün sonuna kadar kullanmış, bu imza ile yazdığı, çoğu
gazete ve dergilerde tefrika olarak kalan hikâye ve ro-

manlardan aldığı telif ücretleriyle geçinmiştir. Server Bedi imzalı romanlardan önemli bir kısmı da polisiyedir; bu bakımdan *-Esrâr-ı Cinâyât* adlı polisiye bir romanı da bulunan Ahmed Midhat Efendi sayılmazsa- Peyami'nin Türk edebiyatında ilk ve en istikrarlı polisiye roman yazarı olduğunu söylemek gerekir [Bk. VI. Bölüm]. Sadece polisiye yazan bir yazar olsaydı, bu alanda Georges Simeon ve Conan Doyle gibi önemli bir isim haline gelebilir, Cingöz Recai de Maigret veya Sherlock Holmes gibi dünyaca ünlü bir tip olabilirdi. Halbuki ne kadar mümkünse o kadar çok yazmak zorundaydı. Bir derginin sorularına verdiği cevaplar, Peyami'nin Server Bedi'yi ve yazdıklarını nasıl gördüğünü göstermesi bakımından önemlidir:

-Server Bedi benim müsveddemdir. Üstünde az düşündüğüm, az çalıştığım, mes'uliyetten nefsim beraet kazandırmak için kullandığım bir maişet imzası. Bence tefrika okuyucusu edebiyat okuyucusundan daima ayrı bir sınıf teşkil eder. Tefrikaları da umumî edebiyata sokabiliriz, fakat "cins" edebiyata değil.

Server Bedi imzasıyla yazdıklarınız arasında sevdikleriniz yok mudur?

Vardır: Zıpcıklar, Hey Kahpe Dünya! Fakat bunun ikinci cildinin müsveddelerini tâbi kaybettiği için neşrine imkân olmamıştır. Hatta bazı Cingöz Recailer...

Edebî kıymet mutlaka bir cehd mahsulü müdür? Madem ki bu kitaplar hiç olmazsa sizin de hoşunuza gidiyor, o halde onlara niçin üvey evlat muamelesi yapıyorsunuz?

-Biraz evvel söyledim. Onlar romanda hürmet ettiğim fikirlerin mahsulü değildirler. İçlerinde fazla ihmal ve daha fazla yalan vardır. Cingöz Recai tarzında birinin dünyaya geldiğine kim inanır? Cumbadan Rumbaya'daki Deli Cemile de reel görünür, fakat değildir. Bununla beraber bu kızı da severim. Hoşça bir yalanımdır²⁵.

Server Bedi imzasıyla gazete ve dergilerde yayımlanmış bütün hikâye ve romanlarının sağlıklı bir dökümü ya-

²⁵ "Peyami Safa diyor ki", *Heray*, S.1, 1937

pılabilse, öyle sanıyoruz ki, Peyami Safa'nın en fazla maddî sıkıntı yaşadığı yılları tesbit etmek mümkün olabilir. Kitap olarak yayımlanmış Server Bedi'ler incelendiğinde, özellikle 1935 ve 1944 yıllarında yığılma olduğu dikkati çekiyor. 1944 yılında tam yirmi dokuz Server Bedi kitap olarak yayımlanmış, eskilerden dördünün de yeni baskıları yapılmıştır.

Peyami, geçinebilmek için başka müstear imzalar da kullanmış olmalıdır. Mesela *En Son Dakika* ve *Haber Akşam Postası* gazetelerinde "Bir Muharrir" müstearını kullanan yazar büyük ihtimalle odur. *Haber Akşam Postası*'nın 17 Eylül 1944 tarihli nüshasından başlayarak birkaç gün yayımlanan duyuruda "Bir muharrir"ın yakında P.S. rümuзуyla yazmaya başlayacağı belirtiliyor. P.S. rümuзуnu Peyami Safa'nın kullandığını biliyoruz. O halde kahramanımız, yazdığı gazetelerin koleksiyonuna 1940'larda adları geçen iki gazeteyi de ilave etmiş demektir²⁶.

²⁶ *Haber Akşam Postası*'nın 18 Eylül 1944 tarihli nüshasındaki duyuru şöyledir: "Haberde yeni bir imza ile yeni bir sütun. Haber bayram sonu okuyucularına yeni bir imza ile yeni bir fıkra sütunu takdim edecektir. "P.S." rümuзуle yazacak olan bu muharrir, uzun müddet *En Son Dakika* refikimizde "Bir Muharrir" imzasile bütün okuyucularına kendisini sevdirmiş, fıkraları büyük alaka toplamıştır. *Haber* okuyucuları "Bir Muharrir"ın yazılarını kendi gazetelerinde "P.S." remzi altında yeni bir sütunda ve bu sütunu yeni bir kıymetle ve tam manasile dolduracak olan fıkraların altında bulacaklardır".

Peyami, *Haber Akşam Postası*'nda asıl imzasıyla "Vecize" sütununda da yazmıştır. O tarihte *Haber*'de çalışan Yekta Ragıp Önen, gazetenin sahibi Asım Us telif ücretlerini düzenli ödemediği için Peyami'nin bir süre sonra hem yazılarını, hem de tefrika edilmekte olan romanını kestğini söylüyor. Geniş bilgi için bk. Günvar Otmanbölük: *Bâbîâlî'nin Yaşam Asırlıkları*, s.127 vd.

Peyami'nin 1950'lerde alınmış bir portresi.

Aynı yıllarda çekilmiş bir portre.

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM RUHLAR ARASINDA

"Ruh davetini Peyami öylesine jestlerle, seslerle yapıyordu ki heyecanlanmıyor değildim. Bir masanın çevresinde oturuyorduk. O elini masaya koyuyor, âhenkli bir sesle yavaş yavaş davete başlıyordu: 'Ey ruh hazretleri, ey efendimiz. Lütfe, bize iltifat et. Sana ricalarımız olacak. Yardımına muhtacız. Ey ruh, geldiğini şu masanın ayağını üç defa kaldırıp indirerek haber ver!'"

Samet Ağaoğlu

PEYAMİ SAFA 1944 yılında *Tasvir-i Efkar*'da çalışmakta ve Büyükada'da, Maden tarafındaki bir köşkte oturmaktadır¹. Ahmet Ağaoğlu ile dostluk münasebetlerinin devam ettiği yıllarda tanıdığı Samet Ağaoğlu da 1944 ve 1945 yıllarında Büyükada'dadır ve hâtıralarında birlikte yaşadıkları bazı sahneleri anlatmıştır.

Savaş yılları, Peyami'nin aynı zamanda yavaş yavaş mistisizm ve parapsikolojik olaylarla yakından ilgilendiği ve bu konudaki Fransızca literatürü ciddî bir biçimde takip ettiği yıllardır. Büyükada'da Samet Ağaoğlu ve felsefe profesörü Macit Gökberk'le bir salonda ailece buluşarak her konuda konuşup tartışmaktadırlar. Bu buluşmaların bir perdesi daha vardır: Ruhları davet. Peyami, ruhun varlığına ve ebediyetine, bir kalıptan başka bir şey olmayan bedenden ayrıldıktan sonra bırakıp gittiği dünyayı sık sık ziyaret ettiği inanmaktadır. Yeter ki ruhlarla temas kurmak isteyenler onları çağırmasını bilsinler! Ağaoğlu, kendisinin ruhlara inanmadığını söyledikten

¹ Vecdi Bürün: *age*, s. 67

sonra Peyami'nin ruh çağırma seanslarını şöyle tasvir ediyor:

"Ama bu ruh davetini Peyami öylesine jestlerle, seslerle yapıyordu ki heyecanlanmıyor değildim. Bir masanın çevresinde oturuyorduk. O elini masaya koyuyor, âhenkli bir sesle yavaş yavaş davete başlıyordu: 'Ey ruh hazretleri, ey efendimiz. Lütfet, bize iltifat et. Sana ricalarımız olacak. Yardımına muhtacız. Ey ruh, geldiğini şu masanın ayağını üç defa kaldırıp indirerek haber ver.'"

"Peyami bunları söylerken nefesi sıklaşıyor, sesi titriyor, kısılıyordu. Bu sırada içimizden birinin ayak oynatması, bir kımıldanışı hafif sesler çıkarabiliyordu. Peyami bunu işitince 'İşte geldi' diyor, istediklerini birbiri arkasına sıralayarak 'Ey ruh, bunlar olacak ise masanın ayağını üç defa kaldır' diyor, arkasından da şu ve bu sebeple masadaki kımıldamalardan çıkan sesleri yorumluyordu".²

Peyami, kısa bir sürede âdeta tutkuya dönüşen bu yeni merakını *Tasvir*'den ayrıldıktan sonra yazmaya başladığı *Vakit* gazetesine de taşımıştır. Bu gazetenin Peyami'yi transfer ederek başlattığı hamledeki iddialı yazı dizilerinden biri de "Ölümler yaşıyor mu?" adındaki eserdir ve "Okuyucularımızı heyecandan heyecana sürükleyecek bir tefrika. Yirminci asırda otorite ve selahiyetleri dünyaca kabul edilmiş en şöhretli ilim adamlarının ciddî bir kontrol altında yaptıkları tecrübe ve müşahedelere dayanan bir eser" şeklinde takdim edilmiştir³. Bu arada Server Bedi de "Pazardan Pazara" çıkan yazılarında sık sık tabiatüstü hadiseler ve isprizma konusuna değinmektedir. Mesela bir seferinde "Öteki dünya ajansları" başlıklı şöyle bir not yazmıştır:

"İsprizma merakının dünyayı sardığını elimize geçen Amerikan, İngiliz ve Fransız mecmualarında görüyoruz. İlim adamları için şimdi bu bir laboratuvar tecrübesi haline gelmiştir; fakat başkaları için meraklı ve masum bir eğlence. Türkiye'de öteki dünya ajansları çoğalmış olmalı ki, *Vakit* (Ölümler yaşıyor mu) tefrikasına başlamadan çok evvel müracaatlar karşısında kaldı.

² Samet Ağaoğlu: *İlk Köşe*, s.118

³ Mesela bk. V, 22 Nisan 1946

Bunlardan biri şudur: 13 Şubat gecesi, *Vakit* idarehanesine gelen bir ziyaretçi yazı işleri müdürümüz Fethi Kardeş'e aynen şöyle söyler:

-Parti kurultayının Nisanda toplanacağını yazıyorsunuz. Yanlıştır. Biz rahmetli Ahmet Rasim'in ruhu ile konuştuk. Kurultayın 10 Mayıs'ta toplanacağını haber verdi. Bir tarafa kaydedin, doğrusunun bu olduğunu göreceksiniz.

Arkadaşımız gülümser ve masasının üstündeki takvimin 13 Şubat yaprağı üzerine bu iddiayı kaydeder.

Sonraları kurultayın sonbahara kaldığı rivayetleri çıkınca gazetede ki arkadaşlar öteki dünya ajanslarına emniyet caiz olmadığına hükmetmişlerdi. Fakat iki gün evvel kurultayın 10 Mayıs'ta toplanacağı haberi gelince parmaklar ağızda kaldı.

Bu anlattığım hadise şaka değil, yüzde yüz ciddi ve doğru. Fakat bundan bizim Anadolu Ajansı'nın elindeki bütün telli ve telsiz telgraf, radyo ve telefon âletlerini bırakarak üç ayaklı bir masadan iki dünyaya ait haberler alması lazım geldiği neticesini çıkaracak değiliz. Belki bu yoldan daha çabuk ve doğru haber alınır; fakat iki dünyanın işlerini birbirinden ayıralım. Bu dünya dirilere yetmiyor, bir de ötekinden gelen turistlerle dolarsa bunalırız"⁴.

Vakit'te bir süre sonra iki ilginç yazı dizisi daha yayına girer; birincisi Hannen Svaffer adlı yabancı yazarın Kerim Kanok tarafından çevrilen "*Ruh Âlemi*"dir. Onun hemen altındaki "*Ruh Hadiseleri*" sütununda, "İlim adamlarımız ve mütefekkirlerimiz ne diyorlar?" başlığı altında devrin tanınmış bilim ve fikir adamlarına tabiatüstü hadiseler hakkındaki fikirleri sorulmaktadır. Daha da ilgi çekicisi, Asım Us'un Hamdullah Suphi Tanrıöver'le yaptığı, "*Sürnatürel hadiseler*" başlığı altında yayımlanan ve üç gün süren uzun röportajdır⁵. Peyami, bir yazısında hem Tanrıöver'le yapılan bu röportaja, hem de "*Ruh hadiseleri*" sütununda yayımlanan görüşlere değinmiştir. İlim adamlarının tabiatüstü hadiseler karşısında ikiye ayrıldıklarını, bazılarının Jean Rostand gibi, böyle

⁴ Server Bedi: "Öteki dünya ajansları", *V*, 28 Nisan 1946

⁵ "Sürnatürel hadiseler: Hamdullah Suphi Tanrıöver'le çok enteresan bir konuşma", *V*, 3-5 Aralık 1946

hadiseleri gözleme imkânı bulamadıkları için inkâr, bazı-
larının da Alexis Carrel gibi kabul ettiklerini belirten Pe-
yami, *Vakut* olarak bu meseleye büyük önem verdikleri
için Amerika ve İngiltere'den yeni çıkmış kitapları ve
dergileri getirttiklerini söylüyor. Bu kitap ve dergilerden
öğrenmişlerdir ki, dünyada tabiatüstü hadiseleri incele-
yen derneklerin sayısı üç yüzden fazladır. Yazık ki Türki-
ye'de umacı hikâyeleriyle bu çalışmalar arasındaki farkı
anlayabilmiş ilim adamı yok gibidir. *Vakut*'in anketine ve-
rilen cevaplar, profesörlerin -ki hiç biri müsbet ilim sof-
luğundan ve resmî ilmin memur zekâsı olmaktan kurtu-
lamamışlardır- bu konuda bir çocuk kadar bilgisiz olduk-
larının isbatıdır. Bir istisna vardır: Bedri Ruhselman.
Onun yeni çıkan *Ruh ve Kâinat* (1946) adındaki üç ciltlik
eseri, Türkiye'de hiç olmazsa bir kişinin bu konuda dün-
yada olup bitenlerden haberdar olduğunu göstermekte-
dir. Daha sonra Hamdullah Suphi'den ve sürnatürel ha-
diselerle ilgili açıklamalarından övgüyle söz eden Peya-
mi'nin şu cümleleri, muhtemelen, o günlerde üzerinde
çalıştığı *Matmazel Noraliya'nın Koltuğunu* müjdelemekte-
dir: "Bu tekinsiz bahiste benim şahsî tecrübe ve müşahe-
delerimin de bana söyleteceği şeyler gün geçtikçe birik-
mektedir. Fakat bu konuyu derinliğine ve genişliğine aç-
mak isteğinden henüz çok uzağım"⁶. Bir sonraki yazısın-
da da tabiat kavramının muğlaklığı ve ne kadar filozof
varsa o kadar farklı tabiat tarifinin bulunduğu üzerinde
duran Peyami, bu tarifleri tek tek sıraladıktan sonra şöy-
le devam eder:

"Yukarıdaki tariflerden her birinin altında en büyük filozofla-
rın imzası vardır: fakat bunları tek bir tarifi içinde barıştırmak im-
kânı yoktur. Olsaydı felsefe okullarının çatışmasına lüzum kalmaz-
dı. Bütün bu tarif çokluğu hiç birinin tatmin edici olmadığını ve
her birinin bizi aldattığını gösterir. Tabiatı tarif edebilmek için onu
bilmek, onu bilmek için de herşeyi bilmek lazımdır. Bugünkü ilim

⁶ "Tabiat üstü hadiseler", *V*, 10 Aralık 1946

disiplini her şeyi bilmek iddiasını şiddetle reddettiğine göre, tabiatın her tarifi yanlıştır. Artık onun bugüne kadar bilinen kanunlarının izah edemediği hadiseleri inkâr etmenin abesliği söz götürmez"⁷.

Peyami'nin *Ruh ve Kâinat* (1946) adlı eserinden övgüyle söz ettiği Dr. Bedri Ruhselman (1898-1960), Türkiye'de ispiritizmanın ve metapsişik araştırmaların öncüsüdür. 1950 yılında Türkiye Metapsişik Tetkikler ve İlmî Araştırmalar Cemiyeti'ni kurmuş, 1952 yılında ise ilk kitabıyla aynı adı taşıyan *Ruh ve Kâinat* dergisini çıkarmıştır⁸. Kabataş İdadisi'nden sonra Tıbbiye'ye giren ve dördüncü sınıfa kadar okuyan Ruhselman, on yaşından beri elinden bırakmadığı kemanda ilerlemek için bir yandan da İstanbul'da yaşayan kemanist Braun'dan ders alır, daha sonra Osmanlı hanedanından bir prensesin himayesinde musiki tahsili için Prag'a giderek Meisterschule'ye, yani virtüöz okuluna girer. Hâmisi prensesin ölümü üzerine okulu bitirmeden Türkiye'ye dönmek zorunda kalırsa da kemanda virtüözlük derecesine ulaşmayı başardığı

⁷ "Tabiat mefhumunun aldatıcılığı", *V*, 11 Aralık 1946

⁸ İlk sayısı Ekim 1952 tarihini taşıyan *Ruh ve Kâinat* adlı "aylık ilmî ve ahlakî psişik mecmua" on sekiz sayı çıkmıştır. "Dergimiz niçin çıkıyor?" başlıklı yazıda, Türkiye'de metapsişik olaylara asrın başlarından beri ilgi duyulduğu ve bazı ibtidai denemeler yapıldığı belirtildikten sonra şu tesbitlerde bulunuluyor:

"*Ruh ve Kâinat* kitabının neşir tarihi olan 1946'dan beri memleketimizde de bütün dünyada olduğu gibi yüksek âlemlerin dünyamızdakilerle muhtelif tarz ve şekillerdeki münasebetlerine dair bazı tezahürler tek tük, orada burada, belirmeğe başladı. Bu yoldaki ampirik çalışmalara ait gerek neşredilmiş ve gerek neşredilmemiş bazı müşahadeler ve neticeler memleketimizde de bu çok mühim ve insanın öz varlığının ebedi hayatının mukadderatı ile ilgili bahisler ve mevzular hakkında ciddî ve samimi alâkaların uyanmağa başladığını ve bunlarla meşguliyetin artık bir ihtiyaç halinde hassedilmekte olduğunu açıkça göstermektedir (...) Nitekim şu dört beş sene zarfında, orada burada dağınık bir halde görünen bu faaliyetler usulsüzlük ve bilhassa ilimsizlik yüzünden tam bir gayesizlik, maksatsızlık ve hatta biraz da şaşkınlık içinde müdafaasız kalmış ve içlerinde hakikaten yüksekleri de bulunan kıymetler israf olunagelmıştır".

söylenen Ruhselman, Tıbbiye'yi de tamamlayarak dahiliye ihtisası yapar. İspirizma ve metapsişik hadiselerle Prag'daki musiki tahsili sırasında ilgilenmeye başlamış, 1935 yılında, "Üstad" adında bedensiz bir varlığın celselelerinden sonra bütün hayatını bu konulara adanmıştır⁹. Üstad'la temas kurduğu celselerin medyumunu ise Türk musikişi nazariyatı üzerine çalışmaları ve besteleriyle tanınan Hüseyin Sadeddin Arel'dir. İlk büyük Türk medyumlarından olan Arel, *Ruh ve Kâinat*'ta "Denizaltında Felsefe" adlı felsefî romanını yayımlamış, çıkardığı *Musiki Mecmuası*'nda bile ispirizmadan söz etmenin yolunu bulmuştur¹⁰.

Aynı tarihlerde metapsişik ve parapsikolojik konularla hem bir entellektüel olarak, hem de bizzat ruh çağırma seansları tertip etmek suretiyle ilgilenen Peyami Safa'nın Bedri Ruhselman'la ve cemiyetiyle ilişki kurmuş olabileceği akla geliyor. Ruhselman'ın batı müziği tahsil etmiş bir kemancı ve tabib olarak da, bu konulara özel ilgi duyan Peyami'nin ilgisini çekmiş olması gerekirdi. Nitekim bir yazısında Ruhselman'ı ve aynı çevreden Dr. Sevil Akay'ı yakından tanıdığını, hatta müşterek tecrübelerinin bulunduğunu söylüyor.¹¹ Ancak *Ruh ve Kâinat* dergisinin hiç bir sayısında yazısı yoktur ve ne adından, ne de bu çevrelerce önemsenmesi gereken *Matmazel Norali-*

⁹ Geniş bilgi için bk. Dr. R. Kayserilioğlu: "Ebedî âleme giden büyük yolcu: Dr. Bedri Ruhselman", *Ruh ve Madde*, S.2, Mart 1960

¹⁰ Arel'in "Denizaltında Felsefe"si *Ruh ve Kâinat*'ın Şubat 1954 sayılı 14. sayısından itibaren Haziran 1954 tarihli 18. ve son sayıya kadar devam eder. *Musiki Mecmuası*'ndaki yazısı ise "İspirizma vasıtasıyla 3300 sene evvelki Mısır musikişi" başlığını taşır. Bk. S.4, 1 Haziran 1948; S.6, Ağustos 1948; S.7, Eylül 1948. Bir sonraki sayıda da faydalandığı kitaptan konuyla ilgili iktibaslar yapar. Arel hakkındaki en kapsamlı monografiyi yazan Yılmaz Öztuna, onun medyum olduğunu ve "ulûm-ı gaybiye" ile ilgili olarak çeşitli dillerde çok sayıda kitabının çıktığını söylüyor. Ancak Arel, bu konuları hiç inanmadığını bildiği Öztuna ile konuşmamış. Bk. Öztuna: *Sadeddin Arel*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s.66

¹¹ "Ölümler yaşıyorlar mı?", *T*, 25 Şubat 1960

ya'nın Koltuğu ile *Yalnızız* romanlarından herhangi bir şekilde söz edilmiştir.

Ruhselman'ın ölümünden sonra onun yerini alan Refet Kayserilioğlu'nun çıkardığı *Ruh ve Madde* dergisinde de Peyami Safa adına rastlamadık. Haziran 1961'den sonraki sayılarda Peyami'nin ölümünden bile bahsedilmemiş olması dikkat çekicidir. Halbuki *Ruh ve Madde*'deki bir yazısından Bedri Ruhselman'ın yakın dostu olduğu anlaşılan Dr. Recep Doksat, Peyami Safa'nın da çok değer verdiği dostlarından biriydi¹². Nihat Karaveli'nin *Seksoloji* dergisinde bile yazan Peyami'nin hayatının bir dönemini kuşatan metapsişik olayların ele alındığı bir dergide yazmamış olması, ancak Bedri Ruhselman'ın yaklaşımını, ilişkilerini ve çevresini benimsemiş olmasıyla açıklanabilir; nitekim ölümü vesilesiyle yazdığı yazıda, ilmî metod bakımından aralarında anlaşmazlık olduğundan söz eden Peyami, Ruhselman'ı hâlis bir ilim adamında aranan ihtimaliyet mantığından uzak, yaptığı tecrübeleri genel hükümlere bağlarken tecrübî ilim metodlarına yeter derecede riayet etmeyen dogmatik bir davranışın esiri olarak gördüğünü ifade etmiştir. Bu nâzik konuda Ruhselman gibi tam inanca varanları da, inkârcıları da dogmatizmle ma'lul gören Peyami, kendi yaklaşımını şöyle izah ediyor:

"Müşâhede edilen hadiseler, bildiğimiz ilim nevilerinden hiç birine girmiyor, psikolojiyi, fizyolojiyi, atom fiziğini, felsefeyi ve metafiziği aynı derecede ilgilendiriyor. Geçen asrın sonunda olduğu gibi, bu asırda da, dünyanın en büyük ilim otoriteleri metapsişik ve parapsikolojik hadiseleri kabul etmekte, fakat izahında büyük zorluklara düşmektedirler. Bu hadiseler o kadar çeşitli ve hayret vericidir"¹³.

¹² Dr. Recep Doksat: "Hakkını helal et!", *Ruh ve Madde*, S.2, Mart 1960. Doksat, Ruhselman'ın ölümü dolayısıyla yazdığı bu yazıda "Türkiye'de metapsişik, spritizma ve parapsikoloji mevzuunda ne yapılmışsa onunla başlar ve bundan sonra ne yapılacaksa onu takip edecektir" diyor.

¹³ "Dr. Bedri Ruhselman", *T*, 20 Şubat 1960

İzmir'de çıkan *İç Varlık* adlı metapsişik dergisi vesilesiyle yazdığı bir yazıda, Ruhselman'dan ayrıldığı noktaları daha geniş bir biçimde açıklayan Peyami, Türkiye'de metapsişikle uğraşanların (İstanbul'da bir dernek, Ankara ve İzmir'de birer grup), şahsiyet ikileşmesi (prosopose) vak'alarını öteki dünyadan işaretler gibi görmek hatası içinde olduklarını ileri sürer. Mesela Enis Behiç'in Süleyman Çelebi'si, bütün vasıflarıyla bir şahsiyet ikileşmesi, yani prozopozez hadisedir ve öteki dünya ile hiç bir ilgisi yoktur. *İç Varlık* dergisinde tebliğleri yayımlanan Özcan Baba ve Mustafa Molla da ölmüş bir insanın ruhu değil, medyumun ikinci şahsiyetidirler. Eğer İstanbul, Ankara ve İzmir'deki metapsişikçiler, Fransa'da Charcot'nun hastahanesinde Janet tarafından yapılan tecrübe ve müşahedeler üzerinde biraz dikkatle durmuş olsalardı, Peyami'ye göre, her otomatik yazıyı ahretten tebliğ zannetmekte acele etmeyeceklerdi. Ruhselman çıkırını acele metafizik hükümlere sürükleyen de işte bu ilmi dikkat ve kontrol eksikliği idi¹⁴.

Bu ihtilafa rağmen, Ruhselman'ın 10 Mayıs 1954 tarihinde Eminönü Halkevi'nde verdiği bir konferansın Recep Doksat tarafından özetlenerek *Türk Düşüncesi*'nde yayımlandığını unutmamak gerekir¹⁵. *Türk Düşüncesi*'nde bu konulara ağırlıklı olarak değilse de zaman zaman yer veren Peyami, mesela sevdiği ve etkilendiği yazarlardan biri olan Aldous Huxley'in¹⁶ bir yazısını, Amerikalı bir psikoloji profesörü olan J. B. Rhine'in ise üç yazısını yayımlamıştır¹⁷.

¹⁴ "İzmir'de bir dergi", *U*, 13 Eylül 1951; "Ötelere doğru", *U*, 3 Ekim 1951

¹⁵ "Ölüm anındaki fizik subjektif tezahürler" (özetleyen: Recep Doksat), *TD*, S.7, 1 Haziran 1954

¹⁶ "Ruhumuzun esrarlı kuvvetleri" (Çev. Neyyire Koçer), *TD*, S.11, Ekim 1954

¹⁷ M.R. Rhine'in Neyyire Koçer tarafından çevrilen ve *Türk Düşüncesi*'nde yayımlanan yazıları şunlardır: "Ruhun iki kudreti", S.13, Aralık 1954;

1940'lerden sonra aydınlar arasında metapsişik olaylara duyulan ilginin arttığı muhakkaktır. 1940'larda Enis Behiç Koryürek'in de medyum olduğunu ve evinde isprizma celseleri düzenlediğini biliyoruz. Koryürek, daha sonra *Vâridât-ı Süleyman* (1949) adıyla yayımlanan şiirlerini kendisine bu celselerde Çedikçi Süleyman Çelebi adında bir Mevlevi şeyhinin dikte ettirdiği iddiasındadır. Bu celseler ve varidat hakkında Ömer Fevzi Mardin tarafından *Vâridât-ı Süleyman Çelebi Şerhi* (1951) adında üç ciltlik bir eser yazılmıştır. Aydınlar arasında isprizmaya gösterilen bu ilgi Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (1961) adlı romanında da yansımaları bulur. Roman kahramanı Hayri İrdal, hayatının bir döneminde İsprizma Cemiyeti'ne üye olmuştur. Tanpınar'ın bu meselelere nasıl baktığı şu cümlelerinden açıkça anlaşılıyor:

"İsprizma Cemiyeti hiç de Psikanaliz Cemiyetine benzemiyordu. Orası şenlikli idi. Bitmez tükenmez münakaşalar, tecrübeler yapıldı. Hemen her üç günde bir yukarı âlemden gelen tebliğler yayınlanır, onlar tefsir edilir, çok âlîmane fikirler söylenirdi (...) Böyle cemiyetler, daha ziyade beraberce yalan söyleyip beraberce aldanıp hoşça vakit geçirmek isteyen insanların işidir. Cemal Bey ise bu kolektif yalanlardan hoşlanacak adam değildi"¹⁸.

MATMAZEL NORALIYA'NIN KOLTUĞU

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, Peyami'nin bu yeni merakının bir sonucu olarak doğar. Romanın kahramanı

"İnsanın esas meselesi", S. 15, Şubat 1955; "Telepati", S. 16, Mart 1955. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'ndaki bir cümleden Rhin'in Duke Üniversitesi parapsikoloji laboratuvarlarının direktörü olduğunu ve kısaca E.S.P denilen Extra Sensory Perception (Duyular dışı idrak) tecrübelerinin, zaman ve mekâna bağlı olmayarak iş gören insan ruhunun öldükten sonra da yaşadığına inandıracak neticeler verdiğine dair bir kitap yazdığını öğreniyoruz. Bk. *MNK*, s.255

¹⁸ *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1961, s.152 vd.

olan Noraliya, Nuriye adında, babası tarafından Türk, fakat yabancı bir aile çevresi içinde büyümüş, mükemmel Türkçe ve Fransızca konuşan seksen yaşında bir kızdır. Peyami onu 1930'ların başında Büyükkada'da tanır. Bir köşkte tek başına yaşayan Noraliya, insanlardan tiksineyerek köşesine çekilmiş, on yedi yıldır sahibi olduğu dükkânların kirasını almak için bile Büyükkada'dan İstanbul'a inmemiş, yeni köprüyü ve elektrikli tramvayları görmemiştir. Sevdiği gençle evlenememiş ve bütün ömrü hayal kırıklıklarıyla geçmiş, vefasızlıklar gördüğü için insanlara bütün güvenini yitirmiş yaşlı bir kız. Peyami'yle tanıştığı tarihte tek emeli vardır: Maden'deki mezarlıkta çiçeklerini kendi elleriyle büyüttüğü mezara gömülmek. Gündüzleri bile pancurları kapalı, içinde mumlar yanan bir odada, ufak yapılı olduğu için çocuk iskemlesi kadar küçük ve alçak bir koltukta oturan Matmazel Noraliya'nın aslında aydınlık ve sıcak bir ruhu vardır. Peyami'yi fevkalâde güzel konuşma tarzı ve geniş kültürüyle etkilemiş, dünyada herşeyin nafile bir kibir ve azametten başka bir şey olmadığı mânâsına gelen "*Vanitas vanitatum, et omnia vanitas*" şeklindeki Latince cümleyi birkaç defa tekrarlamıştır. Akşam üstü Noraliya'nın yanından ayrıldıktan sonra Maden'e doğru yürürken bütün ömründe eşine rastlamadığı tesirlerden biri altında ürperen Peyami'nin romancı muhayyilesi çalışmaya başlamıştır bile. Fakat romanın zihninde büyüüp kâğıda dökülmesi için on iki yıl geçmesi gerekmektedir. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nu yazmaya 1944 yılında Büyükkada'da karar verir. Oturduğu köşk, bir zamanlar Noraliya'nın oturduğu evin birkaç ev aşağısındadır¹⁹.

Ve yazmaya başlar; niyeti bütün tecrübesini kullanarak en önemli romanını yazmaktır. Bu öyle bir roman olmalıdır ki, hem klasik romanın temellerini muhafaza etsin, hem de yepyeni bir teknik ve anlayış getirsin. Dünya

¹⁹ Vecdi Bürün: *a.g.e.*, s.331 vd.

romanında örnekleri olmakla beraber o zamana kadar Türk romanında hiç kullanılmamış olan, anlatıcının hikâyeyle okuyucu arasına ikide bir girmesini önleyerek olayları kahramanın bakış açısından gösterme imkânı kazandıran bir teknik.

İlk eserlerinden itibaren romanın teknik meseleleriyle yakından ilgilenen ve her romanında farklı bir teknik denemeye çalışan Peyami, "bakış açısı" adı verilen tekniği *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda büyük bir başarıyla uygulamıştır²⁰. Daha ilk sayfasında okuyucusunu sımsıkı saran roman, bir süre sonra, Peyami'nin o günlerde aşırı derecede ilgi duyduğu için parapsikolojik ve metapsişik hadiselerin birbirini kovaladığı bir romana dönüşür. Polisiye roman tecrübesini de kullanarak okuyucunun dikkatini sürekli uyanık tutmayı başaran Peyami, her odasında anormal insanların yaşadığı, insana karamsarlık aşılayan pansiyonu bir çeşit tekinsiz ev olarak kurgulamıştır. Aslında usta bir romancı olan Peyami'nin, normal şartlarda o kadar anormal insanın biraraya gelemeyeceğini akıl edememiş olması düşünülemez. Yüksekaldırım'daki pansiyon aslında bir semboldür; Peyami bu pis muhitteki kasvetli ve karanlık pansiyonu kullanarak hayatın göremediğimiz bir yüzünü görünür kılmak ve Ferit'in Büyükada'nın aydınlık ve içaçıcı ortamında yaşayacağı mistik aydınlanmanın anlamını bu tezatla daha güçlü bir biçimde duyurmak istemiştir.

Kendilerini terkederek Londra'ya yerleşen babası gibi dünya zevklerine düşkün, dinsiz ve nihilist bir genç olan Ferit, Tıbbiye'den ayrılmış ve bir süre felsefeye devam etmiştir, yani tıpkı romanın yazarı gibi tıp ve felsefe bilgisine sahiptir. Bir gazete ilanıyla gidip yerleştiği pansiyonda inanılmaz birtakım olağanüstülükler yaşar. Pan-

²⁰ *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* bu yönüyle Berna Moran (*Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, s.200 vd) ve Mehmet Tekin (*Peyami Safa'nın Roman Sanatı ve Romanları Üzerinde Bir Araştırma*, s.114 vd) tarafından geniş bir biçimde analiz edilmiştir.

siyonun hemen bütün sâkinleri, hatta sahibi Vafi Bey bile, anormal güçlere sahip insanlardır. Esasen Ferit'in kendisi de normal değildir; sık sık hayaletler görüp krizler geçirmekte, delirme korkuları yaşamaktadır. Bitişik odadaki Eda Hanım'ın dilsiz ve uyurgezer kızı Zehra bir medyumdur, saate bakmadan zamanı bilir, hatta sahip olduğu güçler sayesinde Ferit'in teyzesi Necmiye Hanım'ın öldürüldüğünü görür; katil de pansiyonun sakinlerinden Bursa canavarı Tosun'dur. Hiç bir şeye inanmayan Ferit, bu tuhaf olaylar karşısında ne yapacağını, ne düşüneceğini bilemez halleder; kendine göre çeşitli açıklamalar getirirse de, sonunda tereddüde düşer. Özellikle birgün sokakta kriz geçireceğini anlayınca sığındığı muhallebicide yaşadığı olaydan çok etkilenmiştir. Orada karşılaştığı bir ihtiyar, kriz sırasında nefesini tutup "Allahım!" diyerek birdenbire bıraktığı takdirde rahatlayacağını söyler ve dediği çıkar. Bir kriz esnasında pansiyonun sahibi Vafi Bey'in telkinleri de etkili olmuştur, ancak Ferit'in problemleri aynı pansiyonda kalan Yahya Aziz Bey tarafından çözülecektir. Sorbonne mezunu bir felsefe öğretmenini olan Yahya Aziz Bey, sırf akla dayanan bilim ve felsefenin gerçekliğin bütün sırlarına nüfuz edemeyeceğine inanmıştır; romanda Peyami'nin sözcüsü olarak yer alır ve bir bakıma onun 1940'ların ikinci yarısında şekillendirmeye başladığı Doğu-Batı Sentezi fikrini temsil eder.

Ferit birgün odasında yaşadığı anormal olaylar üzerine fenalaşarak Aziz Bey'in odasına koşar. Artık o ana kadar yaşananlara bir açıklama getirmenin zamanı gelmiştir. Ferit biraz kendine gelir gibi olunca başından bütün geçenleri anlatır. Burada söyledikleri, aynı zamanda Peyami Safa'nın *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda ortaya koymaya çalıştığı tezdir:

"Aziz Bey, şimdi normalim. Beni bile şaşırtan vuzuh ile düşünüyorum. İki dakika sonra bana bir titreme gelebilir. Sizin karyola-

nızı tavana çıkmış görebilirim. Bu iki dakika içinde idrakimin geçirdiği istihalenin karanlık mekanizmasını bilmeyen bir ilmin bu halime bir isim koymaya hakkı olsa bile, bu ismi bize bütün bir izah sistemi gibi kabul ettirmeye hakkı var mıdır? Sırları sırlarla veya isimleri yine isimlerle izah eden bu bilgi 'Hayat hayattır', 'Varlık varlıktır' demiş olmaktan öteye geçiyor mu? (...) Eğer bana "Bu budur bu"dan başka bir şey söylemeyen müsbet felsefeyi aşamazsam, aklın tamamıyla lüzumsuzluğuna inanacağım. Abes bir varlık nizamı içinde akıl bir körbağırsak kadar vazifesizdir. İç güdünün yerini almaya niçin boşuna uğraşılıyor (...) Eğer insanın aradığı mânâ kendi icadı değilse, mânâyâ mânâ veren kendisi değilse, bu, Allah'ın hikmetinden başka nedir? Onun varlığı veya yokluğu hakkında bir karara varmak için, ya her biri kendi tecrübelerimizin yoluyla ferdî ve mistik bir sezisi kendimize rehber edeceğiz; veya evrensel bir anlayışı doğrulayan küllî mefhumlar delâletiyle düşüneceğiz."²¹

Romanın ikinci bölümünde olaylar Büyükada'da geçmektedir. Tosun'un teyzesini öldürdükten sonra kurşuna bile dokunmadan getirip kendisine teslim ettiği paraları sayesinde Büyükada'ya giden ve pansiyoner olarak Matmazel Noraliya'nın evine yerleşen Ferit orada mistik bir tecrübe geçirecektir. Evin emektarı Fotika'dan da Noraliya hakkında bilgi alır, hatta hâtıra defterini okur. Noraliya'nın yaşadığı mistik tecrübenin safhalarını yansıtan notlar romanın en etkileyici bölümlerinden biridir. Üstüste yaşadığı bu tecrübelerle büyük bir dönüşüm geçiren Ferit "artık o eski züppe değil"dir; Büyükada'nın temiz, aydınlık dünyası gibi içi de aydınlanmıştır. Aynı zamanda yaşama tarzı da değişen genç adamın gözünde sevgilisi Selma artık sadece cismanî bir varlık değildir. Bir keresinde Selma istediği halde öpmeye yanaşmaz. Şu sözleri onun yaşadığı derin iç değişmeyi yansıtmaktadır: "Ben seni apartmanın merdiveninde kucakladığım gün, Selma, bir hayvandım"²².

²¹ MNK, s.207 vd.

²² MNK, s.307

Kısa bir sürede nihilizmden mistisizme doğru olağanüstü bir dönüşüm yaşayan Ferit, şimdi kendi ben'ini aşmıştır. Elbette bundan sonra bütün olup biteni romancı adına toparlayıp yorumlamak Yahya Aziz Bey'e düşmektedir. Ve Ferit sorar, Yahya Aziz Bey açıklar²³.

Peyami Safa *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda, önce *Çınaraltı*'nda yayımladığı, daha sonra *Millet ve İnsan* adıyla kitaplaştırdığı yazılarındaki fikirlerini roman çerçevesinde savunmaktadır [Bk. XVI. Bölüm]. Fakat romanda, *Millet ve İnsan*'da bulunmayan bir boyut vardır: Mistisizm. Hümanizma ferdiyeti insanlık idealinde uyuşturmaya savaşıırken nasyonalizm fena fi'l-millet'i emreder; dinler ise insanın şehvet, kazanç ve kibir ihtirasıyla kuduran ben'ini Allah'da eritmeye çalışmışlardır. Ben'in Allah'da yok olmaya koşması dâhileri, millette yok olmaya koşması da kahramanları yaratır.

Ben, kendisini *bize ve bizden* daha üstün bir perspektife doğru aşmalıdır. Çünkü taazzuvun şartı transandanstır; yoksa ben'lerin çarpışması ve boğuşması içinde parçalanma mukadderdir. Fertten millete, milletten insana, insandan Allah'a doğru aşmanın merhalelerini idealleştirmeyen ve kendi ölçüsünü yalnız kendisinde bulan insanın nasibi, dünyanın bugünkü halidir. Aşmaların silsilesi bize fertleri milletin, milletleri insanlığın, insanlığı Allah'ın otoritesi altına koyan bir nizam düşündürür. Fertlerin, milletlerin ve insanlık camiasının ihtiraslarını ancak her birinin daha üstündeki plandan gelen bir disiplin emrinde dizginlemek mümkündür²⁴.

PEYAMI'NİN ÜTOPYASI: SİMERANYA

Peyami, 12 Eylül 1950-20 Aralık 1950 tarihleri arasında *Yeni İstanbul*'da tefrika edilen ve 1951'de kitap olarak yayımlanan *Yalnızız* adlı son romanında da aynı me-

²³ MNK, s.288 vd.

²⁴ MNK, s.292 vd.

seleleri kurcalar. İnsan ruhunun en gizli kapaklı köşelerine girmeyi denediği bu romanda parapsikolojik ve metapsişik hadiseler, *Matamazel Noraliya'nın Koltuğu*'na göre daha az yer veren kahramanımız, nedense, birinci baskıda yer alan Prolog bölümünün ikinci baskı yapılırken çıkarılmasını istemiştir²⁵.

Yalnızız'ın özelliklerinden biri de, yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız tezin ayrıca bir ütopya olarak işlenmiş olmasıdır. Simeranya, romanın en önemli kahramanı olan ve yazarın sözcülüğünü üstlenen Samim'in sıklıdı mı kendisini attığı bir hayal ülkesidir; zamanımızdan yüz elli yıl sonra, bütün zıtlıkların birbiriyle barıştırıldığı bir mutluluk adası olarak tasarlanmıştır. Aslında eserde Simeranya'nın ada olup olmadığı açıkça belirtilmiyor; ancak Samim'in hâtıra defterindeki notlardan birinde kılavuzunun kendisini Simeranya'ya bir yelkenliyle götürdüğü belirtildiğine göre, ada olduğunu düşünebiliriz²⁶. Matamazel Noraliya'nın yaşadığı mekân olarak Büyükada'nın seçilmesi ve ütopya yazma geleneğinde "ada"nın taşıdığı önem, muhtemelen Peyami'nin Simeranya'yı bir ada olarak tasavvur etmesine yol açmıştır.

Samim, Simeranya'ya dair notlarını ilk fırsatta toparlayıp düzene soktukten sonra yayımlamak niyetindedir. Ancak ona göre böyle bir kitabı herkesin okuması gerekmez, sayılı birkaç adamı düşündürmesi yeter de artar bile. O halde Simeranya'yı en fazla iki yüz tane bastı-

²⁵ *Yalnızız* hakkında geniş tabliller için bkz. Mehmet Tekin: *age.*, s.134 vd; Necmettin Hacıeminoğlu: "Yalnızız", *Türk Yurdu*, C.III, S.297-298; Gürsel Aytaç: "Peyami Safa'nın Yalnızız Romanı", *Milli Kültür*, S.42, Ekim 1983

²⁶ Şu cümlelerden, Simeranya'nın birçok ütopyada olduğu gibi, ada olarak tasarlandığı sonucuna varabiliriz; "Ne kadar zaman geçti bilmiyorum. Kulede yeşil ışık yandı ve kısa bir zaman içinde yelkenlimiz iskeleye yaklaştı. Burada bina yerine, hava meydanı gibi geniş bir saha vardır. Yer, asfalttan daha pürüzsüz, kauçuk gibi yumuşak bir maddeden. Yeni ütülenmiş bir yatak çarşafı kadar düzgün ve temiz. Kılavuzumun hisli ve yere her temasının reaksiyonlarını zarif kıvılcıklarla belli eden çıplak ayakları bir dans neşesi içinde". Bk. Y, s.42

rıp her meseleyi dünya perspektifinde görebilen kimsele-re hediye etmek en doğrusudur. Önsözde yirminci asrın ilk yarısını dolduran ve hepsi iflasla sonuçlanan ihtilallerin ve dünya harplerinin neden bir çağ sonu işaretleri olduğunu, neden yeni bir dünya hasreti doğurduğunu ve anticipation romanlarını çoğalttığını izah etmeyi düşünmektedir. Fakat Simeranya bir roman olmayacak, sadece bugün dünyada her bakımdan inkılabı ihtiyaç olduğunu hisseden bir adamın yüz elli yıl sonraki tekâmül imkânlarını düşünerek tasarladığı muhayyel bir ülkedeki hayatı seyahatname tarzında anlatacaktır.²⁷

Simeranya, her seviyede okuma salonlarının, laboratuvarların, atelyelerin vb. bulunduğu ve herkesin merak ettiği konuyu bizzat araştırarak öğrendiği bir ülkedir. Bu ülkede pedagoji, insanın bütün hayatında öğrendiği şeyleri sadece kendi istediği zaman ve kendi araştırmaları neticesinde öğrenebildiğini tesbit etmiştir. Eski okullarda çocuklara ve gençlere öğretilen şeylerin, muayyen istidat ve ihtiyaçları karşılamadıkça, hayatta hiç bir işe yaramadığı anlaşılmış ve klasik okullar kapatılmıştır. Ne sınıf, ne kürsü, ne ders programı, ne öğretmen, hatta ne de diploma. Çünkü iş hayatından daha büyük mektep, tecrübeden daha büyük ders, tecessüsten daha büyük öğretmen, başarıdan daha büyük diploma olamaz!²⁸

Simeranya'da bir de aşk enstitüsü vardır. Samim, Meral'e duyduğu sevginin niteliği üzerinde düşünürken kendini yine hayalen Simeranya'da bulur. Kılavuzu onu yepyeni şekillerde düzenlenmiş caddelerden çok farklı bir mimariye sahip olan Aşk Enstitüsü'ne götürür. Bu enstitünün Eski Dünya Problemleri Şubesi'nde bir odaya alınır ve koltuğa uzanıp gözlerini kapadıktan sonra meselesini yüksek sesle düşünmesi gerektiği söylenerek yalnız bırakılır. Gizli bir cihaz sesini kaydedecek ve bu kayıt

²⁷ Y, s.111

²⁸ Y, s.33

incelenerek meselesine çözüm getirilecektir. Ertesi gün, aynı binanın başka bir odasında Samim'i kabul eden yaşlı, ciddî ve sevimli bir adam, meselenin incelendiğini ve tipik bulunduğunu, hadiseyi eski dünya psikologlarının yaptığı gibi sadece psikoloji ilminin ışığında aydınlatmanın mümkün olmadığını söyledikten sonra şöyle devam eder:

"Eski dünya ilminin en büyük hatalarından biri de, ihtisas bölümlerine ayrılan ilimlerin "bütün"ü gözden kaçırdıkları için hiç bir hadiseyi esaslı ve doğru izah edemediklerini anlamamış olmasıydı. Simeranya ilminde "fizik hadise", "biyolojik hadise", "sosyal hadise" diye birbirinden ayrı vakıa serileri yoktur. Bu hadiseler "bütün"ün ışığı altında incelenir. Bir şeyin içinde her şey mevcut olduğu için bir mesele her meseleyi bünyesinde taşır. Mesela insan ruhunu anlamadan atomu izah etmek mümkün değildir. Dalga mekaniği ile hazım fonksiyonu, yahut bir öksürükle gökte bir yıldızın düşmesi arasında sıkı münasebetler vardır ve bunlar bir büyük oluş prosesinin ayrı ayrı görünüşleridir. Enstitümüz aşk hadiselerine ait müşahedeleri toplar ve "insan bütünü incelemeleri merkezi"ne yollar. Sizin meseleniz çoktandır incelenmiş olduğu için, sadece vak'a hususiyeti bakımından dosyaya konmuştur. Hadise sizin dünyanızda görüldüğü gibi sadece psikolojik, hattâ sosyal değildir. Her hadise gibi insan bilgisinin bütün şubelerini aynı plan içinde ilgilendirmektedir"²⁹.

Aşk Enstitüsü'ndeki uzmana göre, böyle toplu bir inceleme metodu kullanılmadığı takdirde hiç bir hadise hakkında doğru hüküm verilemez. Eski dünya ilminin mahiyetleri kavramakta aciz kalması ve izah edemediği hadiseleri inkâra kadar varması bir çıkmazdan başka bir çıkmaza düşmesi yüzündendir. Eğer meseleyi bu görüş açısından ele almazsa, Samim'in sevgilisinin küçücük bir his yalanıyla bütün varlığın zıtlık prensibi arasındaki münasebeti kavraması imkânsızdır. Eski dünyada, bütün hayat şekillerini, sosyal kurumları ve meslekleri saran ya-

²⁹ Y, s.50

lan, bir tekâmül zarureti olduğu kadar, Simeranya'da "kutuplaşma dramı" adı verilen bir "dip zıtlık" gerçeğinin de zarurî sonucudur³⁰.

"Dip zıtlık"

Peki *dip zıtlık* nedir? Peyami, romanın daha sonraki sayfalarında Samim'in dilinden bu meseleyi de ele alır. Mantıktaki zıtlık prensibinden, doğru-yanlış, aydınlık-karanlık, haz-keder gibi sayısız zıtlıklardan ve Eflatun'dan Hegel'e kadar birçok filozofun bu zıtlıkları barıştırma yönünde gösterdikleri gayretten söz eden Samim, Alman romantik düşünürlerinden Novalis'in fikirlerini de özetledikten sonra, Simeranya'da zıtlıkların en genel fikir ve en küllî (tümel) kavram olan *varlıkla yokluk* arasındaki zıtlığa irca edildiğini söyler. *Dip zıtlık* budur, yani varlık-yokluk zıtlığıdır. Bütün canlıların, bilhassa insanın hayatında bu dip zıtlıktan *varlaşma* ve *yoklaşma* kutupları doğar. Bergson'un hayat hamlesi dediği bir varlaşma, fakat aynı zamanda onun kadar gerçek ve kuvvetli bir yoklaşma hamlesi vardır. İki hamle arasındaki devamlı çakışmadan doğan bütün zıtlıkların sebep olduğu felaket ve kederlerin hepsine *olmak dramı* denir³¹.

"İnsandaki varlaşma hamlesi, ölüm korkusu ve nefretiyle birlikte ebedilik özleyişini vücuda getirir; yoklaşma hamlesi ihtiyarlığa ve ölüme götürür. Bu, Simeranya'da, insana gelen değil, insanın ona gittiği bir netice gibi görünüyor. Yani yoklaşma pasif değil, varlaşma gibi aktiftir. Fakat bu zıtlık birbirine göredir: Rölatifdir. Yani varlaşma hamlesinin aktifi yanında yoklaşma pasif, yoklaşma hamlesinin aktifi yanında varlaşma pasiftir. Böylece Heidegger'in tek taraflı tasavvurundan uzaklaşarak yokluğu bir zemin "fond" gibi değil, karşılıklı olarak varlığı ve yokluğu birbirinin zemini gibi anlamak lazımdır"³².

³⁰ Y, s.50

³¹ Y, s.158

³² Y, s.159

Samim'e göre, varlaşma hamlesinden ebedilik hayali ve neşesi doğar. Bu özleyiş bütün cesaretini imkândan almaktadır; insan mümkün olmayan bir şeyi istemek için kendini yormaz ve paralamaz. Her çeşidinden aşk ve kahramanlık gibi, kendi fânî ve geçici benliğinin üstüne sıçramak, kendi kendini aşmak için yapılan bütün fedakârlıklar varlaşma hamlesinin devamıdır. Yoklaşma hamlesinden ise fânîlik ve geçicilik duygusuyla birlikte onun büyük sıkıntısı doğar. İnsan bu sıkıntıyı yaşamaktansa en büyük felaketlere karşı mücadeleyi göze alabilir; çünkü mücadele varlaşma hamlesini kırbaçlayarak insanı yoklaşma hamlesinin korkunç sezgisi içinde bunalımdan kurtarır. Yoklaşma hamlesinden doğan fânîlik duygusu "*Bugün varız yarın yok*", "*Bir günün beyliği beyliktir*", "*Vur patlasın, çal oynasın*" gibi sözlerde ifadesini bulan hedonist bir ahlâka yol açabilir. İki zıt hamle, insanda iki benlik yaratmıştır; birincisi aşk ve fedakârlık hamleleri halinde kendini aşar ve ebedilik değerlerine sarılır. Sevgili aşkından Allah aşkına kadar gider. Böyle bir *transcendence* olmadan varlığın mümkün olmadığı, Simeranya metafiziğinin esasını teşkil etmektedir. İnsan fânîlik sıkıntısından böyle kurtulur ve varlığının en mütekâmil halini yaşar. Bütün sosyal ve kutsal değerlerin mekânı birinci benliktir. İkinci benlik, tabiata, uzviyete, biyolojik hayata ve içgüdülere bağlıdır ve geçici değerlere sarılır. Para, lüks, kaba iştah, şehvet, kibir ve gösteriş.. Hepsi ikinci benlikte barınır³³.

Yirminci yüzyılda ikinci benliğin birinciye baskın çıkmasını uzun tarihî gelişin bir sonucu olarak değerlendiren Samim, insan düşüncesinin tarih boyunca Allah ile tabiat, daha doğru bir deyişle tabiatçı düşünceyle mistik düşünce arasında bir rakkas gibi sallandığını, kâh birinin, kâh diğerinin ağırlık kazandığını, mistik düşüncenin hakim olduğu çağlarda tabiatın, tabiatçı düşüncenin hakim

³³ Y, s.160

olduğu çağlarda Allah'ın ihmal edildiğini anlattıktan sonra şöyle devam eder:

"Ortaçağ boyunca insan düşüncesi yine tek ayak üstünde görünür. İlâhiyatçı görüş hakimdir ve ilim yine bir din karakteri almağa başlar. İnsanın tabiat üzerindeki dikkati azalmış ve düşünce-sinin yere (maddeye) basan ayağı kısalmıştır. Bin yıl topallayan bu düşünce, yeni çağın başında kapaklanır ve yerden kalkamayacak bir halde yıkılmağa başlar. Sallantının bir ucu tekrar tabiata ve akla dönmek üzeredir.

"Geçen asrın sonuna kadar, dört beş yüz yıl süren bu tabiatçı düşüncenin, bazı ruhçulardan ve din felsefecilerinden gelen mukavemetlere rağmen nasıl muzaffer olduğunu ve teknik mucizelerini verdiğini görüyoruz. Fakat insan düşüncesi bu sefer de öteki ayağı üzerindedir ve kendi kendisini yalnız tabiat yapısı içinde anlamaktan öteye geçemediği için manevî kudretinin tam şuurundan da, gelişmesi imkânlarından da mahrum kalmıştır. Bunun felsefedeki neticesi kaba bir pozitivizm, psikolojideki neticesi vatmanların dikkatini ve hafızasını yarım yamalak ölçmekten ileri gitmeyen bir faydacılık, sosyolojideki neticesi cemiyetlerin mahiyetlerini anlamaktan ziyade pratik ihtiyaçlarını araştıran monografi ve istatistiklerin ortaya döktüğü bir sürü yalan yanlış rakam, politikadaki neticesi, Ortaçağ'ın din harpleri yerine ekonomik ihtilaflardan doğan para harplerini getirmesi, ahlâktaki neticesi de 'Bugün varız, yarın yok'tan ibaret bir fânîlik endişesi içinde mahzunlaşan insanı konfor, lüks, çılgınca macera, eğlence ve cinsî azgınlıklar peşinde gününü gün etmekten başka ideallerden tedirgin eden bir yaşama telakkisine sürüklemesidir. İnsanın hayvanlığını medenileştirdiği kadar, medeniyetini hayvanlaştıran bu çağ da, beş asır tek ayağı üzerinde topalladıktan sonra, yirminci asrın her biri iflas eden büyük ihtilalleri ve dünya harpleriyle yıkılmak üzere olduğunu gösteriyor. Yirminci asrın yalnız spiritüalist filozoflarında değil, tabiat âlimlerinde de tabiatı aşan metafizik prensiplere ve Allah'a doğru bir yöneliş görüyoruz. En büyük zekâlarda artık iki ayağını da yere basan yeni bir dünya hasreti doğduğu seziliyor"³⁴.

Simeranya'da problem artık tamamıyla çözülmüştür; orada insan düşüncesi topallamaz, çünkü iki ayağı üzerinde yükselmektedir. Zıtlar birbiriyle barıştırılmış, eski

³⁴ Y, s.161 vd.

dünyada çok zaman kaçınılmaz olan yalan bile Simeranya'da tamamiyle lüzumsuz bir hale gelmiştir; anlaşılmıştır ki yalan, tabiatın ve hayatın içindeki zıtlıkları barıştıramayan insanın bir görünüş âhengi yaratmak için kutuplardan birini örtmek ihtiyacıdır. Prensibinde kutuplaşma bulunan *olmak dramı* karşısındaki âciz insanın elindeki geçici silah, yalandır; zıtlıklar ortadan kaldırıldığı zaman elbette bu silaha ihtiyaç kalmaz³⁵. Simeranya tıbbında da hasta ile hastalığı arasındaki zıtlık ortadan kaldırılmak suretiyle aynı prensip uygulanmaktadır. Bugünkü dünyada doğmuş iki nazariyenin üzerinde yükselen Simeranya tıbbına göre, istisnasız her hastalık, uzviyetin kendi işleyişine zıt tesirlere karşı bir "hyperreaction"dur, vücudun öfkelenmesidir, isyanıdır. Hastalıkların sebebini hastanın vücudundan evvel hayatında aramak gerekir; yani hastalık çok defa kaderin aksiliklerine karşı ruhun ve onun peşinden vücudun isyanıdır. Esasen Simeranya'da tıp diye ayrı bir bilim şubesi yoktur³⁶. Çünkü orada herkes hastalanmadan önce, hayatın çaresizlikleri önünde sinirlenmemeyi, isyan etmemeyi öğrenir, dolayısıyla hastalıklara yol açan şartlar ortadan kaldırılmıştır. İnsan Simeranya'ya adımını atar atmaz kendini her tarafa yayılmış bir intibak ve âhenk atmosferi içinde bulur. Herkes bu ruh sağlığının yollarını ve hastalandıktan sonra kendi kendisine, isyandan tevekküle giden yolu açacak telkinleri de bilir³⁷.

Simeranya'da giyim ve moda meselesi de bir problem olmaktan çıkarılmıştır. Uygun bir beslenme rejimi, şekil telkini, masaj ve müzik eşliğinde hareketlerle her kadın kendisi için arzuladığı vücut biçimini yaratabilmektedir. Çünkü vücudun bir insanın zihninde ısrarla tasarladığı sabit imaj levhalarına göre gelişip biçim aldığı tesbit edilmiştir. Hatta hamile kadınlar, bu seanslarla, doğacak

³⁵ Y, s.58

³⁶ Y, s.60

³⁷ Y, s.61

çocuklarının biçimlerini bile belirleyebilmektedirler. Her Simeranyalı kendi yaratma kabiliyetinin derecesine göre bir gayretle güzelliğin ilahî arşetipini sezerek mekâna ve zamana uygun bir sosyal prototipin gelişmesinde âmil olur. Böylece moda, bir sınıfın estetiği olmaktan çıkıp bütün bir cemiyetin malı haline gelir. Kısacası herkesin her sosyal harekete samimi ve tam iştirakini sağlayan yeni bir cemiyet yapısı. Bu iştirak, şimdiki dünyada olduğu gibi, vatandaşın yalnız politika sahasında ve yalnız dört yılda bir sandığa attığı bir oy pusulasının değil, "bütün sosyal müesseselerde herkesin, hergün ve her an müşterek bir ideale doğru bütün davranışlarını âhenklendiren yeni bir cemiyetin bünyesinden ve normal işleyişinden doğar. Tamamiyle fonksiyonel bir bünye hareketinin tabii neticesidir"³⁸.

PEYAMİ'NİN MİSTİSİZMİ

1930'ların başlarında mistisizme ilgi duymaya başlayan Peyami Safa, daha çok bu konudaki Fransızca literatürü okumuş, yakın arkadaşı Necip Fazıl, İslam tasavvufuna, dolayısıyla yerli kaynaklara yönelirken, o, Batılı kaynaklarla beslenmiştir. Son iki romanında kullandığı kaynakların niteliği çok açık bir biçimde görülür. XIX. asırda bütün Avrupa'yı saran ve XX. yüzyıla da sarkan materyalist ve pozitivist akımlara karşı güçlü argümanlar elde etmeye çalışırken parapsikolojik ve metapisşik olaylarla fazlaca haşır neşir olan, hatta yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bizzat ispritzma celseleri düzenleyerek ruhlarla temas kurmaya çalışan Peyami'nin mistisizmi İslamî renk ve muhteva taşımaz. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda sadece pansiyonun sahibi Vafi Bey'de ve Ferit'in muhallebicide rastladığı sakallı ihtiyarda müslüman çehresi vardır. *Matmazel Noraliya* mesela Râbiatü'l-Adeviyye gibi bir mutasavvıfeye değil, herhangi bir hırıs-

³⁸ Y, s.112 vd.

tiyan kadın mistiğe benzer. Son telif eseri olan *Mistisizm* (1961)'de tasavvufu ilgili bölüm hem çok kısadır, hem de Batılı kaynaklara dayanılarak yazılmıştır³⁹. Açıkçası, Peyami Safa'nın anladığı mistisizm "geri bir ortaçağ mistik ve skolastiği değil, yeni ve ileri bir düşünce hamlesidir. Çünkü mistisizmin mutlaka İslam veya Hristiyan tasavvufuna bağlanması şart olmayan bir mânâsı daha vardır ki, o da, zekânın delâletini aşan bir sezgi ile insan ruhunun, varlığın künhü, temel prensibi ile kaynaşmasıdır. Bu mânâ, Fransız Felsefe Cemiyeti'nin kontrolünden geçtikten sonra Lalande'in meşhur sözlüğünde yer almıştır"⁴⁰.

Peyami'nin bu anlayışı Avrupa ve Avrupalılaşıma hakkındaki genel yaklaşımının tabii bir sonucudur. Aslında sonuna kadar Batı medeniyetinin yanında yer alan ve Avrupa'yı aşmak için evvela tam mânâsıyla Avrupalı olmak gerektiğine inanan kahramanımız, "onun buhranlarını içinden yaşamalıyız ve onunla birlikte aşmalıyız" di-yordu. Bu bakımdan bugünkü medeniyet dairesi içinde Türkiye için laiklik onun görüş açısından bakıldığında kaçınılmazdı⁴¹.

³⁹ *Mistisizm*, Bâbîâli Yayınevi, İstanbul 1961

⁴⁰ "Topyekûn cevap", *TD*, S.4, Mart 1954

⁴¹ *MNK*, s.292

Peyami Safa'nın evinde çekilmiş bir fotoğrafı.

Peyami'nin Türk Düşüncesi'ni çıkardığı yıllarda çekilmiş bir fotoğrafı.

ONDOKUZUNCU BÖLÜM TÜRK DÜŞÜNCESİ

"Aramızda müfritler müstesna, hepimiz hem Doğulu, hem de Batılıyız. Doğu-Batı sentezi bizim, yani bütün insanlığın tarih ve ruh yapısı, kaderimizdir. Doğu ile Batı arasındaki mücadele, her insanın kendi nefsiyle mücadelesine benzer. Bunların sentezi, insanın var olmak için muhtaç olduğu vahdetin ifadesidir. İnsan, bütünlüğünü ve tamlığını ancak bu sentezde bulabilir."

Doğu-Batı Sentezi

ULUS'TAN SONRA

DEMOKRAT PARTİ'yi özellikle komünistlerle işbirliği teşebbüsü yüzünden şiddetle eleştiren Peyami, CHP'li yöneticilerin dikkatini çekmiş olmalıydı. Nitekim o sırada milletvekili olan Yusuf Ziya Ortaç, belki de partisinden aldığı talimata uyarak Vefa İdadisi'nden arkadaşı olan Peyami'yle münasebetlerini sıklaştırmış, 1948'in Mart'ında yeniden yayımlamaya başladığı *Çınaraltı*'nda yazması için eski dostuna da teklifte bulunmuştu.. Derginin ikinci dönemindeki bütün yazılarında komünizmi ve komünistleri kıyasıya eleştiren Peyami'nin Yusuf Ziya Ortaç ve Cumhuriyet Halk Partisi'yle ilişkileri, *Ulus* gazetesi yazarlığı ve 1950 seçimlerinde bu parti-nin Bursa milletvekili adaylığıyla sonuçlanacaktı. Kazansaydı, bir CHP milletvekili olarak nasıl bir tavır sergilerdi, kestirmek zor. Ancak kazanmadı. Vecdi Bürün, bu sonucun Peyami'yi pek üzmediğini söylüyor¹.

¹ Vecdi Bürün: *age.*, s.92

Seçimlerden sonra *Ulus* gazetesinin birinci sayfasında yazmaya başlayan Peyami, aynı müessesenin çıkardığı *Akşam* gazetesinde de Server Bedi imzasıyla daha hafif yazılar yazıyordu. Ne var ki, gazetesıyla maddi ilişkileri bir türlü rayına oturmamıştı; hayatını sadece kalemiyle kazanan bir yazar için son derece zor bir durumdu bu. Gazetenin başındaki Nihat Erim meseleyi halletmek için birkaç defa söz verdi, fakat netice alamadı. Sonunda mücadele etmekten bıkan Peyami kesin kararını verip yazılarını kesti. Artık *Ulus*'ta yazmayacak, bir dergi çıkara-caktı. Son yazısı 13 Ağustos 1952 tarihini ve "Bir Hipnotizma Tecrübesi" başlığını taşıyordu. Ancak Server Bedi olarak *Beyaz Cehennem* adlı romanının tefrikası bitinceye kadar devam etti.

Başta Hilmi Ziya lken olmak üzere, bütün dostları, Peyami Safa'nın dergi çıkarma fikrini sevinçle karşılayıp hararetle desteklediler. Derginin adı *Türk Düşüncesi* olacaktı, fakat önce para bulmak gerekiyordu. Tam o günlerde güzel bir gelişme oldu: *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* ve *Fransızca Grameri*'nin yeni baskıları için bir teklif aldı. Alacağı telif creti pek az sayılmazdı, fakat başlamak için yeterli de değildi; hiç olmazsa on sayı çıkaracak kadar para bulmalıydı. Bu problem de yakın dostu Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan tarafından halledilince önünde hiç bir engel kalmamıştı. Vecdi Bürün, derhal uygun bir büro aramaya başladıklarını ve Bâbiâli yokuşundaki Selçuk A- partmanı'nda iki odası ve mutfağı bulunan genişçe bir daire bulduklarını sylyor².

İlk sayının hazırlıkları başladıktan sonra haberi yeni duyan öteki dostlarının da tebrik için bizzat idarehaneye gelerek destek sözü vermeleri, hatta Âğâh Sırrı Levend'in Ankara'dan kalkıp gelmesi Peyami'yi çok sevindirmiş ve canlandırmıştı. Ahmet Kutsi Tecer de hemen her akşam üzeri uğruyor ve hazırlıkları gözden geçirerek fikirlerini söylüyordu; ona göre *Türk Düşüncesi* mkem-

² Vecdi Bürün: *age.*, s.94

mel bir dergi olacaktı. Kapak kompozisyonu ressam Elif Naci tarafından hazırlandı. Zeminin kırmızı olması düşünülüyordu; üstte ve altta iki beyaz bant bulunacak, üstteki geniş bantta derginin adı yer alacaktı. Peyami'nin bütün hedefi dergisini profesyonelce çıkarmaktı; yazısı ve şiiri kabul edilen herkese hakkı olan telif ücreti ödenmeliydi. Bu prensibi sonuna kadar ve dikkatle uygulamaya çalıştığı, hatta Anadolu'nun çeşitli yerlerinden şiir gönderen amatörler bile telif ücretlerini göndermeyi ihmal etmediği, gelen mekuplar dosyasındaki Ali Püsküllüoğlu imzalı mektuptan anlaşılıyor³.

PROGRAM

Türk Düşüncesi'nin ilk sayısı 1953 yılının sonunda çıktı⁴. Beş formalık orta boy bir dergi. İlk yazı, derginin çıkış gerekçesinin açıklandığı "Program" başlıklı bir yazıydı. *Türk Düşüncesi* imzasını taşımakla beraber Peyami Safa tarafından yazılan bu yazıda, *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua*, *Sebilürreşsu* ve *İctihad* mecmualarının, Türk ve müslüman olduğu kadar Avrupalı gibi düşünmek ve yaşamak zorunda olan bir millete ait tek realitenin üç cephesini birbirinden ayıran ana düşünce akımlarını temsil ettikleri için uzun ömürlü oldukları, Cumhuriyet'ten sonra çıkan *Fikir Hareketleri*, *Hayat*, *Ülkü* ve *Kültür Haftası* gibi dergilerin ise böyle bir ana düşünceye bağlı olmadıkları için fazla yaşamadıkları ifade ediliyordu. Türk dev-

³ *Türk Düşüncesi*, S.1, C.1. Ayda bir çıkar. Sahibi ve Müdürü: Peyami Safa. 1 Aralık 1953. 1 Lira

⁴ Ali Püsküllüoğlu'nun Kadirli'den gönderdiği sözkonusu mektup şöyledir: Efendim,

Türk Düşüncesi'nde yayınlamak lütfunda bulunduğunuz üç şiirim için ödediğiniz ücrete çok teşekkürler ederim. Almış bulunmaktayım. Bundan böyle şiirlerimi yalnız *Türk Düşüncesi*'ne vermek benim için bir mutluluk olacaktır.

Azmi Güleç ağabeyimin çok selam ve saygıları var.

Tekrar teşekkürler, saygılar. Ellerinizden öperim, efendim.

rimi hakkındaki fikirlerini sistemleştirmeye çalışan *Kadro* dergisi de marksizme çalan metodundan dolayı millî ve siyâsî mukavemete uğrayıp kapanmıştı.

"Bu arada yüzlercesi çıkıp batan ve hâlâ yenileri çıkıp yaşamağa uğraşan solcu dergiler, karıncalanma halindeki belirsiz temayüllerinin bağlı olduğu dünya ve tarih görüşünü kavrayacak ve açıklayacak temelli bir kültürden ve büyük fikirlerin rüzgârlarından mahrum çocukların üfürüğüyle yürüyen kâğıttan gemiler gibi ya batıyor veya küçük dikkatleri eğlendirecek hafif temayüllerin şişirdiği su kabarcıklarının üzerinde çırpına çırpına yürüyebiliyorlar(dı)".

Aslında Meşrutiyet'ten bu yana çıkan fikir dergilerinden hiç biri 20. asrın büyük meselelerini ve bunların millî kaderimizle ilgisini sezememiş ve hemen hepsi çoktan tarihe karışan bir Avrupa'yı, yani geçen asrın ilk üç çeyreğinde kalmış ve bugün hepsi terkedilmiş düşünce kalıplarını savunmuşlardır. Tam bir fikir ve değer anarşisi içindeki kültür hayatımız, halis değerlerle sahtelerinin birbirinden ayırılmasını sağlayacak bir kriteriumdan mahrumdur. Öte yandan Anadolu'da öküz devri sona ermektedir ve üretim araçlarında bir devrim yaratan makine medeniyetiyle medeniyet kavramı arasındaki münasebetin doğurduğu meseleler bizim de en büyük meselelerimiz haline gelmek üzeredir; fakat hiç bir gazete ve derginin bunlardan haberdar olduğuna dair herhangi bir işaret görünmemektedir. *Türk Düşüncesi* işte bu meselelere de girecek ve Anadolu'nun kıraç toprağından bile bereket fışkırtan makineye paralel olarak, fikir ve sanat bozğununun kuru, sert, yalçın toprağına dalacak ve oradan yerli ve millî düşüncenin kaynaklarını fışkırtacaktır.

Özetlemek gerekirse, Türk düşüncesini Batı'daki düşünce akımlarıyla devamlı temas halinde bulundurmak, inkılap-irtica ikiliği halinde basitleştirilen rejim dâvâmızı son ilim verilerinin ışığı altında gerçek bir fikir dâvâsı seviyesine ulaştırmak, düşünce hayatından sahte de-

ğer ve düşünceleri ayıklayarak gerçeklerin ortaya çıkmasını sağlamak, memlekette başlayan büyük ziraî teknik devrimin meselelerini inceleyerek bunlar üzerinde ihtisas adamlarının görüşlerini almak, nesil dâvâsı gütmeden hakiki liyâkatlara başarı imkânı hazırlamak *Türk Düşüncesi*'nin başlıca hedefleridir. Ve asıl hedef:

"Türk devriminin geleceğe yönelen yaratıcı hamlelerine karşı koymak isteyenlerle geçmişin canlı değerlerini -ölülerinden farksız- gibi- mahkûm etmeğe çalışanların yanılmasını ortaya koymak ve geçmiş-gelecek, Doğu-Batı, madde-mânâ gibi ikiliklerden Türkiye'nin tarih ve coğrafya durumuna uygun ve üstün bir senteze varılabileceğini ve böylece bugünkü dünyamızın huzurunu kaçıran ruh gerginliğinin, kültür ve medeniyet buhranının aşılabileceğini izaha çalışmak".

ZELOT'LAR VE HERODYEN'LER

İlk sayının ikinci yazısı "Türk düşüncesi ve Batı medeniyeti" başlığını taşıyordu. Peyami Safa, bir bakıma o güne kadarki bilgi birikiminin ve sancılı düşünce faaliyetinin sonuçlarını açıkladığı bu yazısında *Türk Düşüncesi* dergisinde savunmak istediği sentez fikrini geniş bir biçimde açıkladı. Temel görüşü kısaca şuydu: Batı, bizim sandığımız gibi belirli ve değişmez bir gerçek değil, sürekli bir oluş halinde ve eskiyen taraflarını sürekli tasfiye eden canlı bir dünyadır. Batı rüyasından uyanıp kendimize önce şu soruyu sormak zorundayız: "Hangi Batı?"

XIX. yüzyılda iki büyük düşünce akımından biri olan pozitivism, kaba tecrübe ve müşahade alanının dışında kalan, ölçülmesi mümkün olmayan ve belirli bir sebep netice zincirine bağlanmayan hiç bir gerçeği kabul etmiyordu. Dinin ve ahlâkın yerine göz dikerek insanlığı mutluluğa götürme iddiasıyla yola çıkan ve medeniyeti âdeta teknoloji ve konforla özdeşleştiren bu anlayışın tepki uyandırması kaçınılmazdı. Nitekim Kant'ın tesirleri Fransa'ya sıçradıktan sonra, pozitivismin dar ve kapalı

ilim görüşünü ciddi bir biçimde sarsan bir felsefe akımı doğmuştur. Renouvier'den başlayıp çeşitli kanallardan Bergson'a ve bugünkü diğer felsefe ve sanat akımlarına kadar uzanan hareket, Türkiye'de Batılılaşma fikriyatını temsil edenlerin işine gelmediği için bizde pek incelenmemiş, dolayısıyla etkilerini fazla hissettirmemiştir. Halbuki pozitivist ilim anlayışı Max Planck, Einstein ve Heisenberg gibi büyük fizikçilerin çalışmalarıyla temelden sarsılıp yerle bir olmuştu. Heisenberg'in "kararsızlık" prensibi, yalnız pozitivist ilim anlayışının dayandığı ölçü kavramını değil, bütün ilimlerin ve maddeci felsefelerin dayandığı determinizm inancını da sarsmıştı. Bu devrim, sadece ilim döktatörlüğünü yıkmakla kalmıyor, akla da isyan anlamını taşıyordu.

Peyami'ye göre, XX. yüzyılın başında doğan büyük huzursuzluk, üzerine iki dünya harbinin acıları da eklenince, ilmin ve aklın her şeyi izah edebileceği ve insanlığa ebedî barış ve düzen getireceği hayalini yıktı. Yüzyılın en büyük romancıları ve tiyatro yazarları tarafından da güçlü bir biçimde dile getirilen bu buhran, şu açık gerçeği gözler önüne sermişti: "Her insan ancak kendisi için muteber bir sır taşır; ilim ve akıl bunu izah edemez. Bu sırda ancak yaşanarak, sırf şahsımıza has bir tecrübenin içinden, çok defa mistik bir tecrübenin içinden varılabilir". Daha sonra görüşlerini, Romain Rolland'ın Péguy için yazdığı monografiden uzun bir alıntıyla destekleyen Peyami, şöyle devam ediyordu:

"Batı'nın kendi kendisi hakkındaki görüşünün geçirdiği büyük devrimi, ister Spengler gibi 'Batı'nın sonu', ister Berdiaeff gibi 'yeni zamanların sonu' gibi görenlere katılalım, bizim mübarek devrimimizi ölü bir Batı anlayışına göre kalıplandırmamız ve Batı'nın bugünkü dinamizmini yapan fikir hummasını paylaşmaktan kaçınmamız, bizi donmuş bir örnek önünde pasif kalmağa ve onu maymunca taklit etmekten başka hiç bir şey olmayan tehlikeli bir mimetizm içinde kısırlaşmaya götürür".

Daha sonra Arnold Toynbee'den ödünç aldığı *zélotisme* ve *hérodianisme* kavramlarını kullanarak Batı medeniyeti karşısındaki tutumumuzu değerlendiren Peyami Safa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da, Mustafa Kemal'in de Türkiye'de gerçekleştirdiği hareketi *hérodianisme*'e örnek olarak gösteriyor⁵. Toynbee gibi Peyami de herodienlerin benimsediği tarzın, üstün bir yabancı kuvvet karşısında en doğru müdafaa tarzı olduğu kanaatindedir. Ancak onun da birtakım zaafı vardır; bir ke-re yaratıcı değil, taklitçidir ve sadece küçük bir "münev-ver azınlığı uyandırır". Çoğunluk, taklit edilen medeniyetin pasif bir üyesi olmayı bile ümit edemez. Yani herodien nitelik taşıyan hareketler halka mal olmaz, sadece bir aydın özlemi olarak kalır. Peyami'ye göre, Mustafa Kemal, bunu sezmiş ve batılılaşma devrimini dil ve tarih hareketleriyle tanımlamak suretiyle Türk milletinin Batı kültür ailesi içinde bir taklitçi gibi değil, kendine has bir hüviyet olarak yer almasını sağlamıştır. Peyami, sadece Türkiye'de değil, Avrupalılaşmaya çalışan her ülkede herodyanizmin tehlikelerinden korunmak için millî geleneklerin de canlandırıldığını sözlerine ekliyor. Açıkçası, Toynbee, eski bir medeniyetin yabancı bir medeniyete karşı verebileceği üçüncü cevabı hiç düşünmemiştir. Bu üçüncü cevap, bir milletin yabancı bir medeniyetle kendi millî ve dinî geleneklerini uzlaştıran âhenkli bir sentezin oluşturulmasıdır. O halde, Türkler gibi, köklü bir medeniyetin mirasçısı olan bir millet, iki medeniyetin canlı değerlerini uzlaştırmak zelotizm geriliğine ve herodyanizm maymunluğuna düşmeden çağdaş dünyadaki yerini alabilir. Nitekim,

"Akıl dışı imkânlar arayan XX. yüzyıl Avrupa'sı da, Birinci Dünya Harbi'nden sonra, muhtaç olduğu büyük manevî aşığı Do-

⁵ Zelotizm, tehdide uğrayan bir toplumun kendi kabuğu içine çekilip taşkın bir bağlılıkla geleneklerine sarılması halidir, başını kuma sokarak devekuşu gibi kendine geçmişte sığınak arar. Zelot içgüdüsünün, Herodien aklının emrindedir. Herodien hali cesaretle karşılar ve geleceği hazırlar.

ğu'da bulabileceğini düşündü. O tarihten beri bütün Batı'da Doğu medeniyetlerinin hatta arkaik değerlerini araştırmak ve kendi kültürüne katmak için hummalı bir özleyiş ve çalışma devam etmektedir. Böylece Batı'nın ilim ve teknik metodlarıyla silahlanmak isteyen Doğu ve Doğu'nun iç dünyasından manevî aşilar almak isteyen Batı arasında kendiliğinden bir kaynaşma imkânı çoktan doğmuş oluyor".

DOĞU-BATI SENTEZİ

Peyami, aynı makalede kendisinin de söylediği gibi, 1930'ların başından beri bu sentezi savunmaktadır. Önce *Fatih-Harbiye* romanında ortaya koyduğu Doğu-Batı sentezini daha sonra *Kültür Haftası* dergisinde yayımlanan "Seziş, tahlil, riyaziye" ve "Şark-Garp münakaşasına bir bakış" makalelerinde, ardından *Türk İnkılabına Bakışlar*'da savunmuş, aynı görüşü *Türk Düşüncesi* dergisinde ise mistisizmin daha ağırlıklı bir yer aldığı ciddi bir tez haline getirmiştir. Peyami'nin mistisizme kayması, muhtemelen, soğuk savaş döneminde Doğu Bloku'ndan aldığı güçle sosyalizm kılığında yeniden meydan okumaya başlayan materyalizme karşı, kararlı bir antikomünist ve spiritüalist olarak daha sağlam argümanlara sahip olma gayretinin bir sonucudur. Batı'daki parapsikolojik ve metapsişik araştırmalara duyduğu ilginin temelinde de bu vardır [Bk.XVIII. Bölüm].

Daha önce belirttiğimiz gibi, mistisizm konusunda müstakil bir kitabı da bulunan Peyami Safa, pozitivist ve materyalist nitelikli bir bilim anlayışının ve felsefenin hakikati bütün vecheleriyle kavramakta âciz kalacağı ve insanlığı felakete götüreceği kanaatindedir⁶. Son araştırmalarla pozitif bilimlerin anladığı mânâda madde çök-

⁶ Peyami Safa'nın 1962'de müstakil olarak yayımlanan *Mistisizm* adlı kitabı daha sonra nasyonalizm ve sosyalizm konularındaki kitaplarıyla birlikte *Nasyonalizm-Sosyalizm-Mistisizm* (1975) adıyla yeniden yayımlanmıştır. Kitabın "Nasyonalizm" bölümü, yazarın *Millet ve İnsan* adlı kitabındaki yazılarının bir kısmından oluşmaktadır.

müş ve modern bilim tabiatı aşan prensiplere yönelmiştir. Ancak mevcut haliyle Batı, Bergson'un da işaret ettiği gibi "teknik buluşların harikali inkişafına mukabil, insanı maddî vasıtaların emrinde bir ırgat gibi koşturarak mânevî bir takatsizliğe düşürmek tehlikesi içinde"dir veya "hiç değilse manevî kıymetlerle bu maddî inkişaf arasındaki nisbetsizlikten doğma bir intibak buhranı" yaşamaktadır⁷.

Bunun için Batı'da şimdiden Doğu'ya dönüşün tek kurtuluş yolu olduğunu ileri süren fikir adamları vardır. Çünkü Doğu bütün sefaletine rağmen hâlâ büyük değerlere sahiptir ve Batı'ya vereceği çok şey vardır. Nitekim büyük Hint şairi Tagore, spiritualizmi, iç hayatın derinliğini, Doğu'nun manevî yükselmeye karşı yorulmaz meylini, Batı'nın maddeciliğine, kazanç hırsına, aceleciliğine, doymak bilmez zenginlik hırsına, düşüncesiz faaliyetlerine karşı koyar ve asla şüphe etmez ki Doğu ile Batı arasındaki çatışma, Batı'nın kendi içinde de vardır. Yani iki Avrupa ve iki Amerika karşısındayız; bunlar Doğu ile Batı gibi daima kendi kendileriyle mücadele halindedirler. Her Avrupalı ve her Amerikalı aynı zamanda hem Batılı, hem de Doğulu'dur, hatta Maeterlinck'in ifadesiyle, insanın beyninde bir Doğu, bir de Batı köşesi vardır⁸.

Peyami'ye göre, Batı'yı temsil eden madde, insanda karşılığını nefis olarak bulur; Doğu ise ruhtur. Bu bakımdan hepimiz aynı zamanda hem Doğulu, hem Batılıyız. Doğu, Batı'nın maddeden hareketle gerçekleştirdiği hamlelere, Batı ise Doğu'nun ruhuna muhtaçtır. Doğu'yla Batı arasındaki mücadele, insanın kendi nefesine karşı mücadelesine benzer. Kısaca söylemek gerekirse, "*Doğu-Batı sentezi bizim, yani bütün insanların tarih ve ruh yapısıdır, kaderimizdir (...) İnsan, bütünlüğünü ve tamliğini ancak bu sentezde bulabilir*"⁹.

⁷ "Bergson ve zamanımız", C, 16 Eylül 1937

⁸ Peyami Safa: *Doğu-Batı Sentezi*, İstanbul 1976, 2.bs., s.12

⁹ Peyami Safa: *age.*, s.12

Türk Düşüncesi'nin ilk sayısındaki yazılar, Peyami'nin savunduğu Doğu-Batı sentezi fikrini destekler niteliktedir. Mustafa Şekip Tunç, "Aksiyon felsefesi bakımından politika", Hilmi Ziya Ülken "Medeniyetimizin değerler sistemi", İsmail Hakkı Baltacıoğlu "Din softaları, bilim softaları", Mesut Cemil de "İki musikin tek kaynağı" başlıklı yazılarında aşağı yukarı aynı fikirleri farklı çerçevelerde dile getirirler. İlk sayıda, dergi çıktığı sürece savunulacak tezi iyice belirginleştirmek için özenle seçilmiş başka yazılar da vardır. Mesela Albert Einstein'ın "İlim ve din" ve Walter Schubart'ın "Rusya'da Avrupalılar ve Asyalılar" başlıklı yazıları. Schubart'ın aynı sayıda yer alan, simsiyah kader bulutlarının Promete kültürü üzerinde dolaştığını ve ölüm yıldırımının fırlamak üzere olduğunu söylediği "Yeni bir dünya" başlıklı yazısı da ilgi çekicidir¹⁰. Agâh Sırrı Levend'in edebiyat tarihinden yola çıkarak beş yüzyıllık tarihimizin bir panoramasını çizdiği yazısını Ahmet Kutsi Tecer, Behçet Kemal Çağlar, Fazıl Hüsni Dağlarca, Osman Attila, İbrahim Minnetoğlu, Cemal Taşkınoğlu, Halide Dolu ve Yahya Benekay'ın şiirleri takip etmektedir. Leyla Gediz'in bir hikâyesiyle, Nebahat Peyami Safa'nın da Kafka'dan tercüme ettiği *Dâvâ* ile yer aldığı ilk sayının tiyatro yazıları Nurettin Sevin ve Jale Erkurt, müzik yazısı Bülent Tarcan, resim yazısı da Elif Naci tarafından yazılmıştır.

Türk düşüncesi'nin yankıları

İkinci sayıda, derginin imzasını taşıyan "Teşekkür" yazısından *Türk Düşüncesi*'nin büyük ilgi gördüğünü, birçok şehirde bir günde tükendiğini, bu arada İstanbul ve Ankara'da çıkan çeşitli gazete ve dergilerde tebrik ve teş-

¹⁰ Walter Schubart'ın tarih felsefesi hakkında bk. Sorokin: *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri* (çev. Mete Tunçay), Bilgi Yayınları, Ankara 1972, s. 115 vd.

vik niteliğinde birçok yazı çıktığını öğreniyoruz. Abone-ler de kısa sürede umulanın üstünde bir sayıya ulaşmış, öte yandan hükümet ve bazı özel bankalar ilan yoluyla destek olmuşlardır. *Türk Düşüncesi*'nin doğumunu tek tek, veya gruplar halinde coşkun bir ilgiyle selamlayan üniversite gençliğine şükran duygularının da ifade edildiği yazıdaki şu cümleler ilgi çekicidir:

"Bütün bu yakınlık ve sevgi tufanını, biz, memlekette ezelden beri hasreti çekilen üstün fikir, seviye ve haysiyetinin doğum müjdesi gibi millî bir gururla karşılıyoruz. Bu, bütün canlı ve toplu belirtilerle sosyal bir hadise değerini taşımaktadır. Yıllardan beri geleceğin uzak boşluklarına dalan mahzun gözlerin beklediği aydınlığın -bir kültür devrinin başlangıcı halinde- nihayet doğmak üzere olduğu ümidini bize veriyor"¹¹.

Türk Düşüncesi'nin uyandırdığı yankılar elbette bütünıyla olumlu değildir. Peyami Sefa, aynı sayıda yayımlanan "Dostlarımıza ve düşmanlarımıza" başlıklı yazısında, iyi niyetle yapılmış eleştirileri kısaca cevaplandırdıktan sonra özellikle isim vermeden Adnan Benk'in radyoda ve *Dünya* gazetesi sanat yaprağında yönelttiği eleştiriler üzerinde durur. *Yeni Ufuklar* dergisinde Vedat Günyol ve Saime Özkul, *Yenilik* dergisinde de Fahir Onger tarafından yazılan eleştiriler, solun, özellikle *Türk Düşüncesi*'nin mistisizmle ilgili yaklaşımından ve Doğu-Batı sentezi teklifinden hayli rahatsız olduğunu gösteriyor¹². Dördüncü sayıda bütün eleştirileri toplu olarak cevaplandıran Peyami Sefa'ya göre, "bazı ufak tefek dergilerde ve iki gazetenin heveskâr sanat sahifesinde *Türk Düşüncesi*'ni karşılayan türlü türlü öfkelerin hiç biri, tek başına ciddi bir insanı bir saniye bile düşündürebilecek bir bilgi

¹¹ "Teşekkür", *TD*, S.2, Ocak 1954

¹² Vedat Günyol: "Din, bilim çatışması", *Yeni Ufuklar*, S.4(20), Ocak 1954; "Saime Özkul: "Anlaşmazlık", *Yeni Ufuklar*, S.5 (21), Şubat 1954; A. Benk'in *Dünya* sanat yaprağında, F.Onger'in *Yenilik*'te çıkan yazısı için de Saime Özkul'un yazısına bakınız.

muhtevasına, fikir haysiyetine ve edasına sahip değildir. Fakat bunların bir araya gelince ifade ettiği mâna, Türkiye'de solculuğa çalan kıpırdaşmanın ne sefil bir bilgi ve terbiye seviyesinde olduğunu göstermek bakımından dikkate değer". *Vatan* gazetesinde bir yazarın yönelttiği, *Türk Düşüncesi*'nin Türk düşüncesini temsil edemeyeceği eleştirisi de Peyami'den şu susturucu cevabı almıştır: "Bir derginin *Türk Düşüncesi* adını taşıması, neden o düşüncenin ifadesini inhisar altına almak olsun? *Vatan* gazetesi bu ismi taşıdığı için *Vatan* fikrini inhisar altına almakla suçlandırılabilir mi?"¹³

Türk Düşüncesi'nin gündeme getirdiği meseleyi, Hasan-Âli Yücel *Cumhuriyet* gazetesinde, Mümtaz Turhan *Eğitim*'de, Fethi Naci de Ankara'da çıkan *Kaynak* dergisinde çeşitli yönleriyle alırlar. *Yeni Ufuklar* ise, şubat ve mart sayılarındaki eleştirilerle yetinmez, nisan sayısında da aynı meseleyi bir soruşturmanın konusu yaparak bazı aydınlara ve bilim adamlarına şu soruları yöneltir:

"Son yirmi yıl içinde, Avrupa kültürünün çıkmaza girdiği, bu kültürün artık insanı mesut edecek yolları yitirdiği, müsbet bilimlerin manevî insan değerlerini ve ahlâkı kemirdiği yollu fikirleri savunanlar çok olmuştur. Bu düşüncelerin yeni Avrupa kültürü bakımından mânâsı ve ehemmiyeti sizce nedir?

"Bu fikirlerin, bizim gibi Avrupa'yı kalkınışlarında örnek sayan Doğu memleketlerinde de zaman zaman tutulduğunu, hatta bazan bundan Doğu kültürü lehine bazı neticeler çıkarıldığını görüyoruz. Gerek Avrupa'da, gerek bizde bu fikirleri savunmanın neticeleri hakkında ne düşünüyorsunuz?"¹⁴

A. Adnan Adıvar, Joachim Ritter, Sabahattin Eyüboğlu, Mazhar Ş. İbşiroğlu, Melih Cevdet Anday ve Ayşe Nur'ur. katıldığı bu soruşturmada verilen cevaplar, Peyami Safa tarafından *Türk Düşüncesi*'nin mayıs sayısında değerlendirilmiştir. Soruşturmaya son derece olumlu

¹³ "Topyekûn cevap", *TD*, S.4, Mart 1954

¹⁴ "Soruyoruz!", *Yeni Ufuklar*, S.7 (23), Nisan 1954

yaklaşan ve Adnan Adıvar'la kısmen mutabık olduğunu belirten Peyami, Ritter'in verdiği cevapta tamamen kendisiyle mutabık olduğunu ifade ediyor. Sabahattin Eyüboğlu'nun verdiği cevaplar da küçük farklarla *Türk Düşüncesi*'nin savunduğu esaslara aykırı değildir. Ve İbşiroğlu.. Peyami bu profesörle de tamamen mutabık olduğunu ifade ederek ondan şu cümleleri aktarmıştır:

"Geçen yüzyıla mahsus bir düşünce tarzının, bugün şiddetli bir tenkide konu olmasından daha tabii bir şey olamaz. Avrupa düşüncesi devamlı bir gelişme içindedir ve belli bir dünya görüşü içinde donmayıp her an yeni bir kalıba girebilmesi, onun en karakteristik tarafıdır. XIX. yüzyıl pozitivizmi bugün bizim için düne ait bir merhaledir. Avrupa kültüründe ruhla madde, imanla akıl arasında öteden beri devam eden mücadelede bugün ağırlığın maddeden ruha doğru geçtiği görülüyor".

Ancak İbşiroğlu'na göre, bugün tenkit edilen ilimcilik yarın pekâlâ tekrar canlanabilir. Peyami bu görüşe de karşı çıkmıyor ve "Olabilir" diyor; fakat tarihte hiç bir şey tekerrür edemeyeceğine göre, yarıncı ilimciliğin XIX. yüzyılın dar ve kapalı ilim görüşünden farklı olması kaçınılmazdır. Esasen *Türk Düşüncesi* de ilim kavramını değil, bu dar ve kapalı ilim görüşünü reddettiğini ilk sayısından beri tekrar edip durmaktadır. Melih Cevdet'le Ayşe Nur'un cevaplarını ciddiye almadığı için üzerinde durmayan Peyami, Vedat Günyol'un Einstein'ın mistik olmadığı yolundaki iddiasını cevaplandırdıktan sonra Fethi Naci'nin *Kaynak* dergisinde çıkan "efendice" yazısına değinir. Onun da "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" sözünü zikredip Atatürk'ü kalkan olarak kullanmış olmasına içerlemiştir. "*Türk Düşüncesi*, batı ilminin değil, XIX. asrın marxist veya pozitivist ilim görüşünün düşmanı olduğunu her sayısında tekrarladığı için, bu taktik boşunadır ve sadece, karşılarına ilim ve sanat iddiasıyla çıkanların hakiki niyet ve hüviyetlerini aydınlatmağa yarar".

İLHAMİ SAFA'NIN ÖLÜMÜ

Özetlemeye çalıştığımız türden eleştirilerin -zaman zaman saldırganlığa dönüşse bile- Peyami'yi pek tedirgin ettiği söylenemez; aksine "güzel harplerin rüyasını gören kılıcı", yani mücadele azmi bilenmekte ve muhtemelen bundan büyük bir mutluluk duymaktadır. *Türk Düşüncesi*'ni çıkardığı ve *Milliyet*'te yazdığı ilk iki yıl, Peyami'nin en güzel yıllarıdır. Dergisi küçümsenemeyecek bir başarı kazanmış, gazeteden aldığı ücretle de maddî problemlerini büyük ölçüde halletmiştir. Üstelik şöhretinin zirvesindedir ve geniş bir hayran kitlesine sahiptir. Bu mutluluk, 1954'ün sonlarında ağabeyi İlhami Safa'nın, 1955 yılında da *Milliyet*'in sahibi ve yakın arkadaşı Ali Naci Karacan'ın ölümüyle kararır. *Türk Düşüncesi*'nin Kasım 1954 tarihli 12. sayısındaki habere göre, İlhami Safa 24-25 Ekim gecesi ölmüş ve ertesi gün Feriköy Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Düzenli eğitim bakımından kardeşine göre daha şanslı olan İlhami Safa, Vefa ve Mercan İdadilerinden sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nde okur ve çok genç yaşta gazeteciliğe başlar. *Servet-i Fünun*'da yazı işleri müdürlüğü yapar, daha sonra murahhas üye olarak görev aldığı *İctihat* mecmuasına yepyeni bir hüviyet kazandırarak tirajını bir misli artırır. Ardından *İkdam* ve *İleri* gazeteslerinin yazı işleri müdürlüğü. Başına geçtiği her gazetede yaptığı yeniliklerle göz dolduran İlhami Safa, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile birlikte kurduğu İlhami-Fevzi Matbaası'nda ilk *Son Telgraf* gazetesini çıkarır. Başta *Hafta* olmak üzere yönettiği birçok haftalık ve aylık dergide Türk dergiciliğine birçok yenilik getirir. *Yeni Sabah* gazetesinin de kurucularından olan İlhami Safa, uzun yıllar İETT idaresinin neşriyat müdürlüğünü yapmıştır¹⁵.

Türk Düşüncesi'nde İlhami Safa için ayrılan bölüm Elif Naci'nin yazısıyla başlıyor. *Son Posta*'dan Midhat

¹⁵ İlhami Safa hakkında bk. Yusuf Ziya Ortaç: *Bizim Yokuş*, s.72 vd.

Cemal Kuntay'ın, *Vakı't*ten Nurettin Artam'ın, *Vatan*'dan Enis Tahsin Til'in, *Memleket*'ten Ahmet Selami Sel'in, *Son Saat*'ten Vecdi Bürün'ün yazılarının iktibas edildiği bölümde, Peyami'nin de *Milliyet*'te çıkan "Teşekkür ve itizar" başlıklı yazısı yer alıyor. Sonraları bir ankekte verdiği cevapta, ağabeyinin ölümünde intiharı düşünecek kadar üzüldüğü anlaşılan Peyami'nin yazdıkları, İlahîmi Safa'nın hayatı hakkında önemli ipuçları taşımaktadır:

"İnsan binbir sebepten ölür, doktorlar bunun yalnız bir tane-sini bilirler. Binbirinciye koydukları Latince isim, hakikatte ötekile-rin bir neticesidir. Öleni bir kardeş yakınlığı ile içinden tanıyan ve onunla beraber ölür gibi olduğu halde yaşamak dehşeti içinde ka-lan insan, bu bin sebebi teker teker bilir.

"Dünyaya nasıbsız ve desteksiz gelmekten başlayan, çocuk-ken babasını en trajik şartlar içinde kaybedip hayatın kudurmuş dalgaları önünde yalnız kalmağa ve her biriyle ayrı ayrı boğuşma-ğa, nihayet ömrünü verdiği meslek çevrelerinden vefasızlık ve nankörlük, en yakını olmak durumundaki kadınlardan alçaklık ve kahbelik, züppe, şımarık ve dalkavuk bir idare adamından vicda-na ve kanuna düpedüz aykırı hareket görmeğe kadar varan bin sebep, ecelin kadehini dolduran zehir damlalarıdır".

Ali Naci Karacan'ın ölümüyle de sadece yakın bir dostunu değil, gazetedeki hâmisini ve gitgide ağırlığını kaybeden Peyami'yi sıkıntılı günler beklemektedir [Bk.XX. Bölüm].

DURAKLAMALAR

Türk Düşüncesi , Peyami Safa bizzat ilgilendiği sü-rece, kalitesini muhafaza edebilmiştir. Ancak koleksiyon dikkatle incelendiği takdirde, *Milliyet* gazetesinde yazma-ya başladıktan sonra dergiyle istediği gibi meşgul olama-dığı ve muhtevayı gelen yazıların belirlemeye başladığı farkediliyor. İlk olarak 1956 yılının ortalarında ciddi bir biçimde tökezleyen derginin yayınına Ağustos 1956 ta-

rihli 33. sayıdan itibaren üç ay ara verilmiştir. Yapılan açıklamada gerekçe gösterilmez; "*Türk Düşüncesi* uzun zamandan beri vaadettiği yenilikleri Aralık sayısından itibaren gerçekleştirecektir. Hazırlıklara başlamıştır", o kadar. Ancak dokuz madde halinde sıralanan yenilik vaatlerinin, Aralık 1956'da başlayan yeni seride, kapak kompozisyonu ve sayfa düzenindeki değişiklikler sayılmazsa, pek gerçekleşmediği görülüyor.

Yeni seride derginin eski numarası devam ettirilmişse de, yeni numara da verilmiştir. 46. sayıdan itibaren ikişer sayı bir arada çıkar. İkinci serinin son sayısı olan 17 ve 18. sayılar (eski sayı 50-51) Nisan-Mayıs 1958 tarihini taşımaktadır. Yedi ay aradan sonra, Ocak 1959'da yeniden çıkmaya başlayan *Türk Düşüncesi*'nin bu serisine de 1'den başlanmış, ancak eski sayı devam ettirilmiştir. Bu arada 1959'un Peyami'nin önemli problemler yaşadığı bir yıl olduğunu unutmamak gerekir. Çok sıkıntılı olduğu, dergisiyle yeterince ilgilenememiş olmasından anlaşılmaktadır. Nitekim üçüncü serinin birinci sayısının kapağında 1 Ocak 1959 tarihi yer aldığı halde, birinci sayfadaki tarih 15 Aralık 1958'dir. Ayrıca 10. cilt olmasına rağmen kapakta cilt sayısı 9 olarak görünmektedir.

Peyami Safa, üçüncü seride, her sayıyı önemli bir konuya tahsis eder. Birinci ve ikinci sayıların ağırlıklı konusu İslam'dır; bu sayılarda İsmail Hâmi Danişmend'in "Türkler niçin müslüman oldular?" ve Abdülkadir Karahan'ın "İslam'ın durumu" başlıklı yazıları gibi telif ve William Brown'un "Din nedir?" başlıklı makalesi gibi tercüme yazıların yanısıra, "Müslümanlıkta reform lâzım mıdır?" konulu bir de ankete yer verilmiştir. Ankete Sadi Irmak, Ali Fuat Başgil, Prof. Hilmi Ziya Ülken, Ali Nihat Tarlan, Mehmet Kaplan, Nurettin Topçu, İsmail Hami Danişmend, Mümtaz Turhan, M. Raif Ogan ve Ahmet Ateş katılmışlardır. Hemen hepsi İslam'ın reforma ihtiyaç göstermeyen bir din olduğu kanaatini beyan ederler. Ancak Sadi Irmak, İmam-ı Azam'ın açtığı ictihat yo-

lundan yürümeyerek formalizmin dar kalıplarına kapanmış olan son iki asrın medreseli anlayışına karşı reformun lüzumundan söz eder. Aynı şekilde ictihat meselesi üzerinde duran Ali Fuat Başgil'e göre de bugün beklenen, Hristiyanlıktaki gibi bir reform değil, İmam-ı Azam gibi bir müctehittir. Hilmi Ziya ise dinde reformdan değil, modernizmden bahsetmek gerektiği görüşündedir; İslam nasıl önceki asırların icaplarına göre modernize olmuşsa, bugün de olabilir. Ankete katılanlardan sadece Ahmed Ateş bu konularda vukufunun olmadığını belirterek görüş beyan etmekten çekinmiştir. Yeni serinin üçüncü ve dördüncü sayıları *komünizm*, beşinci sayısı *irtica*, bir arada çıkan 6. ve 7. sayıları *inkılap*, yine bir arada çıkan 9 ve 10. sayıları *Masonluk* sayısı olarak hazırlanır. Eylül-Ekim 1959 tarihli Masonluk özel sayısından sonra da yayınına dört ay ara veren *Türk Düşüncesi*, Mart 1960'ta 62. sayıyla kaldığı yerden devam edecektir.

ABONELER

Türk Düşüncesi'nin son dönemine geçmeden önce, elimizde bulunan gelen mektuplar dosyasına da kısaca göz atmak istiyoruz. Bu dosyadaki mektuplara göre, dergide ilk sayılardan itibaren abone konusunda bazı problemler yaşanmıştır. Çeşitli aksaklıklar yüzünden dergileri gitmeyen bazı aboneler suçlayıcı, hatta hakaretlerle dolu mektuplar göndermişlerdir. Özellikle Siirt'ten gönderilen, 8 Nisan 1954 tarihli ve Misbah Diriarın imzalı bir mektup, Türk kültürüne ve düşüncesine hizmet etmek için son derece kıt imkânlarla dergi çıkaran bir fikir ve edebiyat adamının nelerle karşılaştığını ve kimlerle muhatap olmak zorunda kaldığını göstermesi bakımından ibret vericidir:

Peyami Safa beyefendiye,

İyi-kötü bir şöhret sahibi olduğunuz halde birkaç yıldır çıkardığınız *Türk Düşüncesi*'nin niçin bir yankı uyandırmadığını; niçin iki defadır kapanma tehlikesiyle boğaz boğaza geldiğini öğrenmek ister misiniz? Bir okuyucu olarak söyleyeyim. Dergiler hakkında söz etmeğe sahiplerinden daha yetkili olan biz okuyucular, bir dergi yöneticilerinde karakter ararız yazı kalitesinden önce. Bu da maalesef sizde yok. Bu erdeminizi daha önce öğrenemediğim için üzgünüm fakat öğrenmek için bir defa denemek gerekiyor. Peyami Bey, sizi bir yıllık abone karşılığı olan 15 lirayı 4.11.1957 tarih ve 1280 nolu havale ile yolluyarak denemiş oldum. Vardığım sonuç sizce de belli abone bedellerine yatarak karaktersizliğin en edebisini uygulamak.

İşte memleket kültürüne yaptığınız hizmet, işte adınızı edebiyat tarihine geçirecek şanlı zaferiniz. Bana bunları söyleten 15 liracığımın hatırı mı, değil.. Size yazı veren iyi niyet sahibi kimselerin payına duyduğum acı, bir de -benim gibi- saf saf kanan daha yüzlerce (sözde aboneleriniz)in namına duyduğum acı..

Öyle sanıyorum ki bu basit karalamalarımın etkilenip benim ve abone paralarını iç ettiğiniz öteki kişilerin dergilerini bundan böyle yollamağa yemin etmezsiniz. Aman beyefendi böyle bir şeyi hatrınızdan geçirmeyin. Zira size yakışmaz, doğruluk kim, siz kimsiniz. Hem Maçka dulları ne der sonra.

Saygıdan-selamdan ari
İmza

Peyami Safa, bu mektubun zarfına eski yazıyla verilecek cevabın müsveddesini yazmış. Bu cevaptan anladığımıza göre, Misbah Diriarın'ın havalesi dergiye ulaşmış, mektubu ise ulaşmamıştır. Yöneticiler hangi adrese hangi sayıdan itibaren dergi göndereceklerini bilmedikleri için ilgili şahsın kendilerine ulaşmasını beklemekten başka bir şey yapamazlar. Yukarıdaki mektup gelince derhal on beş lirayı iade ettiren (zarfın üzerine havale makbuzu da iştirilmiş) Peyami Safa'nın ne kadar üzüldüğünü ve incindiğini tahmin etmek zor değildir.

"Kendi yazmış olduğu" şiirlerini gönderip yayımlanmadığı için sitem edenler, mektubuna hususî cevap alamadığı için öfkelenenler, yeni çıkmış filanca kitabın ken-

disine gönderilmesini isteyenler, dergide yayımlanan bazı yazılardan dolayı Peyamî'yi eleştiri bombardımanına tutanlar, mübalagalı iltifatlarla hayranlıklarını dile getirenler.. Mesut Haluk Kosif adındaki Arhavili hayranının 1 Aralık 1957 tarihli mektubundan bir bölümü de yukarıdaki mektupla mukayese edilmesi için sunuyoruz:

Muhterem üstad,

Milliyet gazetesinin yeni şekliyle intişara başladığı günden itibaren, çok kıymetli yazılarınızı ihtiva eden fıkralarınızı, bir boyda kesmek suretiyle bir kaç cilt haline getirdim ve kütüphanemin rafına sıraladım. Zaman zaman fıkra ve *Türk Düşüncesi* derginizdeki makalelerle yazılarınızı okuyor, kıymetli fikir ve bilgilerden azami istifade etmeğe çalışıyorum. Eminim, ciltlediğim fıkralarınızı zarif kapak içinde görseniz, tebessüm ederek alnımdan öperdiniz..

Tabii, şimdiden sonraki fıkralarınızı da kitap haline sokmak için hacminin tamamlanmasını bekliyorum.

Evvelce bir mektup yazarak çok kıymetli *Türk Düşüncesi* derginize kavuşabilmem için sizi rahatsız etmiştim.

Muhterem üstad, size minnettarım. Zira sayenizde 38 adet *Türk Düşüncesi* dergisine sahip oldum.

(...)

Dosyada, Peyami Safa'ya yakın bir dostu tarafından muhtemelen Ankara'dan gönderilmiş 16 Şubat 1955 tarihli ilgi çekici bir mektup da bulduk. Zarfı atılmış olduğu için kim tarafından yazıldığı belli olmayan mektubun sonundaki imza da okunmuyor. Ancak mektupta sözü edilen yazıdan hareketle bu imzanın şair Osman Attıla'ya ait olduğunu tesbit ettik.¹⁶ Aynen sunuyoruz:

Muhterem ağabeyim;

Geçen hafta gara indim. Trenden çıkmadınız. Vecdi'nin geçirdiği kaza dolayısıyla seyahatinizi tehir ettiğinizi tahmin ettim. O

¹⁶ Mektup sahibinin iktibas edileceğini belirttiği yazı *Türk Düşüncesi*'nin Mart 1955 tarihli 16. sayısında çıkmıştır.

gün öğleyin eve telefon ettim, Yengem'le görüştüm ve Vecdi'nin durumunu sordum. Hamdolsun tehlikeli değilmiş; *Son Saat*'teki fıkrasından iyileştiğini öğrendim, memnun oldum. Gözlerinden öperim.

Merkez Bankasından 100 abonenin yenilenmesini temin ettim ve paranın İstanbul'a gönderilmesini rica ettim. Zannederim almışsınızdır. Kalan Bankaları da lütfen bildirirseniz onları da göndermeğe çalışırım.

Mahut hadise dolayısıyla berbat bir haldeyim. Annemle, sizi, haftalardır beklemekteyiz.

Cahit Sıtkı hakkındaki yazımın *Türk Düşüncesi*'ne iktibas edileceğini müjdelemiştiniz. Fakat gazetedeki şekli çok yanlışlı. Rica ederim, size takdim edilen *Mülkiye* mecmuasından dizdirilirse daha doğru ve yanlışsız olur.

Bana mecmua henüz gelmedi. Lütfen Nigar hanıma bir emretseniz de gönderseler. Birkaç tane satın aldım. Nihat Subaşı'ya -ilanla birlikte- verdim. Bugünkü *Halkçı*'da çıktı. O gazeteyi de sunuyorum.

Vecdi'ye geçmiş olsun derim. Muhterem yengemin ve sizin ellerinizden hasretle öperim. Merve'nin gözlerinden öperim.

İmza

Türk Düşüncesi'nin son yıllarında abone şikâyetleri artıyor. Bu şikâyetlerden dergi yönetiminde büyük bir zafafın doğduğuna hükmetmek mümkündür. O günlerde Peyami Safa'yla yakın irtibatı bulunan Altan Deliorman'ın tasviri, derginin çıkarıldığı Selçuk Apartmanı dördüncü kattaki dairenin fizikî görünüşünü yansıtması bakımından önemlidir:

"Vilayetin karşısında, rengi kurşuniye dönmüş, sıkışık, sıkıntılı bir bina. Kapısının üzerinde, madenî harf resmîyetine bürünmüş 'Selçuk Apt.' yazısı. İç kısmında küçük bir tabela: '*Türk Düşüncesi*'. Gözlüklü, kürdan ölçülerinde zayıf ve uzun boylu delikanlı, immesi çıkmasından müşkül, dar ve dik merdivenleri birkaç solukta tırmanıyor. En üst katta, yağlıboya bir kapı. Pervazına rozet gibi iştirilmiş ve herhalde çalınmış diye konulduktan sonra orada unutulup öylece kala kalmış bir zil. Antrede diz boyu, adam boyu, tavan boyu.. dizi dizi dergi iadeleri. Solgun ışık altında dolgun vü-

cutlu, siyah elbiseli, siyah saçlı, orta yaşlı hanımefendi beliriyor. Delikanlının adını öğrenince, haberliliği besbelli bir tavırla içeriye -başyazarın odasına- buyur ediyor.

"Burası, cephedeki pencereler hariç, bütün duvarları kitap raflarıyla çevrelenmiş bir oda. Kapitone iki koltuk ve geniş bir masa. Ortaya yakın kısa boylu, zayıf, çok zayıf, daracık omuzlarının üzerindeki kafası büsbütün büyük görünen adam, kalkıp delikanlının elini sıkıyor, ona yer gösteriyor. Bu adamın kalın camlı gözlüklerinin arkasındaki bakışları yumuşak, fakat insanın ruhuna nüfuz edencesine derin ve delici. Neredeyse yüzünün yarısını kaplayan geniş alnında kalın birkaç çizgi. Hafif dalgali, kırılmış saçlar. Portreyi, uzun, kavisli bir burunla, alt dudağı biraz sarkık, geniş, hayli geniş bir ağız tamamlıyor. Ve bu ağzın iki yanında derin iki hat. Çehresindeki ifade, memnuniyet mi, merak mı, müsamaha mı, hiç bir ipucu vermiyor"¹⁷.

SON İKİ SAYI

Eylül-Ekim 1959 tarihli 61. sayısından sonra yayınına tekrar ara veren *Türk Düşüncesi*'nin 62. sayısı Mart 1960'ta çıkmış, Nisan 1960 tarihli 63. sayıda ise seçim arifesinde aydınların ne düşündüklerini tesbit etmek amacıyla hazırlanan bir anketin sorularına verilen cevaplar yayımlanmıştır. Bu ankete Sadi Irmak, Kâzım İsmail Gürkan, Tarık Zafer Tunaya, Orhan Aldıkaçtı, Yaşar Gürbüz, Nevzat Yalçıntaş, Asım Us, İsmail Hâmi Danişmend, Refii Cevat Ulunay, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Mithat Perin, Bedii Faik, Çetin Altan, D. İlhan Egemen ve bazı üniversite öğrencileri katılır. Anketin sonunda "Devam edecek" kaydı varsa da *Türk Düşüncesi*, ihtilal dolayısıyla yayınına ara vermek zorunda kalır, bir daha da çıkmaz.

Nisan 1960 tarihli 63. sayı *Türk Düşüncesi*'nin son sayısıdır.

¹⁷ Altan Deliorman: *Sessiz Bir Ses*, s. 143-144

Peyami'nin ilgi çekici fotoğraflarından biri.

YİRMİNCİ BÖLÜM 27 MAYIS'A DOĞRU

Peyami, Türkiye'de solun tahmin edilenden daha kuvvetli bir durumda bulunduğunu söyledikten sonra hükmünü verir: "O kadar güçlüdürler ki, yarın sizi bile iktidardan düşürebilirler!" Menderes "Zannetmem Peyami Bey!" deyince Fuat Köprülü müdahale eder: "Adnan, Peyami çok haklı ve gerçeği görüyor. Son derece dikkatli ve uyanık olmak gerek!"

PEYAMI VE DEMOKRAT PARTİ

TÜRK DÜŞÜNCESİ'nin bir düşünce dergisi olarak etkili bir konuma, hatırı sayılır bir tiraja ulaşması Demokrat Parti yetkililerinin dikkatini çekmişti. Gerçi Peyami Safa Demokrat Parti'ye kurulduğu tarihten itibaren, hatta daha da önce muhalefet etmeye başlamış ve çok ağır eleştiriler yöneltmişti. Üstelik 1950 seçimlerinde CHP'nin Bursa'dan milletvekili adayı olmuş, ayrıca aynı partinin yayın organı olan *Ulus*'ta uzun bir süre yazmıştı. Ancak Peyami politik çizgisindeki zaaflarına rağmen, *Resimli Ay* dönemindeki tereddütleri sayılmazsa, hayatının hemen her döneminde bir milliyetçi ve tavizsiz bir anti-komünist olarak tanınıyordu. Ayrıca solun 1950'den sonra Atatürkçülük kisvesi altında yavaş yavaş ve ustalıkla bir biçimde sızdığı Cumhuriyet Halk Partisi'nden kopmuştu. Kuruluş döneminde sosyalistlerle flört etmiş olsa da, zamanla muhafazakâr kimliği ağır basan Demokrat Parti'nin Peyami Safa gibi güçlü bir kaleme sahip bir düşünce adamından istifade etmek istemesi tabiidir.

Vecdi Bürün, *Türk Düşüncesi*'nin parlak çıkışından sonra bazı bakanlıkların dergiye abone olduğunu, Demokrat Parti'li bazı bakan ve milletvekillerinin Peyami'yi ziyaret etmeye başladığını, bir süre sonra da bizzat Adnan Menderes tarafından görüşmek üzere Ankara'ya davet edildiğini yazıyor¹. Görüşmede, DP'nin kuruluş döneminde Peyami'nin ağır bir biçimde eleştirdiği isimlerden olan Fuat Köprülü de hazır bulunur. Adnan Menderes, Türkiye'de aşırı solun faaliyetleri ve ne yapılması gerektiği hususunda Peyami'nin görüşlerini öğrenmek istemektedir. Mevcut durumu uzun uzun anlatan Peyami, Rusya'nın beşinci kol faaliyetlerinden de söz ederek Türkiye'de solun tahmin edilenden daha kuvvetli bir durumda bulunduğunu söyledikten sonra hükmünü verir: "O kadar güçlüdürler ki, yarın sizi bile iktidardan düşürebilirler!" Menderes "Zannetmem Peyami Bey!" deyince Fuat Köprülü müdahale eder: "Adnan, Peyami çok haklı ve gerçeği görüyor. Son derece dikkatli ve uyanık olmak gerek!"

Vecdi Bürün'e göre, Peyami Safa o görüşmede Adnan Menderes'e ayrıca milliyetçi gençlerle meşgul olmak gerektiğini, aşırı solun gençlik üzerindeki tahribatını önlemek için bir Gençlik Bakanlığı kurulmasını ve bu bakanlığın milliyetçi esaslara sahip programlarla gençliğin üzerine eğilmesi gerektiğini söylemiştir². Aynı tarihlerde komünizmle daha aktif bir biçimde mücadele edebilmek için bir dernek kurmaya çalıştığını Adile Ayda'nın hatıralarından öğreniyoruz. Ayda, bu maksatla Peyami'nin Nişantaşı'ndaki evinde yapılan toplantılara kendisinin de davet edildiğini, ancak sonuçta aralarına kendi elleriyle

¹ Vecdi Bürün: *Peyami Safa ile 25 Yıl*, s. 114. *Türk Düşüncesi*'nin ikinci sayısındaki "Teşekkür" yazısında yer alan şu cümleler, Demokrat Parti'nin ilgisini gösteriyor: "Hususî abonelerimiz umduğumuz miktarı kısa bir zamanda aştığı gibi, hükümetimiz ve millî bankalarımız da abone ve ilan yolile unutulmaz yardımlarını esirgemediler"(S.2, Ocak 1954)

² Bürün: *age.*, s.119

casus sokarak işi ellerine yüzlerine bulaştırdıklarını anlıyor³. Bu arada yeri gelmişken Peyami'nin 1940 yılından 1950'lerin sonlarına kadar Maçka'da oturduğunu belirtmek gerekir⁴. Şişli Perihan Sokak'taki Ürgüp apartmanı-na hangi tarihte taşındığını tesbit edemedik.

Milliyet'te dört buçuk yıl

Bir süre sonra Peyami'yi *Milliyet*'te görüyoruz. Demokrat Parti taraftarı bir yayın politikası takip eden *Milliyet*'i Peyami'nin yakın dostlarından Ali Naci Karacan çıkarmaktadır. Yeni binasına taşınırken farklı bir çehreyle çıkmak için yeni imzalar da arayan Karacan, kadrosuna eski dostu Peyami Safa'yı da dahil eder. 1 Ekim 1954'te on iki sayfa olarak yeni bir anlayışla okuyucunun karşısına çıkan *Milliyet*'in ikinci sayfasındaki Peyami Safa imzalı Objektif sütununda "Helva ve Halva" başlıklı ilginç bir yazı vardır. Bu yazısında "Ben helva demesini de, halva demesini de bilirim" diyerek belirli bir zümre için değil geniş bir halk topluluğunu gözeterek yazacağını bildiren Peyami, dördüncü sayfada da Server Bedi imzasıyla Cingöz Recai'yi yine maceradan maceraya koşturmaktadır.

Bir yandan *Türk Düşüncesi*'ni çıkarırken diğer yandan *Milliyet*'e yazan Peyami, Demokrat Parti'ye angaje olmamakla beraber artık muhalif de değildir; hatta 25 Kasım 1957'de kurulan V. Menderes Hükümeti'ni, programında gizli komünistlere karşı mücadelenin sarıh bir

³ "Peyami Safa dernek başkanlığını kendine istemiyor, bunu Hilmi Ziya Ülken'e teklif ediyordu. Fakat ne Peyami Safa, ne Hilmi Ziya, ne ben, ne de diğerleri bu işi kıvrıyacak insanlar değildik. Nitekim yüzümüze gözümüze bulaştırdık; aramıza kendi elimizle casus soktuk. Peyami Safa sonradan solculuktan yargılanan bir Fransızca asistanını aramıza aldı. Ben de evvelce solcu iken sonradan milliyetçileşmiş olduğumu zannettiğim bir sosyoloji doçentini üye olarak tavsiye etmek gafletini gösterdim. İş yürümedi. Dağıldık.". Bk. Adile Ayda: *Böyle İdiler Yaşarken*, s.190

⁴ Peyami 1956 yılında çıkan bir yazısında on altı yıldır Maçka'da oturduğunu söylüyor. Bk. "Maçka dullarına açık mektup", *M*, 7 Ocak 1956

madde halinde yer alması dolayısıyla alkışlanmış⁵, bir başka yazısında da "Vur Menderes! Elin dert görmesin" demiştir⁶. Antikomünist mücadelesine yeni gazetesinde de aynı kararlılıkla devam eden ve bu hüviyetiyle, 1950'lerin nisbî hürriyet ortamında toparlanmaya çalışan muhafazakâr çevrelerin ve oluşumların yakından takip ettiği bir yazar haline gelen Peyami, doğrudan doğruya Moskova'nın emrinde olduğuna inandığı komünistlere "mahutlar", onların yutturdukları, "Türk inkılabı prensiplerinin hudutlarını aşan" ölçülerde yenilik, ilericilik, Atatürkçülük, devrimcilik afyonuyla gözleri gerçeğe kapalı yarı aydınlarla da "gafiller" diyordu⁷. Aslına bakılırsa, Peyami'ye göre, Türkiye'de gerçek Marksist yoktu; bilgi ve idrak seviyeleri bu nazariyeyi ve ona karşı yüz seneden beri yöneltilen köklü eleştirileri anlamaktan çok uzak, bilerek veya bilmeyerek Sovyet emperyalizminin emellerine hizmet eden *ajanlar* ve bunları gazetelerinde, dergilerinde, kültür müesseselerinde koruyan *gafiller* vardı.

TERCÜMAN MACERASI

Peyami Safa, "mâhut"lardan biri olarak gördüğü Aziz Nesin'le ünlü kavgasını da *Milliyet*'te yazdığı sırada yapmıştır. Tekin Erer'in *Basında Kavgalar* adlı kitabında uzun uzun anlattığı bu büyük kavganın, *Milliyet*'te sol eğilimli yeni kadroyu rahatsız ettiği muhakkaktır⁸. Esasen Peyami Safa'nın giderek milliyetçi ve muhafazakâr çevrelerin sözcüsü haline gelmesi, Ali Naci Karacan'ın 1955'te ölümünden sonra yavaş yavaş yenilenen *Milliyet* kadrosunda öteden beri rahatsızlık uyandırıyordu. Gerçi Ercü-

⁵ "Mahutlar ve hükümet", *M*, 22 Aralık 1957

⁶ "Bir mahudun mektubu", *M*, 29 Aralık 1957

⁷ "Gafiller ve Mahutlar", *M*, 10 Mayıs 1955

⁸ Tekin Erer: *Basında Kavgalar*, 243 vd. Ayrıca bk. Emin Karaca: *Türk Basınında Kalem Kavgaları*, s.229 vd.

ment Karacan baba dostuna saygıda hiç kusur etmemişti; ancak gerek nesil farkı, gerekse gazetenin Abdi İpekçi yönetiminde muhalefete, buna paralel olarak sola kayması, Peyami'yi gittikçe yalnızlaştırmıştı. Nitekim bir süre sonra iyiden iyiye dışlandığını hissetmeye başladı; hiç bir konuda fikri sorulmuyordu. Yazı İşleri Müdürü Abdi İpekçi tarafından hiç sevilmediğinin de farkındaydı. Bu yüzden sevdiği gazetesinden ayrılmak zorunda kaldı. *Milîyet*'te son yazısı 17 Mart 1959'da çıkmıştı. Bir süre sonra, Peyami Safa'nın okuyucuları, duvarlara yapıştırılan büyük afişlerden onun 29 Mart'tan itibaren *Tercüman*'a başyazı ve günlük fıkra yazacağını öğrendiler. 24 Mart tarihli *Tercüman*'ın birinci sayfasında Peyami Safa, büyüğe bir fotoğrafının hemen altında "Kısa neşir hayatına rağmen memleketimizde hiç bir gazeteye nasip olmamış şekilde inkişaf eden *Tercüman*'ın" hamle hazırlıklarından söz edildikten sonra şöyle tanıtılıyordu:

"Bu hazırlıklar arasında iftiharla öne sürülmesi lazım gelen en güzel iş, kırk üç senelik muharrir olan Üstad Peyami Safa'nın *Tercüman* kadrosuna intisap etmiş olmasıdır. Yarım asra yakın bir zamandan beri Türk matbuatını yüzlerce eser ve onbinlerce fıkra ile süslemiş olan Peyami Safa, bundan böyle başmakale, makale, fıkra ve romanlarını yalnız *Tercüman*'da yazacaktır. Hemen şunu da müjdeleyelim ki, Üstad, *Tercüman*'a Türkiye'de ölmez bir polis romanı olan Server Bedi imzasıyla neşretmiş olduğu *Cingöz Recai*'yi de beraber getirmektedir".

Altı ortak tarafından 1955'te kurulan *Tercüman*, Peyami Safa'nın o zamana kadar görülmemiş yükseklikte bir ücretle transfer edildiği tarihte asıl mesleği madencilik olan Cemal Hünel'in elindeydi⁹. Gazetenin ortakla-

⁹ Peyami Safa'nın aldığı ücret gerçekten yüksekti. Vecdî Bürün, birgün vapurda Aziz Nesin'in yanına geldiğini ve "Peyami Safa'nın bu kadar yüksek bir yazı ücreti almasından bir yazar olarak gurur duyuyorum" dediğini söyledikten sonra, "Aziz'in Peyami Safa'dan 'Seni domuz seni!' gibi sert muameleler gördüğü halde sözlerinde samimilik vardı" diyor. *age.*, s. 129

rından Cihat Baban bir süre önce ayrılmıştı. Yaklaşık otuz bin tiraj getirmesi beklenen Peyami büyük bir şevkle çalışmaya başladı. Birinci sayfada başmakale, ikinci sayfadaki "Objektif" sütununda günlük fıkra yazıyor, bir yandan da "*Cingöz Recai*. Şimdiye kadar Türkiye'de yazılmış polis romanlarının en ölmez olanıdır. Server Bedi'nin yazdığı bu eseri de heyecanla takip edeceksiniz. 29 Mart'ta başlıyoruz" diye ilan edilen *Sultan Aziz'in Mücevherleri* adlı romanı da tefrika ediliyordu.

Peyami işe başlarken, temel meselelerde kendisinden çok farklı düşünen yazı işleri müdürü M. Semih Tuğrul'la çatışabileceğini tahmin etmiş miydi acaba? CHP tarafından yürütülen muhalefet çizgisinde bir yayın politikası takip etmeye çalışan Tuğrul, bir süre sonra olur olmaz müdahalelerde bulunmaya başlamıştı. O günlerin şahidi olan Vecdi Bürün, yazı işleri müdürünün Peyami'nin etkisini nasıl kırmaya çalıştığını şöyle anlatıyor:

"(...) İnandığı ideolojinin taktiklerine bağlı kalarak yeraltı faaliyeti gösterircesine birtakım yakışsız oyunlara başvuruyordu. Mesela Peyami Safa'nın milliyetçiliği savunan bir başyazısını kendine mahsus ve tam mugalata örneği sayılabilecek bir düşünceyle yayınlamak istemiyor, fakat yazara haber vermemek de elinden gelmediğinden yeni bir yazı vermesi imkânsızlaşan bir saatte telefon ediyor, yayınlanma mahzurunun anlatıyordu. Böylece meramına kavuşuyor, yazı ya hiç yayınlanmıyor, yahut da ötesinden berisinden satırlar çıkarılarak yalnız maddesinden değil, mânâsından da hayli kaybetmiş bir halde gazetede yer alabiliyordu"¹⁰.

Adı geçen yazı işleri müdürünün daha da ileri gittiğini Necip Fazıl'dan öğreniyoruz. Peyami'nin *Tercüman*'da çıkan, daha sonra üzerinde duracağımız "Büyük Doğu'daki yazılarıma dair" başlıklı yazısına verdiği cevapta, onun *Tercüman*'da bir türlü huzur ve mevkini bulamadığını, yazı işleriyle arasında çetin ihtilaflar çıktığını, hatta yazı işleri müdürünün bir keresinde kendisine "Terbiye-

¹⁰ Bürün: *age.*, s.127

siz", oğlu Merve'ye de "eşşoğlueşek" diye hitap ettiğini yazmıştır. Bu hadiseyi öğrendikten sonra, Peyami'ye mutlaka ya gazeteyi bırakmasını, yahut yazı işleri müdürünü kovdurması gerektiğini telkin eden Necip Fazıl, Cemal Hünel'a birlikte giderek yazı işleri müdürünün kovulmasını istediklerini ve bu isteklerinin kabul edildiğini anlatır¹¹. *Tercüman* koleksiyonunun 1959 ciltlerinde yaptığımız gezintide elde ettiğimiz bilgiler, Necip Fazıl'ın söylediklerini doğruluyor. Peyami başladığında bu gazetenin umumi neşriyat müdürü Şemsi Cemil Altay, yazı işleri mesul müdürü ise M. Semih Tuğrul'dur. 26 Mayıs'tan itibaren künyede isimler değişmiştir; umumi neşriyat müdürü Tevfik Erol, yazı işleri mesul müdürü ise Haluk Akgün. O günlerde *Tercüman*'da ciddi bir iktidar kavgasının yaşandığı anlaşılıyor. Nitekim 31 Mayıs'ta künyede yazı işleri müdürü olarak Doğan Can adı görülmektedir. Fakat ne olmuşsa olmuş, Doğan Can'ın müdürlüğü ancak bir gün sürmüştür. 1 Haziran'da Haluk Akgün yeniden künyede yerini alır. 12 Temmuz'da Tevfik Erol'un adı kaybolur. Ve 18 Temmuz'da M. Semih Tuğrul, tekrar iş başındadır, hem de tek başına. Eğer Necip Fazıl'ın anlattıkları doğruysa, Peyami bu durumu si-neye çekmek zorunda kalmıştır.

Peyami Safa, *Milliyet*'ten ayrılmadan kısa bir süre önce, Necip Fazıl tarafından tekrar çıkarılmaya başlanan *Büyük Doğu*'da da "Hadiselere Bakış" adını verdiği sütunda yazmaya başlamıştı¹². 1946'da Cemal Hüsnü Taray hadisesi yüzünden aralarında çıkan kavganın yarattığı küskünlüğe ne zaman son verdiklerini tesbit edemedik. Peyami *Büyük Doğu*'nun yeni döneminde yazmayı kabul ettiğine göre aralarının en azından bir süredir iyi olduğu

¹¹ "Peyami Safa", *BD*, 14 Ağustos 1959

¹² *Büyük Doğu*, Peyami'nin de yazdığı sekizinci döneminde haftalık olarak yayımlanmış, ilk sayısı 6 Mart 1959'da, son sayısı ise 14 Ekim 1959'da çıkmıştır.

anlaşılmaktadır. Nitekim Necip Fazıl, iktidarla daha iyi münasebetler kurduğu için *Türk Düşüncesi*'ne ilan almakta zorlanan Peyami'ye zaman zaman yardım etmiştir. Aralarında tekrar kurulan dostluğun derecesi, Peyami'nin üçüncü sayıda çıkan "Ayasofya" başlıklı yazısının altına düşülen nottan anlaşılmaktadır: "Üstad Peyami Safa'nın bu kadar berrak bir anlayış ve derin bir fikir hazinesiyle destığı bu dâvâ baş meselelerimizden biridir ve en yakın zamanda meselelerimizin baş köşesine yerleşecektir"¹³. Gerçekten de Necip Fazıl, dergisinin 10 Nisan 1959 tarihli altıncı sayısında Ayasofya'nın ibadete açılması meselesini kapak konusu olarak işleyecektir.

PEYAMİ DEVRIMBAZA KARŞI

Peyami'nin birçok meselede Necip Fazıl gibi düşünmemekle beraber, "manevî cephe müdafaası"nda onun yanında yer almak ihtiyacını hissetmesi, 1950'lerin sonlarında mahutların ve devrimbazların dayanılmaz hale gelen baskı ve saldırılarının bir sonucu olarak açıklanabilir. Uzun yıllar CHP'li olarak tanınan, hatta 1950 seçimlerinde bu partinin Bursa'dan milletvekili adayı olduğu gibi, *Ulus*'ta yıllarca yazan Peyami, partisi muhalefet yıllarında yavaş yavaş solun tesir sahasına girip zamanla iyiden iyiye "Kemalist solcu" bir kimlik edinince yeni arayışlar içine girmişti. CHP bu noktada da kalmamış, giderek solun her rengini bünyesinde barındıran, daha kötüsü, Atatürk'ü, inkılapları ve özellikle laikliği tehlikeli bir biçimde istismar ederek kitlelerde "dinsiz" olduğu izlenimi uyandıran bir parti haline gelmişti. Peyami, CHP'den dinsiz olmadığı yolunda bir açıklama yapılması üzerine yazdığı bir yazıda şöyle diyordu:

¹³ "Ayasofya", *BD*, S.3, 20 Mart 1959

"CHP dinsiz olmadığını ilan etti. En büyük muhalefet partimizin buna lüzum görmesi, en ileri Batı memleketlerinde olduğu gibi din hayatının kuvvetle yaşandığını, mabetlerin dolup taşıdığını, radyolarda dinî vaazlar verildiğini, kiliselerdeki âyinlerin radyolarda neşredildiğini ve Türkiye'dekinden farklı olarak bu memleketlerin çoğunda Hristiyan partileri bulunduğunu nihayet CHP'nin de idrak ettiğine işarettir"¹⁴.

CHP'nin üst yönetiminde dindarların da, dinsizlerin de bulunduğunu, mesela Falih Rıfkı Atay'ın, vaktiyle *Büyük Doğu*'nun "Allah'a inanıyor musunuz?" sorusuna açık ve kesin şekilde "hayır" cevabını verdiğini, yine vaktiyle bir mecmuada solcu olduğunu ilan eden ve CHP'nin son açıklamasını da laikliğe aykırı bulan Cemil Barlas'ın müslümanlık ve umumiyetle din konularında çok sinirli konuştuğunu söyleyen Peyami'nin şu cümleleri, CHP'den niçin koptuğunu çok iyi açıklamaktadır:

"Cumhuriyet Halk Partisi, mikrofonu ikide bir dinsizlere ve solculara kaptırmağa devam ettikçe, göğsüne ve sırtına halkın yapıştırdığı dinsizlik yaftasından kurtulamaz. Hele bugüne kadar Müslümanlık hakkında ağızından bir tek güzel söz duymadığımız muhterem dostumuz İnönü'nün Türkiye'de mevcut olmayan irtica hareketleri aleyhine konuşmayı normal bir şekilde mevcut olan din hayatı ve hassasiyeti lehinde konuşmaya tercih etmesi Halk Partisi üzerinde halkın şüphelerini kuvvetlendirir".

1935 yılından beri kararlı bir biçimde komünistlerle mücadele eden ve son zamanlarda din konusunda da fikirlerini bir hayli netleştiren Peyami'nin CHP'de kalması ve *Ulus*'ta yazmaya devam etmesi düşünülemezdi; başlangıçta, özellikle sol'la flört ettiği için şiddetle muhalefet ettiği Demokrat Parti'ye, sola net bir biçimde cephe almaya başladığını gördükten sonra sempatiyle bakmaya başladı. Ancak, anladığımız kadarıyla bir zamanlar yer yer hakarete varan bir üslupla eleştirmiş olması, onun bu

¹⁴ "CHP ve dinsizlik", *T*, 1 Nisan 1959

partiyle daha yakın ilişki kurmasını engelliyordu. Ayrıca CHP'nin DP'ye muhalefet ederken özellikle bir süredir devrim diye adlandırılan inkılapları istismar etmesi, *Türk İnkılabına Bakışlar* adlı eseriyle, "İnkılabın felsefesi"ni yapmış tek fikir adamı olduğu iddiasındaki Peyami'yi çok rahatsız ediyordu; devrim kelimesini kullananlar, Atatürk inkılaplarına kendi yorumlarına göre mânâ verip Kemalizm'i asıl istikametinden saptırmak isteyenlerdi¹⁵. 1950'lerin sonlarına doğru, biri inkılapçılardan, öteki de devrimbazlardan mürekkep iki anlayış cephesinin kesinleşmiş olduğunu düşünen Peyami, ikincilere devrimbaz adını vermişti [EK]. Sözlüğümüze onun kazandırdığı bu kelime, yavaş yavaş CHP'ye hakim olan ve estirdiği akıl almaz terörle Türkiye'yi 27 Mayıs darbesine götüren Kemalist solcuları ifade ediyordu.

Peyami *devrimbaz*larla mücadele ederken, onların saldırdığı bütün değerleri kararlı bir şekilde ve cesaretle savunmaya başlayınca ister istemez muhafazakâr çevrelerin sözcüsü haline geldi. Laikliği din düşmanlığına dönüştürenlere açıkça savaş açmış, Ayasofya'nın ibadete açılması gerektiğini ve liselerde eski harflerin de öğretilmesi gerektiğini ilk o savunmuş¹⁶, İmam-Hatip Okulu ve Yüksek İslam Enstitüleri'nin meselelerine o sahip çıkmış, tarihte süreklilik meselesini sık sık vurgulayarak dilde aşırı özleştirmenin, yani uydurmacılığın nesiller arasında telafi edilmesi mümkün olmayan bir kültür kopukluğu yarattığını ısrarla yazmış¹⁷, Hilmi Ziya ve Salih Murad Uzdilek gibi birkaç büyük ilim adamı dışında, umumî ilim zihniyetinin Türkiye'de hâlâ on dokuzuncu asrın geri madde ve bilgi teorisinde mahpus olduğunu cesaretle o söylemiştir¹⁸. Özetlemek gerekirse, Türkiye'de milliyetçi

¹⁵ "İnkılap ve devrim", *HA*, 22 Temmuz 1960

¹⁶ "Arap ve Latin harfleri", *T*, 9 Temmuz 1959

¹⁷ "Tarihin sürekliliği", *T*, 5 Eylül 1959

¹⁸ "İlim ve din kavgası", *TD*, Şubat 1960

ve muhafazakâr çevrelerce kullanılan argümanların çoğu Peyami Safa imzasını taşımaktadır ve *Büyük Doğu*'da yazdığı yazıların hemen tamamını bu konulara hasretmiştir.

Necip Fazıl'la ikinci kavga

Ne var ki iki eski dostun sıcak ilişkileri fazla uzun sürmeyecektir. Peyami'nin *Tercüman*'da çıkan bir yazısından aslında *Büyük Doğu*'nun meselelere yaklaşma tarzını yanlış ve Necip Fazıl'ı aşırı bulduğunu, ayrıca bazı dostlarının *Büyük Doğu*'da yazdığı için kendisine sitem ettiklerini anlıyoruz.

Kavga şöyle başlamıştır: Peyami, *Büyük Doğu*'nun yayınlarından rahatsız olunca yazılarını keser. Necip Fazıl da onun 1946 tarihli *Büyük Doğu*'larda çıkan ve yine bir kavgayla kesilen [Bk. XVII. Bölüm] yazılarını yayımlamaya başlar¹⁹. Bunun üzerine kaleme sarılan Peyami, *Tercüman*'daki köşesinde durumu şöyle açıklamıştır:

¹⁹ Peyami'nin tekrar yayımlanan ve ikinci yayımlanış tarihlerini parantez içinde gösterdiğimiz yazıları şunlardır. "Sualler", S.1, 2 Kasım Cuma 1945 (S.18, 3 Temmuz 1959); "Bunun için", S.2, 9 Kasım 1945 (S.5, 3 Nisan 1959); "Türk olmak şartı", S.8, 21 Aralık 1945 (S.21, 24 Temmuz 1959); "Güneşteki lekeler", S.17, 22 Şubat 1946 (S.17, 26 Haziran 1959); "Kızıl çocuğa mektup", S.19, 8 Mart 1946 (S.14, 5 Haziran 1959); "Harrangür-ra", S.21, 22 Mart 1946 (S.11, 15 Mayıs 1959); "Kasap çırağı, filozof ve sanatkâr", S.22, 29 Mart 1946 (S.13, 29 Mayıs 1959); "Kızıl çocuğa ikinci mektup", S.23, 5 Nisan 1946 (S.15, 12 Haziran 1959); "Kızıl çocuğa üçüncü mektup", S.24, 12 Nisan 1946 (S.16, 19 Haziran 1959). Peyami'nin başına benzer bir hadise de *Haber Akşam Postası*'nda gelmiştir. Bu gazete-ye "Vecize" sütun başlığı altında yazan Peyami, Asım Us telif ücretlerini düzenli ödemediği için bir süre sonra hem yazılarını, hem de tefrika edilmekte olan romanını keser. Bir yıl sonra Asım Us, Peyami'nin daha önce yayımlanmış yazılarını izin almadan yeniden yayımlamaya başlar. Hatta bu yazılardan birinde halkın İstanbul'u terketmesi teşvik edildiği için Sıkıyönetim Komutanlığı gazeteyi uyarmıştır. Çünkü Alman ordularının sınırlarımıza yaklaştığı günlerde yazılan bu yazı sadece o günler için bir anlam ifade etmektedir. Bk. Günvar Otmanbölük: *Bâbü'lî'nin Yıramı Asırlıkları*, s.127 vd.

"Hakikat çok basit: *Büyük Doğu* mecmuasında son aylarda çıkan makalelerim, yirmi beş seneden beri birkaç dergide neşredilmiş eski yazılardır. Necip Fazıl Kısakürek bunları koleksiyonlardan kesip mecmuasına koymaktadır. Bunu yapan yalnız *Büyük Doğu* da değildir. Eski yazılarımı yeni imiş gibi neşreden başkaları da var. Meslektaşlık hatırı beni hoş görürlüğe sevk ediyor.

"Necip Fazıl'ın onu tanıyanlarca malum dayanılmaz ısrarları üzerine *Büyük Doğu*'nun ilk sayılarına yeni yazılar yazdım. Bilhas- sa onun şahsında yüksek manevî kavramlara saldırma bahanesi arayan devrim şarlatanlarına karşı Kısakürek'i yalnız bırakmak istemedim. Fakat bu muvakkat yazı yardımı, *Büyük Doğu*'nun manevî cephe müdafaasını, siyasî planda çirkin ifratlara vardığı tarihe kadar devam etti. Birçok iddialarını ve ifade tarzını hiç bir şekilde tasvip etmediğim *Büyük Doğu*'ya o tarihten beri yazı vermediğim gibi idare evine de uğramış değilim.

"Necip Fazıl'ın birçoklarına nefret veren taşkınlıkları beni ke- derlendirir. Bundan otuz bir sene evvel, ondaki büyük şiir cevhe- rini *Cumhuriyet* gazetesinde idare ettiğim edebiyat sayfasında okuyucuya ben tanıttığım için azgın muhayyilesinden doğan güzel- liklerle çirkinliklerin bazan birbirine karışması beni çok üzmüştür"²⁰.

Peyami'nin bu açıklamayı yaptığı yazı, sık sık kavgâ edip barışan iki eski dostun nasıl tanıştıkları hakkında bilgi ihtiva etmesi bakımından da önemlidir:

"Necip Fazıl on yedi yaşında idi. Beylerbeyi vapurunda onu bana Hasan-Âli Yücel tanıttı. Taşkın heyecanlı (hipermotif) ruh yapısı bu genç şairi arada bir o zamanın genç şöhreti Fahrettin Kerim dostumuzun tavsiyelerine muhtaç ediyordu. Necip Fazıl'ı ikide bir itidal sınırlarının ve ölçü şuurunun dışına fırlatıp atan bu mizaç, yaratıcı muhayyilesinin hadden aşırı sıçrayışlarını, kendisi için tehlikeli, dostları için meraka düşürücü ifratlara saptırıyor, onu kendi kendisinin yıkıcısı haline getiriyordu. Otuz beş senedir bu mizaca bağlı kaderi değişmemiştir. Hapse mahkûmiyetlerinin ye- kûnu galiba seksen seneyi geçecekmiş.

"Onu tehlikeli ölçsüzlüklerinden korumak için içimden gelen dostça ikazların akamete uğrayacağını bilir, yine de ümidimi kes-

²⁰ "Büyük Doğu'daki yazılarıma dair", T, 8 Ağustos 1959

mezdim. Böyle bir kabiliyet için idama benzeyen menfi bir değer hükmü vermek ve ümitsizlikle başımı çevirip gitmek istemezdim.

"Hece şiirine ve modern sahne edebiyatımıza ilk eşsiz derinlikleri getiren Necip Fazıl Kısakürek'i tam ölçüsüyle değerlendiren ve sevenlerin hepsi aynı keder ve teessüf içinde birleşir, ondan her bahsedilişte bu teessürlerini birbirlerine tekrar ederler"²¹.

Necip Fazıl, Peyami'nin *Büyük Doğu*'da boş kalan "Hadiselere Bakış" sütununa bu yazıyı aynen koymuş, hemen altında yer alan "Peyami Safa" başlıklı yazısında da cevap vermiştir. Üstada göre, tam mecmuasının toplatıldığı ve kendisinin "sahabetsiz" kaldığı bir anda yazılan bu yazı, "elbette birgün seciye ufunetinin sargısız görünüşüne misal olarak kıraat kitaplarına geçecek"ti. *Büyük Doğu*'ya miktarını kendisi tayin etmeksizin 75 lira mukabilinde yazmaya başlamış, hatta satılmayan *Türk Düşüncesi* dergisinin kağıt parasını temin için bin lira avans alarak bunu da yazıyla ödemiştir. Daha sonra Peyami'nin *Tercüman*'da yaşadığı -yukarıda özetlediğimiz- buhran sırasında tek satır yazı yazamaz hale geldiğini, bu yüzden elinde

²¹ Boğaziçi vapurunda tanıştırılma hadisesini Necip Fazıl da şöyle anlatmıştır:

"Beylerbeyi yahılar boyu caddesindeki çınarlar arasında ve şiir hummaları içinde gidip gelirken, daima bir gölgeye rastlıyordum. Elleri arkasında, benim gibi koca kafalı, üstelik cılız vücutlu, hep düşünceli, spor cetkelli ve gri pantolonlu, ihtiyarla çocuk bulamacı bir genç... Onun için muharrir, romancı demişlerdi.

Bir gün Boğaziçi vapurunda, Hasan-Âli Yücel onu bana takdim etti:
-Peyami Safa Bey..

Ve aramızda hemen büyük bir dostluk tutuştu. İkinci Dünya Harbi'ne kadar süren, derken siyasî görüş ayrılığından gölgelenen, hele benim müşrid eşliğinden içeri göz atışımdan sonra büsbütün tavsayan; Türkiye'nin en büyük şairi bilinirken Müslümanlıktan başka gaye tanımayışım meydana çıkınca, benden teker teker el çekenlerle bir hizada pörsüyen, tekrar canlanan ve aynı gayede buluşuyormuş hissini veren; yine çatlayıp kuruyan ve öyle kalan mahzun bir dostluk.. Ama gençliğimin en sıcak dostluklarından biri. Boyuna çizgisine girer gibi olup sonra çizgisinden çıkar gibi olan, fakat hiç bir zaman tam zıddına dönmeyen bu eski dostluğu, arada bir tersine çevirici tek saik, daima Peyami'nin değişimleri olmuştur". Bk. *O ve Ben*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1992, 61 vd.

bulunan, paraları daha önce *Büyük Doğu* tarafından ödenmiş yazılarından aktualiteye uygun olanlarını bilgisi dahilinde neşrettiğini anlatan Necip Fazıl şöyle devam ediyordu:

"Bir bankadan her sene aldığı ilan ve abone tahsislerini bu defa delâletimizle temin eden, başka müesseselerden de yine delâletimizle menfaat bekleyen Peyami Safa, kendi öz eliyle ayırıp kendi öz kalemiyle tashih ettiği, değiştirdiği ve yenileştirdiği yazılarını, şimdi tarafımızdan bulunmuş ve neşredilmiş göstermekle, ci-handa kimsenin sukut etmeyeceği bir âdiliğe düşerken dizinin dibine sığındığı ve ebediyyen beraber olduğunu ilan ettiği dostuna karşı bu hiyanetinde iki faktörün tesiriyle hareket etmektedir: 1. İktidarın artık Necip Fazıl'ı terkettiği kanaati. 2. Halk Partisi'ne ve artık o tarafa doğru kayan gazetesine yaranmak ihtiyacı"²².

Peyami Safa'nın yazısı, CHP'nin avukatları tarafından o günlerde mahkemesi görülen Necip Fazıl'a karşı kullanılmış olmalıdır. *Büyük Doğu*'da iki hafta sonra çıkan "Peyami Safa Bey'e" başlıklı yazısında bunu hatırlatan Necip Fazıl, eski dostuna "yalancı", "hakikat tahrifçisi", "mânâ sahtekârı", "münafık", "müstekreh bir şey", "sahte bir vekarı, ilmi, şöhreti, eseri, sanatı ve üslubu olan bir sefil" gibi hakaretler yağdırarak tartışmayı başka bir vadiye sürükler²³. Çok geçmeden Peyami Safa'dan aynı ağırlıkta bir cevap gelecektir. O da ölçüyü kaçırmış, Necip Fazıl'ın yüzündeki tik'ten söz ederek bunun tıp dilinde "İrsî soysuzlaşma- dégénérescence héréditaire" diye adlandırıldığını, bu tik'ler Necip Fazıl'daki gibi hiç bir hastada görülmemiş bir şiddet ve süreklilikteyse, soysuzlaşmanın çok derin irsî köklere bağlı olduğunu yazmıştır²⁴. Bu yazıya Necip Fazıl'ın verdiği cevap da "Soysuz" başlığını taşımaktadır. Şu cümle, yüzündeki tik yüzünden "İrsî soysuzlaşma"yla suçlanmış olmanın onu derinden ya-

²² "Peyami Safa", *BD*, S.24, 14 Ağustos 1959

²³ "Peyami Safa Bey'e", *BD*, S.26, 28 Ağustos 1959

²⁴ "Oynak bir surat ve oynak bir akıl babındadır", *T*, 31 Ağustos 1959

raladığını gösteriyor: "Ya Necip Fazıl, Peyami Safa gibi, veremli sakat kollu, Ahmet Haşim'in tabiriyle "çekirge gövdesi üstünde at kafalı", İstanbul hastahanelerinin çoğunca müseccel bir hastalık küpü olsaydı, o zaman *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* muharriri bunları mı öne atacaktı?"²⁵

Aslında Peyami'yle Necip Fazıl'ın birbirlerini çok sevdikleri ve takdir ettikleri muhakkaktır. Belki de sık sık kavga etmeleri bu yüzdendir. Ne kadar şiddetli kavga etseler de, sahip oldukları değerleri inkâr etmezlerdi. Merve'nin ölümünde, Necip Fazıl'ın hapishaneden gönderdiği taziyet mektubunun Peyami'yi son derece duygulandırdığını Ergun Göze anlatmıştı. Necip Fazıl'ın Peyami Safa'nın ölümünün dördüncü yıldönümünde yazdığı yazı bu gerçeğin bir ifadesidir²⁶.

²⁵ "Soysuz", *BD*, S.27, 4 Eylül 1959

²⁶ Yeni İstanbul gazetesinin 15 Haziran 1965 tarihli nüshasında çıkan "Peyami Safa" başlıklı bu yazıyı aynen sunuyoruz:

"Kafası vardı.

Kültürü vardı.

Cümlesi vardı.

Üslubu vardı.

İç dünyası vardı.

Hafakanları vardı.

Çilesi vardı.

Metafizik arayıcılığı vardı.

İmanı vardı.

Şüpheleri vardı.

Nefs murakabesi vardı.

Estetiği vardı.

Diyalektiği vardı.

Cesareti vardı.

Hasılı bir fikir ve sanat adamına gereken vasıflardan birçok payı vardı.

Onun yokluğunu, ölüm tarihi olan bugün, bu vasıfların yokluğunda seyrederiyoruz".

TERCÜMAN'DAN AYRILIŞ

O tarihlerde Şişli Perihan Sokak Ürgüp Apartmanı'nda oturan Peyami Safa'nın *Tercüman*'dan hemen ayrılmaması yakasını hiç bırakmayan maddî problemler yüzündendir. Mefluc karısının tedavi ve ilâç giderleri, ayrıca ona bakması için güçlü kuvvetli bir kadın çalıştırma zorunluluğu, English High School'da okuyan oğlu Merve'nin okul masrafları, onu, gururu son derece incinmiş olmasına rağmen *Tercüman*'da kalmaya zorluyordu. Haftada bir sanat edebiyat ve fikir adamlarının toplandığı, bazı geceler de isprizma celselerinin yapıldığı evinin diğer masrafları da ciddî bir yekûn tutuyordu. Zengin bir ailenin çocuğu ve yakın dostlarından olan Vecdi Bürün'ün özellikle haftalık toplantılarda masrafları karşıladığı bazı müşterek dostları tarafından ifade edilmiştir. *Türk Düşüncesi*'nin ise, Necip Fazıl'ın iddia ettiği gibi satmayan bir dergi değilse de, ciddi bir gelir getirmediği muhakkaktı. Bu durumda, Peyami'nin gazetesiz kalması, büyük bir maddî sıkıntıya düşmesi mânâsına geliyordu; fakat ülkeyi adım adım felakete sürükleyen azgın CHP muhalefetine dümen suyuna giren *Tercüman*'da daha fazla dayanabilmesi imkânsızdı. Fakat istifa etmeye fırsat bulamadan kovuldu; 29 Nisan 1960 tarihli son Objektif "Devlet Tiyatrosu'nda Arzu Tramvayı" başlığını taşıyordu.

. Peyami, 27 Mayıs ihtilâli sırasında gazetesizdi.

EK

DEVİRİMBAZA DAİR VECİZELER

Büyük Doğu, S.8, 24 Nisan 1959

Devrimbaz inkılabın sosyolojik mânâsını bilmez; bilmediği için de ona "devrim" der.

Devrimbazın medeniyet anlayışı, az eksikliği ile, şu basit formüle sığar: Medeniyet = Teknik bilgi + Sputnik + Atom bombası +

kokteyl parti + Hula hoop + Bikini mayosu + Cinsî hürriyet + Garsonyer + Dinsizlik.

Devrimbazın psikolojisi, anlamadığı meçhulün gizli gizli imkânlarını istismar eden dinbazın taassubundan ve ruh yapısından farksızdır.

Devrimbaz mürtecilerin en tehlikelisidir, çünkü modern ilmin verilerine aykırı bir geriliği ilerilik adına müdafaa eder.

Devrimbaz politikacı ve iman istismarcısıdır. İktidarı vurmağa çalışır ve "İrtica var!" diye haykırır. Din irticacını kasedettiği malum olduğu için dini bir politika silahı olarak kullandığı da bellidir.

Devrimbaz Allah'a inanmamakta samimidir, fakat Atatürk'e inanmakta samimi değildir. Atatürk'ün milliyetçiliğine, tarih görüşüne, komünizmin düşmanlığına inanmaz; bunları hatırlamaz ve hatırlatmaz.

Devrimbazın laiklik anlayışını dünya pazarına çıkarınız. Rusya'dan başka hiç bir memleket ona metelik vermez. Rusya da bunu elde tutar, fakat kullanmaz. Ortodoksluğa azçok saygısı vardır.

Zamanımızın en gülünç karikatür tipi devrimbazdır. Fakat devrimbaz karikatürcü bunun farkına varmaz!

Bir yankesici bir camie girip saf bir müminin papuçlarını aşırısa devrimbaz haykırır: "Cami hırsız yatağıdır!" Fakat bir devrimbaz doğrudan doğruya kredi yoluyla Ankara Palas'ı dolandırır, öteki devrimbazlar onun zekâsına hayran olurlar.

Hakiki mümin yalnız Allah'ın önünde secde eder. Devrimbaz, paşanın, paranın ve kadının önünde de secdeye varır.

Asıl hayatın ölümden sonra başladığına inanmayan devrimbaz için "bir günün beyliği beyliktir" ve bu beylik için feda etmeyeceği manevî değer yoktur.

Allah'a inanmayan devrimbaz, tapmak ihtiyacından kendini kurtaramaz ve tapacak adam arar. Yani kendisi kadar küçük adam arar.

*27 Mayıs'dan sonra Peyami
için lehte yapılan gösteri.*

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM ZOR GÜNLER

-Onun boynunu burup kafasını koparmalı!

-Kimin yahu?

-Peyami Safa denilen adamın. Yazdıklarını okumuyor musunuz?

Ali Fuat Başgil'in Hatıraları

27 MAYIS'TAN SONRA

PEYAMİ'nin Demokrat Parti'yle ilişkisi istediği ölçüde ve yönde gelişmemiştir. Hatta zaman zaman dergisine tahsis edilen kâğıdı almakta bile zorlandığı anlaşıyor. Dolmabahçe Sarayı'nda verilen bir baloda, Adnan Menderes'e bu durumdan şikâyet ettiğini, aralarındaki konuşmaya şahit olan Vecdi Bürün anlatıyor. Önce, komünist olduğu bilinen, fakat bunu ustalıkla maskeleyen bir yazarın *Havadis* gazetesine alınmış olmasını eleştiren Peyami, Menderes'in bu gelişmeden habersiz olduğunu ifade etmesi üzerine sözlerine şöyle devam etmiş: "Demek sizden habersiz resmî işler yürütülebiliyor bu memlekette. Peki, beyefendi benim *Türk Düşüncesi* adlı dergimin kâğıt fabrikasından ayda on beş top kadar mütevazı bir tahsisi var. İki aydır bu tahsisi alamıyoruz. İşte Vecdi Bürün şahit, "Niçin vermiyorsunuz?" diye telefon dan sordum. Aldığım cevaba bakın: "Sayın Başbakan o kâğıdın başka bir yere verilmesini emir buyurdular". Ne dersiniz efendim?"

Vecdi Bürün, bu sözler üzerine Başbakan'ın sarardığını ve Peyami'nin ellerini candan bir samimiyetle sıkarak "Emin olun ki, bu mesele üzerinde ne bir tek kelime konuşmuşluğum, ne de olup bitenden haberim var!" dediğini söylüyor. Yine Bürün'ün anlattıklarına bakılırsa, Menderes, Peyami Safa'nın yöneteceği ve yönlendireceği bir gazete çıkarılmasını arzu etmektedir. Hatta Peyami bunun için birkaç defa Ankara'ya gitmiş ve başbakanla uzun uzun konuşmuş, özellikle kadro ve reklam meselesi üzerinde durmuştur. Bürün, Menderes'in bu konuda söylediklerini de şöyle naklediyor: "Kadro meselesi sizin bileceğiniz bir iş. Reklama gelince, bütün Galata köprüsü, İstanbul ve Ankara caddeleri hep sizin ve gazetenin isimlerinle aydınlatılacak"¹. Ne var ki bu proje 27 Mayıs ihtilali dolayısıyla suya düşecektir.

Peyami, Mayıs 1960 sonlarında, Başbakan'ın davetlisi olarak İzmir-Salihli baraj yolculuğuna katılır. 26/27 Mayıs gecesi, Eskişehir'dedirler; o gece tuhaf bir iç sıkıntısıyla bunalan yazar, kalkar ve başbakana haber bile vermeden ilk trene binip İstanbul'a döner. Yassıada mahkemelerine mahkûm olarak değil, şahit olarak gidişini, o gün, sezgilerine uyarak Eskişehir'de kalmayıp İstanbul'a dönüşüne bağlayan Peyami Safa, 27 Mayıs günü yaşadığı duyguları Ergun Göze'ye şöyle anlatmıştır:

'Sokağa çıktım, bitiktim. Ayaklarım dolaşüyor, sokağa çıktığıma pişman oluyordum. Her an bir yerde düşüp ölmeyi bekliyordum. Nihayet tıkaandım ve durdum. Bitmişim. Sonra Ergun Bey -kalbini gösteriyordu- şuramda yeniden bir hayat dinamosu çalışmaya başladı. Bütün manzara değişti, içime sonsuz bir enerji doldu, ben bu şartlar altında da, elim kolum bağlıyken de, bu komünistlere karşı savaşırm ve kendimi Türk ordusuna da yeniden tanıtabilirim dedim'².

¹ Vecdi Bürün: *Peyami Safa ile 25 Yıl*, s.329 vd.

² Ergun Göze: *Peyami Safa-Nazım Hikmet Kavgası*, s.53

27 Mayıs darbesinden sonra, *Tercüman*'dan bir süre önce ayrıldığı için kendini savunma imkânından mahrum olan ve şartların zorlamasıyla *Türk Düşüncesi*'nin yayınına da ara veren Peyami Safa, milliyetçi ve demokrat bilinen bazı yazarlarla birlikte Türk Edebiyatçılar Birliği'nden ve Türk Dil Kurumu'ndan çıkarılmış³ ve basın ağır saldırıları ve hakaretleriyle karşı karşıya kalmıştı. Kendi tabiriyle *mahutlar*, *gafiller* ve *devrimbazlar*, gazete köşelerinde Peyami'ye veryansın ediyorlardı, çünkü birikmiş öfkeleri vardı. Onun Adnan Menderes'e son zamanlarında verdiği destek ve Demokrat Parti icraatını haksız saldırılara karşı savunmak maksadıyla yazdığı yazılar da gerekçe olarak kullanılıyordu. Peyami, gerçekten başlangıçta şiddetle muhalif olduğu Menderes'i, yakından tanıdıktan sonra sevmeye başlamıştı. Mesela *Tercüman*'da 1959 sonlarına doğru yayımlanan bir başmakalesinde⁴ başvekili "kabına sığamayan ve daima yaratan büyük enerji" diye tarif ediyor, son on yıl içinde sağlanan ilerlemenin önceki yirmi yedi yılla mukayese edilemeyecek derecede büyük olduğunu, mesela 1950'den beri sanayi kapasitesinin sekiz misli arttığını söylüyordu. Aynı başmakalede, Menderes'in basın hakkında söylediklerini de -bu fikirlere iştirak ederek- anlatan Peyami'ye göre, "Türk Milleti millî bir basına, gerçek bir basına hasrettir

³ 27 Mayıs'tan sonra Türk Edebiyatçılar Birliği'nden çıkarılanlardan biri de, ünlü edebiyatçı ve politikacı Samet Ağaoğlu'dur: "1954'te İstanbul'da Türk Edebiyatçılar Birliği'ni kurmuştuk. Bu fikri ortaya atanlar arasında Yaşar Nabi de var. Kurucu Heyet'in fiili başkanı. 27.1.1955 tarihli mektubu ile beni "Kurucularından bulunduğunuz Türk Edebiyatçılar Birliği'nin muvakkat idare heyetini seçmek üzere.." umumî heyet toplantısına davet ediyor. Aradan yıllar geçecek, 27 Mayıs darbesi olacak, evet, kurucularından olduğum bu Birlik, başında yine Yaşar Nabi, benim birlikten çıkarılmama karar verecek. Bu isteğe yalnız bir ses karşı çıktı, bir başka Yaşar'ın, Yaşar Kemal'in sesi. "Nasıl olur, diye haykırdı, baş kurucularımızdan biri Samet Ağaoğlu değil miydi? Birlikten çıkarılmasına nasıl karar verebilirsiniz?" Ama verdiler bu kararı. Hem de baş imza Yaşar Nabi olarak". Bk. *İlk Köşe*, s.25

⁴ "Menderes ve basın", *T*, 28 Kasım 1959

ve ona kavuşmakta geç kaldıkça sabırsızlık buhranları geçirmektedir". Bunları yazarken aynı basının, çok değil yedi sekiz ay sonra kendisini hedef olarak seçeceğini tahmin etmiş miydi acaba?

Peyami *Tercüman*'dan kovulduktan iki buçuk ay, 27 Mayıs darbesinden de aşağı yukarı bir ay sonra kendini savunabileceği bir gazeteye kavuştu. Hami Tezkan ve Gökhan Evliyaoğlu gibi iki genç gazeteci tarafından çıkarılan *Havadis*'in yazar kadrosuna 21 Temmuz'da dahil olan Peyami, hem "Objektif" sütununda fıkra, hem de Gökhan Evliyaoğlu ile dönüşümlü olarak başyazı yazacaktı. Peyami'yle birlikte transfer edilen Server Bedi de Cingöz Recai'nin "Sağdan Üçüncü Söğüt" adlı yeni macerasını *Havadis* okuyucusu için hazırlamıştı.

21 Temmuz'da çıkan ilk başmakalesinde 27 Mayıs'ı "Dördüncü Hamle" olarak yorumlayan Peyami'ye göre ilk üç hamle şunlardı: 1908 Meşrutiyet denemesi, Serbest Fırka denemesi ve 1945'te başlayan ve 1950'de serbest ve dürüst bir seçimle Demokrat Parti'yi iktidara taşıyan demokrasi denemesi. Bu üç denemenin dikkatle analiz edilmesi ve niçin başarısız oldukları tesbit edildikten sonra yeni adımların ona göre atılması gerekiyordu. Demokratik bir nizamın kurulabilmesi için sağlam bir Anayasa'ya, dürüst bir murakabe sistemine, siyasî partilere ve hür bir basına ihtiyaç vardı. Doğru, fakat bunlar yetmezdi. Çünkü gerçek bir demokrasinin tesisi için elverişli bir sosyal zemin gerekiyordu. Böyle bir zemin olmadığı için bugüne kadarki bütün tecrübeler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Hâlâ feodal ve patriyarkal bir toplum yapısının ve aile tiplerinin yaşadığı ülkelerde fert hürriyeti ve serbest seçimler, kısa süren rüyalar olmaktan öteye geçemezdi. Yüksek burjuvazisi henüz teşekkül etmemiş, sadece işçi, memur ve gazetecisinin değil, sanayici, ithalatçı ve ihracatçı iş adamlarının bile devlet eline baktığı bir ülkede asıl mânâsında demokrasi mümkün değildi. Yani hem devletçi hem demokratik olunamaz ve henüz dörtte üçü

okuma yazma bilmeyen bir ülkede çağdaş medeniyet seviyesinde bir hürriyet nizamı kurmak, hürriyet şairlerini coşturan bir güzel hayal olmaktan öteye geçemezdi. O halde? O halde dördüncü bir iflası önlemek için acele etmek gerekirdi.

1940'larda muhalif olduğu demokrasi hakkındaki kanaatlerini 1950'lerde bir hayli yumuşattığı anlaşılan Peyami, Türkiye'de bu rejimin sağlıklı bir şekilde işlemesini sağlayacak sosyal bir zemin bulunmadığı yolundaki kanatını sonuna kadar korumuştur; ancak bazı antidemokratik çıkışlar ve tekliflerden rahatsız olduğu da görülmektedir. Mesela devrimleri korumak için çoğunluğun iradesine değil, az ve seçkin bir zümrenin iradesine dayanan bir rejim isteyenleri, seçmenlerin en az lise tahsili yapmış olmasını şart koşanları vb. eleştirmiş ve bir başmakalesinde, Fransız Felsefe Cemiyeti'nin *Felsefe Lügati*'ndeki demokrasi tarifini aktarmıştır: "Doğum, servet ve kabiliyet farkı gözetmeksizin bütün vatandaşların toptan hakimiyetine dayanan siyasî devlet"⁵.

Peyami'nin sözkonusu başmakalesindeki şu cümleler, onun, 1960'larda, eski bir demokrasi muhalifi olduğu halde, demokrasiyi -devrine göre- belki de iyi anlayan bir düşünce adamı olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir:

"Tarif açık, sade, kesin ve malûmdur. Herhangi bir imtiyazlı sınıfın, zenginin, asilin, zeki veya şu ve bu derecede tahsil görmüş olanın üstünlüğünü reddeder. Bu farkları gözetmeden bütün vatandaşların, çoğunluk yoluyla kurdukları devlet demokratiktir.

Demokratik bir anayasa insan haklarını ve vicdan hürriyetini kayıtsız, şartsız korur. Hiç bir düşüncüyü, ictihadı, inancı toplum için zararlıdır bahanesile kayıt altına alamaz.

İleri sürülen ve sürülebilecek bütün fikirler ancak demokratik rejim kurulduktan sonra lâîk olduğu değeri kazanır. Demokrasi, kendisine uygun veya aykırı fikirlere de aynı derecede müsamaha

⁵ "Demokrasiye aykırı düşünceler", *HA*, 24 Ağustos 1960

eder. Batıda olduğu gibi, herhangi bir parti, bir zümre, bir gazete, bir kimse devletçi, milliyetçi, dinci, cumhuriyetçi, kraliyetçi, sosyalist, sosyal-demokrat, komünist olmakta serbesttir (Bazı memleketlerde Komünist Partileri Sovyetler hesabına çalıştıkları ve casusluk teşkilatı halini aldıkları için kanun dışı ilan edilmişlerdir.)

Demokrasi bu demektir. Onu beğenip beğenmemekte, müdafaa veya tenkit etmekte de herkes serbesttir. Fakat bu da ancak demokratik bir rejim kurulduktan sonra ve demokratik prensipler dahilinde meşrudur. Muarızının düşüncesini Anayasa veya hususi kanun yolile bertaraf etmek düşüncesi demokrasiye aykırıdır".

Millî Birlik Komitesi'ni, öteden beri savunduğu millî birlik idealini seslendirdiği için başlangıçta ümitle karşılayan ve pek fazla ürkmeyen Peyami, başyazılarından birinde "Millî varlığımızın ve İkinci Cumhuriyet'in ilk yaşama şartı ve ebedilik sırrı bu millî ve manevî birlik ruhunun devamıdır" diyor⁶, bir başkasında da 1940'ların başında yayımlanan "Cemiyet ve Uzviyet" başlıklı yazısına atıfta bulunarak millî birlik meselesini ele alıyordu⁷.

Ne var ki önceleri Alpaslan Türkeş gibi üyelerine bakarak Millî Birlik Komitesi'nin "millî" sıfatına layık bir hüviyet taşıdığını düşünen Peyami, çok çabuk hayal kırıklığına uğrayacaktır. Öte yandan bazı gazetelerde kendisine yönelik saldırılar arttıkça artmaktadır.

BİR PROTESTO GÖSTERİSİ

Peyami Safa yazmaya başladıktan tam bir hafta sonra, bazı gazetelerin tahriki sonucu, kendisine "Üniversite Gençliği" adını veren bir grup *Havadis*'i ve özellikle yeni transfer ettiği Peyami Safa'yı protesto etmek için harekete geçer ve bir beyanname dağıtır. 27 Temmuz'da da Türkiye Millî Talebe Federasyonu tarafından bir basın toplantısı yapılmıştır. *Havadis*'in 28 Temmuz 1960 tarihli

⁶ "Millî birlik ruhu", HA, 28 Temmuz 1960

⁷ "Millî birlik havası ve komitesi", HA, 14 Ağustos 1960

sayısında "T.M.T. Federasyonu'nda garip bir basın toplantısı" başlığıyla verdiği haberde, TMTF Geçici Komite Başkanı Ayhan Soysal'ın bir basın toplantısı düzenleyerek tasvip etmedikleri bazı gazete yazarlarını eleştirdiği, Hukuk Fakültesi asistanlarından Alp Kuran ile aynı fakültenin öğrencilerinden Fikret Övet'in de hazır bulunduğu toplantıda Ayhan Soysal'ın bir basın bildirisi okuduğu bildirilmektedir. Bildiri şudur:

"27 Mayıs inkılabı Atatürk gençliğinin ve Atatürk devrimine bağlı kahraman Türk Ordusu'nun eseri olduğu halde, iki ay içinde Atatürk ve devriminin düşmanlarının gene piyasaya çıktıklarını üzüntü ile müşahade ediyoruz. Bunlar DP'nin diktatörlüğünü desteklerken kullandıkları aynı taktikle bir yandan devrimcileri solculukla ve dinsizlikle itham etmekte, öte yandan din istismarı yolu ile şahsî menfaat yollarını aramaktadırlar. Bu yazarların DP'nin organı olan *Havadis* gazetesinde toplanmaları da bunların menfur emellerini ortaya koymaktadır. Bu gazete sonuna kadar DP istibdadını müdafaa ettikten sonra şimdi de istibdat idaresine karşı koymuş olan bağımsız basını ve yazarlarını (mesela *Cumhuriyet* gibi) memleket düşmanlığı ve solculukla itham etmekten utanmamaktadır. Gençlik olarak ikaz ediyoruz: Bu iftira ve fesat bitsin artık."

Ayhan Soysal, bu metni okuduktan sonra basın mensuplarının sorularını da cevaplandırır. Üniversiteli öğrencilerin protesto maksadıyla *Havadis*'e bir yürüyüş yapacakları söylentisinin doğru olup olmadığı sorusuna cevap olarak şimdilik yürüyüşten vazgeçilip ikazla yetinildiğini söyleyen Soysal, *Havadis*'te toplandıkları iddia edilen yazarların kim olduğu yolundaki soruya da "Peyami Safa, Orhan Seyfi Orhon ve iktibas suretiyle de oluyor" cevabını verir. Ayhan Soysal'ın, basının tamamen bağımsız olmasını isteyip istemediklerini soran bir gazeteciye verdiği cevap da ilgi çekicidir:

"Biz Atatürk devrimleri mevzuunda azamî derecede hassasız. Çok hassas olduğumuz bir mevzuda müsamahakâr davranamayız.

Devrimler ve Atatürkçülük mevzuunda basın birleşmesini arzu ediyoruz. Yarın üniversite olarak *Havadis*'e yürüyüş yapılacaktı, bizi hocalarımız vazgeçirdiler ve şimdi ikaz ediyoruz".

Peki, Peyami Safa *Milliyet* ve *Tercüman*'da da aynı fikirleri savunmuştu; o zaman niçin ses çıkarılmamıştı da, *Havadis*'e geçtikten sonra müdahale ediliyordu? Bu sorunun cevabını toplantıda bulunan avukat Alp Kuran verir:

"Peyami Safa düşük iktidara hizmet etmiş ve devrim hareketini müteakip iki ay açıkta kalmıştır. *Havadis*'in bunu alması doğru değildir. Hiç değilse böyle bir zamanda susması lazımdır. *Cumhuriyet* yazarları gibi tertemiz vatan aydınlarını lekelemek iyi bir hareket olamaz".

Basın toplantısında gazeteciler tarafından "öğrenci" liderlerine yöneltilen diğer sorular ve cevapları da şöyledir:

Sual: Fikir hürriyeti hakkında ne düşünüyorsunuz?

Bu suale de Hukuklu öğrencilerden Fikret Övet bir sualle cevap vermiş ve "*Havadis* gazetesi fikir hürriyetini şimdi mi kabul ediyor?" demiştir.

Sual: Yürüyüş yapılacağı söyleniyor, fakat halen örfi idare olduğuna göre?

Alp Kuran şu cevabı vermiştir: Evet örfi idare var ama, bu hareketimizin tasvip edileceğinden eminiz.

Sual: Bu hususta resmî makamlar nezdinde hiç temasınız oldu mu?

Cevap: Hayır.

Sual: Resmî makamlar bahsi geçen neşriyat hakkında bir ihtarda bulunmadıklarına göre sizin düşüncenizin doğru olacağına inanıyor musunuz?

Alp Kuran şu cevabı vermiştir: Resmî makamların da *Havadis*'in neşriyatını beğenmediklerini ve bizimle aynı kanaatte olduklarını zannediyoruz.

Sual: *Havadis* gazetesindeki iktibastan bahsedildi, fakat iktibas edilen yazının neşrolunduğu gazeteden hiç bahis açılmadı.

Havadis'in iktibas ettiği yazıları tanınmış bir üniversite profesörü yazıyor, bu mevzuda ne düşünüyorsunuz?

Ayhan Soysal şu cevabı verdi: Bahsi geçen üniversite öğretim üyesi benim de hocamdır. Bugün için bu mevzuda konuşmak istemiyorum. Kendisine hürmetim vardır.

Sual: Şu halde tek hedef sadece *Havadis* oluyor. Aynı tarzda neşriyat yapan zat hocanız olduğu için istisna teşkil ediyor.

Cevap: Bu bir ihtardır ve devrim aleyhinde bulunanların hepsine birden yapılmıştır. İlk planda bunlarla yetiniyoruz.

Bu gelişmeler üzerine *Havadis* yöneticilerinin ciddi bir şekilde endişeye kapıldıkları, fakat geri çekilmedikleri anlaşıyor. Aynı gün, birinci sayfadan "Mühim bir açıklama" başlığı ve *Havadis* imzasıyla yayımlanan kısa yazıda, gazeteleri aleyhinde dağıtılan beyannamenin ve yapılacak duyurulan nümayişin son zamanlarda komünizme karşı açtıkları kampanyadan rahatsız olan çevrelerin bir tertibi olduğu iddia edilmektedir:

"27 Mayıs inkılabından beri tamamen yeni bir kadro ile neşriyatına devam eden ve Millî Birlik Komitesi'nin tesis ettiği millî birlik ruhunun canlı tutulması için elinden gelen gayreti sarfetmeği şiar edinen *Havadis*, sırf bu gayesinden ötürü çeşitli tahrikler ve tertipler karşısında bulunmaktadır.

Her türlü siyasî faaliyetin durdurulduğu bugünlerde, inkılabın maksat ve mânâsına başka istikamet verebileceklerini sanan gafil-leri uyandırmak ve Atatürk'ün diliyle "Türk âleminin en büyük düşmanı olan komünistliğe" karşı halkı dikkatli olmağa davet etmek zarureti duyan ve bu ikazı bir vazife edinen *Havadis*, mahlum solcu hücumlara hedef ittihaz edilmek istenmektedir.

27 Mayıs'tan bu yana bir tek dinî yazı bile neşretmediğimiz halde dini istismara yeltendiğimizi, millî birlik havasının teessüs ve devamına birçok gazeteden daha fazla ihtimam ettiğimiz halde, nifak tohumları saçtığımızı iddia edenler, inkılap hareketinden beri bir tek gazetemizi bile okumadıklarını ortaya koymaktadırlar.

Son günlerde komünizm aleyhinde açtığımız kampanyaya kimlerin cevap vermeğe cür'et edeceklerini merakla bekliyoruz.

Tutumumuzun ve yeni kadromuzun büyük bir alâka ve tasviple karşılanışından hoşlanmayan bazı gazetelerin de rekabet zihniyetiyle bilmeden bu tahriklere fırsat verdikleri artık anlaşılmalıdır.

'Üniversite Gençliği' gibi münevver ve umumî bir imza ile beyanname dağıtanların hakiki üniversite gençliği ile hiç bir ilgileri olmadığına kaniiz. Eskiden beri komünizmin karşısına çelik bir kale gibi göğüs geren milliyetçi Türk gençliğinin antikomünist neşriyat yapan gazetemize olan alâkasından eminiz.

Durup dururken tahriklere alet olanlara karşı emniyet ve asayiş kuvvetlerinin kudretini hatırlatır, yolumuzdan dönmeyeceğimizi bir kere daha ilan ederiz".

"Üniversite gençliği" muhtemelen bu açıklama üzerine *Havadis*'in yola gelmediği kanaatine vararak 28 Temmuz sabahı gazetenin Nuruosmaniye Caddesi'ndeki binası önünde toplanır, Peyami Safa aleyhinde gösteri yapar. Saat 17.00 sularında da başka bir grup lehte tezahürat yapacaktır⁸. Ertesi sabah da saat 9.30'dan itibaren üniversite bahçesinde ve kantin önünde toplanarak *Havadis* hakkında fikir alışverişinde bulunan üniversiteliler, aralarından yedi kişilik bir heyet seçerek öğretim üeleriyle görüşmeleri için rektörlük binasına gönderirler. Bir süre sonra İstanbul Askerî Emniyet Müdürü, Emniyet Müdür Muavini ve Askerî Şube Müdürleri üniversite binasına gelir, "asil duygularla hareket eden gençleri teskin" ederler. Üniversiteliler, ordu mensuplarının bu anlayış ve yakın alâkasından çok duygulanmışlardır; herhangi bir harekette bulunmaktan şimdilik kaydıyla vazgeçerler.

⁸ Bu küçük karşı gösteri de dönemin basınında son derece abartılarak eleştirilmiştir. Mesela Özcan Ergüder adlı yazar "Tehlike çanı" başlıklı yazısında şöyle diyordu: "Bugüne kadar bu sütunlarda *Havadis*'in adını dahi anmaz, *Havadis*'i bir avuç ruh hastası ve yobaz ile başbaşa bırakmayı tercih ederdik. Fakat dünkü olayın bir tehlike çanı olarak kabul edilmesi gerektiğine inanıyoruz. Çan gerçekten *Havadis*'in malum yayınlarıyla bir malum taktiğin başlaması üzerine çalmıştır. Nitekim mcdeniyetçi ve devrimci basın, *Yassıada* gazetesinin son bir aylık yayınlarına karşı kuvvetli bir cephe teşkil etmiştir. Dünkü olay ise kulak zarlarını patlatacak şiddette bir tehlike çanı olarak kabul edilmelidir. Neden? Bu nede nin bir tek cevabı vardır: Dünkü olay 27 Mayıs'a ufak çapta bir mukabeleden başka bir şey değildir" (*Vatan*, 29 Temmuz 1960)

Öte yandan, Millî Türk Talebe Birliği'ne mensup bazı öğrenciler Peyami Safa'nın gençliğe karşı davranışında, Türkiye Millî Talebe Federasyonu'nun faal duruma geçmemesini üzüntü ile karşıladıklarını açıklamış, Atatürk Gençlik Heykeli'nin önünde toplanarak, "gerici" zihniyeti ve üniversitede bu zihniyete taraftar olanları protesto etmek üzere bir miting yapmak istemişlerdir. Bu sırada söz alan bir talebe temsilcisi, konuşmalarını arkadaşlarına duyuramayınca, toplu halde Hukuk Fakültesi birinci sınıf anfisine gidip yerlerini alırlar. Mikrofona gelen talebe temsilcisi, ilk olarak "Arkadaşlar, bu millî dâvâmızdır. Her dâvâmızda olduğu gibi bunda da elele hareket etmeliyiz. Biz şahıslarla değil, şahısların arkasına gizlenen kötü zihniyetle uğraşıyoruz" dedikten sonra kara tahtaya tebeşirle "*Havadis*'in kapatılmasını istiyoruz" ve "Ali Fuat Başgil'in üniversiteden istifasını istiyoruz" cümlelerini yazar.

Bunun üzerine karşı görüşteki gençlerle *Havadis*'in kapatılmasını ve Ali Fuat Başgil'in istifasını isteyenler arasında kavgalar çıkar. Ne hikmetse, anfiideki toplantıda bir de subay vardır; Harb Akademileri öğretim üyelerinden olan ve toplantı sırasında söz alan Kurmay Albay Mehmet Ali Öztopçu şöyle konuşur:

"Bizim gayemiz hizmet etmektir, büyüklük taslamak değil. Büyüklük taslayanlar, şimdi Yassıda'da bulunuyorlar. *Havadis* Gazetesi'nin tutumunu ve yazılarını satır satır takip etmekteyiz. Kendilerine bir müddet önce bir ihtarda bulunduk. Dinlemediler. İkinci ihtarı yaptık, yine aldırmadılar. Dün sizin asil hareketinizden sonra üçüncü ve son ihtarımızı yaptık. Buyurun bugün okuyun *Havadis*'i. Kimseye sataşmıyor mu? Kudretinizi fuzulî yere harcamayınız. Gerekliği takdirde biz her tedbire baş vuracağız. Bizimle temas edin. Üzülmeyin, yorulmayın."⁹

1945 yılında milliyetçi gençleri kışkırtarak *Tan* gazetesini yaktırıp yıktıranlar, 1960 yılında da devrimci genç-

⁹ SH, 29 Temmuz 1960

lere *Havadis*'i hedef göstermişlerdir. Halbuki Peyami Safa'nın *Havadis*'te yazmaya başlamasından protesto gösterisinin yapıldığı tarihe kadar geçen bir hafta içinde yazdıkları incelendiği takdirde, 27 Mayıs darbesi aleyhinde de, Atatürk aleyhinde de tek satır bulunmadığı görülecektir. Atatürk aleyhinde yazması zaten düşünülemez, çünkü ona hayrandır. Onun derdi komünistlerle, özellikle Atatürkcülüğü istismar ederek *devrim* adını verdikleri inkılapları kendilerine göre yorumlayanlar, yani *devrim-baz*larıdır. Basındaki inanılmaz iftira ve aşağılama kampanyasına rağmen düşüncelerini cesaretle savunmaya devam eden Peyami'ye solun öfkesini anlamak mümkün; fakat askerlerin duyduğu kını açıklamak imkânsızdır. Ali Fuat Başgil, Millî Birlik Komitesi'nden iki kişiyle aralarında Hukuk Fakültesi Dekanı'nın odasında şöyle bir muhavere geçtiğini anlatır:

-Onun boynunu burup kafasını koparmalı!

-Kimin yahu? diye sordum.

-Peyami Safa denilen adamın. Yazdıklarını okumuyor musunuz?

-Devamlı değil ama, bazen okuyorum. Fakat ben ortada kafa koparılacak bir suç görmüyorum .

Bir diğeri de şu mütalaada söz ederek:

-En az altmışının idamı lazım! diyordu¹⁰.

Demokrat Parti yöneticilerinin en az ellisini altmışını idam etmekten söz edenler sadece Milli Birlik Komitesi üyeleri değildi. Gazeteler de buna benzer iddialarda bulunuyordu. Bir gazetede Yassıada sanıklarından elli beşinin idam edileceği yolunda bir haber çıkması üzerine, Peyami Safa, büyük bir cesaretle "vatanseverlik, insanseverlik, hakseverlik maskelerinden birini bırakıp ötekini takan bu sadist haberin" kendisinde ve halkta uyan-

¹⁰ Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in *Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s.81

dırdığı tepkiden söz etmiş ve "Birkaç aydan beri birçok gazetelerin yalan ve mübalagalı resimleri, karikatürleri bende gazete denilen nesneye karşı öyle bir tiksinti uyandırdı ki, bazan bir gazete kâğıdına el dokundurmak istemiyorum veya dokundurursam musluğa koşmak istiyorum" diyen tarafsız bir fen adamının sözlerini nakletmiştir. Henüz sanık mevkiinde bulunan insanları ipe çekmenin hukukla, ahlâkla, insanlıkla bağdaşamayacağını sözlerine ekleyen Peyami, yazısının sonunda, Yassıada'da yargılananların eğer suçlu iseler elbette cezalandırılacaklarını ifade ettikten sonra şöyle soruyordu: "Fakat aylardan beri devam eden bu şeref katliamı cezasız mı kalacak?"¹¹. Bir ay kadar sonra çıkan bir yazısında Demokrat Parti'nin mirasından ve mirasa konmak isteyen açıkgozlerden söz eden şu cümleleri, Peyami'nin cesaretini ve fikir namusu hakkında çok açık bir fikir vermektedir:

"Başta İngiltere, birçok ileri Batı memleketlerinde olduğu gibi, Türkiye'de de birinci Cumhuriyet'ten beri hiç bir ilerleme hareketini ve gerçek inkılap hamlelerini reddetmeyen bir muhafazakâr partiye susamış büyük bir çoğunluk vardır. Sahte bir devrimcilik bahanesiyle bu çoğunluğa siyasî ifade ve hareket fırsatı vermemek için anti-demokratik nizamlar kurmak isteyenler, hem Türk milletinin tarihine ve geleneklerine, hem millî bünyesine, hem insanî hak ve hürriyetlerine bilerek ihanete hazırlananlardır.

Memleketi gerilikten ve gericilikten kurtarmak için yumrukla değil, millî ruhu okşayan inandırıcı telkinlerle halkın seviyesini yükselten parti ve teşekküllere ihtiyaç var. Çoğunluğun ruhunu ve tasvibini kazanmamış hiç bir inkılap ve ileri hareket için yaşama şansı yoktur. İnkılaplar zorla muhafaza edilirse nefret uyandırır. "Gönülsüz olmaz". Herkes kendi düşüncesini kanunlaştırmaktan vazgeçmedikçe, çağdaş medeniyet seviyesine bir adım yaklaşamayız. Samimi bir demokrasi herkese eşit söz hakkı, hareket hakkı verir. Muhafazakâr bir partisi olmayan bir memlekette, insan hakları, hürriyet, kontrol ve tenkid imtihanından geçmiş muzaffer bir inkılap mümkün değildir.

¹¹ "Bazı gazetelerimiz", HA, 15 Eylül 1960

Çoğunluk bunu bekliyor. Üst tarafı çok denenmiş ve bize boşuna vakit kaybettirmiştir. Bir milletin ruhunu kazanmayan hiç bir parti ve fikir için süreklilik ümidi kalmamıştır"¹².

Peyami'nin bu cesareti, şüphesiz "bir kısım basın"ı ve Millî Birlik Komitesi'nin bazı üyelerini rahatsız ediyordu; nitekim aynı tarihlerde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından çeşitli bahanelerle iki defa ciddi bir biçimde sorgulanmıştır. Bu sorgulamalarından birine şahit olan ve hayranı olduğu yazarı sıkıntılı vaziyetten kurtaran Millî Birlik Komitesi üyesi Ahmet Er, bize gönderdiği açıklamada, Peyami Safa'yı ilk defa nezaket ziyareti için gittiği İstanbul Merkez Komutanı General Faruk Güventürk'ün odasında gördüğünü söylüyor. Güventürk ve MBK üyelerinden Orhan Erkanlı ayakta dururlar; Peyami Safa ise komutanın tam karşısındaki sandalyede oturmaktadır. Ahmet Er, odaya girdiğinde kulağına çalınan ilk soru şudur: "Siz Çetin Altan için sosyalist demişsiniz. Bunu hangi hakla ve hangi delile dayanarak söyleyebiliyorsunuz?" Bu soruya "Evet, Çetin Altan sosyalisttir; ben delilsiz konuşmam!" diye karşılık veren Peyami Safa, generalin "Bu memlekette milliyetçi yalnız siz misiniz?" sorusunu da "Hayır, aziz milletimin her ferdi milliyetçidir" şeklinde cevaplandırır. Bunun üzerine araya giren Yüzbaşı Ahmet Er, "Muhterem paşam, der, görüyorum ki bir sorgulama halindesiniz; fakat Çetin Altan yok. Halbuki ihtilaflar taraflar dinlenerek çözülür. Müsaade ederseniz bu muhterem muharrirle biraz görüşmek isterim!" General Güventürk'ün izin vermesi üzerine Peyami Safa'yı alıp boş bir odaya götüren genç yüzbaşı son derece saygılı bir ifadeyle der ki: "Hocam lütfen elinizi öpebilir miyim? Sizi yazılarınızdan tanıyor ve seviyoruz. Müsaade ederseniz evinize uğurlamak isterim, görüyorum ki çok yorulmuşsunuz!" Hayret ve memnuniyet ifade eden bir

¹² "DP'nin mirası", HA, 26 Ekim 1960

sesle "Teşekkür ederim!" diyen Peyami Safa'yı bir taksi çağırıp evine uğurlar.

Son derece memnun olup duyulanan Peyami Safa, heyecandan adını sormadığı genç yüzbaşısı yakın dostu ve doktoru Ayhan Songar'a "orta boylu, esmer ve bıyıklı bir jandarma yüzbaşısı" diye tarif ederek mutlaka bulup dostluk kurmalarını ve kendisi adına tekrar teşekkür etmelerini rica ederek "Ölürsem, bu size vasiyetimdir!" diyecektir¹³.

TÜRK DÜŞÜNCESİ VE ÖRTÜLÜ ÖDENEK

27 Mayıs'tan sonra bazı gazetelerin Peyami'ye saldırı gerekçelerinden biri de, *Türk Düşüncesi* dergisi için örtülü ödenekten para aldığı yolundaki iddialardır. Gazetelerin 12 Ağustos 1960 tarihli sayılarında örtülü ödenekten tahsisat alan gazete, dergi ve ajansların listesi yayımlanır.

¹³ Ahmet Er, bize gönderdiği mektupta şunları da yazmıştır: "Aradan iki yıl geçmişti. Birgün merhum Prof. Dr. Ayhan Songar'ı ziyarete gittim. Yanlarında sevdiğim diğer bazı dostlarım da vardı. İki yıldan sonra birbirimize kavuşmanın verdiği heyecanla kucaklaştık. Sohbetimiz esnasında merhum Songar hoca, 'Ahmet, dedi, senden bir ricamız var. Biz iki yıldan beri orduda orta boylu, bıyıklı, esmer bir jandarma yüzbaşısı arıyoruz. Bize olsa olsa sen yardımcı olursun. Rahmetli Peyami Safa, birgün bize geldi ve şöyle bir vak'a anlattı: Birgün evime geldiler ve beni Harbiye'deki Merkez Komutanlığına götürdüler. Komutan mevkiindeki general bana şunları söyledi: 'Sen Çetin Altan'a sosyalist demişsin. Senin senetsiz, delilsiz başkalarına iftira atmağa hakkın var mıdır?' Ben bu soruları cevaplarırken odaya bir yüzbaşı girdi ve konuşmaları dinlemeye başladı. Bir ara söze girerek generale şöyle seslendi: 'Paşa ihtilaflar taraflar dinlenerek çözülür'. Sonra paşadan izin alarak beni boş bir odaya götürdü, yazılarımı hayranlıkla okuduğunu söyleyerek elimi öpmek istedi. Daha sonra yola kadar gelerek bir taksi çağırdı ve beni evime uğurladı. Hepinizden rica ediyorum, bu subayı bulun ve kendisiyle arkadaş olun. Bu size tavsiyemdir, ben ölürsem vasiyetim kabul edin. Bu subay kim olabilir? Siz o dönemde Milli Birlik Komitesi üyesi idiniz. Bu subayı bulmamızda yardımcı olunuz!' Bunun üzerine 'Siz o subayı bulursanız ne yapacaksınız?' diye sordum. Hepsisi de 'Arkadaş ve kardeş olacağız!' dediler. O zaman ayağa kalktım, 'O subayla çoktan arkadaş ve kardeşsiniz!' dedim. Kucaklaştık".

Bunlar arasında Peyami Safa'nın dergisi de vardır. Bu arada İzmit'te çıkan bir gazete de Peyami'nin *Türk Düşüncesi* adlı kitabını satın alan Sümerbank'ın bu eseri kâğıt hamuru yapmak için İzmit Kâğıt Fabrikalarına gönderdiğini yazmış, bir sabah gazetesi de bu haberi iktibas etmiştir. Peyami ertesi gün Objektif sütununda çıkan yazısında, Başbakanlıktan aldığı paranın, *Türk Düşüncesi* dergisinin yıllık abone bedellerinin yekûnu olduğunu ve her yıl bu abone bedelini Başbakanlığa gönderdiği dergilerle santimi santimine ödediğini yazar¹⁴. *Türk Düşüncesi*'nin eski iktidarı övmek şöyle dursun, zaman zaman ağır eleştiri yazıları da yayımlayan bir kültür dergisi olduğunu, dünyanın her yerinde ciddî fikir dergilerinin satışı az olduğu için devlet tarafından çeşitli şekillerde desteklendiğini belirttikten sonra şöyle devam eder:

"Son yıllarda resmî abonelerinden büyük bir kısmı kesildiği için kendi bütçemden katarak derginin hayatını zar zor idame ettirmekteyim. Geri kalan aboneler kesilirse, koleksiyonu telif ve tercüme birçok yazılarla bir kültür ansiklopedisi değeri kazanan ve edebiyatımıza bazı cevherli genç hikâyeci ve şair kazandıran bu dergiyi kapamak zorunda kalacağım. Esasen yaz tatili vesilesiyle birkaç ay için neşriyatına fasıla verdik. Türkiye'de ciddî bir fikir dergisi çıkarmanın ne kan kusturucu bir çaba mahsulü olduğunu bilenler bizi daha çok anlarlar".

Peyami, aynı yazısında, İzmit'te çıkan ve *Türk Düşüncesi*'ni kitap zanneden gazeteye de şu anlamlı cevabı vermiştir:

"Eğer Sümerbank benden satın aldığı abone sayılarını memurlarına dağıtıp okutacağı yerde kâğıt hamuru yaptırmışsa -ki buna ihtimal vermiyorum- bu kendi bileceği bir şeydir. Bunu haber veren İzmit gazetesi de Maarif'in klasik eserlerinden satın alıp yapraklarına sucuk veya peynir sarmakta serbesttir. Bundan Maarif veya o eserlerin yazarlarını, Mevlânâ'yı, Shakespeare'i, Balzac'ı veya Hugo'yu suçlandırmak kimin hatırına gelir?"

¹⁴ "Örtülü tahsisat ve basın", HA, 13 Ağustos 1960

Peyami'ye açtıkları yaylın ateşini devam ettirmek için vesile arayan ve ve *Türk Düşüncesi* için aldığı abone paralarını dillerine dolayan bazı gazeteler, bu açıklamaya aldırmadıkları gibi tekzipleri de yayımlamazlar. *Cumhuriyet* gazetesi ise bir tekzibi keyfince değiştirerek yayımlamış¹⁵ ve Peyami'nin Başbakanlık başta olmak üzere, bütün bakanlıkları, genel müdürlükleri ve devlet iktisadî teşekküllerini boy sırasına koyup hepsinden okunmayan dergisi için vergi gibi abone parası tahsil ettiğini iddia etmiştir. Bunun üzerine bir başmakalesinde basın ahlâkını ele alan Peyami, virgülü bile değiştirilmeden yayımlanması gereken bir tekzibi, basın-ahlâk yasasına atılan imzaların mürekkebi daha kurumadan tahrif ederek yayımlayan *Cumhuriyet*'i eleştirir ve müfterilikle suçlar. Bütün düşünce dergileri gibi *Türk Düşüncesi* de, evet, az satmaktadır, fakat bu okunmadığı mânâsına mı gelir? Dergi bir ara *Cumhuriyet*'in kitap matbaasında basılmıştır ve basılan mecmuanın bayilere ne kadarının teslim edildiği kendi kayıtlarında da vardır! Abone meselesine gelince, bir iki bakanlık, birkaç banka -ki aralarında özel bankalar da vardır- ve iktisadî teşekkülünden başka aboneli olmamıştır. *Cumhuriyet*'in sadece kin ve garaz duygularıyla iftiralar savurduğunu ifade eden Peyami, başmakalesini şöyle tamamlamıştır: "Bütün bu tezvirleriyle *Cumhuriyet* gazetesi yıllardan beri benim şeref ve şöhretimi yıkmak istiyorsa, muvaffak olamamış ve olamayacaktır. Yok, daha birçok yalanlarıyla birlikte basın iftira şampiyonluğunu kazanmak istiyorsa bunda muvaffak olmuştur. Tebrik ederim"¹⁶.

Darbeden sonraki gelişmeleri, özellikle Alpaslan Türkeş'i büyük bir dikkatle takip eden Peyami, basında, başta Türkeş olmak üzere Birlik üyesi milliyetçi subaylar

¹⁵ Peyami bu tekzibini *Havadis*'teki köşesinde de yayımlamıştır. Bk. "*Cumhuriyet* gazetesi yazı işleri müdürlüğüne", *HA*, 17 Ağustos 1960

¹⁶ "Bizdeki basın ahlâkından çirkin bir örnek", *HA*, 19 Ağustos 1960

aleyhine çıkan yazılar dolayısıyla kaleme aldığı "İrkçilik-Turancılık" başlıklı fıkrasında, devrimbazların irticayı bırakıp şimdi de İrkçilik-Turancılık iftirasını dillerine doladıklarını, maksatlarının 1944'te yine aynı kişilerin iftirasıyla Nazi yardakçısı diye tevkif ve hapsedilen milliyetçilerden olup da halen Millî Birlik Komitesi'nde bulunanları yıpratmak ve Birlik üyeleri arasında, bulunması tabii olan düşünce farklarını azdırıp ikilik yaratmak olduğunu ifade etmiştir¹⁷. Aynı gazeteler Millî Birlik Komitesi'nin iktidarı CHP'ye devretmesini istiyor, bunun için milliyetçi subayları büyük bir engel olarak görüyorlardı. Peyami bir başka yazısında da bu meseleye dokunmuş ve "Memleketi bir tek parti belasından kurtarmak istiyorsak, yeni partilerin kurulmasını, kuvvetlenmesini, Halk Partisi'yle başedebilecek bir para, teşkilat ve kadro kudretine sahip olmasını beklemek zorundayız" diye yazmıştır¹⁸. Bu istikametteki düşüncelerini gazetesinde cesaretle savunurken, ümit bağladığı Alpaslan Türkeş'in bir radyo konuşmasından son derece rahatsız olmuş ve Ergun Göze'yle yaptığı telefon görüşmesinde "Çıldırılmış olmalı, tam bir devrimbaz ağzıyla konuşuyor!" demiştir. Göze "Türkeş böyle davranmaya mecburdu!" deyince "Bu onu korktuğundan kurtaramaz!" diyerek telefonu kapatır. Nitekim Türkeş ve arkadaşları Millî Birlik Komitesi'nden tasfiye edilecek ve ihtilal sonrası gelişmeler, sol bir kadro tarafından yönlendirilecektir¹⁹.

DÜŞÜNEN ADAM

Yazılarındaki eleştiri dozunu gittikçe yükselten, mesela anayasa tasarısını "Bu anayasa taslağı, 1924'ün Ke-

¹⁷ "İrkçilik-Turancılık", HA, 6 Ekim 1960

¹⁸ "Yine tek parti rejimi mi?", HA, 21 Eylül 1960

¹⁹ Ergun Göze: *age.*, s.56

malist rejimi yerine sosyalist bir rejim getirmektedir"²⁰ diye tenkit eden Peyami Safa'nın *Havadis*'teki yazıları, muhtemelen Milli Birlik Komitesi'nin baskıları yüzünden hiç bir açıklama yapılmaksızın birden kesilmiştir. "Ülkü mefkûre ideal" başlıklı son başmakalesi 9 Kasım, "Avrupa'nın kaçırılması" başlıklı son Objektif ise 14 Kasım 1960'da çıkar. Neredeyse bütün ömrünü Bâbîâlî'ye vermiş bir yazar yine işsizdir ve büyük bir maddî sıkıntı içindedir. Ancak bir süre sonra *Havadis* ekibinin çıkardığı *Düşünen Adam* dergisinde görürüz. Sütunun başlığı çok eskiden kullandığı bir başlıktır: Bakışlar.

İlk sayısı 5 Ocak 1961'de çıkan, Hami Tezkan'ın imtiyaz sahibi ve mes'ul müdür, Gökhan Evliyaoglu'nun ise umumî neşriyat müdürü olarak görüldüğü *Düşünen Adam*'ın daimî yazı kurulunda ise Ali Fuat Başgil, Peyami Safa, Nurettin Topçu gibi, Demokrat Parti tabanı tarafından sevilen isimler vardır. Yeni çıkan *İlmin Işığında Günün Meseleleri* adlı kitabı dolayısıyla Ali Fuat Başgil'in kapak yapıldığı birinci sayıda Peyami "Sapık ideolojiler" başlıklı yazısıyla yer almıştır²¹.

Bu arada *Havadis* cephesinde ilgi çekici gelişmeler yaşanmaktadır. Gazetenin sabihi görünen Güneş A.Ş., son genel kurulunda Hazine'nin eline geçer ve İdare Meclisi yerine bir Müdürler Heyeti tayin edilir ve heyetin başına, o sırada Kasım Gülek'in CHP fikriyatını yaymak amacıyla çıkarmak üzere olduğu *Tanin* gazetesinin yazı işleri müdürü Semih Tuğrul getirilir. Peyami'yi *Tercüman*'da rahatsız eden Tuğrul, şimdi de *Havadis*'te iş başındadır. 29 Ocak 1961 Pazartesi sabahı *Havadis* gazetesini alanlar bambaşka bir gazeteyle karşılaşır. Ne Gökhan Evlioğlu'nun Flaş'ı vardır, ne de künyede Hami Tez-

²⁰ "Anayasa tasarısına ilk bakış", *HA*, 25 Ekim 1960

²¹ İlk sayıda Ali Fuat Başgil "İnsan hakları" konusunu yazmıştır. Cevdet Perin'in yazısı "Nasıl bir demokrasi?" başlığını taşır. Nurettin Topçu ise daha sonra bir kitabına ad olacak olan "Var olmak" yazısıyla yer almıştır.

kan'ın ismi²². Şimdi sadece *Düşünen Adam*'la yetinmek zorundadırlar.

Peyami Sefa, o günlerdeki durumunu *Düşünen Adam*'ın üçüncü sayısında çıkan "Bâbîâli romanı" başlıklı yazısında bütün açıklığıyla anlatmıştır. Bir süre önce kadın okuyucularından birinin telefonda artık edebiyata dönmesini ve sadece romanlar ve edebî eserler yazmasını ısrarla istediğinden söz ederek o günlerde edebiyat ve basın hayatının unutulmaz anlarını, olaylarını ve başlıca tiplerini oldukları gibi veren otobiyografik bir roman yazmaya karar verdiğini ve notlarını hazırlamakta olduğunu bildirmiştir. Bu roman *Bâbîâli* adını taşıyacaktı. "Fikir işçilerinin durumunu taze ve canlı aktüalite haline getiren son olaylar üzerine bu romanın kahramanından" yani kendisinden biraz bahsetmek ihtiyacını duyan Peyami, "bu egoist arzunun hoş görüleceğini umarım" diyerek edebiyat hayatına kırk altı yıl önce *Servet-i Fünun* mecmuasında, gazeteciliğe profesyonel olarak kırk dört yıl önce *İkdam* gazetesinde başladığını, yarım yüzyıla yakın bir zamandan beri sayısız makale, fıkra, tefrika, anket, röportaj, mizahî yazı, roman ve hikâye yazdığını, tercümeler yaptığını, üç yüz ciltten fazla kitabının çıktığını, kitap haline henüz gelmemiş tefrika ve makale serileriyle birlikte bu sayının beş yüzü bulacağını (ki bu bir dünya rekoruymuş) hatırlattıktan sonra şöyle devam eder:

"Kitaplarımı basıp da büyük paralar kazanmamış, beni yazı kadrosuna alıp da muazzam servetler yığmamış editör, gazete sahibi zor gösterilir. Bu kazançta kendilerinin gayret ve kabiliyet payını inkâr edecek değilim. Fakat benim gayret payımın mükâfatı, yarım asır süren uzun bir mahrumluk, hastalık ve işkence hayatından başka bir şey olmamıştır. Onların matbaaları, hanları, apartmanları, otomobilleri, kamyon ve kamyonetleri, büyük servetleri vardır. Benim bir avuç arsam, bir kümesim, bir gecekondum, bir ahırım, bir küçük arabam, bir atım veya eşeğim yoktur. Bankalar-

²² *Havadis*'in el değiştirmesi hadisesi hakkında geniş bilgi için bk. "*Havadis'e ne oldu?*", *Düşünen Adam*, S.5, 3 Şubat 1961

da otuz yedi buçuk liradan ve hususî çekmecemde iki üç yüz liradan fazla param olmadığını da ilave edip bu mal beyanı listesini tamamliyorum. Geçenlerde bazı gazetelerin yandığını haber verdikleri ev de kayıinvalidemindi. Ben önümüzdeki ay ev kiramı nasıl vereceğim problemini henüz halledebilmiş değilim.

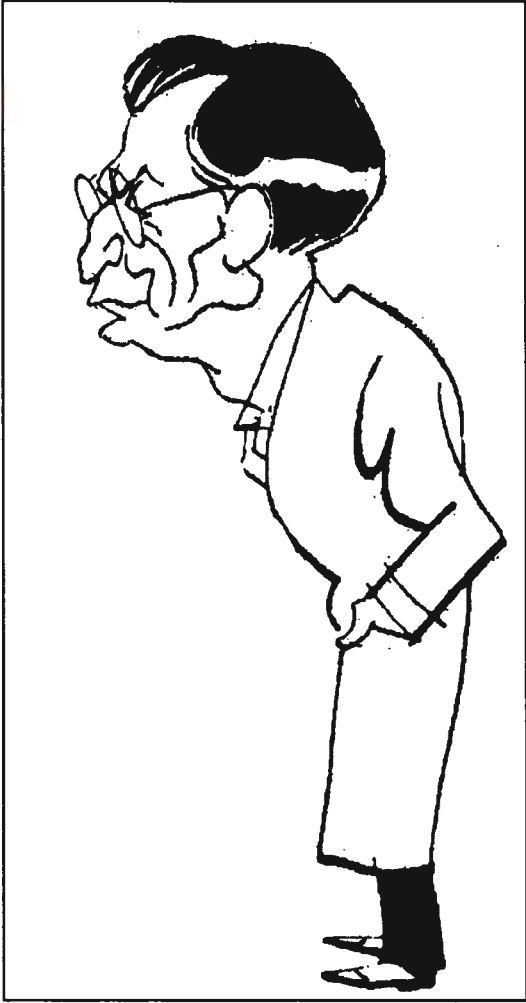
"Damarları bizim kanlarımızla dolu zengin meslektaşlarımıza gelince, onların arasında bir tek eseri, kitabı, hatta broşürü olmayanlardan tutun, kara cümle yazmaktan âciz olanlara, baba mirasıyla servet ve şöhret yapanlara, hatta bu mirasın bile meşru olmadığı mahkemelerde isbat olunanlara kadar çeşitli ehliyet fukarası vardır. Aralarında tek tük centilmen kırmacı, efendi mizaçlı, az çok değer bilenler de yok değildir. Fakat zümrelerine has sömürme zihniyetine uzak kalmış olanlar varsa heykellerini dikelim. Bunlardan bazılarının bana (ve bizlere) sözlü ve yazılı ne mukavele oyunları oynadıklarının, haklarımızı nasıl gasbettiklerinin trajik hikâyesi buraya sığmaz. Daha yakın zamanda aramızdaki sözleşmelere ve yazılı mukavelelere rağmen bazılarının -ta'minat şöyle dursun- işlemiş aylıklarımı da vermeden beni aç biilaç sokağa attıkları şimdi mahkemelerimizde görülen bir dâvâ konusudur.

"Ne yapalım arkadaşlar? Komünist mi olalım? Asla, yirmi sekiz milyon kere asla! Milli Birlik Komitesi'nce hazırlanan yeni kanun, simidi ellerinden alınmak istenen bizlere uzatılmış bir cankurtaran simididir. Evvela ona sarılalım. Fakat bu yetmez. Basın davasını toptan haledecek bir teşkilat kanununa da ihtiyaç var. İleri de bunu görüşürüz"²³.

Peyami Safa'nın *Doğu-Batı Sentezi* (1962) adlı kitabını basan Yağmur Yayınevi sahibi İsmail Dayı, hususî gö-

²³ "Bâbiâli romanı", *Düşünen Adam*, S.3, 19 Ocak 1961. Yakın dostlarından Yusuf Ziya Ortaç, Peyami'nin bütün acıları ile kendi hayat trajedisini anlatacağı romana Karanlıkta Sönen Mum adını vermek istediğini yazmıştır. Bk. *Portreler*, s.198. Peyami'nin bu yazıda söz ettiği dâvâ *Tercüman*'dan mukavele şartlarına rağmen kovulduktan sonra açtığı dâvâ olmalıdır. İbret verici bir olay da, yıllarını verdiği *Milliyet* tarafından nedense o güne kadar unutulmuş, nasıl kaldığı anlaşılamayan bir alacağı yüzünden en zor zamanında icraya verilmiş olmasıdır. O sırada Bâbiâli Yayınevi'ni yöneten Ergun Göze, Peyami Safa'nın *Sosyalizm* adlı kitabı için tahakkuk eden telif ücretinin bir kısmını, bu borcun ilk taksiti olarak icraya yatırdıklarını söylüyor. *Milliyet*, kalan borcu "Bir yanlış oldu" diyerek almamıştır. Bk. Ergun Göze: *age.*, s. 166

rüşmemizde, onun son günlerinde büyük bir maddi sıkıntı içinde bunaldığını belirterek 27 Mayıs'tan sonra birgün üzgün bir halde yayınevine geldiğini ve "İsmail Bey, bugün çok üzgünüm, telefonu satılığa çıkardık, çünkü evin kirasını ödeyemedik" dediğini anlattı. Halbuki telefon onun için herşeydir; mefluç olduğu için hiç dışarı çıkamayan Nebahat Hanım'ın bütün dünyası telefondur. İsmail Dayı, Peyami Bey'e bir kahve söyledikten sonra "Üstadım, siz biraz oturun, kahvenizi içinceye kadar gelirim!" der ve derhal Sultanhamamı'na inerek tanıdığı işadamlarından telefon ücreti kadar para toplar ve hayran olduğu üstada takdim eder. Peyami Safa da daha sonra borcuna karşılık olarak *Doğu-Batı Sentezi*'ni oluşturan yazıları muntazam bir şekilde dosyalanmış olarak genç yayıncıya teslim eder. Ancak bu kitabının basıldığını göremeyecektir.

*Peyami'yi son yıllarındaki
çökmüş haliyle yansıtan bir karikatürü.*

PETANG SAFA
1909-1991

1902

SAFA 1902

1902

MUSA 1902

YİRMİİKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK ACI, VE..

"Her zamanki gibi düşünüyordu,
ölen rengiydi sadece. Ömrü boyunca bıkkınlıkla sebatın
mücadele ettiği o yüz, bütün çizgilerini huzur gölgelerine terketmişti.
Düşünen bir baş. Vücudu zaten yok gibiydi,
yalnız ızdırapların ağırlığını taşırdı".

Gökhan Evliyaoğlu

BABALAR VE OĞULLAR

ÇOCUKLUĞUNDAN beri acılarla ve hastalıklarla boğuşan, bu yetmiyormuş gibi, yıllarca eşinin hastalıklarıyla yıpranan ve 27 Mayıs'tan sonra *devrimbaz* dediği çevrelerce adeta günah keçisine çevrilen Peyami Safa'nın hem ihtilalden, hem de tanıdıktan sonra çok sevdiği Adnan Menderes'in güdümlü Yassıada mahkemesinde acımasızca hırpalanmasından son derece müteessir olduğu muhakkaktır. Son darbe ise, bu sıkıntılı günlerde, oğlu Merve'nin beklenmedik ölümüdür.

1939 yılında doğan ve English High School'da okuyan İsmail Merve Safa, yedek subaylığını Erzincan'ın Tercan kazasına bağlı Elmalı köyünde öğretmen olarak yaparken karaciğerinden hastalanır ve akut bir hepatit teşhisiyle Erzincan memleket Hastanesi'ne kaldırılır (27 Şubat 1961). Erzincan Askerî Hastahanesi hekimlerinden Dr. Mustafa İzgür, Peyami Safa'nın yakın dostlarından Prof. Dr. Ayhan Songar'ı arayarak Merve'nin had safhaya ulaşmış bir karaciğer iltihabından ağır bir şekilde hasta olduğunu söyler. Birkaç saat sonra tekrar çalan te-

lefonda, aynı ses, bu sefer de Merve'nin öldüğünü bildirecek ve bu acı haberi Peyami Safa'ya verme görevi, Ayhan Songar'a düşecektir. Songar, bu hadiseyi anlattığı yazısında, "Ne zor gündü Allah'ım! Ne biçim bir vazife yüklenmişim!" dedikten sonra şöyle devam ediyor:

"Hanımım ile beraber Şişli'ye, Peyami Bey'in evine gittik. Gene bizi aynı güler yüzle, neşe ile karşıladı, ama halimizde bir tuhaf-lık olduğunu sezerek 'Hayrola, ne var?' diye sordu. Meşhur fıkradır, annesi ölen askere arkadaşı bu acı haberi vermek için başlamış 'Baban var mı, kardeşin var mı?' diye sormaya. Ben de lafı döndürüp doluşturup Merve'nin hasta olduğunu, ama çok hasta olduğunu, ama ağır hasta olduğunu gevelemeye başladım. Bugün gibi hatırlıyorum. Hiç bir tefsire kapılmadan, izaha çalışmadan, aynen hadiseyi anlatacağım. Odanın köşesinde kapağı kapalı, Merve'nin piyanosu duruyordu. Tam bu konuşmaları yaparken piyanonun tuşlarına sanki birisi basıyor gibi tın tın sesler çıkmaya başladı. Peyami Bey, sözümüzü tebessümle keserek 'Üzülmeyin, Merve artık bu dünyada değil, bakın kendisi geldi haber veriyor, Allah rahmet eylesin!' dedi. İster 'İçinde bulunduğunuz atmosferde size öyle gelmiş' deyin, isterseniz maddenin katı hudutları içinde kalıp hava sıcaklığından gevşeyen piyanonun tellerinin ses çıkardığını söyleyin, ister Merve'nin ruhunun geldiğine inanın. Bu değerli okuyucularımın kendilerine kalmış bir şey. Ben sadece bir müşahedemi naklediyorum".

Üzüntüsünü o anda hiç belli etmeyen Peyami'nin şaşırtıcı bir metanetle Ayhan Songar'a sorduğu tek soru şudur: "Merve yedeksubay olduğuna göre, askerî merasim yaparlar mı acaba? Tabutunu Türk bayrağına sarmayı ihmal etmeseler, lütfen alâkadar olur musunuz?"

Ayhan Songar, Merve'nin cenazesini almak için Haydarpaşa Garı'na birlikte gittiklerini anlatıyor. Peyami Safa, askerden gelen oğlunu karşılamaya gelen bir baba gibi metin, fakat takatsizdir; ayakta ancak doktor dostunun koluna girerek durabilmektedir. Ve Merve'nin tabutu.. Tam onun istediği gibi, bayrağa sarılarak, Doğu Ekspresi'ne eklenen özel bir vagona konulmuştur ve iki

tarafında, süngülü iki Mehmetçik ihtiram nöbeti tutmaktadır¹.

Ertesi gün (4 Mart 1961) Şişli Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra, cemaati Edirnekapi Şehitliği'ne götüren otomobillerden birinde Ziya İlhan Zaimoğlu, Reşat Ekrem Koçu, Niyazi Ahmet Banoğlu ve gözyaşlarını tutamayan şair Osman Atilla vardır. Otomobildeki ölüm sessizliğini Reşat Ekrem bozar: "Çocuklar, mezarlığa sadece Merve'yi değil, Peyami'yi de götürüyoruz!" Ziya İlhan Zaimoğlu, "Hayalimde, diyor, az önce gördüğüm tablo canlandı. Merve'nin cenaze namazı kılınırken Osman Atilla gibi birçokları gözyaşlarını tutamıyor, Merve'nin babası Peyami Safa, küçücük vücudu ile bir Buda heykeli gibi sessiz duruyordu"².

Ergun Göze, Edirnekapi Şehitliği'ne giderken bindikleri otomobilde, bir akrabasıyla kendisi arasında oturan Peyami Safa'nın mezarlığa yaklaştıkları sırada Rıza Tevfik'in bir şiirini okumaya başladığını söylüyor:

Selma sen de unut yavrum.

.....

Her çehre bir hayalettir bu süreksiz rüyada
Unut yavrum! Sen de unut! Bu ölümlü dünyada
Her cefayı unutmaktır bizler için teselli
Sonbaharın matemini gözlerimde okuma.

Ergun Göze, "Ne kadar okuduğunu bilmiyorum" diyor, "Sadece boğazının hıçkırıklarla tıkanıp durduğunu hayatımın en trajik anlarından birisi olarak hatırlıyorum"³.

Peyami Safa, Merve'yi toprağa verirken bütün dinî vecibeleri eksiksiz yerine getirir, hatta etrafının yardımıyla küreği alıp oğlunun üzerine toprak atar ve dua eder.

¹ Ayhan Songar: "Peyami Safa'dan birkaç hatıra", *Türk Edebiyatı*, S. 104, Haziran 1982

² Yücel Hacıoğlu: *Sevenlerinin Kalemile Peyami Safa*, s.59

³ Ergun Göze: *age.*, s.84

Şimdi o, beş yıl kadar önce *Milliyet*'te çıkan "O babalar ve hele o anneler" başlıklı yazısında söz ettiği oğullarını kaybetmiş babalar kafilesine dahil olmuştur:

'Geçenlerde bir gün, çok sevdiğimiz bir ailenin yetişmiş oğlu öldü: 29 yaşında bir genç (...) Ölümü, bu karanlık şer dünyasında, önümüzü arkamızı görmemize yarayan seyrek ışıklardan birinin sönmesi kadar, onu tanıyanların gözünü ve içini kararttı. Oğullarını kaybeden babaların hazin kafilesi gözlerimin önüne geliyor; Nejad'ı kaybeden Recâizâde Ekrem, Cezmi'yi kaybeden Namık Kemalzâde Ekrem, Vedad'ı kaybeden Halit Ziya Uşaklıgil, Şaman'ı kaybeden Mustafa Şekip Tunç, Yaman'ı kaybeden Ekrem Şerif Egelî.

Bu şöhretli babaların yanısıra, bir de isimlerini bilmediğimiz anneler var. Onların bazılarını evlatlarının tabutu önünde gördüm. Varlığın trajik yapısı, hiç bir feci sahnede, bu kadar müşahhas, bu kadar göze vuran ve hafızaya yapışan maket haline gelemes. Fakat hepsi için, evlat acısı çeken bütün anneler için şöyle düşünülebilir: Onların gözlerini oysunlar, kollarını ve bacaklarını sıcak suda haşlasınlar, hepsi razıdır, tek evlatları kendilerine iade edilsin. Kaybettiklerinin yokluğuna tercih etmeyecekleri işkence yoktur⁴.

SON HAVADIS

Düşünen Adam'ın Merve'nin ölüm haberinin verildiği sayısında okuyucular küçük bir de ilanla karşılaştılar: "*Son Havadis*. 10 Mart'ta gazetenize kavuşacaksınız. *Son Havadis*". Derginin "Basın" bölümünde ise, bir süredir dedikodusu yapılan ve basında çeşitli tepkiler uyandıran bir haberden, *Son Havadis*'in yakında sabah gazetesi olarak çıkmaya başlayacağı haberinden söz ediliyordu.

Havadis'in el değiştirmesinden sonra açıkta kalan ekip bir süredir yeni bir gazete çıkarma hazırlığı içindeydi; çıkaracakları gazetenin adı ve başlıkları belirlenmiş, hatta maketleri bile hazırlanmıştı. Tam o günlerde Cemil Sait Barlas'ın *Son Havadis*'i satmak istediği haberi duyul-

⁴ "O babalar ve hele o anneler", *M*, 9 Nisan 1956

du. Üç yüz bin lira sermayeli bir şirket kuran ve Mustafa Kemal Pekün adında bir iş adamını bu işe yüz elli bin lira yatırmaya razı eden Hami Tezkan, Gökhan Evliyaoğlu, Mehmet Ali Yalçın ve Gültekin Gökmen vakit geçirmeden teşebbüse geçtiler. Yüz elli bin lirayı da kendileri taahhüt etmiş, bunun için eşyalarını satışa çıkarmışlardı. Cemil Sait Barlas'la yapılan bir iki görüşme sonunda anlaşmaya varıldı ve *Son Havadis*'in imtiyazı, resmî ilan hakkı ve bir adet telefonu, 75.000 lirası peşin olmak üzere, 160.000 liraya satın alındı. Ve 10 Mart'ta yepyeni bir sabah gazetesi olarak çıkmak üzere hazırlıklara başlandı⁵.

Eski *Havadis* okuyucuları 10 Mart sabahı, sevdikleri ekibi yeni hüviyetiyle çıkan *Son Havadis*'te gördüler. Başyazı Peyami Safa tarafından yazılmıştı; "Bu gazete" başlıklı yazısında "Kısa bir zaman için basın sahnesinde görünüp kaybolan *Son Havadis* talihsiz macerasını unutturacak ellere intikal etti. Yeni bir kadro ve yeni bir anlayışla çıkan bu gazetenin eski sahibi ve yazı heyetiyle hiç bir alâkası kalmamıştır" diyordu. Peki halkın istediği gazete nasıl olmalıydı? Şu cümleler, Peyami'nin hiç taviz vermeksizin *Havadis*'te bıraktığı yerden devam etmek kararında olduğunu gösteriyordu:

"Halk doğru gazete arıyor. Haberlerde tahmine, söylentiye, dedikoduya, lâıyk olduğundan fazla yer ve değer vermeyen, mübâlagasız ve yalansız gazete, olup bitenleri şahsî kin, hırs ve arzu istikametinde sürüp gerçekleri saklamaktan kaçınan gazete, insan haysiyetine ve söz edebine saygısını muhafaza eden gazete.

Haklarında hiç bir adlî ve kesin hüküm verilmemiş insanlar için halkın ruhundan değil daha ziyade tezvir imalatçılarının kaleminden çıktığı malum tezyif sözleri kullanmayan gazete.

Verdiği her haberin, ileri sürdüğü her fikrin ve kullandığı her kelimenin hesabını vermeye hazır, yaşadığımız günlerin benzersiz tarihî mânâsını kavramış, sorumluluğunu müdrik gazete, millî gazete, manevî gazete. Türk inkılaplarının asıl mânâsını anlayan ve

⁵ "Basında üç hadise", *Düşünen Adam*, S.9, 3 Mart 1961

Atatürkçülüğü Atatürk'ten başka mânâda anlamayan ve şüpheli istikametlere saptırmayan gazete, millî vicdanın, millî dâvânın gazetesi."

Peyami Safa, *Havadis*'te olduğu gibi, *Son Havadis*'te de başyazıları Gökhan Evliyaoğlu ile münavebeli olarak yazacak, başyazı yazmadıkları günlerde, birinci sayfada Peyami'nin Objektif'i, Evliyaoğlu'nun ise Flaş'ı yer alacaktı. İlk Objektif'inde ölümü dolayısıyla Vefa İdadisi'nden arkadaşı Hasan-Âli Yücel'i anlatan Peyami, *Havadis*'teki haysiyetli ve eleştirel tavrını aynen devam ettirmiştir. Ne var ki, *Son Havadis* macerası, onun gazetecilik hayatının en kısa macerası olacaktı.

Merve'nin ölümü, son zamanlarda sıhhati epeyce bozuk olan Peyami Safa'yı büsbütün sarsmıştı. Doktoru Recep Doksat, bir yıldır gitgide artan bir halsizliğinin bulunduğunu belirterek "Onun her gün azar azar eridiğini görüyorduk" diyor. "Tek evlâdı Merve'nin Erzincan'ın bir köyünde yedek subay öğretmenlik görevini yaparken ânî ölümü bu çöküntüyü hızlandırmıştı. Son zamanlarda sesi sık sık kısılıyordu. Bir tümörden şüphe ediyorduk. Bütün hekimler seferber olmuştuk, fakat henüz muayeneler bile tamamlanamamıştı". Doksat, "İyi ki tamamlanamadı, diye ekliyor, ya vahim bir teşhis tahakkuk etseydi, o, en az bir hekim kadar tıbbî bilen adam, her ihtimali mıncıklayan araştırmacı zekâsıyla hastalığını kimbilir nasıl yaşardı?"

Recep Doksat, Peyami Safa'yla son olarak gazetede karşılaşır; üstad çıkmak üzeredir, "Çiftehavuzlar'a gidiyorum Recep Bey, siz de Göztepe'desiniz, sık sık görüşürüz!" der. Bu, iki dost arasındaki son görüşmedir. Prof. Dr. Ayhan Songar ise beş gün kadar önce, gece evinde ziyaret etmiştir. Öldüğü günden beri Merve'nin yatağında yatarak kendini onunla tuhaf bir şekilde özdeşleştiren Peyami, Ayhan Songar "Kalkın canım, neyiniz var ki?" deyince kalkıp paltosunu sırtına alır. Hayli soğuk bir gecedir; genç doktor ve yaşlı yazar, geç vakte kadar özellik-

le tıbbî konularda konuşurlar. Peyami bir ara "Yarın akşam karşıya gideceğim, bir dostumda kalacağım" der. Henüz uyumamış olmalı ki, kocasının bu sözünü duyan Nebahat Hanım odasından seslenir: "Git, cenazen gelir inşaallah!"⁶

KAHVE VE SİĞARA

Ayhan Songar, Peyami'yi 1954 yılında Recep Doksat vasıtasıyla tanımıştır. Amatör bir tabip olarak, devrin genç ve parlak psikiyatr hekimlerinden Ayhan Songar'ı giyaben tanıyan Peyami, hastalığı fizyolojik hiç bir sebebe bağlanamayan eşi Nebahat Hanım'ı bir de onun görmesini ister. Doksat'la birlikte *Milliyet*'teki odasında Peyami'yi ziyaret eden Ayhan Songar, ilk karşılaşmalarını şöyle anlatıyor:

"Nahif bedeni ile, kocaman gözlüklerinin arkasından zekâ fışkıran gözleriyle hemen insanın dikkatini çeken Peyami Safa, masasının etrafını dolaşp 'Merhaba Ayhan Bey, memnun oldum' diye elini uzatmıştı. O anda aramızda artık kopmayacak bir dostluk başladı. Biraz konuştuktan sonra benim mesleğimi -hiç mübalaga etmiyorum- en az benim kadar bilen ve birçok tıbbî meseleleri tartışmaktan çekineceğim bir kimse ile karşı karşıya bulunduğumu anladım"⁷.

Amatörlüğü mümkün olmayan tek mesleğin tıp, bunun tek istisnasının da Peyami Safa olduğunu söyleyen Ayhan Songar, ona birtakım lüzumsuz sıfat ve meziyetler kondurmak gibi bir niyetinin bulunmadığını özellikle belirterek "O gerçekten tıp ilimlerini derinlemesine bilen, okuyan, yazan ve büyük bir salahiyetle tartışan bir insan-

⁶ Bu kötü temenni hadisesini Ayhan Songar bize hususî görüşmemizde anlatmıştı. Aynı kötü temenniden Vecdî Bürün de söz eder. Bk. XVI. Bölüm

⁷ Ayhan Songar: "Peyami Safa'dan birkaç hatıra", *Türk Edebiyatı*, S. 92, Haziran 1981

dı" diyor. İlk fırsatta Nebahat Hanım'ı muayeneye giden Songar, Peyami'nin meseleyi ortaya koyuşu ve münakaşa ediş tarzı karşısında hayrete düşerek "Ben hasta muayenesine geldim sanmıştım, halbuki bir meslektaşımın konsültasyon için çağrılmışım" demek zorunda kalır.

Ayhan Songar, Peyami'nin bilhassa nöroloji ve psikiyatri dallarındaki bilgisini ve sezislerini şaşırtıcı buluyor, kütüphanesinin bu konularda yazılmış kitaplarla dolu olduğunu, hatta kendisine Remy Collins'in *L'Organisation Nerveuse* adlı kitabını hediye ettiğini söylüyordu. Bir seferinde eşinin yakalandığı bir hastalığa uyguladıkları yanlış tedaviden onun tavsiyesiyle vazgeçmişlerdi⁸. Peyami'nin dostluğunun sağlamlığını da özellikle belirten Songar, "Acaba bu dünyada kaç kişinin kapısını sabaha karşı çalıp da sadece dertleşmek için geldiğinizi söylerse-niz sıcak yatağından kalkar, eliyle pişirdiği kahveyi getirerek size gecesini feda edebilir?" diye soruyor. Peyami'nin kahveyi ve sigarayı çok sevdiğini ve neşelendiği zaman "Haydi birer kahve içelim!" dediğini biliyoruz⁹. Paris seyahati sırasında, kaldığı otele yeni gelen Türk hanımın kendisine ikram ettiği Türk kahvesi hakkında *Büyük Avrupa Anketi*'nde yazdıkları onun kahveye ne kadar düşkün olduğunu gösteriyor:

"On beş gündür hasretini çektiğim Türk kahvesinin kokusu içinde belki bütün ömrümün eksik kalmış lezzetlerini tamamlayan bir tat mucizesi buluyorum; bir mucize ki bütün yol yorgunluklarımı ve dünya endişelerini benden alıyor: Gazete, anket, sağ, sol, ihtilal, İspanya'nın, Fransa'nın yahut yedi kat arşılânın, kâinatın, siyasi, ictimai, ruhi, edebi, vesairevi hali, vaziyeti, filanı, falanı, her şey, dilimle damağım arasında yayılarak sıcak, buruk, kekremsi, fakat nefis bir tadın beynimin bütün sıkışmış hüceyrelerini açan, tıkalı yerlerine nefes aldırın ve bütün sinirlerimin üstünde

⁸ Ayhan Songar: "Peyami Safa'dan birkaç hatıra", *Türk Edebiyatı*, S. 104, Haziran 1982

⁹ Veddi Bürün: *age.*, s.99

sükûn müjdeleri koşturan, vatan hülasası, lezzetlerin lezzeti kahve damlasının içinde, ne endişe kalıyor, ne de yorgunluk"¹⁰

Peyami sigaraya da aynı şekilde düşkündür ve çok içmektedir. Ayhan Songar birgün telefonda kendisine sigarayı bıraktığını söyleyince "Hemen bir sigara yak da öyle konuşalım, bir başa bir duman lazımdır!" demiştir. *Tercüman*'da çıkan "Sigara üzerine düşünceler" başlıklı yazısında birara sigarayı bıraktığını ve tam otuz iki gün ağzına almadığını belirten Peyami, kırk yıllık bir alışkanlığa ihanetin cezası gibi, sıhhatinde bazı denge bozuklukları kendini gösterince doktorların tavsiyesiyle tekrar içmeye başladığını anlatıyor ve yazısını şöyle bağlıyordu: "Bizim gibi kafalarile çalışanlar için tütün dumanını beyin makinesinin yağı haline getiren alışkanlığa karşı iki şıktan birini tercih etmek lâzım: ya sigaraya devam veya sigara ile birlikte mesleği de terketmek"¹¹.

SON SÖZ: "İŞTE BU FENA!"

Peyami, *Tercüman*'da 1959 Nisan'ında çıkan yazısında "kırk yıllık alışkanlık" dediğine göre, sigaraya çocuk denecek yaşta başlamış demektir. Son zamanlarında doktorların tavsiyesiyle sigarasını ikiye bölerek içiyor ve yasemin ağızlık kullanıyordu. Terkedemediği alışkanlıklarından biri de, bohem hayatı yaşadığı yılların hatırası olan alkoldü. Özellikle rakıyı tercih eden ve iyi lokantalarda iyi yemekler yiyerek dostlarıyla sohbet etmeyi seven Peyami, "hasret gidermek" için mesela Ayhan Songar'a zaman zaman telefon ederek Sirkeci'deki İstanbul Restoran'da yemeğe davet ediyordu. Bu onun için biraz nefes almak demekti; çünkü karısının yıllardır çare bulnamayan hastalığı yüzünden özlediği ev hayatından mah-

¹⁰ BAA, s.89

¹¹ "Sigara üzerine düşünceler", T, 20 Nisan 1959

rum kalmıştı. Sık sık âşık olması da bu yüzdendi; gerçi aşklarının hemen hepsi platonik nitelik taşıyordu, fakat Nebahat Hanım'ı "Git, cenazen gelir inşaallah!" diyecek kadar öfkeliendiren ilişkisi epeyce ciddi bir ilişki olmalıdır. *Türk Düşüncesi*'nde yazıları da çıkan "entellektüel sevgili"nin evinde, 15 Haziran 1961 gecesı, yemekten sonra, saat 22.30 sularında birden öksürük nöbetine tutulan Peyami, ev sahibesinden istediğı tası ağzına götürür götürmez âdeta kan kusar ve "İşte bu fena!" deyiverir. Dehşet içinde kalan hanım dostu ne yapacağını şaşırmış bir halde 'Recep Bey'i çağırılım mı?' diye sorunca başıyla tasdik eder ve uzanıp kalır. Her şey iki üç dakika içinde olup bitmiştir.

Ayhan Songar o akşam Recep Doksat'la Taşlık Kahvesi'ndedir; saat 11.00 sularında eşi Reyhan Songar telefon ederek Peyami Safa'nın vefat ettiğini bildirir ve Recep Doksat'la kendisini aradıklarını söyler. İki doktor alelacele hazırlanıp çıkarlar. Recep Doksat, Peyami'nin ölümü dolayısıyla yazdığı yazıda, "Hekimliğin ve onun tahmil ettiği vazifelerin yükünü böylesine ağır ve azaplı hiç hissetmemiştim" diyor. Haberi alınca hemen Peyami'nin Çiftelhavuzlar'da misafir kaldığı eve koşup onu son olarak görmek istemiştir, fakat vazife duygusu, Şişli'ye, birkaç ay evvel oğlunu toprağa vermiş olmanın perıšanāsından bir türlü kurtulamayan Nebahat Safa'nın yanına gitmesini emretmektedir. Çünkü, o saatten sonra, Çiftelhavuzlar'da olsa olsa tıbbın aczi temsil edilebilir!

Dr. Recep Doksat, 15 Haziran 1961 gecesini, Şişli Perihan Sokak'ta, uzun ve tadına doyum olmaz sohbetlere dalarak kimbilir kaç defa sabahladığı evde, hâtıralarla başbaşa geçirir. Karşısında renkli bir tablo asılıdır. Uzun beyaz etekleri kıvrım kıvrım tüllere bürünmüş beyaz bir duvak içinde gülümseyen bir çift mutlu göz ve arkasında frakının siyahlığı vücudunun ince çizgilerine yapışmış, gözlüklerinin altından geleceğe ümitle bakan bir çift zekâ parıltısı. Tablonun altında, ufak, soluk bir fotoğrafta,

canlı, tombul ve sevimli bir bebek.. Mutluluk dolu bir ömür vadeden evliliğin mahsulü: Merve! Odanın boşluğu içinde bir karaltı: Ayaklı bir askıya asılmış öylece duran ve bir daha giyilmeyecek olan robdöşambr.

Ve kitaplar, kitaplar... Peyami Safa'nın üzerlerine terkedilmişliğin karanlık hüznü çökmüş fikir arkadaşları. Masanın üzerinde sayfaları açık, sayfa kenarlarına notlar düşülmüş bir kitap: *La Mort Cette Inuonnue* (Ölüm, Bu Meçhul), Raoul Montandon'un bir kitabı¹².

Gökhan Evliyaoğlu ise telefondaki kadın sesi acı haberi verince yerinden fırlayıp hiç zaman kaybetmeden Çiftehavuzlar'daki eve koşar. Vakit gece yarısını geçmiştir ve Peyami Safa, Ranier Maria Rilke'den seçtiği ve sık sık tekrarladığı tasvire uygun olarak 'Pencereleri açık, perdeleri kıvıldamayan bir odada, yatağa uzanmış, hareketsiz yat'maktadır. 'Her zamanki gibi düşünüyordu, diyor Evliyaoğlu, ölen rengiydi sadece. Ömrü boyunca bıkmıklıkla sebatın mücadele ettiği o yüz, bütün çizgilerini huzur gölgelerine terketmişti. Düşünen bir baş. Vücutu zaten yok gibiydi, yalnız ızdırapların ağırlığını taşırdı'¹³.

16 Haziran tarihli *Son Havadis*'in İstanbul baskısında birinci sayfadan verilen "Son Dakika" haberi şöyleydi:

Son dakika

Basınıımızın büyük kaybı

Üstad Peyami Safa dün gece vefat etti

Peyami Safa dün akşam saat 22.30'da ilk sadmeyi geçirmiş, durum derhal doktoruna bildirilmişti. Çok geçmeden komaya girmiş ve bir müddet sonra da fani hayata gözlerini kapamış ve Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Peyami'nin aynı sayıdaki son başyazısı 'Ordu ve Politika' başlığını taşıyordu. *Son Havadis* ve *Düşünen Adam*'ı çıkaran ekibin büyük bir üzüntü ve şaşkınlık yaşadıkları

¹² "Peyami Safa'nın ardından", *SH*, 17 Haziran 1961

¹³ "Peyami Safa'yı anlatmak ne zor", *SH*, 17 Haziran 1961

ve *Düşünen Adam*'ın yeni sayısını Peyami Safa özel sayısı haline getirebilmek için âdeta zamanla yarıştıkları anlaşıyor. Söz konusu sayı için kapak konusu olarak Yahya Kemal'i seçmişlerdir; Peyami Safa ölünce konuyu değiştirirler; ancak Yahya Kemal'in renkli bir fotoğrafının yer aldığı kapak çoktan basılmıştır ve artık değiştirme imkânı yoktur. Fakat işin tuhaf tarafı, kapakta sayı 26, tarih de 27 Haziran 1961 olarak görünmektedir. Halbuki 21 Haziran 1961 tarihli 25. sayı olması gerekir; nitekim üçüncü sayfa hariç, iç sayfaların tamamında 21 Haziran tarihi vardır. Üçüncü sayfada, künyenin altında yer alan tarih ise değiştirmeyi unuttukları için bir önceki sayının tarihi-
dir.

Derginin Peyami'ye ayrılan bölümünün başlığı "Türk fikir hayatının büyük kaybı" şeklindedir. Ana yazıda kapak konusunun nasıl değiştiğinden kısaca söz edildikten sonra, Peyami'nin hayatı, fikirleri, eserleri ve mücadelesi uzun uzun anlatılır. İmzasız olmakla beraber Galip Erdem tarafından kaleme alındığı bilinen bu yazı, Peyami Safa'yı en iyi anlatan metinlerden biridir¹⁴. Dergide ayrıca üstadın "Ordu, muhafazakârlar ve mürteciler" başlıklı neşredilmemiş son makalesi, Gökhan Evliyaoglu, Ayhan Songar, Nejdîet Sançar ve Recep Doksat'ın çoğu *Son Havadis*'ten iktibas edilmiş yazıları yer almaktadır.

CENAZE TÖRENİ

17 Haziran Cumartesi. Şişli Camii'nin geniş avlusu saat 11.00'den itibaren kalabalıklaşmaya başlamıştır. Yakınları, dostları, gazeteciler, genç hayranları, Peyami Safa'ya karşı son görevlerini yapmak için hüzünlü bir bekleyiş içindedirler. Zeki Velidi Togan, Şemseddin Günaltay, İsmail Hamî Danişmend, Kâzım İsmail Gürkan, Fahret-

¹⁴ Bu metin Yücel Hacaloğlu tarafından *Sevenlerinin Kalemîyle Peyami Safa* (1962) adlı derlemeye Galip Erdem imzasıyla alınmıştır.

tin Kerim Gökay, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Sabahattin Zâim, Fethi Gemuhluoğlu, Nevzat Yalçıntaş, Recep Doksat, Ömer Öztürkmen, M. Raif Ogan, Nurettin Topçu, Osman Attila, Orhan Seyfi Orhon, Behçet Kemal Çağlar, Yusuf Ziya Ortaç, Fazıl Hüsni Dağlarca, Naim Tıralı, Oktay Akbal, Ercüment Behzat Lav, Ayhan Songar, Azmi Güleç, İlhan Darendelioğlu, Cemal Oğuz Öcal, Reşat Ekrem Koçu, Refik Fersan, Faruk Kadri Timurtaş, Alaeddin Yavaşca, Vecdi Bürün, İbrahim Minnetoğlu, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Necmeddin Hacıeminoğlu ve Züleyha Münif, üniversite ve basın camialarının ilk anda göze çarpan ünlüleridir. Birçok gazete ve çeşitli sebeplerle cenaze törenine gelemeyenler -mesela Ali Fuat Başgil- de çelenk göndermişlerdir.

Sıkıyönetimin cenaze töreninde herhangi bir olayın çıkması ihtimaline karşı çok sıkı güvenlik tedbirleri aldığı ve bu tedbirlerin törene katılanları incitecek kadar hoyratça uygulandığı henüz unutulmamıştır. Üstelik cemaat namazdan sonra cenazenin hangi mezarlığa götürüleceği konusunda şaşırtılır, hatta bu arada bazıları itilip kakılır. Halbuki, hayatı mücadeleler içinde geçen bu mangal yürekli ufak tefek adamın cenaze töreninde, korkulanın aksine en ufak bir taşkınlık bile yaşanmamıştır.

Öğle namazının ardından cenaze namazı kılındıktan sonra askerî bir araçla Edirnekapı Mezarlığı'na götürülen cenaze, Merve'nin yanına gömülecektir. Şişli Camii'ne gelenlerin çoğu, engellemelere rağmen mezarlığa da gider ve hayretler içinde kalırlar. Çevre askerler tarafından kuşatılmış, hatta bazı askerler mezarların arkasında sipere yatırılmıştır. Subaylardan biri, mezara kimseyi yaklaştırmamakta, işi çabuklaştırarak bir an önce bu tehlikeli (!) töreni sona erdirmek istemektedir. Tam o sırada arkadaşlarının Deli Nizam diye andıkları Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'nun gür sesi duyulur: "Beni Peyami'nin kabri başında konuşmaktan hiçbir kuvvet

menedemez!"¹⁵ Ve mezarın başına geçip subayı dirseği ile geriye iterek kısa bir konuşma yapar:

"Son devirlerinde çocukluk, meslek arkadaşım Peyami Safa bünye itibarı ile zayıf ve kuvvetsiz kalmıştı. Yalnız ondaki yüksek zekâ ona kuvvet verdi ve onu bugüne kadar yaşattı. Ona bazan gayzlı, bazan fazla kinci dediler. Peyami Safa bütün gazetecilik hayatında daima bîtaraf kaldı ve hakemlik etti. İlhamını daima haktan aldı. Şunu söylemek isterim ki, hiçbir zaman Peyami Safa'yı kötü olarak düşünecek bir insan mevcut olamaz. Onu ilâhlaştırmıyorum. Çalışmaları ile kendisi bir âbide yaptı. Onunla ayakta kalacak ve o âbide ile daima beraber yaşayacaktır."¹⁶

Ve o büyük kafayı taşımaktan yorulmuş sıska vücudu, dinlenmesi için anne toprağa emanet eden dostları, Edirnekapi Şehitliği'ni gözyaşları içinde terkederler.

¹⁵ Sıkıyönetim görevlilerinin tavrıyla ilgili olarak birinci baskıda bulunmayan teferruatı, sayın Nevzat Kösoğlu'nun bu kitap hakkında yazdığı "Hoşgeldiniz" (*Türk Yurdu*, S. 135, Kasım 1998) başlıklı önemli eleştirisi yazısından aldık.

¹⁶ *SH*, 18 Haziran 1961

PEYAMİ SAFA KRONOLOJİSİ

- 1899 Doğdu (2 Nisan).
- 1900 Babası İsmail Safa Sivas'a sürüldü (Nisan).
- 1901 İsmail Safa öldü (24 Mart). Annesi Server Bedia Hanım ve ağabeyi İlhami Safa'yla birlikte İstanbul'a döndü.
- 1905 Dr. Abdullah Cevdet tarafından sünnet hediyesi olarak verilen *Petit Larousse*'dan Fransızca öğrenmeye başladı.
- 1908 Sağ kolunda onu on yedi yaşına kadar yaklaşık dokuz yıl 'uzvî ve ruhî' buhranlar içinde bırakan hastalık başladı.
- 1910 Vefa İdadisi'nde öğrenime başladı. *Piyano Muallimesi* adlı ilk hikâyesini yazdı.
- 1912 *Eski Dost* adlı ilk roman denemesini yaptı.
- 1913 İlk şiirlerini Aka Gündüz ve Ubeydullah Efendi tarafından çıkarılan *Hak Yolu* gazetesine götürdü. Şiirde ısrar etmedi.
- 1914 Darülbedayi imtihanlarına girdi. *Bir Mekteplinin Hatıratı/ Karanlık Kralı* adlı ilk kitabı çıktı. Keteon Matbaası'nda bir süre çalıştıktan sonra Posta Telgraf Nezareti'ne memur olarak girdi.
- 1917 Boğaziçi'ndeki Rehber-i İttihad Mektebi'nde öğretmenliğe başladı.
- 1918 Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde çalıştı. *Servet-i Fünun*'da bazı tercümeleri yayımlandı.
- 1919 Öğretmenlikten ayrıldı ve ağabeyi İlhami Safa'yla birlikte *Yirminci Asır* gazetesini çıkarmaya başladı. Bu gazetede çıkardığı *Asrın Hikâyeleri* büyük ilgi gördü. Cenab Şahabeddin'in *Küçük Beyler* adlı adapte piyesi için bir tenkit neşretti. İlk polemliğini bu yazı dolayısıyla Cenab'la yaptı.
- 1920 *Alemdar* gazetesinin açmış olduğu hikâye yarışmasında derece alarak devrin hikâyecileri, şairleri ve yazarları tarafından teşvik edildi.

- 1921 *Son Telgraf ve Tasvir-i Efkar* gazetelerinde çalıştı. *Sözde Kızlar* adlı ilk romanını yazdı. Geçinmek için yazmış olmasına rağmen, bu roman beklenmedik bir ilgi gördü.
- 1922 *Gençliğimiz* adındaki uzun hikâyesi yayımlandı.
- 1923 *Siyah-Beyaz Hikâyeler* ve *Sözde Kızlar* kitap olarak çıktı.
- 1924 *Mahşer, Bir Akşamdı, Süngülerin Gölgesinde, İstanbul Hikâyeleri* adlı kitaplarını yayımladı. *Sözde Kızlar*, Muhsin Ertuğrul tarafından filme alındı. Arsen Lupin'i örnek alarak Cingöz Recai tipini yarattı. On kitaplık *Cingöz Recai'nin Hârikulâde Sergüzeşleri* dizisi yayımlandı.
- 1925 Halil Lütfi (Dördüncü) ile *Büyük Yol* gazetesini çıkardı. On kitaplık *Cingöz Recai Kibar Serseri* dizisi yayımlandı.
- 1926 Türk Musikisi Federasyonu idare heyetinde yer aldı, fakat bir süre sonra istifa etti.
- 1928 *Cumhuriyet*'te edebiyat sayfasını yönetti, günlük fıkralar yazdı, romanlarını tefrika etti (1940 yılına kadar). Bir ara edebiyat sayfasında Nazım Hikmet'in bir şiirini neşrettiği için gazetesıyla anlaşmazlığa düştü ve istifa etti. Güzel Sanatlar Birliği edebiyat kısmında umumi kâtip olarak görev yaptı. Ahmet Haşim'le yankıları Atatürk'ün sofrasına kadar uzanan şiddetli bir polemige girdi. Harf inkılabı. Bohem hayatı. Nazım Hikmet'le dostluğu başladı. *Resimli Ay* dergisinde ve *Hareket* gazetesinde yazdı.
- 1929 "Saman ekmeği yiyen nesil" kavgasında Yakup Kadri'yle çatıştı. Koyu bohem yılı.
- 1930 Nazım Hikmet'e ithaf ettiği *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* yayımlandı.
- 1931 Mustafa Şekip Tunç başkanlığında 1931 yılında ikinci defa kurulan Türk Felsefe Cemiyeti'nde aktif olarak yer aldı. *Fatih-Harbiye* adlı romanı yayımlandı. Annesi Server Bedia hanımı kaybetti.
- 1932 Ahmet Ağaoğlu'nun etrafında toplanan bir fikir çevresine katıldı. Cahit Sıtkı Tarancı'yı keşfederek *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan üç yazıyla kamuoyuna takdim etti. Annesini kaybetti.
- 1933 Türk Felsefe Cemiyeti'nde "Felsefe ve Diyalektik" konulu bir konferans verdi (12 Ocak). *Yedigün*'de yazmaya başladı (15 Mart). *Bir Tereddüdün Romanı* yayımlandı.
- 1934 Ağabeyi İlhami Safa'yla birlikte *Hafta* dergisini çıkardı. (11 Nisan 1934). Önce Server Bedi olarak, bir süre sonra da asıl adıyla yazmaya başladı. Yahya Kemal'le 1937'ye kadar devam edecek sıkı dostluğu başladı.
- 1935 *Tan* gazetesinde yazmaya başladı (2 Ağustos). Nazım Hikmet'le aynı gazetenin ikinci sayfasındaki iki ayrı köşede yazıyorlardı. Bu

- köşelerde önce ima yoluyla birbirlerini eleştirdiler. Daha sonra bu eleştiriler büyük bir kavgaya dönüştü. Bu kavga, Peyami'nin ömrünün sonuna kadar sürecek antikomünist mücadelesinin başlangıcı oldu.
- 1936 *Kültür Haftası* dergisini çıkardı (15 Ocak). Haftalık periyodlarla çıkan dergi 21. sayısında kapandı. Yaklaşık bir ay süren uzun bir Avrupa seyahatine çıktı.
- 1937 Nebahat Hanım'la hayatını birleştirdi (12 Mayıs).
- 1938 *Büyük Avrupa Anketi ve Türk İnkılâbına Bakışlar* yayımlandı.
- 1939 *Felsefî Buhran* yayımlandı. Oğlu Merve dünyaya geldi.
- 1940 *Cumhuriyet*'ten ayrıldı (9 Ağustos). *Tasvir-i Efkâr*'a geçti (14 Ekim). *Yeni Mecmua*'da yazmaya başladı (21 Aralık).
- 1941 *Çınaraltı*'nda yazmaya başladı (30 Ağustos)
- 1943 *Çınaraltı*'nda çıkan yazılarını *Millet ve İnsan* adıyla kitaplaştırdı. Kitap Akbaba Yayınları arasında çıktı. Aleyhinde Rıza Çavdarlı imzasıyla taşıyan bir broşür yayımlandı.
- 1944 Çalıştığı *Tasvir-i Efkâr* kapatıldı. Irkçılık-Turancılık konusunda hazırlanan bir raporda, kırk yedi kişi arasında adı geçti, fakat yargılanan yirmi iki kişi arasında yer almadı.
- 1945 Ziyad Ebüzziya'nın *Tasvir-i Efkâr* yerine çıkarmaya başladığı *Tasvir*'de yazmaya başladı. Aynı yılın Kasım'ında çıkan *Büyük Doğu*'nun yazı kadrosuna katıldı. Yıl sonuna doğru *Tasvir*'den ayrıldı. Amcası Ali Kâmi Akyüz'ü kaybetti (Mart).
- 1946 *Vakıf* gazetesinde yazmaya başladı (22 Nisan). Roma Büyükelçisi Cemal Hüsnü Taray davası yüzünden Necip Fazıl'la araları açılınca *Büyük Doğu*'dan ayrıldı. Cumhuriyet Halk Partisi'ne yaklaştığı için Necip Fazıl tarafından eleştirilince aralarında büyük bir kavga çıktı.
- 1948 *Çınaraltı*'nda yazmaya başladı (Mart)
- 1949 *Ulus*'ta yazmaya başladı. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* romanı yayımlandı.
- 1950 Bursa'dan CHP milletvekili adayı oldu ve kaybetti. Nazım Hikmet için açılan af kampanyasına karşı mücadele etti.
- 1951 *Yalnızız* romanı yayımlandı. Nihat Karaveli tarafından çıkarılan *Seksoloji* mecmuasında yazmaya başladı (Ocak).
- 1953 *Ulus*'tan ayrıldı (13 Ağustos). *Türk Düşüncesi* dergisini çıkarmaya başladı (Aralık).
- 1954 *Milliyet*'te yazmaya başladı (1 Ekim). Ağabeyi İlhami Safa'yı kaybetti (24 Ekim).
- 1958 Aziz Nesin'le polemige girdi (30 Aralık).
- 1959 *Biz İnsanlar* romanı yayımlandı. *Büyük Doğu*'da yazmaya başladı. *Milliyet*'ten ayrıldı; bu gazetedeki son yazısı 17 Mart'ta çıktı. *Ter-*

- cüman*'da yazmaya başladı (29 Mart). Necip Fazıl'la ikinci büyük kavgasını yaptı.
- 1960 *Tercüman*'dan kovuldu (29 Nisan). İzmir-Salihli baraj yolculuğuna Adnan Menderes'in davetlisi olarak katıldı. *Türk Düşüncesi*'nin yayınına ara verdi (Nisan). Türk Dil Kurumu ve Türk Edebiyatçılar Birliği'nden çıkarıldı. *Havadis*'te yazmaya başladı (21 Temmuz). Aleyhinde bir protesto gösterisi yapıldı (28 Temmuz).
- 1961 *Düşünen Adam* dergisinde yazmaya başladı (5 Ocak). Oğlu Merve'yi kaybetti (27 Şubat). Son *Havadis*'te yazmaya başladı (10 Mart). Çiftehavuzlar'da bir dostunun evinde öldü (15 Haziran).
- 1962 *Doğu-Batı Sentezi* adlı kitabı Yağmur Yayınları tarafından yayımlandı.
- 1970 Nebahat Safa öldü (20 Aralık).

BİBLİYOGRAFYA

I. ÖZEL

Bu bölüme sadece Peyami Safa imzasıyla yayımlanan kitaplar alınmıştır. Server Bedi imzasıyla yayımlananlar için ayrı ve kapsamlı bir çalışma yapılması gerektiğini düşünüyoruz. Ancak bu kitabı okuyanların bir fikir edinmesi için Muharrem Mercangil tarafından hazırlanan ve *Yeni Yayınlar* dergisinin Aralık 1961 tarihli sayısında yayımlanan Peyami Safa bibliyografyasına bakılabilir. Cingöz Recai serilerinin ilk baskıları hakkında da Erol Üyepazarcı'nın *Korkmayınız Mr. Sherlock Holmes* (İstanbul 1997) adlı eserinde geniş bibliyografik malumat vardır.

A. ROMAN-HİKÂYE-PİYES

Bir Mekteplinin Haturatı/Karanlıklar Kıraltı. İstanbul 1329, Keteon Bedrosyan Matbaası.

Gençliğimiz. İstanbul 1338, Orhaniye Matbaası.

Siyah Beyaz Hikâyeler. İstanbul 1339, Orhaniye Matbaası.

Süngülerin Gölgesinde. İstanbul 1340, Orhaniye Matbaası.

Mahşer. İstanbul 1924, Orhaniye Matbaası.

Bir Genç Kız Kalbinin Cürmü. İstanbul 1925, Orhaniye Matbaası.

Cânân. İstanbul 1925, Orhaniye Matbaası.

Sözde Kızlar. İstanbul 1341, Orhaniye Matbaası.

İstanbul Hikâyeleri. İstanbul 192?, Suhulet Kütüphanesi.

Dokuzuncu Hariciye Koşuşu. İstanbul 1930, Resimli Ay Basımevi.

Bir Akşamdı. İstanbul 1928, Suhulet Kütüphanesi.

Şimşek. İstanbul 1928, Suhulet Kütüphanesi

Attila. İstanbul 1931, Resimli Ay Matbaası

Fatih-Harbiye. İstanbul 1931, Suhulet Kütüphanesi.

Gün Doğuyor. (Oyun, 3 perde), İstanbul 1937, Ahmet İhsan Basımevi

- Bir Tereddüdün Romanı*. İstanbul 1933, Suhulet Kütüphanesi.
- Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*. İstanbul 1949, Nebioğlu Yayınevi.
- Yalnızız*. İstanbul 1951, Nebioğlu Yayınevi.
- Biz İnsanlar*, İstanbul 1959, İnkılap Kitabevi. 270 s. "Semih Lütfi'nin Yeni Türk Romanları Serisi: 11"
- Hikâyeler* (Hz. Halil Açıköz), İstanbul 1980, Ötüken Neşriyat.

B. BİYOGRAFİ

- Büyük Halaskârımız Mustafa Kemal Paşa*. İstanbul 1920, Orhaniye Matbaası.
- Değerli Kumandanlarımızdan Kazım Paşa*. İstanbul 192?, Orhaniye Matbaası.
- Değerli Kumandanlarımızdan Yakup Şevki Paşa/Anadolu'daki Büyük Hizmeti, Resmi Tercüme-i Hali ve Şahsiyeti*. İstanbul 192?, Orhaniye Matbaası.
- Güzide Serdarlarımızdan Ali Fuat Paşa ve Pederi Merhum İsmail Fazıl Paşa/Orduda ve Büyük Taarruzda Hizmetleri ve Tesirleri*. İstanbul 192?, Orhaniye Matbaası.
- Güzide Serdarlarımızdan Muhittin Paşa/Orduda ve Anadolu'daki Hayatı, Resmi Tercüme-i Hali ve Şahsiyeti*. İstanbul 192?, Orhaniye Matbaası.
- İsmet Paşa/Çocukluğu ve Gençliği, Orduda ve Anadolu'daki Hayatı*. İstanbul 192?, Orhaniye Matbaası.
- İstanbul'un İlk Şerefli Mümessili Refet Paşa/Orduda, Anadolu'da ve İstanbul'da Faaliyeti, Tercüme-i Hal-i Resmisi*. İstanbul 192?, Orhaniye Matbaası.
- Muhterem Heyet-i Vekile Reisimiz Rauf Bey*. İstanbul 192?, Orhaniye Matbaası.
- Mübeccel Serdarımız Fevzi Paşa/Anadolu Gazalarındaki Mühim Hizmetleri, Resmi Tercüme-i Hali ve Şahsiyeti*. İstanbul 192?, Orhaniye Matbaası.
- Mussolini Kimdir? Faşizm Nedir?*, İstanbul 1943, Matbaa-i Ebüzziya. "Tasvir Neşriyatı, Kimdir? Nedir? Serisi: 1".

- Marks Kimdir? Marksizm Nedir?*, İstanbul 1943, Matbaa-i Ebüzziya. "Tasvir Neşriyatı, Kimdir? Nedir? Serisi: 2".
- Rousseau Kimdir? Liberalizm Nedir?*, İstanbul 1943, Matbaa-i Ebüzziya. "Tasvir Neşriyatı, Kimdir? Nedir? Serisi: 3".
- Atatürk Kimdir? Kemalizm Nedir?*, İstanbul 1943, Matbaa-i Ebüzziya. "Tasvir Neşriyatı, Kimdir? Nedir? Serisi: 4".
- Ziya Gökalp Kimdir? Türkçülük Nedir?*, İstanbul 1943, Matbaa-i Ebüzziya. "Tasvir Neşriyatı, Kimdir? Nedir? Serisi: 5".
- Makyavel Kimdir? Makyavelizm Nedir?*, İstanbul 1943, Matbaa-i Ebüzziya. "Tasvir Neşriyatı, Kimdir? Nedir? Serisi: 6".
- Olivera Salazar Kimdir? Korporatizm Nedir?*, İstanbul 1944, Matbaa-i Ebüzziya. "Tasvir Neşriyatı, Kimdir? Nedir? Serisi: 7".
- Roosevelt Kimdir? New Deal Nedir?*, İstanbul 1944, Matbaa-i Ebüzziya. "Tasvir Neşriyatı, Kimdir? Nedir? Serisi: 8".

C. GEZİ-RÖPORTAJ

- Büyük Avrupa Anketi (Gezi İzlenimleri)*. İstanbul 1938, Kanaat Kitabevi. "Ankara Kütüphanesi Tarih Serisi: 1".

D. FİKRÎ ESERLER

- Türk İnkılâbına Bakışlar*. İstanbul 1938, Kanaat Kitabevi.
- Felsefi Buhran*. Ankara 1939, Recep Ulusoglu Basımevi. Çığır Mecmuası Neşriyatı: 6.
- Millet ve İnsan*. İstanbul 1943, Halk Basımevi. Akbaba Yayını: 4.
- Mahutlar*. İstanbul 1959, Toprak Dergisi Matbaası.
- Sosyalizm*. İstanbul 1961, Babıali Yayınevi.
- Mistisizm*. İstanbul 1961, Babıali Yayınevi.
- Doğu-Batı Sentezi*. İstanbul 1962, Yağmur Yayınları.
- Kızıl Çocuğa Mektuplar*. İstanbul 1971 (2. bs), Milli Ülkü Yayınevi.
- Nasyonalizm-Sosyalizm-Mistisizm*. İstanbul 1975, A Yayınları.

E. OBJEKTİF

- Objektif 1 (Osmanlıca Türkçe Uydurmaca)*. İstanbul 1970, Ötüken Neşriyat.
- Objektif 2 (Sanat Edebiyat Tenkit)*. İstanbul 1971, Ötüken Neşriyat.
- Objektif 3 (Sosyalizm Marksizm Komünizm)*. İstanbul 1971, Ötüken Neşriyat.
- Objektif 4 (Din İnkılap İrtica)*. İstanbul 1971, Ötüken Neşriyat.
- Objektif 5 (Kadın Aşk Aile)*. İstanbul 1973, Ötüken Neşriyat.
- Objektif 6 (Yazarlar Sanatçılar Meşhurlar)*. İstanbul 1976, Ötüken Neşriyat.
- Objektif 7 (Eğitim Gençlik Üniversite)*. İstanbul 1976, Ötüken Neşriyat.
- Objektif 8 (Yirminci Asır Avrupa ve Biz)*. İstanbul 1976, Ötüken Neşriyat.

F. GRAMER-ALFABE

- Cumhuriyet Mekteplerine Alfabe*. İstanbul 1929, Türk Neşriyat Yurdu.
- Cumhuriyet Mekteplerine Kıraat*. 1-5. sınıf. İstanbul 1929, Türk Neşriyat Yurdu.
- Yeni Talebe Mektupları*. İstanbul 1930, Türk Neşriyat Yurdu.
- Türk Grameri*. 4-5. sınıf. İstanbul 1931-1934, Suhulet Kütüphanesi.
- Okul Grameri (Elkitabı)*. (Gramer Komisyonunun direktiflerine göre hazırlanmıştır). İstanbul 1941-42, Cumhuriyet Kitabevi.
- Dilbilgisi/ Okul Grameri (Elkitabı)*. İstanbul 1942-1943, Cumhuriyet Kitabevi.
- Fransız Grameri*. İstanbul 1942, Cumhuriyet Kitabevi.

G. TERCÜME

- Üç Kardeş*. İstanbul 1334, Kütüphane-i Sudi.
- Kaatil Kim?* (Claude Farrère'den). İstanbul 1339, Cihan Biraderler Matbaası.
- Engerek Düğümü* (François Mauriac'dan). İstanbul 1934, Vakıf Kitaphanesi.
- Bir Kadın'ın Günahları* (J. Kessel'den). İstanbul 1944, Ebüzziya Matbaası.
- Bozkurt* (Harold C. Armstrong'dan). İstanbul 1955, Sel Yayınları.

II. GENEL

A. KİTAP, MAKALE, TEZ

- ABALIOĞLU, Nadir Nadi: *Perde Aralığından*, 3.bs., İstanbul 1979 (İlk bs.1965)
- ACAROĞLU, Türker: "Merhum Peyami Safa'nın Eserleri", *Milliyet*, 22 Haziran 196
- ADİL, Fikret: *Asmalımescit 74*, İstanbul 1933
- AĞAOĞLU, Samet: "Peyami Safa'nın Romanı: Matmazel Noraliya'nın Koltuğu", *Şadırvan*, C.I, S.17, 22 Temmuz 1949
- *İlk Köşe* (Edebiyat Hatıraları), İstanbul 1978
- *Arkadaşım Menderes*, İstanbul 1967
- A.HİKMET: "İsmail Safa", *Hayat*, C.4, S.79, 31 Mayıs 1928
- AHMET Haşim: *Bütün Eserleri II (Bize Göre/İkdam'daki Diğer Yazılar)*, Haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991
- AKŞİN, Sina: *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987
- AKYÜZ, Ali Kami: "Ölümünün 40.Yılı Münasebetiyle İsmail Safa", *Türklük*, C.III, S.13, 30 Nisan 1940
- ALANGU, Tahir: *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman I-II*, İstanbul 1968
- ALİ, Sabahattin: *İçimizdeki Şeytan*, Varlık Yayınları, İstanbul 1966
- ATAY, Falih Rıfkı: *Çankaya*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1969
- ATSIZ (Nihal): *İçimizdeki Şeytanlar*, İstanbul 1940
- *Komünist Don Kişotu Proleter-Burjuva Nazım Hikmetof Yoldaşa*, İstanbul 1935
- AYAŞLI, Münevver: *İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990
- AYDA, Adile: *Böyle İdiler Yaşarken*, İstanbul 1984
- AYVAZOĞLU, Beşir: *Yahya Kemal/Eve Dönen Adam*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995

- *Geleneğin Direnişi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996
- *Tartık Buğra/ Güneş Rengi Bir Yığın Yaprak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995
- BALİ, Muhan: *Peyami Safa'nın Romanlarında Hasta, Sakat ve Dejenere Tipler*, İstanbul 1961-1962, Türkiye Araştırmaları Merkezi, T.532 (Mezuniyet tezi)
- BAŞGİL, Ali Fuat: *Hatıralar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990
- BATU, Selahattin: "Peyami Safa'nın Romanı: Matmazel Noraliya'nın Koltuğu", *Şadırvan*, C.I, S.17, 22 Temmuz 1949
- BAYDAR, Mustafa: *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, A. Halit Yaşaroğlu Kütüphanesi, İstanbul 1960
- BERK, Nurullah: *Sanat Konuşmaları*, AB Neşriyatı, İstanbul 1943
- BERKES, Niyazi: *Unutulan Yıllar* (Yayına hazırlayan: Ruşen Sezer), İletişim Yayınları, İstanbul 1997
- BEYSANOĞLU, Şevket: "Ölümünün 25.Yıldönümünde Peyami Safa ve Ziya Gökalp Hakkındaki Değerlendirmeleri", *Ziya Gökalp*, S.43, Eylül 1986
- BOLAY, Süleyman Hayri: *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, Töre Devlet Yayınları, İstanbul 1979
- BÜRÜN, Vecdi: *Peyami Safa İle 25 Yıl*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1978
- "Bir Tereddünün Romanı", *Çınaraltı*, S.59, 7 İkinci-teşrin 1942
- ÇAVDARLI, Rıza: *Gafiller Koleksiyonu 2/Peyami Safa*, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1943
- DARENDELİOĞLU, İlhan E.: *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yayınları, 1968
- *Türk Milliyetçiliği Tarihinde Büyük Kavga*, 3. bs., Burak Yayınevi, İstanbul 1994
- DELJORMAN, Altan: *Sessiz Bir Ses*, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul 1997
- DOĞAN, Mehmet: "Peyami Safa'nın iki romanı", *Türk Dili*, S.298, Temmuz 1976

- DOKSAT, Recep: "Birinci Ölüm Yılında Ünlü Yazar ve Düşünür Peyami Safa", *Yol*, Sayı: 2, 14 Haziran 1962
- DUMAN, Hasan: *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınları Toplu Kataloğu 1828-1928*, IRCICA Yayınları, İstanbul 1986
- ERDEM, Galip: "Galip Erdem Peyami Safa'yı Anlatıyor", *Divan*, Sayı: 8, Haziran 1979
- ERER, Tekin: *Basında Kavgalar*, İstanbul 1965
- ERTEM, Rekin: *Elifbe'den Alfabe*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991
- ERTUĞRUL, Muhsin: *Benden Sonra Tufan Olmasın*, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1989
- *Gerçeklerin Düşleri*, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1993
- ES, Hikmet Feridun: *Bugün de Diyorlar ki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1932
- EZİNE, Celalettin: "Matmazel Noraliya'nın Koltuğu", *Yeni Sabah*, 30 Nisan 1949
- GENÇ, Ayten: "Peyami Safa'nın eserlerinde hastalık ve ölüm", *Milli Kültür*, S.77, Ekim 1990
- GEZGİN, Hakkı Süha: "İsmail Safa", *Yeni Mecmua*, C.2, S.33, 15 Birincikânun 1939
- "Peyami Safa", *Yeni Mecmua*, C.4, S.76, 11 Birinciteşrin 1940
- GÖKÇEPİNAR, Sadeddin: "Halil Lutfi Dördüncü'nün Anıları", *Müteferrika*, Sayı: 2, Bahar 1994
- GOLOĞLU, Mahmut: *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara 1974
- GÖKDEMİR, Ayvaz: "Düşünce Tarihimizden Portreler: Peyami Safa", *Tercüman*, 5 Mayıs 1986
- GÖZE, Ergun: *Peyami Safa-Nazım Hikmet Kavgaşı*, 5. bs., Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991
- *Peyami Safa*, Kültür Bakanlığı Türk Büyükleri Dizisi, Ankara 1988
- *Üç Büyük Mustarip*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989
- *Peyami Safa'nın Türk Düşüncesindeki Yeri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1997

GÜLER, Turgut: Peyami Safa: "Mahşer", *Türk Edebiyatı*, S.21, Eylül 1973

GÜNYOL, Vedat: *Dile Gelseler*, Can Yayınları, İstanbul 1966

GÜVENİR, O. Murat: 2. *Dünya Savaşı'nda Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1991

HACALOĞLU, Yücel: *Sevenlerinin Kalemile Peyami Safa*, Toprak Yayınları, İstanbul 1962

HACIEMİNOĞLU, Necmettin: "Peyami Safa'yı Anarken", *Türk Edebiyatı*, Sayı: 104, Haziran 1982

HANİOĞLU, M. Şükrü: *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1986

..... *Doktor Abdullah Cevdet*, Üçdal Neşriyat, İstanbul

..... "Servet-i Fünun ve Siyaset: İngiliz Sefareti Ziyareti Olayı", *Gergedan*, S.11, Ocak 1988

HERAY: "Peyami Safa Diyor ki", *Heray*, Nr. 1, 1937

HİKMET MÜNİR: "Peyami Safa Hakkında Ne Diyorlar?", *Yedigün*, C.16, S.409, 6 Kanunusani 1941

İNÜĞUR, Nuri: *Türk Basın Tarihi*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1992

İZMİRLİ, İsmail Hakkı: "Peyami Safa'nın İslam feylosoflarına haksız hücumu", *İslam-Türk Ansiklopedisi Mecmuası I*, S.45-50 (1942-1943)

KABAKLI, Ahmet: "Peyami Safa", *Tercüman*, 29 Haziran 1968

(KALPAKÇIOĞLU) Fethi Naci: *100 Soruda Türk Romanı ve Toplum-sal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1981

KANDEMİR: "Peyami Safa Anlatıyor", *Yedigün*, C. 8, Sayı: 184, 16 Eylül 1936

KANTARCIOĞLU, Sevim: "Peyami Safa'da insan kavramı", *Hisar*, Sayı: 261-262, Temmuz 1979, Ağustos-Eylül 1979

KAPLAN, Sefa: "Bir Dehanın Hikâyesi: Peyami Safa", *Tercüman*, 16 Haziran 1986

KARA, İsmail: *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I-III*, İstanbul 1986-94

KARACA, Alaattin: *İsmail Safa*, Kültür Bakanlığı Türk Büyükleri Dizisi:126, Ankara 1990

KARACA, Emin: *Türk Basınında Kalem Kavgaları*, Gendaş Yayınları, İstanbul 1997

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri: *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969

KARATAŞ, Turan: "Bir mektup olayının düşündürdükleri", *Yedi İklim*, C.IV, S.31, Ekim 1992

KEMAL Tahir: *Notlar/1950 Öncesi/Şiirler ve Ziya İlhan'a Mektuplar*, (Haz: Cengiz Yazoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul 1990

KISAKÜREK, Necip Fazıl: *Babîâlî*, Büyükdoğu Yayınları, İstanbul 1976

----- *O ve Ben*, Büyükdoğu Yayınları, İstanbul 1992

----- *Hücum ve Polemik*, Büyükdoğu Yayınları, İstanbul 1992

----- "Peyami Safa İçin" (Noktalama), *Yeni İstanbul*, 15 Haziran 1965

KOÇAK, Cemil: *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) I-II*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996

KUDRET, Cevdet: *Edebiyatımızda Hikâye ve Roman II*, Varlık Yayınları, İstanbul 1978

LEE, Nan A: *Peyami Safa'nın Romanlarında Doğu-Batı Meselesi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1997

LEVEND, Agah Sırrı: "Peyami Safa'nın yeni romanı: Yalnızız", *Türk Dili*, S.1, C.6, Mart 1952

MEHMED RAUF: *Edebî Hatıralar* (Haz. Yrd.Doç.Dr. Mehmet Törenek), Kitabevi, İstanbul 1997

MERCANGİL, Muharrem: "Peyami Safa Bibliyografyası", *Yeni Yayınlar Dergisi*, Aralık 1961

MERİÇ, Cemil: *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986

MORAN, Berna: *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983

(MÜFTÜOĞLU) A.Hikmet: "İsmail Safa", *Hayat*, C.4, Sayı: 79, 31 Mayıs 1928

NACİ, Elif: "Anılardan Damrlar", *Milliyet Sanat*, 5 Haziran 1980

NAZİM Hikmet: *Sanat, Edebiyat, Kültür, Dil (Yazılar I)*, Adam Yayınları, İstanbul 1993

OKAY, Orhan: *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990

OKTAY, Ahmet: *Türkiye'de Popüler Kültür*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993

OLCAYTO: "Neler yazdılar. neler söylediler?", *Yelpaze*, 5 Mart 1958

ONAT, Muvaffak Sami: "Peyami Safa'nın Romanı: Matmazel Noraliya'nın Koltuğu", *Şadırvan*, C.I, S.17, 22 Temmuz 1949

ORHAN (Veli Kanık): "Matmazel Noraliya'nın Koltuğu", *Yaprak*, S.12, 15 Haziran 1949

ORTAÇ, Yusuf Ziya: *Bizim Yokuş*, Akbaba Yayınları, İstanbul 1966

..... *Portreler*, Akbaba Yayınevi, 2. bs., İstanbul, tarihsiz.

..... "Matmazel Noraliya'nın Koltuğu", *Ulus*, 24 Mayıs 1949

OTMANBÖLÜK, Günvar: *Bâbüâli'nin Yarım Asırlıkları*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1986

OZANSOY, Halit Fahri: *Darülbeyaz'ın Eski Günlerinde*, İstanbul 1964

..... *Edebiyatçılar Çevremde*, İstanbul 1970

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi: "Peyami Safa'nın muhafazakâr yanılığı", *Toplum ve Bilim*, S.74, Güz 1997

ÖNAL, Mehmet: *Peyami Safa imzalı romanlarda fiktif yapı* (Yayımlanmamış doktora tezi), S.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1989

ÖZÇELİK, O. Fehmi: "Peyami Safa ile Konuşma", *Hisar*, Sayı: 32, Aralık 1952

ÖZDEŞ, Oğuz: "Peyami Safa", *Yeni İstanbul*, 24 Mayıs 1968

ÖZGÜL, Metin Kayahan (Hazırlayan): *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991

ÖZKIRIMLI, Atilla: "İçimizdeki Şeytan Üzerine", *Yazko Edebiyat*, S.4, Şubat 1981

ÖZSEZGİN, Kaya: *İbrahim Çallı*, Yapı Kredi Yayınları Türk Ressamları Dizisi 2, İstanbul 1993

PARLA, Taha: *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm* (Yayına haz. Füsun Üstel-Sabir Yücesoy), İletişim Yayınları, İstanbul 1989

- PASLI, Zeynep: "Peyami Safa'nın onbir romanında kelime hazinesi, dil ve üslup özellikleri", *Hisar*, S.121-122, Ocak-Şubat 1974
- RONA, Zeynep: *Namık İsmail, Yapı Kredi Yayınları Türk Ressamları Dizisi I*, İstanbul 1992
- SABAHATTİN ALİ: *İçimizdeki Şeytan*, 2.bs., Varlık Yayınları, İstanbul 1966
- SAYILGAN, Aclan: *Türkiye'de Sol Hareketler*, Otağ Yayınları, İstanbul 1976
- SAZYEK, Hakan: "Canan'da batılılaşma açısından aile", *Türk Dili*, S.433, Ocak 1988
- SERTEL, Sabiha: *Roman Gibi (1919-1950)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1978
- SERVER Bedia: "Genç Yazarlarımızın Anneleri Anlatıyor: Çocuğumu Nasıl Büyüttüm?", *Resimli Ay*, Mayıs 1929
- (SEVÜK), İsmail Habib: *Edebi Yeniliğimiz II*, Devlet Matbaası, İstanbul 1932
- SILAY, Celal: "Yapma Peyami!", *Vatan*, 23 Haziran 1961
- SONGAR, Ayhan: "Peyami Safa'dan Birkaç Hatıra", *Türk Edebiyatı*, Sayı: 104, Haziran 1982
- SÜLKER, Kemal: *Nazım Hikmet'in Polemikleri*, Ant Yayınları, İstanbul 1968
- *Anılara Yolculuk*, Yazko, İstanbul 1983
- TANPINAR, Ahmet Hamdi: *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977
- *Beş Şehir*, Devlet Kitapları 1000 Temel Eser dizisi, İstanbul 1969
- *Yahya Kemal*, Yahya Kemal'i Sevenler Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1963
- *Yaşadığım Gibi*, Türkiye Kültür Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1970
- *Tanpınar'ın Mektupları* (Haz. Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, İstanbul 1992
- TARANCI, Cahit Sıtkı: *Peyami Safa: Hayatı ve Eserleri*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1940

- TANSUĞ, Sezer: *Çağdaş Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991
- TEKİN, Mehmet: *Peyami Safa'nın Romanlarında Sosyal Meseleler*, Tez, Türkiye nr. 1774, İstanbul 1976
- *Peyami Safa'nın Roman Sanatı ve Romanları Üzerinde Bir Araştırma*, Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Konya 1990
- "Yalnızız romanının şekil ve teknik özellikleri", *Türk Yurdu*, S.19, Ağustos 1988
- TOKGÖZ, Ahmet İhsan: *Matbuat Hatıralarım I-II*, İstanbul 1930-1931
- TOLLUOĞLU, Meral: *Babam Nurullah Ataç*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1980
- TUNÇAY, Mete: *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1967
- *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981
- TURHAN, Mümtaz: *Garplılaşmanın Neresindeyiz*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1974
- TÜRKKAN, Reha Oğuz: "İçimizdeki Şeytan/İyi bir kabiliyet kötü bir fikir hizmetinde", *Bozkurt*, S.3, Mayıs-Haziran 1940
- ULAŞ, Taciser: "Görüş Açısı ve Matmazel Noraliya'nın Koltuğu", *Yeni Dergi*, S.48, Eylül 1968
- ÜLKEN, Hilmi Ziya: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi I-II*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1966
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir: *Atatürk ve Harf Devrimi*, TDK Yayınları, Ankara 1982
- ÜYEPAZARCI, Erol: *Korkmayınız Mr. Sherlock Holmes*, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997
- VA-NÜ, Vâlâ Nureddin: *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965
- VEFA Bey: *Eş'ar-ı Vefa (Şair-i maderzâde İsmail Safa Bey'in kardeşi merhum Ahmed Vefa Bey'in asar-ı şî'-riyyesidir)*, Edebiyat-ı Hakikiye Kütüphanesi, İstanbul 1328
- YALÇIN, Hüseyin Cahit: *Edebî Hatıralar*, İstanbul 1935
- "Bay Peyami Safa: Dokuzuncu Hariciye Koğuşu", *Fikir Hareketleri*, C.4, S.80, 2 Mayıs 1935

YAZOĞLU, Selma: "Ediplerimizle Konuşmalar (Peyami Safa)", 20. Asır, Sayı: 173, 8 Aralık 1955

B. SÜRELİ YAYINLAR

Aydabir
Bozkurt
Büyük Doğu
Cumhuriyet
Çınaraltı
Düşünen Adam
Fağfur
Hafta
Havadis
Heray
Kültür Haftası
Milliyet
Resimli Ay
Seksoloji
Servet-i Fünun
Son Havadis
Tan
Tasvir-i Efkar
Tasvir
Tercüman
Türk Dili
Türk Düşüncesi
Türklük
Türk Yurdu
Ulus
Vakit
Yedigün
Yeniçağ
Yeni İstiklal
Yeni Mecmua
Yeni Türk Mecmuası
Yirminci Asır

İNDEKS

Şahıs, dergi ve gazete adları alınmış,
dergi ve gazete adları italik dizilmiştir.

- A. Adnan Adıvar 438, 439
A. Süheyl Ünver 94
Abdi İpekçi 455
Abdullah Cevdet 17, 35, 42, 43,
51, 66, 68, 71, 72, 73, 75, 76,
101, 179, 180, 187, 188, 394,
395, 509
Abdullah Çavuş 221
Abdülhak Hâmid 32, 93, 183,
184, 185, 233, 276, 285
Abdülhamid II 17, 27, 29, 30,
32, 35
Abdülhamid Zehravî 28
Abdülkadir Karahan 442
Abdülkadir Kemali Ögütçü 99
Abdülmecid 55
Abidin Daver 120, 121, 124
Abidin Dino 157, 159, 160, 164
Aclan Sayılğan 358
Adile Ayda 452, 453
Adnan Benk 437
Adnan Menderes 384, 451, 452,
453, 454, 471, 472, 473, 474,
495, 512
Adnan Saygun 259
Adolf Hitler 22, 172, 278, 335,
347, 353, 355
Adsız Mecmua 349, 362
Âgâh Sırrı Levend 101, 103,
428, 436
Agop Arad 164
Ağaç 231, 240, 241, 242, 265
Ahmed Gazalî 187, 188
Ahmet Haşim 49, 66, 82, 84, 95,
98, 110, 111, 112, 114, 115,
117, 118, 119, 120, 121, 123,
124, 125, 126, 162, 179, 185,
205, 214, 219, 233, 362, 465,
510
Ahmed Midhat Efendi 394, 397
Ahmed Rasim 32, 33, 403
Ahmed Vefa 30, 31, 32, 33, 36
Ahmet Ağaoğlu 203, 217, 229,
230, 231, 232, 233, 234, 310,
333, 401, 510
Ahmet Ateş 442
Ahmet Caferoğlu 356
Ahmet Cevat Emre 101
Ahmet Emin Yalman 99, 386
Ahmet Er 10, 484, 485
Ahmet Hamdi Başar 164, 230
Ahmet Hamdi Tanpınar 80, 81,
83, 84, 92, 93, 96, 193, 217,
230, 231, 233, 234, 237, 238,
243, 244, 333, 409
Ahmet Hidayet Reel 354
Ahmet Kutsi Tecer 132, 217,
230, 234, 237, 243, 392, 428,
436
Ahmet Refik 392
Ahmet Selami Sel 441
Ahmet Şükrü Esmer 99
Aka Gündüz 64, 509
Akın 229
Akşam 100, 179, 209, 386
Akşemseddin 30
Alaeddin Tiridoğlu 385, 387
Alaeddin Yavaşca 507

- Albert Einstein 432, 436, 439
 'Aldous Huxley 393, 408
Alemdar 71, 509
 Alexis Carrel 301, 314, 404
 Ali Canib 101
 Ali Ekrem Bolayır 34, 101
 Ali Fuat Erden 371
 Ali Fuat Başgil 442, 443, 471, 481, 482, 489, 507
 Ali Haydar Midhat 29
 Ali Kâmi Akyüz 30, 31, 33, 34, 36, 42, 43, 70, 511
 Ali Kemal 122, 320
 Ali Mümtaz Arolat 83
 Ali Naci Karacan 66, 98, 124, 208, 269, 385, 440, 441, 453, 455
 Ali Nihat Tarlan 442
 Ali Püsküllüoğlu 429
 Aliye Berger 165, 166
 Alp Kuran 477, 478
 Alpaslan Türkeş 476, 488
 Altan Deliorman 446
 Anatole France 395, 396
 André Breton 113, 168
 André Gide 116, 202, 276
 André Maurois 117
 André Suarés 265, 322
 Antere 118
 Antoine 65, 66
 Arif Dino 149
 Aristo 93, 306
 Arnold Toynbee 433
 Arthur Conan Doyle 397
 Asım Us 383, 398, 403, 447, 461
 Aslan Kaynardağ 305
 Auguste Comte 307
 Avni Arbaş 164
 Avram Galanti 101
 Ayas İshaki 356
Aydabir 214
Aydınlık 98
 Ayhan Songar 10, 300, 301, 302, 485, 495, 496, 497, 500, 501, 502, 503, 504, 506, 507
 Ayhan Soysal 477, 479
 Ayşe Nur 438, 439
 Ayşe Osmanoğlu 17
 Ayşe Samiye Hanım 30, 31
 Ayşe Selma 41
 Aziz Nesin 454, 455, 511
 Azmi Güleş 507
 Bach 258
 Baha Tevfik 51, 72, 82
 Balzac 113, 117, 486
 Bedii Faik 447
 Bedri Rahmi Eyüboğlu 217, 240
 Bedri Ruhselman 404, 405, 406, 407, 408
 Beethoven 258
 Behçet Kemal Çağlar 201, 436, 507
 Behçet Safa 173
 Behzat Butak 66
 Bekir Ağa 258
 Berdiaeff 432
 Berkeley 190
 Berna Moran 34, 393, 411
 Bischoff 342
Bozkurt 361, 363
 Brütüs 163
 Buhurizâde Mustafa İtrî Efendi 258
 Burhan (Ümit) Toprak 103, 167, 394
 Burhan Cahit Morkaya 122, 208, 358
 Burhan Felek 122, 208
 Burunsuz Tevfik 103
 Bülent Tarcan 259, 260, 436
Büyük Doğu 380, 381, 387, 388, 389, 391, 457, 459, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 511
Büyük Yol 99, 100, 510

- C. H. de Montherlant 240
 C. W. Hostler 371
 Cahit Sıtkı Tarancı 12, 22, 42,
 76, 199, 204, 206, 217, 231,
 234, 240, 446, 510
 Calvin 325
 Celal Bayar 332, 339, 380
 Cami Baykurt 384
 Celal Nuri İleri 74, 75
 Celal Sılay 20
 Cemal Hünel 455, 457
 Cemal Hüsnü Taray 387, 388,
 389, 390, 457, 511
 Cemal Kurnaz 95
 Cemal Oğuz Öcal 507
 Cemal Reşit Rey 259, 260
 Cemal Taşkınoğlu 436
 Cemal Tollu 157, 159, 160, 174
 Cemalettin Saraçoğlu 334, 335
 Cemil Koçak 358, 361
 Cemil Meriç 13, 385
 Cemil Sait Barlas 498, 499
 Cenab Şahabeddin 67, 119, 509
 César 173
 Cevat Zekai Bey 310
 Cézanne 160
 Cezmi 498
 Charles Baudelaire 84, 113, 205
 Chopin 258
 Cihat Baban 380, 390, 456
Cumhuriyet 38, 100, 109, 110,
 114, 115, 120, 125, 126, 163,
 172, 177, 178, 180, 183, 187,
 190, 191, 201, 204, 240, 255,
 269, 280, 283, 284, 290, 313,
 317, 334, 352, 353, 355, 359,
 360, 391, 392, 393, 438, 462,
 477, 478, 487, 510, 511
 Çetin Altan 15, 16, 447, 484, 485
 Çınaraltı 328, 349, 357, 363, 364,
 365, 369, 372, 414, 427, 511
 D. İlhan Egemen 447
 Daniel Morene 111, 113
 Delacroix 160
Dergâh 71, 80, 81, 83, 84, 233,
 319
 Dilthey 311
 Doğan Can 457
 Doğan Nadi 269, 270
 Dostoyevski 240, 392
 Dufy 165
 Duhamel 117, 153, 314
Dünya 437
Düşünen Adam 23, 488, 489,
 480, 491, 499, 505, 506, 512
 Eflatun 205, 306, 310, 313, 418
 Eflatun Cem Güney 37
Eğitim 438
 Ekrem Hakkı Ayverdi 46
 Ekrem Şerif Egeli 498
 Ekrem Uşaklıgil 269
 Elif Naci 46, 47, 49, 50, 84, 85,
 96, 133, 134, 153, 159, 160,
 161, 162, 166, 179, 217, 231,
 234, 239, 247, 429, 436, 440
 Emile Boutroux 80
 Emile Durkheim 369
 Emil Verharen 205
 Emin Âli Çavlı 179
 Emin Bülend 66
 Emin Karaca 454
 Emin Okutan 70
 Emin Refik 207
 Emin Türk 201
En Son Dakika 386, 398
 Enis Behiç Koryürek 408, 409
 Enis Tahsin Til 441
 Enver Paşa 79, 222
 Ercüment Behzat Lav 507
 Ergun Göze 10, 13, 63, 68, 103,
 104, 185, 214, 465, 472, 488,
 491, 497
 Ernest Renan 312, 336, 359

- Erol Üyepazarcı 12, 143
 Ertuğrul Muhsin 66, 67, 395
 Ertuğrul Saadeddin 85
 Eş'arı 327
 Eşref Edip 99
 Eşref Şefik 96, 134, 153
 Ethem İzzet 179
 Eyüboğlu (Eren ve Bedri Rahmi) 174
 F. Oğuzkan 358
 Fağfur 68
 Fahir Onger 437
 Fahreddin Kerim Gökay 310, 358, 507
 Fahri Kemal 180
 Fahrünnisa Zeid 174
 Falih Rifkî Atay 94, 101, 124, 182, 268, 459
 Farabî 103, 255, 326
 Faris Erkman 355, 356, 357, 358, 359, 360
 Faruk Güventürk 484
 Faruk Kadri Timurtaş 507
 Faruk Morel 164
 Faruk Nafiz Çamlıbel 70, 217, 231, 276, 392
 Fatih Sultan Mehmed 327, 328
 Fazıl Ahmet Aykaç 101
 Fazıl Hüsnü Dağlarca 240, 436, 507
 Fd. Schau 327
 Felix le Dantec 357
 Feridun Osman 354, 358
 Ferit Paşa 83
 Ferreo 322
 Fethi Gemuhluoğlu 507
 Fethi Kardeş 403
 Fethi Naci 438, 439
 Fevzi Çakmak 384
 Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu 99, 440
 Fikir Hareketleri 79, 335, 429
 Fikret Âdil 92, 96, 97, 102, 103, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 140, 164, 208, 217, 308, 354, 373
 Fikret Övet 478
 Fisagor 269
 Florinalı Nâzım 285
 François Mauriac 117
 Franz Kafka 291, 436
 Friedrich Nietzsche 19, 20, 82, 311
 Fuat Köprülü 384, 451, 452
 Fuzulî 95, 120, 123
 Galileo Galilei 327
 Galip Erdem 53, 57, 506
 Garbis Fikri 23, 187, 301
 Gazalî 326, 327, 328
 Genç Kimyâger Mecmuası 48
 Georges Simenon 397
 Gombotes Zoltan 101
 Gökhan Evliyaoğlu 474, 489, 495, 499, 500, 505, 506
 Görüş 193
 Görüşler 383, 384, 385
 Greta Garbo 135
 Gültekin Gökmen 499
 Gündüz 33
 Gündüz Nadir 99
 Günvar Otmanbölük 398, 461
 Gürsel Aytac 415
 Haber Akşam Postası 398, 461
 Hafız Ahmet Efendi 255
 Hafta 146, 206, 207, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 230, 231, 239, 243, 253, 254, 255, 362, 440, 510
 Hak Yolu 64, 509
 Hakimiyet-i Milliye 208
 Hakkı Süha Gezgini 21, 35, 179, 248
 Hakkı Tahsin 66

- Hakkı Tarık Us 56, 57, 109, 383, 387
 Hâle Âsaf 158
 Halide Dolu 436
 Halide Edip Adivar 276, 189
 Halil Açıkgöz 385
 Halil Lütü Dördüncü 99, 100, 510
 Halil Nimetullah 101
 Halil Paşa (Kaptanıderya) 336
 Halit Fahri Ozansoy 66, 67, 152, 179
 Halit Ziya Uşaklıgil 35, 36, 66, 101, 285, 380, 498
Halkçı 446
 Haluk Akgün 457
 Hamdullah Suphi Tanrıöver 123, 124, 185, 214, 362, 403, 404
 Hami Tezkan 474, 489, 499
 Hammâmîzâde İhsan 238, 239
 Hammâmîzâde İsmail Dede Efendi 258
 Hanne Svaffer 403
Hareket 180, 181, 182, 183, 184, 186, 200, 510
 Hartung 173
 Hasan Cemil Çambel 20
 Hasan Hüsnü Paşa 32
 Hasan Rasim 269
 Hasan-Âli Yücel 46, 83, 84, 95, 371, 438, 462, 463, 500
 Haşmet Akal 164
Havadis 471, 474, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 489, 499, 500, 512
Hayat 16, 17, 112, 141, 429, 508
 Haydar Kemal Bey 115, 118
 Hayri Muhiddin 85
 Hegel 306, 338, 418
 Henri Bergson 80, 81, 83, 93, 233, 307, 308, 309, 310, 313, 314, 432
 Henri de Régnier 205, 267
 Heraklit 313
Heray 311, 397
 Herbert Read 165
 Hikmet Bayur 385
Hilâl-i Ahmer 109
 Hilmi Yavuz 392
 Hilmi Ziya Ülken 81, 164, 230, 234, 305, 310, 311, 328, 428, 436, 442, 443, 453, 460
 Hocazâde 327
 Hölderlin 19
 Hüseyin Cahit Yalçın 98, 334, 353, 373, 385
 Hüseyin Rahmi Gürpınar 76
 Hüseyin Sadeddin Arel 255, 406
 Hüseyin Siret 27, 29, 35
 Hüseyin Suat 36, 101, 179, 180
 Immanuel Kant 306, 307, 338, 431
 İbn Rüşd 327
 İbni Sina 103, 326
 İbnü'l-Arabî 327
 İbnülemin Mahmut Kemal İnal 27, 33
 İbrahim Alaeddin Gövsa 51, 101
 İbrahim Çallı 97, 133, 134, 137, 157, 158, 174
 İbrahim Grantay 101
 İbrahim Minnetoğlu 436, 507
 İbrahim Necmi Dilmen 47, 101
İctihad 72, 429
İç Varlık 408
 İhsan Mukbil 390
 İhsan Sungu 101
İkdam 97, 110, 111, 114, 115, 118, 119, 120, 122, 124, 125, 179, 184, 185, 440, 490
 İlhami Bekir 188
 İlhami Safa 31, 36, 37, 42, 65, 99, 143, 173, 179, 193, 206,

- 207, 231, 253, 334, 396, 440, 509, 510, 511
- İlhan Arakon 164
- İlhan Darendelioğlu 507
- İmam-ı Azam 442, 443
- İmdadü'l-Midad* 32
- İrfan Emin 387
- İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhitül-maarif Mecmuası* 328
- İsmail Dayı 491, 492
- İsmail Galip 194, 217
- İsmail Habib Sevük 234
- İsmail Hakkı Baltacıoğlu 80, 257, 310, 436
- İsmail Hakkı İzmirli 328
- İsmail Hami Danişmend 93, 442, 447, 506
- İsmail Kemal (Arnavut) 27, 28
- İsmail Müştak Mayakon 99
- İsmail Safa 21, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 42, 48, 68, 70, 183, 223, 334, 509
- İsmail Zühtü Efendi 163
- İşmet İnönü 371, 385, 386
- İstiklal* 98, 99
- J. B. Rhine 408
- J. W. Goethe 19
- Jale Erkurt 436
- Jean Cocteau 110, 111, 122
- Jean Rostand 403
- Joachim Ritter 403, 438, 439
- Johannes Kepler 327
- John Locke 307
- Kadırgalı Kemal 49, 247
- Kadro* 430
- Kaiserling 311, 322
- Kandemir 279
- Karl Berger 259
- Karl Marks 203, 277, 338
- Kavalalı Mehmet Ali Paşa 433
- Kaynak* 438, 439
- Kâzım İsmail Gürkan 428, 447, 506
- Kâzım Şinasi 269
- Kemal Emin 217
- Kemal Sülker 13, 185, 201, 214
- Kemal Tahir 203
- Kemalettin Şükrü 132
- Kenan Öner 384
- Kerim Kanok 403
- Kitapçı Aziz 276
- Kleist 19
- Kurtuluş* 81
- Kültür Haftası* 217, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 247, 273, 312, 324, 429, 434, 511
- L'Intransigent* 274
- L. Venturi 165
- La Rochefocauld 69
- La Turquie* 385
- Lâika Karabey 248, 256, 257
- Lalande 423
- Lazare Levy 260
- Lem'i Atlı 255
- Leon Daudet 236
- Leon Frapye 394
- Leopold Levy 165
- Leyla Gediz 436
- Lokman Hekim 195
- Lord Byron 116
- Lothe 165
- M. Feridun 217, 231
- M. Raif Ogan 442, 507
- M. Semih Tuğrul 456, 457
- M. Şemseddin Günaltay 326, 506
- Macit Gökberk 401
- Maeterlinck 435
- Mahmud Celaledin Paşa 30, 35
- Mahmut Cuda 158
- Mahmut Goloğlu 371

- Mahmut Ragıp Kösemihal 217, 260
 Mahmut Yesari 120, 131, 133, 139, 183, 189, 207, 208
 Maiakovsky 222
 Malet (İngiliz elçisi) 29
 Mallarmé 113, 205
 Manet 160
 Mannesier 173
 Marcel Brion 391
 Marcel Prevost 77, 392
 Marcel Proust 117
 Marinetti 166, 167, 168
 Mark Twain 257
 Marta Eggert 2, 67
 Martin Heidegger 309, 310
 Martin Luther 325
 Matisse 165, 338
 Maupassant 69
 Maurice Barrés 117
 Maurice Leblanc 143
 Maurras 276
 Max Planck 432
 Mazhar Şevket İbşiroğlu 234, 438, 439
Mecmua-i Muallim 32
 Mehmed Âkif 272, 320
 Mehmed Behçet Efendi 30, 31, 32
 Mehmed Emin Yurdakul 185
 Mehmed Rauf 27, 28, 66
 Mehmet Ali Öztopçu 481
 Mehmet Ali Yalçın 499
 Mehmet Emin Erişirgil 80, 101
 Mehmet Kaplan 442
 Mehmet Karahasan 234
 Mehmet Nurettin 179
 Mehmet Rebii Hatemi Baraz 70
 Mehmet Tekin 13, 69, 193, 412, 415
 Melih Cevdet Anday 438, 439
Memleket 441
 Merve Safa 23, 300, 353, 457, 495, 496, 497, 498, 500, 507, 511, 512
 Mesut Cemil 103, 134, 179, 217, 231, 234, 239, 254, 258, 383, 436
Meşveret 36
 Mete Tunçay 99, 436
 Metin And 67
 Mevlânâ 327, 486
 Meyerson 338
 Midhat Cemal Kuntay 375, 440
 Midhat Paşa 29
 Mihran 335
 Millî Şef (Bk. İsmet İnönü) 349, 359, 360, 371, 380
Millî Kültür 415
Milliyet 82, 110, 111, 122, 124, 177, 181, 208, 297, 298, 440, 441, 453, 454, 455, 457, 478, 498, 501
Milliyet Sanat 247
Mîrsad 34, 35
 Mithat Perin 447
 Monet 160
 Mozart 278, 279
 Muallim Cevdet 101
 Muallim Naci 32, 34
 Muaviye 329
 Muhammed Abduh 325
 Muharrem Fevzi Togay 356
 Muhittin Sadak 179
 Muhsin Ertuğrul 66, 76, 394, 395
Musiki Mecmuası 248, 255, 257, 406
 Mustafa Baydar 16
 Mustafa Hamid 101
 Mustafa İzgür 495
 Mustafa Kemal Atatürk 94, 99, 101, 109, 318, 320, 335, 337, 338, 339, 341, 343, 344, 366,

- 433, 458, 460, 467, 477, 479, 499, 510
 Mustafa Kemal Pekün 499
 Mustafa Nuri Paşa 55
 Mustafa Ragıp 231
 Mustafa Şekip Tunç 55, 80, 81, 83, 103, 164, 217, 230, 231, 232, 233, 234, 239, 293, 305, 308, 310, 312, 317, 436, 498, 510
 Muzaffer Yürük 234
 Müfid Ratib 66
 Mükrimin Halil Yınanç 349
Mülkiye 446
 Mümtaz Turhan 217, 234, 438, 442
 Mümtaz Yener 164
 Münevver Ayaşlı 291, 292, 293, 301
 Münir Nureddin 238
 Münir Serim 230, 231, 234, 239
Mürüvvet 32
Müstakil Gazete 124
 Mütevellizade Ziya Bey 37
 Naci Sadullah 203, 207, 210, 211, 212, 213
 Nadir Nadi 269, 270, 271, 301, 353, 354, 355, 358, 360, 361, 373
 Nahit Sırrı 179
 Namık İsmail 81, 140, 141, 157, 163, 164, 195, 215, 230
 Namık Kemal 181, 214, 219, 223, 362
 Namık Kemalzâde Ekrem (Bola-yır) 498
 Nan A. Lee 13
 Nazım Paşa 222
 Nâzım Hikmet 13, 18, 171, 178, 179, 180, 183, 184, 185, 187, 188, 190, 191, 192, 195, 199, 200, 201, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 221, 222, 224, 270, 354, 362, 510, 511
 Nebahat Safa 23, 57, 257, 283, 284, 286, 289, 290, 291, 292, 293, 300, 301, 353, 436, 492, 501, 502, 504, 511, 512
 Necip Asım 101
 Necip Fazıl Kısakürek 13, 92, 96, 97, 103, 132, 133, 134, 135, 140, 141, 142, 143, 147, 148, 149, 179, 205, 217, 231, 240, 241, 242, 265, 308, 349, 350, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 394, 396, 422, 456, 457, 458, 462, 463, 464, 465, 511, 512
 Necmeddin Sadık 269
 Necmeddin Hacıeminoğlu 415, 507
 Necmettin Halil Onan 83
 Nedim 84
 Nejat Melih Devrim 164
 Nejdet Sançar 506
 Neşet Halil Atay 268
 Nevzat Kösoğlu 10
 Nevzat Yalçıntaş 447, 507
 Nigar Hanım (Anafarta) 446
 Nihal Atsız 349, 352, 358, 362, 363, 371
 Nihat Erim 428
 Nihat Karaveli 293, 407, 511
 Niyazi Ahmet Banoğlu 497
 Niyazi Berkes 354, 371, 383
 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu 131, 132, 179, 180, 215, 217, 231, 269, 447, 507
 Novalis 418
 Nurettin Artam 441
 Nurettin Sevin 240, 436
 Nurettin Şazi Kösemihal 217
 Nurettin Topçu 442, 489, 507
 Nurhan Alpay 10
 Nuri İnügür 335

- Nurullah Ataç 83, 112, 113, 115,
117, 119, 146, 204, 208, 209
Nurullah Berk 157, 159, 160,
217
- Oktay Akbal 507
Orak Çekiş 98
Orhan Aldıkaçtı 447
Orhan Erdenen 55
Orhan Erkanlı 484
Orhan Okay 193
Orhan Selim (Nazım Hikmet)
208, 215, 219
Orhan Seyfi Orhon 73, 164, 363,
392, 477, 507
Orhun 362
Oscar Wilde 202
Osman Attila 436, 445, 497, 507
Osman Cemal Kaygılı 120, 132
Osman Hamid 99
Osman Şevki Uludağ 248
Oswald Spengler 391, 432
Öklid 269
Ömer Fevzi Mardin 409
Ömer Lütfi 234
Ömer Öztürkmen 507
Ömer Refik 260
Ömer Seyfeddin 70
Özcan Ergüder 480
Özer Ozankaya 74
- P. Fierens 165
Pascal 313
Paul Bourget 116
Paul Claudel 117
Paul Fierens 166
Paul Valéry 112, 117
Péguy 432
Pierre Loti 202, 267
Pierre Louis 116
Pisarro 160
Pitigrilli 392
Poincaré 307, 313
- Polikoff 173
Prens Lütfullah 30, 35
Prens Sabahaddin 30, 35
Priskus 392
- Rabiatü'l-Adeviyye 422
Ragıp Hulusi Özden 101
Rahmi Karakuş 305
Raif Ogan 55, 442, 507
Ranier Maria Rilke 505
Rasih Nuri İleri 149
Rauf Yekta Bey 248, 249, 255,
260
Recâizâde Ekrem 47, 498
Recep Doksat 18, 19, 20, 407,
408, 500, 501, 504, 506, 507
Refet Avni 101
Refet Kayserilioglu 406
Refii Cevat Ulunay 447
Refia Hanım 31, 35
Refik Ahmet 179
Refik Fersan 507
Refik Halit Karay 76
Reha Oğuz Türkkan 358
Rekin Ertem 101, 102
René Descartes 314
René Grousset 174
René Guénon 325, 331
Renouvier 432
Resimli Ay 42, 43, 44, 55, 179,
183, 184, 185, 186, 187, 188,
190, 191, 194, 199, 200, 201,
203, 211, 451, 510
Resulzade 356
Reşat Ekrem Koçu 497, 507
Reşat Fuat Baraner 358
Reşat Nuri Güntekin 120, 132,
179, 189, 207, 394
Reşad Rıdvan 66
Rıza Çavdarlı 357, 359, 360, 511
Rıza Tevfik Bölükbaşı 35, 36,
66, 84, 497
Ribbentrop 361

- Rimbaud 205
 Romain Rolland 432
Ruh ve Kâinat 404, 405, 406
 Ruh ve Madde 406, 407
 Ruhî 120
 Ruşen Eşref Ünaydın 101

Saadet 32, 35
Sabah 75
 Sabahattin Ali 203, 349, 350, 352, 371
 Sabahattin Eyüboğlu 217, 234, 239, 438, 439
 Sabahattin Zâim 507
 Sabiha Sertel 179, 199, 200, 201, 203, 383
 Sabri Esat Ander 217, 234, 239
 Sadi Irmak 442, 447
 Sadri Etem 99, 132, 179, 188, 189, 207
 Safa Önal 10
 Saime Özkul 437
 Saint Beauve 113, 117
 Sait Faik 239, 240
 Saki Safder 217, 234
 Salih Murad Uzdilek 460
 Samet Ağaoğlu 229, 230, 240, 333, 392, 401, 402, 473
Sebilürreşad 98, 429
Seçilmiş Hikâyeler 392
Seksoloji 293, 294, 295, 296, 297, 300, 407, 511
Seksoloji Yıllığı 294
 Selahattin Enis 76
 Selim İlhami 41
 Selim Turan 164
 Semih Nafiz 234
 Serasker Rıza Paşa 55
 Server Bedia Hanım 31, 36, 38, 42, 47, 63, 142, 146, 147, 149, 509, 510
 Servet-i Fünun 69, 440, 490, 509
 Sevil Akay 406

 Sezer Tansuğ 164, 165
 Shakespeare 163, 178, 179, 180, 184, 240, 486, 498
 Sigmund Freud 168, 296
 Simmel 311
 Sina Akşin 29
 Sir John Lubbock 52
 Sir Nicholas O'Connor 28, 29
Son Havadis 498, 499, 500, 505, 506, 512
Son Posta 109, 146, 212, 440
Son Saat 100, 109, 441, 446
Son Telgraf 71, 98, 99, 109, 440, 510
 Sorokin 436
 Soulages 173
 Stalin 163, 381
 Stefan Zweig 19, 20
 Stendhal 113, 116, 117
 Suad Davaz 275
 Suat Derviş 179, 207, 217
 Suat Tahsin Türk 180, 182
 Suphi Nuri İleri 99
 Suut Kemal Yetkin 217, 231, 234, 239
 Süleyman Nazif 184, 276
 Süleyman Seyfi Öğün 14
 Süreyya Paşa 222

 Şefik Hüsnü 81
 Şemsi Cemil Altay 457
 Şerêf Akdik 158, 247
 Şeref Bey 99
 Şerif Hulusi 240
 Şevket Aziz Kansu 310
 Şevket Dağ 47, 157
 Şeyh Bedreddin 206
 Şeyh Galib 84
 Şeyh Nureddin 103
 Şeyh Sadi 99, 364
 Şeyh Sait 99
 Şükrü Hanioglu 28
 Şükrü Hazım 381

Şükrü Kaya 332, 339

Şükrü Saraçoğlu 371

T. E. Lawrence 212

Tagore 435

Taha Parla 368

Tahsin Nahid 66

Tan 100, 105, 208, 209, 210,
352, 383, 384, 385, 481, 510

Tanburî Cemil Bey 254, 255,
258, 383

Tanburi Selahaddin 230

Tanin 98

Tarama Dergisi 215

Tarık Buğra 144

Tarık Zafer Tunaya 447

Tasvir 73, 359, 380, 381, 383,
386, 402, 511

Tasvir-i Efkar 49, 71, 99, 255,
314, 328, 352, 353, 359, 363,
364, 380, 385, 390, 401, 510,
511

Tekin Erer 385, 454

Tercüman 15, 53, 173, 300, 301,
455, 456, 457, 461, 463, 466,
474, 478, 489, 503, 512

Tercüman-ı Hakikat 32, 71, 99

Tevfik Erol 457

Tevfik Fikret 27, 28, 32, 34, 35,
41

Tevfik Rüştü Aras 269, 383, 384

Tevhîd-i Efkar 98

Thibaudet 322

Thomas Hobbes 307

Thomas Mann 234, 267

Tristan Tzara 166, 168, 169, 172

Turgut Atalay 164

Türk Dili 328

Türk Düşüncesi 161, 165, 166,
172, 258, 260, 299, 408, 427,
428, 429, 430, 431, 434, 436,
437, 438, 439, 4409, 441, 442,
443, 444, 445, 446, 447, 451,

452, 453, 458, 463, 466, 471,
473, 485, 486, 487, 504, 511,
512

Türk Edebiyatı 501

Türk Yurdu 340, 347, 356, 415,
429

Ubeydullah Efendi 27, 28, 29,
64, 183, 509

Ulus 248, 255, 349, 386, 427,
428, 451, 458, 459, 511

Ülkü 429

Vakut 120, 174, 230, 383, 385,
386, 387, 390, 392, 402, 403,
404, 441, 511

Vâlâ Nurettin Vâ-Nû 132, 203

Valéry 205, 265, 310, 322, 338

Varlık 125, 126, 242

Vasfi Raşit 179

Vatan 20, 100, 386, 438, 441, 480

Vecdi Bürün 13, 47, 57, 70, 71,
257, 258, 260, 283, 284, 289,
291, 293, 300, 301, 302, 335,
353, 354, 383, 410, 427, 428,
441, 445, 452, 455, 456, 471,
472, 501, 502, 507

Vedat Günyol 437, 439

Vedat Nedim Tör 178, 179, 180

Veled Çelebi 101

Velid Ebüzziya 99, 358

Victor Hugo 266, 395, 486

Victor Margueritte 77, 392

Viera de Silva 173

Von Papen 361

Wagner 267

Walter Schubart 436

Wilhelm II 356

Will Durant 322

William Brown 442

William James 80

- Yahya Benekay 436
 Yahya Hayati Paşa 33
 Yahya Kemal Beyatlı 66, 70, 80, 81, 83, 84, 94, 95, 123, 124, 217, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 386, 394, 506, 510
 Yakup Kadri Karaosmanoğlu 66, 70, 76, 101, 110, 111, 12, 114, 116, 117, 119, 120, 122, 123, 124, 181, 182, 184, 185, 214, 362, 510
 Yaşar Gürbüz 447
 Yaşar Kemal 473
 Yaşar Nabi Nayır 473
 Yediğin 126, 206, 210, 211, 279, 285, 373, 510
 Yekta Ragıp Önen 398
 Yeni Adam 242, 257
 Yeni Dünya 385
 Yeni İstanbul 414
 Yeni Mecmua 352, 429, 511
 Yeni Sabah 334, 335, 440
 Yeni Türk Mecmuası 305, 306, 311
 Yeni Ufuklar 437, 438
 Yenilik 437
 Yirminci Asır 65, 68, 69, 70, 72, 73, 75, 509
 Yunus Emre 205
 Yunus Nadi 120, 121
 Yusuf Ziya Ortaç 46, 47, 122, 124, 125, 247, 248, 427, 491, 507
 Yücel 240
 Yücel Hacıoğlu 12, 53, 506
 Zahir Sıtkı Güvemli 237, 241, 242
 Zehavizade Cemil Sıdkı 28
 Zekâ 72
 Zekeriya Sertel 179, 188, 193, 195, 209, 384
 Zeki Faik İzer 84, 157, 159, 160
 Zeki Velidi Togan 349, 356, 506
 Zeynep Kerman 49
 Zeynep Rona 164
 Ziya Gökalp 80, 124, 232, 319, 339, 356, 363, 366, 369
 Ziya İlhan Zaimoğlu 203, 204, 358, 497
 Ziya Paşa 272
 Ziya Refik 179
 Ziyad Ebüzziya 380, 390, 511
 Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu 234, 507
 Zühtü Müridoğlu 157, 159, 160, 217
 Züleyha Münif 507

Beşir
Ayvazoğlu

Peyami

Hayatı Sanatı Felsefesi Dramı

Kafası vardı.
Kültürü vardı.
Cümlesi vardı.
Üslubu vardı.
İç dünyası vardı.
Hafakanları vardı.
Çilesi vardı.
Metafizik arayıcılığı vardı.
İmanı vardı.
Şüpheleri vardı.
Nefs murakebesi vardı.
Estetiği vardı.
Diyalektiği vardı.
Cesareti vardı.
Hasılı bir fikir ve sanat adamına gereken
vasıflardan birçok payı vardı.
Onun yokluğunu, ölüm tarihi olan bugün,
bu vasıfların yokluğunda seyrediyoruz.

N e c i p F a z ı l

ISBN 975437262-4

9 789754 372625

